

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında il hâline getirilen Rize, bundan sonraki süreçte, çay tarımındaki gelişmeye bağlı olarak ülke ekonomisinde ve önemli siyasî kişiliklerin siyasette söz sahibi olmalarıyla birlikte, Türk siyasî hayatının yönlendirmesinde yavaş yavaş kendisine bir yer edinmeye başlayacaktır. 1923-1950 yılları arasında Rize'de idarî yapılanmadan bayındırlık faaliyetlerine, eğitimden sağlığa kadar birçok alanda yenilikler olmuş ve düzenlemeler yapılmıştır.

Elinizdeki kitap, 1923-1950 yıllarını kapsayan Tek Parti döneminde Doğu Karadeniz'in önemli merkezlerinden birisi olan Rize'nin coğrafi özelliklerini, idarî yapısını ve ildeki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasî gelişmeleri konu edinmiştir. Tamamı alanında uzman akademisyenlerden oluşan bir kadro tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)” adlı eser, Rize tarihini bilimsel tarihçilik ilkesi çerçevesinde ele almakta ve önemli bir döneme ışık tutmaktadır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE RİZE-I (1923-1950)

Editörler

Zehra ASLAN

Mustafa ARIKAN

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE
RİZE-I (1923-1950)**

Editörler

Zehra ASLAN

Mustafa ARIKAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 24

CUMHURİYET DÖNEMİNDE RİZE-I (1923-1950)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Zehra ASLAN

Arş. Gör. Mustafa ARIKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mehmet OKUR

Doç. Dr. Zehra ASLAN

Arş. Gör. Mustafa ARIKAN

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Doç. Dr. Zehra ASLAN

Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Kapak-Dizgi-Tasarım

Öznur YILDIRIM

Baskı - Cilt

Ankara Ofset Basım Matbaacılık

Reklam İnş. Turz. Teks. Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cad. Necati Bey İşhanı

No: 93/43-44 İskitler / ANKARA

Tel: (+90) 312 384 50 63 Fax: (+90) 312 384 50 66

www.ankaraofset.com.tr

ANKARA 2018

ISBN: 978-605-9072-17-5

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

0 (464) 223 61 26 - 1669

donersermaye@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun

14.12.2017 Tarih ve 412 Nolu kararı ile basılmıştır.

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Recep Tayyip Erdoğan

Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Kapak fotoğrafları, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ'dan alınmıştır.

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE
RİZE-I
(1923-1950)**

Editörler
Zehra ASLAN
Mustafa ARIKAN

Zehra ASLAN: Trabzon Of doğumlu olan Zehra ASLAN, 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nden derece ile mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında 2008 yılında "Yüksek Lisans", 2011 yılında da "Doktora" derecelerini almaya hak kazanmıştır. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümünde okutman olarak meslek hayatına başlamış, aynı yılın ekim ayında atandığı Rize Üniversitesi'nde yine okutman olarak görevine devam etmiştir. 2013 yılı Nisan ayında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümü'nde "Yardımcı Doçent" kadrosuna atanan Aslan, 16 Eylül 2014 tarihinde "Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları ve T.C. Tarihi Ana Bilim Dalında" girmiş olduğu "Doçentlik" sınavında başarı göstererek bu unvanı almaya hak kazanmıştır. İdarî olarak 2013-2015 yılları arasında "Bölüm Başkan Yardımcılığı" ve "Bölüm Başkanlığı" görevlerini de yürüten Aslan, aynı zamanda RTEÜ Fen Edebiyat Fakültesi'nde "Yönetim Kurulu Üyeliği" ve Tarih Bölüm Başkanlığı görevlerini hâlen sürdürmektedir.

Yayınlanmış uluslararası ve ulusal nitelikteki dergilerde makaleleri ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunan Aslan, özellikle Demokrat Parti Dönemi ve Yassıada davaları ile ilgili çalışmalara ağırlık vermektedir. 1914-1930 yılları arasında Batum Göçmenleri, 1950-60 yılları arasında Bulgar Göçmenleri başta olmak üzere değişik konularda da çalışmaları bulunan Aslan'ın, "Türkiye'de Devlet Tiyatrosunu Yaşatmak" "Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)" ve "Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri I" adlı kitap çalışmaları bulunmaktadır.

Mustafa ARIKAN: Amasya Merzifon doğumludur. 2007 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda almış olduğu yüksek lisans eğitimini 2010 yılında tamamlamıştır. Aynı yıl Rize Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi alanında okutman olarak göreve başlamıştır. 2015 yılında, aynı üniversitede araştırma görevlisi olmuştur. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında doktora eğitimine başlamıştır. Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ danışmanlığında yürüttüğü "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Dış Politika Yönelimleri" başlıklı tezi hâlen devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	5
KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
EDİTÖRDEN.....	13

I. BÖLÜM

RİZE'NİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE İDARİ YAPISI

1.1. COĞRAFİ ÖZELLİKLER (Dr. Öğr. Üyesi Pınar POLAT)	23
1.1.1. Genel Coğrafi Özellikler.....	23
1.1.2. Doğal Çevre Özellikleri.....	28
1.1.2.1. Jeolojik Özellikler.....	29
1.1.2.2. Tektonik Özellikler ve Jeolojik Gelişim	30
1.1.2.3. Jeomorfolojik Özellikler.....	33
1.1.2.4. Hidrografik Özellikler.....	41
1.1.2.5. Toprak Özellikleri.....	45
1.1.2.6. Bitki Örtüsü Özellikleri.....	46
1.1.2.7. İklim Özellikleri	47
1.1.3. Beşerî Çevre Özellikleri.....	49
1.1.3.1. Şehrin Yerleşme Özellikleri	49
1.1.4. Jeomorfolojik Birimler İle Yerleşmeler Arasındaki İlişki.....	54
1.1.4.1. Kıyı Morfolojisinde Meydana Gelen Değişmeler	55
1.1.4.2. İç Kesimlerde Meydana Gelen Değişmeler	59
1.1.5. Arazi Kullanımı İle Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişki.....	60
1.1.6. Şehrini Etkileyen Afetler	62
1.1.6.1. Sel ve Taşkınlar.....	63
1.1.6.2. Heyelanlar.....	67
1.2. RİZE'NİN İDARİ YAPISI	72
1.2.1. Rize'nin İl Oluşu ve İdarî Teşkilâtlanması (Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK).....	72
1.2.1.1. Nüfus	77
1.2.1.2. İdareciler	79
1.2.1.3. Belediye Bütçesi ve Şehirdeki Bazı Hizmetler	82
1.2.1.4. Asayiş	85
1.2.2. 1933-1950 Yılları Arasında Rize'nin İdarî Teşkilâtlanması (Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY)	87
1.2.2.1. Vilâyet İdaresi	90
1.2.2.2. Belediye	99
1.2.3. Valiler (Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN)	105

Mehmet Hurşit Akkaya	105
Mehmet Eşref Sayit.....	106
Mehmet Cemil Berkmen.....	107
Mehmet Arif Bey.....	108
Ahmet Ekrem Engür	109
Ahmet Cevdet Ertuğrul	110
Mehmet Nuri Türkkkan.....	111
Derviş Hüseyin Hüsnü Uzgören.....	112
Ahmet Baha	113
Mehmet Saim Hazar.....	114
Cenap Nuh Aksu	115
Akif Cevdet İşcan	116
Hıfzı Tüz	118

II. BÖLÜM

RİZE'NİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

2.1. SAĞLIK VE SOSYAL DAYANIŞMA (Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK)	123
2.1.1. Sağlık.....	124
2.1.2. Cemiyetler ve Sosyal Dayanışma.....	139
2.2. BAYINDIRLIK VE İMAR FAALİYETLERİ (Öğr. Gör. Dr. Işıl TUNA)	144
2.2.1. Yol Yapım ve İyileştirme Faaliyetleri	144
2.2.2. Köprü İnşa ve Tamir Faaliyetleri.....	147
2.2.3. Restorasyon Çalışmaları.....	148
2.2.4. Diğer Hizmetler.....	149
2.3. RİZE'NİN SOSYAL VE KÜLTÜR HAYATININ YÖNLENDİRİLMESİNE ETKİ EDEN BİR OLUŞUM OLARAK RİZE TÜRK OCAĞI (1924-1931) (Doç. Dr. Zehra ASLAN).....	150
2.3.1. Rize Türk Ocağı'nın Yönetimi.....	151
2.3.2. Faaliyetleri.....	152
2.3.3. Rize Türk Ocağı'nın Menkul ve Gayrimenkulleri ve Halk Fırkası'na Devri ...	155
2.4. EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI (Prof. Dr. Mesut ÇAPA)	156
2.4.1. İlköğretim ve Halk Eğitimi	158
2.4.2. Ortaöğretim Hayatı.....	161
2.4.3. Halkevi'ndeki Kültürel Faaliyetler.....	165
2.4.4. Sinema Gösterilerinin Başlaması	170
2.5. BASIN HAYATI (Prof. Dr. Mehmet OKUR)	170
2.6. RİZE ADLİYESİ VE ARŞİVİ (Arş. Gör. Mustafa ARIKAN)	185
2.6.1. Rize Adliyesi.....	185
2.6.2. Rize Adliye Arşivi.....	187

2.6.2.1. Rize Adliye Arşivi'ndeki Karar Klasörlerinin Fizikî Özellikleri ve İçeriği.....	194
2.7. SOSYAL ALANDA YAPILAN DEVRİMLERİN RİZE'DEKİ YANSIMALARI (Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN)	198
2.8. SPOR (Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kurt GÜVELOĞLU)	205

III. BÖLÜM

RİZE'NİN İKTİSADİ HAYATI

3.1. TARIM, HAYVANCILIK, TİCARET, SANAYİ VE EKONOMİK KURULUŞLAR (Öğr. Gör. Dr. Özlem YILDIRIM)	215
3.1.1. Tarım, Hayvancılık ve Ticaret	215
3.1.1.1. Cumhuriyet'ten Önce Rize'nin Ekonomik Durumu	216
3.1.1.2. Cumhuriyet Döneminde Rize'de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret.....	220
3.1.2. Sanayi ve Ekonomik Kuruluşlar	228
3.2. CUMHURİYET'LE YAŞIT BİR ÜRÜN: RİZE ÇAYININ TARİHÇESİ (Doç. Dr. Ali Rıza SAKLI)	242
3.2.1. Cumhuriyet'ten Önce Çayla İlgili Gelişmeler	242
3.2.1.1. Osmanlı Dönemindeki Arayışlar	243
3.2.1.2. Rize'de Çay Yetiştirilebileceği Yönündeki Çalışmalar: Ali Rıza Erten Raporu	246
3.2.1.3. Zihni Derin ve Rize'de İlk Çay Fidanlığının Tesisi	249
3.2.2. 407 Sayılı Kanun ve 1920'lerde Rize'nin Durumu	252
3.2.2.1. 407 Sayılı Kanun'un Görüşmeleri ve Kabulü	252
3.2.2.2. Meclis Görüşmeleri Işığında 1920'lerde Rize'nin Durumu	261
3.2.2.3. 407 Sayılı Kanun'un Son Şekli ve Uygulaması.....	269
3.2.3. Türk Çaycılığında Yeni Dönem: Ekonomik Anlamda Çaycılık	273
3.2.3.1.Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Çalışması (1936)	274
3.2.3.2. Zihni Derin'in Çaycılık İçin Yeniden Görevlendirilmesi (1938)	280
3.2.3.3. Yeni Döneme Yeni Kanun: 3788 Sayılı Çay Kanunu	283
3.2.4. Çay Sanayisinin Kurulması ve Gelişimi	290

IV. BÖLÜM

RİZE'DE SİYASET

(Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN)

4.1. PARTİ TEŞKİLÂTLANMALARI	301
4.1.1. CHP Rize Teşkilâtı.....	302
4.1.1.1. CHP Rize Teşkilâtının Kurulması	302
4.1.1.2. Çoruh Vilâyeti Döneminde Rize'de CHP Teşkilatlanması	304
4.1.1.3. Parti-Devlet Bütünleşmesi Dönemi Rize CHP Teşkilâtı.....	305

4.1.1.4. Demokrat Parti'nin Kurulması Sonrası Rize'de CHP Teşkilatlanmasının Gelişimi.....	311
4.1.1.5. Teşkilatlanmada Yaşanan Sıkıntılar ve Sebepleri.....	313
4.1.2. SCF'nin Rize Teşkilatı.....	314
4.1.3. DP'nin Rize'de Teşkilatlanması	317
4.2. RİZE'DE GENEL SEÇİMLER VE SEÇİLEN MİLLETVEKİLLERİ	319
4.2.1. 1923 Seçimleri (II. Dönem).....	319
4.2.2. 1925 Ara Seçimi	321
4.2.3. 1927 Seçimleri (III. Dönem).....	321
4.2.4. 1931 Seçimleri (IV. Dönem).....	321
4.2.5. 1935 Seçimleri (V. Dönem)	322
4.2.6. 1936 Ara Seçimi	323
4.2.7. 1939 Seçimleri (VI. Dönem)	323
4.2.8. 1943 Seçimleri (VII. Dönem).....	324
4.2.9. 1946 Seçimleri (VIII. Dönem).....	325
4.2.10. 1950 Seçimleri (IX. Dönem) ve Rize Milletvekilleri.....	327

V. BÖLÜM

RİZE VALİLİĞİ'NİN 28 EKİM 1950 TARİHLİ RAPORU DOĞRULTUSUNDA 1950 YILINA GELİNDİĞİNDE RİZE'NİN GENEL DURUMU VE NÜFUSU

(Doç. Dr. Zehra ASLAN)

5.1. RİZE İLİNİN SORUNLARI VE İHTİYAÇLARI HAKKINDA BAŞBAKAN ADNAN MENDERES'E SUNULAN 28 EKİM 1950 TARİHLİ RAPOR VE BAKANLIKLARDAN ALINAN CEVAPLAR.....	333
5.1.1. "Emniyet-Asayiş İşleri" ile "Özel İdareyi" Kapsayan Talepler ve İçişleri Bakanlığı'ndan Alınan Cevaplar	335
5.1.2. İktisadî Meseleler ve "Ekonomi ve Ticaret", "Tarım", "Gümrük ve Tekel" Bakanlıklardan Alınan Cevaplar	340
5.1.3. Bayındırlık İşleri ve Bayındırlık Bakanlığı'ndan Alınan Cevaplar	347
5.1.4. Eğitim-Sağlık İşleri ve Millî Eğitim ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarından Alınan Cevaplar.....	351
5.2. RAPORA VE 1927-1950 YILLARI ARASINDA YAPILAN	354
NÜFUS SAYIMLARINA GÖRE RİZE NÜFUSU.....	354
KAYNAKÇA	359
DİZİN.....	379

KISALTMALAR

AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen görüşme
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AP	: Adalet Partisi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
B	: Birleşim
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BĞSZ	: Bağımsızlar
bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİGM	: Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü
D	: Devre
DP	: Demokrat Parti
DTYİ	: Dış Ticaret Yıllık İstatistikleri
DZİK	: Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
GWh	: Definition of Gigawatt Hour
İ	: İçtima
İB	: İçişleri Bakanlığı
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
kg	: Kilogram
km	: Kilometre
km²	: Kilometre kare
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
m	: Metre
mb	: Milibar
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
MHG	: Müdafaa-i Hukuk Grubu
mm	: Yağış miktarı ortalaması
NW	: Kuzeybatı (North-west)
S	: Sayı
s	: Sayfa
ss	: Sayfa sayısı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDN	: Sicil Dosya Numarası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMMOB	: Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası
TURQUA	: Türkiye Kuaterner Sempozyumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TVS	: Trabzon Vilâyeti Salnamesi
Y	: Yıl
ZC	: Zabıt Ceridesi
°C	: Santigrat derece

ÖNSÖZ

Bilinen tarihi milâttan önce VII. yüzyıla kadar uzanan Rize, sahip olduğu doğal güzellikleri, tevârus ettiği zengin kültürel mirası ve taşıdığı ekonomik potansiyeli ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yükselen bir değeridir. Rize'ye değer katan kurumlardan biri de 2006 yılında kurulmuş olan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'dir. Geçmişten günümüze üniversitelerin bilinen ve kabul edilen üç önemli görevi ve fonksiyonu vardır: Eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet. Üniversiteler dün olduğu gibi bugün de konumlandığı coğrafya ile toplumun sorunlarıyla ilgilenmeli, onlara çözümler üretmeli ve yol göstermelidir. Bu vizyondan hareketle Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi olarak, hem içinde bulunduğumuz bu güzel şehrin hem de genel olarak bölgenin sağlıktan kültüre, edebiyattan tarihe ve ekonomiden sosyo-kültürel hayata varıncaya kadar her sorunuyla ilgilenmeyi kendimize misyon olarak belirledik. Bu çerçevede bölgenin tarihi, kültürü, edebiyatı ile çay, kivi, bal ve deniz ürünleri gibi temel ürünlerini üniversitemizin öncelikli araştırma konuları olarak belirledik ve öğretim elemanlarımızı bu konularda çalışma yapmaya teşvik ettik. Bu çerçevede yapmayı planladığımız çalışmalardan biri de Rize şehrinin ilkçağlardan günümüze tarihini bütün yönleriyle ortaya koymaktı. Tarih Bölümümüz öğretim elemanları bu çalışmayı projelendirdiler. Çalışmaları, üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklendi. Üniversite olarak böyle bir çalışma yapmaktaki amacımız, içinde yaşadığımız ve her anlamda gelişmesi için çalıştığımız Rize şehrinin tarihinin, doğru kaynaklardan hareketle bilimsel yollarla ortaya konulması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır.

Esasen Rize'nin, bilinen en eski devirlerden yakın dönemlere kadar uzanan tarihinin bir bütünlük içinde ve sistematik olarak yazımı

konusundaki niyet ve teşebbüslerimiz iki yıl öncesine uzanmaktadır. Böyle büyük bir çalışmanın nasıl gerçekleştirilebileceğiyle ilgili Fen Edebiyat Fakültemiz'in Tarih Bölümü'nde görev yapmakta olan öğretim elemanlarımızla istişareler yaptık. Bu çapta bir çalışmanın bir bütün hâlinde ortaya çıkabilmesinin metodolojik birtakım kısıtlılıklar sebebiyle mümkün olmadığını gördük. Bundan dolayı Rize şehrinin tarihinin bölümler hâlinde ve daha geniş bir takvimlendirme ile ele alınıp yazılmasının daha uygun olacağı kanaatine vardık. Bu anlamda, kaynak ve malzeme azlığı dolayısıyla Cumhuriyet dönemi öncesini bir kitapta ele almayı, Cumhuriyet dönemi sonrasını da iki farklı kitapta ortaya koymayı planladık. Böylece Üniversite olarak Rize şehrinin geçmişten günümüze tarihini 3 ciltlik bir çalışma ile ortaya koymayı düşündük. "*Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)*" isimli bu kitap, adından da anlaşılacağı üzere, söz konusu çalışma ve planlamanın belli bir bölümünü içeren ilk ürün olarak ortaya çıkmıştır.

Tarih Bölümümüz öğretim üyelerinden Doç. Dr. Zehra ASLAN ve Araştırma Görevlisi Mustafa ARIKAN'ın editörlükleriyle ortaya çıkan bu kitap, Rize'nin yakın dönem tarihine ışık tutmaktadır. Söz konusu dönemde Rize'nin idarî ve sosyal yapısı, eğitim ve kültür hayatı ile şehirde yaşanan siyasî gelişmeler, Cumhuriyet'in ilânından 1950 yılına kadar uzanan 27 yıllık zaman kesitinde ele alınmıştır. Bu çalışma, Rize tarihinin bir bütün olarak ve her yönüyle ortaya çıkarılmasına üniversitemiz tarafından sunulmak istenen katkının ilk eseridir. Rize'nin hem yakın dönemine hem de daha eski devirlerine ışık tutacak tarih çalışmaları, yine üniversitemizin mensubu hocalarımız tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmaların semeresi olarak ortaya çıkacak kitaplarımız da en kısa zamanda üniversitemiz yayınları arasında yerini alacaktır.

Bu çalışmanın planlanmasından son hâlini almasına kadar her aşamasında büyük emekleri olan başta Fen Edebiyat Fakültemiz Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Zehra ASLAN olmak üzere, Araştırma Görevlisi Mustafa ARIKAN ile kitapta bölüm yazarlığı yapan öğretim elemanlarına ve emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRDEN

Özverili bir çalışma dönemi sonunda alanında uzman akademisyenlerin içinde yer aldığı bir kadro ile hazırladığımız ve idarî, sosyal, kültürel, iktisâdî ve siyasî yönleriyle 1923-1950 yılları arasında Rize'yi konu alan "*Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)*" adlı kitabımızı yayınlamanın heyecanı içindeyiz.

2016 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN'ın teşvikleriyle "*Rize Tarihi*" yazılması gündeme geldi. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi ile ilgili kısmın sorumluluğunu alarak çalışmalara başladık. Kitapta yer alacak konu başlıklarını hazırladık ve alanında uzman akademisyenlerle irtibata geçtik. Büyük bir mutlulukla belirtmeliyim ki irtibata geçtiğimiz akademisyenlerin tümü, çağrımıza olumlu cevaplar verdiler. Bununla birlikte yazıların şekil, içerik ve üslûp olarak belirli bir düzeyde olmasına özen gösterildiği için, maalesef bize iletilen tüm metinlere kitapta yer veremedik.

Beş bölümden oluşan eserin, birinci bölümde Rize'nin, coğrafi özellikleri, idarî yapısı ve Rize'de bu yıllar arasında görev yapmış olan valiler; ikinci bölümde ilin, sosyal ve kültürel yapısı, üçüncü bölümde ekonomik durumu ve dördüncü bölümde de siyasî hayatı konu edilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise 1950 yılına gelindiğinde Rize'nin durumu ile ilgili bilgileri içeren, Rize Valiliği tarafından Başbakan Adnan Menderes'e sunulan rapora ve ilin nüfusu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Rize'deki idarî yapılanmanın konu edildiği birinci bölümün Rize'nin coğrafi özelliklerini inceleyen ilk başlığı, Erzincan Üniversitesi Fizikî Coğrafya Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Pınar Polat tarafından kaleme alınmıştır. Metin biraz teknik olmakla birlikte, tarih ve coğrafyanın birbiriyle olan bağlantısını ortaya koyan bir çalışmadır. Rize'nin coğrafi konumu ve doğal yapısı, ekonomi başta olmak üzere birçok bakımdan şehrin

gelişimine etki eden bir unsurdur. Özellikle Rize şehrini etkileyen doğal afetlerle ilgili kısımda verilen bilgiler tarihsel bağlamda da büyük önem taşımaktadır. Bir coğrafyacı bakış açısıyla kaleme alınan ve herhangi bir tarih aralığından bağımsız olan metin, gerek içeriği gerekse kullanılan haritalar bakımından kitaba önemli bir katkı sağlamıştır.

Birinci bölümün ikinci başlığı olan “*Rize’nin İdarî Yapısı*”, iki ayrı yazar tarafından kaleme alınmıştır. 1923-1933 yılları arasında kapsayan süreç, Prof. Dr. Rahmi Çiçek, 1933-1950 yılları arası ise Dr. Öğr. Üyesi Volkan Aksoy tarafından hazırlanmıştır. Prof. Dr. Rahmi Çiçek, Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye’de anayasal değişikliklerle birlikte idarî düzenlemeye gidildiğini, 20 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan yeni düzenlemelerle sancak teşkilatlarının vilâyetlere dönüştürüldüğü ve buna bağlı olarak da Lazistan sancağının lağvedilerek, Rize vilâyetinin kurulduğu bilgisini verdikten sonra, idari taksimat, nüfus, idareciler, asayiş gibi konular bağlamında, ilin idarî teşkilatlanmasına değinmiştir. Metinde ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Rize’yi ziyaretine de yer verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Aksoy, tarihsel süreçte Rize’nin idarî yapısına kısaca değindikten sonra 1933 yılında Çoruh vilâyetinin kurulması ile ilin idarî sınırlarının genişlediği fakat bu durumun sadece üç yıl sürdüğü, 1950 yılına gelindiğinde ise 4 kaza ve 13 bucağa sahip bir vilâyete dönüştüğü bilgisini vermiştir. Metinde 1933-1950 yılları arasında Rize’nin gerek merkez gerekse ilçelerinde meydana gelen tüm değişiklikler ve düzenlemeler, ayrıntılı bir şekilde yansıtılmıştır. Rize Belediyesi’nin ayrı bir başlıkta kaleme alındığı metinde, 1869 yılında Rize’de bir belediye teşkilatının mevcut olduğu belirtilmiş ve 1950 yılına kadar Rize’de görev yapmış belediye başkanları hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde son olarak ele alınan “*Rize Valileri*” başlığı, Çiçek ve Aksoy’un yazıları ile bağlantılı olup Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, 1923 yılından 1950 yılına kadar Rize’de görev yapmış olan valileri ayrı ayrı ele alarak biyografileri hakkında bilgiler vermiştir.

Rize’nin sosyal ve kültürel yönlerinin incelendiği ikinci bölümün ilk başlığı, Doç. Dr. Fevzi Çakmak tarafından kaleme alınan “*Tek Parti Döneminde Rize’de Sağlık ve Sosyal Dayanışma (1923-1950)*” adlı çalışmadır. Metinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Rize’de başta frengi, sıtma, verem, difteri, nekatör olmak üzere salgın ve bulaşıcı hastalıkların oldukça fazla görüldüğü ve buradaki sağlık problemlerinin ilin milletvekilleri tarafından Meclis kürsüsüne kadar taşındığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca Rize’deki sağlık teşkilatı, kurumlar, hastane ve sağlık merkezleri, halkın tedavi yöntemi, hastalık çeşitleri vb. konular, yazar tarafından ayrıntılı olarak

incelenmiştir. Yine Rize’de 1923-1950 yılları arasında faal olan cemiyetlere değinilmiş ve konuyla bağlantılı olarak da *Hilal-i Ahmer* (Kızılay), *Himaye-i Etfâl* (Çocuk Esirgeme), *Yardımsaverler* cemiyetleri ile Halkevi’nin faaliyetleri değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde Dr. Işıl Tuna tarafından kaleme alınan “*Rize’de Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri*” başlıklı yazıda, 1923-1950 devresinde Rize’de yapılan imar ve bayındırlık faaliyetleri incelenmiştir. Metinde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 18 Eylül 1924 tarihinde Rize’yi ziyaretinde başta Rize-Erzurum şosesinin yapılması olmak üzere ilin kalkındırılmasına verdiği öneme dikkat çekilerek, Rize-Erzurum yolu, Rize iskelesinin ıslahı, köprü inşaatı, tamir ve restorasyon faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Prof. Dr. Mesut Çapa tarafından “*Rize’de Eğitim Ve Kültür Hayatı (1923-1950)*” başlığı altında kaleme alınan yazıda, Tek Parti iktidarı döneminde Rize’de eğitim ve kültür alanında yapılan çalışmalar konu edilmiştir. Rize’de ilk ve orta öğretimin bu yıllardaki durumu, halk eğitimi üzerine yapılan çalışmalar ve Halkevi’nin faaliyetleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Rize’de sinema gösterilerinin başladığı 1930’ların başında ilin tek sineması olan Cumhuriyet Sineması’nda gösterilen filmler hakkında da bilgiler veren yazar, kültür hayatının en önemli parçaları olan eğitim ve kültür alanında yapılan çalışmalarını titizlikle inceleyerek ortaya koymuş ve bu alanda ilin 27 yıllık tarihine ışık tutmuştur.

Prof. Dr. Mehmet Okur tarafından “*Tek Parti Döneminde Rize’de Basın*” başlığı altında kaleme alınan ve Rize’de basın-yayın faaliyetlerinin incelendiği yazı, ikinci bölümün bir diğer önemli kısmını oluşturmaktadır. Metinde Cumhuriyet’le birlikte bütün ülkede başlayan eğitilmiş, kültürlü ve refah düzeyi yüksek yeni bir toplum yaratma çalışmalarının, Rize’de de kendini hissettirmesine rağmen sosyo-ekonomik ve kültürel hayatın en önemli göstergelerinden biri olan basın alanındaki gelişmelerin değerlerine oranla cılız kaldığı ve ancak yerel idarecilerin desteği ile faaliyete geçilebildiği belirtilmiştir. Rize ile ilgili haberlerin Trabzon basınından takip edildiği ve ilk olarak 1926 yılında *Yeni Ay* adlı derginin ilde yayın hayatına başladığı ve 1931 yılında da *Rize* gazetesinin yayınlandığı bilgisi verilmiştir. 1950 yılına kadar Rize’de yayınlanan gazete ve dergilerin sayılarının, içeriklerinin yazarın değerlendirmeleri ile birlikte verildiği metin, ilin kültür tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacak niteliktedir.

İkinci bölümde dikkat çeken bir diğer yazı, “*Rize Adliyesi ve Arşivi*” başlığı altında Araştırma Görevlisi Mustafa Arıkan tarafından kaleme alınmıştır. Burada Cumhuriyet’le birlikte hukuk alanında yapılan

düzenlemelere uygun bir biçimde Rize ilinde de gerekli teşkilatlanmaların yapıldığı ve Rize adliyesinin faaliyetlerine başladığı belirtilmiştir. Rize adliyesi ile ilgili kısaca bilgi verilmekle birlikte metnin esas konusu, Rize Adliye Arşivi'dir. Yazar, özel bir izinle Rize Adliye Arşivi'ne girerek çalışmalar yapmış ve elde ettiği bulguları değerlendirmiştir. Rize'deki arşiv özelinden yakın döneme ait yerel tarih araştırmaları açısından çok önemli bilgiler ihtiva ettiği vurgulanan adliye arşivlerinin, ihmal edildikleri ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları metinde vurgulanan bir başka husustur.

Bu bölümde yer alan ve Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından kaleme alınan "*Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Devrimlerin Rize'deki Yansımaları*" başlıklı yazı da sosyal inkılapların Rize'deki yansımaları hakkında dikkat çekici bilgiler içermektedir. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Güveloğlu tarafından kaleme alınan "*Rize Spor Tarihi (1923-1950)*" başlıklı yazı da yine bu bölümde yer almaktadır.

Rize'deki iktisâdî yapı ve gelişmelerin konu edildiği üçüncü bölümde ilk olarak, Rize'de ticaret, ziraat, sanayi, hayvancılık ve balıkçılık gibi konuları kapsamına alan ve Dr. Özlem Yıldırım tarafından kaleme alınan "*Rize'de Ticaret, Sanayi ve Ekonomik Kuruluşlar*" başlıklı yazıya yer verilmiştir. Metinde Cumhuriyet öncesi Rize'nin ekonomik durumu ile ilgili kısaca bilgi verildikten sonra Cumhuriyet'le birlikte ilin ekonomik hayatına yön veren ürünün çay olduğu belirtilmiştir. Yazı, bir sonraki başlıkta yer alan Doç. Dr. Ali Rıza Saklı'nın metni ile paralellik gösterir gibi gözüксе de Yıldırım, çay konusunu ağırlıklı olarak sanayi çerçevesinde ele almıştır. Metinde verilen bilgilerden çaydan sonra mısırın Rize'nin ekonomik hayatında önemli bir yeri olduğu, un ve meyve ticareti yapıldığı ve Rize Ticaret ve Sanayi Odası'nın ticaret ve sanayi işlerinde öncü bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Şehrin ekonomik hayatında, ailelerin geçimlerini sağlama noktasında, hayvancılığın önemli bir yeri olduğuna vurgu yapılan metinde, keresteciliğin de Rize ekonomisinde kendisine yer edindiğine dikkat çekilmiştir. Sanayi olarak 1939 yılından itibaren çay fabrikası kurulması girişimleri, küçük atölyeler ve dokuma tezgâhları, Pazar'da kurulan elma fabrikası, tuz fabrikası vb. tesisler ile şehrin ekonomisini güçlendirmeyi amaçlayan kuruluşlar metinde ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Kısacası yazı ticaret, sanayi, ekonomik kuruluşlar gibi ana başlıklar altında Rize'de ziraat, hayvancılık, balıkçılık ve madencilik gibi konuları da kapsamakta ve bu yönüyle 1923-1950 yılları arasında şehrin ekonomik hayatını gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölümün diğer başlığında, Rize'nin ekonomik gelişiminde en önemli ürün olan çay konusuna yer verilmiştir. Doç. Dr. Ali Rıza Saklı tarafından kaleme alınan yazıda öncelikle Cumhuriyet öncesi dönemde çay tarımı ile ilgili gelişmelere değinilmiştir. Rize'de çay yetiştirilebileceğine dair Ali Rıza Erten'in raporu incelenmiş ve Zihni Derin'in çalışmalarıyla ilk çay fidanlığının tesis edildiği belirtilmiştir. Rize'de çay yetiştirilmesini de kapsayan 407 Sayılı Kanun'un içeriği, Meclis'te üzerinde yapılan müzakereler hakkında bilgiler verilmiştir. 1933 yılından itibaren yapılan çalışmalarla ve bilhassa da dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün doğu gezisi kapsamında 1935 yılındaki ziyaretinden sonra, Rize'de ekonomik anlamda çay üretiminin başladığına dikkat çekilen metinde, Tarım Bakanı Muhlis Erkmek'in talimatıyla başta Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun çalışmaları olmak üzere dönemin hükümetlerinin çay ile ilgili uygulamaları anlatılmıştır. Verilen bilgilerden Rize'de çay tarımının başlangıç aşamasında yerli uzmanların yanı sıra yabancı uzmanlardan da yararlandığı anlaşılmaktadır. Zihni Derin'in "*çay organizatörü*" olarak Rize'ye görevlendirilmesinin, ilde çay tarımının ilerlemesinde büyük katkısı olduğu vurgulanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda nihayet Türkiye'de çay için özel olarak çıkarılan ilk kanun olan 3788 Sayılı Çay Kanunu'nun yürürlüğe girdiği belirtilmiş ve bundan sonraki gelişmeler değerlendirilmiştir. Metin, Cumhuriyet döneminde Rize tarihinin bir parçası ve şehrin ekonomisinin adeta can damarı olan çayın, ildeki serüvenini gözler önüne sermekte ve bu yönüyle de kitabın önemli bir kısmını ihtiva etmektedir.

Rize'de Siyaset başlığını taşıyan dördüncü bölüm, Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından yazılmıştır. Yazarın doktora tezi temelinde hazırladığı bölüm, Rize'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ve Demokrat Parti (DP) teşkilatlarının oluşması, gelişimleri, yönetim kademeleri, üyeleri gibi birçok konuda bilgiler içermektedir. Bilhassa CHP'nin ildeki teşkilatlanmada yaşadığı problemlerin de ayrı bir başlık altında yazar tarafından ortaya konularak değerlendirilmesi, oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca yazar, Rize'de bu tarih aralığında yapılan seçimleri de ayrı bir başlık altında incelemiştir. Başta arşiv belgeleri ve resmî yayınlar olmak üzere hatıratlarla da zenginleştirilen metin, oldukça kapsamlı olup 1923-1950 döneminde Rize siyasetini birçok yönüyle ortaya koymaktadır.

Beşinci ve son bölümde Başbakan Adnan Menderes'e Rize Valiliği tarafından sunulan 28 Ekim 1950 tarihli rapora yer verilmiştir. Rapor, bakanlıklardan alınan cevaplarla birlikte, 1950 öncesi Rize'nin

sosyal, kültürel ve iktisâdî hayatı ile ilgili birçok önemli bilgi içermesi bağlamında Rize tarihi açısından önemli bir belgedir. Tarafımdan kaleme alınan bu yazıdaki bilgiler, İstatistik Kurumu verileri ve resmî belgelerle karşılaştırılarak metne aktarılmıştır. Ayrıca metnin son başlığında valiliğin raporunda verilen bilgilerin, 1927, 1935, 1940, 1945 ve 1950 nüfus sayımlarındaki verilerle kıyaslanmasından hareketle ayrı bir başlık altında Rize'nin nüfusu da incelenmiştir.

Yazarlar, Başbakanlık Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Resmî Gazete, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları gibi arşiv ve resmî belgelerden, süreli yayınlardan, tezlerden, hatıratlardan, telif ve tetkik eserlerden yararlanarak bölümlerini hazırlamışlardır. Kitaptaki bütünlüğün bozulmaması ve metinler arasındaki bağlantının kopmaması adına yazarlarımızın kullandıkları kaynaklar, kitabın sonundaki kaynakça kısmında toplu olarak verilmiştir.

Rize tarihine katkı sunmak amacıyla yola çıktığımız bu kitap çalışmasının son aşamasında, bazı konuların ilgili yazarlar tarafından bilgilendirme yapılmadan hazırlanmamış olması ve belirlediğimiz ölçütlere uymayan metinlerin tarafımızca çalışmadan çıkarılmasından dolayı bazı sorunlarla karşılaştık. Bu durumda, özellikle Türk Ocağı ve Halkevi gibi önde gelen oluşumların kitapta mutlaka olması gerektiği yönündeki düşüncemizden hareketle, tarafımdan, daha önce yapılmış bir çalışmanın genişletilmesi ve düzenlenmesi sonucunda *"Rize'nin Sosyal ve Kültür Hayatının Yönlendirilmesine Etki Eden Bir Oluşum Olarak Rize Türk Ocağı (1924-1931)"* adlı çalışmayı kitaba dâhil etmeyi gerekli gördük. Rize Halkevi, zaten Prof. Dr. Mesut Çapa tarafından hazırlanan metinde ayrı bir başlık olarak ve sosyal yardım cemiyetleri içinde de Doç. Dr. Fevzi Çakmak tarafından hazırlanan metinde de bu kapsamda yer almıştır. Metinleri üzerinde yaptığımız çalışmalardan sonra, düzeltme taleplerimiz üzerine, yazarı tarafından yayından çekilen veya bizim dâhil etmediğimiz yazılar da vardı. Bunlarla ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Ziraat, balıkçılık, hayvancılık gibi konularla ilgili bilgiler, Doç. Dr. Ali Rıza Saklı ve Dr. Özlem Yıldırım tarafından kaleme alınan metinlerde zaten mevcuttur. Rize'nin nüfusu ile ilgili bilgiler ise idarî yapı kısmında ve beşinci bölümde verilmiştir. Görüldüğü gibi olumsuzluklar, mümkün olduğunca giderilmiş ve boşluklar doldurulmuştur. Son olarak inceleme aşamasında bazı metinlerde çelişkili rakamlar dikkatimizi çekmiş ve ilgili yazarların dikkatine sunulmuştur. Buna rağmen dönem kaynağında geçtiği şekliyle bilgilerin kalması yönünde görüş bildirenlerin metinlerine müdahale edilmemiştir. Dolayısıyla metinlerde verilen bilgilerden yazarlarının sorumlu olduğunu

vurgulayarak, tüm çabalarımıza rağmen ortaya çıkan eksiklikler veya hatalar varsa da bunlar için anlayış beklediğimizi belirtmek isteriz.

Cumhuriyet'in ilk 27 yılında her yönüyle Rize'yi konu edinen "*Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)*" adlı bu kitap, bulunduğumuz ilin tarihine katkı sağlama hedefi ile hizmet etme anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bir başlangıçtır ve Rize tarihi ile ilgili derli toplu bilgiler sunması ve bu alanda çalışmalar yapacak olanlara yol göstermesi bağlamında da büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Ayrıca "*Cumhuriyet Döneminde Rize II*" başlığı altında Rize tarihinin 1950 sonrası kapsayan kısmını, ayrı bir kitap veya kitaplar hâlinde hazırlamak üzere çalışmalara başlayacağımızın bilgisini de vermek isteriz.

Kitabın hazırlık aşamasından yayınlanmasına kadar olan süreçte başta fikir sahibi olan ve tamamlanmasına kadar desteğini esirgemeyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN'a, vakitlerinin önemli bir kısmını ayırarak metinlerini bize ulaştıran değerli akademisyenlere, oldukça uyumlu ve başarılı bir çalışma dönemi geçirdiğimiz, büyük bir özveriyle bana destek olan Editör Yardımcım Araştırma Görevlimiz Mustafa ARIKAN'a, kitabın kapak, dizgi ve tasarımını gerçekleştiren Öznur YILDIRIM'a ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Zehra ASLAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

I. BÖLÜM

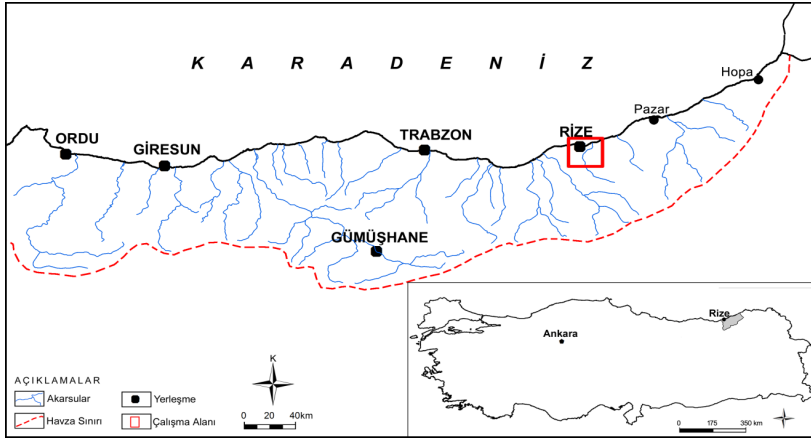

RİZE'NİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE İDARİ YAPISI

1.1. COĞRAFİ ÖZELLİKLER¹

1.1.1. Genel Coğrafi Özellikler

Bu çalışmanın alanı, geniş olarak kuzeyde Karadeniz, güneyde ise yükseltisi 2500 m'yi bulan Rize Dağları ile sınırlanmaktadır. Batı sınırını Der pazarı ve Kalkandere, doğu sınırını ise Çayeli ilçeleri oluşturmaktadır (Şekil 1). Rize şehri batıda Fener Burnu, doğuda Taşlıdere arasında bir koyun çevresine kurulmuştur. Şehrin güney sınırını ise yükseltisi 300-500 m'ler arasında değişen tepeler oluşturmaktadır.

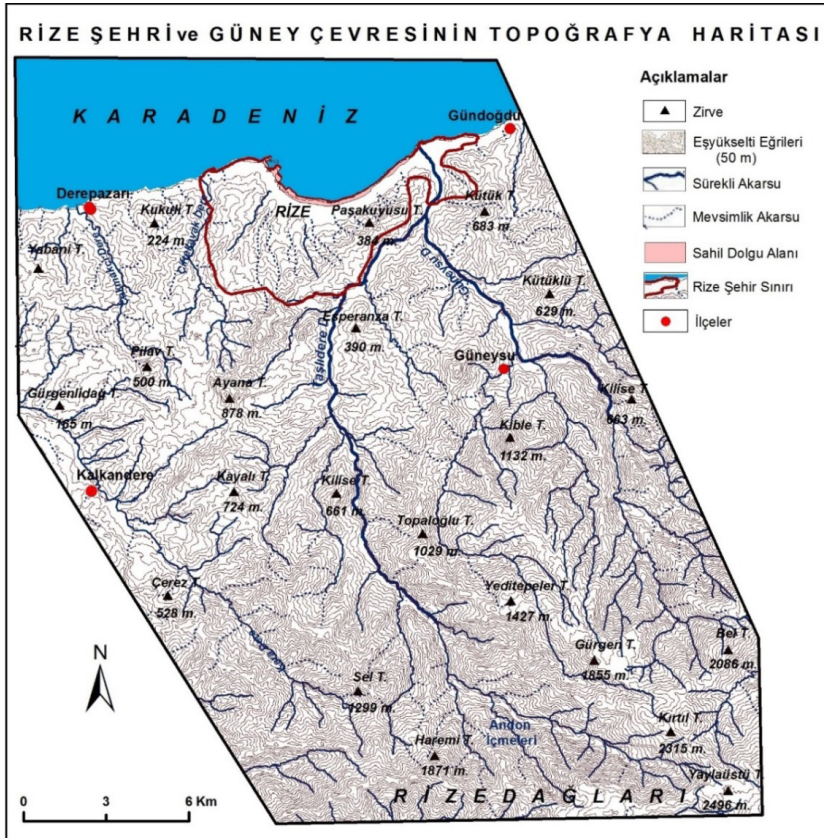

Şekil 1. Rize şehri ve çevresinin lokasyon haritası

Kaynak: Pinar Polat, Rize'de Şehirsel Gelişimin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisi ve Şehri Etkileyen Afetler, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2017).

1 Bu başlık, Dr. Öğr. Üyesi Pinar POLAT tarafından kaleme alınmıştır. (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü)

Doğu Karadeniz’de Rize Dağları kuzeyinde Karadeniz kıyı kuşağında yer alan Rize’nin kurulduğu alanın morfolojik özellikleri çeşitlilik göstermektedir. Yerleşmenin en yoğun olduğu kıyı şeridi, yükseltisi yaklaşık 300 m olan Kambursırtı ve Paşakuyusu Tepe arasında 1 km genişliğinde ve 7 km boyunda bir alan kaplamaktadır. Kıyının iç kesimlere doğru genişliği ortalama 150 m ile 1 km arasında değişmektedir (Şekil 2). Bu kıyı düzlüklerinin hemen tamamı yerleşme alanı olarak kullanılmaktadır. Güneydeki tepelik alanlara doğru yerleşmeler seyrekleşmekle birlikte devam etmektedir. Çalışma alanının doğusunda yer alan Taşlıdere Vadisi’nin alüvyal dolguları üzerinde de sanayi tesisleri yoğun olmak üzere yerleşmeler mevcuttur. Rize’de topoğrafik yapı çok engebeli olmasına rağmen hemen her alanda yerleşmeler görmek mümkündür. Rize şehri yaklaşık olarak 30 km²’lik bir alana yayılmış durumdadır.

Şekil 2. Rize şehri ve güney çevresinin topografya haritası

Kaynak: Polat, a.g.t.

İnceleme alanı litoloji olarak andezit, bazalt, dasit, riyodasit gibi volkanik kayalardan oluşmaktadır. Bu volkanitler arasında ara katkılı olarak daha çok kumtaşı, kilttaşı, silttaşı ve marnlardan oluşan sedimanter kayaları görmek mümkündür.² Rize’de Paleozoyik bir temel üzerinde Kretase’de başlayan büyük orojenezle yüzeye çıkmış granodiyorit ve Kretase flişleri ile birlikte yer yer Neojen depolarına rastlanır. Bununla birlikte en geniş yayılışa Mesozoyik araziler sahiptir. Üst Kretase yaşlı volkano-sedimanter kayalar ise Rize şehri güneyinde yüzeylenmektedir. Orta-Üst Eosen yaşlı volkano-sedimanter kayalara Rize-Pazar arasında çizilecek hattın güneyinde rastlanmaktadır. Kıyı düzlükleri ve akarsuların vadi tabanlarının genişlediği sahalarda Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yer almaktadır.³

Rize’nin Karadeniz ile sınır oluşturan alanlarında dar kıyı düzlükleri görülmektedir. Çoğu yerde genişliği birkaç yüz metre arasında değişen bu düzlükler akarsu ağızlarında nispeten genişlemektedir. Rize şehrinin önemli bir bölümü ve kıyıdağdaki diğer yerleşmeler büyük ölçüde bu düzlüklerde ve gerisindeki yamaçlarda kurulmuştur. Aynı düzlüklerde yerleşmeler ve tarım alanları adeta iç içe geçmiştir. Kıyıda yer alan diğer morfolojik birimler ise falezler ve taraçalardır. Son dönemlerde karayolu inşasına bağlı olarak doğal kıyı özelliği ortadan kalkmıştır. Topoğrafya kıyı düzlüğünün hemen gerisinde engebeli bir hâl almakta ve yükselti kısa mesafelerde 500 m’yi bulmaktadır. Keskin ve birbirine yakın sırtlar, dik yamaçlı vadiler Doğu Karadeniz dağlık kuşağında yaklaşık 3000 m yükseltiye ulaşan sahanın karakteristik topoğrafyasını oluşturmaktadır. Söz konusu dağlık alanlar ana akarsular ve kolları tarafından derince yarılmıştır.

Çalışma alanının güneyindeki önemli yükseltiler şöyledir; Yaylaüstü Tepe (2496 m), Kırtıl Tepe (2315 m), Haremi Dağı (1871 m), Gürgen Tepe (1855 m), Yedi Tepeler (1427 m). Bu yükseltilerden kaynağını alan irili ufaklı birçok akarsu bulunmaktadır. Özellikle şehri doğrudan etkileyen Taşlıdere, Değirmendere, Kale Deresi, Hamam Deresi, Dalyan Deresi, Paşakuyu Deresi ve Müftü Deresi bu akarsuların önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Şekil 3).

Rize, Türkiye genelinde ve Karadeniz Bölgesi’nde iklim özellikleri

2 Ali Yalçın ve Fikri Bulut, “Landslide Susceptibility Mapping Using GIS and Digital Photogrammetric Techniques: a Case Study from Ardeşen (NE-Turkey)” *Natural Hazards*, C. 41 (1), ss.201-226.

3 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, *İzahnameli Trabzon Paftası*, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Yayınları, Ankara 2002.

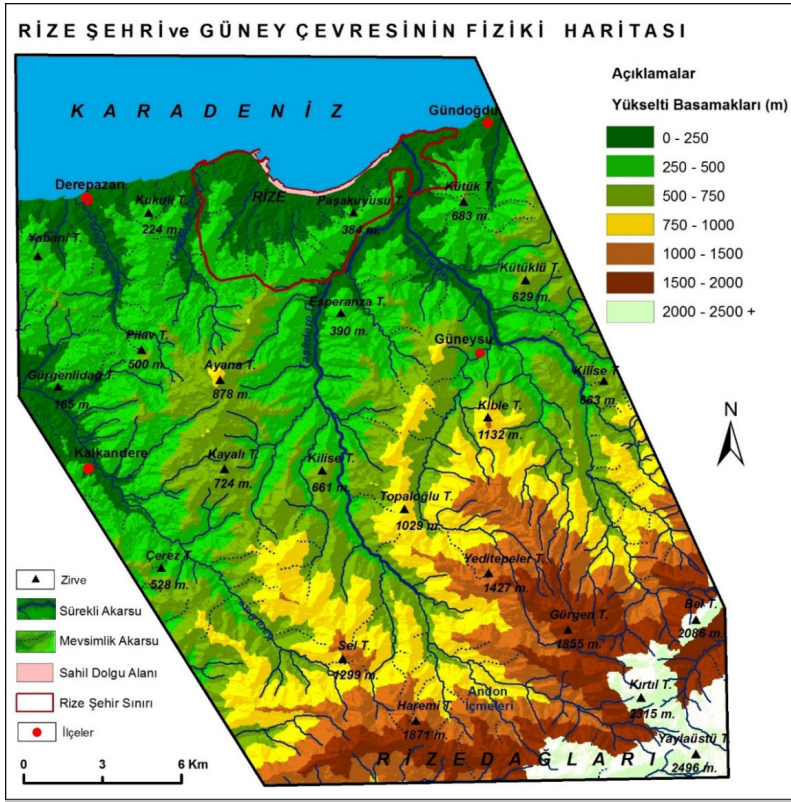
açısından çok farklı özelliklere sahiptir. Oroğrafi ve bakı faktörünün etkisiyle Rize’de çevresine göre lokal klima şartları yaşanmaktadır. Uzun yıllar yıllık ortalama sıcaklık 14.3 °C, yıllık ortalama yağış 2254.4 mm’dir. En düşük sıcaklık 3.4 °C ile şubat ayında, en yüksek sıcaklık 26.7 °C ile ağustos ayında ölçülmüştür. Yıllık ortalama güneşli gün süresi 5-6 saat civarındadır. Uzun yıllar yıllık ortalama basınç 1014 mb olarak ölçülmüştür ve hâkim rüzgâr yönü güneybatıdır. Sıcaklık, yağış ve güneşlenme süresi dikkate alındığında sisli ve bulutlu gün sayısı fazla çıkmaktadır. Bu durum buharlaşmanın düşük olmasını sağlamıştır. Su noksanının olmadığı Rize’de çok nemli ılıman iklim şartlarının yaşandığı görülmektedir.⁴

Doğru Karadeniz havzası içerisinde yer alan Rize, yağışlı iklimi ve çok sayıda yeraltı su kaynakları sayesinde oldukça zengin bir hidrografik yapıya sahiptir. Rize sınırları içerisinde kısa ve uzun boylu çok sayıda akarsu bulunmaktadır. Yöredeki bu sık akarsu ağı eğim yönünde kurulmuş *Dandritik Drenaj* tipindedir. Rize’nin akarsuları kısa boylu ve akış hızları yüksek akarsulardır. Çalışma alanı sınırları içerisinde doğrudan Karadeniz’e ulaşan en büyük akarsu Taşlıdere’dir. Bu akarsu Salarha ve Güneysu Derelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Çiftekavak, Çakmakçı, Karadere dereleri ise çalışma alanını dolaylı olarak etkileyen büyük akarsulardandır. Bunun dışında yine doğrudan denize ulaşan fakat daha kısa boylu 6-7 kadar akarsu mevcuttur. Özellikle şehri doğrudan etkileyen Değirmendere, Kale, Hamam, Dalyan, Paşakuyu ve Müftü dereleri bu akarsuların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

---

4 Pınar Polat ve Murat Sunkar, “Rize’de Şehirselsel Gelişimin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu*, 12-14 Ekim, Elazığ 2017, s.241-248.

Şekil 3. Rize şehri ve güney çevresinin fiziki haritası

Kaynak: Polat, a.g.t.

Rize sınırları içerisinde kırmızı-sarı podzolik topraklar en geniş yayılış alanına sahiptir. Orman örtüsü altında yayılış gösteren bir diğer toprak tipi ise kireçsiz kahverengi orman topraklarıdır. Dağların yüksek kesimlerinde dağ-çayır toprakları yayılış gösterirler. Yüksek dağ-çayır toprakları, alpin çayırları altında gelişmişlerdir. Yörede yayılış gösteren bu topraklar organik madde bakımından da zengindirler.⁵

Bol yağış alan ve düzenli bir sıcaklık rejimine sahip olan Rize, sık ve gür bir doğal bitki örtüsüne sahiptir. 0-500 m'ler arasında geniş yapraklı ormanlar, 500-1000 m arasında karışık ormanlar, dağların yüksek kısımlarında ise iğne yapraklı ormanlar hâkimdir. Bitki örtüsü açısından en önemli özelliği, ülkemizdeki ladin ormanlarının sadece burada

5 Halil İbrahim Zeybek, "Coğrafi Faktörlerin Rize İlinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyine Etkileri", 1. Rize Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 16-17-18 Kasım, Rize 2006, s.640-648.

bulunmasıdır. Orman altında ve ormanların tahrip edildiği alanlarda çalı şeklinde olan orman gülleri yaygındır. Dağların 2000 m'den yüksek kesimlerinde dağ çayırları (Alpin Çayırlar) görülmektedir.⁶

Rize heyelan, sel ve taşkın olaylarının sık yaşandığı bir sahadır. Rize ve çevresinde dağlık alanlar ve yamaçlar yüksek eğim değerlerine sahiptir. Topoğrafyanın karakteristik özelliğini oluşturan bu eğimli alanlarda sık sık kütle hareketleri ve sel gibi afetler meydana gelmektedir. Bu bölgede heyelan ve sellerin başlıca nedeni yağış fazlalığı, eğimli topoğrafya, tarım alanı açmak için bilinçsiz orman tahribatı ve afet riski altında olan alanlarda uygunsuz imar faaliyetleridir. Fazla eğim ve orman varlığı yerleşme alanlarını sınırlandırmıştır. Rize'deki bu olumsuz doğal koşulların yanı sıra insanların da doğaya karşı olumsuz müdahaleleri doğal afet riskini artırarak can ve mal kayıplarına neden olmaktadır.

Rize ve çevresi tarihin her döneminde önemli bir yerleşme sahası durumundaydı. Rize Osmanlı döneminde Lazistan, Bizans döneminde Khaldia, Roma döneminde Pontos Polemoniacus, Pontos Krallığı döneminde ise Sannika adlarını almıştır. İnceleme alanı ve çevresi farklı dönemlerde Kimmerler, İskitler, Medler, Persler, Orta Asya ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gelerek yerleşen Türklerin yaşam sahaları olmuştur.⁷ Rize şehrinin MS. 500-1460 yılları arasına denk gelen Roma-Bizans döneminde, savunma amaçlı kullanılan bir kale etrafında kurulmuş Kale Mahallesi'nden ibaret olduğu görülmektedir. O dönem başka mahalle yerleşiminden bahseden kayıtlar bulunamamıştır. 1460'dan sonra Rize, Osmanlı toprağı olmuş ve o zamanki mahalleler Kale Mahallesi etrafında kıyıya paralel bir gelişim göstermiştir. Osmanlı döneminin sonuna kadar Rize, 35 mahalleye ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1950-1960'lı yıllar arası dönemin yerel yönetiminin girişimleri ile sahil bölgesi kısmen doldurularak iki yeni mahalle kazanılmıştır. Bununla birlikte şehrin batısına doğru dört mahalle daha oluşmuştur. 2012'de ise Gündoğdu Beldesi'nin merkeze bağlanması ile Gündoğdu'ya ait beş mahalle de Rize merkez mahalleleri konumuna geçmiştir.

1.1.2. Doğal Çevre Özellikleri

Doğu Karadeniz'de yer alan Rize ve çevresinde doğal ortam özellikleri yerleşmeleri etkilemekte ve sınırlandırmaktadır. Fakat son yıllarda

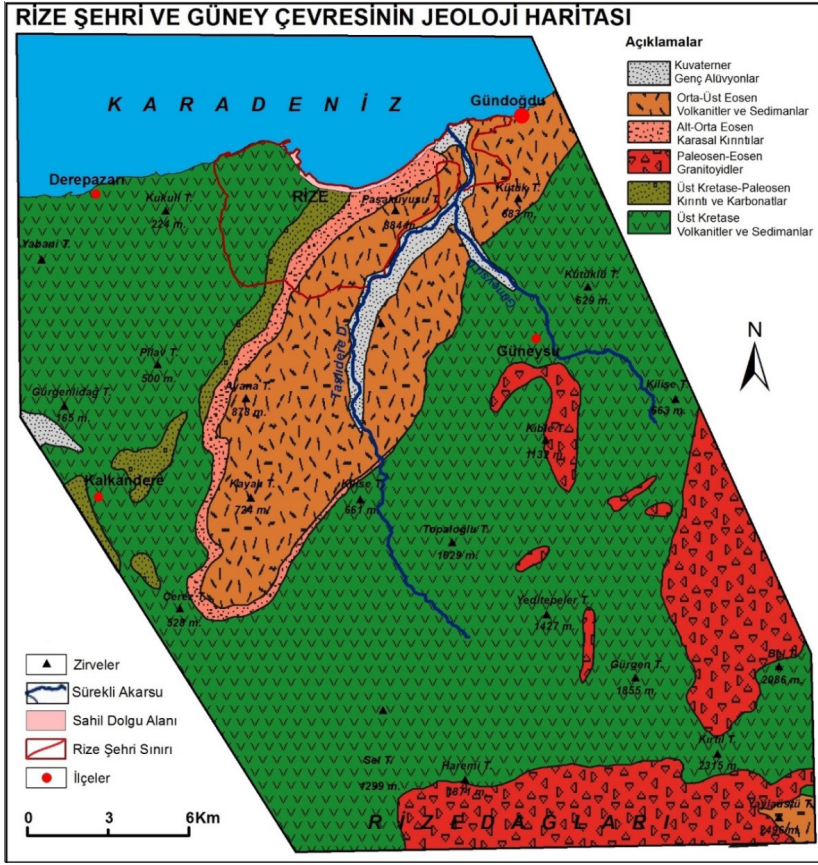
6 İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, Genişletilmiş 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003, s.49-60.

7 Makbule Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

yerleşmelerin gelişmesi doğal ortam özellikleri üzerinde değişmelere neden olmuştur. Çalışma alanının doğal ortam özellikleri jeoloji, jeomorfoloji, hidrografya, toprak, bitki ve iklim başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

1.1.2.1. Jeolojik Özellikler

Rize şehri Doğu Karadeniz Dağları'nın doğu kesiminde yer almaktadır. Eski bir ada yayı olarak tanımlanan Doğu Karadeniz Dağları, Karadeniz'in güneydoğu kıyısı boyunca 500 km uzunluğunda ve 100 km genişliğinde bir dağ sırasını oluşturmaktadır. Bu dağ sırasının temeli, iç (güney) ve dış (kuzey) olmak üzere iki alt kısma ayrılmaktadır. Çalışma alanı bu dağ sırasının dış yani kuzey kesiminde kalmaktadır. Çalışma alanının temeli olan ve Rize Plutonu olarak da adlandırılan birim genellikle birkaç küçük alanda Paleosen-Eosen yaşlı granitoidlerden meydana gelmektedir. Volkanik kayalar Jura-Geç Kratese aralığında bazalt, andezit, dasit, riyolit ve ayrılmamış volkanitlerle temsil edilir ve Doğu Karadeniz Dağları'nda geniş alanlarda yüzeylenmektedir. Geç Kretase-Paleosen yaşlı kırıntılı ve karbonatlı kayalar ise farklı alanlarda görülmektedir. Senozoyik döneme ait birimler volkanik ve çökel kayalardan oluşmaktadır. Eosen-Alt Miyosen neritik kireçtaşları araştırma alanının güneyinde dar alanlarda yüzeylenmektedir. Orta Miyosen-Pliyosen ayrılmamış karasal kırıntılıları Doğu Karadeniz Dağları'nın farklı kesimlerinde daha alçak alanlarda görülmektedir. Delta, yamaç molozu, taraça dolguları ve ayrılmamış Kuvaterner çökelleri geniş vadi tabanları ve genç havzalarda çalışma alanının farklı kesimlerinde gözlenen genç birimlerdir.⁸ (Şekil 4)

Şekil 4. Rize şehri ve güney çevresinin jeoloji haritası

Kaynak: Polat, a.g.t.- MTA 2007'den düzenlenerek hazırlanmıştır.

1.1.2.2. Tektonik Özellikler ve Jeolojik Gelişim

Tüm Anadolu gibi Paleozoik dönemde Paleo-Tetis'in çökme havzası olan Doğu Karadeniz Bölümü karbonatların ve ince taneli malzemelerin depolanma alanıydı. Henüz yüzeye çıkmamış olan bu denizel tortullar daha sonraki dönemlerde sıradağların temelini oluşturmak üzere yaklaşık 370 milyon yıl boyunca tabakalar hâlinde istiflenmeye devam etmişlerdir. Takip eden II. Jeolojik Zaman Mesozoyik'te bugünkü Kuzey Anadolu Dağları'nın bulunduğu alandaki karalar levha tektonizması neticesinde parçalanmaya başlamıştır. Karaların birbirinden ayrıldığı alanları okyanus suları işgal etmiş ve yeni denizel ortamlar oluşmuştur. Böylelikle çalışma alanının da dâhil olduğu ve Neo-Tetis'in çökme havzası olan büyük bir çukurluk meydana gelmiştir. II. Jeolojik zaman Mesozoyik'in son devri olan Kretase'ye rastlayan bu olaylarla birlikte Doğu Kara-

deniz Bloğu'nun saat yönünün tersine hareketi sonucu Karadeniz çanağı da açılmaya başlamıştır. Kretase sonlarındaki bu büyük değişikliklerden sonra Anadolu'nun dört ana tektonik kuşağı olan Pontidler, Anatolidler, Toridler ve Kenar Kıvrımları ilk özellikleri ile belirmiştir. Çalışma alanını da içine alan Doğu Karadeniz dağları bu ana tektonik birliklerden Pontid orojenik kuşağının bir parçasıdır.⁹ Eşzamanlı olarak ortamda sürekli olarak denizaltı volkanizması devam etmiştir.¹⁰ Kretase sonlarında Tetis Denizi, Anadolu Kütlesi'nin Avrasya ve Arabistan levhaları tarafından kuzey-güney yönlü sıkıştırılmasıyla kapanmaya başlamış ve deniz tabanında biriken tortullar su yüzüne çıkmıştır (165 milyon yıl). Bu olaylar III. Jeolojik zamanın başları olan Paleosen-Eosen devrelerinde şiddetini artırarak devam etmiştir. Eosen'de Kuzey Anadolu Dağ Kuşağı'nın kuzey ve güney kesimleri çökmeye başlamış ve bu alanları Eosen denizleri kaplamıştır. Hemen takip eden dönem Oligosen'de ise tüm bu alanlar kara hâline gelmiştir.¹¹ Tüm bu olaylar şimdiki Karadeniz ve kıyı kesimlerinin temelini oluşturmuştur. Bütün bu tektonik aktiviteleri kapsayan dönem Paleotektonik Dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Rize kıyılarının ilksel durumları ortaya çıkmıştır.

Miyosen ortalarından itibaren Anadolu, Neotektonik Dönem olarak adlandırılan yeni bir tektonik döneme girmiştir. Bu dönem Kuzey Anadolu Dağları'nın da dâhil olduğu Alpin Orojenik Sistemi'nin meydana geldiği Alp Orojenezi'nin son evresini kapsayan Alpin sonu döneme denk gelmektedir. Neotektonik evre tüm Anadolu için olduğu gibi Doğu Karadeniz için de önemli bir dönemdir. Miyosen'den itibaren başlayan sıkışma hareketleri sonucunda Kuzey Anadolu kütlesi dikey ve yatay yönde kırılmaya başlamıştır. Kırılmalar sebebiyle kütleler hâlinde çökmeler meydana gelmiştir. Anadolu'nun bloklar halinde yükselmeye başladığı Pliyosen esnasında da devam eden bu faylanma hareketleri ile birlikte Kuzey Anadolu Dağları'nın bulunduğu alan bir bütün hâlinde yükselmiş ve Karadeniz Çanağı da çökmeye uğramıştır. Pliyosen'den itibaren bu çökme ve yükselme olayları devam ederken meydana gelen yarıklara akarsular yerleşmiş ve kıyıya doğru alüvyonlarını taşımaya başlamıştır. Rize kıyılarının hem denizel hem de akarsuların taşıdığı alüvyonlarla

9 Aral İ. Okay vd., "Karadeniz'in Açılması ve Bunun Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkisi", *Jeofizik*, İstanbul 1994, s.9-10, 83-89.

10 Atalay ve Mortan, *a.g.e.*, s.17-25.

11 Serdar Keskin vd. "Coastal Uplift along the Eastern Black Sea Coast: New Marine Terrace Data from Eastern Pontides, Trabzon (Turkey) and a Review", *Article in Journal of Coastal Research*, 2011.

dolması da bu döneme paralel olarak gelişmeye başlamıştır. Pliyosen'de Karadeniz çanağı tekrar bir çökmeye uğramış ve yağışlı dönemle birlikte deniz seviyesinin yeniden yükselmesiyle bazı akarsu vadileri su altında kalmış, kıyı çizgisi de gerilemiştir. Pliyosen'den IV. Jeolojik zaman Kuvaterner'e geçiş evresinde (Pliyo-Kuvaterner) bölgede epirojenik hareketler ve aşınma birikme olayları şiddetli olarak devam etmiştir.¹²

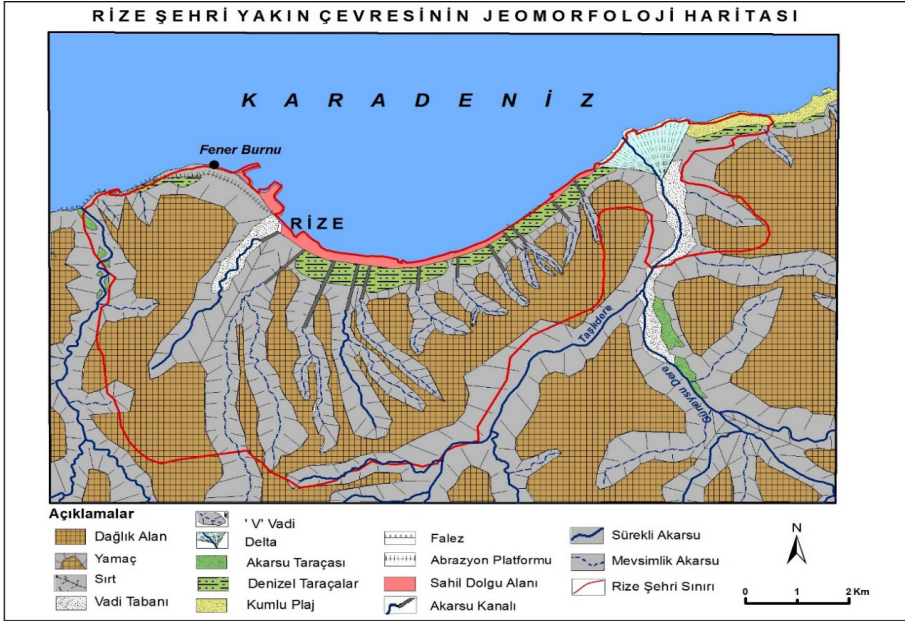
Pleyistosen taraça depolarının oluşumu Rize kıyılarında Üst Pleyistosen yaşı olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde iyi gelişmiş kıyı taraçaları, denizel depolar ve akarsu birikintileri çalışma alanı kıyısı boyunca birbirinden ayırt edilebilir. Alçak taraçalar sınıfına giren bu oluşumları etkileyen süreç, yüksek alanlardaki buzullaşma, vadilerde akarsu çakıl depoları olarak belirlenmiştir. Ayrıca Orta Pleyistosen'den Üst Pleyistosen'e geçiş sürecinde yaşanan tektonik olaylar Kuzey Anadolu'da fayların derinleşmesine, Karadeniz kıyıları boyunca yeni fayların oluşmasına neden olmuştur. Bu kırılmalara bağlı olarak Rize kıyıları da yer yer yükselmiş ve alçalmıştır. Kuvaterner'in son dönemi, Holosen alüvyonların yoğun olarak meydana geldiği dönem olarak kendini gösterir. Bu dönem tektonik ve iklim bakımından Pleyistosen'in bir devamı hâlinindedir. Son on bin yıllık sürecin başlarında yani Alt Holosen'de gerçekleşen en önemli olay Versiliyen Transgresyonu'dur. Karadeniz'in kara içlerine doğru ilerleyişini de kapsayan dönemde akarsu vadi ağızları deniz suları tarafından doldurulmuştur. Orta Holosen'de deniz yüzeyi yükselmesi durmuş ve hızlı bir alüvyon birikimi başlamıştır. Bu nedenle tüm Anadolu kıyılarında olduğu gibi Rize kıyılarında da birikme ve yelpaze oluşumları başlamış ve Holosen'in son dönemi Üst Holosen'de yelpazeler denize doğru ilerlemiştir. Bu dönemde deniz salınımları artı-eksi yönde birkaç metre ile sınırlı kalmıştır.¹³ Tüm bu olayların sonucunda Rize kıyılarında yüksekliği 2-3 metre civarında kumlu, çakıllı, alüvyonlu alçak taraça basamakları gelişmiştir. Deniz ilerlemesinin durmasıyla birlikte akarsuların taşıdığı malzemeler kıyı alanlarını doldurmaya başlamış ve kıyı çizgisi denize doğru ilerlemiştir. Bu nedenle mevcut taraçalar günümüzde şehir yerleşiminin olduğu iç kesimlerde kalmıştır.

12 Atalay ve Mortan, *a.g.e.*, s.17-25.

13 Oğuz Erol, "Türkiye'de Kıyıların Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin Kıyı Kanunu Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü*, S. 6, İstanbul 1989, s.33-61.

1.1.2.3. Jeomorfolojik Özellikler

İnceleme alanı Rize şehri ve yakın çevresini kapsadığı için bu alanın jeomorfolojik özellikleri değerlendirilmiştir. Rize şehri doğuda Kambur Sırtı batıda ise Fener Burnu arasında bir koyun çevresinde kurulmuştur. Bu alanda ana morfolojik birimleri dağlık, tepelik alanlar ve vadiler oluşturmaktadır (Şekil 5). Rize şehrinin kurulduğu alan genel anlamda dağlık ve tepelik bir morfolojiye sahiptir. Kıyı ile gerisindeki tepelik alanlar arasında kısa mesafelerde belli farklılıklar görülmektedir.

Şekil 5. Rize şehri yakın çevresinin jeomorfoloji haritası

Kaynak: Polat, *a.g.t.*- MTA'dan düzenlenerek hazırlanmıştır.

İnceleme alanındaki ana jeomorfolojik birimler dağlık ve tepelik alanlar ve vadiler olarak belirlenmiştir. Bunun dışında taraçalar, delta, falez ve abrazyon platformu gibi oluşumlar diğer morfolojik birimleri oluşturmaktadır. Çalışma sahasındaki dağlık kesimi Doğu Karadeniz Dağları'nın kuzey uzantıları olan Rize Dağları oluşturmaktadır. Bu bölümde yükselti kuzeyden güneye doğru artmakta ve zirvelerde 3000 m'lere kadar çıkmaktadır. Bölgenin yüksek dağ karakteri, Alpin Dağ oluşumuna bağlı olarak Jura-Kretase zaman aralığında gelişmiş ada yayı oluşumu ile ilişkilidir. Araştırma sahası ve yakın çevresinde yükselti çok kısa mesafede 150-200 m'yi bulmaktadır. Buradan itibaren arazi, giderek daralan akarsu vadileri tarafından derin bir şekilde yarılmıştır.

Gerek ana akarsular ve gerekse bu akarsuların orta çığırları boyunca aldıkları sayısız kollar, araziye parçalamış çok eğimli ve engebeli bir görünüm kazandırmıştır. Keskin ve birbirine yakın sırtlar, dik yamaçlı "V" profilli vadiler yaklaşık 2000-2200 m yükseltisine kadar olan bu sahanın karakteristik topografik manzarasını oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz Dağları'nın kuzey uzantıları olan bu yüksek dağlar, inceleme alanında Rize Dağları olarak tanımlanmıştır. Rize Dağları ana kütle olarak yaklaşık 4000 m yükseltiyeye sahip Rize-Hopa kıyılarına paralel uzanan Kaçkar Dağları'nın bir bölümünü oluşturmaktadır.¹⁴ İnceleme alanı sınırları içerisinde yer alan ve sahanın güney sınırını oluşturan önemli yükseltileri şöyledir: Kible Dağı 1132 m yükseltisi ile Güneysu ilçesi sınırları içerisinde ve çalışma alanının önemli yükseltilerinden birini oluşturmaktadır (Foto 1).

Foto 1. Güneysu ilçesi sınırları içerisinde kalan Kible Dağı 1132 m yükseltisi ile çalışma alanının önemli yükseltilerindedir.

Kaynak: Polat, a.g.t.

Karbarak Tepe 1261 m yükseltisi ile çalışma alanının güney-güney-batı yönünde, Kukuli ve Yayla Tepeler 1700 m ile çalışma alanının güne-

14 Sırrı Erinç, *Jeomorfoloji II*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1628, İstanbul 1971.

yinde yer almaktadırlar. Haremi Dağı 1871 m yükseltisi ile çalışma alanını güneyden sınırlayan önemli yükseltilerden biridir. Çıkarız Tepe ise 2204 m yükseltiye sahiptir ve çalışma alanını güneyden sınırlayan önemli yükseltilerendir. Çalışma alanını güneybatıdan sınırlayan Kırtıl Tepe ise 2318 m yükseltiye sahiptir. Karos Tepe 2631 m yükseltisi ile çalışma alanını güneyden sınırlayan önemli yükseltilerden biridir. Kıyı kuşağı ile yüksek dağlık saha arasında kalan tepelik alanlar akarsular ve kolları tarafından yarılarak, aşınım yüzeylerinin tamamen yok olmasıyla ortaya çıkmış oluşumlardır. Böylece aşınım yüzeyleri, kuzey-güney doğrultulu sırtlar ve bu sırtlar üzerinde yer alan kalıntı tepeler hâlini almıştır. Böylece sırtlar arasında kalan vadilerin oluşturduğu oldukça eğimli yamaç morfolojisi belirginleşmiştir.¹⁵ Rize şehrini çevreleyen ve Miyosen yaşında olan tepelerden bazılarını güneyde Esperanza Tepe (390 m), Ayane Tepe (878 m), Paşakuyusu Tepe (384 m), Pilav Tepe (500 m); doğuda Kütük Tepe (683 m); batıda ise Kambursırtı Tepe (280 m) gibi yükseltiler oluşturmaktadır. İnceleme alanındaki en önemli morfolojik birimlerden bir diğerini vadiler oluşturmaktadır. Rize ve çevresinin genel hidroğrafik karakterini çok sayıda irili ufaklı akarsular oluşturmaktadır. Taşdıkları su miktarı fazla olan bu akarsular kısa mesafede Karadeniz'e ve herhangi bir ana akarsuya ulaştıkları için yataklarını derinleştiremezler ve genç oluşumlu, derin olmayan, çentik vadi de denilen "V" profilli vadiler meydana getirirler. Sahada çok sayıda, birbirine paralel konumda olan vadiler bulunmaktadır. Böylelikle vadi ağı sık olan bir topoğrafya ortaya çıkmıştır. Araştırma sahasının en karakteristik vadi oluşumu Taşlıdere ve Güneysu Deresi vadileridir. Taşlıdere yaklaşık 2500 m'den kaynağını almaktadır. Karadeniz'e kadar dar bir vadi içerisinde akışına devam eden akarsu 33 km uzunluğundadır. 2300 m'den kaynağını alan Güneysu Deresi ise Karadeniz'e kadar yaklaşık 22 km boyunca dar bir vadi oluşturmuştur. Her iki akarsu 250-300 m yükseltide, eğimin yüksek kesimlere oranla nispeten daha azaldığı Zincirliköprü civarında birleşerek tek akarsu hâlini almakta ve Taşlıdere adıyla akışına devam eden akarsu 3 km sonra Karadeniz'e dökülmektedir. Taşlıdere tarafından taşınan alüvyal malzemelerin vadi kenarlarında birikmesi ve eğimin azalması ile akarsu, yatağını yanlara doğru kısmen genişletmiştir. Böylece yüksek kesimlerde "V" profilli olan bu vadilerin tabanları kıyıya yaklaştıkça genişlemektedir (Foto 2).

---

15 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, İzahnameli Trabzon Paftası.

Foto 2. Taşlıdere ve Güneysu Deresi'nin farklı noktalardan görülen vadileri. Taşlıdere Karadeniz'e dökülmeden önce delta üzerinde geniş bir vadi içerisinde akmaktadır. Güneysu Deresi ise orta çığırlarında daha dar ve derin bir vadiye akışını sürdürmektedir

Kaynak: Polat, *a.g.t.*

Doğu Karadeniz kıyılarında sığ şelf sahası oldukça dardır. Kısa mesafede deniz derinliği 1000 m'yi aşmaktadır. Akarsuların taşıdığı bol alüvyal malzemelere rağmen bütün akarsuların ağızlarında geniş deltaların oluşmaması, denizin aniden derinleşmesi ve ağızlarının ön kesimlerinde devam eden denizaltı vadileriyle alüvyonların derine doğru taşınmasına bağlıdır.¹⁶ Rize şehrinin bulunduğu alanda da kıyılar bu genel duruma uygundur. Dağlık sahadan kaynağını alan akarsular kısa mesafede denize ulaşmakta ve denizin aniden derinleşmesi ile ağız kısımlarında herhangi birikme faaliyeti görülmemektedir. Ancak inceleme alanının en büyük akarsuyu durumunda olan Taşlıdere'nin Karadeniz'e döküldüğü ağız kısmında delta oluşumu görülmektedir. Bu akarsuyun yatağının genişlemesi ve taşıdığı alüvyal malzemeyi eğimin azaldığı ağız kısmında biriktirmesi delta oluşumuna imkân sağlamıştır (Foto 3).

Sahanın topoğrafik durumu, rüzgâr ve denizel akıntının yönü del-tayı meydana getiren malzemelerinin doğuya doğru sürüklenmesine

16 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, İzahnameli Trabzon Paftası.

neden olmuş ve delta Taşlıdere'nin doğusuna doğru genişlemiştir. Delta yaklaşık 1.5 km²'lik bir alan kaplamaktadır ve hemen hemen tamamı sanayi, stadyum, hayvan pazarı, balık pazarı gibi tesisler tarafından kullanılmaktadır.

Foto 3. Taşlıdere Karadeniz'e döküldüğü alanda geniş bir delta oluşturmaktadır.

Kaynak: Polat, a.g.t.

Denize doğru uzanan dağ yamaçlarının kenarları kıyıda dik veya az eğimli kayalıklar meydana getirmektedir. Bu kayalıkların dalgalar tarafından aşındırılması ve dikleştirilmesi ile falezler oluşmaktadır. Falezlerin yükseklikleri sahanın morfolojisi ve jeolojisine göre değişkenlik göstermektedir. Falezlerin dalga tahribatı sonucunda gerilmesi ve falez tabanlarının düzleşmesi sonucunda da abrazyon platformları gelişmektedir.¹⁷

Araştırma sahasında, dolgular nedeni ile şimdi iç kesimlerde kalmış eski falezlere rastlanmaktadır. Bunun en güzel örneği Tophane Mahallesi ile Çarşı Mahallesi sınırında eski kıyı çizgisi üzerinde bulunan ve günümüzde kıyıdan yaklaşık 250 m içerde yer alan falez kalıntılarıdır. Kıyı doldurulmadan önce bu falezlerin üzerinde şimdi Ticaret Odası binası olan eski Rize Turist Oteli yer almaktaydı. O dönemi yaşamış olan bazı vatandaşlar eskiden bu yüksek falezler üzerinden denize

¹⁷ Hamit İnandık, *Deniz ve Kıyı Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971, s.131-133.

atladıklarını anlatmaktadırlar. Fakat günümüzde falezlerin önü istinat duvarı ile kapatılmış durumdadır (Foto 4).

Foto 4. Günümüzde Ticaret ve Sanayi Odası olan Eski Rize Turist Oteli'nin üzerinde bulunduğu falezler yol kenarındaki istinat duvarı ile kapatılmış durumdadır.

Kaynak: Polat, a.g.t.

Kıyıda da yer yer parçalar hâlinde görülen falezler, dalgaların mevcut kıyı topoğrafyasını aşındırması ve geriletmesi ile oluşmuştur. Buna göre tektonik hareketlerle yükselen kıyılar aşınma sonucu şekillenerek meydana gelmiştir.¹⁸ İnceleme alanında 150-200 m yükseltideki sırtlar denize kadar ilerlemekte ve burunlar oluşturmaktadır. Fener Burnu da Kambursırtı'nın denize doğru uzanması ile meydana gelmiştir. Rize Limanı bu sırtın doğusunda kalan doğal korunaklı koyda kurulmuştur. Sırtın batısı ise rüzgâr yönüne bağlı şiddetli dalga aşındırmasına maruz kalmış ve bu kısımda dik falezler oluşmuştur. Günümüzde Rize Limanı'nın batı kesiminde yer alan falezler ve abrazyon platformları olgunlaşmasını devam ettirememektedir ve büyük ölçüde tahrip olmuştur (Foto 5). Rize ve yakın çevresinde yeni falezler bulunmamakla birlikte ölü falezlerin ve

18 Hamit İnandık, "Türkiye Kıyılarına Genel Bakış", İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, C. 5, S. 9, İstanbul 1958.

abrazyon platformlarının izlerine şimdiki sahil yolunun gerisinde deniz içinde, Fener Burnu'nun batısında Derepazarı'na kadar olan kıyı boyunca parçalar hâlinde görmek mümkündür.

Foto 5. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin yaklaşık 300 m. doğu kıyısında yer alan falez kalıntısı ve önündeki abrazyon platformu sahil yolu çalışmalarına rağmen günümüze ulaşabilmiştir.

Kaynak: Polat, *a.g.t.*

Türkiye'de Karadeniz kıyılarında ilk dolgu işlemleri Rize'de başlamıştır. Rize şehri Karadeniz kıyısında Fener Burnu ile Taşlıdere arasında dar bir kıyı şeridinde kurulmuştur. Fener Burnu'nun doğusundan itibaren şehir merkezini içine alan kıyı şeridi aynı zamanda korunaklı bir koy ve doğal bir liman konumundadır. Rize kıyıları genellikle sade bir görünüş arz eder. Son zamanlarda sahil yolu, havaalanı, park ve peyzaj alanları kazanmak amacıyla sahil şeridine müdahaleler yapılmıştır. Bu nedenle Rize kıyıları yavaş yavaş doğal görünümünden uzaklaşmaktadır. 1960 yılından itibaren denizin büyük kaya blokları ile doldurulması şekli ile denizden arazi elde etme yöntemi zamanla geniş boyutlara ulaşmıştır. Günümüzde denizin doldurulması ile elde edilen alanlar yoğun bir yerleşim alanı hâline gelmiştir. Son zamanlarda Rize şehrinde yatay dolgu mesafesi yaklaşık 250 m'yi bulmuştur. Rize'de kıyıya yapılan bu müdahale nedeniyle, kıyı çizgisi sürekli denize doğru ilerlemektedir (Foto 6).

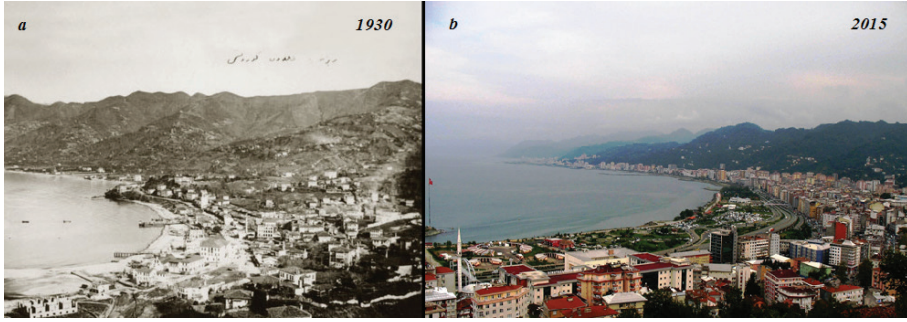

Foto 2. Rize şehri kıyısının doldurulmadan önceki (a) ve günümüzdeki (b) durumu. Buna göre kıyı 250-300 m deniz içine doğru ilerlemiştir.

Kaynak: Polat, a.g.t.

Rize kıyıları 1960 sonrası, 2000 ve 2015 yılları arasında kademeli olarak doldurulmuş ve denizden önemli ölçüde yer kazanılmıştır. Doldurma işlemleri ile birlikte kara alanı deniz içlerine doğru ilerlemiş ve kıyı çizgisi önemli ölçüde değişmiştir (Şekil 6-7).

Şekil 6. Rize kıyılarında 1970-2015 yılları arasında doldurulan alanlar

Kaynak: Pınar Polat ve Murat Sunkar, "Rize'nin İklim Özellikleri ve Rize Çevresinde Uzun Dönem Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Trend Analizleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 1, Elazığ 2017.

Şekil 5. Rize’de kentleşmeye bağlı, dönemsel olarak kıyı çizgisi değişimleri

Kaynak: Polat ve Sunkar, *a.g.m.*

2015 yılından sonra da iki etaplık yeni bir proje ile toplamda 3000 dönümlük alanın daha doldurulması planlanmaktadır. Bu projenin ilk adımları Ekrem Orhon Mahallesi’ndeki doldurma faaliyetleri ile başlamış durumdadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın, Rize Belediyesi öncülüğünde başlattığı projenin 1. etabında 300 dönümlük bir alan, 2. etapta ise toplamda 3 bin dönümlük alan doldurulacaktır. Bu çalışmalar tamamlandığında Rize’nin kıyı çizgisi de tamamen değişmiş olacaktır.

1.1.2.4. Hidrografik Özellikler

Bir sahanın akarsu şebekesi; iklim, topoğrafya, zemin özelliği, bitki örtüsü gibi faktörlerin etkisi altında gelişir. Bol yağış, geçirimsiz bir zemin, gür bitki örtüsü akarsu ağının gelişmesi için en uygun şartları oluşturur.¹⁹ Doğu Karadeniz Havzası akaçlama alanı içerisinde yer alan Rize, yağışlı iklimi ve çok sayıda yeraltı su kaynakları sayesinde oldukça zengin bir hidrografik yapıya sahiptir. Kaynağını Rize Dağları’ndan alan akarsular güneyden kuzeye Karadeniz’e doğru akmaktadır. Yöredeki sık akarsu ağı *dandritik drenaj* tipindedir.

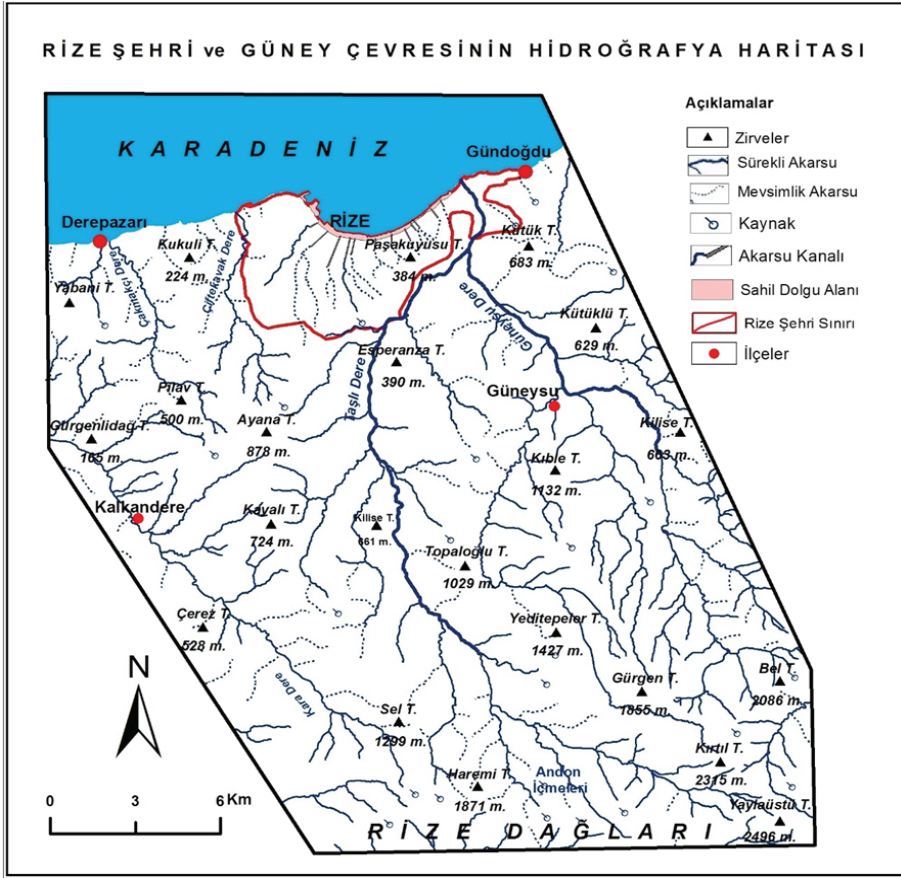
19 Alâeddin Tandoğan, “Çayeli-Pazar Yöresinin Fiziki Coğrafyası”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S. 3-4, No:3-4, Ankara 1971, s.243-251.

Rize’de akarsuların boyları kısa ve akış hızları yüksektir ve bu akarsular yağmur ve kar suları ile güv kaynaklar tarafından beslenir. Akarsuların akım değerlerinde yaz ve kış ayları arasında fazla fark yoktur. Karlı dağ rejimi statüsünde değerlendirilen bu akarsular, biri yağmurların en fazla olduğu eylül ayından kasım ortalarına kadar, diğeri kar erimeleriyle birlikte mart ayından ağustos ayına kadar iki kabarık devre geçirirler. Kasım ortalarından mart ayına kadar ise yağışlar yüksek kesimlere kar olarak düştüğünden bir çekik devre vardır. En çekik devre olan ocak ayında yağışlar kar şeklinde düştüğü için bu dönemde akarsuların yağış sularından beslenme şansı neredeyse yok gibidir. Bu dönemde akarsular kaynaklar tarafından beslenmektedir.²⁰

Rize akarsularının debileri oldukça yüksektir. Türkiye’nin diğerv bölgeleriyle kıyaslandığında düzenli bir rejime sahip olduğu görülen Rize akarsularının en dikkat çeken özelliklerinden biri de elektrik enerjisi potansiyelleridir. Türkiye’nin diğerv akarsularına göre daha az sediment taşıyan bölge akarsuları yıllık enerji potansiyeli bakımından da elverişli şartlara sahiptirler (Şekil 8). Çalışma alanı sınırları içerisinde doğrudan denize ulaşan en büyük akarsu Salarha ve Güneysu derelerinin birleşmesi ile oluşan Taşlıdere’dir. Çiftkekavak Deresi, Çakmakçı Deresi, Kara Dere ise çalışma alanını etkileyen diğerv önemli akarsulardandır. Rize şehri sınırları içerisinde kalan ve şehri doğrudan etkileyen Değirmendere Deresi, Kale Deresi, Hamam Deresi, Dalyan Deresi, Paşakuyu Deresi ve Müftü Deresi şehrin kurulduğu alandaki önemli akarsuları oluşturmaktadır. Rize şehrinin güneyindeki tepelik alanlardan kaynağını alan bu akarsuların boyları kısa ve akış hızları yüksektir. Beslendikleri alanların yükseltisi fazla olmadığı için kar erimelerinin akım özellikleri üzerinde etkisi yoktur, taşıdıkları su miktarının en fazla olduğu dönemler yağışların en fazla olduğu sonbahar aylarına karşılık gelmektedir. Kısa mesafeler kat ederek akan akarsuların tamamı Karadeniz’e dökülmektedir. Bu akarsuların tamamı beton kanallar içerisinde alınmıştır. Yaklaşık orta çığırlarında açık, dolgu alanı altında kalan aşağı çığırlarında ise kapalı kanallar içerisinde akmaktadırlar. Şehir içi akarsularının kanal içine alınmalarındaki başlıca neden, vadi kenarlarında kurulmuş olan meskenlerin taşkın olaylarından etkilenmemesini sağlamaktır.

---

20 İbrahim Atalay, *Uygulamalı Hidroğrafya*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:38, İzmir 1986.

Şekil 8. Rize şehri ve güney çevresinin hidrografya haritası

Kaynak: Polat, *a.g.t.*

Rize genelinde çok sayıda hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Çalışma alanı sınırları içerisinde yer alan hidroelektrik santralleri aktif olarak üretim yapmaktadır. Bu hidroelektrik santrallerinden Adacami Regülatörü Rize'nin dördüncü büyük santrali konumundadır. Güneysu ilçesi sınırları içinde Güneysu Deresi üzerinde kurulmuş olan santral yıllık 86 GWh enerji üreterek yaklaşık 40.000 kişinin elektrik ihtiyacını karşılamaktadır.

Diğer bir santral ise yine Güneysu ilçesi sınırlarında Kale Deresi üzerindeki Kale Hidroelektrik Santrali'dir. Santralin yıllık elektrik üretim miktarı 26 GWh civarındadır. Diğeri ise Taşlıdere'nin kollarından biri olan Salarha Deresi üzerindeki Ambarlık Regülatörü'dür. Tesisin ikinci etabı henüz yapım aşamasında olmakla birlikte ilk etapta elektrik üretimine devam edilmektedir.

İnceleme alanının başka bir hidroelektrik santrali olan Hamzabey Regülatörü ise Zincirliköprü'de Salarha Deresi ve Güneysu Deresi'nin birleştiği noktadadır. Regülatör Taşlıdere üzerinde elektrik üretimine devam etmektedir. Her iki akarsuyun taşıdığı su miktarından faydalanan santral Rize için önemli elektrik üretim tesislerindedir.

Çalışma alanı sınırları içerisinde düşük debili çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların birleşmesiyle akarsular sürekli bir akış özelliği kazanmıştır. Çalışma alanı içerisindeki en önemli kaynak maden suyu özelliği olan *Andon* İçmeleri'dir. Rize merkeze 25 km uzaklıkta bulunan ve yeni ismi Küçükçayır olan Andon, yedi mahalleli bir köy yerleşimidir. Deniz seviyesinden 800 m yüksekte yer alan bu kaynak soğuk ve mineral açısından zengin bir kaynaktır. Kaynaktan çıkan mineralli sular Salarha Deresi'ni besleyen küçük akarsulara karışmaktadır. Andon İçmesi'nin tahlili 1960 yılında Hıfzısıhha Enstitüsü tarafından yapılmış, kaynak suyunun çeşitli sağlık sorunlarına iyi geldiği rapor edilmiştir. Bu kaynak geçmişten günümüze bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Kaynak yakınında tedavi için gelenlerin konaklaması için ağaçtan yapılmış, tahminen 100 yıllık evler bulunmaktadır (Foto 7). Günümüzde de ziyarete gelen insanların konaklayabileceği turistik tesisler yapılmıştır.

Foto 7. Andon içmelerindeki yaklaşık 200 yıllık tarihî konaklar geçmişte ziyaretçilere ve hastalara hizmet vermekteydi.

Kaynak: Polat, a.g.t.

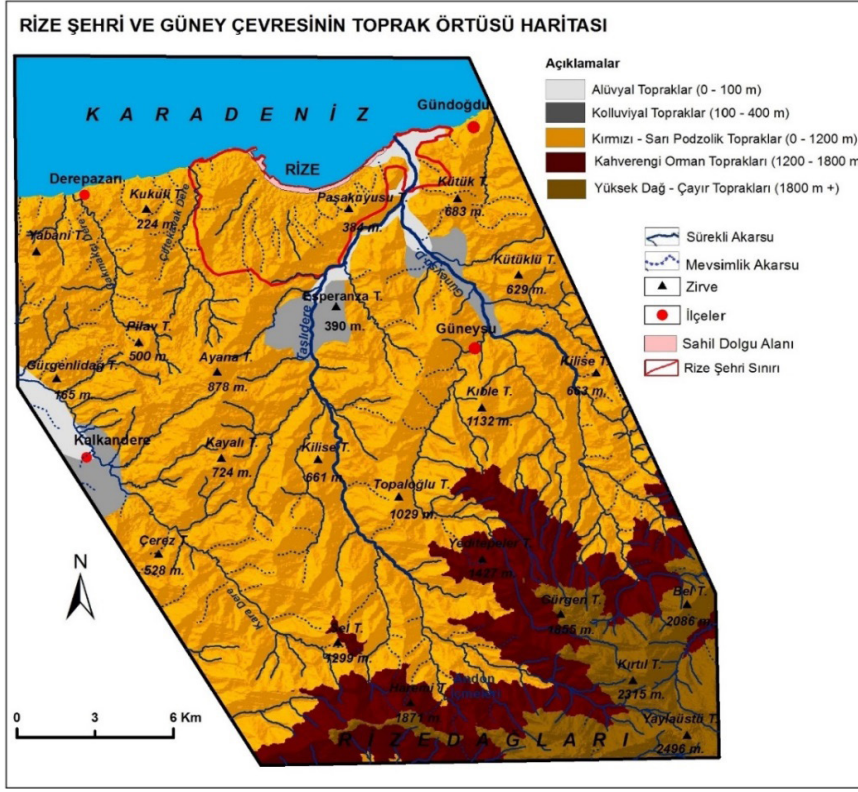

1.1.2.5. Toprak Özellikleri

Yıllık ortalama 2.252 mm yağış alan inceleme sahasında yer alan topraklar, karbonatların iyice yıkanarak uzaklaştırılmış olması nedeniyle asit reaksiyon kazanmıştır. Kıyı boyunca yayılan topraklarda, killer üst horizonlardan alt horizonlara doğru taşınmıştır. Belirtilen şartlar altında kısmî bir lateritleşme söz konusudur. Yerleşme alanlarına tekabül eden ve aynı zamanda tarım faaliyetlerinin de yapıldığı yaklaşık 600 m'lere kadar olan alt basamakta toprak lateritik karakterdedir. Bu alanlarda toprak silis bakımından fakir olmakla birlikte topraktaki demir ve alüminyum oksitlerin oranı fazladır. Bu yükseltilerdeki topraklar humus bakımından da zayıftır. Bu durumun sebebi ise topraktaki bakterilerin yoğun faaliyetleri olarak izah edilebilir. 600 m'den yukarılara doğru humus miktarı artmaya başlar ve podzolleşme görülür. Podzolik topraklar iğne yapraklı ormanlarla kaplı soğuk-yağışlı alanlarda kendini gösterir. Bu alanlarda organizma faaliyetleri de yavaşladığından humus oranının arttığı görülmektedir. Özetle sahil şeridinde genel olarak humus ve silis bakımından fakir, bol miktarda demir ve alüminyum içeren laterit topraklar; yüksek sahalarda ise humus ve silis bakımından zengin podzolik topraklar yayılış göstermektedirler. Yöre toprakları genel ifade ile kireç içermemekte ve kuvvetli asit reaksiyon göstermektedir. Azot yok denecek kadar azdır ve toprak fosfor bakımından da fakirdir. pH derecesi 5,5-6,5 arasındadır. Araştırma sahasında yer alan toprakların tüm bu özellikleri yörede oldukça yaygın olan çay tarımı için de elverişli şartları meydana getirmiştir.²¹ İnceleme alanında zonal topraklar grubundan podzolik topraklar, kahverengi orman toprakları, yüksek dağ-çayır toprakları ve azonal toprak grubunda olan alüvyal ve kolüvyal topraklar görülmektedir (Şekil 9).

---

21 Tandoğan, *a.g.m.*, s.255-259.

Şekil 9. Rize şehri ve güney çevresinin toprak haritası

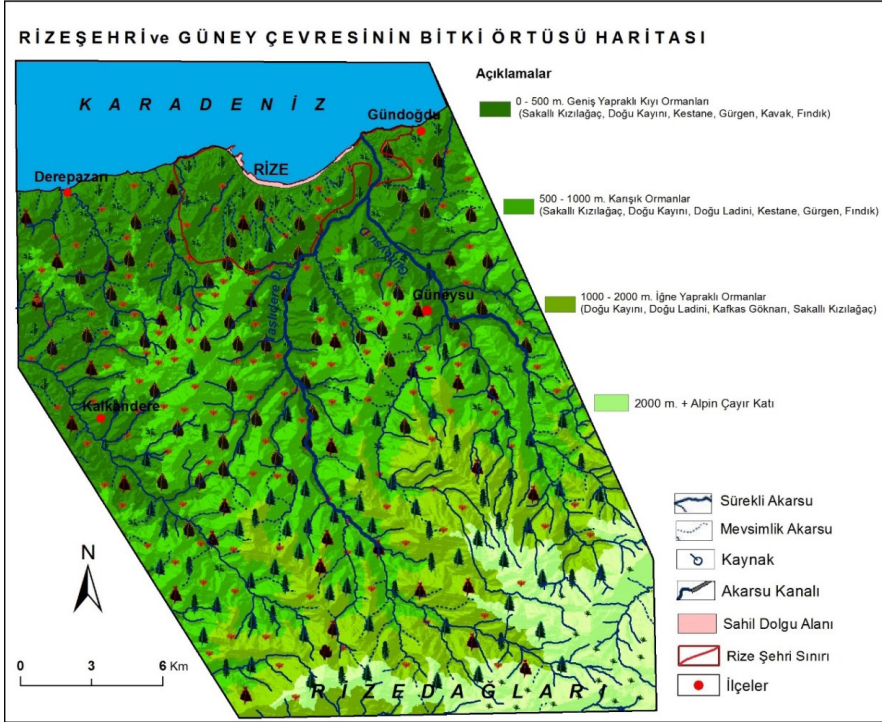
Kaynak: Polat, a.g.t.-Toprak Su Genel Müdürlüğü raporlarından düzenlenmiştir.

1.1.2.6. Bitki Örtüsü Özellikleri

Araştırma sahasının da içinde bulunduğu, Karadeniz iklimi etkisinde bulunan sahalar Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu da kendi arasında iki alt bölgeye ayrılmaktadır. Ordu'nun batısı Öksin alt flora bölgesi, doğusundan itibaren ise Doğu Karadeniz Bölümü *Kolşik* flora bölgesi olarak adlandırılmaktadır.

Bir sahanın doğal bitki örtüsü iklim şartları ile doğrudan ilgilidir. Bitkilerin gelişebilmeleri için, iklim elemanlarından sıcaklık ve yağışın aynı anda uygun ortamı sağlaması gerekir. İlman bölgelerde yağışın da fazlalığı ile gür bir bitki örtüsü gelişebilir. Araştırma sahamızda her mevsim yağışlı ve nispeten ılıman bir iklimin hüküm sürmesi, doğal bitki örtüsünün gür ve çeşitli olması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte sahanın Karadeniz kıyısından güneye doğru yükselmesi nedeni ile sıcaklık şartlarının da değişmesi farklı bitki örtüsü kuşaklarının oluşmasına sebep olmuştur. Sahil şeridinde Kolşik Flora alt bölgesine ait geniş yap-

raklı ağaçlardan meydana gelmiş sık bir bitki topluluğu görülür. Güneye doğru bu geniş yapraklıların arasına ibreliler karışır. Daha yükseklerde ise iğne yapraklı ormanlar hâkim duruma geçer. İnceleme alanının yakın çevresini kaplayan orman sınırının üstünde ise yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü Alpin Çayır Katı uzanır (Şekil 10).

Şekil 10. Rize şehri ve güney çevresinin bitki örtüsü haritası

Kaynak: Polat, *a.ğ.t.*-Orman Amenajman Haritası'ndan düzenlenmiştir.

1.1.2.7. İklim Özellikleri

Rize, iklim özellikleri bakımından hem Karadeniz Bölgesi, hem de Türkiye genelinden farklı özellikler göstermektedir. Yıllık 2254,4 mm'lik yağış değeri ile Türkiye genelinin en fazla yağış alan istasyonu konumundadır. Uzun yıllar (1970-2014) meteorolojik verilere göre Rize, Türkiye'de en fazla yağış alan yerleşim konumundadır. Kuzeyde yer almasına rağmen yıllık ortalama sıcaklığı 14.2 °C olup hiçbir ayın ortalaması 5 °C'nin altına düşmemektedir. Bu yağış ve sıcaklık özellikleri nedeniyle Rize'de lokal klima şatları yaşanmaktadır. Thornthwaite metoduna göre Rize'de Çok Nemli, Orta Sıcaklıkta (Mezotermal), Su Noksanı Olmayan veya Pek Az Olan, Okyanus

İklimine Yakın iklim tipi (A B'2 r b'4) görülmektedir. Yılın her dönemi toprakta birikmiş su ve hatta sonbahar ve kış aylarında su fazlası bulunmaktadır. Toprakta su noksanı söz konusu bile değildir. Toprak sürekli suya doymuş olduğundan doğal olarak yüzeysel akış da fazladır. Bu durum Rize'de sel, taşkın ve heyelan olaylarının sıkça görülmesinin başlıca nedenlerinden biridir. Yıllık ortalama sıcaklık 14 °C civarında seyrettiğinden buharlaşmanın da oldukça düşük olması suyun toprakta tutulmasını daimî hâle getirmektedir. Rize'de yıllık ortalama basınç değeri 1014 mb'dır. Sıcaklık şartlarının da etkisiyle yaz aylarında basınç en düşük, kış aylarında ise en yüksek değerdedir.²²

Erinç ve Thornthwaite metotlarından yararlanılarak araştırma sahasının yağış etkinliği ortaya konulmuştur. Erinç'in yağış etkinlik indis formülüne göre Rize (Im 125,1) etkinlik sınıfında, Çok Nemli Orman tipine girmektedir. Fakat bir sahanın yağış etkinliğini ve bitki örtüsünü ortaya koymak için sadece indis değerlerine bağlı kalmak yeterli değildir. Bakı ve yükselti gibi unsurlar da yağış etkinliği üzerinde önemli etkiler yapar. Bu faktörlere bağlı olarak lokal ölçekte bile etkinlik değerleri değişebilir. Örneğin Rize 0 m ile 3000 m'ler arasında değişen bir yükseltiye sahiptir. Deniz kıyısından itibaren ani yükseliş gösteren Rize ardı sıradağları yağış ve sıcaklık üzerinde de önemli etkiye sahiptir. Yükseklerle çıkıldıkça sıcaklığın azalması ve bununla ters orantılı olarak yağışın artması aslında tamamen birbiriyle ilişkili ve yoğunlaşmaya bağlı olarak açıklanabilir. Rize ikliminin yıl boyunca istikrarlı denebilecek gidişi ve denizelliğin de etkisi neticesinde toprak daima nemli ve bitki örtüsü her mevsim gür ve yeşildir.

Rize, Türkiye iklim sınıflandırması içerisinde Karadeniz İklim Bölgesi'nde yer almaktadır.²³ Türkes (2010 ve 2011)'e²⁴ göre, yıllık ve mevsimlik yağış değişiminin en az olduğu, Türkiye'nin en yağışlı bölgesini oluşturan Karadeniz Yağış Bölgesi'nde kalmaktadır. Yıl boyunca yağışın görülmesi, kıyı kesiminin ılıman, yüksek alanların ise soğuk geçmesi bu

22 Murat Sunkar ve Pınar Polat, "Rize Çevresindeki Kıyı Çizgisinde Meydana Gelen Değişmeler ve Morfolojiye Yansımaları", *TURQUA-Türkiye Kuaterner Sempozyumu*, 8-11 Mayıs, İstanbul Teknik Üniversitesi-Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016, s.131.

23 Asaf Koçman, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993; Sırrı Erinç, *Klimatoloji ve Metodları*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 1996.

24 Murat Türkes, *Klimatoloji ve Meteoroloji*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2010; Murat Türkes ve Zahide Acar Deniz, "Klimatolojik/Meteorolojik ve Hidrolojik Afetler ve Sigortacılık Sektörü", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 2, 2010, s.996-1015.

iklimin genel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu iklim tipi nemlilik ve sıcaklık özelliklerine göre kendi içerisinde 3 farklı tipe ayrılmaktadır. Rize, bu iklim tiplerinden Nemli-Ilıman Karadeniz Kıyı Kuşağı İklimi'nin görüldüğü alanda yer almaktadır. Çünkü bu iklim tipi Karadeniz kıyısındaki dağlık kuşağın kuzeye bakan yamaçlarında 1000 m yükseltilerine kadar olan alanda görülmektedir.²⁵

Rize'de uzun yıllar sıcaklık ortalaması 14,3 °C, ortalama yağış miktarı 2254,4 mm'dir. Aylık yağış ortalamaları bakımından nisan ve mayıs aylarındaki değerlerin diğer aylara göre nispeten düşük olduğu görülmektedir. Nisan ve mayıs ayları dışındaki diğer ayların tamamında yağış miktarı bazı aylarda 100 mm, bazı aylarda 200 mm'den yüksektir. Sıcaklık ve yağıştaki bu durum nedeniyle yılın her mevsiminde toprakta birikmiş su ve su fazlası bulunmaktadır.

1.1.3. Beşerî Çevre Özellikleri

Bu bölümde Rize şehrinin kuruluş-gelişme, nüfus ve yerleşme özellikleri ele alınmıştır. Rize şehrinin tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar olan değişme ve gelişmesi ortaya konulmuştur. Elde edilen veriler ilerleyen bölümlerde morfolojik gelişim ve doğal afetlerle ilişkilendirilmiştir.

1.1.3.1. Şehrin Yerleşme Özellikleri

Rize, Karadeniz Bölgesi'nin kıyıda kurulmuş şehirlerine bir örnektir. Bir koyun etrafına kurulmuş olan şehir NW yönünde esen Karayel rüzgârlarına karşı da korunaklı bir konumdadır. Fener Burnu doğusundan itibaren Gündoğdu'ya kadar dar kıyı şeridinde sıkışmış olan Rize şehri özellikle kıyı boyunca sık dokulu bir yerleşme özelliği taşımaktadır. Kıyı ardında yer alan yerleşim alanlarında ise konutlar birbirinden uzakta, nispeten daha gevşek dokulu bir yapı gözlemlenmektedir.

Rize'de yerleşme dokusunu belirleyen temel faktör yer şekilleridir. Yerleşmeye elverişli düz alanların az bulunması şehir merkezinin sahil şeridinde kurulmasını zorunlu kılmıştır. Jeomorfolojik özellikler, sürdürülen ekonomik faaliyetler, su kaynaklarına veya ulaşımın rahat olduğu alanlara yakınlık gibi faktörler yerleşmeler üzerinde etkilidir. Akarsuların denize döküldüğü alanların nispeten daha düz oluşu, yerleşme dokusunu şekillendiren etmenlerden biridir. Bunun yanı sıra Rize'nin eski çağlardan beri hem bir liman kenti oluşu hem de önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması yerleşmenin sahil şeridinde yoğunlaşmasına neden

25 İbrahim Atalay, *Uygulamalı Klimatoloji*, Meta Basım Matbaacılık, İzmir 2010.

olmuştur. Ayrıca 1960'dan beri denizin doldurularak yer kazanma faaliyetleri de şehrin kıyıda yoğunlaşmasını sağlamıştır. Ticaret merkezleri, küçük ve orta ölçekli iş yerleri, sanayi ve üretim tesisleri, kamu binaları gibi alanların kıyıda bulunuşu ve hatta Karadeniz Sahil Yolu'nun da etkisiyle araştırma sahasında kabaca 0-100 m'ler arasını yoğun yerleşme alanları olarak nitelendirmek mümkündür.

Araştırma sahasında kıyıda kurulmuş Eminettin ve Ekrem Orhon mahalleleri şehrin en yoğun olduğu alanlara tekabül eden yerleşim alanlarıdır. Boğaz, Fener, Camiönü, Mermerdelen, Reşadiye, Gülbahar, Bağdatlı, Portakallık, İslampaşa, Engindere ve Çarşı mahallelerinin de kıyı kesimleri sık dokulu yerleşmelere örnek verilebilir (Foto 8).

Araştırma sahasında kıyıdan iç kısımlara doğru engebenin çok artması, yerleşmelerin daha gevşek dokulu, konutların da birbirinden uzak olmasına yol açmıştır. Eğim değerlerinin yüksek oluşu ve güneye doğru gidildikçe de yükseltinin artması gibi doğal etmenler bu alanlardaki yerleşmelerin ancak eğimli yamaçlarda ve seyrek dokulu olarak gelişmesine imkân tanımıştır. Bunun yanı sıra birtakım sosyo-ekonomik nedenler de konutlar arasında mesafe olmasına zemin hazırlamıştır. İnceleme alanında kıyıdan iç kısımlara gidildikçe her ailenin konutunun, kendi arazisi içerisinde kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu araziler içerisinde hem yerleşme faaliyetlerini hem de tarımsal faaliyetlerini sürdürdüklerinden evler arasında zorunlu olarak bir mesafe meydana gelmektedir (Foto 9).

Foto 8. Rize şehri kıyısında yoğun yerleşme alanlarından ticarî ve kurumsal faaliyetlerin de yapıldığı Fener, Ekrem Orhon ve Eminettin mahallelerinin Rize Kalesi'nden görünümü

Kaynak: Polat, a.g.t.

Foto 9. Çalışma alanında kıyıda yüksek kesimlere gidildikçe konutların tarım arazileri içerisinde kuruldukları görülmektedir.

Kaynak: Polat, *a.g.t.*

İnceleme alanında iç kesimlerde kurulmuş olan Değirmendere, Hayrat, Kambursırtı, Pilavdağı, Halatçılar, Yenimahalle, Yağlıtaş, Atmeydanı, Kale, Piriçelebi, Kaplıca, Yeniköy, Tophane, Pehlivan ve Çamlıbel mahalleleri evlerin birbirinden uzak olduğu gevşek dokuda yerleşme alanlarını oluşturmaktadır (Foto 10).

Foto 10. Dağlık yapıdaki yerleşim alanlarına Taşlıdere Mahallesi'nin birbirinden uzak mesafede bulunan konutları örnek olarak verilebilir

Kaynak: AFAD

Rize'nin tarihsel süreçteki idarî taksimatı incelendiğinde, 1640 yılında Rize'nin de bağlı olduğu Trabzon Eyaleti'nin 5 sancağı vardı. Bu 5 sancaktan bir tanesi Lazistan'ın merkezi olan Günye "Gonye" (Aşağı Batum) idi. Kazaları ise Atina (Pazar), Sumla, Viçe (Fındıklı) ve Arhavi'den oluşmaktaydı. Trabzon tarihini kaleme alan Şakir Şevket, yöre ahalisinin ziraat ve ticaretle meşgul olup, silahşörlükle meşhur olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Lazistan Sancağı'na bağlı olarak gösterilen bölgede Rize, Pazar, Arhavi ve Hopa'dan oluşan dört kazanın bulunduğunu, burada 120 köy, 235.396 dönüm arazi ile 9.649 evin olduğunu yazmıştır.²⁶

1843 yılında Rize'de 300 civarında ev, sahilde birkaç işyeri ve dükânın bulunduğu bilinmektedir.²⁷ 1891 yılına ait verilere göre Rize merkezde 36 mahalle, 161 köy ve üç nahiye bulunmaktaydı.²⁸

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Rize, Trabzon vilâyetine bağlı Lazistan Sancağı'nın merkez kazası idi. I. Dünya Savaşı sırasında ilk işgal edilen illerden biri olan Rize, iki yıl işgal altında kalmış, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Ruslar bölgeden çekilmişlerdir. 2 Mart 1918'de Rize, Rus işgalcilerin elinden Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birliklerce tamamen kurtarılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar bir sancak olan Rize, 20 Nisan 1924'te il olmuştur. 20 Ocak 1936'da yürürlüğe giren 2885 sayılı kanunla Erzurum'dan Yusufeli ilçesi ve Rize'den de Pazar ilçesinden sonraki arazi parçası ilçe ve bucaklar alınmak suretiyle, bugünkü Artvin ili Çoruh adıyla il hâline getirilmiş ve Rize ili de tek ilçesi olan Pazar ile kalmıştır. Bugünkü idarî taksimata göre Rize; Merkez, Çayeli, Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Çamlıhemşin, Kalkandere ve İkizdere olmak üzere 7 ilçeye ve 312 köye ayrılmış bulunmaktadır.²⁹

Genel nüfus sayım sonuçları esas alınarak yapılan değerlendirmede ise 1927 yılında Rize'nin Pazar ve Hopa olmak üzere iki kazasının olduğu görülmektedir. 1930'lu yılların sonuna doğru Rize, yeşil tepelere serpilmiş iki katlı evleri ile bu tepelerin dibindeki ince düzlük şeride sıralanmış dükkânlardan ibaret olan küçük bir kentti. O dönemde limana sahip olmayan kentte iskele çıkışından başlayan, boyu beş yüz metreyi geçmeyen tek bir ana cadde bulunmaktaydı.³⁰ (Foto 11)

26 Saliha Koday ve Kübra Erhan, "Rize İlinin İdarî Coğrafya Analizi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, Erzurum 2013, s.39-54.

27 Yusuf Karşlıoğlu, *Doğu Karadeniz Tarihi*, Universal Yayınları, İstanbul 2009.

28 Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

29 Makbule Sarıkaya, *a.g.e.*

30 Asım Zihnioğlu, *Bir Yeşilin Peşinde*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1998.

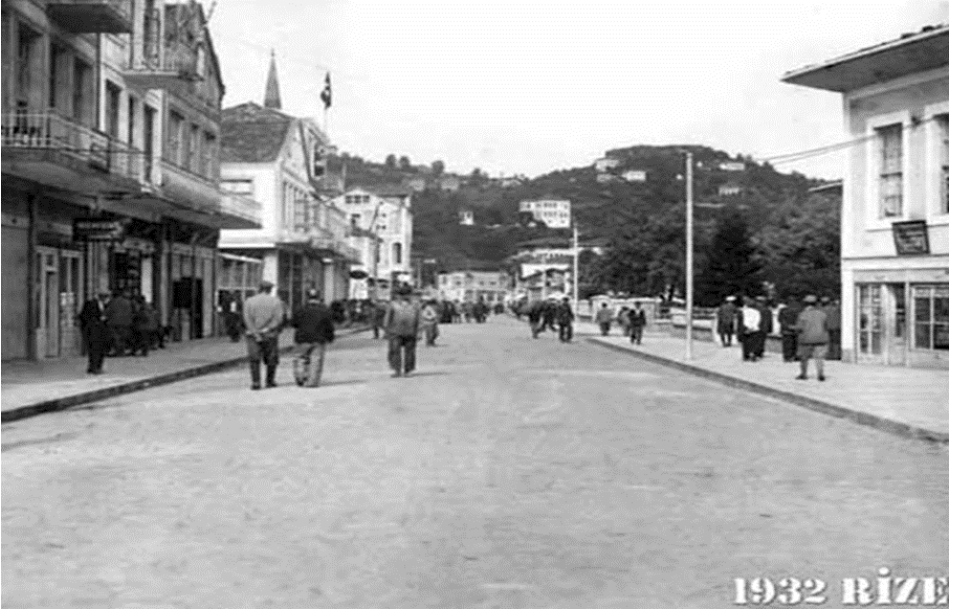

Foto 11. Rize'nin 1930'lu yıllarda sahil caddesi

Kaynak: Fatih Sultan Kar, *Evvvel Zaman İçinde Rize*, Rize Vitrin Ajans, İstanbul 2010.

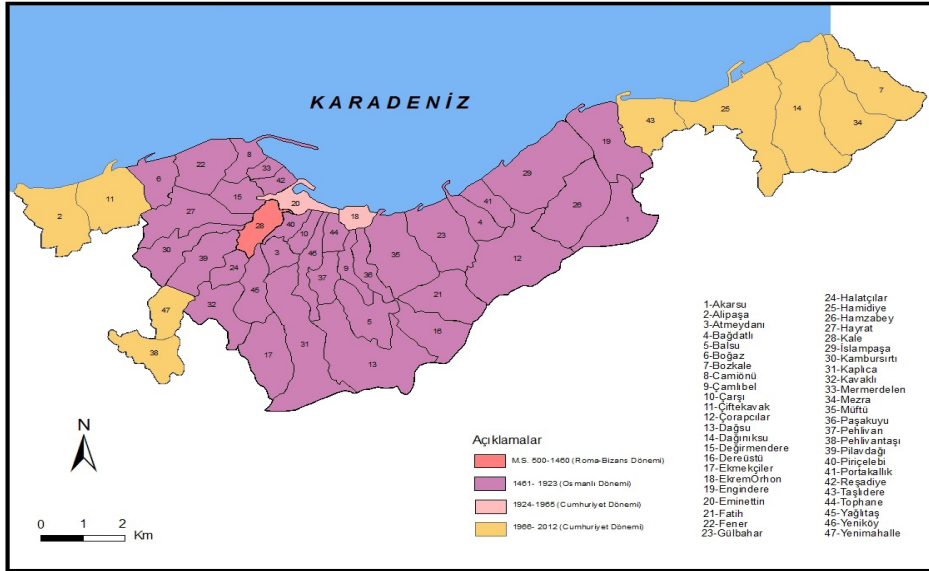
1935 Genel Nüfus Sayımı'nda ise Rize'nin Çoruh vilâyetine bağlı 6 kazadan (Rize, Artvin Borçka, Hopa, Pazar, Şavşat) biri olduğu anlaşılmaktadır. 1940 yılında ise Çoruh Vilâyeti'nden ayrılan Rize'nin bir kazası (Pazar) bulunmaktadır. 1945-1960 yılları arasındaki dönemde Pazar, Çayeli, Güneyce (İkizdere) başta olmak üzere değişen sosyal ve idarî yapıyla birlikte bazı bucak merkezlerinin ilçe statüsü kazandığı görülmektedir. 1960 yılında mevcut ilçelere Ardeşen, Çamlıhemşin, Fındıklı, Kalkandere de katılarak ilçe sayısı 7'ye yükselmiştir. 1990 yılında ise Derepazarı, Güneysu, Hemşin ve İyidere ilçelerinin de katılımıyla Rize ili, 1 merkez ilçe ve 11 ilçesi olmak üzere bugünkü idarî yapısını kazanmıştır.³¹

Özetle Rize şehrinin MS. 500-1460 yılları arasına denk gelen Roma-Bizans döneminde, o zamanlar savunma amaçlı kullanılan bir kale etrafında kurulmuş Kale Mahallesi'nden ibaret olduğu görülmektedir. O dönem başka bir mahalle yerleşiminden bahseden kayıtlar bulunamamıştır. 1460'dan sonra Rize, Osmanlı toprağı olmuş ve o zamanki mahalleler Kale Mahallesi etrafında gelişim göstermiştir. Osmanlı döneminin sonuna kadar Rize, 35 mahalleye ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1950-1960'lı yıllar arası dönemin yerel yönetiminin girişimleri ile sahil

31 Koday ve Erhan, *a.g.m.*, s.39-54.

bölgesi kısmen doldurularak iki yeni mahalle kazanılmıştır. Bununla birlikte şehrin batısına doğru dört mahalle daha oluşmuştur. 2012'de ise Gündoğdu Beldesi'nin merkeze bağlanması ile Gündoğdu'ya ait beş mahalle de Rize merkez mahalleleri konumuna geçmiştir (Şekil 11). Rize'yi mahalleler açısından değerlendirdiğimizde 2016 yılı itibari ile 47 mahallesi bulunmaktadır. Tarihsel süreçte değerlendirdiğimizde ise mahalle sayılarının fazla bir değişme göstermediği görülmektedir.

Şekil 11. Rize şehrinin kuruluşundan günümüze şehrsel gelişimi ve merkez mahalleleri

Kaynak: Polat, a.g.t.

1.1.4. Jeomorfolojik Birimler İle Yerleşmeler Arasındaki İlişki

Rize, Karadeniz'in kıyısında olduğu için kara ve deniz ulaşımına elverişlidir. Yakınında bulunan büyük şehirlerin hava ulaşımından da aktif şekilde faydalanabilmektedir. Ulaşım imkânları şehrin gelişimi açısından olumlu bir etkiye sahiptir. Fakat doğal çevre faktörleri şehrsel gelişimin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Yerleşme ve tarım alanlarını sınırlayan engebeli arazi, heyelan ve taşkınlara sebep olan aşırı yağışlar ve zemin yapısı, kentin dar bir alana sıkışmasını kaçınılmaz hâle getiren sahil şeridi, art bölgelerle ulaşımı sınırlayan yüksek dağ sıraları yerleşimi etkileyen olumsuz özellikler olarak sayılabilir. Rize, şehirleşme sürecine girdiği dönemden bu yana hem yerleşme faaliyetlerini hem de ekonomik faaliyetleri dar bir sahada iç içe sürdürmek zorunda kalmıştır. Yüksek dağ sıraları, dağların kıyıya paralel uzanması ve bu unsurların kuzey-gü-

ney yönlü gelişimi engellemesi şehrin sahil boyunca büyümesini zorunlu hâle getirmiştir. Ayrıca yerleşmeye elverişli düz alanların yetersiz ve kıyı düzlüğünün oldukça dar oluşu kentsel gelişimi vadi içlerine doğru yönlendirmiştir. Bu durum düzlük alanlarda kümelenmiş sıkışık bir şehir görüntüsü oluştururken yükselti arttıkça büyük bir kentsel alanın ortaya çıkmasını engellediği gibi seyrek dokulu ve küçük yerleşim biçiminin hâkim olmasına neden olmuştur.

Rize şehri kıyıdan itibaren ortalama 400-500 m yükseltiye kadar gelişme imkânı bulmuştur. Bu yükseltilere kadar çıkan yerleşmeler şehrin etkileşim hâlinde olduğu fizikî çevrede önemli değişmelere neden olmaktadır. İnceleme sahasında şehirleşme faaliyetlerinin morfolojik birimler üzerinde değişime neden olmasındaki temel faktör Rize'nin arazi yapısının şehirselleşmeye uygun olmamasıdır. Dar kıyı kuşağı, eğim, yükselti, bakı gibi morfolojik, aynı zamanda jeolojik, iklimik ve hidrografik özellikler bu sahada gelişme potansiyeline sahip düzenli bir şehir dokusu oluşmasını engellemektedir.

Devam eden yapılaşma kıyı morfolojisi üzerinde, vadi içlerinde, akarsu sekilerinin oluşturduğu düzlük alanlarda hem de sahil şeridinin hemen gerisinde yükselen dağlık tepelik alanlarda deformasyonlara yol açmaktadır. Arazi potansiyeline uygun olmayan yerleşme projelerinin hayata geçirilmesi birçok jeomorfolojik birimlerde değişimi ve buna bağlı olarak riski de beraberinde getirmektedir. Örneğin denizin doldurulması, sahil yolu ve çevre yolu inşası, üniversite yerleşkesi ve konut inşaatları, sahilde peyzaj düzenlemeleri ve tesis inşaatları, tarım alanları açma gibi faaliyetler yamaç, sırt, vadi, taraça ve falez gibi morfolojik birimlerin ortadan kalkmasına neden olmaktadır.³²

1.1.4.1. Kıyı Morfolojisinde Meydana Gelen Değişmeler

Rize çevresinde, iklim değişiklikleri, tektonizma ve beşerî faaliyetler nedeniyle kıyının morfolojisi sürekli değişmiştir. Kıyı morfolojisinde meydana gelen bu değişme kıyı çizgisi ve taraça morfolojisi üzerinde görülmektedir. Rize, Doğu Karadeniz'de doğudan batıya doğru diğer yerleşme alanları ile kıyaslandığında en dar kıyı şeridine sahip yerleşmedir. Doğu ve batıdaki burunlar doğal dalgakıran görevi görerek Rize çevresinde kıyının daha alçak bir özellik kazanmasını sağlamıştır. Akarsuların taşımış olduğu malzeme ile koy kısmen dolmuş ve düzleşmiştir (Foto 12).

---

32 Polat, a.g.t., s.122.

Foto 12. 1950 öncesi Rize şehri kıyısındaki sahil yolu ve hemen gerisinde falezler üzerine inşa edilmiş geleneksel konutlar. Günümüzde bu konutlar kıyının doldurulması ile birlikte kıyı gerisinde mahalle içlerinde kalmış durumdadır.

Kaynak: Kar, a.g.e.

Türkiye’de Karadeniz kıyılarında ilk dolgu işlemleri Rize’de başlamıştır. 1965-66’da dönemin belediye başkanı Ekrem Orhon³³ ve bir grup çalışma arkadaşı yine o yıllarda başbakanlık görevini yürüten Süleyman Demirel’in de desteğini alarak Rize’yi büyütmek ve modernleştirmek adına denizi doldurarak yer kazanma çalışmalarını başlatmışlardır (Foto 13).

Kıyıdağ itibaren denize doğru ilk etapta 52 m’lik bir alan doldurulmuştur. 1965’te başlayan ilk dolgu alanı üzerine Rize Şehir Yolu olarak tabir edilen ilk sahil yolu yapılmıştır. Çok katlı binalar da dolgu alanı üzerinde yapılmaya başlanmıştır. 1990-2000 yılları arasında kademe kademe dolgu çalışmaları devam etmiştir. Sahil yolu iyileştirme çalışmaları ve kıyı peyzaj uygulamaları bu dolgular üzerinde devam etmiştir. 2000-2015 yılları arasında dolgu çalışmaları daha da ilerlemiş ve kıyıda sosyal tesisler, restoranlar, balıkçı barınakları, yürüyüş yolları gibi birçok alan inşa edilmiştir. Rize çevresinde kıyıya yapılan bu müdahalenin günümüzde de devam etmesi nedeniyle, kıyı çizgisi sürekli deniz içine doğru ilerlemektedir. Son yıllarda hafriyatla kıyının doldurulması hızlanmıştır. Bu değişme kıyı ile dolgunun başladığı alan arasında 250 m’yi bulmaktadır. Şehir merkezinin çok katlı binalardan oluşan yaklaşık %70’lik kısmı da dolgu alanı üzerinde kurulmuş durumdadır.

33 Ekrem Orhon 1958-1963 yılları arasında Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde Rize halkı tarafından “Denizi kara, karayı para yapan adam” olarak anılmıştır.

Foto 13. 1958-1963 yılları arasında dönemin Belediye Başkanı Ekrem Orhon Rize kıyılarında ilk dolgu çalışmalarını başlatmıştır.³⁴

İlk kıyı dolgusu üzerinde yapılan Rize şehir yolu zamanla artan ulaşım faaliyetlerine yetersiz kalmıştır. Bu nedenle sahil yolu 1983 yılında “Karadeniz Sahil Yolu İyileştirme Projesi” kapsamında bölünmüş yol yapım çalışmalarıyla yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 2006 yılına kadar dolgu sahası üzerinde devam eden bu yol çalışmaları dolaylı olarak yakın çevredeki morfolojik yapıyı etkilemiş ve Rize’nin kıyı morfolojisi üzerinde meydana gelen değişimleri artırmıştır. Yüksek kıyı alanlarının kazılmasıyla oluşturulan yol platformu, tünel geçişleri, akarsu vadi ve ağızları üzerine kurulan köprüler gibi karayolu yapıları için gereken dolgu malzemeleri akarsuların vadilerinden ya da eski denizel taraça depolarından sağlanmıştır. Aynı zamanda yol güzergâhında bulunan yamaç ve sırtlar da kazılarak tahrip edilmiştir. Bunun neticesinde kıyı şeridindeki yamaç profili değişmiştir. Yapılan ve yapılmaya devam eden dolgu çalışmaları ise deniz tabanında morfolojik değişmelerin meydana gelmesine neden olmaktadır.³⁵ Son zamanlarda sahil yolu, havaalanı, park ve peyzaj alanları ve yerleşim alanları kazanmak gibi gayelerle sahil şeridine müdahaleler artmıştır. Yaklaşık 14 km uzunluğundaki kıyı şeridi beşerî müdahalelerle bir hayli değişmiştir (Foto 14).

34 (<http://www.rizevakfi.com/haber/ekrem-orhon-kimdir/99/>)

35 Hüseyin Turoğlu, “Trabzon-Sarp Arası Karadeniz Sahil Yolu İnşaatının Jeomorfolojik Etkileri”, *Ulusal Coğrafya Kongresi*, 29-30 Eylül, İstanbul 2005, s.353-361.

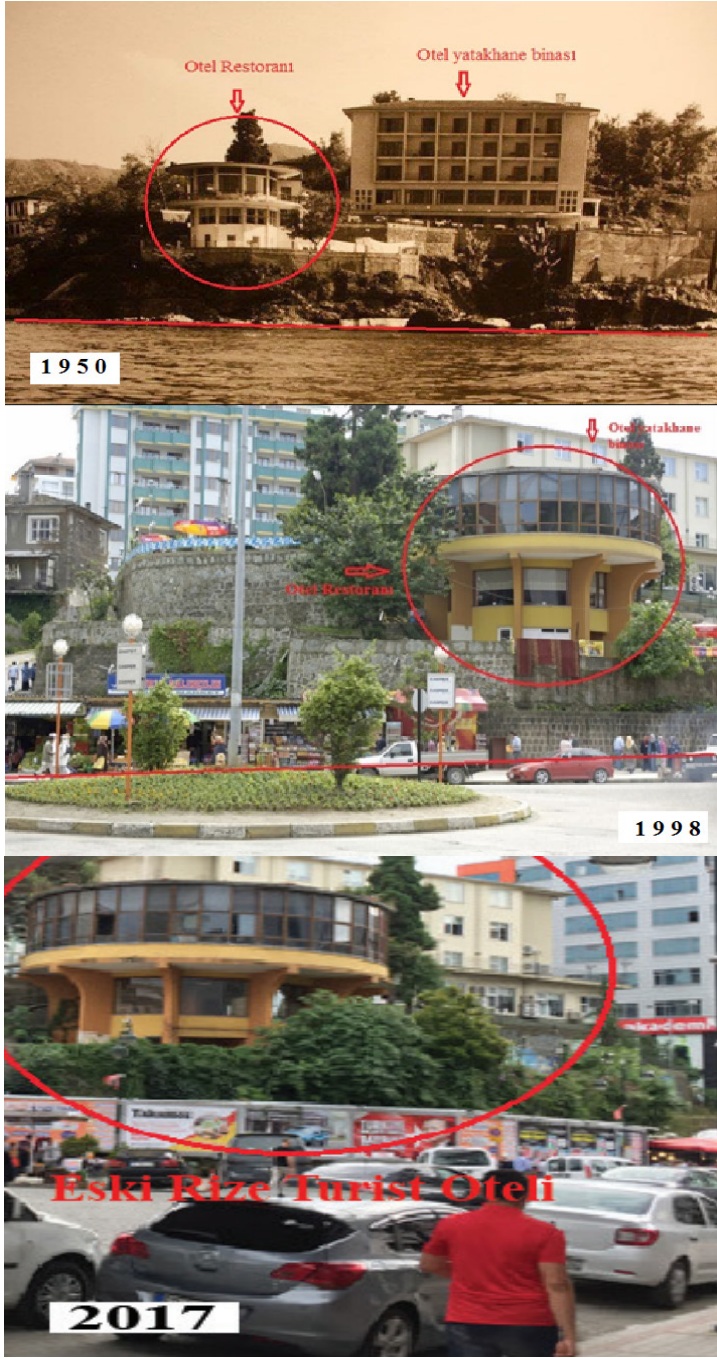

Foto 14. Eski Rize Turist Oteli'nin sahil dolgularından önceki 1950 yılındaki, dolgu sonrasında 1998 ve 2017 yıllarındaki durumu

Kaynak: Polat, a.g.t.

Denizin büyük kaya blokları ile doldurulması şeklinde uygulanan arazi elde etme yöntemi zamanla Rize şehri için riskli bir hâl alacaktır. Hâlen denizden alan kazanma çalışmaları devam etmektedir. 2015 yılı itibariyle Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, Rize Belediyesi öncülüğünde projelendirdiği Büyük Rize Projesi ile 3 bin dönümlük deniz alanı doldurularak karaya katılacaktır. Projenin 1. etabında 300 dönümlük bir alan, 2. etapta ise toplamda 3 bin dönümlük alan doldurulacaktır. Bu çalışmalar tamamlandığında Rize'nin kıyı çizgisi de tamamen değişmiş olacaktır. Kıyı şeridi boyunca uygulanan yerleşme yeri oluşturma çalışmaları morfolojik birimler üzerinde tahribata yol açmakta ve bu tahribat riskleri de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak doğrudan kıyı morfolojisi değişmekte, denizin akıntı ve dalga dinamiği bozulmaktadır. Dolgu malzemesi ve hafriyat elde edebilmek için yamaçlar ve vadiler tahrip edilmektedir. Buna bağlı olarak vadilerin doğal yapıları ve yamaçların eğim değerleri değişmektedir. Kısacası yamaç, sırt ve vadilerin doğal morfolojik yapıları bozulmaktadır. Yapılan kanal ve köprülerle akarsu yataklarında tahribatlar meydana gelmektedir. Bütün bu dolgu işlemleri neticesinde Rize'nin kıyı-kenar çizgisi de sürekli olarak değişmiştir. Kıyıda yer alan en alçak denizel taraçalar yol yapımı ve genişletme çalışmaları ile birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. Buna karşın 15-20 m taraçaları şehrin doğusunda parçalar hâlinde görülmektedir. Bu taraçalar da her geçen gün yerleşmeler tarafından işgal edilmektedir. Rize çevresindeki taraçalar önlerinde geliştiği yamaçlardan taşınan toprak malzeme ile örtülmüş durumdadır. Ayrıca yörede yaşanan kütle hareketleri de taraçaları deforme etmiştir. Sonuçta, Rize çevresindeki kıyı çizgisinin son 50 yılda beşerî faaliyetlere bağlı olarak 3, Kuvaterner döneminde yaşanan iklim değişimleri ve tektonik hareketlere bağlı olarak 5 defa değiştiği söylenebilir.³⁶ Karadeniz'in eski deniz seviyesini gösteren jeomorfolojik oluşumlar şimdi deniz seviyesinden 30-35 m yükseltide yer almaktadır. Denizel taraçalar üzerinde tamamlanmış ve inşaatı devam eden çok sayıda yapı bulunmaktadır. Zamanla bu morfolojik oluşumların izleri tamamen yok olacaktır.

1.1.4.2. İç Kesimlerde Meydana Gelen Değişmeler

Rize'nin şehirleşmeye başladığı yıllardan bu yana konut ve ticarethane ihtiyacı hızla artmıştır. Sürekli değişen ulaşım, barınma ve ticaret faaliyetleri Rize şehrini de değiştirmeye ve gelişmeye zorlamıştır. Rize'nin gelişmeye ve büyümeye elverişli olmayan topoğrafik yapısı şehrin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Bu nedenle 17. yüzyıldan beri Rize'de

36 Sunkar ve Polat, *a.g.b.*, s.131.

konut ve ticarî alanlar için sürekli yer sorunu bulunmaktadır.

Artan nüfusla birlikte inşaat sektörü de hız kazanmıştır. Yapılaşmanın önünde engel oluşturan morfolojik birimler tahrip edilerek yeni yerleşim alanları açılmıştır. Günümüzde bu değişme zorunlu olarak ve artarak devam etmektedir. Şehrin modern yapılarının önemli bir kısmı sahil dolgusu üzerine inşa edilmiştir. Fakat buna rağmen yerleşmeler yamaçlara, sırtlara, tepelere ve vadi içlerine doğru genişlemek zorunda kalmıştır. Şehrin kıyıdaki sıkışık görüntüsü bu nedenle iç kısımlara doğru seyrek bir doku kazanmıştır. Devam eden tüm yapılaşma çalışmaları Rize'yi doğal morfolojik görünümünden uzaklaştırmaktadır. Betonarme yapılarla dolmuş vadiler, sırtlar, yamaçlar, taraçalar eski morfolojik görünümünü kaybetmiş durumdadır.

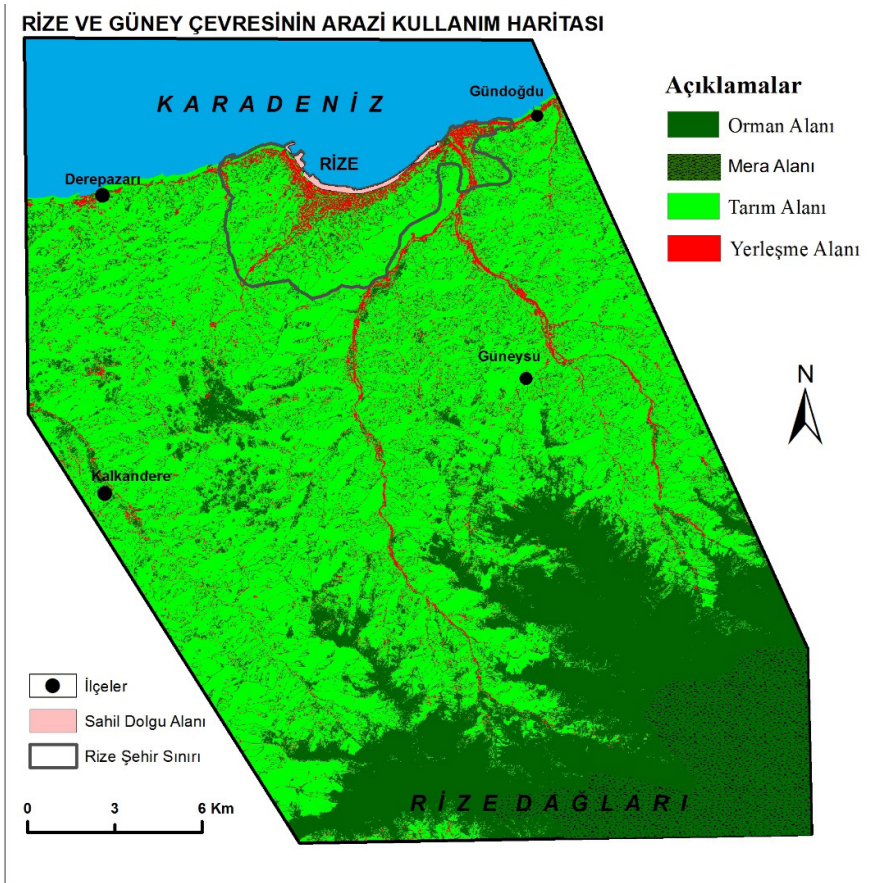
1.1.5. Arazi Kullanımı İle Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişki

İnceleme alanının topoğrafik yapısı nedeniyle yörede yaşayan nüfus mesken ve işyerlerini hatta mezarlarını geçimini sağladıkları bahçe ve çaylıklarına inşa etmişlerdir. Bu nedenle tüm Doğu Karadeniz Bölümü'nde olduğu gibi Rize'de de yerleşme ve diğer kullanım alanlarını kesin sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün olamamaktadır. Araştırma sahasında orman, mera, tarım ve yerleşme alanları neredeyse iç içe geçmiş durumdadır.

İnceleme alanında arazi kullanımı geniş sınırdaki değerlendirildiğinde toplam orman alanı 75.000 m², mera alanı 45.000 m², tarım alanı 90.000 m² ve yerleşim alanı 25.000 m² alan kaplamaktadır. Sayısal verilere dayanarak en fazla alanı ormanların da tahribiyle birlikte ortaya çıkmış tarım alanlarının oluşturduğu söylenilebilir. Bununla birlikte yerleşme alanlarının belirgin şekilde kıyı ve akarsu vadileri boyunca dağılışı gösterdiği görülmektedir. Yerleşmeye uygun alanların yetersiz oluşu kıyı dolguları ve akarsu vadi kenarlarındaki alüvyal dolgu düzlüklerini zorunlu olarak yerleşme alanı hâline getirmiştir (Şekil 12).

Araştırma alanına ait arazi kullanım haritası değerlendirildiğinde yerleşme alanlarının oldukça sınırlı bir dağılışı gösterdiği görülmektedir. Özellikle Fener Burnu ile Taşlıdere arasında kalan kıyı düzlükleri yoğun bir yerleşmeye sahne olmuş durumdadır. Bu alan tamamen Rize şehrini meydana getirmektedir. Yerleşme alanı olarak biraz daha az yoğun olmakla birlikte Taşlıdere Vadisi'ndeki kenar düzlükleri de aktif şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra nispeten daha küçük olan diğer akarsu vadileri de yerleşme alanı olarak kullanılmaktadır. Güneydeki dağlık engebenin fazla oluşu seyrek dokulu bir yerleşme yapısını ortaya çıkar-

maktadır. Kıydan iç kesimlerdeki yüksek alanlara gidildikçe yerleşme ve tarım alanlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Tarım alanları ormanların tahribiyle oluşturulduğu için de yer yer çay alanları içerisinde ağaç topluluklarına rastlanmaktadır. Bu ağaç toplulukları aslında doğal ormanlardan arta kalan orman parçalarıdır. Ortalama 1000 m yükseltinin üzerine çıktıkça tarım alanları azalmakta ve orman örtüsü daha baskın duruma geçmektedir. 1500-2000 m'ler arasında ise artık orman kuşağı başlamaktadır. 2000 m'den sonra ise orman kuşağı yerini uzun boylu ot topluluklarının ve çalı formunda bitkilerin oluşturduğu Alpin Çayır Katı'na bırakmaktadır. Bu alanlar yöre halkı tarafından yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü mera alanları olarak kullanılmaktadır.³⁷

Şekil 12. Rize şehri ve güney çevresinin arazi kullanım haritası

Kaynak: Polat, a.g.t.

37 Polat, a.g.t., s.143.

1.1.6. Şehrini Etkileyen Afetler

En geniş anlamı ile afet; canlı ve cansız çevreye büyük zarar veren, önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan, olağan dışı doğal ve beşerî olaylardır. Doğal afetler doğa kökenli olduğu gibi oluşmalarında insanların da çeşitli derecelerde etkisi vardır. Ancak olayı hazırlayan etkenler ve olayın oluşması esas olarak sahanın doğal özelliklerine dayanır.³⁸

Doğal afetler can ve mal kayıplarına yol açarak, insanların sosyal ve ekonomik açıdan zarar görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle insan aktivitelerinin bulunduğu alanlarda doğal afet risklerinin önceden belirlenmesi ve başta yerleşim yerleri olmak üzere diğer alanların da buna göre planlanması afet riskini azaltacaktır.³⁹

Ülkemiz jeofiziksel ve hidrolojik karakterli doğal afetlerin etkilerine oldukça sık maruz kalmaktadır. 1940-2015 yılları arasında meydana gelen sel ve taşkınlar %30'luk bir oranla en fazla görülen afetlerdir. Bu afetlerin de büyük bir kısmı Doğu Karadeniz Bölümü'nde yaşanmaktadır. Bu bölgede sel, taşkın ve heyelan olaylarının oluşumunu ve şiddetini etkileyen en önemli faktör yağıştır.

İnceleme alanında ılıman iklim koşullarının yaşanıyor olması sebebiyle çığ felaketinin yaşanma olasılığı yok denilecek kadar azdır. Yalnızca yoğun kar yağışı alan yüksek kesimlerde çığ riski bulunmaktadır. Aynı şekilde dördüncü derece deprem bölgesi olan sahada şimdiye kadar yıkıcı büyüklükte bir deprem felaketi yaşanmamıştır. Volkanik kökenli afetler ise Anadolu'nun volkanik aktivite durumu ile birlikte değerlendirildiğinde çalışma alanında bir volkanik afetin yakın gelecekte yaşanma olasılığı neredeyse öngörülmeleyen felaketler arasında sayılabilir. Doğal olaylara bağı olan afetler değerlendirildiğinde Rize'de görülen en önemli afetlerin sel, taşkın ve heyelanlar olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 1).

38 Cemalettin Şahin ve Şengün Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2003.

39 Selçuk Reis vd. "Doğal Afetlere Yönelik Konumsal Veritabanı Oluşturulması: Rize İli Örneği", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, *11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 2-6 Nisan, Ankara 2007.

Tablo 1. Rize’de 1959-2010 Yılları Arasında Meydana Gelen Sel, Taşkın ve Heyelan Olayları.

Olay	Taşkın	Sel	Taşkın Heyelan	Sel Heyelan
Yıl	1959	1981	1983	1995
	1973	1985		2001
	1977	2005		2002
		2017		2010
				2011

Kaynak: AFAD

1.1.6.1. Sel ve Taşkınlar

Rize ve çevresinde oluşan sel-taşkın olayları beraberinde heyelanları da meydana getirebilmektedir. Hemen her mevsimin yağışlı olması ve ilkbaharda başlayan kar erimeleri toprağı suya doygun hâle getirdiğinden kütle hareketlerini tetikleyerek heyelanlara zemin hazırlamaktadır. AFAD raporlarına göre Rize’de meydana gelen sel-taşkın ve heyelan olaylarının nedeni en fazla yağış olarak gösterilmektedir.

Neredeyse her mevsim yağışlı olan çalışma alanına en fazla yağış sonbaharda düşmektedir. Sağanak yağmurlarla birlikte kış aylarında yüksek kesimlere yağışlar kar şeklinde düşmektedir. Bahar mevsiminde karların erimeye başlamasıyla akarsuların debileri artmakta ve taşkınları tetiklemektedir.

Rize’de yağışlar fazla olduğu gibi bazen günlerce devam edebilmektedir. Yağış miktarları ise 300-350 mm ile en az ilkbaharda, 450 mm ile yaz mevsiminde, 600 mm ile kış aylarında, 750 mm ile en yüksek oranda sonbahar aylarında ölçülmüştür. Özellikle ekim ve kasım aylarında yağış maksimum seviyelere ulaşmaktadır. Bu da demek oluyor ki bölgede kaydedilen en fazla yağış miktarları incelendiğinde kısa sürelerde büyük oranda yağış düştüğü anlaşılmaktadır. Büyük miktarlardaki bu yağışlar yıl içerisinde sık sık tekrarlanmaktadır. Doğal çevre koşullarının da etkisi ile inceleme alanında sel-taşkın ve heyelan olayları sonbahar mevsimi başta olmak üzere sürekli yaşanır hâle gelmektedir.

Yörede ilkbaharla birlikte havalar ısınmaya ve karlar erimeye başlar. Bu nedenle, ilkbaharda düşük yağış değerlerine rağmen, akarsuların akımları artar. Hatta zaman zaman eriyen kar sularına etkili sağanak yağışlar da eşlik eder ve akarsularda taşmalar meydana gelir. Yaz aylarına gelindiğinde yağışlar daha da artar. Özellikle ağustos ayı uzun süreli ve sağanak karakterli yağışlarıyla bilinir. Öyle ki yörede bu aya “Çürük ayı” denir. Bazen gün boyu devam eden şiddetli yağışlar nedeniyle günlük

maksimum yağışlar 100 mm'yi aşar. Bu değer bazen ikiye de katlanabilir. Öte yandan, yörede yaz yağışları bazen günlerce devam eder. Bu tür şiddetli ve uzun süreli yağışlar zeminin ve bitki örtüsünün su tutma kapasitesinin aşılmasına sebep olur. Böylece düşen yağışların tamamı yüzeysel akışa geçer ve etkili seller meydana gelir. Ayrıca, zemin suya doymuş ve yamaç eğim değerleri yüksek olduğundan sel olaylarına heyelan olayları da eşlik etmektedir.⁴⁰ Rize çevresinde meydana gelen sel, taşkın ve heyelan olayları sadece maksimum yağışlara bağlı değildir. Bununla birlikte çeşitli zaman aralıklarında oluşan farklı miktarlardaki yağışlar, akarsuların yukarı çığırlarının bulunduğu yüksek dağlık alanlarda meydana gelen ani kar erimeleri sel ve taşkın olaylarına dönüşebilmektedir. Bununla birlikte yörede ılıman iklim şartlarına bağlı olarak buharlaşma koşullarının da minimum seviyede olduğu dikkate alındığında sel ve taşkınlar kaçınılmazdır.

Rize'de sel ve taşkın olaylarında jeolojik yapı ve litolojik özelliklerin önemi büyüktür. Geçirimsiz bir yapıya sahip olan ana kaya formasyonları üzerinde yüzeysel akış büyük oranlara ulaşmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü'nün genelinde olduğu gibi Rize'de de killi ve sıkı yapıli volkanik temel araziler suyun zemine sızmasını engellemekte ve yüzeysel akışın daha yoğun olmasına neden olmaktadır. Rize'de akarsuların tamamı Rize Plütunu olarak da adlandırılan, killi volkanik araziler üzerinde kurulmuştur. Henüz çok derin olmayan genç vadiler içerisinde akan akarsular, geçirimsiz zeminin ve aşırı yağışların etkisiyle yataklarından kolayca taşabilmekte ve etkili sel olaylarına neden olabilmektedir.

İnceleme alanı ve yakın çevresinin morfolojik ve topoğrafik yapısının oldukça engebeli olduğu ve dik yamaçlı vadi ve sırtlardan meydana geldiği göz önünde bulundurulursa, bu duruma aşırı yağışlar ve jeolojik yapı eklendiğinde sel, taşkın ve heyelan olayları kaçınılmaz bir hâl almaktadır. Rize şehri Kambursırtı ve Paşakuyusu Tepe Sırtı arasında kalan, çok sayıda akarsuyun şekillendirdiği vadi tabanlarında, eğimli yamaçlarda ve sırtlar üzerinde kurulmuş olduğundan her zaman afet riski taşıyan bir yerleşim alanı durumundadır.

40 Ali Uzun ve Sabahat Uzun, "Aşırı Yağışların Tetiklediği Yer Kaymaları ve Selamet Köyü Heyelanı (Güneysu-Rize)", *Sırrı Erinç Sempozyumu*, İstanbul 2003, s.355-359; Ali Uzun ve Sabahat Uzun, "Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağındaki Dağınık Yerleşme Dokusu ve Arazi Kullanımındaki Köklü Değişmelerin Heyelan Oluşumuna Etkileri", *Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2003, s.232-244.

Rize engebeli bir arazi yapısına sahiptir ve dolayısıyla kısa mesafede yükselti ve eğim oldukça fazladır. Eğimin fazla oluşu ve bununla birlikte sahayı etkileyen akarsuların kısa boylu oluşu da akış hızını artırmaktadır. Rize’de yer alan havzalardaki ana derelerin ağız bölümlerinde eğim düşük olmasına rağmen kaynak bölümlerinde eğim %15 seviyesine kadardır. Yan derelerin kaynak kısımlarına doğru ise eğim %70 seviyesine kadar çıkmaktadır. Eğimin yüksek olması akarsuların akış hızlarını artırdığından taşkınlarda etkili olmaktadır. Eğimli yamaçlardan hızla inen akarsu, eğimin azalması ve önüne herhangi bir engelin (köprü, kanal, çöp ve moloz, bitki yığınları) çıktığı alanlarda yatağından taşabilmektedir. Çalışma alanı sınırları içerisinde kalan bölgede güney-kuzey yönlü uzanan irili ufaklı birçok akarsu mevcuttur. Arazinin dağlık olması ve dağların denize paralel uzanması akarsuların birbirleri ile birleşmelerine imkân vermemektedir. Bu nedenle çalışma alanındaki akarsuların boyları kısa, drenaj alanları dar ve ortalama debileri düşüktür. Drenaj alanlarının darlığı ve kısa boylu oluşları nedeniyle kısa süreli sağanak yağışlardan sonra dahi bu akarsularda çok hızlı debi artışı görülmektedir ve bu durum da sık sık taşkın ve sel olaylarına yol açmaktadır. İnceleme alanında 0-2000 m arasında kalan alanlar yoğun bitki örtüsü ile kaplıdır. Bu yükseltiler arasında 1000 m’ye kadar çay tarım alanları, bu yükseltiden sonra ise ormanlar yer almaktadır. Bitki örtüsünün zayıf olduğu ya da tahrip edildiği alanlarda, sellenme etkileri artmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü’nde zengin bir bitki örtüsü bulunmasına karşın özellikle tarım alanı kazanmak amacıyla ormanların tahribi sel ve taşkın oluşumunda etkilidir.

Artan kentleşme nedeniyle arazi kullanımında değişiklikler olmakta ve akarsu havzalarının doğal yapısı tahrip edilmektedir. Böylece akarsuların akım hacimleri artmakta, kanal ve köprü gibi yapıların, düşük kotlardaki diğer yapıların ve kentsel alt yapının ciddi şekilde taşkın problemine maruz kalmasına neden olmaktadır. Özellikle yerleşme alanlarından geçen derelerin yataklarında yapılaşma ile dere kesitinin daraltılması taşkınlara neden olmaktadır. İnceleme alanında Paşakuyusu Deresi örneğinde olduğu gibi şehir içi derelerin hemen tamamı kanal içerisine alınmıştır. Çalışma alanında özellikle vadi kenarlarında yerleşmenin artışı ile kanal, köprü ve binalarla dere yatakları işgal edilmiştir. Doğal genişliğini kaybederek dar bir vadi içerisine sıkışarak akan akarsuların yataklarında taşıdığı su miktarı artmakta ve dolayısıyla taşkın esnasında yüzeysel akışa geçen su miktarı da artmaktadır. Taşkın olayının gerçekleştiği durumlarda akarsuyun taşıdığı su, kenar yükseltisi yetersiz olan kanallardan

taşabilmekte ve bu durumda taşkın civarındaki tüm yerleşmeler etkilenmektedir. Dere üzerinde farklı noktalarda yapılan köprüler ve kanalları, evsel ve sanayi atıkları, içme ve kanalizasyon şebekesine ait borular, dere yatağının sutaşıma kapasitesini düşürmektedir. Ayrıca arazi kazanmak amacıyla dere yataklarının üstünün kapatılarak otopark, konut, ticarethane vb. yapıların yapılması ve dere yataklarından usulsüz kum çakıl alınması da yine derelerin doğal durumlarını bozarak sık sık taşkınların yaşanmasını kaçınılmaz hâle getirmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren nüfus sürekli artmış ve özellikle kıyıya yakın kesimler ve dolgu alanları yoğun bir şekilde iskâna açılmıştır. Ancak kıyından iç kesimlere doğru gidildikçe engebenin artmasıyla yerleşme yoğunluğu giderek azalmaktadır. Öte yandan, geçmiş dönemlerde, ulaşım ihtiyaçlarını kolaylaştırmak için akarsu vadi kenarlarında kurulmuş olan yerleşmeler, artan nüfus baskısına bağlı olarak, vadiler boyunca iç kesimlere doğru genişlemiştir. Sonuç olarak artan nüfus nedeniyle yerleşmeler vadi tabanlarına doğru genişlemiş, ancak sel riski azalmamış, aksine arazi kullanımındaki değişimler nedeniyle daha da artmıştır. İç kesimlerdeki yüksek mahalle, köy ve yaylaların motorlu araç ulaşımından yararlanması için açılan yeni yollar, genellikle vadi tabanlarını takip etmektedir. Bu yollar zamanla yerleşmeleri kendine çekmiş ve bu alanlarda uygun yerleşme yeri azlığı nedeniyle yamaçlar alttan oyularak yer kazanılmış ve yeni binalar inşa edilmiştir. Bu yol ve yerleşmeler, akarsuların taşkın yatakları içinde yer almakta ve genellikle Kıyı Kanunu da ihlal edilmiş bulunmaktadır.⁴¹ Rize'de 1960 yılından buyana devam eden sahilden yer kazanma çalışmaları da şehir içi derelerinin vadilerinde değişikliğe neden olmuştur. Akarsular sahil dolgu alanının başladığı noktadan itibaren denize döküldükleri noktaya kadar kapalı kanallar içerisinde akışlarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Dolgular üzerine yapılan sahil yolu ile birlikte dereler üzerinde köprü geçişleri yapılmıştır ve bu köprülerin altlarından geçen dereler dar kanallarla denize dökülmektedir. Şehir içi derelerin en büyüğü olan Değirmen Deresi ve diğer derelerin hepsi dar kanallar içinde akarak Karadeniz'e ulaşmaktadır. Bu durum kanal ağızlarının akarsuların taşıdığı kum, çakıl, bitki ve hatta çöplerle kolayca tıkanmasına yol açmakta ve su geri teperek taşkınlarla neden olabilmektedir.

41 Uzun ve Uzun, "Aşırı Yağışların Tetiklediği Yer Kaymaları ve Selamet Köyü Heyelanı (Güneysu-Rize)", s.355-359; Uzun ve Uzun, "Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağındaki Dağınık Yerleşme Dokusu ve Arazi Kullanımındaki Köklü Değişmelerin Heyelan Oluşumuna Etkileri", s.232-244.

1.1.6.2. Heyelanlar

Araştırma sahasında meydana gelen heyelanları kökenine göre hidrolojik kökenli afetler olarak sınıflandırmak mümkündür. Hidrolojik kökenli afetlerde taşkınlar akarsuların karakterine ve yağış durumuna bağlı iken kütle hareketleri jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerle birlikte yağış ve akarsuların etkisiyle gerçekleşmektedir. Bölgede yaşanan heyelanlar ıslak nemli kütle hareketleri özelliği gösterdiğinden hidrolojik afetler sınıfında yer almaktadır.⁴²

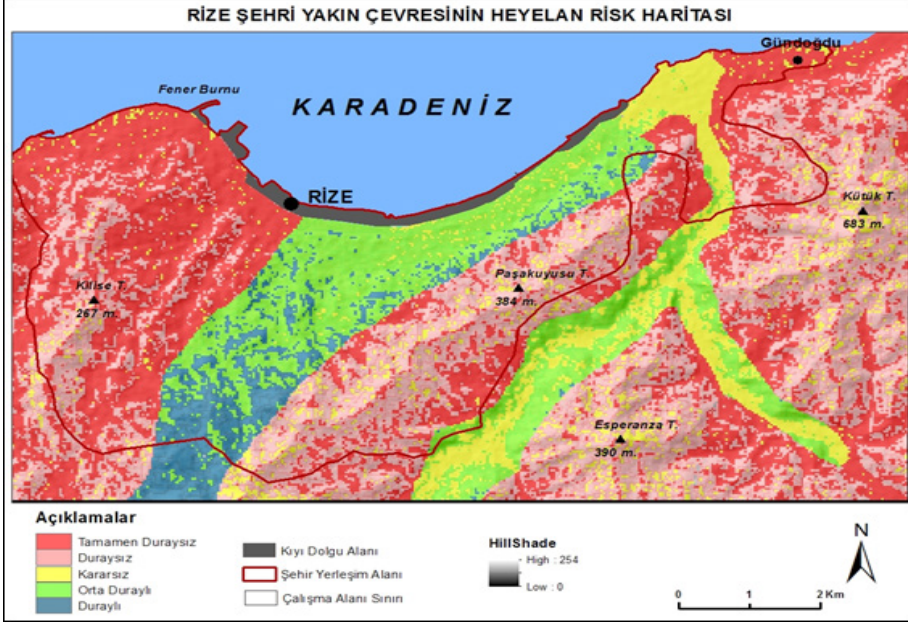
Heyelanların oluşmasında jeolojik faktörler en temel etkenler arasında gelmektedir. Bu etkenler temeli oluşturan zayıf ana kaya, boşluklu kayaç yapısı, ana kaya üzerinde oluşan çatlaklar ve zemini oluşturan maddelerin geçirgenlikleri şeklinde sıralanabilir. Kütle hareketlerinin meydana gelmesindeki diğer bir sebep morfolojidir. Akarsu ve dalga aşındırmaları, bitki örtüsünün yok olması, ani donma ve erime kaynaklı toprakta meydana gelen şişme ve şiddetli yağışlar gibi durumlar kütle hareketlerine yol açabilmektedir. Rize, sahip olduğu tüm bu özellikler açısından her zaman yüksek heyelan riski taşıyan bir alan durumundadır. Rize ve çevresinde geçmişte sayısız heyelan olayları yaşandığı gibi doğru planlamalar yapılmazsa gelecekte de heyelan olayları etkilerini sürdürmeye devam edecektir. Rize şehrinin bulunduğu alanda eğim değerlerinin fazla olduğu yamaçlarda heyelan olma olasılığı çok yüksektir. Vadi tabanlarına ve kıyı dolguları ile hemen gerisindeki az eğimli alanlarda ise heyelan riski daha azdır veya yoktur. Rize morfolojisinin genel itibarıyla yüksek eğimli yamaçlardan meydana geldiği göz önüne alınırsa, kıyı gerisinde yükselen tepelik alanların bütün yamaçları yüksek heyelan riski taşıyan alanlar durumundadır (Şekil 13).⁴³

İnceleme alanının en dikkat çekici morfolojik ünitelerinden biri olan dik yamaçlı vadiler geçirimsiz volkanik anakaya üzerinde kurulmuştur. Yağışlı mevsimlerde ve kar erimelerinin başladığı dönemlerde bu geçirimsiz tabakalar üzerinde kaymalar şeklinde heyelan olayları meydana gelmektedir. Bu olaylar suya doymuş olan geçirimsiz formasyonların üzerindeki toprak kütlelerinin yamaç eğimi doğrultusunda harekete geçmiş olmalarının bir sonucudur. İnceleme alanının temel formasyonunu oluşturan volkanitler, içlerinde bol miktarda feldspat mineralleri bulundurmaktadır. Bu mineraller su ile birleştiğinde saf kile yani kaolene dönüşmektedir. Bu durumda da çalışma alanında yağışlarla

42 Türkes ve Deniz, *a.g.m.*

43 Polat, *a.g.t.*, s.171-172.

beraber bölgesel killeşme meydana gelmektedir. Rize ve çevresindeki heyelanlar da bu killi tabakaların suyu tutarak balçık hâline gelmesi ve üzerlerindeki kütleyle beraber kayması şeklinde oluşmaktadır.⁴⁴

Şekil 13. Rize şehri çevresinin heyelan risk haritası

Kaynak: Polat, *a.g.t.*-Analitik hiyerarşi yöntemi ile oluşturulmuştur.

Zayıf anakaya yapısının iklimin etkisiyle ayrışması, yüksek eğim ve bitki örtüsü üzerindeki bilinçsiz müdahaleler, şiddetli yağışlar ve yanlış arazi kullanımı toprak ve moloz akmaları ile sığ heyelanlara ortam hazırlamaktadır. Çalışma alanının jeolojik yapısının heyelanlar üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Az suyla dahi doygunluğa ulaşan kayalar heyelan olaylarına zemin hazırlamaktadır. Sahayı oluşturan killi yapının suyu tutarak hacmini ve külesini büyütmesi sonucu yerçekiminin de etkisiyle yamaçlarda heyelan olayları sıklıkla meydana gelmektedir.⁴⁵ Rize Dağları'nın ani yükselişi Karadeniz'den gelen yağışların bu alanda artmasına neden olmuş ve kıyıdan itibaren gür bir bitki örtüsü gelişmiştir. Fakat eğimin fazla oluşu toprağın zemine yeterince tutunmasını engellemekte, bununla birlikte orman örtüsünün tahribiyle de toprak, bitki kökleri tarafından da yeterince tutulmamaktadır. Bu durum aşırı yağışlar ile birle-

44 Nilüfer Pekcan Yalçın, "Karadeniz Bölgesi Heyelanları ve Önlenmesi Yolunda Önerilerimiz", *Coğrafya Dergisi*, S. 4, İstanbul 2012.

45 Yalçın ve Bulut, *a.g.m.*

şince kütle hareketleri ve toprak kaymaları kaçınılmaz hâle gelmektedir. Rize'nin kıyından itibaren eğimli yamaçlara kurulmuş olması ve çay alanları kazanmak için orman örtüsünün tahribi, yerleşme ve tarım alanlarında sık sık heyelan oluşumunu tetiklemektedir (Foto 15).

Foto 15. Gündoğdu Beldesi'nde 26 Ağustos 2010 tarihinde yamaçların hemen hepsinde akma şeklinde heyelanlar meydana gelmiştir. Bu olaydan en çok eğimli yamaçlar üzerindeki çay alanları ve içindeki konutlar etkilenmiştir. Akma olaylarının daha çok ağaçlık alanların yok edilmesiyle açılan çay ekili yamaçlarda meydana geldiği görülmektedir

Kaynak: AFAD

İnceleme alanında meydana gelen sel ve taşkın olayları heyelanlara sebep olurken heyelanlar da aynı zamanda sellerin tahrip gücünü artırarak can ve mal kayıplarına yol açmaktadır. Rize ve çevresinde can ve mal kaybına neden olan heyelanlar oldukça sık meydana gelmektedir. Geçmişten günümüze kadar kayıtlara geçmiş ya da geçmemiş sel-taşkın ve heyelan olaylarının hepsinde can kaybı yaşanmamış olsa bile maddî zarar ve mal kayıpları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Yaşanan afetler kamu binaları, özel mülkiyet, resmî ve özel araçlar, ticarethane ve ticarî mallar, eşyalar, besi hayvanları, tarım alanları gibi devlet ve şahıs malları üzerinde ciddi zararlara yol açmıştır. Gelecekte yerleşim alanlarındaki planlamalar, afetler göz önünde bulundurularak düzenlenmediği takdirde, afetlerin ortaya çıkardığı zararlar her geçen gün daha büyük boyutlara ulaşacaktır. Çünkü nüfus ve beraberinde mülkiyet alanları arttıkça zararların oranı da doğal olarak artacaktır.

Çalışma alanı ve yakın çevresinde sık sık tekrarlanan ve çoğu zaman afete dönüşen sel-taşkın ve heyelan olayları ciddi zararlara yol açabilmektedir. 1959'dan 2015 yılına kadar kayıtlara geçmiş, Rize ve çevresinde çalışma alanını da doğrudan etkileyen birçok sel, taşkın ve heyelan olayı yaşanmıştır. Bu olaylar ciddi anlamda felakete dönüşmüş ve toplamda 233 can kaybına neden olmuştur. Afetlerle birlikte yaşanan can kayıpları acı bir tablo meydana getirmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Rize ve Çevresinde 1959-2016 Yılları Arasında Yaşanan Afetlerde Meydana Gelen Can Kayıpları

Olay Tarihi	Etkilenen Alanlar	Can Kaybı
1959	Rize-Tirebolu-Trabzon	13
1973	Rize-İyidere-Pazar-Güneysu	8
1977	Rize-Pazar-Hemşin	6
1981	Rize-Pazar sel felaketi	27
1982	Rize-İkizdere	8
1983	Rize-Pazar-Fındıklı	26
1985	Rize	10
1988	Rize, Pazar, Ardeşen ve Fındıklı	3
1990	Rize-Çamlıhemşin	51
1995	Rize-Güneysu, Ardeşen ve Pazar	9
2001	Rize-Taşlıdere-Güneysu	10
2002	Rize-Çayeli-Güneysu-Çaykent	34
2005	Rize-Çamlıhemşin-Çayeli	12
2006	Rize-Güneysu-Başköy	3
2009	Rize-Kalkandere	1
2010	Rize-Çayeli-Gündoğdu	13
2011	Rize	-
2015	Rize-Derebaşı-Güneysu	-
2016	Rize-Pazar	2

Kaynak: AFAD

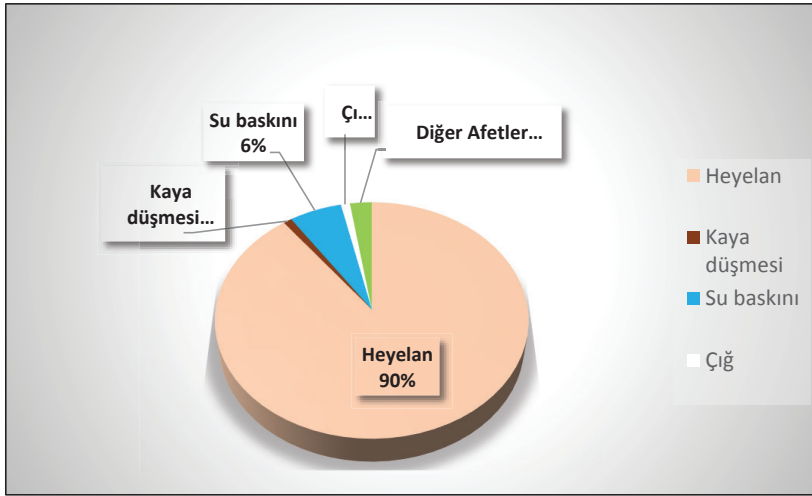
İnceleme alanında can kayıplarına neden olacak boyutta gerçekleşen afetler elbette büyük ölçekte mal kayıplarına da neden olmaktadır. Yaşanan her sel, taşkın ve heyelan olayı can kaybı ile sonuçlanmasa bile mutlaka mal kaybına yol açmakta ve çoğu zaman bilanço çok ağır olabilmektedir. Bu durum yöre halkı için ciddi bir ekonomik kayıp anlamına da gelmektedir. Çünkü ikamet ettikleri konutları kullanılamaz hâle gelebilmekte ya da onarımları için ciddi masraflar çıkabilmektedir.

Rize’de, 1950-2017 yılları arasında yaşanmış afet olaylarının genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa; ilde, %90’lık oranla en çok heyelan afetinin meydana geldiği görülmektedir. Heyelan olaylarını % 6’lık oranla sel, taşkın ve su baskını olayları takip etmektedir (Tablo 3, Şekil 14).

Tablo 3. Rize Afet Olay Sayılarının Afet Türlerine Göre Dağılımları (1950-2017)

	HEYELAN	KAYA DÜŞMESİ	SU BASKINI	ÇİĞ	DEPREM	DİĞER AFETLER	TOPLAM
OLAY SAYISI TOPLAMI	1.313	14	87	15	0	36	1.465

Kaynak: AFAD

Şekil 14. Rize İli afet olay sayılarının afet türlerine göre dağılım grafiği

Kaynak: AFAD

Rize, Türkiye’de heyelan olaylarının yoğun yaşandığı ikinci şehir olup, tüm ilçelerde sıklıkla heyelan olayları gözlenmektedir. Heyelanların en çok zarar verdiği yerleşmeler sırasıyla Merkez, Çayeli, Ardeşen, Pazar ve İkizdere’dir. Diğer taraftan Rize, kaya düşmesi olaylarının az olarak yaşandığı illerimizden birisi olup, Çamlıhemşin, Ardeşen ilçelerinde lokal olarak kaya düşmeleri gözlenmektedir.

Doğu Karadeniz havzasında yer alan Rize’de ani yağışlara bağlı olarak su baskınları gelişmekte olup; Merkez, Pazar ve Çayeli ilçelerinde yoğun olarak gözlenmektedir. Ülkemizin önemli sıradağlarından biri olan Kaçkar Dağları’nın büyük bölümü Rize İli sınırları içerisindedir. Aşırı kar yağışı alan bu dağlık alanlarda ve Kaçkarların zirvesini oluşturan tepelere dik uzanan vadi içlerinde çok büyük çığ patikaları mevcuttur.

Kalıcı yerleşimlerin genellikle 1200 m altında kurulmuş olması ve sık orman örtüsü ııdan etkilenen yerleşim yeri sayısını azaltmaktadır. ı olayları, sadece İkizdere ilçesinde meydana gelmiştir.

Rize’de, 1950-2017 yılları arasında yaşanmış afet olaylarından etkilenen ve etkilenebilecek durumda olan konut ve işyeri sayısı toplam 2.679’dur. Bu 2.679 konut-işyerinin 2.236’sı yani %83,5’i heyelan afetinden etkilenmiş ve etkilenebilecek durumdadır.

1.2.RİZE’NİN İDARİ YAPISI

1.2.1. Rize’nin İl Oluşu ve İdarî Teşkilatlanması⁴⁶

1864 tarihli Vilâyet-i Umûmîye Nizamnamesi’ne göre Lazistan sancağı, Trabzon eyaletine bağlı sancaklardan biriydi. Sancak, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nden önce merkez Batum olmak üzere Artvin, Acara-i Sufla, Acarateyn, Çürüksu, Hopa ve Atina kazaları ile Maçahel, Acar-i Ulya, Habekeaskur, Vakıf, Arhavi, Gönye ve Hemşin nahiyelerinden oluşuyordu. Rize ise Lazistan sancağına değil, Trabzon merkez sancağına bağlı bir kazaydı.⁴⁷ Batum 93 Harbi’nden sonra işgal altına girince, Lazistan sancağının merkezi Rize’ye taşınmıştı. Bu sırada Rize’ye bağlı olarak Hopa ve Pazar kazaları ile Hemşin ve Arhavi nahiyeleri kalmıştı.

I. Dünya Savaşı sırasında iki yıl Rus işgali altında kalan Rize sancağı, 2 Mart 1918 yılında Rusların çekilmesiyle birlikte tekrar Osmanlı askerî kontrolü altına alınmıştır. Rus işgalinin yaşandığı diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi Rize bölgesindeki insanlar da savaş sırasında kendi topraklarını terk ederek, Giresun’dan İstanbul’a kadar uzanan yerlerde iki-üç yıl muhaceret hayatı yaşamışlardır. 1918 sonrası ise geri dönüşle birlikte kıtlık ve açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Millî Mücadele süresince bu kıtlık ve açlık tehlikesi varlığını devam ettirmiştir. İşgal sonrasında Rize, Trabzon vilâyetine bağlı bir sancak olarak Osmanlı idarî yapılanmasındaki yerini tekrar almıştır. Kurtuluş Savaşı devam ederken, Lazistan 18 Haziran 1920 yılında bağımsız bir sancak hâline getirilmiştir.

1923 yılında Çorum Mebusu Haşim Bey Lazistan livası isminin Rize olarak değiştirilmesi için kanun teklifi vermiştir. Bu teklife göre Lazistan isminin Hindistan, Kürdistan, Arabistan gibi isimlerle benzerlik taşıdığı iddiasıyla değiştirilmesi istenmişti.

46 Bu başlık, Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK tarafından kaleme alınmıştır. (Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi)

47 Abdullah Taymas, *Yeşil Rize ve İli*, Doğuş Matbaası, Ankara 1950, s.14-16.

Bu bölge etnik olarak yeknesak bir bölge olmadığı gibi onlar kadar geniş topraklara sahip değildi. Üstelik Lazistan ismi etnik bir kimlik çağrısını yaptığı için ileride Kürdistan'da olduğu gibi başımıza yeni meseleler çıkarabilirdi. Meclis'te yapılan oylama sonucu bu önerge reddedilmiştir. Böylece Lazistan ismini değiştirme fikrinin ilk denemesi başarısız olmuştur. Ancak yine aynı yıl içerisinde Dâhiliye Vekâleti'nin, Başvekâlet'e yazdığı bir yazıda, Lazistan vilâyetinin bazen Lazistan bazen de Rize ismiyle anıldığı ve resmî yazışmalarda bunun karışıklığa yol açtığı belirtiliyordu. Halk arasında da Rize ismi daha yaygın kullanıldığından düzenlenen bir kararname ile Lazistan isminin Rize olarak değiştirilmesi 29 Kasım 1923 tarihinde Cumhurbaşkanının onayına sunuldu. Böylece Rize ismi Lazistan isminin yerini aldı.⁴⁸

Cumhuriyet dönemine kadar sancak merkezi olan Rize, 20 Nisan 1924 tarihinde vilâyet merkezi olmuştur. Millî Mücadele döneminde sırasıyla Faik Bey, Eşref Bey, Esat Bey ve Hurşit Bey Rize mutasarrıflığında bulunmuşlardır.⁴⁹ 1924 Anayasası, 1876 Anayasası'ndan farklı birtakım idarî düzenlemeler getirmiştir. Buna göre idarî yapılanma vilâyet, kaza, nahiye ve köy birimlerinden oluşturuluyordu. Kurtuluş Savaşı döneminin bağımsız sancaklarının tamamı vilâyet yapılanması içerisine alınmıştır. Sancak ve liva birimleri ortadan kaldırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde oluşturulan Rize sancağı, 1924 Anayasası'nın kabul edildiği tarihten itibaren vilâyete dönüştürülmüştür. Buna bağlı olarak Lazistan sancağı lağvedildi ve Rize vilâyeti adı altında yeni bir isim ve statüye kavuşturuldu. Rize vilâyeti, Lazistan sancağında olduğu gibi yine Atina ve Hopa kazalarından meydana geliyordu. Mapavri, Kura-i Seba, ve Karadere nahiyeleri vilâyet merkez kazasına; Hemşin ve Ardeşen nahiyeleri Atina kazasına; Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa nahiyeleri Hopa kazasına bağlı idi. Rize vilâyetinin eskiden olduğu gibi Rusya ile hududu, denizden Maradit'e kadar 18 km idi ve hudut boyunca 12 köy vardı. 1929 yılında İyidere, 1930 yılında Gündoğdu nahiyeleri kuruldu. 1928 yılında Atina isim değiştirilerek Pazar adını aldı. Daha sonraki yıllarda merkez kazadan ayrılan İyidere, Mapavri, Karadere ve Kura-i Seba nahiyeleri, İyidere, Çayeli, Kalkandere ve İkizdere adlarıyla kaza hâline gelmiştir. Gündoğdu nahiyesi ise günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

48 TBMM ZC, D. I, C. 27, İçtima 181, 27.1.1339/1923, s.6

49 Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 39, Ankara 1997, s.865-874; Makbule Sarıkaya, *a.g.e.*, s.49-50.

1933 tarihinde Rize ile Artvin, Çoruh vilâyeti adı altında birleştirildi. Böylece vilâyetin hudutları daha da genişledi. Lâkin 1936 yılında Artvin Hopa'yla birlikte eski statüsüne kavuşunca, Rize vilâyeti bir hayli küçüldü.⁵⁰

Cumhuriyet tarihimiz boyunca vilâyetlerin statülerinde çeşitli nedenlerle değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemdeki değişikliklerin ana nedenlerinden biri yaşanan asayiş sorunlarıdır. Bir başka sebep ise vilâyet gelirlerinin, vilâyet harcamalarını karşılama oranlarındaki düşüklüklere, Rize ve Artvin'in birleştirilerek tek bir vilâyet hâline dönüştürülmesinin ardında bu gerekçeler yatmaktadır. Yine aynı şekilde mevcut idarî yapılanmanın gerek duyduğu personel açığının karşılanamaması, zaman zaman idarî birleştirmeleri mecbur kılmıştır. Örneğin 1924 yılına gelindiğinde Mapavri (Çayeli), Kura-i Seba (İkizdere) ve Arhavi nahiyelerinde tapu kâtipliklerinin kaldırılması halkın işini güçleştirmişti. Rize Mebusu Esat Bey, 11 Şubat 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı'na yaptığı müracaatta bu zorlukları dile getirerek hiç değilse Çayeli ve Arhavi'de birer tapu kâtibinin görevlendirilmesini istedi. Esat Bey yazısında, "*Uzak memleketlerden birçok köylü merkez-i vilâyete yahut kazaya müracaat ıztırabında kaldı. Zaten fakir olan halk masarif yüzünden muamelelatı takip ve intaç için gelemiyor. Netice itibarıyla hazine mutazarrır oluyor. Hukuk-ı tasrifiye (tasarrufiye) yüzünden birçok vakaya sebebiyet veriyor. Bu nahiyeler cesimdir, mühimdir.*"⁵¹ diyordu.

Rize vilâyetinin merkez kazasına bağlı köylerin isimleri şöyleydi:

Adacami, Alipaşa, Ambarlık, Azaklı Hoca, Bahaettin Paşa, Beştepe, Bıldırcın, Camıdağı, Çakmakçılar, Çeşme, Çifte Kavak, Çukurlu, Derebaşı, Derepazar, Dumankaya, Elmalı, Erikliman, Fuçucular, Gölgeli, Güneşli, Gürcen, Güzel, Hendenoğlu, İslahiye, Karasu, Karayemiş, Kasarcılar, Kendirli, Kıpıdağı, Kırklartepe, Kışlak, Kireçhane, Kiremit, Kirazdağı, Kokulukaya, Kömürcüler, Köprülü, Küçük, Küçükcami, Küçükçayır, Lazkoz, Maltepe, Muradiye, Müderisler, Ortapazar, Pazar, Pehlivantaş, Sandıktaş, Sarıyer, Sinekli, Soğukçeşme, Subaşı, Sütlice, Tarikler, Taşköprü, Teke, Tepebaşı, Tershane, Tuğlalı, Ulucami, Uzun, Uzunkaya, Üçkaya, Yanıktaş, Yemişlik ve Zincirliköprü.

Gündoğdu nahiyesine bağlı köylerin isimleri şunlardır: Hamidiye (nahiye merkezi), Akpınar, Armutlu, Balıkçılar, Beşikçiler, Bozukkale,

50 Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000, s.207.

51 BCA, 030.10/6.36.20.

Büyük Köy, Daçaniksu, Demirhisar, Gürgenli, Karaağaç, Ketenli, Pekmezli, Söğütlü, Taşlıdere, Taşlık, Taşpınar ve Veli.

Kura-i Seba (İkizdere) nahiyesine bağlı köy isimleri ise şu şekildedir: Çağırankaya (nahiye merkezi), Ayvalı, Ballı, Bayır, Cevizlik, Cimil, Çamlık, Çataltepe, Çiçekli, Çiftköprü, Çömlekçi, Demirkapı, Dere, Diktaş, Eski, Eskice, Gölyayla, Hacışeyh, Ilıca, İşkencedere, Kirazlı, Köseli, Meşe, Paşa, Rüzgarlar, Sivrikaya, Şimşirli, Tözköy, Tulunpınar, Yağcılar, Yerelma ve Yetimhoca.

İyidere nahiyesine bağlı köyler şunlardır: Fetiye (nahiye merkezi), Çanakçeşme, Çiftlik, Fuçutaşı, Kabak, Kalecik, Köşklü, Saray, Taşhan, Yalı, Yapraklı ve Yaylacılar.

Karadere nahiyesine bağlı köy isimleri şu şekildedir: Medrese (nahiye merkezi), Çağlayan, Çayırılı, Dağaltı, Dilsizdağ, Dülgerli, Fındıklı, Geçitli, Hüseyinhoca, İnci, Kayabaşı, Kızıltoprak, Kuruköy, Ormanlı, Selimiye, Taşcılar, Tatlısu, Yokuşlu, Yolbaşı ve Yumurtatepe.

Son olarak Mapavri (Çayeli) nahiyesine bağlı köyler ise şunlardır: Yenipazar (nahiye merkezi), Aşıklar, Beyazsu, Buzlupınar, Büyüктаşhane, Caferpaşa, Çataklıhoca, Çataldere, Çilingir, Çukurluhoca, Eskipazar, Haremtepe, İncesirt, İncesu, Kaptanpaşa, Kesmetaş, Küçüktaşhane, Limanköy, Maden, Musadağı, Ormancık, Sabuncular, Sarısu, Sefalı, Sırt, Şairler, Uzundere, Yaka, Yamaç, Yanıkdağ, Yenice ve Yeşiltepe.

1864 yılında ilan edilen Vilâyet Nizamnamesi'nden sonra Rize'ye bağlı bir kaza merkezi hâline gelen Pazar'ın ismi "Atina" olarak geçmektedir. 1928 yılına gelindiğinde bu isim değiştirilerek Pazar hâline dönüştürülmüştür. Pazar kazasının Ardeşen ve Hemşin adında iki nahiyesi vardı. Bunlar da daha sonra kaza hâline getirilecektir. Pazar kazası batıda Çayeli, doğuda Çoruh'un Hopa kazası, güneyinde ise Erzurum vilâyeti ile çevrilidir. Rize'nin 48 km doğusunda yer alan kaza nüfusunun hemen hemen hepsi Laz'dı ve kendi dillerinde konuşurlardı. Fakat bunların ayrı bir millet olmalarının imkânı yoktu. Hissiyatları tamamen Türklükle alâkalıydı. Bu bölgeye Laz demek mümkün değildi. Bu kazada 54.500 kişi yaşamaktaydı.

Merkez kazası ile birlikte 3 nahiyeden oluşan Atina kazası, nahiyelere bağlı olarak oluşan 101 köyden meydana gelmektedir. Bu nahiyelerden Atina'ya bağlı merkez nahiyenin köyleri şunlardır: Apsu, Aranaş, İlyastas, Başköy, Bokine, Bolap Sufla, Bolap Ulya, Papilat, Pazar, Turdivat, Cicivat, Cibate, Ciktorya, Hamidiye, Hako, Hancikon, Hacabit, Hodisa, Hoşnişan, Hodri, Honar, Dadivat, Zelek, Zağnat, Surmenat, Sokita, Şilerit, Sapo,

Sulet, Talvat, Avramet, Kuz, Yaka, Kostanivat, Kokulat, Kitat, Kömür, Lamto, Meliyat, Memakivat, Nohlapsu, Nogadia ve Venek.

Ardeşen nahiyesine bağlı köyler şunlardır: Abeşo, Şankol, Ardeşen, Salin Köy, Agvan, Sano, Avce, Sifat, Orta Köy, Timisvat, Bakoz, Gure, Pilarkivat, Guvanet, Kolikgeçit, Kovancarı, Hibistas, Komilo, Dotha, Mutaki, Ziam Sufla, Ziam Ulya, Mekalistgirt, Yanivat ve Siyat.

Hemşin nahiyesine bağlı köyler ise şunlardır: Açıba, Zoga Orta Köy, Aşağı Hemşin, Gemno, Orta Hemşin, Kısmen Maliver, Elevit, Kale-i Bala, Badar, Kon, Bodullu, Koşvah, Çat, Livik Çakesli, Çanut Torba, Makron Kavak, Çıtcıvah, Mekrevis, Çinkit, Meleskor, Holça, Melmenat, Sanovah, Molla Veys, Sert, Meydan, Kapuca, Sağırılı, Nefs-i Zoga, Tapan, Varoş, Tezine, Vice-i Sufla ve Vice-i Ulya.

Hopa, Doğu Karadeniz Bölgesi için hem stratejik hem de ticarî açıdan çok önemli bir yerleşim birimidir. Türkiye'nin Gürcistan ile olan münasebeti ve ticareti Hopa sınırları içerisinde yer alan Sarp sınır kapısından sağlanmaktadır. 1933 yılına kadar Rize'ye bağlı olan Hopa bu tarihte yeni oluşturulan Çoruh vilâyetine bağlanmıştı. Hopa kazası Rize'ye bağlı iken Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa nahiyelerinden oluşmaktaydı. Daha sonra Rize'ye bağlı olan Viçe (Fındıklı) ile Çoruh'a bağlı Arhavi kazaları kuruldu.⁵²

1923-1933 döneminde Rize vilâyetine bağlı olan Hopa kazası, merkez nahiye dışında Arhavi, Kemalpaşa ve Viçe (Fındıklı) nahiyelerinden oluşuyordu. Bu dönemde Hopa'nın merkez nahiyesine bağlı köyler şunlardır:⁵³ Ardala, Ab-ı Islah, Hugoba, İskaristi, Hendek, Baş Köy, Zalona, Bucak, Zorbenci, Pervenet, Köşnasti ve Çavuşlu.

Arhavi'ye bağlı köyler şunlardır: Arhavi, Sidere, Üç İrmak, Kasıra, Orta Köy, Kanparona, Bahtı, Gordalet, Baş Köy, Kotunet Sufla, Kotunet Ulya, Kidreve, Papılan, Pilarket, Loma, Napşet, Potacur Sufla, Potacur Ulya, Yakovet, Çeker Yazın, Yemişlik, Çarınvat ve Çokolvat.

Kemalpaşa'ya bağlı köyler şu şekildedir: Üç Kardeş, Sarp, Beglivan, Osmaniye, Çamurlu, Karaosmanoğlu, Halovaş, Kazımiye, Dere İçi, Kemal Paşa, Suadiye, Köprücü, Selimiye, Başköy, Köprücü Mezeresi, Selimiye, Liman, Şana ve Şerefiye.

Son olarak Viçe (Fındıklı) nahiyesine bağlı köyler ise şunlardır: Ab-ı Sufla, Ab-ı Ulya, Rıfatlı, Zogo Sufla, Zogo Ulya, Paçoh, Piskala Sufla,

52 Engin Çağdaş Bulut, *Doğu Karadeniz Bölgesinin İdarî Tarihi (1923-1950)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2012, s.69-70.

53 *Son Teşkilât-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928, s.615-622.

Piskala Ulya, Somla, Tatlısu, Canbet, Moshora, Çorçoh, Viçe, Harazebelit, Yeni Köy, Derbent ve Yaylacılar.

1.2.1.1. Nüfus

1924 idarî düzenlemesinde Rize'nin bugünkü şehir merkezini içine alan kazası, vilâyetin batısında yer alan Merkez kazasıdır. Doğusunda Çayeli kazası, batısında Trabzon'un Of kazası güneyinde İkizdere kazası vardır. Rize vilâyeti kurulduktan sonra merkez kazanın Mapavri (Çayeli), Karadere, Kura-i Seba (İkidere) isimlerinde üç adet nahiyesi mevcuttu. Fakat köylerin ve köydeki evlerin dağınık bir hâlde olması, arazinin engebeli ve yüksek olması nedeniyle birçok yerleşim, nahiyeye merkezlerine uzak kalmaktaydı. Dolayısıyla bu üç nahiyeye mülkî teşkilât noktasında ihtiyacı temin edememekteydi. Hükümetle işlerini hâletmek için günlerce yollarda kalmak zorunda olan halk bu durumdan çok muzdaripti. Gerek bu sebeple, gerek idarî ve inzibatî hususlar nedeniyle bu kazada iki nahiyeye daha ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca binaen 1930 yılında merkez kaza sınırları içerisinde İyidere ve Gündoğdu nahiyeleri kurulmuştur. Bu dönemde Rize'nin sahip olduğu ekilebilir tarım arazisi miktarı 107.305 dönümdür.⁵⁴

20 Nisan 1924 yılında vilâyet merkezi konumuna gelen Rize'nin Cumhuriyet dönemine yansıyan temel sosyal ve ekonomik görünümünü, idarî yapısını ve nüfus özelliklerini gösteren bilgiler, dönemin devlet yıllıklarına şu şekilde yansımıştır:

“Rize vilâyeti Karadeniz sahilinde kâin olup arazisi çok arızalıdır.

Rize vilâyeti merkez kaza ile Atina ve Hopa kazalarından müteşekkil olup mesafe-i sathiyesi 4405 kilometre merbidir. Nüfus-u umûmîsi 221.150'dir.

Merkez vilâyet ve kazalarında Ticaret ve Sanayi Odaları, Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkası mevcuttur. Yalnız merkez vilâyette ayrıca bir Ziraat Odası vardır. Merkez kazada bir orta, bir imam hatip ve yetmiş bir ilk mektep ve diğer kazalarda 48 ilk mektep vardır.

Atina kazasından senevî bir milyon adet portakal, on bin kilo tütün, beş yüz kilo ceviz, 1465 kilo fasulye, 1625 kilo fındık, 16.620 kilo yağ.

Hopa kazasından senevî mühim miktarda elma, tütün, fındık ve mısır.

Rize merkez kasabasından senevî on bin kilo armut, beş yüz bin

54 Bulut, *a.g.t.*, s.56-57.

kilo elma, otuz milyon adet portakal, elli bin kilo tütün, on bin kilo ceviz, dört yüz bin kilo fasulye, elli bin kilo fındık, beş bin kilo kestane, on bin kilo kendir ihraç olunmaktadır.

Rize'nin çalı fasulyesi meşhur olup senevî vasati olarak 150-200 bin kilo ihracat yapılmaktadır. Vilâyetin istihsalat-ı mühimmesinden birisi de üzümdür. Siyah renkli kokulu ve kokusuz olmak üzere iki nevi vardır. Rusya'da meşhur Kafkas şaraplarının imal olunduğu üzümün cinsinden ise de bu havalide itibar edilmemekte ve senevî istihsalatı milyonlarca kiloya baliğ olan bu mahsulat heder olmaktadır.

Vilâyet dâhilinde 203.000 hektar vasatında gürgen, kestane, meşe ve çam işçarını havi ormanlar vardır. Fakat vesait-i nakliyenin noksanlığı hasebiyle kereste hususunda bundan istifade pek pahalıya mal olmaktadır. Henüz balta görmemiş Kurra-ı seyid ve Rize merkezle Sürmene arasındaki Karadere ormanlarında yüz binlerce metre mikaplık sin-i kati vasıl olmuş kerestelik ağaçlar vardır.

Umum vilâyet arazisinin 117.200 dönümü zirai edilmekte ve 390.000 dönümü gayri mezru bir hâlde kalmaktadır. Atina kazasının senevî istihsalatı: arpa, buğday, tütün, ceviz, keten, kenevir gibi muhtelif mahsulât-tan üç milyon beş yüz bin kilo kadardır.

Rize merkez kazasının senevî istihsalatı: Bir milyon kilo arpa, beş yüz bin kilo armut, yedi yüz bin kilo elma, dört yüz elli bin kilo patates, otuz beş milyon adet portakal, yüz bin kilo tütün, kırk bin kilo ceviz bir milyon kilo fasulye, yetmiş bin kilo fındık, on beş bin kilo kestane, yirmi bin kilo kendir, on bir milyon kilo mısırdır."⁵⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere 1924 yılındaki idarî taksimatla Rize ili Merkez, Atina ve Hopa olmak üzere üç kazaya bölünmüştü. Buna bağlı olarak vilâyetin 1924 yılındaki nüfus yapısı ve idarî bölümlenmesi şu şekildeydi.⁵⁶

Tablo 4. 1924 yılı itibariyle Rize vilâyetinin nüfus yapısı.

	Yabancı		Yerli		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Rize Merkez Kazası	384	396	66.497	61.279	128.556
Atina Merkez Kazası	368	493	27.841	25.610	54.285
Hopa Merkez Kazası	124	174	21.179	20.097	41.584
Toplam	876	1.063	115.517	106.976	224.424

55 *Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umûmîyesi Neşriyatı, İstanbul 1927, s.876.

56 *Ticaret Vekâleti Mecmuası*, Öğüt Matbaası, S. 17-18, Ankara 1926, s.52-53.

1933 yılında yapılan idarî düzenleme ile Çoruh vilâyetinin merkez kazası konumuna getirilen Rize, 1935 yılına girildiğinde Çoruh vilâyetinden ayrılarak tekrar Rize vilâyetine dönüştürüldü. Bu değişimde Hopa, Artvin vilâyetinin bir parçası hâline getirilmişti. 1933 yılını esas aldığımızda Çoruh vilâyetine bağlı olan Rize kazasının nüfus yapısı ise şöyle olmuştur:⁵⁷

Tablo 5. Çoruh Vilâyeti (Rize) Merkez Kazası

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam	Köy adedi	Köy Başına Ortalama Nüfus
Şehir	6.780	7.937	14.717		
Merkez Nahiyesi	14.208	20.868	35.076	66	531
Gündoğdu	5.110	8.055	13.165	18	731
İkizdere	5.543	8.125	13.668	32	427
İyidere	2.353	3.532	5.885	12	490
Karadere	4.087	6.049	10.136	20	507
Mapavri	7.572	10.866	18.437	32	576
Toplam	45.652	65.432	111.084	180	535

1.2.1.2. İdareciler

Cumhuriyet dönemi başlarında Rize vilâyetinin ilk resmî ziyaretçilerinden biri Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal'in Rize ziyareti ve idarî birimlerde yaptığı incelemeler hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklar şu ifadeleri kullanmaktadır: "17 Eylül 1924 tarihinde Rize'ye teşrif buyurdıkları zaman Hükümet konağının önünde olan iskelede halılar serilmişti. Atatürk bu halılar üzerine basarak hükümet binasına çıktı. Üst katta olan jandarma dairesine girdi. Sonra merdivenin başında bulunan Umum-i Tasarruffiye Dairesine yani Tapu Müdürlüğüne girdi.

Tapu Müdürü Trabzonlu Abdulkerim Bey ile konuştu. Tapu dairesinden çıktı. Ata'nın arkasında Rize Valisi Mehmet Hurşit Bey vardı. Hükümet konağının tahta olan merdivenlerinden aşağı inerken beyaz sarıklı Rize Müftüsü Atatürk'e bir kâğıt verdi. Bu kâğıdı ayakta durup okudu. Medreselerin açılması hakkında idi. Bu kâğıdı Rize avukatlarından Hafız Hulusi ile Şeriyet Mahkemesi Başkâtibi Osman Efendi kaleme almıştı. Ata, okuduktan sonra mezkûr kâğıdı Rize valisi Kara Hurşit Bey'e uzattı. ...Mataracı Mehmet Bey'in evinde misafir oldu."⁵⁸

57 1935 Nüfus Sayımı, Çoruh Vilâyeti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1936, s.7-9.

58 Ak, Rize Tarihi, s.208-210.

Rize sancağının 1924 yılında vilâyet konumuna dönüştürülmesinden sonra şehirdeki en yüksek mülkî amir vali olmuştur. 1924'ten 1933 yılına kadar şehirde görev yapan valiler sırasıyla Mehmet Hurşit Bey (1924-1926), Mehmet Eşref Bey (1926-1927), Cemal Cemil Bey (1927-1929), Mehmet Arif Bey (1929-1930) ve Ahmet Ekrem Engür (1930-1935) olmuştur.

Yine bu dönemde Rize'yi temsilen TBMM'de görev alan milletvekilleri ve görev süreleri şu şekilde sıralanmaktadır:⁵⁹

1923 Yılı 2. Dönem Milletvekilleri: Esat Oğuz (Önoğuz) Bey, Ali (Zırh) Bey, Ekrem (Rize) Bey, Ahmet Fuat (Bulca) Bey, Hasan Cavit (Belül) Bey, Rauf (Benli). 1927 Yılı 3. Dönem: Esat Oğuz (Önoğuz) Bey, Ali (Zırh) Bey, Akif (Akyüz) Bey, Ahmet Fuat (Bulca) Bey, Hasan Cavit (Belül) Bey, Atıf (Tüzün) Bey. 1931 Yılı 4. Dönem Milletvekilleri: Esat Oğuz (Önoğuz) Bey, Ali (Zırh) Bey, Akif (Akyüz) Bey, Ahmet Fuat (Bulca) Bey, Hasan Cavit (Belül) Bey, Atıf (Tüzün) Bey.

1924-1933 yıllarında vilâyetteki diğer idarî birimlerde görev yaptığı bilinen isimler ve görevleri ise şöyledir:

Muhasebeci: Muhsin Bey

Tahrirat Müdürü: Mümtaz Bey

Müftü: Nuh Efendi

Mahkeme-i Asliye Heyet-i Reisi: Arif Bey

Mahkeme-i Asliye Müdde-i Umûmîsi: Rıfat Bey

Mahkeme-i Asliye Âzası: Salim Bey

Mahkeme-i Asliye: Hulusi Bey, Hayri Bey, Hüsnü Bey

Mahkeme-i Asliye Âza Mülâzımı: Osman Nuri Bey

Birinci Müstantik: Ömer Bey

İkinci Müstantik: Cemal Bey

Jandarma Komutanı: Boş

Sıhhiye Müdürü: Tevfik Bey

Muhasabe-i Hususiye Müdürü: Hakkı Bey

Tapu Müdürü: Abdülkerim Bey

Nüfus Müdürü: Mehmet Hulusi Bey

Muhasebe Mümeyyizi: Mustafa Bey

59 Ak, *Rize Tarihi*, s.212

Varidat Mümeyyizi: Mehmet Bey

Belediye Reisi: Hakkı Bey

Muhtemelen bu idarî kadro, büyük değişiklikler olmadan 1926-1927 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte idarî yapı hakkında bilgi veren bir kaynak, şu idarecilerin isimlerini de sıralamaktadır:

Muhasebeci: Hasan Bey

Tahrirat Müdürü: Mümtaz Bey

Nüfus Müdürü: Hulusi Bey

Ziraat Bankası Memuru: Affan Bey

Belediye Heyeti

Reis: Mataracızade Hakkı Efendi

Âzalar: Dervişzade İsmail, Tavilzade Mustafa, Ali Reiszade İlyas, Akmehmetzade Mehmet, Rakıcızade Mustafa Efendiler

Başkâtip: Hakkı Efendi

Sandık Emni: Sabri Efendi

Kabile (Ebe): Hanife Hanım

Ticaret Odası

Reis: Mataracızade Mehmet Salih Efendi

Reis-i Sâni: Ak Mehmetzade Mehmet Cevdet Efendi

Azalar: Zahitzade Süleyman, Tavilzade Mustafa, Şadzade Muharrem, hacı Hasanzade Gafur, Hacı Mahmutzade Emin

Başkâtip: Lazzade Reşit Bey

Tahsildar: Taşçıoğlu Kamil Efendi⁶⁰

Sivil toplumsal örgütlenmenin o tarihlerde yayın kurumlarından biri olan Rize Türk Ocağı yönetimi ise şu şekildedir:

Reis: Reşit Bey

Murrahas: Tefik Bey

Muhasip: Dursun Ali Bey

Veznedar: Sabri Bey

Âzalar: Niyazi ve Selami Beyler.

---

60 *Ticarî ve İktisadî Rize Rehberi, Rize Şehri ile Hopa Kazasını İhtiva Eder*, Naşiri: Cemal Nadir, Amedi Matbaası, İstanbul 1926-27, s.10-11.

Ocağın idman ve musikî şubeleri fahrî muallimi mühendis Mu-hiddin Bey'in idaresinde şoför mektebi vardır. Ocak senede dört umûmî müsamere tertip etmek suretiyle memleketin inkılâp ve içtimasına fiilen çalışmaktadır.

Millî Kütüphane: Rize'de idare-i hususiye tarafından umuma mah-sus bir millî kütüphane vücuda getirilmiştir.⁶¹

1.2.1.3. Belediye Bütçesi ve Şehirdeki Bazı Hizmetler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rize Belediyesi'nin yaptığı çalışmalara ve sahip olduğu bütçeye ilişkin olarak kaynaklarda sınırlı da olsa bazı bil-gilere rastlanmaktadır. Buna göre 1926 yılında belediyenin bütçesi 35.000 lira olarak takdir edilmiş, ancak yeni kanunlar sebebiyle 23.000 lira olaca-ğı tahmin edilmiştir. Belediyenin yaptığı işler ise şöyledir:

“Yapılan işler Belediye Otel ve gazinosu ve lokantası 16x30 arsa üzeri-ne betonarme olarak inşa edilmektedir. Büyük bir danışma ve müsamere salonu lokantayı yirmi iki odalı asrî bir oteli ihtiva etmektedir. Otel etrafında belediye bahçesi de yeniden tarh edilecektir Rize'den Tophane'ye kadar 1.200 metre şose yapılmıştır. Rize'nin ortasından geçen derenin üzerine kârgir iki köprü yapılmış-tır. Ve dere kapatılmıştır.

*Memleketin meşhur suyu Camisuyu olup bundan daha iyi olan kap-lıca dağı suyu memlekete isale edilmektedir. Şehirdeki elektrik tenviratı nakıs olduğundan mecdetiden yapılacaktır.”*⁶²

Rize merkez kazasında yer alan belediyenin 1929-1932 yıllarına ait görevlileri ve bunların aldıkları ücretler şu şekildedir:⁶³

Tablo 6. Rize Belediyesi'nde görev yapan kişi sayısı ve aldıkları maaşlar.

Rize	Memur		Daimî Müstahdem		Yekün	
	Senesi	Adet	Maaş senelik TL	Adet	Senelik Ücret TL	Maaş ve Ücret
1929	10	6.076	5	1.536	15	7.612
1930	11	6.247	5	1.566	16	7.813
1931	11	6.458	5	1.566	16	8.024
1932	11	6.458	5	1.566	16	8.024

61 Aynı Yer.

62 Aynı Yer.

63 *Belediye İstatistiği 1931-1933*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.232.

1924 yılında Rize'ye bağlı kazalardan biri olan Atina'da (Pazar) bulunan görevliler ise şu isimlerden oluşmaktadır:⁶⁴

Kaymakam: İbrahim Ethem Bey

Mal Müdürü: Bekir Sıdkı Bey

Müftü: Ömer Lütfi Efendi

Mahkeme-i Asliye Reisi: Nizameddin Bey

Mahkeme- Asliye Mudde-i Umûmîsi: Mehmet Bey

Mahkeme-i Asliye Âzası: Faik Bey

Hâkim: Halil Bey

Müstantik: Halit Yaşar Bey

Şehir Nahiyesi Hâkimi: Arif Bey

Pazar kazasında 1929-1932 yıllarında çalışanların sayısı, görevleri ve bunlara ödenen ücretler şu şekildedir:⁶⁵

Tablo 7. Pazar Belediyesi'nde çalışanlar ve maaşları.

Pazar	Memur		Daimî Müstahdem		Yekün	
	Senesi	Adet	Adet	Senelik Ücret TL	Adet	Maaş ve Ücret
	1929	4	3	720	7	2.880
	1930	2	2	480	4	1.470
	1931	2	3	665	5	1.655
	1932	4	3	240	7	1.980

Rize'ye bağlı bir diğer kaza merkezi olan Hopa'da, 1924 yılında idarî görevde bulunanlar ve görevleri şu şekildedir:⁶⁶

Kaymakam: Sabri Bey

Mal Müdürü: Hüseyin Bey

Hâkim: Ali Bey

Müdde-i Umûmî: Şemsettin Bey

Müstantik: Ahmet Asım Bey

1926-1927 yıllarında bu isimlerin yerini alanlar ve görevleri şu şekilde olmuştur:

64 *Devlet Salnamesi*, s.232-234.

65 *Belediye İstatistiği*, s.232.

66 *Devlet Salnamesi*, s.234.

Kaymakam: Kani Bey

Mal Müdürü: Hamdi Bey

Tahrirat Kâtibi: Osman Bey

Nüfus Memuru: Mehmet Bey

Liman Reisi: Ali Dursun Bey

Belediye ve Ticaret Odası heyeti

Reis:Ali Efendizade Mustafa Bey

Azalar: Fevzi, Mecit, Rafet, Ömer, Hasan, İbrahim ve diğer Hasan Efendiler

Hopa kazasındaki Türk Ocağı şubesinin başında Osmanağazade Şevki Bey bulunmaktadır. Ocağın kâtib-i mesulü Âkif Efendi'dir. Eşref ve Hüseyin Efendiler ise ocağın âzalarıdır.

Hopa'nın içinde bulunduğu durum ve Hopa belediyesinin çalışmaları ile ilgili olarak dönemin gazetelerine yansıyan bazı haberler mevcuttur. Bu haberlerden birinde şu bilgiler yer almaktadır:⁶⁷

"Belediyenin 1926 senesi bütçesi 14.000 kusur lira olarak tahmin edilmiş ise de müstahsilat için 10.000 liraya baliğ olacağı anlaşılmaktadır.

Yapılan İşler

1-Şehirde eczane olmadığından bir belediye eczanesi açılmıştır.

2-Şehir dâhilindeki mezarlık kısmen tephir edilmiş olup diğer bir yer istimlâk edilmektedir.

3-Seyr-ü-sefayın idaresinin vapurları hakkında bir defa muntazaman Hopa'ya uğramamayı programına ithal etmesine karşı belediyece bir cümle olmak üzere inşa edileceği acente binası için münasip bir arsa istimlâk ve seyr-ü-sefayın idaresine hediye edilmiştir.

4-Daire-i belediyenin namıyla mülkü olmadığı halde elli bin kusur lira sarfiyla denizden ve şehirden içinden akan derenin tecavüzünden kurtulmak suretiyle yoktan büyücek bir arsa vücuda getirildiği ve ruhsat-ı resmiyesi istimal edildiği halde maliyece belediye aleyhine ikame dava edilerek arsanın hazineye kaydı talep edilmektedir. Şehrin imarına çalışan belediyece karşı teshilat arazisini temini eyleriz."

Hopa kazası belediyesinin 1929-1932 tarihleri arasında çalışan sayıları ve bunlara ödenen ücretler ise şu şekilde olmuştur:⁶⁸

67 *Ticarî ve İktisadî Rize Rehberi*, Rize Şehri ile Hopa Kazasını İhtiva Eder, s.12.

68 *Belediye İstatistiği*, s.232.

Tablo 8. Hopa Belediyesi'nde çalışanlar ve maaşları.

Hopla	Memur		Daimî Müstahdem		Yekûn	
	Senesi	Adet	Maaş Senelik TL	Adet	Senelik Ücret TL	Adet
1929	6	1.338	1	84	7	1.422
1930	4	789	1	192	5	972
1931	6	2.046	1	216	7	2.262
1932	7	1.898	-	-	7	1.898

1.2.1.4. Asayiş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin farklı yerlerinde olduğu gibi Rize'de de asayiş problemlerinin en önemli sebeplerinden biri, halk üzerinde egemen olmaya çalışan mütegalibelerin varlığıydı. Cumhuriyet hükümetleri, meşrû devlet düzeninin kurularak halkın zorbalara karşı korunmasına öncelik vermişlerdir. Halkın refah, mutluluk ve güvenliğiyle ilgili tedbirler alınmıştır. Ancak, kökü geçmişe dayanan tüm olumsuzluk ve zorbalıkları kısa sürede kaldırmak mümkün olamamıştır. Bunlarla mücadelede valilere büyük görevler düşmekteydi. Valiler kanunlar çerçevesinde devletin hâkimiyetini ikame etmeye çalışıyorlarsa da, bazen icraatlarında yetersiz kaldıkları görülmüyordu. Valilerin başarı ya da başarısızlıkları hükümet tarafından yakından takip edilmekteydi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Rize Valisi Mehmet Arif Bey'e (1929-1930) gönderdiği ağır eleştiri yazısı buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 27 Haziran 1929 tarihinde Erzurum'dan gönderdiği yazıda, sefeli Mehmet Cemil Bey (1927-1929) gibi Mehmet Arif Bey'in de zorbalara karşı pasif kaldığını ifade ederek her şeyden önce bunların ortadan kaldırılmasını istemekteydi:

"Rize'nin vaziyeti bütün teferruat ve hususiyeti ve vilâyetin istilzam ettiği vazifenin müşkülâtını biliyordunuz. Şakilerin imha ve tenkili için sefeliniz Cemil Bey'in teklif ettiği fevkalâde ve fevkalakanun tedbirlerin hükümetçe kabul edilmediği de malûmunuzdur. Vilâyete tayininiz bu vukufun da bir de şakilerin imhası hakkındaki sözünüze istinaden vuku bulmuştur. Hâlbuki şimdiye kadar şakilerin imhasında muvaffakiyet görülmedikten başka bilakis vilâyetin asayiş daha çok muhtel oldu ve yahut o manzarayı irae etmektedir. İlk mütalaalarınız ve şakilerin imhası hususundaki iş'arlarınızla bugünkü mütalaamız arasında büyük mübayenetler vardır.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığına filân tarihinde yazdığınız tahrirat

son iş'arınızla karşılaştırıldığı takdirde büyük mesuliyetler hissetmiş, bir zatın az zaman zarfında müşahedeleri ve müşahedelerden mütevellit kanaatleri arasındaki fark çok calibi endişe görülür. Rize'de eşkıyayı himaye ettiği rivayet olunan eşhas ta sizce malûmdur. Bunları bir tarafa bırakarak elinizdeki mevcut kuvvet ve salâhiyetlerle yalnız eşkıyayı takip ve tenkil etmeniz size direktif olarak verilmişti. Zatı alileri bu direktifi bırakarak sefebiniz Cemil Bey'in düşüğü çıkmaza girdiniz. Sağdan, soldan gelen propagandalar ve şayialarla mesgul olmayarak kadınların sokaklarda şu ve yahut bunu yaptıklarına ehemmiyet vermeyerek hedefi asliniz olması lazım gelen eşkıyanın takibine kıymet ve ehemmiyet vermiş, olsaydınız bu adı çapulcuların miktarı az iken tenkilleri daha kolay olurdu. Ve bu sayede nüfuzundan çekindiğiniz adamların nüfuzları kırılmış, olurdu. Takibi eşkıya hakkındaki kanun, valileri en büyük salâhiyetlerle teçhizetmiştir. Fevkalakanun ve yahut fevkalâde salâhiyetler istemek bu salâhiyetleri ve yahut istimallerini bilmemek demektir. Bes, altı ayı bos, geçirmek yüzünden adedi artan şakilerin de imhası için daha büyük fedakârlık ihtiyarına lüzum görülerek jandarmalarınız asker kuvvetleriyle takviye edildi. Bu kuvvet ve size tebliğ olunan tertibat bu şerirlerin az zamanda tenkil ve imhalarına beğân mabelağ kâfidir. Bu kuvvetlerin hüsnü istimal edilmemesi devleti daha büyük fedakârlığa ve zarara sokabilir. Binaenaleyh hâl ve vaziyeti eyice muhakeme ederek bu kuvvet ve tertibatla mevcut kanunî salâhiyetlerle vilâyetin asayişini iade edip etmeyeceğiniz hususunda kanaatinizi süratle bildirmenizi, kanaat ve iktidarınız bunların az zamanda imhasına müsait ise, elinizdeki bütün kuvvet ve salâhiyetleri istimal ile hiçbir mülâhaza ile mesgul olmayarak evvel emirde bu şakileri tenkil ve imha etmenizi rica ederim."⁶⁹

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bütün ülkede olduğu gibi Rize'de de idarecilerin temel uğraşlarından biri asayişin sağlanmasını. Bölgedeki eşkıya olaylarının temel nedenlerinden biri uzun süren seferberlik ve savaş yılları sırasında oluşan otorite boşluğu idi. Bundan yararlanan bazı kişiler, eşkıyalığa başlamışlardı. Büyük bir çoğunluğu asker kaçağı da olan bu insanlar vatandaşın malına ve canına zarar veriyor, evleri basarak, yolları keserek vatandaşın nesi var, nesi yoksa alıyorlardı. Nerede ise her köyde bir eşkıya vardı. Eşkıya ile mücadele kolay olmuyordu. Neticede genel bir af çıkartılarak bir daha suç işlemek koşulu ile teslim olanlar cezalandırılmadı ve eşkıya galesi de böylece sona erdi.

Bölgede idarî açıdan tehlike oluşturan bir başka olay ise Şapka Kanunu'na muhalefet olarak isimlendirilen olayların yaşanmasıdır. Şapka Kanunu 25 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe girmişti. Aralık ayının başla-

69 BCA, 030.10/105.683.22.

rından itibaren yurdun muhtelif bölgelerinde şapka aleyhtarı gösteriler yaşandı. Bölgede yaşanan gösterilerin merkezi Güneysu'da Ulucami önü oldu. Burada Şapka Kanunu aleyhinde nümayişler yapıldı. Bu toplantıya engel olmak isteyen karakol komutanı göstericiler tarafından etkisiz hâle getirildi ve karakol işgal edildi. Bu hareketi bastırmak ve müsebbiplerini yakalamak üzere Rize'den bir müfreze gönderildi. Müfreze, yanlarında getirdikleri topları ve silahlarıyla kemer köprüünün yakınlarına mevzilenildi. Hareketin içinde olanlar dağlara çekildi. Hükümet kuvvetleri isyancıların teslim olmalarını istiyor, onlar ise Batum'a kaçmak veya teslim olmak şıklarını aralarında müzakere ederek bir karara varmaya çalışıyorlardı. Neticede yörenin ileri gelenleri araya girdi. "Az bir ceza ile kurtulursunuz." denilerek isyancıları teslim olmaya ikna ettiler. Bunun üzerine, hareketin içerisinde olanlar teslim oldu.

İstiklâl Mahkemeleri tarafından yapılan yargılama üç gün sürdü. 14 Aralık günü mahkeme kararını verdi ve bu karardan iki saat sonra idam hükümleri infaz edildi. İdamların Dalyan Camisi önünde, deniz kenarında bir yerde, yerine getirildiğine dair rivayetler vardır. Bu mahkemede yargılanan 143 sanıktan 8'i idama, 14'ü on beşer yıla, 22'si onar yıla, 19'u beşer yıla mahkûm edildiler. Diğerleri beraat etti. Bu tarihte Vali Hurşit Bey ve jandarma Komutanı Binbaşı Yusuf Bey idi.⁷⁰

1.2.2. 1933-1950 Yılları Arasında Rize'nin İdarî Teşkilâtlanması⁷¹

Osmanlı Devleti'nin 1461 yılında Trabzon'u fethi ile adı geçen devletin egemenliği altına giren Rize,⁷² 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Trabzon'a bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir.⁷³ Ancak bu savaşta Ruslara yenilen Osmanlı Devleti Batum'u kaybedince Lazistan sancağının

70 Ak, *Rize Tarihi*, s.210-211.

71 Bu başlık Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY tarafından kaleme alınmıştır. (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, v_aksoy@ktu.edu.tr)

72 Rize isminin nereden geldiğine dair değişik görüşler ileri sürülmüşse de gerek tarih öncesi gerekse tarihî çağlar dönemindeki kaynakların yetersizliği sebebiyle tam olarak bir tespit yapmak imkân dâhilinde değildir. Ancak, Yunanca pirinç, Rumca dağ eteği ve Osmanlı Türkçesinde ufak kırıntı, döküntü anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bkz. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998, s.2. Muzaffer Arıcı ise dağ eteği anlamını Arif Müfit Mansel'in Eski Doğu ve Ege Tarihinin Anahtarları isimli çalışmasından hareketle Farsça'dan geldiğini belirtmektedir. Bkz Muzaffer Arıcı, *Her Yönüyle Rize*, Ankara 1993, s.18. Haşim Karpuz ise Yunancada Rhizios'un pirinç, Rhiza'nın dağ eteği; Farsça da ise dökülmüş, kırılmış, akmuş, kırıntı anlamına geldiğini vurgulamıştır. Bkz. Haşim Karpuz, *Rize*, Ankara 1993, s.1.

73 Orhan Naci Ak, *Rize'nin Yönetim Tarihi*, Rize 2008, s.16; Ak, *Rize Tarihi*, s.159; İhsan Topaloğlu, *Bölge Tarihinde Rize*, Trabzon 1998, s.50

yeni merkezi Rize olmuştur.⁷⁴ Rize sancak merkezi olduktan sonra idarî yapılanmada gerekli olan birçok kurum ve kuruluşa da sahip olmaya başlamıştır. Örneğin, 1892 tarihinde Ziraat Bankası şubesi açılırken Rize Ticaret ve Sanayi Odası da kurulmuştur. 1894'te karakol ve hastane faaliyete geçmiş, 1896'da Reji İdaresi tesis edilmiştir.⁷⁵ Söz konusu savaşın ardından ortaya çıkan ve aradaki Yunan Savaşı sayılmazsa savaşız geçen dönem, Rize'nin idarî yapısının daha belirgin hâle gelmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı dönemi Trabzon vilâyetine ait 1903-1904 tarihli son salnameye göre Rize'nin idarî durumu Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. 1904 Tarihli Trabzon Vilâyet Salnamesine (TVS) Göre Lazistan (Merkezi Rize) Sancağı İdarî Yapısı

Kazalar	Nahiyeler
Merkez Kaza Rize	Mapavri (Çayeli)
	Karadere
	Kura-i Seba (İkizdere)
Atina (Pazar)	Hemşin
Hopa	Arhavi
	Viçe (Fındıklı)

Kaynak: *Trabzon Vilâyet Salnamesi (TVS)*, C. 22, Sene:1322 (1904), Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2009, s.364-378.

Daha sonraki zaman diliminde yaşanan Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı Rize ve civarını da olumsuz etkilemiş, özellikle Mart 1916 tarihinden Mart 1918 tarihine kadar devam eden sürede Rize Rus işgaline uğramıştır. Her şeye rağmen ayakta kalmaya çalışan bölge, kurtuluşun ardından bugünkü Türkiye sınırları içinde başlayan işgallere karşı direnmekte bir an tereddüt etmezken Millî Mücadele'ye gerekli desteği de sağlamıştır.⁷⁶ Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve yurdun düşman işgalinden kurtulmasının ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Rize sancağı vilâyet hâline getirilmiştir. Dolayısıyla Rize, asıl büyük ilerlemesini Cumhuriyet sonrası göstermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti-

74 Karpuz, *Rize*, s.11.

75 Ak, *Rize'nin Yönetim Tarihi*, s.46.

76 Rize halkı Millî Mücadele döneminde yurdun kurtuluşu uğrunda çalışmış, Rum çetelerine karşı mücadele vermiştir. Merkezi Trabzon olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bir kolu Rize'de açılmış, Rize'den Erzurum Kongresi'ne Hemşinli Necati Efendi ile Hacı Genççazade Hakkı Bey katılırken birçok Rizeli de Kurtuluş Savaşı'nda önemli vazifeler üstlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Taşpınar, *Rize Tarihi Taş Çağlarından 1950'ye Kadar*, Rize 2004, s.400-455; Ak, *Rize Tarihi*, s.194-201.

ti'nin 1924 yılındaki kararı ile birlikte vilâyet/il statüsüne kavuşan Rize, 1933 yılındaki Çoruh vilâyetinin kurulmasıyla idarî sınırlarını oldukça genişletmiştir. Ancak, Rizeliler için de büyük bir sevince yol açan bu önemli idarî düzenleme kısa sürmüş ve Rize 1924 yılındaki idarî sınırlarından bile daha dar bir alana indirgenmiştir. Sadece Pazar kazasına sahip olarak oluşturulan Rize ili, söz konusu düzenlemeye rağmen 1950 yılına gelindiğinde 4 kaza ve 13 bucağa sahip bir vilâyete dönüşmüştür. Valilikle birlikte belediyenin de çalışmalarıyla gündün güne gelişen Rize, özellikle halkın da yardımlarıyla bayındırlık ve imar alanında hummalı bir çalışma devresine girmiştir. Bu noktada gerek ülkemiz gerekse Rize ili için olumsuz olan husus, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1939-1945 yıllarındaki ekonomik buhranlardır. Zaten 1911 Trablusgarp Savaşı ile başlayıp 1922 Büyük Taarruz ile biten savaş döneminin maddî-manevî büyük kayıp ve yokluklarını yaşayan ülkemiz, tam toparlanma ve canlanma gösterdiği yıllarda bu ikinci büyük dünya savaşının ülke çapında yarattığı iktisadî sıkıntılarla boğuşmak durumunda kalmıştır. Biz bu noktada özellikle Rize'nin vilâyet olduktan sonra 1933-1950 tarihleri arasındaki idarî yapısının temel taşları olan Valilik ve Belediye teşkilatlarının yapısı, elde edilebilen bilgiler ışığında adı geçen kurumların yöneticileri, vilâyetin hangi idarî birimlerden oluştuğu ve söz konusu dönem içindeki şartları hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Öte yandan Rize'nin araştırdığımız dönem itibariyle on tane vali değişimiyle karşılaştığını da idarî anlamda yaşanan bir istikrarsızlık olarak tespit ettiğimizi belirtmek isteriz. Bu kadar sık vali değişiminin, başlatılan işlerin sürekliliğini sağlamak anlamında bir olumsuzluk taşıdığı kanaatindeyiz. Zira bir ilde daha uzun süreli çalışan mülkî amir, görev yaptığı bölgenin sosyal ve kültürel dokusuna daha iyi intibak edecektir. Dolayısıyla zaman içerisinde gerek ihtiyaçların tespitinde gerekse halkın desteğinin sağlanmasında ve yine halkın mobilize edilmesinde daha başarılı olunacaktır. Örneğin değişen bu on vali içerisinde en büyük girişimlerin yapıldığı ve işlerin takip edildiği dönem olarak karşımıza Vali Ahmet Ekrem Engür'ün görev yaptığı beş yıllık süreç çıkmaktadır. Diğer taraftan belediye için valiliğin tam tersine bir gelişim olduğu söylenebilir. Çünkü incelediğimiz dönemde sadece üç belediye başkanının değiştiğini görmekteyiz. Bununla birlikte burada da unutulmaması gereken belediyenin imkânlarının sınırlı oluşu sebebiyle hizmetlerin yavaş ilerlemesidir. Ancak her şeye rağmen Rize'nin araştırmamıza konu olan dönemde idarî anlamda daha sağlam temel ve işleyiş oturduğunu söylemek mümkündür.

1.2.2.1. Vilâyet İdaresi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine gelinceye kadar en temel idare birimi olarak karşımıza kaza ve onun yöneticisi kadı çıkmaktadır. Kadı sadece din işlerinin değil belirli bir süre için tayin edildiği bölgede yargının, asayişin, mâlî görevlerin ve şehir yönetiminin de sorumlusuydu.⁷⁷ Daha geniş bir idarî birim olarak ise sancaklar ve sancakların bir araya gelmesiyle oluşan eyaletler idarî yapının diğer önemli kurumlarıydı. Tanzimat'tan sonra idarede başlayan değişikliklerle beraber, bürokratik alanda uzmanlaşma arttığı gibi özellikle eyaletlerde iş bölümü alanları da artmış, böylece ortaya daha modern idarî birimler çıkmıştır. Örneğin 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile sancakların (liva) temel birim olduğu vilâyet teşkilatı kurulmuştur. Bu düzenleme ile sancakların yönetimi mutasarrıf denilen idarecilere bırakılırken, "eyalet" adı "vilâyet" olarak değiştirilmiştir. "Sancak Meclisleri"nin yerine "Sancak İdare Meclisi", "Eyalet Meclisi"nin yerine ise "Vilâyet İdare Meclisi" kurulmuştur. Bunun yanında "Vilâyet Umûmî Meclisi" denilen ve yılın belli zamanlarında toplanarak vilâyetin genel sorunlarını görüşen, sancak temsilcilerinin oluşturduğu bir geniş kurul da meydana getirilmiştir.⁷⁸ Ancak bu meclislerde merkezî hükümetin mutlak etkiye sahip olduğunu, bu sebeple yerel temsilcilerin danışma görevini yerine getirdiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte bu meclislerde yerel temsilcilerin danışman rolüyle de olsa yer almasının, ileride Osmanlı Devleti'nin parlamenter hayata geçişine önemli katkılar sağladığı söylenebilir.⁷⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere önce Trabzon'a bağlı bir kaza, 1877-78 Rus Savaşı sonrası yapılan düzenleme ile sancak merkezi olan Rize, bu özelliğini Cumhuriyet kuruluncaya kadar devam ettirmiştir. Zira Türk ulusuna yönelmiş olan dış tehditlerin egemenlik ve bağımsızlığı ortadan kaldırmaya yönelik fiilî işgal aşamasına geldiği bir süreç içerisinde, Atatürk tarafından oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir yandan ulusal bağımsızlık savaşımını sürdürürken, diğer taraftan il yönetiminin yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmaları da yürütmüştür. 20 Ocak 1921 tarihinde yürürlüğe konulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesinde; Türkiye'nin coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler açısından illere, illerin kazalara, kazaların da nahiyelere ayrılması benimsenmiştir.

77 İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s.232.

78 Musa Çadircı, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *İTBKK Bildirileri* (1-3 Haziran 1988), (Haz. Mehmet Sağlam vd.), Samsun 1990, s.15.

79 Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", s.235-237.

1921 Anayasası'nda yapılan düzenlemeyle, il valileri TBMM tarafından atanmış ve onun taşradaki temsilcisi durumuna getirilmişlerdir. Aynı Anayasa'nın 22. ve 23. maddeleri ile 1913 yılından beri faaliyette olan Genel Müfettişlikler anayasal güvenceye kavuşturulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu sonrasında ilk anayasa niteliği atfedilen bu kanun, mülkî idare bölümlenmesini yerel olarak manevî şahsiyeti haiz ve vilâyetleri siyasî, dinî, adlî, askerî, ekonomik ilişkilerde hükümetle birlikte çalışan birimler olarak konumlandırmaktadır. Diğer taraftan sancakların (liva) da ortadan kaldırılması öngörülmüş, nahiyeler ise köy birlikleri hâline getirilmek suretiyle tüzel kişiliğe sahip kılınmışlardır.⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923 tarihinde meclisin dördüncü toplantı yılını açarken mülkî bölünmenin henüz memleketin coğrafi ve ekonomik durumuna uyum sağlayan bir şekilde bulunmadığını belirterek dört bakanlık müsteşarından oluşmuş bir komisyon tarafından gerekli inceleme ve çalışmaların yapıldığını belirtmiştir.⁸¹ Mustafa Kemal Paşa'nın adı geçen konuşmasından yaklaşık bir yıl sonra ise 20 Nisan 1924 günü yürürlüğe giren 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesiyle Türkiye illere, iller kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmış ve nahiyelerin kasaba ve köylerden meydana geldiği belirtilmiştir. Devamında 90. ve 91. maddeyle de idarî birimlerin, valinin ve diğer merkezî idare memurlarının durumları tespit edilmiştir.⁸² Düzenlemelerin ardından Rize sancağı Pazar (Atina) ve Hopa kazası dâhil olmak üzere sahil boyunca Sarp hudut kapısına kadar uzanan mevcut ulusal sınırlar içerisindeki illerden birisi olmuştur.⁸³

80 Ahmet Apan, *Türkiye'de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.97; *Türk İdare Dergisi*, Cumhuriyetimizin 60'ıncı Yıldönümü Özel Sayısı, S. 362, Ekim 1983, s.155-156.

81 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Bugünkü Dille), Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, Ankara 2006, s.483-484.

82 Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul 2012, s.70-71; *Resmî Gazete*, 24.5.1924, S. 71; *Ak, Rize Tarihi*, s.207.

83 *1967 Rize İl Yıllığı*, s. 24-25; İsmail Özdoğan, *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2004, s.30; Orhan Naci Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi", *1. Rize Sempozyumu*, 16-18 Kasım, Bildiri Kitabı, 2006, s.41; İhsan Topaloğlu, Bölge Tarihinde Rize adlı çalışmasında sadece Pazar'ın Rize'nin kazası olduğunu ifade etmektedir. Ak'ın verdiği bilgilerle karşılaştırmak için bkz. İhsan Topaloğlu, *a.g.e.*, s.53; *Türk İdare Dergisi*, S.362, s.159.

Ancak 1933 yılına gelindiğinde Artvin ve Rize illerinin genel gelişiminin düşüklüğü, nüfusunun azlığı, coğrafi konumunun ekonomik gelişmeye elverişli olmaması gibi nedenlerle il niteliğini taşımadıkları, ancak bu illerin oluşturduğu bölgenin coğrafi, yönetsel ve siyasal önemi ve Sovyetler Birliği ile olan ülke sınırı nedeniyle kuvvetli bir ilin kurulmasının gerekli olduğu belirtilerek Artvin'in Yusufeli kazası hariç diğer iki kazasıyla (Şavşat ve Borçka) Rize birleştirilmiş ve merkezi Rize olmak üzere 20 Mayıs 1933 tarihinde 2197 Sayılı Kanun'la Çoruh vilâyeti kurulmuştur.⁸⁴ Rize'nin iktisâdî ve coğrafi gelişimine katkı sağlayacağı düşünülen bu birleşme, halk nezdinde de olumlu karşılanmış, dönemin CHP İdare Heyeti Başkanı Mataracı Mehmet ve Belediye Başkanı Hakkı Beyler tarafından Gazi Mustafa Kemal'e ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya teşekkür telgrafı çekilmiştir.⁸⁵ 24 Mayıs tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan vilâyete tebligat yapılmış, 1 Haziran 1933 tarihinden itibaren uygulamaya girecek yeni idarî teşkilât için belediye de aynı gün şenlik yapmak üzere hazırlığa başlamıştır.⁸⁶ Gazetenin önde gelen yazarlarından Sıtkı Bey ise Artvinlilerin gönlünü almaya ağırlık verdiği yazısında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

*"Bu son teşkilâtla vilâyetimiz ipka edildi ve hududu oldukça genişledi. Komşu arkadaşımız olan Artvin'i sınırlarımız içine aldık... Bu hal karşısında şüphesiz Artvinli kardeşlerimiz biraz müteessir olmuş olabilirler. Fakat 63 kardeşten yalnız Artvin feda edilmedi ki Şarkikarahisar, Aksaray, Cebelibereket, Silifke aynı vaziyettedir... Omuzlarını Kafkas'ın eteklerine dayayan Rize ve Artvin'in bir elden idaresi bu iki memleket halkını birbirine kaynaştırmış olacaktır. Esasen birbirlerini çok seven bu iki komşu vilâyet, bu vesile ile daha ziyade tanışacaktır. Bugün biz de Artvinliler kadar müteessiriz. Fakat komşu kardeşlerimizi kendimize daha yakın bulacağımız için sevincimiz daha fazladır... Çoruh ismini alarak birleşen bu iki vilâyetin önünde yeni bir inkişaf ufku açılmış demektir."*⁸⁷

Rize'nin idarî tarihinde önemli yeri olan bu birleşme ile Çoruh vilâyeti; Rize, Pazar, Hopa, Artvin, Şavşat ve Borçka adıyla altı kazadan ve on sekiz nahiyeden oluşturulmuştur. Nahiyeler ise bağlı oldukları kazalar itibarıyla şunlardır: Rize'ye bağlı Mapavri (Çayeli), Gündoğdu, İyidere,

84 Recep Sanal, "Tarihî Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler", *Atatürk Yolu*, S. 22 (1998), s.185. *Resmî Gazete*, 27 Mayıs 1933, S. 2411; *Cumhuriyetin 50. Yılında Rize 1973 İl Yıllığı*, s.25.

85 *Rize*, 30 Mart 1933, s.5.

86 *Rize*, 25 Mayıs 1933, s.3.

87 *Rize*, 25 Mayıs 1933, s.1.

Karadere, Kura-i Seba (İkizdere); Pazar'a bağlı Hemşin ve Ardeşen; Hopa'ya bağlı Viçe (Fındıklı), Arhavi, Kemalpaşa; Artvin'e bağlı Ardanuç, Sirya, Berta; Borçka'ya bağlı Maçahil, Maradit, Murgul ve Şavşat'a bağlı Mirya, İmerhev.⁸⁸ Dönemin Rize Valisi Ekrem Engür ise yeni vilâyetin valisi olarak görevinde kalmıştır.⁸⁹

Fakat adı geçen iki vilâyetten oluşan Çoruh vilâyeti üzerinden fazla bir zaman geçmeden 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen ve 4 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe giren 2885 sayılı yasa ile tekrar ikiye bölünmüş ve Rize, Pazar ilçesi de dâhil olmak üzere tekrar il yapılmıştır.⁹⁰ Gereğe olarak ise "Ülkemizin doğu bölgesinde yerin genişliğine göre nüfusun azlığı yüzünden mülkî kurullarda ve idare taksimatında ara sıra azaltmalar olmuş ve birçok yerlerde de öteden beri teşkilata lüzum görülmemiş ise de doğu illerimizdeki güvenlik, sosyal ve kültür işlerinin tanzimi ve halk ile hükümet arasındaki bağlılığın pekleştirilmesi göz önüne alındığı" ifade edilmiştir.⁹¹

Rize gazetesinde Sıtkı Can tarafından kaleme alınan "Çoruh, *İçimizde Ölmez Bir Ad Olarak Yaşayacaktır*" başlıklı yazıda, söz konusu ayrılığın Artvinliler arasında sevinç yol açarken kendilerinin de onların sevinciyle sevindikleri ifade edilmiştir. Ancak yazının genel havasına bakıldığında zaman, ayrılma olayının kendileri açısından bir geriye gidiş olarak algılandığı ve gerçekte üzüntüye yol açtığı sezilmektedir. Zira "Çoruh'a

88 Rize, 1 Haziran 1933, s.3; Ak, Rize Tarihi, s.213.

89 Rize, 1 Haziran 1933, s.4; Taşpınar, a.g.e., s.481.

90 Borçka, Artvin, Şavşat, Hopa kazalar ile Erzurum vilâyetinin Yusufeli kazasını ihtiva etmek ve merkezi Artvin olmak ve Çoruh vilâyeti adile anılmak üzere yeni bir vilâyet kurulmuş ve bu günkü Çoruh vilâyetinin Rize ve Pazar kazalarından ibaret kalan kısmına, merkezi Rize olmak üzere Rize vilâyeti adı verilmiştir. "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline ve Bunlarla Otuz iki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 04.01.1936, S. 3197. 1973 Rize İl Yıllığı'nda da bu bilgiler olmakla birlikte yürürlüğe giriş tarihi 20 Ocak olarak verilmiştir. Bkz. *Cumhuriyetin 50. Yılında Rize 1973 İl Yıllığı*, s.25.

91 Sanal, a.g.m., s.186-187. Artvin (Çoruh) ili için, "Artvin, evvelce bir vilâyet halinde idare edilirken 27.5.1933 tarih ve 2197 Sayılı Kanun'la bu vilâyet kaldırılarak Çoruh vilâyetine bağlanmıştı. Hâlbuki Artvin'e evvelce bağlı olan kazalar yeni merkezleri olan Rize'ye çok uzak kaldığı gibi aralarında yüksek dağların bulunması tabii irtibatın kesilmesine sebep olduğu anlaşıldığından ve binnetice idarî, inzibatî ve iktisâdî düşüncelerle Artvin'in yeniden vilâyet haline konulması faydalı görüldüğünden Artvin merkez, Borçka, Şavşat, Hopa ve Yusufeli kazalarını ihtiva etmek üzere yeniden kurulan Artvin vilâyetine, Çoruh vilâyeti adı konulmuş ve bu günkü Rize ve Pazar kazalarından ibaret kalan Çoruh vilâyetine de eskisi gibi Rize vilâyeti adı verilmiştir." denilmektedir. Sanal, a.g.m., s.187.

doyamadan Çoruh'tan ayrıldık" sözleri bu düşüncemizin doğruluğunu kanıtlar mahiyettedir.⁹² Üstelik Rize'nin sadece Pazar ilçesinden ibaret kalması hususî muhasebeyi zora sokmuş, gelirlerin düşmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine vilâyetin gelirlerinin artırılması amacıyla coğrafi olarak kendilerine daha yakın olan Of'un Rize'ye bağlanması talep edilmiştir. Bu istek İçişleri Bakanlığı'nca da uygun görülmüş, ancak II. Dünya Savaşı şartları içinde söz konusu birleşme ileri bir tarihe bırakılmıştır.⁹³

Rize ili için idarî düzenlemeler sonraki yıllarda devam etmiştir. Buna göre Rize'nin 15 ila 30 km doğusunda, dönem itibariyle 11 köyde 10.765 kişiden mürekkep bir nüfusu bulunan ve halk arasında Potamya diye anılan bölge, Güneysu adıyla 18 Ağustos 1941 tarihinde nahiye yapılmıştır. İlgili kararnamede arazisinin sarp ve vilâyet merkezine uzak olması dolayısıyla halkın hükümetle olan işlerinde zorluğa uğraması, diğer taraftan kışın yağın kar, ilkbaharda ise dere taşkınları yüzünden Rize ile bağlantısının kesilmesi Güneysu'nun nahiye yapılmasının gerekçesi olarak sıralanmıştır. Merkezi Ulucami olmak üzere Küçük Cami, Kiremitköy, Dumankaya, Tepebaşı, Kibledağı, Gürgen, İslahiye, Adacami, Pazarköy ve Zencirliköprü köylerinden oluşan nahiyenin idarî durumunun değişiklik talebi, İdare Heyeti ve Umûmî Meclis kararıyla Rize vilâyetince teklif edilmiş ve yukarıda belirtildiği üzere Güneysu adıyla nahiye olması uygun bulunmuştur.⁹⁴

Bir başka idarî düzenleme 19 Ağustos 1944 tarihinde Çayeli kazasının kurulmasıdır.⁹⁵ Böylece Rize, Pazar'dan sonra ikinci bir kazaya sahip

92 *Rize*, 25 Ocak 1936, s.1.

93 Sinan Başaran, *Rize Siyasi Tarihi (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2017, s.82. Bu istek öyle birden bire ortaya atılmış, acele ile söylenmiş değildi. Zira Of'un Rize'ye bağlanması meselesi, özellikle taşradaki önde gelen ailelerin zaman zaman kanun tanımaz fiillerine müsamaha göstermeyen Trabzon Valisi Sırrı Paşa döneminde yaşanmıştır. Valinin yönetim tarzını beğenmeyen ve önde gelen ayan aileleriyle birlikte hareket ettiği iddia edilen Lazistan Mutasarrıfı Hüseyin Rüştü Paşa, Of'tan gelen talepleri de dikkate alarak 1881 (1297) yılında Of'un Rize'ye bağlanmasını temin etmiştir. Ancak bu yeni idari düzenleme kısa sürmüş ve Of, 24 Kasım 1888 tarihinde tekrar Trabzon'a bağlanmıştır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s.126-136; Ahmet Köksal, *Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)*, Trabzon 2018, s.61-66.

94 *BCA*, 30.11.1.0/148.22.20; *Rize*, 6 Eylül 1941, s.1.

95 Daha önce Çaybaşı nahiyesi merkezi olan Çayeli'nin adı Mapavri iken Mapavri

olmuştur. Kazanın kurulma sebepleri arızalı ve geniş sahaya yayılmış olması, yoğun nüfusu, vilâyet merkezine uzaklığı, halk ve hükümet işlerindeki zorlukları ve işlerin gecikmesini önlemek, Rize'nin çok olan işlerini azaltmak, tek kazalı olan vilâyeti idarî teşkilât bakımından kuvvetlendirmek, bölgede ekilen çay sahasının geniş bir kısmını içine alması itibarıyla gelişmesini arttırmış olan Çaybaşı ve Gündoğdu nahiyeleri köylerini ürünlerinin ihraç merkezi olan Çaybaşı'na bağlamak ve bu sûretle idarî ve iktisâdî bir birlik tesisi şeklinde açıklanmıştır. Çayeli kazası; Merkez, Gündoğdu ve Kaptanpaşa ismiyle üç nahiyeye ayrılmıştır.⁹⁶ Tablo 10'da adı geçen nahiyeler ve onlara bağlı köyler gösterilmiştir.

Tablo 10. Çayeli Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler

Merkez Nahiyesine Bağlanan Köyler	
Çilingir	Aşıklar
Haramtepe	Musadağı
Madenköy	Sefalı
Sarısu	Yanıkdağ
İncesirt	Yamaç
Sırt	Beyazsu
Sabuncular	
Gündoğdu Nahiyesine Bağlanan Köyler	
Hamidiye	Derecik
Akpınar	Gürgenli
Armutlu	Karaağaç
Altıntaş	Ketenli
Bozukkale	Taşpınar
Büyükköy	Taşlık
Balıkçılar	Taşlıdere
Beşikçiler	Söğütlü
Dağınksu	Veliköy

Belediye Meclisi ve Rize Vilâyet İdare Heyeti'nce verilen kararlar ve Devlet Şurası İkinci Dairesi'nin 3.11.1943 tarihli, 2830/2949 Sayılı ve Umûmî Heyet'in 25.11.1943 sayılı mütalaaları Bakanlar Kurulu'nca 25 Ocak 1944 tarihinde tetkik edilerek adı geçen belde adının Çaybaşı olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir. *BCA*, 30.18.1.2/104.9.1.

⁹⁶ *BCA*, 30.11.1.0/169.23.14.

Demirhisar	Pekmezli
Kaptanpaşa Nahiyesine Bağlanan Köyler	
Kaptanpaşa	Ormancık
İncesu	Yeşiltepe
Çataldere	Buzlupınar
Uzundere	Çukurluhoca
Yenice	

Kaynak: BCA, 30.11.1.0/169.23.14

Bir diğer idarî düzenleme 12 Temmuz 1945 tarihinde Güneyce adıyla bir başka ilçenin kurulmasıdır. Çok nüfuslu ve dağınık yerleşimden dolayı Rize merkez ilçesinin işini azaltmak, bölgenin çeşitli kalkınma hareketlerini kuvvetli bir otorite ile yakından denetlemek ve desteklemek gerekçesiyle kurulan bu yeni kaza, aşağıdaki bucak ve köylerden oluşturulmuştur.

Tablo 11. Güneyce Kazasına Bağlı Bucak ve Köyler

Merkez Bucağına Bağlı Köyler	
Güneyce (İdare merkezi)	Şimşirli
Cevizlik	Kayabaşı
Çayırli	Yokuşlu
İkizdere Bucağına Bağlı Köyler	
Çağırankaya (Bucak Merkezi)	Dereköy
Yağcılar	Yerelma
Tozköy	Diktaş
Çataltepe	Eskice
Ballıköy	Köseli
Meşeköy	Gölyayla
Sivrikaya	Çamlık
Tulumpınar	İşkencedere
İlice	Demirkapı
Kirazlı	Ayvalık
Bayırköy	Rüzgârlı
Yetimhoca	Cimilbaş
Cimilpaşa	

Kaynak: BCA, 30.11.1.0/176.18.7

Ancak söz konusu kaza 1952 yılında yürürlüğe giren 5967 Sayılı Kanun'la kaza merkezi İkizdere'ye nakledilince tekrar bucak statüsüne

indirilmiştir.⁹⁷

1 Nisan 1946 tarihinde ise Rize-Trabzon yolu üzerinde ve merkezi deniz kıyısında olan Derepazarı, aşağıdaki tabloda isimleri yazılı köylerin bağlanmasıyla birlikte bucak durumuna getirilmiştir. Yine Güneyce'nin kazaya tahvil edilmesiyle benzer gerekçeler ileri sürülmüş, ancak farklı olarak bölgede görülmekte olan geniş ilerleme ve gelişme çabalarını desteklemek arzusu ifade edilmiştir. Küçük de olsa hareketli bir limanın bulunması, söz konusu gelişmeye elverişliliğinin avantajı olarak belirtilmiştir.⁹⁸

Tablo 12. Derepazarı Bucağına Bağlı Bulunan Köyler

Derepazarı (Bucak Merkezi)	
Çeşme	Sarıyer
Uzunkaya	Subaşı
Lazkoz	Sandıktaş
Yanıktaş	Fıçıcılar
Alipaşa	Bahaeddinpaşa
Çakmakçılar	Çukurlu
Tersane	Maltepe
Kirazdağı	Erikliman

Kaynak: BCA, 30.11.1.0/182.12.15

Son tahlilde 1950 yılında Rize'nin idarî teşkilatının durumu Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Rize'ye Bağlı İlçe ve Bucak İsimleri ile Köy Sayıları

İlçeler	Bağlı Bucaklar	Bağlı Köy Sayısı
Merkez İlçe	Merkez Bucağı	38
	Derepazarı	18
	İyidere	12
	Kalkandere	17
	Güneysu	11
Çayeli	Merkez Bucağı	13
	Gündoğdu	20
	Kaptanpaşa	9
Güneyce	Merkez Bucağı	5

97 1967 Rize İl Yıllığı, s.64.

98 BCA, 30.11.1.0/182.12.15.

		İkizdere	25
Pazar		Merkez Bucağı	43
		Ardeşen	26
		Hemşin	30
Toplam	4	13	267

Kaynak: Ak, *Rize Tarihi*, s.214.

1933-1950 yılları arasında Rize’de valilik yapan kişiler ise sırasıyla şu isimlerden oluşmaktadır. Öncelikle 20 Eylül 1930 tarihinde göreve başlayan Ahmet Ekrem Engür,⁹⁹ yeni kurulan Çoruh vilâyetinin de valisi olarak 1935 yılına kadar görevde kalmıştır.¹⁰⁰ Ardından Çoruh vilâyetine 21 Haziran 1935 tarihinde vali olarak Ahmet Cevdet Ertuğrul atanmıştır.¹⁰¹ 4 Haziran 1937 tarihinde ise İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Nuri Türkkan,¹⁰² Rize valiliğine dördüncü sınıfla atanmış,¹⁰³ Dâhiliye Vekilliği’nin 11.05.1939 tarih ve 1899 Sayılı Tezkeresi ile 13 Mayıs 1939 tarihinde Bakanlık emrine alınınca¹⁰⁴ yerine Çankırı Valisi Hüsnü Uzgören getirilmiştir.¹⁰⁵ Vali Hüsnü Uzgören’in İçişleri Bakanlığı Teftiş Heyeti Üyeliği’ne tayini gerçekleşince¹⁰⁶ 10 Kasım 1941 tarihinde Samsun Vali Muavini Ahmet Baha Beyoğlu¹⁰⁷ 8415 Numaralı Tezkere ile yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nce Rize valiliğine tayin edilmiştir.¹⁰⁸ Beyoğlu’nun Rize’de hayatını kaybetmesinin ardından¹⁰⁹ Saim Hazar¹¹⁰ 15 Ağustos

99 Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, C. III, Ankara 1968-1969, s.1123.

100 Taşpınar, *a.g.e.*, s.484; Ak, *Rize Yönetim Tarihi*, s.65.

101 BCA, 30.18.1.2/56.53.7; Çankaya, *a.g.e.*, s.998-999. Rize gazetesinde yer alan bilgiye göre bir önceki Vali Ekrem Engür kendi isteğiyle valilikten ayrılmış ve yerine Kars Valisi Cevdet Ertuğrul atanmıştır. *Rize*, 11 Temmuz 1935, s. 4.

102 1886 yılında İstanbul’da doğan Türkkan, 1913 yılında Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. *Rize 1967 İl Yıllığı*, s.30.

103 BCA, 30.18.1.2/75.49.1; Vatan vapuru ile şehrimize teşrif buyuran Vali ve parti başkanı Nuri Türkkan işe başlamıştır. *Rize*, 3 Temmuz 1937, s.3.

104 BCA, 30.18.1.2/87.43.14; *Rize*, 27 Mayıs 1939, s.2.

105 *Rize*, 27 Mayıs 1939, s.2; Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, C. IV, Ankara 1968-1969, s.1216.

106 *Rize*, 22 Kasım 1941, s.1.

107 1888’de Erzincan’da doğmuştur. 1912 yılında İstanbul Hukuk Mektebi’nden mezun olan Beyoğlu, 7.8.1942 tarihinde Rize’de ölmüştür. *1967 Rize İl Yıllığı*, s.31.

108 BCA, 30.18.1.2/96.92.14.

109 *1967 Rize İl Yıllığı*, s.31.

110 Çankaya, C. IV, s.1703-1704.

1942'de vali vekili, 16 Ağustos 1943 tarihinde ise asil olarak atanmıştır.¹¹¹ 8 Ağustos 1945 tarihinde yeni Rize valisi, Cenap Nuh Aksu olmuştur.¹¹² Cenap Nuh Aksu'dan sonra ise sırasıyla Akif İşcan (1946-1947), M. Cavit Ünver¹¹³ (1947-1949) ve Hıfzı Tüz (7 ay) valilik görevlerinde bulunmuştur.¹¹⁴ Rize'de hükümet konağı olarak ise 1946 yılına kadar Fener Mahallesi'ndeki Tuzcuoğulları evi denilen bina kullanılırken bu tarihten sonra Çarşı Mahallesi'nde Atatürk Caddesi üzerindeki binasına taşınmış, 1997 yılına kadar burada hizmet vermiştir.¹¹⁵

1.2.2.2. Belediye

Yerel yönetim dendiğinde akla ilk gelen belediye ve belediyecilik, Türkiye tarihinde geç gelişen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı şehirlerinin Batılı devletlerle gelişen ilişkileri, şehirlerde ve özellikle liman kentlerinde yeni kurumların doğmasına yol açmıştır. Bunun sonucu tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, düzenli bir kent ulaşımı, uygun sağlık koşulları gibi hizmet ve kurumların daha modern bir yönetimle idare edilmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Ayrıca XIX. yüzyılda Avrupa'da öne çıkan eşitlikçi ve katılımcı yönetim anlayışı, vilâyetlerin idarî yönetimlerine sınırlı da olsa halkın katılması ihtiyacını doğurdu. Bu amaçlarla önce İstanbul'da 1854 yılında bir İstanbul Şehremaneti kurulmuş, ardından gayrimüslimlerin daha yoğun yaşadığı ve yabancı tüccarların da uğrak yeri olması dolayısıyla göz önünde olan Galata ve Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye oluşturulmuştur. İstanbul'dan başlayarak kurulan bu belediyelerin taşralara yayılması ise 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi sonrası gerçekleşmiş; bu nizamname ile liva ve kaza merkezlerinde seçimlerin yapılmasıyla gelen üyelerden oluşan "*meclis-i beledîler*" bulunması kararlaştırılmıştır.¹¹⁶ Devam eden süreçte ise 1871 İdare-i Umûmîye-i Vilâyet Nizamnamesi, 1876'da ilan edilen

111 BCA, 30.18.1.2/99.76.10; BCA, 30.18.1.2/102.59.15.

112 BCA, 30.18.1.2/108.48.2.

113 Çankaya, C. IV, s.1590.

114 Taşpınar, *a.g.e.*, s.484; Ak, *Rize Yönetim Tarihi*, s.65.

115 Nazan Karakaş Özür, *Rize Şehri'nin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s.86.

116 Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", s.240-242; İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, (Ed: Ergun Türkcan), Ankara 1978, s.19; Bilal Eryılmaz, "Türk Belediyeciliğinde Demokrasi Geleneği", *Türkler*, C. 13, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s.732-734; M. Emin Yolalıcı, "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, C. 13, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s.739-740.

Kanun-ı Esasi ile gelen düzenlemeler ve 1913 tarihli Geçici Vilâyet Kanunu ile ülke yönetiminde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak belediyelerin güçlü birer idare olması yönünde gerekli mâlî yeterlilik, tüzel kişilik, yerel özerklik gibi modern belediyeciliğin ana meseleleri hâlledilememiştir.

Osmanlı idare teşkilâtında yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler yaşanırken bu bağlamda Rize'deki belediye teşkilatının kuruluşu hakkında ilk bilgileri vilâyet salnamelerinden elde etmekteyiz. 1869 tarihli Trabzon'a ait ilk vilâyet salnamesinde, Rize'de bir belediye bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir başkan, bir kâtip ve dört üyeden oluştuğu bilgisini elde ettiğimiz söz konusu kaynağa göre Rize Belediyesi'ne bağlı Kura-i Seba (İkizdere) nahiyelerini görmektedir.¹¹⁷ Özellikle 1878 yılından sonra vilâyetin sancak merkezi hâline gelmesiyle idarî yapısı gelişen ve genişleyen Rize, belediyecilik anlamında asıl büyük ilerlemesini Cumhuriyet sonrası gerçekleştirmiştir. Ancak biz bu noktada Cumhuriyet'in ilânı sonrası yaşanan gelişmelerinden ziyade ilgilendiğimiz döneme baktığımızda özellikle 1930-1946 arası tek partili iktidarın yerel yönetimler üzerinde hâkim olduğu, merkezin ve merkezin taşradaki temsilcisi konumundaki mülkî idare amirlerinin öne çıktığını görmektediriz. 1930 tarihli ve 1580 Sayılı Belediye Kanunu, belediyeler üzerinde, Osmanlı dönemine benzer, mülkî yönetim eliyle uygulanan önemli idarî vesayet yetkilerini barındırmaktadır. Diğer taraftan kanunun çıkışından kısa bir süre sonra başlayan vali ve kaymakamların tek partinin il ve ilçe başkanı olmasının da katkısıyla belediyeler mülkî idarenin daha yakın gözetimine girmiştir.¹¹⁸

Rize'de belediyenin yapmış olduğu çeşitli hizmetler vardır. Bunlardan en önemlisi imar-iskân faaliyetleri dolayısıyla gerçekleştirilen yol yapım çalışmalarıdır. Rize bölgesinde 1931-1942 yılları arasında yapılan imar iskân faaliyetlerinde en çok dikkat çeken konu Rize-Erzurum yolunun yapımıdır. Bölgede belediye tarafından yapılan işler arasında Hopa-Borçka yolu,¹¹⁹ Borçka Köprüsü, Rize iskelesi, Pazar-Hemşin, Ardeşen Fırtına yolları, Çayeli halkının istek ve katkılarıyla yapılan Senoz yolu yer almaktadır. 1933-1941 yılları arasında vilâyette yeni kaldırımlar, çeşmeler, yolların ve köprülerin bozulan yerlerinin tamir edilmesi, suyolları-

117 TVS, C. 1, Sene: 1287 (1869), Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1993, s.91.

118 Apan, *a.g.t.*, s.105.

119 36 kilometresi söz konusu Çoruh vilâyeti bünyesinde yapılan bu yol, 1936 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün bölgeyi ziyareti sonrası yeniden yapım programına alınarak 1938 yılında Artvin valisi olan Refik Koraltan'ın da gayretleriyle tamamlanmıştır. Bkz Rahmi Çiçek, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilâyetinin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 14 (2013), s.42.

nın tamiri, Atatürk Caddesi'ne parke taş döşenmesi gibi işler yapılmıştır. Pazar'da mezarlıklar kaldırılarak tasfiye edilmiş ve caddeler yeniden düzenlenmiştir. Bir de bölgede iskele yapımına başlanmıştır.¹²⁰ Diğer taraftan yolların temizlenip kötü görüntüden kurtarılması, eskiyen ve sağlık açısından müsait olmayan baraka tipi evlerin yıkılması,¹²¹ belediye bahçesinin genişletilerek imarının düzenlenmesi yapılan işler arasında sayılabilir.¹²²

Yine Cumhuriyet döneminde daha ehemmiyetli olarak ele alınan Rize-İspir-Erzurum yolunun yapılması için 1931 yılında çalışmalar başlatılmıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de daha öncesinde 17-18 Eylül 1924 tarihinde Rize'ye yaptığı ziyaret sonrası, "Rize-Erzurum şosesinin inşası bu muntıkayı daha vasi' faaliyet sahası ve refah temin edecektir." diyerek adı geçen hattın önemini vurgulamıştır.¹²³ Dolayısıyla yöre halkı kurtuluşunu bu yolun açılmasında görmüş ve yolun açılması için hükümet nezdinde ısrarcı olmuştur. Köylüler bucaklardan gelerek beraberlerinde getirdikleri yiyecek, kazan ve karavanlarla kabileler halinde yolda çalışmıştır.¹²⁴ Ancak gerek halkın gönüllü işçilik yapması gerek şehirde durumu iyi olanların mal ve nakdî yardımları gerekse de hükümetin desteğine rağmen yolun tamamlanması sağlanamamıştır.¹²⁵

120 Elif Yormaz, *Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2016, s.47; Çoruh, 10 Ağustos 1933, s.4; Çoruh, 29 Ekim 1934, s.6-7; *Rize*, 1 Şubat 1936, s.3; *Rize*, 27 Haziran 1937, s.3; *Rize*, 18 Haziran 1938, s.3; "Vali Hüsnü Uzgören'in 'Rize Vilâyetinin Genel Durumuna Ait Rapor'u", Haz. Recep Koyuncu, *Rize Defteri 1*, İstanbul 2012, s.231-233.

121 *Rize*, 21 Şubat 1935, s.6-7.

122 *Rize*, 18 Ocak 1936, s.3; 6 Haziran 1936, s.1.

123 Mesut Çapa, "Rize'nin Yakın Tarihine Bir Bakış (1923-1950)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 20 (2016), s.294.

124 Haşim Karpuz, "Rize'nin Yakın Tarihine Dair Mehmet Fahri Mete'nin Anıları", *Tarih ve Toplum*, S. 191 (1999), s.36; Çapa, "Rize'nin Yakın Tarihine Bir Bakış", s.298.

125 *Rize*, 6 Ağustos 1931, s.4; *Rize*, 16 Haziran 1932, s.3; *Rize*, 23 Haziran 1932, s.4; *Rize*, 21 Temmuz 1932, s.3. "Rize'yi Erzurum, Bayburt ve İspir'e bağlayan ve bilhassa kışın şarktaki iç vilâyetlerimizin denize en yakın ve en önemli yolunu teşkil eden Rize-Karadere-İspir yolunun mükellef amele ile inşaatına devam edilmektedir." Bu sözler söylendiğinde sene 1939'u göstermektedir. Bkz. *Rize*, 21 Ocak 1939, s.1. Gazete yanlışlıkla yılı 1938 diye yazmıştır. 1939 Haziran'ından 1941 Kasım sonuna kadar Rize'de valilik görevinde bulunan Derviş Hüsnü Uzgören ise yolun kâmil bir şose hâline getirilebilmesi için asgarî 800.000 liraya ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Oysa Vali'ye göre nafia için ayrılan cüzi miktardaki tahsisatla yolun maddeten inşasına imkân görülmemektedir. Bkz. "Vali Hüsnü Uzgören'in...", s.225.

Rize Belediyesi'nin bölgenin haritasını hazırlamaya yönelik yaptığı girişim de belirtilmesi gereken önemli işlerden birisidir. 1939 yılında Rahmi Arı'nın öncülüğünde yapılan çalışma¹²⁶ 1940 yılında tamamlanmış ve Rize'nin haritası ortaya çıkmıştır.¹²⁷ Dönemin imkânlarının sınırlılığı da göz önünde bulundurulmak koşuluyla Rize ile Çoruh (Artvin) vilâyetleri arasında doğrudan telefon görüşmeleri ise ancak 1939 yılında birleştirilebilen hatlarla sağlanmıştır.¹²⁸

Mucip Kemalyeri'nin başkanlığı döneminden başlayarak üzerinde önemle durulan bir mesele ise Rize'nin daha sağlıklı bir şekilde elektrikle aydınlatılmasıdır. Zira çalışmaz hâlde gelen ve sürekli kesintilere sebep olarak şehri karanlıkta bırakan elektrik işinin çözümü için mesai harcanmıştır.¹²⁹ Elektrik işine ehemmiyet veren belediye, işin projelendirilmesinde Trabzon'daki belediye mühendisinden faydalanmış, hazırladığı projeleri Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı'na göndermiştir. Bakanlığın 25.000 lira civarında bir bedelle aydınlatma işine destek olacağını düşünen yetkililer, bir an evvel daha istikrarlı çalışan bir aydınlatmaya kavuşmak ve belediye bütçesine senelik 2.000 lira zarar veren eskimiş sisteme son vermek için çaba göstermiştir.¹³⁰ Nihayet proje ihaleye çıkarılmış ve ihale, Rizeli Müteahhit Mustafa Topçu ile inşaatından sorumlu Osman Lazoğlu tarafından kazanılmıştır.¹³¹ Söz konusu elektrik fabrikasının temeli ise yoğun bir çalışma süresinin ardından 1 Haziran 1939 Perşembe günü Vali ve Belediye Başkan Vekili Şefik Aydın, Vilâyet Nafia Müdürü Ağabey Taşdemir, Belediye Encümen Azaları Salih Mataracı, Sabri Kolçak, Fen Memurları İhsan Okan, Yümnü Birekul ve Müteahhit Osman Lazoğlu hazır oldukları hâlde atılmıştır. Dolayısıyla bütün Rize'nin en büyük beklentisi, Almanya'dan gelecek makinenin kurulması ile Cumhuriyet Bayramı'nda Rize'nin yeni elektrikle aydınlatılmasıdır.¹³² Söz konusu tesisat ise ancak 1940 yılında tamamlanarak şehri elektriğe kavuşturmuştur.¹³³

Rize Belediyesi'nin en büyük sıkıntularından birisi ve en önemlisi bütçenin genel harcamalara ve yatırımlara yetersizliğidir. 1929 dünya ekonomik buhranının yol açtığı ekonomik ve sosyal sıkışmışlık zaten çok

126 *Rize*, 5 Ağustos 1939, s.1.

127 *Rize*, 19 Ocak 1940, s.1. Yormaz, s.48; "Vali Hüsnü Uzgören'in...", s.229-230.

128 *Rize*, 25 Mart 1939, s.2.

129 *Rize*, 3 Ocak 1935, s.4.

130 *Rize*, 24 Ocak 1935, s.4.

131 *Rize*, 10 Eylül 1938, s.1.

132 *Rize*, 3 Haziran 1939, s.4.

133 "Vali Hüsnü Uzgören'in...", s.229.

kıt imkânlarla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve özelde ise vilâyetleri etkiledi. Bu anlamda Rize Belediyesi de çok zor ekonomik koşullar altında hizmetlerini yerine getirmeye çalıştı.¹³⁴ Örneğin 1939-41 yılları arasında valilik yapmış Derviş Hüsnü Uzgören, Rize Belediyesi'nin 1939 mâlî yılı için gelirinin 80.976 lira 96 kuruş, giderinin ise 77.095 lira 19 kuruş olduğunu belirtmektedir. Üstelik gelire elektrik tesisatı için Belediyeler Bankası'ndan alınan kırk bin liralık borç da dâhildir.¹³⁵ İncelemeye tâbi tuttuğumuz dönemde belediye binası görevini ise Özur'e göre 1904 yılında inşa edilen ve Çarşı Mahallesi Atatürk Caddesi üzerinde yer alan yapı görmüş, daha sonra ise ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle Kazdal Camisi yanında ek hizmet binası kurulmuştur.¹³⁶

İlgilendiğimiz dönem itibariyle belediye seçimlerindeki adaylar CHP adaylarıdır. Rize'nin gerek belediye yönetimi ve üyeliklerinde gerekse sosyal, kültürel, iktisâdî kalkınmasında önemli görevler üstlenen bu kişilerin Rize tarihinde önemli yerleri olduğu muhakkaktır. Zira vilâyete ait birçok vazifede söz konusu isimleri görmek mümkündür.¹³⁷ Bu anlamda bir örnek oluşturması için 1938 belediye üyesi seçimlerinde Rize belediyesinde aday olan kişilerin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 14. Rize Belediyeleri Üye Adayları Listesi (1938)

Asil	
Seza Türkan	Leman Aydın
Fitnat Tuzcu	Zeliha Zırh
Hasan Biber	Ziya Tavil
Zekeriya Mahmutoğlu	Sabri Kolçak
Alırıza Kosif	Salih Mataracı
Hüseyin Yardımcı	Arif Rakıcı
Salih Tavil	Süleyman Zırh
Yahya Yenigün	Dursun Kopuz
Suat (Fabrika Kâtibi)	Ali Mete
Süleyman Kuvel	Mahmut Demir
Maksut İslam	Sabri Yılmaz

Yedek

¹³⁴ Rize, 12 Nisan 1941, s.1.

¹³⁵ Vali Hüsnü Uzgören, Pazar kazası dâhil vilâyetin gelirinin 198.633 lira, masrafının ise 372.696 lira olduğunu ifade etmektedir ki, masraflar gelirlerin neredeyse iki katı büyüklüğündedir. Bkz. "Vali Hüsnü Uzgören'in...", s.196-197.

¹³⁶ Özur, a.g.t., s.86.

¹³⁷ Örnek olarak bkz. Rize, 8 Nisan 1939, s.2; 17 Şubat 1940, s.1; 14 Mart 1942, s.1.

Cevriye Mataracı	Mükerrem Beşikçi
Basriye Tuzcu	İbrahim Kurtuluş
Selamettin Şoti	Hüseyin Kürkcü
Mustafa Çavaş	Salahattin Ayvaz
Muhamer Saraç	Mehmet Akpınar
Mahmut Karako	Mahmut Kazdal
Nazım Bilsel	Ahmet Şat
Ali Rıza İnanç	Bayram Durmuş
Dursunali Gümüş	Hamit Mataracı
Yusuf Goncer	Harun Alioğlu
Ali Osman Berk	Mehmet Murtaza

Kaynak: *Rize*, 1 Ekim 1938, Sayı: 364, s.1.

Söz konusu dönemde Rize'nin belediye başkanı, Hakkı Mataracı'dır.¹³⁸ Hakkı Mataracı'dan sonra belediye başkanlığına geçen kişi Mucip Kemalyeri'dir. Ancak ne zaman başkan olduğuyla ilgili kesin bir bilgiye ulaşamadık. Bununla birlikte elimizdeki 20 Temmuz 1933 tarihli Rize gazetesinde başkan olarak Hakkı Mataracı gözükmektedir.¹³⁹ Adı geçen yıla ait daha ileri üç sayıda ise (27 Temmuz, 3 Ağustos ve 10 Ağustos) belediye başkanının isminin geçtiği herhangi bir haber mevcut değildir. Fakat 29 Ekim 1934 tarihli Rize gazetesinde başkan olarak Mucip Kemalyeri'nin adı geçmektedir.¹⁴⁰ Dolayısıyla Mataracı başkanlığı 1933 sonları ya da 1934 yılının ilk yarıyılı içinde bırakmış olmalıdır.

Vilâyet adına Atatürk'ün cenaze törenine katılacak heyet arasında bulunan Belediye Başkanı Mucip Kemalyeri ise 1938 sonunda sağlık durumunu gerekçe göstererek başkanlıktan istifa ettiğini vilâyete bildirmiş,¹⁴¹ yerine vekâleten Vilâyet Mektupçusu Şefik Aydın getirilmiştir.¹⁴² 1939 yılı Ağustos ayına kadar bu görevi yürüten Şefik Aydın, vilâyet işlerinin yoğunluğunu neden göstererek belediyedeki görevinden istifa edince vilâyet tarafından Sıhhat ve İctimâî Muavenet Müdürü Dr. Vahap Önemli belediye başkanlığına tayin edilmiştir. Ancak adı geçen şahsın işlerinin yoğunluğu nedeniyle görevi kabul etmemesi üzerine Ticaret Odası Başkâtibi ve belediye üyesi Hasan Fehmi Biber'in belediye başkanlığına

138 Ak, *Rize Yönetim Tarihi*, s.64; Arıcı, *a.g.e.*, s.195, Taşpınar, *a.g.e.*, s.483.

139 *Rize*, 20 Temmuz 1933, s.4.

140 *Rize*, 29 Ekim 1934, s.1

141 *Rize*, 3 Aralık 1938, s.4.

142 *Rize*, 10 Aralık 1938, s.3.

vekâleten tayini gerçekleştirilmiştir.¹⁴³ 10 Kasım 1939 tarihinde ise Hasan Fehmi Biber'in asaleten Rize belediye başkanı olması uygun bulunmuştur.¹⁴⁴ Hasan Fehmi Biber Rize Belediye Meclisi'nce başkanlığa biri 27 Kasım 1942 tarihinde diğeri 3 Temmuz 1946 tarihinde olmak üzere tekrar seçilmiş¹⁴⁵ ve görevini 1950 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁴⁶

1.2.3. Valiler¹⁴⁷

Rize, Trabzon'un bir kazası durumunda iken 1878'de *Lazistan* adıyla sancak merkezi yapılmış,¹⁴⁸ böylece şehrin yönetimi kaymakamlıktan mutasarrıflığa dönüşmüştür. 1924'te mutasarrıflıkların vilâyete dönüştürülmesi kararının ardından 20 Nisan günü Rize vilâyet olmuş ve idare de mutasarrıflık yerini valiliğe bırakmıştır.¹⁴⁹ Bu bölümde 1923-1950 arası Rize'de görev yapan valilerin kısa özgeçmişlerine değinilecektir.

Mehmet Hurşit Akkaya

1881/1882'de (R. 1297)¹⁵⁰ Van'da doğdu. Babasının adı Reşat, annesinin adı Refika'dır. İdadî eğitiminin ardından kaymakamlık sınavını kazanarak Van Vilâyeti İdare Meclisi'nde ikinci kâtip olarak memuriyet hayatına başladı. Daha sonra Hoşap kazası Tahrir Emlâk Kitâbeti'nde ve Muradiye Nüfus Müdürlüğü'nde çalıştı. 1912'de Reşadiye nahiyesine müdür oldu.¹⁵¹ 1916'da Cerablus¹⁵² ve Nizip nahiye müdürlükleri, 1916-1917 arası Harran, 1917'de Suruç ve Birecik ile 1917-1920 arası -tekrar- Harran kaymakam vekilliklerinde bulundu. 1920'de Beypazarı kaymakamlığına önce vekâleten sonra asaleten atandı. 1920-1921 arası Ayaş, 1921-1922 arası Düzce, 1922'de Akmağdeni, 1922-1923 arası Göynük ve 1923'de Şile

143 *Rize*, 26 Ağustos 1939, s.1.

144 *BCA*, 30.11.1.0/135.41.18.

145 *BCA*, 30.11.1.0/157.35.17; *BCA*, 30.11.1.0/184.23.10.

146 Ak, *Rize Yönetim Tarihi*, s.64; Taşpınar, *a.g.e.*, s.483.

147 Bu başlık Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN tarafından kaleme alınmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sinan_basaran@erdogan.edu.tr)

148 *BOA*, ŞD.1830/27

149 *Yurt Ansiklopedisi*, "Rize Maddesi", C. 9, İstanbul 1982-1983, s.6362.

150 Bazı belgelerde doğum yılı 1302 olarak geçtiğinden, 1956 yılında Van Nüfus Müdürlüğü'nden kaydı istenmiş ve tescil tarihi 1297 olarak verilmiştir. İçişleri Bakanlığı (İB), Sicil Dosya Numarası (SDN) 103.

151 Hurşit Bey, hal tercümesinde 1912'ye kadarki belirttiği bu memuriyetleri ispat edemediği ve bunlarla ilgili bakanlıkça bir evraka da rastlanmadığı için hizmet süresinden sayılmamıştır. Bkz. İB, SDN, 103.

152 Günümüzde Suriye sınırlarında yer alan bu bölge, 1916 yılında Urfa'nın bir kazasıdır.

kaymakamlıklarını yürüttü.¹⁵³ 13 Eylül 1923’de Lazistan (Rize)¹⁵⁴ sancağı mutasarrıfı oldu.¹⁵⁵ 31 Ocak 1926’ya kadar bu görevde kaldı. 1926-1936 arası Ardahan valisi olarak görev yaptı. Bu görevde iken Ardahan valiliğinin lağvedilmesinin ardından vekâlet emrine alındı. Kısa bir süre sonra emekli edildi.¹⁵⁶ Sonraki yıllar İstanbul’da ticaretle uğraştığı bilinen Akkaya,¹⁵⁷ 7 Temmuz 1953’te hayatını kaybetti.¹⁵⁸

Rize’de görevli bulunduğu dönem asayişin sağlanmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Şiddetli davranışı ve sert mizacı dolayısıyla halk arasında *Deli Hurşit* adı ile anılmıştır.¹⁵⁹

Mehmet Eşref Sayit

1878’de Hunus’ta doğdu. Beylerbeyi Bedevi Dergâhu şeyhi Mehmet Sait Efendi’nin oğludur.¹⁶⁰ Ortaöğrenimini Beylerbeyi Rüştüyesi’nde ve İdadîsi’nde, yüksek tahsilini Mülkiye Mektebi’nde tamamladı. Memuriyete 19 Temmuz 1904 tarihinde Sadaret-i Azami Mektubî Kalemî’nde stajyer olarak başladı. 1905 yılında aynı kaleme kâtip olarak atandı. 1907-1908 arası Kula, 1908-1909 arası Karaburun, 1909-1910 arası Salihli, 1910-1911 arası Kırkağaç, 1911’de Seydişehir, 1911-1913 arası Urla ve 1913-1914 arası Nazilli kaymakamlıklarında bulundu. 1914-1915 arası üçüncü sınıf mülkiye müfettişi, 1915-1918 arası ikinci sınıf mülkiye müfettişi, 1918-1920 arası Erzincan mutasarrıfı ve 1920-1921 arası birinci sınıf mülkiye müfettişi olarak görev yaptı.¹⁶¹ 6 Nisan 1921’de Lazistan mutasarrıflığına atandı.¹⁶² Burada 5 Mayıs 1921’de başladığı görevini 7 Eylül 1922’ye kadar sürdürdü. 1922’de Bozok mutasarrıfı oldu. Ancak hakkında yürütülen bir soruşturma neticesinde buradaki görevine başlamadan azledildi ve 1925’e kadar kendisine görev verilmedi. 1925-1926 arası Ardahan valisi olarak görev yaptıktan sonra 3 Mart 1926’da Rize valisi oldu. 26 Ekim 1927’ye kadar buradaki görevine devam etti. 1927-1934 arası Kocaeli valiliği

153 İB, SDN, 103.

154 Vilâyetin adı aynı yılın Kasım ayında “Rize” olarak değiştirilecektir. *BCA*, 030.11.1/1.5.7.

155 -Yukarıda da belirtildiği gibi- mutasarrıflıkların vilâyete dönüştürülmesi çalışmalarının ardından Rize, 20 Nisan 1924 tarihinde vilâyet olmuştur. *Yurt Ansiklopedisi*, “Rize Maddesi”, s.6362.

156 *BCA*, 30.18.1.1/17.88.13; *BCA*, 30.18.1.1/7.29.13; *İB*, SDN, 103.

157 *Rize 1967 İl Yıllığı*, s.29

158 *İB*, SDN, 103; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1953.

159 *Rize 1967 İl Yıllığı*, s.29.

160 *Rize 1967 İl Yıllığı*, s.30.

161 *İB*, SDN, 1218.

162 *BCA*, 30.18.1.1/3.16.3.

yaptı. Ardından bakanlık emrine alındı ve 26 Eylül 1934'te emekli edildi.¹⁶³ Başarılı çalışmaları nedeniyle, Nazilli kaymakamı iken bir kez ve Kocaeli valisi iken dört kez *takdirname* almıştır. Ayrıca Sadaret-i Azami Mektubî Kalemi'ndeki çalışmaları nedeniyle üçüncü rütbeden *nişan* ve Millî Mücadele'de gösterdiği cesareten dolayı da 1927'de (Rize valiliği döneminde) *beyaz şeritli istiklâl madalyası* ile ödüllendirilmiştir.¹⁶⁴ Sayit, 1948 yılı Mart ayında hayatını kaybetti.¹⁶⁵

Mehmet Cemil Berkmen

1886'da (H. 1303-R. 1302) doğdu. Basra vilâyeti muhasebecisi Mahmut Sami Efendi'nin oğludur. Vefa İdadisi'ni bitirdikten sonra 1908'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Memuriyete 3 Eylül 1908'de Selânik'te maiyet memuru olarak başladı. 1911 yılına kadar bu göreve devam etti. 1911-1912 arası Ulukışla, 1912-1913 arası Bor, 1913-1914 arası Lapseki, 1914-1916 arası Ayvacık, 1916 yılında kısa bir süre Balya,¹⁶⁶ 1916-1919 arası İnebolu¹⁶⁷ ve 1920-1922 arası Bafra kaymakamlıklarında bulundu.¹⁶⁸ 1922 yılında Boyabat kaymakamı oldu. Bu görevde iken daha öncesinde görevi suiistimal gerekçesiyle hakkında açılan bir soruşturma nedeniyle görevden azledildi.¹⁶⁹ 1922-1923 arası Samsun Lisesi ve İstiklâl Ticaret Mektebi'nde Fransızca öğretmenliği yaptı. Öğretmenliği döneminde Hafik kaymakamı olarak atandı ise de görev yerine gitmeyerek istifa etti. 1923-1925 arası Bayburt kaymakamı, 1925 yılında Çankırı valisi ve 1925-1927 arası Eskişehir valisi olarak görev yaptı. 15 Ekim 1927'de Rize valisi oldu. Bu görevde iken 6 Şubat 1929'da azledilerek bakanlık emrine alındı. Ardından 9 Ağustos 1931'de emekliye sevk edildi.¹⁷⁰ Yeniden görev almak

163 *BCA*, 30.18.1.1/26.54.19; *İB*, *SDN*, 1218.

164 *İB*, *SDN*, 1218.

165 *Cumhuriyet*, 29 Mart 1948.

166 Bu görev yerinde gayri meşru bir ilişki yaşadığı için görevinden 8 ay süreyle azledilmiştir. *BOA*, *DH.ŞFR./508.66*; *BOA*, *İ.DH../1519.61*; *BOA*, *BEO/4400.329938*.

167 İnebolu Kaymakamı iken 22 Haziran 1917'de Düzce kaymakamlığına tayin edilmiş ancak göreve başlamadan 21 Ekim 1917'de tekrar İnebolu kaymakamlığına ataması yapılmıştır. *BOA*, *İ.DUİT/46.20*; *BOA*, *BEO/4485.336310*; *BOA*, *BEO/4488.336560*. Ayrıca bkz: *BOA*, *DH.ŞFR./90.17*.

168 *BOA*, *BEO/3912.293363*; *BOA*, *BEO/4186.313913*; *BOA*, *BEO/4293.321973*; *BOA*, *BEO/4396.329695*; *BOA*, *BEO/4607.345508*; *BOA*, *DH.ŞFR./42.144*; *BOA*, *İ.DH../1491.67*; *BOA*, *İ.DH../1499.42*; *BOA*, *İ.DUİT/44.92*; *BOA*, *İ.DUİT/48.102*; *İB*, *SDN*, 117.

169 *İB*, *PÖD*. İnebolu kaymakamlığı döneminde şikayet üzerine hakkında yapılan tahkikat için bkz: *BOA*, *DH.ŞFR./620.75*; *BOA*, *ŞD./1700.43*; *BOA*, *ŞD./1699.17*.

170 *BCA*, 30.18.1.1/13.17.16; *BCA*, 30.18.1.1/15.62.6; *BCA*, 30.18.1.2/22.57.17; *BCA*, 30.18.1.1/26.54.19; *BCA*, 30.18.1.2/2.15.2; *İB*, *SDN*, 117; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mül-*

için başvuruda bulundu ise de bu talebi kabul görmedi.¹⁷¹ 1931 yılı Ekim ayında ücretli olarak İnhisarlar (Tekel) İdaresi Müfettişliği'ne tayin edildi. 1943'te Toprak Mahsulleri Ofisi İstanbul Sevk ve Tesellüm Komisyonu üyeliğine seçildi. 1944'te adı geçen Ofis'in İstanbul şubesi kontrolörlüğüne verildi. Bu görevde iken 17 Kasım 1944'te hayatını kaybetti.¹⁷²

Mehmet Arif Bey

1880'de Manisa'da doğdu. Manisa ileri gelenlerinden ve çiftlik sahiplerinden Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Manisa Rüştüyesi'nde orta, İzmir İdadîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. 1900 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu.¹⁷³ Memuriyet hayatına 5 Eylül 1900 tarihinde Aydın'da maiyet memuru olarak başladı. 1903 yılına kadar bu görevde kaldı. Ardından 1903-1904 arası Gördes ve 1904 yılında Salihli ile Kırkağaç kaymakam vekillikleri yaptıktan sonra¹⁷⁴ aynı yıl Kırkağaç kaymakamlığına asaleten atandı. 1906'ya kadar buradaki görevine devam etti.¹⁷⁵ 1906-1908 arası Buldan, 1908-1909 arası Beypazarı,¹⁷⁶ 1909'da birkaç günlüğüne Bergama, 1909-1914 arası Gazze,¹⁷⁷ 1914-1916 arası Halilürrahman,¹⁷⁸ Çarşamba ve Cebele¹⁷⁹ kaymakamlıklarında bulundu.¹⁸⁰

---

kiyeliler, C. III., s.1189.

171 BCA, 30.1/17.93.23.

172 İB, SDN, 117; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s. 1189. 1967 Rize İl Yıllığı'nda Mehmet Cemil Berkmen adıyla kısa biyografisi verilen kişi, 1915'te Atina (Pazar) kaymakamlığı yapmış aynı adı taşıyan farklı bir kişidir. İsim benzerliğinden kaynaklı bir karışıklık söz konusudur. Bkz: 1967 Rize İl Yıllığı, s.30.

173 İB, SDN, 1146; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.860.

174 Çankaya eserinde Arif Bey'in kaymakam vekilliği yaptıktan sonra iki defa Çin'e, birer defa Soma ve Kırkağaç kazaları Aşar İhale Memurlukları ile İzmir Vilâyeti İdare Meclisi Muhakkikliğinde (Sorgu memurluğunda) bulunduğunu belirtmektedir. Bkz: Çankaya *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.860. Bu bilgi Arif Bey'in sicil dosyasından teyit edilememiştir.

175 BOA, BEO/2410.180694; BOA, DH.MKT./2606.45; BOA, İ.DH../1426.40; İB, SDN, 1146. Ayrıca bkz. BOA, BEO/2381.178569; BOA, DH.MKT./880.82; BOA, DH.MKT./903.2.

176 Mehmet Arif Bey'in Beypazarı'na tayini ile ilgili çıkan bir ihtilaf için bkz: BOA, DH.MKT./2631.66; BOA, DH.MKT./2632.26.

177 Osmanlı döneminde Kudüs mutasarrıflığına bağlı kazalardan biridir. Mehmet Arif Bey'in Gazze kaymakamlığı ile ilgili bkz: BOA, DH.MUİ./97.26; BOA, DH.ŞFR./430.13; BOA, ŞD./2315.25.

178 Osmanlı döneminde Kudüs mutasarrıflığına bağlı kazalardan biridir. Günümüzde El-Halil adıyla Filistin'in vilâyetlerinden birisi durumundadır.

179 Osmanlı döneminde Lazkiye mutasarrıflığına bağlı kazalardan biridir. Günümüzde Suriye sınırları içerisinde Lazkiye'ye bağlı bir ilçe durumundadır.

180 BOA, BEO/2867.214997; BOA, BEO/3640.272960; BOA, DH.MKT./1089.50;

1917'de Beni Sa'b¹⁸¹ kaymakamı olarak atandı. Bu görevi sırasında 1919'da İngilizlerce esir edildi ve Mısır'a götürüldü. 1920'de serbest bırakılınca İstanbul'a döndü. 2 yıla yakın mazuliyet maaşı aldı. 1922'de Millî Hükümet emrine girdi. 1923 yılında Süleymanlı ve Elbistan kaymakamlıkları, 1923-1925 arası Siirt valiliği, 1926'da kısa bir süre Sivas Bölgesi İskân Müfettişliği ve 1926-1929 arası mülkiye müfettişliği görevlerinde bulundu.¹⁸² 26 Mart 1929'da Rize valisi oldu. 1930 yılı Ağustos ayına kadar bu göreve devam etti. 1930-1932 arası Zonguldak valiliğini yürüttü. 18 Temmuz 1932 tarihinde Maraş valisi oldu. Bu görevde iken 25 Aralık 1932'de emekliye ayrıldı.¹⁸³ Beni Sa'b kaymakamlığı döneminde gösterdiği cesaret ve faydalı çalışmalar nedeniyle 1917'de dördüncü rütbeden *Mecidi* nişanı ve 1918'de *Harp madalyası* ile ödüllendirilmiştir.¹⁸⁴

Ahmet Ekrem Engür¹⁸⁵

1883 yılında Ankara'da doğdu. Mal müdürlerinden Kethüdâzâde Mehmed Şefik Efendi ile Habibe Hanım'ın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. Ardından Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu.¹⁸⁶ Memuriyete 9 Eylül 1908'de Ankara'da maiyet memuru olarak başladı. 1910-1913 arası Ayaş kaymakamlığı, 1913-1919 arası Yabanabat kaymakamlığı ve 1919'da Kırşehir mutasarrıf vekilliği yaptı.¹⁸⁷ Kırşehir mutasarrıf vekili iken 1919'da son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri

---

BOA, DH.MKT./1093.35; BOA, DH.MKT./1295.18; BOA, DH.MUİ./14.88; BOA, DH.MUİ./15.20. Mehmet Arif Bey'in Halilürrahman ve Çarşamba kaymakamlıklarında geçen süresi toplam bir ay kadardır. BOA, DH.ŞFR./447.43; BOA, İ.DH../1469.81; BOA, İ.DH../1508.76; BOA, İ.DH../1510.28; BOA, BEO/4293.321905; BOA, BEO/4318.323798; BOA, BEO/4322.324116. BOA, İ.DH../1511.11; BOA, BEO/4322.324116; İB, SDN, 1146.

181 Osmanlı döneminde Nablus sancağına bağlı kazalardan biridir. Kazanın merkezi olan Tulkarim, günümüzde Filistin'in Batı Şeria bölgesindeki şehirlerindedir.

182 BCA, 30.11.1/22.6.8; BCA, 30.11.1/25.21.18; BCA, 30.18.1.1/8.42.2; İB, SDN, 1146.

183 BCA, 30.18.1.2/2.15.2; BCA, 30.18.1.2/32.79.17; *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930; İB, SDN, 1146.

184 İB, SDN, 1146; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.860.

185 Soyadı Kanunu'nun ardından önce "Erten" soyadını alan Ekrem Bey, Denizli valiliği sırasında nüfus dairesinden bu soyadın kendisinden önce başka biri tarafından alındığını öğrenmesi üzerine 1936 yılında soyadını "Engür" olarak değiştirmiştir. İB, SDN, 86; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1935; *Çoruh*, 3 İkinci Kânun/Ocak 1935.

186 BCA, 490.01/316.1296.1; İB, SDN, 86; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.1123.

187 BOA, BEO/3698.277308; BOA, BEO/4215.316072; BOA, DH.İ.UM.EK./115.9; BOA, İ.DH../1501.10; İB, SDN, 86.

için milletvekili adayı oldu. Fakat seçilemedi.¹⁸⁸ 1920-1921 arası Kırşehir mutasarrıflığı, 1921-1922 arası İçel (Silifke) mutasarrıflığı, 1922-1925 arası Kahramanmaraş valiliği, 1925 yılı Haziran-Ekim dönemi Kozan valiliği ve 1925-1930 arası Isparta valiliği görevlerinde bulundu.¹⁸⁹ 24 Temmuz 1930'da Rize valiliğine atandı. 23 Eylül 1933'te Artvin ve Rize'nin birleştirilmesiyle kurulan Çoruh vilâyetine¹⁹⁰ vali oldu. 31 Temmuz 1935'e kadar buradaki görevine devam etti. 1935-1940 arası Denizli valisi olarak görev yaptı. 15 Nisan 1940'da Denizli valisi iken emekli edildi.¹⁹¹ 1946 seçimlerinde Rize'den CHP milletvekilliği aday adaylığı başvurusunda bulundu,¹⁹² ancak aday gösterilmedi.¹⁹³ İkâmet ettiği İstanbul'da 8 Mayıs 1948 günü hayatını kaybetti.¹⁹⁴ Yabanabat kaymakamlığı ve Rize valiliği döneminde yaptığı başarılı çalışmalardan dolayı birer kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.¹⁹⁵

Ahmet Cevdet Ertuğrul

1880'de (R. 1296-H. 1297) Turgutlu'da doğdu. Malatyalı Hüseyin Ağa ile Fatma Hanım'ın oğludur. Ortaöğrenimini İzmir İdadîsi'nde ve yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı. Memuriyete 2 Eylül 1913'te Sivas'ta maiyet memuru olarak başladı. Bu görevde iken fahrî olarak Sanayi Mektebi'nde öğretmenlik yaptı. 1906-1907 arası Suşehri, 1907-1909 arası Koyulhisar, 1909-1911 arası Bor, 1911-1913 arası Ropçoz,¹⁹⁶ 1913-1914 arası Maçka, 1914 yılında Of, 1914-1915 arası tekrar Maçka ve 1915-1920 arası Zonguldak kaymakamlıklarında bulundu. Zonguldak'ın bağımsız sancak hâline getirilmesinin¹⁹⁷ ardından 2 Ağustos 1920'de, aynı sancağa mutasarrıf vekili olarak görevlendirildi. 1921-1922 arası Ömerli Kaymakamı oldu. 1922 yılı Eylül ayında İstanbul hükümetince Gebze kaymakamlığına tayin edildi ise de kazanın işgal altında bulunması

188 BOA, DH.İ.UM.EK./115.9; BOA, DH.İ.UM.EK./116.27; BOA, DH.İ.UM.EK./117.71; İB, SDN, 86.

189 BCA,30.10/64.430.4;BCA,30.18.1.1/5.28.4;BCA,30.18.1.1/13.30.11;BCA, 30.18.1.1/15.62.5; İB, SDN, 86.

190 *Resmî Gazete*, Sayı: 2411, 27 Mayıs 1933.

191 BCA, 30.18.1.2/90.35.18; BCA, 30.18.1.2/56.52.20; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1935; Çoruh, 1 Ağustos 1935; İB, SDN, 86.

192 BCA, 490.01/316.1296.1.

193 Adaylar için bu çalışmanın "Milletvekili Genel Seçimleri" bölümüne bakınız.

194 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1948; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.1123.

195 İB, SDN, 86.

196 Osmanlı döneminde Drama sancağının kazalarından biridir. Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde dir.

197 BCA, 30.18.1.1/1.4.6.

nedeni ile bu görev yerine gidemedi. 1923 yılı Şubat ayında Develi kaymakamlığına atandı.¹⁹⁸ Aynı yılın Aralık ayında Çorum vali vekilliğine getirildi. 1924 yılında bu göreve asaleten atandı ve 1926'ya kadar bu görevde kaldı.¹⁹⁹ 1926-1927 arası Erzincan valiliğine baktı.²⁰⁰ Bu görevde iken Heyet-i Mahsûsa'nın kararıyla görevden alındı ve bir süre kendisine görev verilmedi. 1929'da tekrar göreve döndü.²⁰¹ 1929-1931 arası Artvin valisi ve 1931-1935 arası Kars valisi olarak görev yaptı.²⁰² 21 Haziran 1935'te Çoruh valisi olarak atandı. 1 Ağustos 1935'te göreve başladı. 4 Haziran 1937'de Rize²⁰³ valiliğinden emekli edildi.²⁰⁴ Kısa bir süre sonra da 16 Ağustos 1937'de hayatını kaybetti.²⁰⁵ Başarılı çalışmaları nedeniyle Zonguldak kaymakamlığı döneminde iki kez, Çorum valiliği döneminde altı kez, Kars valiliği döneminde iki kez ve Rize valiliği döneminde bir kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²⁰⁶

Mehmet Nuri Türkan

1885/1886'da (R.1301-H.1303) İstanbul'da doğdu. Özel idare kâtiplerinden Hacı Hayri Bey'in oğludur. Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi'nden mezun oldu. Ardından Davud Paşa Mülkiye Rüştiyesi'nin son sınıfına girerek oradan da diploma aldı. Liseyi Vefa İdadîsi'nde okudu. 1912/1913'de (R.1328) Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. Memuriyete 15 Şubat 1907'de Evkaf-ı Hümayûn Nezareti Mektup Kalemi'nde stajyer olarak başladı. 1928 yılına kadar çeşitli memurluklarda çalıştı. İstanbul Belediye Heyeti Hesap Müdürlüğü görevinde iken hakkında yürütülen bir soruşturma nedeni ile 5 Ocak 1928'de işten el çektirildi. 16 Nisan 1928'de aynı görevine tekrar iade edildi. 8 Eylül 1931'de İstanbul Belediyesi başkan yardımcısı oldu. 1937 yılında bu görevinden kendi isteğiyle emekliye

198 *SND*, 1110.

199 *BCA*, 30.18.1.1/8.41.18; *BCA*, 30.18.1.1/10.36.12; *SND*, 1110.

200 *BCA*, 30.18.1.1/19.36.13; *SND*, 1110.

201 Ömerli kaymakamlığı döneminde Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet etmediği kanaatiyle Heyet-i Mahsûsa tarafından 18 Temmuz 1927'de görevden alınmıştır. Ancak Cevdet Bey'in itirazı üzerine yapılan inceleme sonrasında isnat edilen suça dair yeterli delil bulunmaması nedeniyle cezası kaldırılmış ve tekrar görevine iade edilmiştir. *SND*, 1110.

202 *BCA*, 30.18.1.2/6.51.12; *BCA*, 30.18.1.2/25.65.3; *BCA*, 30.18.1.2/58.74.17; *SND*, 1110.

203 Çoruh vilâyeti, 4 Ocak 1936'da Resmî Gazete'de yayımlanan kararlar, Çoruh (Artvin) ve Rize diye tekrar iki ayrı vilâyete dönüşmüştür. *Resmî Gazete*, S. 3197, 4 Ocak 1936.

204 *BCA*, 30.18.1.2/75.48.20; *Resmî Gazete*, 16 Haziran 1937, S. 3632; *SND*, 1110.

205 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1937; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.998.

206 *SND*, 1110.

ayrıldı.²⁰⁷ 28 Haziran 1937'de Rize valisi oldu. Sağlık sorunları nedeniyle bakanlık emrine alınca buradaki görevinden 24 Mayıs 1939 tarihinde ayrıldı. 1940-1942 arası Sivas Valiliği İdare Kurulu üyeliği yaptı. Tekrar sağlık sorunları nedeni ile bu sefer İstanbul Valiliği İdare Kurulu üyeliğine görevlendirilmek istedi. Ancak ilgili kadroda boşluk olmamasından dolayı talebi kabul edilmedi ve 1942'de Seyhan (Adana) Valiliği İdare Kurulu üyeliğine görevlendirildi.²⁰⁸ Bunun üzerine kendi isteğiyle 10 Ağustos 1942'de (ikinci kez) emekli oldu.²⁰⁹ İkâmet ettiği İstanbul'da 22 Kasım 1957'de hayatını kaybetti.²¹⁰ Başarılı çalışmaları nedeniyle (1922-1930 yılları arasında) *gümüş Hilâl-i Ahmer madalyası* ve *teşekkürname* almış ayrıca yedi kez para ödülü ile ödüllendirilmiştir.²¹¹

Derviş Hüseyin Hüsnü Uzgören

1884/1885'te (R.1300) Balıkesir'in Kepsut kazasında doğdu. Ziraatçı Mustafa Nuri Dede ve Şekibe Hanım'ın oğludur. Balıkesir Rüştüyesi'ni ve ardından Bursa İdadîsi'ni bitirdikten sonra 1909'da (R. 1325) Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu.²¹² Memuriyete 20 Kasım 1909 tarihinde Bursa'da maiyet memuru olarak başladı. 1912'ye kadar bu göreve devam etti. Daha sonra aynı vilâyette 1912-1913 arası nafia muhasebe memuru ve 1913-1915 arası muhasebe özel kalem kâtibi olarak çalıştı. 1915-1918 arası Mecitözü kaymakamı, 1918-1920 arası Simav kaymakamı ve 1920-1921 arası Teftiş Heyeti Müdürlüğü Mümeyyizi olarak görev yaptı. 1921'de üçüncü sınıf mülkiye müfettişi oldu. 1921-1922 arası Çerkeş kaymakamlığı ve 1922-1934 arası mülkiye müfettişliği görevlerinde bulundu. 1934-1939 arası Çankırı valiliği yaptı.²¹³ 13 Haziran 1939'da Rize valisi oldu. Buradaki görevini 29 Kasım 1941'e kadar sürdürdü. 15 Aralık 1941'de İçişleri Bakanlığı Teftiş Heyeti Başkanlığı'na getirildi. 1942'de Elazığ valisi

207 İB, SDN, 4227.

208 BCA,30.11.1/136.3.6; BCA, 30.11.1/153.13.5; BCA, 30.18.1.2/75.49.1; BCA, 30.18.1.2/87.43.14; İB, SDN, 4227; Cumhuriyet, 16 Mayıs 1939.

209 İB, SDN, 4227.

210 Cumhuriyet, 23 Kasım 1957; Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara 1998, s.339. Baltaoğlu kitabında tasfiye edilen valiler arasında Mehmet Nuri Türkkan'ı göstermişse de gerçekte tasfiye edilen Mehmet Nuri Bey'dir. Ad benzerliğinden kaynaklı bir hata söz konusudur. Bkz: Baltaoğlu, *a.g.e.*, s.251.

211 İB, SDN, 4227.

212 İB, SDN, 450; Baltaoğlu, *a.g.e.*, s.299; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.1216.

213 BOA, BEO/4508.338082; BOA, İ.UDİT/46.92; İB, SDN, 450; Cumhuriyet, 2 Eylül 1934.

oldu²¹⁴ ve bu görevde iken 25 Kasım 1943'te emekli edildi.²¹⁵ 30 Kasım 1951'de hayatını kaybetti.²¹⁶ Başarılı çalışmaları nedeniyle Çankırı valiliği döneminde iki kez *takdirname* almıştır.²¹⁷ Uzgören'in Derin Tarih dergisi tarafından 2016 yılında yayımlanan *Cumhuriyetin İlk Kürt Raporu-1924* adlı bir eseri vardır.²¹⁸

Ahmet Baha ,

1888/1889'da (R.1304) Erzincan'da doğdu. Ali Rıza Efendi ile Nafia Hanım'ın oğludur. İlk ve orta tahsilini Trabzon'da tamamladıktan sonra 1911/1912'de (R.1327) Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Memuriyete, 21 Ekim 1911'de Onuncu Kolordu savcı yardımcısı olarak başladı. Bu göreve 1912'ye kadar devam etti. 1912-1926 arası sırasıyla Üçüncü Kolordu evrak memurluğu, Onuncu Erzincan Kolordu savcı yardımcılığı, Birinci Kafkas Erzincan adli müşavirliği, İstanbul Muhafızlığı adli müşavirliği, Erzincan Bidayet Mahkemesi üyeliği, Beyazıt hâkim yardımcılığı, Erzincan savcılığı, Erzincan asliye mahkemesi savcılığı ve Erzincan asliye mahkemesi üyeliği görevlerini yürüttü.²¹⁹ 3 Nisan 1928'de Arapsun kaymakamı oldu. 1928-1929 arası Kula, 1930-1931 arası Pülümür, 1931-1933 arası Suşehri, 1933-1936 arası Şebinkarahisar ve 1936-1941 arası İnegöl kaymakamlıklarında bulundu.²²⁰ 5 Nisan 1941'de Samsun vali yardımcısı oldu.²²¹ Aynı yılın 29 Kasım'ında Rize vali vekili olarak göreve başladı. Bu görevde iken 7 Ağustos 1942 tarihinde hayatını kaybetti.²²²

Bayoğlu'nun Rize'de görevde bulunduğu süreyle ilgili parti müfettiş raporlarında samimi, dürüst ve takdirkâr bir idare amiri olduğu, parti, halkevi ve memleket işleriyle de alâkalı olduğu belirtilmektedir.²²³ Başarılı çalışmaları nedeniyle Suşehri kaymakamlığı döneminde bir kez ve İnegöl

214 BCA, 30.1.1/149.30.14; BCA, 30.18.1.2/98.44.17; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939; *Rize*, 17 Haziran 1939; *İB*, *SDN*, 450.

215 BCA, 30.18.1.2/104.1.24; *Cumhuriyet*, 24 İkinci Teşrin/Kasım 1943, Sayı: 6924; *İB*, *SDN*, 450.

216 *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1951.

217 *İB*, *SDN*, 450.

218 Derviş Hüseyin Hüsnü, *Cumhuriyetin İlk Kürt Raporu-1924*, İstanbul 2016.

219 *İB*, *SDN*, 2479.

220 BCA, 30.11.1/38.5.14; BCA, 30.11.1/44.35.17; BCA, 30.11.1/53.3.12; BCA, 30.11.1/78.18.1; BCA, 30.11.1/103.11.15; *İB*, *SDN*, 2479.

221 BCA, 30.11.1/145.7.17; *İB*, *SDN*, 2479.

222 BCA, 38.18.1.2/96.92.14; *İB*, *SDN*, 2479; *Rize*, 6 İlk Kânun/Aralık 1941.

223 BCA, 490.1.269/1075.2.

kaymakamlığı döneminde iki kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²²⁴

Mehmet Saim Hazar

1896/1897'de (R.1312) Kırcaali'nin²²⁵ Bey köyünde doğdu. Dr. Operatör Hüseyin Ali Efendi ile Sebile Hanım'ın oğludur. Ortaokulu Kırcaali Rüştüyesi'nde, liseyi Gümülcine, Edirne ve Mercan İdadileri'nde tamamladı. 7 Haziran 1921'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Memuriyete 24 Eylül 1921'de Beyazıt Belediyesi'nde kâtip olarak başladı. 1922-1924 arası İbriktepe nahiye müdürü ve 1924'te Divan-ı Muhasebat denetçi yardımcısı olarak görev yaptı.²²⁶ 1924-1925 arası Babaeski, 1925-1926 arası Lalapaşa, 1926-1927 arası Lüleburgaz ve 1927-1930 arası tekrar Babaeski kaymakamlıklarında bulundu. 1930'da Mahallî İşler Genel Müdürlüğü'nde ikinci şube müdürü oldu.²²⁷ 1935-1941 arası sırasıyla PTT muamelat müdürü, üçüncü sınıf mülkiye müfettişi, hukuk müşavir yardımcısı ve Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü yardımcısı olarak görev yaptı. 1941'de tekrar hukuk müşavir yardımcılığına getirildi.²²⁸ 15 Ağustos 1942'de Rize vali vekili olarak atandı.²²⁹ 25 Eylül 1943'te buradaki görevini asaleten üstlendi ve 7 Eylül 1945'e kadar bu görevde kaldı.²³⁰ 1945-1947 arası Amasya valiliği, 1947-1950 arası İçişleri Bakanlığı müsteşar yardımcılığı ve 1950-1951 arası Bilecik valiliği görevlerini yürüttü.²³¹ 1951 yılında merkez valiliğine atandı ve 12 Ocak 1952'de emekli edildi. İkamet ettiği İstanbul'da 20 Temmuz 1961 günü hayatını kaybetti.²³² Rize valiliği görevinde iken 1945 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi işlerindeki çalışmalarından dolayı Maliye Bakanlığı'nca ve yine aynı yıl ilköğretim alanındaki çalışmalarından dolayı da Millî Eğitim Bakanlığı'nca *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²³³

224 İB, SDN, 2479.

225 Günümüzde Bulgaristan'a bağlı bir vilâyet.

226 İB, SDN, 1436.

227 BCA, 30.11.1/8.32.8; BCA, 30.11.1/35.28.7; BCA, 30.11.1/57.22.14; İB, SDN, 1436.

228 BCA, 30.11.1/132.22.14; BCA, 30.11.1/149.27.15; İB, SDN, 1436.

229 BCA, 30.18.1.2/99.76.10; İB, SDN, 1436; *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1942.

230 BCA, 30.18.1.2/102.59.15; İB, SDN, 1436; *Resmî Gazete*, 28 İlk Teşrin/Ekim 1943, S. 5543.

231 BCA, 30.11.1/193.21.12; BCA, 30.18.1.2/108.48.2; BCA, 30.18.1.2/122.47.8; İB, SDN, 1436;

Cumhuriyet, 1 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1950.

232 BCA, 30.18.1.2/126.56.10; İB, SDN, 1436, Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.1703.

233 İB, SDN, 1436.

Cenap Nuh Aksu

1905 yılında Maraş'ta doğdu.²³⁴ Hüseyin Hami Bey ve Zeliha Hanım'ın oğludur. 1928'de Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Memuriyet hayatına 15 Mayıs 1925'te Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nde kâtip olarak başladı. 1925-1928 arası farklı kurumlarda memurluk yaptı. 1928'de Çanakkale ve Ankara valiliklerinde maiyet memuru olarak çalıştı.²³⁵ 1929-1931 arası Mecitözü, 1931-1935 arası Sasun,²³⁶ 1935-1936 arası Beytüşşebap, 1936-1938 arası Aksaray, 1938-1941 arası Kadıköy ve 1941-1942 arası Edremit kaymakamlıklarında bulundu.²³⁷ 1942-1944 arası Seyhan vali yardımcısı ve 1944 yılında İçişleri Bakanlığı Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü'nde şube müdürü olarak görev yaptı.²³⁸ 1944-1945 arası Çoruh valiliğini yürüttü. 29 Ekim 1945'te Rize valisi oldu. 28 Temmuz 1946 tarihine kadar bu görevde kaldı.²³⁹ 29 Eylül 1945'te Rize valiliği görevinde iken CHP'den milletvekilliği aday adaylığı başvurusunda bulundu.²⁴⁰ Adaylığı kabul edilen Aksu, VIII. Dönem CHP İzmit Milletvekili olarak Meclis'te yer aldı.²⁴¹

1946'da ve 1947'de TBMM İçişleri Komisyonu üyeliğinde bulundu. 1948 ve 1949 yıllarında TBMM Divan Kâtipliği'ne seçildi.²⁴² 1950 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilemeyince 14 Mayıs 1950'de Meclis'ten ayrıldı.²⁴³ 1953 yılında İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu müşavirliğine getirildi. 1953-1955 arası Bingöl, 1955-1958 arası Yozgat ve 1958-1960 arası Kırklareli valiliklerini yürüttü.²⁴⁴ 1960 Darbesi'nin ardından Millî Birlik Komitesi kararı ile görevden alınarak 8 Haziran 1960'da emekli edildi.

234 TBMM, Milletvekili Sicil No, 1436 (VIII. Dönem Hâl Tercümesi).

235 İB, SDN, 2551.

236 Sasun kaymakamlığı sırasında 18.12.1931 tarihinde askerlik nedeniyle görevinden ayrılmış ve 23 Mayıs 1933'te askerlik hizmeti sona erdikten sonra aynı görev yerine yeniden dönmüştür. İB, SDN, 2551.

237 BCA, 30.11.1/48.18.5; BCA, 30.11.1/65.24.1; BCA, 30.11.1/92.43.18; BCA, 30.11.1/118.3.13; BCA, 30.11.1/149.27.15; İB, SDN, 2551.

238 BCA, 30.11.1/156.27.17; BCA, 30.11.1/165.2.5; İB, SDN, 2551.

239 BCA, 30.18.1.2/105.48.13; BCA, 30.18.1.2/107.100.9; BCA, 30.18.1.2/108.48.2; İB, SDN, 2551.

240 BCA, 490.01/316.1296.1.

241 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946.

242 Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem 1946-1950*, C.3, Yayın No: 146, Ankara 2012, s. 704; *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1948; *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1949.

243 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, C.1, Yayın No: 16, Ankara 1998, s.382.

244 BCA, 30.11.1/237.11.7; BCA, 30.18.1.2/133.79.5; BCA, 30.18.1.2/138.126.19; BCA, 30.18.1.2/149.38.7; İB, SDN, 2551; *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1958.

Kırklareli valiliği döneminde CHP aleyhine ve DP lehine bazı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Yassıada'da yargılandı. Yargılama sonrası tüm suçlardan beraat etti.²⁴⁵

Beraat kararının ardından görevine iadesini istediyse de²⁴⁶ talebi kabul edilmedi.²⁴⁷ 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimde Adalet Partisi (AP) adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliğine seçildi. 1961-1966 arası AP Senato Grubu İdare Heyeti Başkan Vekili, Sayıştay ve Senato Hesaplarını İnceleme Komisyonu denetçisi ve Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma Komisyonu üyesi olarak çalıştı. Ayrıca NATO Parlamenterleri ve Parlamentolar Arası Birlik Türk Grubu üyesi olarak bu kurumların çeşitli merkezlerdeki kurul ve komisyon çalışmalarına katıldı. Genel Kurul'da 20 konuşma yaptı. 1968'de yapılan ön eleme seçimine girmedi ve 2 Haziran 1968'deki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona erdi.²⁴⁸ 1970'lerde Tarım Bakanlığı temsilcisi olarak Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü yönetim kurulu üyeliği görevinde bulundu.²⁴⁹ 1983'te Doğru Yol Partisi'ne katılarak yeniden siyasete giren Aksu,²⁵⁰ 30 Temmuz 1984'de hayatını kaybetti.²⁵¹ Başarılı çalışmaları nedeniyle Sasun, Mecitözü ve Aksaray kaymakamlıkları döneminde birer kez ve Kadıköy kaymakamlığı döneminde üç kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²⁵²

Akif Cevdet İşcan

1903/1904 (R.1319) yılında Edirne'de doğdu. Cevdet Paşa ve Arife Hanım'ın oğludur. 1938'de Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Memuriyete 7 Aralık 1926 tarihinde Edirne Karayusuf karyesi mektebinde öğretmen olarak başladı. 1928'de Diyarbakır Valiliği Matbuat Müdürlüğü'ne önce vekâleten sonra asaleten atandı. 1930'a kadar bu görevde kaldı.²⁵³ Ardından 1930-1934 arası Birinci Umum Müfettişlik İskân Müdür Yardımcılığı, 1934-1939 arası Nüfus Umum Müdürlüğü Kültür Şube Müdürlüğü, 1939-1941 arası Hatay vali yardımcılığı, 1941-1942 arası Osmanliye kaymakamlığı, 1942-1943 arası Kars vali yardımcılığı ve 1943-1946 ara-

245 İB, SDN, 2551; Çoker, a.g.e., s.382.

246 Cumhuriyet, 29 Kasım 1960.

247 İB, SDN, 2551.

248 Çoker, a.g.e., s.382; Cumhuriyet, 3 Kasım 1961; Cumhuriyet, 23 Nisan 1968.

249 BCA, 30.18.1.2/297.31.19.

250 Cumhuriyet, 31 Aralık 1983.

251 Çoker, a.g.e., s.382.

252 İB, SDN, 2551.

253 İB, SDN, 2751.

sı Trabzon vali yardımcılığı görevlerinde bulundu.²⁵⁴ 31 Temmuz 1946'da Rize vali vekilliğine atandı. Aynı yılın 12 Kasım günü bu göreve asaleten getirildi. 27 Ağustos 1947'e kadar Rize valiliğini yürüttü. 1947-1950 arası Amasya valiliğine baktı.²⁵⁵ 1950 yılında müfettiş vali oldu. 1951'de geçici olarak göçmenleri yerleştirme işlerini tetkik ve teftiş işlerinde ve 1952'de yine geçici olarak Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nde müşavir olarak görevlendirildi. 1953'te müfettiş vali görevine yeniden iade edildi. Bu görevde iken 14 Ekim 1953'te emekli edildi.²⁵⁶ Başarılı çalışmaları nedeniyle Hatay ve Trabzon vali yardımcılıkları döneminde ikişer kez ve Amasya valiliğinde bir kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²⁵⁷

Mehmet Cavit Ünver

1891/1892'de (R.1307)²⁵⁸ Balıkesir'de doğdu. Debbag²⁵⁹ Mustafa Bey ve Fatma Hanım'ın oğludur. İstanbul İdadisi'nden²⁶⁰ ve sonrasında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Memuriyet hayatına 29 Ocak 1914'te Aydın Sultanisi'nde ulûm-ı riyaziye²⁶¹ öğretmenini olarak başladı. Daha sonra 1914-1916 arası Kıbrısık, 1916 yılında Amasra ve Şahin, 1916-1917 arası Yenice ve 1917-1918 arası Üsküp nahiyeleri müdürlüklerinde bulundu.²⁶² 1918-1920 arası Erciş kaymakamı ve 1921-1922 arası Tütün İnhisarı Geçici İdaresi'nde müdür yardımcısı olarak görev yaptı. 1922-1923 arası Emet-Egrigöz, 1923-1925 arası Dursunbey, 1925 yılında Edremit, 1925-1929 arası Simav ve 1930-1932 arası Sivrihisar kaymakamlıklarında bulundu.²⁶³ 1932'de üçüncü sınıf mülkiye müfettişi oldu.²⁶⁴ 1934'e kadar bu görevde kaldı. 1934-1936 arası İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavir Yardımcılığı,

254 BCA, 30.11.1/133.27.4; BCA, 30.11.1/148.21.1; BCA, 30.11.1/156.27.17; BCA, 30.11.1/162.16.19; İB, SDN, 2751; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1939.

255 *Resmî Gazete*, 29 Temmuz 1947, S. 6670; İB, SDN, 2751.

256 BCA, 30.18.1.2/122.47.8; İB, SDN, 2751; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1950.

257 İB, SDN, 2751.

258 Doğum tarihi, Meclisi İdare-i Livanın 1 İlk Teşrin/Ekim 1328 tarih ve 1111 No'lu Kararnamesi ile 1309'dan 1307'ye alınmıştır. İB, SDN, 920.

259 Deri imalatçısı.

260 Sicil dosyasında orta öğrenimi İstanbul İdadisinde yaptığı yazılı olmakla beraber Çankaya'nın eserinde Balıkesir İdadisi'nin Rüştüye kısmında orta ve Mercan İdadisinde lise öğrenimini yaptığı belirtilmektedir. Bkz: Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.1590; İB, SDN, 920.

261 Matematik ile bağlantılı ilimler anlamına gelmektedir.

262 İB, SDN, 920.

263 BOA, BEO/4512.338455; BCA, 30.11.1/10.4.18; BCA, 30.11.1/14.24.17; BCA, 30.11.1/54.10.17; İB, SDN, 920.

264 BCA, 30.11.1/70.15.19; İB, SDN, 920.

1936-1939 arası İzmir vali yardımcılığı, 1939-1941 arası Gaziantep valiliği, 1941-1942 arası Zonguldak valiliği, 1942-1944 arası Kayseri valiliği ve 1944-1947 arası Dördüncü Umum Müfettişliği Başmüsavirliği görevlerini yürüttü.²⁶⁵

7 Eylül 1947'de Rize valisi oldu. Bu görevde iken 15 Temmuz 1949'da emekli edildi.²⁶⁶ İkâmet ettiği İstanbul'da 4 Temmuz 1970 günü hayatını kaybetti.²⁶⁷ Başarılı çalışmaları nedeniyle Simav kaymakamlığı döneminde iki kez ve Sivrihisar kaymakamlığı ile Rize valiliği döneminde birer kez *takdirname* ile ödüllendirilmiştir.²⁶⁸

Hıfzı Tüz

1908/1909'da (R.1324) Niğde'de doğdu. Niğde belediye başkanlarından Emin Bey ile Münevver Hanım'ın oğludur. 1928'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 1932'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Aynı yılın 15 Eylül'ünde Doğanbey nahiyesinde müdür olarak memuriyet hayatına başladı ve 1934'e kadar buradaki görevini sürdürdü. 1934-1935 arası Gelveri nahiyesi müdürlüğüne baktı.²⁶⁹ 1935-1939 arası Karaisalı, 1939-1940 arası Tefenni, 1940-1943 arası Çemişkezek, 1943-1945 arası Devrek, 1945-1946 arası Bartın ve 1947-1949 arası Söke kaymakamlıklarında bulundu.²⁷⁰ 6 Temmuz 1949 günü Rize vali vekilliğine atandı. 31 Temmuz günü buradaki görevine başladı. 26 Ocak 1950'de asaleten atandığı bu görevini 4 Eylül 1950 tarihine kadar sürdürdü.²⁷¹ 1950-1951 arası Bitlis valiliği yaptı. 26 Ağustos 1951'de mülkiye müfettişliğine getirildi.²⁷² Aynı yılın Eylül ayın-

265 BCA, 30.11.1/90.36.10; BCA, 30.11.1/101.2.2; BCA, 30.18.1.2/87.43.15;

BCA, 30.18.1.2/94.27.15; BCA, 30.18.1.2/97.117.19; BCA, 30.18.1.2/105.37.6; İB, SDN, 920; Cumhuriyet, 16 Mayıs 1939..

266 BCA, 30.18.1.2/114.48.15; İB, SDN, 920; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s. 1990-1991. Gazetede yer alan bir haberde; Rize'deki yol inşaatıyla ilgili tüm ihalelerin CHP'li müteahhitlere verilmesini şikâyet eden bir tezkereyi ilgili bakanlığa yazdığından ötürü emekliye sevk edildiği, bu nedenle Ünver'in CHP'den istifa ederek DP'ye kaydolduğu belirtilmektedir. *Zafer*, 22 Şubat 1950.

267 Cumhuriyet, 6 Temmuz 1970.

268 İB, SDN, 920.

269 İB, SDN, 3023; Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, s.2022.

270 BCA, 30.11.1/96.17.18.19; BCA, 30.11.1/128.5.9; BCA, 30.11.1/140.23.14; BCA, 30.11.1/162.20.6; BCA, 30.11.1/175.13.1; İB, SDN, 3023.

271 BCA, 30.18.1.2/120.53.5; İB, SDN, 3023; BCA, 30.18.1.2/121.102.11; Cumhuriyet, 21 Şubat 1950.

272 BCA, 30.18.1.2/123.64.14; BCA, 30.18.1.2/126.57.9; İB, SDN, 3023; Resmî Gazete, 15 Ağustos 1951, S. 7885.

da İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığı'na müşavir olarak atandı.²⁷³ 6 Ocak 1960'ta Danıştay üyesi oldu.²⁷⁴ 1960 Darbesi'nin ardından Yassıada'da yapılan yargılamaları yürüten Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'na Millî Birlik Komitesi kararı ile üye olarak seçildi.²⁷⁵ Başarılı çalışmaları nedeniyle Tefenni ve Söke kaymakamlıkları döneminde birer kez *takdirname* almıştır.²⁷⁶

Sonuç olarak, 1923-1950 yılları arasında Rize'de 14 vali görev yapmıştır. Valilerden Hurşit Akkaya idadî; Nuri Türkkan, Baha Bayoğlu, Cenap Aksu ve Cevdet İşcan hukuk, geri kalanlar ise mülkiye mezunudur. Hurşit Akkaya, Lazistan Sancağı'nın son mutasarrıfı ve Rize vilâyetinin ilk valisi olmuştur. En uzun valilik süresi 4 yıl 11 ayla Ekrem Engür'e aittir. Onu, üç yıl ile Saim Hazar takip etmektedir. En kısa valiliği 8,5 ay ile Rize valiliği görevinde iken hayatını kaybeden Baha Bayoğlu yapmıştır. Onu da 9 aylık görev süresi ile Cenap Nuh Aksu ve 9,5 aylık görev süresi ile Akif Cevdet İşcan takip etmektedir. Valilerden Ekrem Engür, Cevdet Ertuğrul, Saim Hazar ve Cavit Ünver, Rize'deki görevleri döneminde yapmış oldukları bazı çalışmalarından ötürü takdirname almışlardır. Baha Bayoğlu, Cavit Ünver ve Cevdet Ertuğrul'un son görev yaptıkları yer Rize'dir. Bu kişilerden Bayoğlu, -az önce de belirtildiği gibi- görev başında hayatını kaybetmiştir. Diğer ikisi Rize valiliği görevinden sonra emekli edilmiştir.

273 BCA, 30.11.1/225.30.15; *İB, SDN*, 3023; *Zafer*, 21 Şubat 1950; *Resmî Gazete*, 20 Şubat 1950, S. 7437.

274 *Resmî Gazete*, 9 Ocak 1960, S. 10401.

275 *Resmî Gazete*, 7 Ekim 1960, S. 10623; *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1960; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanuntbmmc043/kararmbkc043/kararmbkc04300016.pdf> (2 Mayıs 2018).

276 *İB, SDN*, 3023.

II. BÖLÜM

RİZE’NİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

2.1. SAĞLIK VE SOSYAL DAYANIŞMA¹

Cumhuriyet’in ilk yıllarında salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasındaki en önemli gerekçe Anadolu’nun sefaletiydi. Bu sefaletin de temel nedeni ardi ardına gerçekleşen savaşlardı. Savaşlar ve göçler, salgın hastalıkları Anadolu’nun her tarafına yaymıştı. Frengi, sıtma ve verem en yaygın görülen hastalıkların başında geliyordu. 1 Mart 1923’te, Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis’in birinci dönem dördüncü toplantı devresini açtığı konuşmasında salgın hastalıklarla mücadele konusuna değinmişti. Ülkenin düşman işgalinden kurtulduğu, yeni bir devlet şeklinin tartışıldığı ve Lozan’da devam eden barış görüşmelerine ara verilen bir dönemde gerçekleşen bu konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, sağlık alanında en mühim mücadelenin salgın hastalıkların yok edilmesi ve önlenmesine yönelik olarak gerçekleştirileceğini vurguluyor ve şunları söylüyordu: *“Sağlık ve sosyal yardım hususunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun çoğaltılması, bulaşıcı ve salgın hastalıkların etkisiz hâle getirilmesi, bu suretle milletin fertlerinin dinç ve kabiliyetli bir hâlde kusursuz beden olarak yetiştirilmesi...”* Bu mücadele kapsamında 1922 yılında ülke içinde 337 adet doktor ve 434 adet sıhhiye memurunun istihdam edildiğini, fakat ülke ihtiyacını teminden uzak olan bu miktarın, doktor maaşlarını arttırmak, askeriyeden doktor takviyesi sağlamak, mecburî hizmeti devreye sokmak ve daha fazla doktor yetiştirilmesi yolunda adımlar atmamak suretiyle başarılacağını ifade ediyordu.²

1924 yılı başında Bozok Milletvekili Ahmed Hamdi Bey, Sıhhiye Vekili Doktor Refik (Saydam) Bey’in cevablaması üzerine verdiği soru

1 Bu başlık Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK tarafından kaleme alınmıştır. (Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi, fevzi.cakmak@deu.edu.tr)

2 TBMM ZC, D. 1, C. 1, B. 1.3.1339/1923, s.6-7.

önergesinde, Anadolu'da görülen sıtma, verem ve frengi hastalıklarının durumu ve alınan önlemleri meclis gündemine taşımıştı. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, soru önergesine verdiği cevabında, Sıhhiye Vekâleti'nin büyük bir zorluk karşısında bulunduğuna dikkat çekiyordu. Ülkenin pek çok ilçesinde doktor olmadığına ve hastalıklara yönelik olarak sağlıklı istatistikler tutulmadığına değinerek, ülkenin en çok mustarip olduğu hastalık olarak sıtmayı ön plana koyuyor; önce sıtma, ondan sonra frengi ve veremin nazarı dikkate alınması gerektiğine vurgu yapıyordu.³

Kırkkilise Milletvekili Dr. Fuat Bey, 1924 yılı içinde TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmasında, Kurtuluş Savaşı yıllarında dört koldan ülkeyi işgal edenlere karşı milletin azmiyle nasıl karşı durulduysa, şimdi de "dört başlı ejderha" olarak tanımladığı sıtma, frengi, verem ve trahom ittifakına karşı da birlikte hareket edilmesini ifade ediyor ve bu "dört başlı ejderha" içinde en önemlisi olarak sıtmayı gösteriyordu.⁴

2.1.1.Sağlık

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rize ve çevresinin sağlık teşkilatı ve halkın sağlık durumu TBMM gündemine gelmiştir. Rize Milletvekili Ali Rıza (Zırh) Bey, Rize'nin sağlık teşkilatı ve halkın durumu hakkında Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'nin cevaplaması üzerine bir dizi soru sormuştu. Sıhhiye Vekili Dr. Mazhar (Germen) Bey, Ali Bey'in sorduğu bu sorulara özetle şu cevabı vermişti:

"... Rize vilâyeti kadrosu Muvazene-i Umûmîye dâhilinde, merkezde bir Sıhhiye müdürü, bir kâtip vardır. Atina ve Hopa kazalarında birer hükümet tabibi ve birer sıhhiye memuru ve keza birer tedavi evi bulunuyor. Binaenaleyh böyle kazalarında ve nahiyelerinde sıhhiye memuru, doktor ve tedavi evi tesis edilmiş olması gösteriyor ki birçok vilâyetlerimize nazaran Rize'nin teşkilât-ı sıhhiyesi hemen tamam denilebilecek bir derecededir... Ahiren görülen lüzuma binaen Kura-yı Seba [İkizdere] ile Atina [Pazar] ve Hemşin ve Hopa kazasının nahiyelerine bir sıhhiye memuru ilave edilmiştir. Bunlardan şimdilik Kura-yı Seba nahiyesinde olanı tavzif [vazifelendirme] edilmiştir. Vaziyet-i sıhhiyesi: Emrâz-ı sâriye [bulaşıcı hastalık] nokta-i nazarından hiç vukuat yoktur. Gayet salimdir. Vuku bulan şeyler alelade her tarafta tesadüf eden emrâz-i âdiyedendir. Bu husustaki vukuat da mühim derecede değildir. Nitekim aldığımız istatistiklere nazaran şayan-ı şükrandır ki tevellüdat [doğum] vefiyatın hemen üç misli fazla nispettedir. Üç ay zarfında kırk köy küçük sıhhiye memurları ve tabipler tarafından gezilerek

3 TBMM ZC, D. 2, C. 6, B. 106 (19.2.1340/1924), ss.123-126.

4 TBMM ZC, D .2, C. 6, B. 110 (24.2.1340/1924), s. 304.

kinin tevziatı yapılmış ve ayrıca on yedi frengili de tah-tı tedaviye alınmıştır. Binaenaleyh vaziyet-i sıhhiyesi itibariyle de şayan-ı ehemmiyet hiçbir vaka yoktur. Tabii şekilde cereyan etmektedir... İdâre-i hususiye hastane yapmaya muktedir olmadığı takdirde orada hastane yapmak için ne yapılacaktır? Mâlûm-ı âlileridir ki hükümet doğrudan doğruya bütün vilâyet ve kasabalarda hastane açmak mevkiinde değildir. Bu hususta mahallî hükümetin ve belediyelerin de muayyen vazifesi vardır. Hükümet yalnız bu muayyen ve mahallî vezâifi ifaya teşvik olmak üzere bu hususta daha kıymetli meblağlar tahsis eden vilâyetlere yardım etmektedir. Rize vilâyeti hiçbir hastane esası kurmamış olduğu için orada bütün hastanesini tesis ve idame etmek gibi mühim bir masrafı umûmî bütçe doğrudan doğruya kendi üzerine alamaz. Şayan-ı temennidir ki birçok vilâyetlerimizde olduğu gibi Rize vilâyeti idare-i hususiyesi de bir şey tahsis etsin ve Sıhhiye Vekâleti de bütçe dâhilinde mümkün olan vazifeyi ifa etsin. Bu hususta bir rakam okuyacağım. Rize vilâyetinin idare-i hususiyesinin 144.285 lira varidat olduğu hâlde vezâif-i sıhhiyesi için yüzde bire karîb [yakın] bir meblağ tahsis etmiştir. Binaenaleyh bu hususta mahallî idaresi vezâif-i sıhhiyeyi takdir eder ve bu yolda bir adım atarsa Sıhhiye Vekâleti elden gelen muaveneti faslından derhâl ifa edecektir.”⁵

Sağlık Bakanı Dr. Mazhar (Germen) Bey, Rize’nin, halkının sağlık durumu ve sağlık teşkilatı bakımından Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok Anadolu şehrine kıyasla daha iyi durumda olduğuna dikkat çekiyordu. Genel halk sağlığını etkileyecek bir salgın ya da bulaşıcı hastalık görülmezken, en önemli eksiklik bir hastane binasının bulunmamasıydı. Hastane binası sorunu uzun yıllar devam edecek, ancak 1950’li yıllara gelindiğinde çözüme kavuşacaktır. 1950 yılına gelindiğinde Rize Devlet Hastanesi’nin yatak kapasitesi 50’ydi. 1954 yılında Rize Devlet Hastanesi’nin yeni binasında hizmet vermeye başlamasıyla birlikte yatak kapasitesi 150’ye çıkmıştı. Rize’nin nüfusu ile yatak kapasitesini karşılaştırdığımızda 1.420 kişiye bir yatak düşüyordu.⁶

1927 tarihli devlet salnamesinde sağlık başlığı altında Rize için şu ifadeler yer verilmektedir: “Rize vilâyetinin ahvâl-i sıhhiyesi oldukça iyidir.

5 TBMM ZC, D. 2, C. 12, İ. 38 (21 Ocak 1341/1925), s.196.

6 Kıyaslamak adına Karadeniz’in diğer vilâyetlerindeki kişi başına düşen yatak sayıları şöyledir: 450 yatak kapasitesi olan Trabzon’da 1.030 kişiye bir yatak; 200 yatak kapasitesi olan Samsun’da 2.755 kişiye bir yatak; 50 yatak kapasitesi olan Artvin’de 3.537 kişiye bir yatak; 105 yatak kapasitesi olan Giresun’da 3.187 kişiye bir yatak; 50 yatak kapasitesi olan Ordu’da 8.197 kişiye bir yatak düşüyordu. Bu rakamlar içine akıl, cüzam, verem ve sağlık merkezlerinin kapasiteleri dâhil değildir. TBMM ZC, D. 11, C. 2, İ. 37. (12 Şubat 1958), s.85.

Merkez vilâyette kırk yataklı bir hastahane inşa edilmekte olup bundan başka Rize ve Hopa'da onar yataklı birer muayene ve tedavi evi bulunmaktadır. Atina kazasının Hemşin nahiyesinde iptidâî şekilde bir kaplıca vardır.”⁷ Rize'nin Atina kazasında hastane ile herhangi bir hayır cemiyeti bulunmuyordu. Kazaya bağlı Hemşin nahiyesi sınırları içinde büyük bir kaplıcanın yanı sıra civarda daha küçük sıcak su kaynakları bulunuyordu. Yaklaşık kırk santigrat derece sıcaklıkları bulunan, demir ve kükürt bakımından zengin olan bu kaynakların, romatizma ile egzama hastalıklarına iyi geldiği tecrübe edilmekteydi. Fakat bu kaynaklardan sağlıklı istifade etmek adına bir tesis inşa edilmemişti. Bu hâliyle halka hizmet etme sınırlılıkları da devam ediyordu. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen her yıl Temmuz ile Ağustos ayının sonuna kadar bu bölgeyi ziyaret eden kişilerin sayısı on beş ile yirmi bini buluyordu.⁸

1928 yılı tarihli devlet salnamesinde ise Rize vilâyetinin sağlık teşkilatı hakkında şu ifadeler yer verilmektedir: “Vilâyetin ahval-i sıhhiyesi iyidir. Vilâyet dâhilinde ara sıra tifo, dizanteri vakalarına tesadüf edilmektedir. Kızıl, kızamık, kabakulak ve boğmaca öksürüğüne sık sık tesadüf edilmektedir. Verem mevcut olduğu gibi frenginin de muhtelif şekillerine tesadüf ediliyor. Rize ve mülhakatında hâlâ faaliyette bir hastane yoktur. Yalnız merkez vilâyette on ve Hopa'da beş yataklı iki muayene ve tedavi evi vardır. Bunlardan başka sıhhi müessese yoktur.”⁹

1930'lu yıllara gelindiğinde Rize şehrinin sağlık teşkilatındaki yetersizlik devam etmektedir. Şehir merkezinde 25 yataklı bir hastane bulunurken; Pazar ve Hopa merkezlerinde 5'er yataklı dispanser bulunuyordu. Şehir merkezinde iki ve Hopa'da bir tane eczane yer alıyordu. Pazar kazasında ilaç ihtiyacı muayene ve tedavi evinden karşılanıyordu.¹⁰ Her yıl şehir merkezindeki 25 yataklı hastanenin büyütülmesi il genel meclisi gündemine gelirken, bu istek başarılammış; uzun yıllar yatak yetersizliği nedeniyle hastalar ayakta tedavi edilmek zorunda kalmıştır. 1936 yılında İl Genel Meclisi'nin aldığı karar sonrası, hastalar reçete ve ilaçlarını hastaneden alarak, evlerinde tedavi edilmeleri sağlanacak, herkese ücretsiz tedavi imkânları sunulacaktı.¹¹ İl Genel Meclisi görüşme tutanakları üzerinden Rize merkezde bulunan hastanenin 1936 yılına ilişkin bir yıllık işleyişi hakkında şu verileri ortaya

7 Devlet Salnamesi 1926-1927, s.878.

8 Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 879-880.

9 Devlet Salnamesi 1928, s.910.

10 Rize, 30 Haziran 1932.

11 Rize, 28 Mart 1936

koyabiliriz: Bir yıllık süre içinde hastanede 521 hasta yatarak tedavi görmüştü.¹² Bir yıl içinde ameliyat edilen hasta sayısı 179'du. Hastane laboratuvarında yapılan kan ve idrar tahlili sonucu 755'di. Bir yıllık süre içinde hastanenin dâhiliye ve hariciye polikliniğine başvuran hasta sayısı toplamda 9.419'du.¹³ 1937 yılının rakamlarına baktığımızda hastanede bir yıllık dönem içinde yatarak tedavi edilen hasta sayısı 491 iken, 140 hasta ameliyat edilmişti. Hastane laboratuvarında yapılan tahlil miktarı 1.067 olarak gerçekleşmişti. Dâhiliye ve hariciye polikliniklerine gelen hasta sayısı ise toplamda 10.371 idi.¹⁴ Ardı ardına gelen iki yılın rakamları birbirine çok yakın görülmektedir. Fakat 25 yatak kapasiteli hastanenin her yıl yatak kapasitesinin artması gündemde iken, gerekli iyileştirmeler yapılmıyor, hatta bütçe imkânsızlıklarından yatak sayısı düşüyordu. 1938 yılı başında toplanan Rize İl Genel Meclisi gündeminde, il sağlık teşkilatının yetersizliği şu ifadelerle ortaya konulmuştu: *"Rize'de asgarî elli yataklı bir hastanenin bulunması icap ederken 1936 senesinde yirmi beş yataklı iken 1937 senesi bütçesiyle yatak adedi yirmiye indirilen ve kirayla tutulmuş ahşap evden bozma bir hastanesi vardır. Bu hastanenin de ekseriyeti çok fakir olan ve 220 küsur bine balığ olan vilâyet halkının sıhî ihtiyacını hiçbir şekil ve surette karşılamayacağı aşikârdır."*¹⁵

Rize vilâyeti genelinde yeterli sağlık teşkilatının olmaması nedeniyle belli zamanlarda şehre gelen sağlık personeline yönelik yoğun bir talep yaşanırdı. Örneğin 4 Ağustos 1935 tarihinde Rize'yi, içlerinde profesörlerin de bulunduğu bir heyet ziyaret etmişti. Karadeniz Vapuru'yla gelen heyet, sağlık alanında çeşitli uzmanlıkları bulunan kişilerden oluşuyordu. Heyet, halktan yoğun bir ilgi görmüştü. Heyet hakkında gazetede çıkan haberlerde özetle şu bilgilere yer verilmişti: *"Şehre çıkıp dolaşan bu profesörler hastalıklı olanları parasız muayene edeceklerini herkese duyurdular... Vapura dönüşlerinde bunları haber alan birçok kimseler kayıklarla vapura akın etmeye başladı. Bu akın vapurun ertesi günü hareket zamanı olan saat on ikiye kadar devam etti. Hatta ertesi günü vapurun hareketinden az evvel yine şehre çıkan doktorlara kendilerini göstermek üzere gelenler acentelik kapısında birikmişlerdi. Burada da muayenelerini yaparak vapura dönen doktorları dertliler orada da yakaladı. Hastaları çok iyi karşılayan ve onlara yakın ilgi gösteren değerli profesörlerimiz vapur kalkıncaya kadar bunlarla meşgul oldular."*¹⁶

12 Rize, 16 İkinci Kânun/Ocak 1937.

13 Rize, 23 İkinci Kânun/Ocak 1937.

14 Rize, 22 İkinci Kânun/Ocak 1938.

15 Rize, 22 İkinci Kânun/Ocak 1938.

16 Çoruh, 8 Ağustos 1935.

1920'li ve 1930'lu yıllarda sağlık teşkilatının zayıf olması, doktor ve sağlık personelinin az olması yanında mevcutların da yeterli gayretten yoksun olmaları, zaman zaman basında eleştiri konusu oluyordu. Demir Tekin tarafından "Mühim Bir Dert" başlığı altında kaleme alınan bir yazıda, 1930'ların ortalarına gelindiğinde hâlâ Rize'de sağlık sorunlarının aşılamadığının aşikâr olduğunu dile getiriliyordu. Tekin, sağlıkta yaşanan sıkıntıları özetle şu ifadelerle ortaya koyuyordu:

"Hastalık ve ölümün önemsiz sayıldığı bir memlekette en büyük ödev hiç şüphesiz doktorlarımıza isabet ediyor. Memleketimizin sıhhat kadrosu muhite göre kifayetsiz olmakla beraber mevcuttan pekâlâ istifade edilebilir. Doktor çağrıldığı hastaya nerede ve ne şekilde olursa olsun gitmeye meslekî ahlâk itibarıyla mecburdur... Kendilerine muhtaç olduğumuz saatlerde derdimizle ilgili olmazlarsa varlıklarının hiçbir önemi kalmayacağı gibi icap ederse hüürmete de layık olmayabilirler. Birçok hastalar biliyorum ki, bu ve diğer bazı sebepler dolayısıyla İstanbul sıhhat kadrosuna başvurmakta dırlar... Fakat nafakasını günü gününe teminde bile güçlük çeken yurttaşlarımızın bu acıklı hâllerini düşününüz. Artık işleri buradaki doktoraların insaf ve merhametine kalmış... Nitekim bundan birkaç gün evvel gece yarısı cereyan eden bir vaka sözlerimizin ne kadar doğru olduğunu ispat eder. Böbrek sancularından kıvranan bir genç, etraftan yetişenlerin yardımıyla doktor tedavisine sokulmak isteniyor. İkiser üçer defa yapılan davetlere verilen cevap şudur: Birisi 'maalesef gelemem' diyor. Diğeri 'şimdi uyku zamanı, yarın dağ başlarına çıkacağım' cevabını veriyor. Öbürü 'soyundum' haberini gönderiyor. Nihayet hasta arkadaşlarının sırtında doktoralardan birine götürülüyor... Devletin yurttaşa bir ülke kadar kıymet verdiği bir zamanda bu hadiseler çok çirkin tesirler bırakıyor, çok üzüntüler veriyor. Memleketin sıhhat işleriyle uğraşanlar her zaman tekrarlanan bu vakalara bir nihayet vermelidirler."¹⁷

Sağlık personellerinin halka olan olumsuz yaklaşımları yanında halkın hastalıkların tedavisine yönelik bakış açısını gösteren başka bir yazı, Rize gazetesinde Dr. İsmail Ferit tarafından kalem alınır. "Dur Bakalım Belki Geçer" başlığını taşıyan yazıda Dr. İsmail Ferit, vatandaşların birçoğunun hastalandıkları zaman doktora gideceklerine, "dur bakalım belki geçer!" düşüncesiyle hastalığının kendiliğinden iyi olmasını beklediklerini ifade etmektedir. Bu düşüncenin doğru olmadığını, bazı hastalıklarda zaman kaybının ölüme kadar insanı götüreceğine dikkat çeken Dr. İsmail Ferit, Rize halkında hastalıkların tedavisine yönelik farkındalık sağlamaya çalışmaktadır. Önemsiz görülen grip hastalığının bile zamanında

17 Demir Tekin, "Mühim Bir Dert", *Çoruh*, 12 İlk Kânun/Ocak 1935

müdahale olmadığı takdirde, zatürreye kadar gidip, insanı öldürdüğünü ifade etmektedir. Çeşitli hastalıklardan örnek veren Dr. İsmail Ferit yazısının devamında özetle şu noktalara vurgu yapmaktadır: “*Mesela frengi başladığından itibaren nihayet sekiz güne kadar şiddetli bir surette tedavi edilirse yüzde doksan tam şifa ile iyi olabileceği hâlde sekiz gün sonra tedaviye başlanırsa bu fırsat gaip olmuştur. Bu sefer, bugün elimizde bulunan ilaçlar ile yara çabuk kapanır. Fakat yine en aşağı dört sene kadar tedavi ister. Hem masraf artar hem tedavi hem de hayat tehlikeye girer. Sıtma da öyledir. Üzerinden bir hafta geçmeden tedavi edilirse tamamıyla, hiç eser bırakmadan iyi olduğu hâlde, bir hafta sonra tedaviye başlanırsa yine iyi olur. Lakin hayatın sonuna kadar, vücut başka bir sebeple takatten düştükçe sıtma da tekrar tekrar peyda olur... O halde vatan-daş “dur bakalım belki geçer!” deme. Geçer amma sinene geçer. Ev ilaçlarına, koca karı ilaçlarına kulak asma. Vaktiyle erbabına müracaatla, sıhhatini, hayatını kurtar.”¹⁸*

Dr. İsmail Ferit, halk arasında hastalıkların tedavisi konusunda yaygın olan bir yanlış uygulama olan kocakarı ilaçlarının kullanımı konusunda da Rize halkının dikkatini çekecek bir yazı kaleme alır. Dr. İsmail Ferit, hiç kimsenin çok pahalıya aldığı bir kumaşı, eli iğne tutmayan birine verip diktirmeyi aklının ucundan bile geçirmediğini, fakat hastalandığı zaman sağlığını “*elifi bile bilmeyen, vücut nedir? Vücudun aletleri nasıl şeylerdir? Nasıl işler? Mikrop Nedir? Nasıl hastalık yapar? Deva, ilaç nedir, nasıl tesir eder? Gibi şeyleri bilmeyen bir cahile*” teslim ettiğini ifade etmektedir. Tanık olduğu kocakarı ilaçlarından bazı örnekleri okuyucuyla paylaşan Dr. İsmail Ferit, tüm ülkede olduğu gibi Rize’de de kocakarı tedavilerinin halk arasında çok yaygın olduğunu, ama en çok görülenin muhtelif hastalıklar için kola, bacağı, karına birtakım ipliklerin bağlanması olarak bahsediyordu. Bir diğer tedavi yöntemi de dua okunmasıydı.¹⁹ Öte yandan yakın dönemde yapılan bir çalışmada Rize’de hâlihazırda *Halk Hekimliği* adı altında geleneksel tedavi yöntemlerinin devam ettiği görülmektedir. Çalışma süresince yapılan sözlü derlemeler sonrası, halk hekimliği uygulamalarına dönük ilginin nedenleri şöyle sıralanmıştır: Anlık müdahale gerektiren durumlar olması, evde mevcut malzemeyi kullanarak doktora gitmekten kurtulma, bitkisel tedavi yöntemlerini tercih etme, geleneğin öğrettiği tedavilerin doğru olduğuna inanma, kadın ve erkek doktorlardan günah düşüncesiyle kaçınma ve merkeze uzak olma veya dağlık alan dolayısıyla ulaşım zorluğu.²⁰

18 İsmail Ferit, “Dur Bakalım Belki Geçer!”, Rize, 3 İlk Kânun/Aralık 1931.

19 “Kocakarı İlaçları”, Rize, 17 İlk Kânun/Aralık 1931.

20 Sümeyra Sinoğlu, Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları, Yayınlanmamış

TBMM’de görev alan milletvekilleri ülke içinde yaptıkları seyahatlerde, bulaşıcı hastalıklarla ilgili gördüklerini ve duyduklarını meclis kürsüsünde ifade ederken, bu mücadelede karşılaşılan zorluklara yönelik ilginç anılarını da paylaşıyorlardı. Örneğin Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey, sıtma ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede bilgisiz ve salahiyyetsiz hocaların verdiği zararı ifade eden bir konuşmasında şu görüşlere yer veriyordu:

“Eski bir mekteb-i aliye mezunu olmak dolayısıyla bildiğimi söylemek üzere köylülere birisine diyorum ki, sıtma budur, emrâz-ı sâriye budur, filan... Tam sözlerime kanıyor, ben zannediyorum ki, herif inandı, hâlbuki arkadan maatteessüf köyün imamı ben söylerken başını kaldırıyor, bunun fikrini çeliyor. Bizim sözler ise boşa gidiyor... Geçen gün Müdafaa-i Milliye Vekâletinden geliyordum. Şurada hastanenin yanındaki kapıdan geçerken bir kadın, kapının birisini çalıyor ve diyor ki ‘Molla gel filan çocuğu sıtma tutuyor. Sıtmasını bağla’ buna karşı ben ‘bağlamakla sıtma geçmez, bunun mikrobi vardır. İlacını alırsan geçer’ deseydim ve arkamda mahalle imamı bulunsaydı ve benim sözümün hilafında [karşısında] bir şey söyleseydi, imamın sözüne kanar ve bana inanmazdı. Ki bu birçok tecrübe ile sabit oluyor.”²¹

Foto 16. Sıtmanın Bağlattırılması

Kaynak: *Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü (1952)*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayını, İstanbul 1953, s.17.

Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2017, s.70-71.

21 TBMM ZC, D. 1, C. 22, 92. B. 28.8.1338/1922, s.402-403.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rize'de görülen en önemli ve yaygın hastalık Nekatör (*necator*) isimli kancalı kurt olarak da bilinen bağırsak parazitiydi. İnsan bağırsaklarında yaşayan bu kurtlar, ileri derecede kan-sızlık yaparak, insan bünyesinin direncini düşürmekte, pek çok hastalığın gelişimine yol açmaktadır. Bu hastalık Rize'ye I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından getirilmişti. İşgal sırasında, Karadeniz sahil yolunun inşası için Ruslar Moğolistan'dan çok sayıda işçi getirmişti. Gelen işçilerde bulunan bu hastalık önce Rize halkına oradan da bölgeye yayılmıştır. Bu hastalıkla mücadele anlamında, sadece Rize'de faaliyet gösteren *Nekatör Dispanseri* kurulmuştu.²² 1932 yılında hastalıkla mücadele adına üç doktor ile yedi sağlık memuru şehir genelinde faaliyet yürütmekteydi.²³ Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kancalı kurt hastalığı ile ilgilenmesi ve bölgede incelemelerde bulunması için Doktor Asım Arar'ı bölgeye göndermişti. Dr. Asım Arar, bölgede yaptığı incelemeler sonrası kaleme aldığı bir raporu 1935 yılında Paris'te düzenlenen konferansta sunmuştu.²⁴ 1930'lı yıllarda yapılan çalışmalar sonrası hastalığa yakalanan insan sayısında önemli azalmalar görülmüştü.²⁵

Yıllar içinde il içinde hastalığın tespiti çalışmaları artarak devam etmiştir. 1965 yılında 10.200 kişinin muayenesi yapılmış ve 7.584 kişide hastalık tespit edilirken; 1966 yılında yapılan taramada 11.175 kişinin 7.878'inde hastalık bulunmuştu.²⁶ Bu rakamlar, hastalığın kapsamına ilişkin Cumhuriyet'in ilk yıllarına yönelik bir varsayımda bulunmamıza yardımcı olarak, hastalığın çok ciddi bir tehdit olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu hastalığın şehir içinde yayılma sürecine yönelik olarak Dr. İsmail Ferit tarafından Rize gazetesinde kaleme alınan bir yazıda özetle şu ifadelere yer veriliyordu:²⁷

"İnsanlara musallat olan kurtlar çeşit çeşittir. Kimisi bir karış uzunluğunda ip gibi yuvarlak (şehrimizde momoli denilen bu kurda hekimlikte askarit derler), kimisi kabak çekirdeği gibi yassı parçalardan ibaret şerit biçiminde uzun (Rize'de buna pati veya her yerde olduğu gibi aptesbozan veya şerit kurdu denir.

22 1967 Yılı Rize İl Yıllığı, s.105.

23 Rize, 22 Eylül 1932.

24 Filiz Yavuz Avşar, Recep Koyuncu, *Tarihin Tozlu Sayfalarından: Rize'de Sağlık, Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği*, Rize, 2014'ten aktaran Elif Yormaz, *Rize Gazetesine Göre Rize'de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2016, s.21.

25 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1935.

26 1967 Yılı Rize İl Yıllığı, s.105.

27 Rize, 6 Ağustos 1931.

Hekimce adı tenyadır). Kimi de kıl gibi ince olup bir iki santim uzunluğundadır. Bu sonuncular arasında Ankilostom veya Nekator denilen bir cins vardır ki tedavi edilmezse bir türlü eziyet içinde ve üç beş senede insanı öldürür. Nekatorlar yalnız Rize vilâyetinde bulunur. Hangisi olursa olsun bunlardan biri karnınıza girince tohum yapar. Bu tohumlar aptes bozunca kazurat [insan pisliği] ile dışarı çıkarlar ve altı sene dayanırlar. Bir momoli bir senede atmış milyon tohum yapıyor. Diğerleri de buna göredir. İnsanlarda kırk elli hatta daha ziyade kurt bulunur... Diğer cihetten topraklarımız kuvvetsiz, hayvan gübreleri de az olduğundan insan kazuratu kullanmak lazım geliyor ve kullanılıyor. Bu surette solucan tohumlarını tarlalara yayıyoruz. Yağmur yağınca yağmur suları gözle görülmeyecek kadar ufak olur, bu tohumları sürükleyerek içtiğimiz sulara karıştırıyor. Bu surette bulaşan suları içenler kurtlandığı gibi tarlalarda yetişip, çiğ yenen domates, soğan, sarımsak gibi şeylerle veya olgunlaşarak tarlalara düşen yemişleri yemekle de insana geçer. Bir de ankilostom tohumları gölgeli, çamur yerlerde olurlarsa yavru hâline geçiyorlar ve çıplak ayakla gezenlerin derisinden beş dakika da vücuda giriyorlar. Sonra kana karışarak kalbe, kalpten de akciğere geliyor. Nefes kesesini delip nefes borusuna giriyor, gırtlığa çıkıyor, gırtlaktan yemek borusuna mideye, mideden de bağırsağa geliyor yerleşiyor. O hâlde kurtlanmamak için:

- 1- Tarlalara kazurat dökmeyip yapma gübre kullanmak.
- 2- Kuyu, sarnıç suyu kullanmak veya derinden gelen pınarın ağzından suyu almak.
- 3- Tarlalardan çıkan ve çiğ yenen şeyleri temiz sularla gayet iyi yıkamak.
- 4- Temiz su bulunmazsa suyu kaynatmak ve maşrapa ile aktararak
- 5- Yalın ayak gezmek
- 6- Tırnakları uzatmamak, içlerine toprakla beraber solucan tohumlarının girmesine ve yemek yerken içimize dâhil olmasına meydan vermemek.
- 7- Eğer bunları yapmak mümkün olmazsa altı ayda bir doktora gitmek icap eder."

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehir içinde sağlıklı işleyen bir lağım teşkilatı bulunmuyor, genelde üzerleri açık çukurlar kullanılıyordu. Yurkarıda da belirtildiği üzere insan dışkısı gübre olarak tarımda kullanılmakta, her yolla insanlara bulaşarak hastalıklara yol açmaktaydı. Ayrıca arazi şartlarının elverişsizliği nedeniyle kasaba ve köy yerleşimlerinin dağınık olması da sağlıklı bir lağım tesisatının kurulmasına engel teşkil ediyordu. Bu dönem içinde bu sorunun üstesinden gelmek adına çukurların üstünün kapatılması ile insan dışkısının tarımda kullanılmasının önüne

geçilmeye çalışılıyordu.²⁸ Dr. İsmail Ferit, “Öldüren Kurt” başlığı altında Rize gazetesinde kaleme aldığı bir başka yazısında, bu hastalığın Mapavri, Pazar ve Viçe köylerinde yaygın olduğunu, ama vilâyetin genelinde görüldüğünü ifade ediyordu. Dr. Ferit, hastalığın belirtilerine yönelik ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, hastalığın çaresinin olduğunu fakat cahillik, görgüsüzlük sebebiyle hastalık başladığında “dur bakalım belki geçer” denildiğine ya da kocakarı ilaçları ile boşuna zaman harcanarak doktora başvurulmadığına değiniyordu.²⁹

Rize’de görülen yaygın hastalıklardan biri de sıtmaydı. 1333 (1917) yılında Karadeniz sahil bölgesinde Doktor Muallim Tefvik Salim Bey tarafından sıtmaya ilişkin yapılan araştırma sonrası yazılan bir raporda, Ordu’da yaz aylarının sonunda kan endeksi oranı % 68,5 olarak bulunmuştu. Yeşilirmak ve Kızılırmak nehirlerine sahip olan Samsun vilâyetinde kan endeksi oranları Çarşamba’da % 66, Samsun’da % 72, Bafra’da yüzde 64’tü.³⁰ Bu bölgelerde halkın yarısından fazlası sıtmalıydı. Millî Mücadele günlerinde Dr. Adnan (Adıvar) Bey, TBMM kürsüsünden yaptığı bir konuşmasında, sıtma hastalığından en fazla mustarip olan bölgelerin başında Karadeniz sahilini sayarak şu ifadelerde bulunuyordu: “Anadolu’da en çok hastalık hangi hastalıktır? Bittabi sıtmadır. Hepiniz bilirsiniz bu hususta mükemmel istatistik yapılmıştır. Anadolu’nun en çok sıtmalı yeri Karadeniz sahilidir. Meylin ağzı oralardadır. Bilmem oralarda bulunmuş mebuslar varsa pekâlâ bilirler. Orada yapılan istatistiklere nazaran azami yüzde yetmiş beş sıtma var, fakat öyle çukur ve bataklık bir memlekettir ki, bilhassa kendim gittim/gördüm, sıtma mevsiminde kapı kapamaca dışarda kimseler bulunmaz. Herkes evinde zangır zangır titrer.”³¹ 1-3 Eylül 1925 tarihinde toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nde sıtma ön planda olan konular arasındaydı. Kongrede, “Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası” başlığı altında Dr. Abdülkadir Lütfü ve Dr. Ahmet Fikri tarafından sunulan raporda, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaye Vekâleti’nin resmî belgeleri kullanılmış ve ayrıntılı bir veri dökümü hazırlanmıştı. Raporda, Anadolu’nun çeşitli bölgeleri gruplanarak, bu bölgelerde görülen sıtma hastalığının gelişimi hakkında bilgiler sunulmuştu.³² Kongrede, eldeki mevcut raporlar dikkate alınarak, savaş sırasında Anadolu’da sıtma hastalığının mevcut durumu bölgelere göre tasnif edilmişti. Anadolu iki bölgeye ayrılırken, birinci bölge

28 Rize, 30 Haziran 1932

29 İsmail Ferit, “Öldüren Kurt”, Rize, 27 Ağustos 1931.

30 Birinci Milli Türk Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakerati, İstanbul 1926, ss.220-227.

31 TBMM ZC, D. 1, C. 10, B. 26 (28.4.1337/1921), s.143.

32 Birinci Milli Türk Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakerati, s.221.

sahil kesimleri, nehir yatakları ve çevresi ile güneydoğu vilâyetlerinden oluşuyordu. İkinci bölge ise yüksek yayla ve dağlarıyla Doğu ve Orta Anadolu'ydu. Birinci bölge olarak isimlendirilen alanda sıtmanın en hafifinden en ağırına kadar her türlüşünü görmek mümkün olduğu gibi özellikle Cebelibereket, Antalya, Adana, Aydın gibi sıtmanın yoğun olduğu ve iklimi sıcak olan vilâyetlerde nadir olarak "Karasu Humması" da görülmekteydi. Birinci bölge içinde sıtma oranı az alan vilâyetler ise şunlardı: Artvin, Rize, Giresun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu, İstanbul, Çatalca, Tekfurdağı, Kırklareli, Edirne, Gelibolu, Bursa, Bilecik, Balıkesir, Manisa, Burdur, Kozan, Gaziantep, Urfa, Siverek, Siirt.³³

Sıtma hastalığı, Rize vilâyeti içinde en sık görülen hastalıkların başında geliyordu. Karadeniz kıyılarında en fazla Samsun ve çevresinde görülen sıtma hastalığı, bu bölgeye çalışmaya giden Rizeli gemiciler tarafından Rize şehrine taşınmıştı.³⁴ Örneğin 1935 yılı Ekim ayında Rize Merkez ve çevre köylerinde adeta bir sıtma salgını baş göstermişti. Kalkan-dere kazasının nüfusunun % 30'unun sıtmalı olduğuna, hastalığın şehir geneline yayıldığına yönelik haberlere yer veriliyordu. Sıtmalı olanlara ücretsiz kinin veriliyor, durumu ağır olanların bazıları hastanede tedavi ediliyordu.³⁵ Sıtmanın arttığı o günlerde tifo hastalığının da arttığı kaydediliyordu. Tüm bu olumsuzluklar içinde Rize şehrinde doktor sıkıntısı tekrar kendini göstermiş, şehir içinde sadece bir tane özel doktor ile bir tane nekatör mücadele doktoru ve biri seyyar biri sabit olmak üzere iki de sağlık memuru kalmıştı. Diğer doktoraların tayinleri çıkmış, yerlerine yenileri gelmemişti. Hastane işlerini yürütmeyi hastane doktoru üzerine almış, sıtmalı hastalarla da nekatör mücadele doktoru ilgilenmişti.³⁶ Ekonomik imkânsızlıklar yanında, sağlık personeline yaşanan noksanlıklar, hastalıklarla mücadele yolunda Cumhuriyet Türkiyeşinin en önemli dezavantajıydı.

1935 nüfus sayımı sırasında görev alan Rize Ortaokul Öğretmeni Sıtkı Can, gittiği köylerde karşılaştığı manzara hakkında şu ifadelerde bulunuyor: "Köylünün sağlık durumunu da iyi görmedik. Yüzleri sarı, sıtmalı yurttaşlarımız hastalıktan kurtarılmalıdır."³⁷ Zaman zaman sıtma ile mücadele kapsamında şehir içinde kimi etkinlikler düzenlenerek, bu etkinliklerden elde edilen gelir hastalıkla mücadeleye harcanıyordu. Bu hem şe-

33 Birinci Milli Türk Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakeratı, ss.220-227.

34 İsmail Ferit, "Sıtma Azıttı", Rize, 24 Eylül 1931.

35 Çoruh, 3 İlk Teşrin/Ekim 1935; Cumhuriyet, 30 İlk Teşrin/Ekim 1935.

36 Cumhuriyet, 30 İlk Teşrin/Ekim 1935.

37 Sıtkı Can, "Köye ve Köylülere Doğru", Çoruh, 14 İkinci Teşrin/Kasım 1935.

hir içinde hastalığa yönelik bir farkındalık hem de bir sosyal dayanışma örneği sağlıyordu. Örneğin fakir ve köylü kesimlerin kinin ihtiyaçlarını karşılamak adına Rize Halkevi'nin gösteri ve temsil kolu tarafından yapılan etkinlikten elde edilen gelire İstanbul'dan kinin getirilerek, bu kininin köylere dağıtımı sağlanmaya çalışılmıştı.³⁸ Halkevi'nin sağlık ve sosyal yardım kolu tarafından da kinin dağıtımı gerçekleştiriliyordu. Örneğin, 19 Temmuz 1936 tarihinde hükümet doktoru Hamdi Güven ile eczacı Murat Arayıcı³⁹ tarafından İyidere kazasında yaklaşık 150 kişi muayene edilmiş, bu kişilerden sıtmalılı olan 50 kişiye kinin dağıtımı yapılmıştı.⁴⁰ Bir hafta sonra Karadere kazasına yapılan bir başka ziyaret sırasında 249 kişi muayene edilmiş, sıtmalılı olan 206 kişiye kinin dağıtımı yapılmıştı. Halkevi'nin sağlık ve sosyal yardım kolu tarafından organize edilen bu çalışmalara doktor ve eczacıların yanında öğretmenler, devlet memurları da katılıyordu. Yaz ayları geldiğinde kaza ve köylere yönelik sıklaşan heyet ziyaretleri sırasında karşılaşılan sıtmalılı kişi sayısının fazlalığı, hastalığın Rize ve çevresindeki etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Rize ve çevresini dolaşan bu sağlık heyetleri kinin dağıtımı yanında başkaca ilaçların da dağıtımını gerçekleştiriyordu. Örneğin 29 Ağustos 1936 tarihinde Dr. Hamdi Güven, Eczacı Murat Arayıcı, Ortaokul Resim Öğretmeni Niyazi Agon ve Evkaf memuru Hasan Yazıcı'nın içinde yer aldığı heyetin köylere yaptığı ziyarete ilişkin haber şöyleydi: “276 hastaya bakmışlardır. 158 sıtmalılıya 780 gram kinin, 38 sıtmalılı çocuğa 735 paket okinin, 35 askarlitli çocuğa 295 adet pastil santonin, 4 tenyalılıya 36 adet kalomeli kapsül fujer mal, 38 askarlitliye 169 adet heksil rezorsinol ve 1 kilo 255 gram İngiliz tuzu vermişlerdir.”⁴¹

Cumhuriyet Türkiye'si gerek 1926 yılında çıkardığı ve uygulamaya koyduğu “Sıtma Mücadele Kanunu” ve gerekse 1945 yılında çıkardığı “Sıtma ile Olağanüstü Mücadele Kanunu” deneyimlerinden de yararlanarak, 1946 yılında yeni bir “Sıtma Savaşı Kanunu”nu Meclis'ten geçirerek, yürürlüğe koydu.

38 Rize, 11 Temmuz 1936.

39 1942 yılına ait Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre odaya kayıtlı tek eczacı 302 sicil numarası ile Murat Arayıcı'dır. Murat Arayıcı'nın eczanesinin ismi “Şefkat Eczanesi”dir. İsmail Özdoğan, *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2004, s.56-57.

40 Rize, 1 Ağustos 1936.

41 Rize, 12 Eylül 1936.

Böylece yılların verdiği deneyimle, yeni bir safhaya geçen sıtma mücadelesi sayesinde, 1950'li yıllara gelindiğinde sıtma, ülke sorunları arasında ilk sıradaki yerini kaybederek, ülke gündeminden düşmüştü. Bu yargımızı güçlendirmek adına, ülke içinde en fazla sıtma hastalığı görülen yerlerin zaman içindeki gelişimlerini vermek uygun olacaktır. Karadeniz sahil kesimlerinde 1920'li yıllarında başında Dalak Endeksi senelik ortalama Samsun ve çevresinde % 72, Trabzon ve çevre vilâyetlerde % 68,5 iken; 1951 yılına gelindiğinde % 1,7 ile % 3'e kadar gerilemişti.⁴²

Verem, ülke genelinde olduğu gibi Rize yerelinde de görülen hastalıklardan biriydi. Verem çocuk, yetişkin, yaşlı her yaştan insanda görülen; düzensiz yaşam, yetersiz beslenme, elverişsiz sağlık koşulları sonucu ortaya çıkan bir hastalıktı. Cumhuriyet hükümetleri, tüm bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadeleyi bir millî görev olarak gördükleri için, veremle de savaşmak adına her türlü çabayı göstermişti. II. Dünya Savaşı yıllarında, yaşanan ekonomik sıkıntılar ve olumsuz şartlar sebebiyle ülke içinde verem hastalığına yakalanan ve ölenlerin sayısı artmıştı. Örneğin 1943-1947 yılları arasında Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir şehirlerinde veremden hayatını kaybedenlerin sayısı daima ilk üç içerisinde yer almıştı.⁴³

Artan kayıplar sonrası ülke genelinde Verem Savaş Dispanserleri'nin sayısı hızla atırılmıştı. Verem hastalığından Rize de mustarıptı ve 1946 yılında Rize Verem Savaş Dispanseri açılmıştı.⁴⁴ Ülke genelinde bu hastalıkla mücadele kapsamında başlayan atılım sonrası pek çok yeni dispanser açılacaktı. 1945 yılında ülke genelinde 5 tane olan dispanserlerde 34.883 kişi muayene edilirken, bunların 1.834 tanesinde hastalık tespit edilmişti. 1950 yılına gelindiğinde 41 dispanserde 159.287 kişi muayene edilmiş, bunların 10.447 tanesine verem teşhisi konulmuştu.⁴⁵ Rize'de açılan Verem Savaş Dispanseri'nde ilk üç yıl içinde 565 hasta tedavi altına alınmış, bunun 29'u iyileşmiş, 164'ü hayatını kaybetmişti.⁴⁶ Ayrıca hastalıkla mücadele etmek amacıyla Sağlık ve Verem Savaş Derneği kurulmuştu.⁴⁷

42 *Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü (1952)*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayını, İstanbul 1953, ss.58-60.

43 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara 1973, s.111.

44 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.117.

45 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.128.

46 Ak, *Rize Tarihi*, <http://www.orhannaciak.com/kitap.aspx?kitapid=9&sayfano=225>

47 Özdoğan, *a.g.t.*, s.54.

Sosyal ve zührevî hastalıkların en önemlisi olan frengi, Batı ile olan ilişkilerimizin arttığı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, Osmanlı-Rus savaşları, özellikle Kırım Harbi (1853-1856) sırasında İstanbul, Samsun, Sinop gibi şehirlere gelen yabancı askerlerle; 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Balkanlardan gelen göçmenler üzerinden Anadolu'da yayılmaya başlamıştı. Ayrıca fırıncılık yapmak amacıyla Karadeniz kıyılarından Rusya'ya gidenler tarafından yoğun olarak Kastamonu ve Sinop çevrelerinde yayılmış, buradan Anadolu'nun diğer bölgelerine de sirayet etmeye başlamıştı.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında frengi ile mücadele kapsamında yoğun bir mesai harcanmış ve bu hastalığın tedavisinin devlet tarafından ücretsiz yapılması kararı alınmıştı. 1926 yılından 1947 yılı sonuna kadar Frengi Savaş Kurullarınca (Tokat, Giresun, Samsun, Karadeniz Ereğlisi, Uşak ve Çorum) 2.247.561 kişi muayene edilerek, bunlardan 86.231 kişi (%3,8) frengili bulunmuştu.⁴⁹ Rize'de çok sık görülen bir hastalık olmasa da, 1928 yılı Devlet Salnamesi'nde bahsedildiği üzere bu şehirde de frengi hastalığının olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰

Rize'de Kuşpalazı (difteri)⁵¹ hastalığıyla da mücadele edildiği görülmektedir. Hastalığın tedavisi için Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti'nin emriyle Doktor Ziya Bey görevlendirilmişti. Ziya Bey de sağlık memurlarıyla birlikte köylere giderek, halkı sağlık kontrolünden geçirmiş ve aşılarla hastalığın yayılmasını önlemişti.⁵²

Rize şehrinde görülen bir diğer hastalık çiçek hastalığıydı. Çiçek hastalığı Anadolu'da görülen yaygın hastalıklardan biriydi. Sultan Abdülmecid, Osmanlı Devleti'nin her tarafına gönderdiği çeşitli fermanlarla bu aşığı dünyada ilk defa mecburî kılmış ve aşı uygulamasının ciddiyetle takip edilmesini sağlamıştı. Cumhuriyet Türkiye'sinde de çiçek aşısının zorunlu uygulanmasına devam edilmişti.⁵³ Rize şehrinde de her yıl çiçek aşısı uygulaması gerçekleştiriliyordu. Özellikle ilkbahar mevsimi ile birlikte, Nisan ayı başında şehirde ve köylerde yaşayan çocuklar, anneleri ile

48 Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s.27-28.

49 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.92-93.

50 *Devlet Salnamesi 1928*, s.910.

51 Çoğunlukla çocuklarda görülen, burun, boğaz, yutak çeperine yerleşen mikropların yol açtığı bulaşıcı hastalık.

52 Yormaz, *a.g.t.*, s.22.

53 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.83-84.

birlikte şehre gelir, aşı yaptırarak köylerine dönerlerdi. Kazalarda ayrıca sağlık memurları köyleri gezerek aşı yapardı. Örneğin 1935 yılı içinde Rize Merkez’de 40.772, kazalarda 35.372 kişiye aşı yapılmıştı.⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin insan varlığına yaklaşımının önceki idareyle karşılaştırıldığında temelden farklı olduğu, insan varlığına önemle eğildiği görülür. Devletin nüfus siyaseti şu ifadelerle ortaya konuluyordu: “Nüfusumuzu her şeyden evvel arttırmak ihtiyacı içinde olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bu hususta hariçten muhacir getirerek miktarı arttırmak kadar ve belki bundan birkaç kat fazla olarak doğumu çoğaltmak ve ölümü azaltmak suretiyle arttırmaya savaştık ehemmiyetlidir.”⁵⁵ Ülke içinde uygulanan sağlık politikasının amaçları arasında sağlıklı, gülbüz nesiller yetiştirmek yanında, ülke nüfusunun hızla artmasını sağlayarak, Anadolu topraklarını şenlendirmek bulunuyordu. Ülkenin sağlık teşkilatını iyileştirmek, hastalıklarla mücadele etmek yanında nüfus artışını teşvik edici politikalar da uygulamaya konuluyordu.⁵⁶

Bu politika ekseninde, çeşitli yasal düzenlemelerin içinde nüfusu arttırmaya yönelik siyaseti destekleyici maddelere yer veriliyordu. Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu’nun 156. Maddesi’ne göre altı ve daha fazla çocuğu hayatta olan ailelere devlet tarafından ikramiye veriliyordu.⁵⁷ Buna mukabil Rize vilâyeti içinde belli dönemlerde Sıhhat Müdürlüğü tarafından belirlenen ailelere 50’şer lira dağıtılmıştı. Ayrıca para ödülü çocukların annelerine veriliyor, isteyen aileler para yerine madalya da alabiliyorlardı. Örneğin 1935 yılı Şubat ayı içinde, yaşayan altı çocuğu olan 24 aileye devlet tarafından ikramiyeleri verilmişti. Bu ailelerin bazılarının isimleri şöyledir: Ulucami köyünden Ömer oğullarından Mustafa karısı Sadiye; aynı köyden Molla Ahmet oğlu Sefer karısı Zeliha; Fethiye köyünden Karaman oğlu Mustafa karısı Hacer; Üçkaya köyünden Maki oğlu İsmail karısı Hacer; Adacamı köyünden usta Ömer oğlu Mustafa karısı Halime, Çiftekavak köyünden Mustafa Turna karısı Zehra, İyidere nahiyesi Fethiye köyünden Yakup Karaali karısı Ayşe.⁵⁸ Buna benzer ödüllendirmeler yıllar içinde devam etmiş, Türk nüfusunu hızla çoğaltmak ve aynı zamanda sağlıklı ve gülbüz nesiller yetiştirmek Cumhuriyet’in en

54 Çoruh, 23 Mayıs 1935.

55 Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hüülasası, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1935, s.5.

56 Fevzi Çakmak, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 18-19 (2009), ss.89-115.

57 “Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu”, Kanun No: 1593, Resmî Gazete, S. 1489, 6 Mayıs 1930.

58 Çoruh, 14 Şubat 1935; 28 Şubat 1935.

önemli politikası olarak belirlenmişti. Ülke içinde yaşayan erkekleri yol yapımında çalışmakla yükümlü kılan ve 19 Ocak 1925 tarihinde kabul edilen 542 Sayılı “Yol Mükellefiyeti Kanunu”nun 1. Maddesi’nde yer alan “hayatta altı evladı olanlar bu mükellefiyetten müstesnadır” hükmü, nüfusu arttırmaya yönelik siyasetin bir aracıydı.⁵⁹ Sonrasında altı çocuk şartı beşe indirilmiş; ekonomik sıkıntılar yaşayan Türk halkı yol vergisinden muaf olmak adına, çok çocuk yapmayı tercih eder olmuştur. Rize’de çocuk doğum oranları yüksek olduğu kadar ölüm oranları da yüksekti. Fakat yol mükellefiyetinden muaf olmak isteyen ailelerin müracaat sayılarına bakıldığında, doğurganlık oranı hakkında bize bir nebze olsun ipucu vermektedir. 1932 yılı sonuna gelindiğinde beşten fazla çocuğu hayatta olan 3.483 kişinin devlete başvuruda bulunduğu görülmektedir. Ayrıca hâlihazırda nüfusa kayıt edilmeyen kişi sayısının da çok olduğu basında yer almaktadır.⁶⁰

2.1.2. Cemiyetler ve Sosyal Dayanışma

II. Dünya Savaşı yıllarında CHP Çoruh Bölgesi Müfettişi ve Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla, parti genel sekreterliğine gönderdiği raporunda, bir Egeli olarak, dışardan bir gözle Rize halkının durumu ve karakteri hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

“Bu vilâyette gizli ve aşikâr olarak sınıfçı, zümreci, muntıkacı veya beynelminelci cereyanlar bulunduğu kani değilim. Bu vilâyetin yegâne derdi, şahsî husumetlerden, istirkab[çekememe] ve ihtiraşlardan doğan anlaşmazlıklar, dar-gınlıklar ve nihayet bu illetlerin zaman zaman memleket işlerine menfi tesirinden ibarettir. Bütün bunların da adetleri mahdut olduğuna ve eski sürükleyici kudretlerini gün geçtikçe kaybetmekte bulunmalarına nazaran, bu vaziyeti de bugün için tehlikeli görmeye mahal yoktur.”⁶¹

Karamuğla, aynı raporunun sonuç bölümünde ise şu ifadelere yer vermektedir:

“Rize vilâyeti, eski devirlerde kan davası güden memleketlerimizden birisi olarak tanınmış ve bu yüzden birçok facialara sahne olmuştur. İnkılâbımızın, Cumhuriyetin mesut neticelerinden biri de, bu gibi şuarsuzlukları, mesaviyi kökünden atması ve her yerde sükûn ve huzur vermiş olmasıdır. Asıl meşum dert bu suretle ortadan kalktıktan sonra ve sükûnun kıymetini her yerden ziyade takdir eden ve haddi zatında çok çalışkan olan Rize halkı tam bir emniyet ve birlik

59 “Yol Mükellefiyeti Kanunu”, *Resmî Ceride*, No: 84, 23 Şubat 1341/1925.

60 Rize, 8 İlk Kânun/Aralık 1932.

61 BCA, 490.1.0.0/269.1075.2.21.

havası içinde yaşamak isterken aralarında eski husumetlerin tesiri bulunan veya bir menfaat ve rekabet hissi ile hareket eden bazı ailelerin mücadeleleriyle karşılaşmış ve bunların sürükleyici kudret ve tehditleri karşısında parçalanmış ve her biri bir tarafın amiline hizmet etmek vaziyetine düşmüştür. Halk arasına karışıp ta biraz dertlerini deşince, hemen herkes, bu vaziyetten açık ve haklı şikâyetlerde bulunur ve bu hâllerin de bir an evvel düzelmesini ister. Bugün içinde bu illetin eski kudretini kaybetmekte ve daha ziyade şuur ve sükûn hâkim olmakta bulunduğu muhakkaktır. Fakat izleri ve eserleri tamamen kurumamış olan bu muhteris ve fırsatçı illet, zaman zaman ortaya çıkıyor ve pek zayıf olsa da yine bulaşmak istidadını gösteriyor... Rize'de tahsil vaziyetleri müsait serbest arkadaş bulmak çok güçtür. Bu müşkülattan başka Rize'de aralarında tam ahenk ve sevgi bulunan ve hiçbir sinsi husumetleri olmayan beş on kişiyi bir araya getirmek asla mümkün değildir. Bu imkânsızlık karşısında şahsen yekdiğeriyle tamamen anlaşmamış olanların en iyilerini memleket işlerinde birleştirmek ve bu suretle bu işlerin her türlü hissiyat ve menfaatların fevkinde tutulacağını anlatarak bu beraberliği yavaş yavaş şahsî husumetleri bertaraf edecek bir tarzda takviye etmek zarurî görülmüştür.”⁶²

Bu düşüncesini güçlendirmek adına Karamuğla, Belediye Meclisi'nde tanık olduğu bir olayı yazıya dökmüştür. Belediye Meclisi üyelerinden bazıları sırf kendi menfaat ve isteklerini yerine getirmediği gerekçesiyle, Belediye Başkanı Hasan Biber'e⁶³ yönelik olumsuz tavır takınıyordu. Bu kişilerin, sordukları gereksiz sorularla başkan oyaladıklarını, her ne şekilde olursa olsun başkana itimatsızlık oyu vermek gibi çeşitli yollara başvurduklarını ifade ediyordu. Öte yandan Parti Müfettişi Karamuğla, Başkan Hasan Biber'i partinin ve belediye meclisinin üzerinde ittifak ettiği, dürüst ve temiz bir genç olarak tanımlıyordu.⁶⁴

1928 tarihli salnamede Rize'de faaliyet yürüten cemiyetler arasında şunlar yer alır: Halk Fırkası, Tayyare, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Türk Ocağı, Mualimler Birliği, Kayıkçılar Cemiyeti. Atina ve Hopa kazalarında Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Türk Ocağı ve Tayyare cemiyetlerinin şubeleri bulunuyordu.⁶⁵

1924 yılında Rize merkezde açılan Türk Ocağı'nın, 1931 yılına gelindiğinde Hopa ve Atina kazalarında da şubeler açarak faaliyetlerini

62 BCA, 490.1.0.0/269.1075.2.22.23.

63 Hasan Fehmi Biber, 1939-1950 yılları arasında Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

64 BCA, 490.1.0.0/269.1075.2.22.

65 *Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdürlüğü Neşriyatı, s.878-879; *Devlet Salnamesi 1928*, s.910.

yürüttüğünü görüyoruz. Fakat 1924-1931 yılları arasında Rize Türk Ocağı'nın etkin faaliyetler sürdürdüğünü söylemek zordur.⁶⁶ 24 Haziran 1932 tarihinde Rize Halkevi açılmıştı.⁶⁷

Mevcut olan cemiyetlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çalışmalarından memnuniyet üst düzeyde değildi. Örneğin, 1932 yılı sonlarında cemiyetlerin şehir içindeki faaliyetlerine yönelik Rize gazetesinde kaleme alınan bir yazıda, cemiyetlerin âtil oldukları belirtiliyor ve yeterli etkinliklerde bulunmadıklarına vurgu yapılıyordu. Yalnız isim taşıdıkları ve sadece bir idare heyeti seçtikleri, heyetin ise yılın belli zamanlarında bile bir araya gelmekten uzak olduğuna yönelik eleştiriler getirilmişti. Aynı yazıda *Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin* (Çocuk Esirgeme Kurumu) birkaç yıldan beri atıl olduğu, senelik beş on liralık bir rozet geliri ile faaliyet yürüttüğü ifade edilirken, bizzat vali tarafından idare heyetinde genç öğretmenlerin görevlendirilmesine karşın, işleyişinde her hangi bir canlanmanın yaşanmadığı, Rize ve çevresinde himayeye muhtaç pek çok fakir, perişan çocukla cemiyetin ilgilenmediğine yönelik ağır ithamlar kaleme alınıyordu. Aynı şekilde *Tayyare Cemiyeti* de eleştirilerden nasibini almıştı. Bu cemiyete yönelik en büyük eleştiri konusu, ülke genelinde yürütülen ve her ilden toplanan paralarla o ilin ismini taşıyan bir uçak alma kampanyasında, hâlâ Rize ilinin ismini taşıyan bir uçağın satın alınamamasıydı. Yazara göre uçak alınması için gerekli parayı toplamak, cemiyetin en büyük meşaisi olmalıydı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti için gazete aynen şu ifadelerle yer veriyordu: "*Hilalahmer Cemiyetine gelince: bunun da yalnız bir ismi ışıldıyor. Hatta idare heyetinin kimlerden mürekkep olduğu bile bilinmiyor. Bunların bir defa olsun içtima ettiklerini işitmedik ve görmedik*".

1929 yılı ekonomik buhranı sonrası ülke genelinde faaliyete geçirilen İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Rize'de açılan şubesi için de aynı olumsuz ifadelerle yer veren gazete, bu cemiyetin faaliyetleri hakkında şu cümlelere sütunlarında yer ayırmıştı: "*Fakat bunun da telgraf direkleri üzerine ve caddelere asılmış iktisat ve tasarrufa ait levhalarından başka ciddi ve devamlı bir mesaisine şahit olmadık*".⁶⁸

Bu eleştirilere karşın, beklentilerin çok üstünde olmasa da, cemiyetlerin çeşitli faaliyetlerine Rize şehrinde rastlıyoruz. Örneğin, Çocuk Esirgeme Kurumu, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, şehir içinde çeşitli

66 Detaylı bilgi için bkz: Zehra Aslan, "Rize Türk Ocağı (1924-1931), *Türk Yurdu*, S. 309, Mayıs 2013, ss.72-74.

67 Mesut Çapa, "Rize'nin Yakın Tarihine Bir Bakış (1923-1950)", s.298.

68 Rize, "Cemiyetler Neden Çalışmıyor?", 1 İlk Kânun/Aralık 1932.

yardım faaliyetlerinde bulunurdu. Özellikle bayramlarda bu tür yardımlar artardı. Her yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında ilk ve ortaokulda okuyan öğrencilere giysi yardımları yapılırdı. Örneğin, 1935 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda 76 çocuğa elbise ve ayakkabı dağıtılmıştı.⁶⁹ 1940 yılında Rize merkezinde 141, Pazar kazasında 144 olmak üzere toplamda 285 çocuğa yardım yapılmıştı.⁷⁰ Halkın Türk Hava Kurumu'na olan desteğini belirten haberlere de zaman zaman gazete sütunlarında rastlanıyordu.⁷¹

1940'lı yılların başında Rize'de üç halkevi (Rize Merkez, Pazar ve Mapavri) ve yedi halkodası (Gündoğdu, Ardeşen, Melyat, Gare, Kaptanpaşa, Çukurluhoca, İkizdere) vardı. Halkevi'ne bağlı şubeler, şehir içinde halka fayda sağlayacak etkinliklerde bulunuyordu. Bu etkinlikler içinde çeşitli temsiller, kitap okuma günleri, konferanslar, spor müsabakaları, kır gezileri, okuma yazma kursları, aile toplantıları ve baloların yanı sıra Cumartesi akşamları "Halk Geceleri" yer alıyordu. Halkevi muayene odasında, haftada iki gün fakir hastalar ücretsiz muayene ediliyor, ilaç veriliyordu.⁷² Halkevi Sağlık ve Sosyal Yardım Kolu sıtma ile mücadele yanında sosyal yardım ve dayanışma kapsamında etkinlikler düzenliyordu. Bu etkinlikler içinde temsillerin yanında toplu sünnet törenleri de vardı.⁷³

II. Dünya Savaşı yıllarında Rize'de Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Ekonomi ve Arttırma Kurumu ile bir de Kayıkçılar Cemiyeti bulunuyordu. Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatıyla eşgüdüm hâlinde faaliyetlerde bulunan bu cemiyetlerin, birçoğunun merkezi parti ya da halkevi binalarında bulunuyordu. Bu cemiyetler yaptıkları toplantı, müsamere ve balolarını da Halkevi ya da parti salonlarında gerçekleştiriyordu.⁷⁴ Çocuk Esirgeme Kurumu'na, Zekeriya Zihni Mahmutoğlu'nun başkanlığı döneminde bir bina yapma kararı alınmıştı. 1944 yılı 23 Nisan'ında 16 çocuk kapasiteli binanın açılışı gerçekleştirilmişti. Bina için gerekli olan para, hayırsever Rize halkından sağlanmıştı. Zekeriya Zihni Mahmutoğlu, uzun yıllar kurumun başkanlığını yürütmüş, 1955 yılında ayrılmış, yerine Eczacı Bahattin Coşkun başkan olmuştu.⁷⁵

69 *Çoruh*, 7 İkinci Teşrin/Kasım 1935.

70 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1941.

71 Yormaz, *a.g.t.*, s.30.

72 Çapa, *a.g.m.*, s.300-301.

73 *Rize*, 8 Ağustos 1936.

74 *BCA*, 490.1.0.0/269.1075.2.7.

75 *1967 Yılı Rize İl Yıllığı*, s.108.

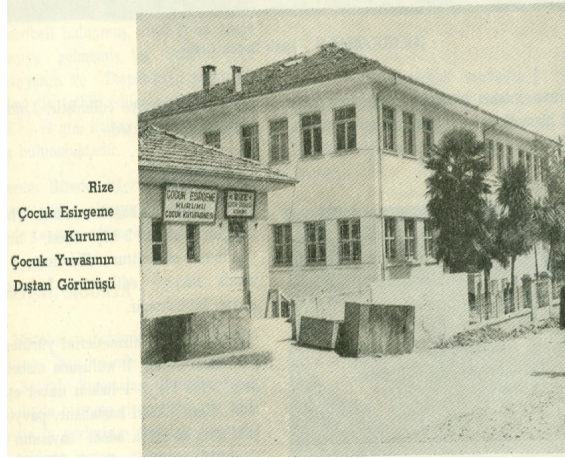

Foto 17. Rize Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Yuvası

Kaynak: 1967 Yılı Rize İl Yıllığı

1940'lı yılların sonlarında Yardımseverler Cemiyeti'nin bir şubesi açılmıştı. Cemiyetin başkanlığını İffet Ergüner yürütürken, idare heyetinde kadınlar yer almıştı. Yıllar içinde beklentileri karşılamaktan uzak kalan cemiyet, zaman zaman şehir içinde bir dizi yardım programı gerçekleştiriyordu. Örneğin gelirini yardım faaliyetlerinde harcamak üzere, 1941 yılında bir eşya piyangosu düzenlemişti. Hediyeler arasında radyo, hasır ve ceviz oda takımı, ipekli keten sofrta takımı, yatak çarşafı, Rize dokuma peçeteler, yağlı boya tablolar gibi değerli eşyalara yer verilmişti.⁷⁶

1943 yılına gelindiğinde Rize Okutma Cemiyeti ile Rize Yoksullar Kurumu adıyla iki yerel cemiyetin de faaliyet yürütmeye başladığını görüyoruz. Rize Okutma Cemiyeti, Rize'de okul yapmak ve fakir çocuklara yardım etmek için kurulmuştu. Rize Yoksullar Kurumu'nun amacı da fakirlere yardımda bulunmaktı. Rize'de cemiyetler arasında en fazla üyeye 342 kişiyle Çocuk Esirgeme Kurumu sahipti. Kızılay'ın 250, Yardımseverler Cemiyeti'nin 100, Ulusal Ekonomi ve Artırma Cemiyeti ile Rize Yoksullar Kurumu'nun 20'şer üyesi bulunuyordu.⁷⁷

Rize içinde faaliyet yürüten cemiyetlerin gerçekleştirdikleri sosyal yardım faaliyetleri yanında halkın bir araya gelerek yapmış olduğu faaliyetler de bulunuyordu. Bu yardımlar içinde çocukların okuyabilmesi için inşa edilen okullara yardım, bölge içinde yapılan yollara yardım,

76 Yormaz, a.g.t., s.30.

77 Çapa, a.g.m, s.299-300.

depremedelere yardım, fakir çocuklara yardımlar sayılabilir. Ayrıca Rize halkı, II. Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusuna olan desteğini çekmemiş, maddî yardımları dışında çorap, eldiven, gömlek, iç çamaşırı, kazak gibi yardımlarda da bulunmuştu.⁷⁸

2.2. BAYINDIRLIK VE İMAR FAALİYETLERİ⁷⁹

2.2.1. Yol Yapım ve İyileştirme Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gerek hükümet gerekse Rize Belediyesi, Rize'nin imarı ve bayındır hâle gelmesi için önemli adımlar atmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk 17-18 Eylül 1924 tarihinde gerçekleştirdiği Rize ziyaretinde “*Bilhassa Rize-Erzurum şosesinin inşası bu mıntı-kayı dahi vasi faaliyet sahası ve refah temin edecektir. Üç yüz kırk bir bütçesinden bu yolun inşası müsemmendir.*”⁸⁰ şeklindeki sözleri ile Rize'nin kalkınması çalışmalarının derhal başlatılması gerektiğini vurgulamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan bir mektupta da Rize ile Erzurum arasındaki yolun yapılmasının “*zarûrî*” olduğu belirtilmiş ve hükümetten yardım almadan yolun tamamlanamayacağı ifade edilmiştir. Yine mektupta Rize İl Özel İdaresi'nin yolun inşasına karar verdiği de belirtilmiştir.⁸¹

1928 yılında Rize Kalkandere ve İkizdere nahiyelerini Erzurum'a bağlayacak olan Rize-İspir yolunun yapımı için çalışmalara ağırlık verilmiştir. Nihayet 1930 yılında Rize-İspir yolunun yapımına başlanmıştır. Bir yıl içinde Karadere merkezine doğru 7 km'lik yeni yol yapılmış ve 9 km'lik alanda ise genişletme ve onarım çalışmaları yapılmıştır. 1932 yılında hükümet de yaklaşık 5.000 lira civarında bir tahsisat yaparak yol yapım çalışmalarına hız kazandırmıştır. Netice itibarıyla 44 km'lik yol açılmıştır. Yol yapım çalışmalarında yol mükelleflerinin yanı sıra çok sayıda gönüllü vatandaşın da çalıştığı bilinmektedir. 1932 yılı için 44 km'lik yol bittiğinde 3.058 yol mükellefinin yanı sıra 4.200 gönüllü bilfiil yer almıştır.⁸²

Rize halkı da düzenledikleri yardım kampanyası ile yol yapım çalışmalarında yer alan kişilerin işlerinin karşılanmasını sağlamıştır.⁸³ İstanbul'daki Moskova Pastanesi sahibi Mehmet Ali Bey, yol yapımında görevli olan başmühendise 100 lira değerindeki eşeğini takımlarıyla birlikte

78 Yormaz, *a.g.t.*, s.29.

79 Bu başlık Öğr. Gör. Dr. Işıl TUNA tarafından yazılmıştır. (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, isil.tuna@msgsu.edu.tr)

80 BCA, 030.1/40.237.17.

81 *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1928.

82 Ak, *Rize Tarihi*, s.217.

83 Ak, *Rize Tarihi*, s.217.

hediye etmiş ve gönüllü olarak yol yapımında çalışanların ihtiyaçlarını karşılayacağını sözünü vermiştir.⁸⁴ Ancak Rize-İspir yolu inşaatının Rize'ye konulan tahsisat ile yapılamayacağı anlaşıldığından 1525 Sayılı Şose ve Köprüler Kanunu'na göre, yapılacak bu yola sevk edilmek üzere 1936 yılı bütçesinden 5.000 liralık yardım yapılmasına karar verilmiştir.⁸⁵ Ayrıca Başbakan Celal Bayar 1937 yılındaki hükümet programında da “Şose ve Köprüler Kanunu’nda muhtelif görülen değişikliklerle” yol politikasının daha etkin hâle getirileceğini belirtmiştir.⁸⁶

1940 yılında Rize-İspir yolu için toprak hafriyatı, taş kırma, duvar inşaatı yapılarak çalışmalar devam etmiştir. Yol inşası sürerken bir yandan da yol üzerindeki köprülerin tamirine öncelik verilmiştir.⁸⁷ Rizeliler için Rize-İspir yolunun açılması elzemdir. Bu sebeple 1939 yılında Rize milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda “Rize’nin ihtiyaçları arasında en başta saymak lâzım geleni yoldur” denilmekteydi. Ayrıca raporda Rize-İspir yolunun yapılmasının Rizelilerin bir isteği olduğu da belirtilmiştir.⁸⁸ 1950 yılına gelindiğinde ise yolun ancak 49 km’lik kısmı tamamlanarak İkizdere’ye kadar olan kısmı açılmış ve motorlu vasıtaların geçişi sağlanmıştır. 7 Ocak 1950 tarihinde *Ulus* gazetesinde yer alan haberde Rize-İspir yolunun açılmasının Rize’nin kalkınması için çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Yolun gönüllü çalışmalar ve devletin teşvikleriyle belli bir seviyeye getirildiği ancak mâlî imkânsızlıklardan dolayı çalışmaların devam edemediğinin ve bu duruma bir an önce çözüm bulunması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁸⁹

Dönem içerisinde Rize’yi kalkındırmak için Rize’de şehir içi yol düzenlemeleri yapıldığını da görüyoruz. Toprak olan yollar parke taşlarıyla döşenmiş, kaldırımlar yapılmış ve bataklık olan alanlar kurutulmuştur. 1934 yılında Rize merkez Gazipaşa Caddesi başlangıcından Rize Halkevi binası önüne kadar olan yerin parke ile döşenmesine karar verilmiş ve bunun için belediyeye 6.000 lira aktarılmıştır.⁹⁰ Hükümet konağı karşısında yer alan hamamın bulunduğu sokak temizlenerek kaldırım döşetilmiştir.⁹¹ At pazarından geçen ve “çok işlek” olduğu belirtilen yolda

84 *Rize*, 23 Şubat 1932.

85 *Rize*, 5 İlk Kânun/Aralık 1936, s.1.

86 <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP9.htm> Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.

87 *Rize*, 21 Mart 1942, s.3.

88 *BCA*, 490.1.0.0698.375.1.

89 *Ulus*, 7 Ocak 1950.

90 *Çoruh*, 14 İkinci Teşrin/Kasım 1934, s.3.

91 *Çoruh*, 21 Şubat 1935, s.6.

bulunan bataklık kurutulmuş yol yaptırılmıştır.⁹² 1936 yılının Ocak ayı sonlarında Rize merkez Atatürk Caddesi'nden askerlik şubesi önüne kadar olan toprak yolun üzerine parke döşemesi yapılması için Nafia tarafından keşif tertip edilmiştir.⁹³ Ayrıca aynı bölgede yer alan ve park hâline getirilmesi kararlaştırılan bahçe için bir bahçıvan tayin edilerek bahçe ve çiçek düzenlemelerine başlamıştır.⁹⁴ Rize Belediyesi 1936 yılının Haziran ayı başında 310 metre uzunluğunda ve 15 metre genişliğindeki yol düzenlemesini tamamlamıştır.⁹⁵

Rize Belediyesi, Rize sahili ve çevresinde de çeşitli bayındırlık çalışmalarında bulunmuştur. 1936 yılına kadar bölgeye çok sayıda çöpün bırakılması sebebiyle oluşan kötü kokudan dolayı Rize halkı sahilden yeterli bir biçimde yararlanamamış ve sahille alâkalı vatandaşlardan çok sayıda şikâyetler alınmıştır. Bu sebeple bölgeden çöpler temizlenerek sahil, gezinti mahalli hâline getirilmiştir. Çöp kokularının giderilmesi için akasya ve ıhlamur ağaçları dikilmiş, ağaçların kokusu tüm sahili sarmıştır. Ayrıca iskele civarında bulunan seyyar satıcı tezgâhlarının da ıslahı yapılarak yeni bir düzen getirilmiştir.⁹⁶ Yine iskele yolunda bulunan Deniz Yolları Acentesi'nin de yer aldığı binalar Denizbank tarafından satın alınarak "çağdaş" bir eğlence merkezi, fidanlık ve otel inşası düşünülmüştür. Bu hususta gerekli tetkiklerin yapılması bizzat Vali Nuri Türkkkan tarafından kararlaştırılmıştır.⁹⁷

Rize iskelesi ile Trabzon limanı'nın birbirlerine olan yakınlığı Rize'nin ekonomik olarak kalkınması için büyük öneme sahipti. Ancak Rize iskelesinin o zamanki durumundan dolayı büyük gemiler iskeleye yanaşamamakta, yolcular kayıklarla iskeleye çıkmaktaydı. Bu sebeple o dönemin Rize Belediye Başkanı Mucip Kemalyeri başkanlığında oluşturulan bir komisyon ile iskelenin ıslah çalışmaları yapılmıştır.⁹⁸ Rize sahil yolunun genişletilmesi ve toprak yolun düzeltilmesi amacıyla Rize milletvekillerinden Esat Bey Başbakanlığa bir dilekçe vermiştir.⁹⁹ Dr. Fahri Kurtuluş ise "muhakkak ki bu bayındırlık derdi tüm illerin derdidir. Fakat Rize ıstırap çekenlerin en başında gelmektedir" diyerek Rize'nin kalkınması için

92 Çoruh, 21 Şubat 1935, s.6.

93 Rize, 1 Şubat 1936, s.3.

94 Rize, 1 Şubat 1936, s.3.

95 Rize, 6 Haziran 1936, s.1.

96 Rize, 6 Haziran 1936, s.1.

97 Rize, 15 İlk Teşrin/Ekim 1938, s.1.

98 Rize, 17 Eylül 1938, s.1.

99 TBMM Tutanak Dergisi, D.2, C.12, 29 Ocak 1341, s.1.

Bayındırlık Bakanlığı'nun tüm dikkatini Rize'ye vermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁰

O dönemde Rize'de çok sayıda ahşap bina bulunmaktaydı. Özellikle işlek caddelerde yer alan ahşap dükkânlar sıklıkla büyük yangınlara sebep olmuştur. Bu sebeple 1934 yılında özellikle hükümet konağı karşısında ve Cumhuriyet meydanında yer alan 17 ahşap dükkân öncelikle ıslah edilmeye çalışılmış fakat ıslahları mümkün olmadığı için bölgedeki camilere sızramaması adına dükkânların tamamen kaldırılması kararlaştırılmıştır.¹⁰¹

2.2.2. Köprü İnşa ve Tamir Faaliyetleri

1923-1950 yılları arasında Rize'de bayındırlık ve imar faaliyetleri arasında köprü inşası ve tamiri geniş bir yer tutmuştur. 29 Mayıs 1931 yılında Rize ilinin ekonomisine katkı yapması için Değirmendere Köprüsü inşa edilmiştir.¹⁰² Aspet Köprüsü'nün kiriş ve yer döşemelerinin hepsi Rize Belediyesi tarafından 1934 yılında yenilenmiş, İyidere Köprüsü ve beş adet menfez onarılmıştır. Rize-Pazar-Hopa-Sarp yolunda Taşlıdere'ye 170 metrelik, Şairler Deresi'ne 40 metrelik Büyükdere'ye 45 metrelik, Söğütlü Deresi'ne 6 metrelik, Taşhane Deresi'ne 7 metrelik, Sarp Deresi'ne 5 metrelik yeni ahşap köprüler yapılmıştır. Pazar ve Demir Köprülerinin çürüyen yer döşemeleri değiştirilmiş, 42 metrelik Aşıklar Köprüsü ile 32 metrelik Melyat Köprülerinin yapımına başlanmıştır. Pazar-Viçe arasında birçok parasız köprücükler kurulmuştur. Rize-İspir yolunda Tonik Deresi Köprüsü'nün taş ayakları bitirilmiş ve üzerine ağaç bir köprü yapımına başlanmıştır.¹⁰³

1936 yılında 20 km'lik Rize-Trabzon sahil yolunun sonuna 66 metre uzunluğunda ahşap İyidere köprüsü inşa edilmiş ve yol üzerinde bulunan bazı köprülerin tamiri yapılmıştır. Rize-Hopa ve Batum yolu üzerinde Taşlıdere ve Bodasari köprüleri tamir, Aşıklar ve Melyat köprülerinin ise yer döşemeleri yeniden düzenlenmiştir.¹⁰⁴ Yine aynı yıl 40 metre uzunluğundaki Solasarı, 17 metre uzunluğundaki Hako, 14 metre uzunluğundaki Ardeşen ve 32 metre uzunluğundaki Ose köprüleri tamir edilmiştir. Rize-İspir yolunda 14 metre uzunluğundaki Tinik ve Medrese Köprüleri yeniden inşa edilmiştir. Hopa-Borçka yolu üzerinde 113 metre uzunluğu

100 TBMM Tutanak Dergisi, D.8, C.3, 25 Aralık 1946, s.478.

101 Çoruh, 29 İkinci Teşrin/Kasım 1934, s.3.

102 Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2001, s.45.

103 Çoruh, 7 Mart 1935, s.6.

104 Rize, 29 Şubat 1936, s.1.

bulunan Borçka demir köprüsünün 100 metrelik şose inşaatı yapılmıştır. Borçka-Artvin-Yalnızçam yolunda üç adet tahta köprü inşaatı ve bir adet betonarme köprü bitirilmiştir.¹⁰⁵ Pazar-Hemşin yolunda 30 metre uzunluğunda ahşap iki adet köprü ile dört adet muhtelif açıklıkta ayakları kâgir üzeri ahşap köprü yapılmıştır.¹⁰⁶ Rize Belediyesi'nce Rize-Viçe hududu Taşlıdere geçitleri tamir edilmiş ve 32 metrelik beş ahşap köprü tamir edilmiştir.¹⁰⁷ Rize-Trabzon sınırında bulunan altı adet ahşap köprü tamir edilmiş ve aynı bölgede bir adet betonarme köprü inşaatı tamamlanmıştır.¹⁰⁸

2.2.3. Restorasyon Çalışmaları

Rize'de bulunan tarihî hamam, cami ve önemli yapılar Rize Belediyesi tarafından restore ya da yeniden inşa edilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Rize'de Şeyh Mahallesi'nde Şeyh Camisi'nin yanında eski hamam ve Yeniköy mahallesinde yeni hamam isimli iki tarihî hamam mevcuttu. Yeni hamam bölgedeki derenin kurutulması ile kapatılmıştır. Eski hamam ise 1942 yılında restore edilmeye başlanmış ve yeni odaların da eklenmesi hususunda çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁹

Şehir merkezinde yer alan Orta Cami 1929 yılında Rize Belediyesi tarafından onarılmış ancak 1941 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden verilen yardımlar ve Hacı Memiş Efendi isimli hayırsever bir vatandaşın öncülüğünde gerçekleşen destekler¹¹⁰ ile cami yeniden inşa edilmiştir.¹¹¹

1940 yılında Yeni Mahalle'de bulunan Taşcıoğlu Camisi¹¹² ile 1949 yılında Camiönü Camisi dönemi içerisinde Rize Belediyesi tarafından onarılıp¹¹³ Rize halkının hizmetine sunulmuştur. Atatürk Caddesi kenarı ile hükümet konağı karşısında bulunan ve mimarî değeri olmayan bir şadırvan Şeyh Camii arkasına uygun bir şekilde yaptırılmıştır.¹¹⁴

105 *Rize*, 29 Şubat 1936, s.5.

106 *Rize*, 16 İkinci Kânun/Ocak 1936, s.5.

107 *Rize*, 6 Haziran 1936, s.1.

108 *Rize*, 16 İkinci Kânun/Ocak 1936, s.5.

109 *Rize*, 16 Mayıs 1942, s.1.

110 Haşim Karpuz, *Rize*, s.23.

111 *Rize*, 26 Nisan 1941, s.1.

112 Özdoğan, *a.g.t.* s.75.

113 Karpuz, *Rize*, s.25.

114 *Çoruh*, 21 Şubat 1935, s.7.

Rize’de yeni hükümet konağı yapıncaya kadar var olan konağın bazı yerlerinin ıslahı ve tamiri için bütçe ayrılmış ve planlar, keşifler yapılmıştır.¹¹⁵ Vilâyet makamı, mektupçuluk ve Vilâyet kalemleri CHP binasına, Defterdarlık ve Maliye kalemleri de Hükümet bahçesindeki binaya taşınmıştır.¹¹⁶

2.2.4. Diğer Hizmetler

Rize’de 1937 yılının Aralık ortalarında elektrik fabrikasında meydana gelen bir arıza sebebiyle 31 Aralık’a kadar şehre elektrik verilememiştir.¹¹⁷ Bu sebeple Rize ilinde yeni bir elektrik fabrikasının kurulmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Öncelikle şehre elektrik getirilmesi için bir proje oluşturulmuş, proje incelenmiş ve noksan kalan taraflar düzeltilmiştir. İnceleme yapılması için rapor Nafia Bakanlığı’na da gönderilmiştir.¹¹⁸

1938 yılında elektrik tesisatı çalışmaları başlatılmıştır. Hatta Belediyeler Bankası’ndan 1938 yılında 40.000 lira,¹¹⁹ 1939 yılında ise 15.000 lira kredi alınmıştır.¹²⁰ 1938 yılının kış ayına kadar bitirilmesi öngörülse de¹²¹ fabrikanın inşa çalışmalarına 1938 yılı Aralık ayında başlanmış,¹²² temeli ise 1 Haziran 1939’da atılmıştır.¹²³ Daha önce Rize’de bulunan elektrik fabrikası arazisi dere kenarında bulunmaktaydı ve sağlam bir temele oturtulamamıştı. Bu sebeple Rize Belediyesi deniz kenarında kendilerine ait bir arsayı fabrika kurulması için tahsis etmiştir.¹²⁴ Fabrikada kullanılacak makineler Almanya’dan ithal edilmiştir. Makineler 1939 yılının Eylül ayında Türkiye’ye giriş yapmıştır.¹²⁵ Netice itibariyle fabrika 1940 yılında çalışmaya başlamıştır.

Rize ve Artvin arasındaki telefon hatları arasında irtibat olmadığı için konuşma sağlanamıyordu. Bu sebeple telefon hatlarının, Gare köyünden Artvin, Viçe nahiyesinden de Rize hududuna bağlanması kararlaştırılmıştır.¹²⁶

115 *Rize*, 7 Ağustos 1938, s.1.

116 *Rize*, 15 İlk Teşrin/Ekim 1938, s.1.

117 *Rize*, 1 İkinci Kânun/Ocak 1938, s.2.

118 *Çoruh*, 3 İkinci Kânun/Ocak 1935, s.4.

119 *Rize*, 4 Haziran 1938, s.1.

120 *Rize*, 16 Eylül 1939, s.1.

121 *Rize*, 25 Haziran 1938, s.2.

122 *Rize*, 17 İlk Kânun/Aralık 1938, s.3.

123 *Rize*, 8 Nisan 1939, s.2.

124 *Rize*, 8 Nisan 1939, s.1.

125 *Rize*, 19 Ağustos 1939, s.1.

126 *Rize*, 10 Eylül 1938, s.1.

2.3. RİZE'NİN SOSYAL VE KÜLTÜR HAYATININ YÖNLENDİRİLMESİNE ETKİ EDEN BİR OLUŞUM OLARAK RİZE TÜRK OCAĞI (1924-1931)¹²⁷

II. Meşrutiyet döneminde gelişmeye başlayan “*Türk milliyetçiliği*” anlayışı, 25 Mart 1912 tarihinde, Türk Ocaklarını ortaya çıkartmıştır. Türkiye'nin yakın tarihi açısından çok önemli olan bu kuruluş, ilk kez Osmanlı'nın kozmopolit yapısı içerisinde, tepkisel olarak oluşturulan milliyetçilik akımının biçimlendirilmesini sağlamıştır. Türk Ocakları ayrıca diğer unsurların kurmuş oldukları milliyetçi derneklere karşı da ağırlık oluşturmuş ve Türkçülük ideolojisini temel alarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin düşünce tohumlarının atıldığı muhitlerden birisi olmuştur. 1912 yılında Hamdullah Suphi'nin başkanlığı ile birlikte faaliyetlerini ve teşkilatlanmasını hızlandıran Türk Ocağı'nın, Mütareke dönemine kadar yurt genelinde 28 şubesi açılmış¹²⁸ ve birisi 1913 yılında diğeri 1918 yılında olmak üzere Millî Mücadele dönemine kadar iki kongresi toplanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası, işgalcilere ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı tavır alan Türk Ocakları, faaliyetlerini daha çok siyasî alanlara yöneltmişlerdir.¹²⁹

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve zaferin kazanılmasının ardından yönetimin desteği ile tekrar Türk Ocaklarının yurt genelinde şubeleri açılmaya başlamıştır. İlk olarak Ankara'da Genel Merkez 23 Nisan 1923 tarihinde açılmış ve bunu 1 Haziran 1923 tarihinde İstanbul Türk Ocağı Şubesi izlemiştir. İlk genel kongresini 1924 yılında yapan Türk Ocağı'nın, 1928 yılına gelindiğinde şube sayısı 260'a yükselmiştir.¹³⁰ 1925 yılına kadar açılan Ocaklar, ağırlıklı olarak Adana-Trabzon çizgisinin batısında yer alan il ve ilçe merkezlerindedir.¹³¹ Bu dönemde faaliyete başlayanlardan birisi de Rize Türk Ocağı'dır.

127 Bu çalışma 2013 yılında Türk Yurdu'nda yayımlanan Rize Türk Ocağı (1923-1931) adlı makalenin genişletilmiş hâlidir. Bkz. Zehra Arslan, “Rize Türk Ocağı (1923-1931)”, *Türk Yurdu*, C. 33, s.72-74.

128 Kenan Akyüz, *Türk Ocakları*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1993, s.109.

129 İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yapılan Fatih ve Sultanahmet mitinglerinin düzenlenmesinde öncü rol üstlenen Türk Ocakları, Kuvâ-yı Milliye hareketini de desteklemişlerdir. Rıfki Yazıcı, “Tarihin Aydınlığında Türk Ocağı ve Türk Ocaklılar”, *Türk Yurdu*, 17/115, Mart 1997, s.7-8.

130 Akyüz, *a.g.e.*, s.109-111.

131 Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931)*, İstanbul 2004, s.276.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni rejimin savunuculuğunu yapan Türk Ocağı, yönetimle yeni ideolojinin yayılması için işbirliği yapmış, hatta devlet yönetiminin Türk Ocaklarına giderek artan ilgisi sonucu, Cumhuriyet Halk Fırkası ile bütünleşme sürecine girmiştir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın onları denetimine alma arzusu sonucu 1927 sonrası iktidar partisinin bir kültür şubesi hâline getirilen Türk Ocakları, bir devlet kuruluşu gibi muamele görmüşlerdir. 10 Nisan 1931 tarihinde alınan bir kararla kapatılan Türk Ocağı'nın tüm menkul ve gayrimenkulleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiş ve her vilâyette, devir işlemlerini gerçekleştirmesi amacıyla heyetler oluşturulmuştur.

2.3.1. Rize Türk Ocağı'nın Yönetimi

1924-31 arası dönemde Rize'de; Merkez, Hopa ve Pazar olmak üzere üç Türk Ocağı şubesi vardır. 1924 yılı içerisinde kuruluşu gerçekleşen Rize Türk Ocağı, 1925 yılının Ocak ayı itibarıyla faaliyette bulunan şubeler arasında yerini almıştır.¹³²

İlk olarak 1925 yılı Kasım ayında yapılan seçimde başkanlığına Selahaddin Bey'in getirildiği Rize Türk Ocağı İdare Heyeti şu isimlerden oluşmuştur: Sahil Sıhhiye İdaresi Memuru Ahmet Bey (kâtip), Sıhhiye Müdürü Hikmet Bey (delege), Tuzcuoğlu Süleyman Bey (sayman ve veznedar) ve üyeler Baytar Müdürü Selim, Orta Mektep Müdürü Nihat ve Tahrirat Başkâtibi Hulusi Beyler.¹³³ 1928 yılında yapılan Merkez İdare Heyeti seçimi sonucunda ise Rize Türk Ocağı'nın yeni İdare Heyeti şöyle oluşmuştur: Reis: Vali Cemil Bey, Kâtip: Alay 7 Tabur 3 Tabibi Galib Kenan Bey, Murahhas: Eczacı Tevfik Bey, Muhasip: Şehbenderoğlu Behçet Bey, Veznedar: Kolçakoğlu Sabri, Azâ: Mataracı Mehmet ve Kazancıoğlu İbrahim Beyler. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı Seferberlik ve Askerlik Öğretimi Müdür Vekili Reşit Aksoy'un da Rize Türk Ocağı'nda başkanlık görevinde bulunduğu fakat görev döneminin tespit edilemediği şeklinde bilgiler mevcuttur.¹³⁴

Rize Ocağı'nın bir şubesi durumunda olan Hopa Ocağı'nın da 1928 yılındaki İdare Heyeti'nde şu isimler yer almaktaydı: Reis: Tüccardan Osman Ağaoglu Nuri, Kâtip: Sabık Sıhhiye Merkezi Muhasip ve Veznedarı

132 *Türk Yurdu*, "Türk Ocakları Şuunu", Yeni Seri, C. 15-1, S. 165-4, Ocak 1925, s.166; Hüseyin Tuncer ve Yücel Hacıoğlu, *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronolojili 1912-1931)*, C. I, Ankara 1998, s.135.

133 Sinan Başaran, "Cumhuriyet Döneminde Rize Türk Ocakları (1924-1931)", *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi (KSBD)*, Sonbahar 2017, Y. 9, 9/2, s.67.

134 Başaran, *a.g.m.*, s.67.

Seyfeddin, Murahhas: Tüccardan Osman Ağaoğlu Cemal, Muhasip: Tüccardan Ali Efendioğlu Nusret, Veznedar: Tayyare Cemiyeti Muhasibi Ziya, Aza: Tüccardan Dağıstanlıoğlu Hamdi ve Lise mezunlarından Şevket Beyler.¹³⁵

Merkez Heyeti, yurt genelindeki şubelerini müfettişler aracılığı ile teftişe tâbi tutmaktaydı. Rize Türk Ocağı bu teftiş mıntıkları içerisinde şimal mıntıkasında yer alıyordu.¹³⁶ 1928 yılının Şubat ayında derneklerini toplayarak merkezi haberdar eden Ocaklar arasında Hopa Ocağı bulunurken, Rize Ocağı merkezi haberdar etmemiştir.¹³⁷ Ayrıca 1927 yılında Rize Türk Ocağı, müfettişler tarafından teftiş edilmemiştir.¹³⁸ 1928-1930 yıllarında tetkik edilenler arasında Atina (Pazar), Rize ve Hopa Ocakları da bulunmaktadır.¹³⁹

Rize Türk Ocağı'ndan, Türk Ocaklarının 1927 yılındaki Merkez Kurultayı'na temsilci olarak Ali Bey katılmıştır.¹⁴⁰ 1928 yılındaki Merkez Kurultayı'na ise Rize ve Hopa Türk Ocağı'ndan temsilci gönderilmemiş, bu mıntıkayı "Atina" yani Pazar Türk Ocağı'ndan Fuat Bey temsil etmiştir.¹⁴¹ 1931 yılına gelindiğinde Rize Türk Ocağı'nın Başkanı olarak Hüsnü Bey'in adı gözükmektedir.

2.3.2. Faaliyetleri

Rize Türk Ocağı, il merkezinde olmasına rağmen etkili çalışmaları olmamıştır. 1926 yılında yayınlanan Türk Ocakları Mesai Programı'nda tüm ocaklara, bulunduğu merkezde ülkenin millî ekonomi anlayışını aşılama görevi verilmişti. Bu çerçevede Trabzon Ocağı'nın millî bilinci uyandırma çalışmalarının bir bölümünü, Rize ve Trabzon havalisini kapsayan "Laz" kelimesini reddeden beyanname ve bu yönde faaliyetler oluşturmuştu.¹⁴² Rize Türk Ocağı'nın bu yönde bir faaliyetine rastlanmaz. Türk Yurdu Dergisi'nin "Şuun" bölümünü temel alarak değerlendirildiğinde de Rize Türk Ocağı'nın faal olmayan şubeler arasında yer aldığı

135 *Türk Yurdu*, "Bir Aylık Ocak Haberleri", Yeni Seri, C. 21-7, S. 199-38, Mayıs 1928, s.294-295.

136 *Türk Yurdu*, "Ocak Müfettişleri ve Mıntıkları", 21-7/199-38, s.292.

137 *Türk Yurdu*, "Bir Aylık Ocak Haberleri", Yeni seri, C. 21-7, S. 196-35, Şubat 1928, s.124.

138 *Türk Yurdu*, S. 198/37, C. 7, s.230-231.

139 *Türk Yurdu*, "Teftişler", Yeni Seri, S. 27/28, C. 4/24, Ankara Mart-Nisan 1930, s.100.

140 Tuncer ve Hacaloğlu, a.g.e.,s.214.

141 *Türk Yurdu*, "1928 Kurultayı Murahhasları", Yeni Seri, S. 198/37, C. 7, Ankara 1928, s.228.

142 Zehra Arslan, "Trabzon Türk Ocağı'nın Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 178, Şubat 2009, s.128.

görülmektedir. Yurt genelindeki tüm ocakların faaliyetlerinin genel merkeze bildirildiği ve bunların duyurulduğu bu bölümde Rize Türk Ocağı birkaç haber dışında yer almaz. 1925–1931 arası Rize Ocağı ile ilgili kayda değer bilgiler, Ziya Gökalp'ın ölümü ve Menemen hadisesi dolayısıyla yayınladığı mesajlardır.

Ziya Gökalp'ın ölümü nedeniyle Rize Türk Ocağı'nın yayınladığı taziye mesajı şöyledir: *“Rize 4 Teşrinisani - Türk'ün büyük mütefekkeri ve millî mürşidi Ziya Gökalp'ın ufûl-i ebedisi bir tîr-i zehreyn gibi yüreklerimize saplanmıştı. Memleketimizde derin bir ilim ve fazilet boşluğu daha açan bu elim ziyadan dolayı bütün Türkleri muhtaç-ı taziye görürüz. Yekdiğerlerimizi teselliye takat var mı?”*¹⁴³

Rize Türk Ocağı tarafından 2 Ocak 1931 tarihinde Menemen hadisesi dolayısıyla yayımlanan ve altında Rize Türk Ocağı Başkanı Hüsnü Bey ve Rize Halk Fırkası Başkanı Mehmet Bey'in imzalarının bulunduğu mesajda ise Rize halkının her türlü fedakârlığa hazır olduğu belirtilerek olayın sorumluları şöyle kınanmıştır: *“Menemendeki irtica hadisesinden müteessir olan Rize halkı, gençliği, muallimliği, yüksek mefkûremizin tahakkuku için her türlü fedakârlığa hazır olduğunu arz eder ve hadisenin müsebbiplerini şiddetle tel'in eder.”*¹⁴⁴

Türk Ocakları toplumun kültür seviyesini yükseltmek için sanatsal faaliyetlere büyük önem vermişlerdir. Bu bağlamda 1926 yılında Rize Türk Ocağı'nda müsamereler ve 1927 yılında bir balo düzenlenmiş ve mûsikî dersleri verilmiştir.¹⁴⁵ Bu dönemde Atina (Pazar) Türk Ocağı'nın da bir temsil heyeti vardı ve 1930 yılında burada temsiller veriliyordu.¹⁴⁶

Türk Ocaklarının en başarılı olduğu alanlardan birisi kütüphaneciliktir. Rize Türk Ocağı'nın da 1926 yılında oluşturmaya başladığı bir kütüphanesi mevcuttu.¹⁴⁷ 15-16 Haziran 1926 tarihli İzler mecmuasında *“Rize'de Hayat”* başlığı ile yayımlanan habere göre, Rize Türk Ocağı kütüphanesi kurulduktan sonra ihtiyar-geç bir çok kişi burada mütalaa yapıyordu.¹⁴⁸ Ayrıca Hopa Türk Ocağı'nın da kendi bünyesinde

143 *Türk Yurdu*, “Taziyetler”, Yeni Seri, C. 15, S. 164-3, Aralık 1924, s.166.

144 *Türk Yurdu*, “Ocakların Telgrafları”, Yeni Seri, S. 38/232, C. 6/26, Ankara Şubat 1931, s.43.

145 İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1992, s.94, 99, 171.

146 *Türk Yurdu*, “Temsil”, Yeni Seri, S. 27/28, C. 4, Mart Nisan 1930, s.109.

147 Tuncer ve Hacaloğlu, *a.g.e.*, s.185.

148 Tuncer ve Hacaloğlu, *a.g.e.*, s.145.

bir kütüphanesi vardı.¹⁴⁹

Cumhuriyet'in kültür alanındaki en önemli inkılâplarından birisi şüphesiz harf devrimidir. Harf devrimi ardından Millet Mektepleri açılarak tüm yurttaki okuma yazma seferberliği başlatılmıştı. Türk Ocakları da bu hususta üzerine düşen görevi yapmış ve yurttaki tüm Ocak şubelerine okuma ve yazma kursları açılması bildirilmiştir. Fakat Of, Sürmene, Ordu, Giresun, Trabzon gibi Karadeniz şehirlerindeki ocak şubelerinde okuma yazma kursları açıldığı hâlde Rize Ocağı'nın bu yöndeki bir faaliyeti merkeze bildirilmemiştir.¹⁵⁰

Öte yandan Rize Türk Ocağı'nın 1927 yılında sosyal alanda yapılan inkılâplarla ilgili bir girişimi olmuştur. Ocak, Rize'de peçe takılmasının, zıpka ve mintan gibi gayri medenî diye adlandırdığı kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması yönünde İl Genel Meclisi'ne bir öneride bulunmuştur.¹⁵¹

Rize Türk Ocağı 1926-1929 yılları arasında sporla ilgilenmiştir. 1926 yılında göreve başlayan idare kurulunun ilk faaliyetlerinden birisi, ocağın spor heyetini kurmak olmuş ve Rize Türk Ocağı Spor şubesi idare heyeti seçiminde genel kaptanlığa mühendis yardımcısı Fuat Bey seçilmiştir. Ocağın en fazla ilgilendiği spor dalı futbol olup bunun dışında tenis, boks gibi spor dallarında da faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiştir. 1926'da kendi imkânlarıyla belediye bahçesinde bir tenis kortu yaptıran, önemli günlerde spor gösterileri düzenleyen Ocağın faaliyetleri 1929 yılı sonlarına doğru iyice zayıflamıştır.¹⁵² Nitekim Rize Türk Ocağı CHF'ye devredildiğinde buradaki ocakların hiçbirisinde spor şubesi bulunmuyordu.¹⁵³

Ocakların faaliyetlerinin değerlendirilmesinde en önemli verilerden birisi bütçedir. Mart 1928 yılında merkezin yayınladığı yurt genelindeki Ocak bütçelerinde Rize Ocağı'nın 1927 bütçesi 2.300 TL, Artvin Ocağı'nın 2.474 TL ve Hopa Ocağı'nın 2.025 TL'dir. Diğer Ocak bütçeleriyle karşılaştığımızda örneğin Samsun 11.631 TL, Giresun 5.871 TL, Trabzon 1927'de 2.361 TL ve 1928'de 5.200 TL'dir. Rize Ocağı bütçesi, görüldüğü gibi Karadeniz sahil şeridindeki illerin bütçelerinden daha düşüktür. Hatta Sürmene Ocağı'nın bütçesi ile neredeyse aynıdır. Sürmene

149 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 12.06.1931.

150 *Türk Yurdu*, "Bir Aylık Ocak Haberleri", Yeni Seri, C. 22-8, S. 203-42, Eylül 1928, s.138-143.

151 Başaran, *a.g.m.*, s.70.

152 Başaran, *a.g.m.*, s.70-71.

153 BCA, 490.01/65.246.1, 21.04.1931.

Ocağı'nın 1927 yılı bütçesi 2.250 TL ve 1928 yılı bütçesi 2.523 TL'dir.¹⁵⁴

2.3.3. Rize Türk Ocağı'nın Menkul ve Gayrimenkulleri ve Halk Fırkası'na Devri

Ankara Türk Ocağı'na emvâl-i metrûkeden (terkedilmiş mallardan) bina temini için Aralık 1923'de 164 mebus tarafından TBMM Başkanlığı'na bir taktir verilmiş,¹⁵⁵ 1 Nisan 1925 tarihinde de emval-i metrukeden olan bazı bina, arsa ve emlak Türk Ocaklarının mülkü hâline getirilmiştir. Bu konuya ilişkin çıkartılan kararnamede, Türk Ocaklarının yararlılığı dile getirilmiş ve takdir edilen bedeller üzerinden emval-i metrukeden bina, arsa ve emlakin Türk Ocaklarının mülkü hâline getirilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁶ Çıkartılan bu kararnamede, hangi Ocağa hangi emvâl-i metrûkenin tahsis edileceği, ayrıntılı bir listeyle belirtilmiştir. Rize ile Artvin Ocaklarına da bedeli mukabilinde birer bina ve¹⁵⁷ Hopa Ocağı'na, üzerine fırka binası yaptırılması şartı ile Umûmî Meclis'ten teberrû kararı alınmış, değeri 250,00 TL olan bir arsa verilmiştir.¹⁵⁸

Türk Ocaklarının feshi ile birlikte Rize, Hopa ve Pazar şubelerinin borçları, gayrimenkul ve menkulleri Halk Fırkası'na devredilmiştir. Rize ve çevresindeki Türk Ocaklarının büyük meblağları bulan menkul veya gayrimenkulleri yoktu.¹⁵⁹

Rize Türk Ocağı ve Rize'ye bağlı merkezlerdeki şubelerde yapılan tahkikatlar sonucunda Hopa Ocağı'nın ikamet edilen binanın kira ile eşya bedellerinin toplamı olarak 243 liralık borcu bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁰ Hopa Türk Ocağı'ndan kalan eşyaların bedeli ise 1270 liradır ve bu eşyaların bir kısmı Halk Fırkası'nın binasında kullanılmıştır.¹⁶¹ Hopa Ocağı'ndan Cumhuriyet Halk Fırkası'na kalan eşyalar arasında radyo, 14 takım sinema filmi ve makinesi, 54 lira değerinde kitap ve bir kütüphane, yazıhane, sandalye, masa, asma saat, kumaş perde bulunuyordu. Hopa Ocağı'nın 283 lirası bina kirası, 105 lirası hademe ücreti olmak üzere toplam 456 liralık borcu bulunuyordu.¹⁶²

154 *Türk Yurdu*, "Ocakların Bütçeleri", Yeni Seri, C. 21-7, S. 197-36, Mart 1928, s.180-183.

155 Karaer, *a.g.e.*, s.24.

156 BCA, C.H.P Evrakı, 030.18.01.01/ 013.27.20, 1.4.1925.

157 Karaer, *a.g.e.*, s.25.

158 *Türk Yurdu*, S. 301, Aralık 1963, s.62.

159 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 24.08.1931.

160 BCA, CHP Evrakı, 490.01/67.254.2, 14.07.1934.

161 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 06.08.1931.

162 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 12.06.1931.

Hopa Türk Ocağı'na ait bir arsa vardı fakat bu arsa tapuya Ocak adına kaydedilmemişti. Bu durum Ocağın feshinden sonra arsanın, Halk Fırkası'na devredilmesinde sorun oluşturmuştur. Yapılan girişimler sonucunda Vilâyet Meclisi kararı ile arsa, üzerinde parti binası yapılmak üzere Halk Fırkası'na teberrû edilmiştir.¹⁶³

Rize Türk Ocağı'nın borcu olmadığı gibi kasa mevcudu 56 liradır. Bu para, Cumhuriyet Halk Fırkası binasının inşaatında kullanıldığı için genel merkeze gönderilememiştir. Rize merkezdeki Türk Ocağı'ndan Halk Fırkası'na geçen eşyaların bedeli toplam 366 liradır. Bu eşyalar arasında tenis takımı, gramofon, radyo cihazı, lamba, sandalye, saat, masa, perde bulunmaktaydı. Eşyalar, Türk Ocakları kapandıktan sonra Rize Halk Fırkası binasında kullanılmıştır.¹⁶⁴

Pazar Türk Ocağı'ndan ise Cumhuriyet Halk Fırkası'na 125 liralık bir gelir ile 92 liralık eşya bedeli kalmıştır.¹⁶⁵ Pazar Türk Ocağı'nda bulunan başlıca eşyalar arasında gramofon, sandalye, masa, saat, yazıhane, yazı takımı, perde vardır. Ocağın toplam 763 liralık bir alacağı vardır ve bunun 548 lirası Ocak üyelerinin borcudur. Geri kalan 125 lira özel idarenin, yardım amaçlı koyduğu ödenektir. Pazar Ocağı'nın borç olarak 75 liralık kira ve 85 liralık hademe ücreti vardır.¹⁶⁶

1931 yılında Türk Ocaklarının feshi ile birlikte, yurt genelindeki tüm şubelerin malları Halk Fırkası'na devredilmiştir. Rize çevresindeki Türk Ocaklarının mülkiyetinde binaları bulunmuyordu. Sadece Hopa Türk Ocağı'nın bir arsası vardı, fakat bu arsa da Ocağın mülkiyetine geçirilmemişti. Bu Ocakların alacak ve borç durumlarını değerlendirdiğimizde, borçlu olarak Halk Fırkası'na devredilmedikleri görülür.

2.4. EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI¹⁶⁷

Rize vilâyeti 1924 yılında kurulduğunda Pazar (Atina), Hopa ve Rize kazalarını kapsıyordu. Rize Merkez kazasının İkizdere (Kura-i Seba), Çayeli (Mapavri), Kalkandere (Karadere) nahiyeleriyle 178 köyü; Pazar kazasının Ardeşin, Hemşin nahiyeleriyle 101 köyü ve Hopa kazasının Arhavi, Fındıklı (Viçe) ve Kemalpaşa nahiyeleriyle 79 köyü bulunuyordu.¹⁶⁸

163 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 25.04.1932.

164 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 1, 12.06.1931.

165 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 13.04.1932.

166 BCA, CHP Evrakı, 490.01/65.246.1, 12.06.1931.

167 Bu başlık Prof. Dr. Mesut ÇAPA tarafından kaleme alınmıştır. (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)

168 Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Rize", s.41-47.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Rize şehrinin nüfusu kısmen artarak 1923-1950 yılları arasında 13 bin ila 15 bin arasında değişmiştir.¹⁶⁹

Rize vilâyet teşkilatında bir ara önemli bir değişiklik yapıldı. 1 Haziran 1933'ten itibaren geçerli olan "Lağvedilen ve Birleştirilen Vilâyetler Hakkındaki Kanun" gereğince Artvin ve Rize vilâyetleri birleştirilerek merkezi Rize olmak üzere Çoruh vilâyeti kuruldu. Yusufeli kazası dışında Artvin'le birleşen yeni vilâyet teşkilatında Çoruh vilâyeti Rize, Hopa, Pazar, Artvin, Şavşat, Borçka adıyla altı kaza ve 17 nahiyeden oluşuyordu. 2 Ocak 1936'da Çoruh ili kaldırılarak yalnızca Pazar ve Merkez ilçeden oluşan Rize vilâyeti teşkil edildi.¹⁷⁰

Foto 18. Rize'de Cumhuriyet Meydanı

6 Ağustos 1931 tarihinde, Rize Valisi Ekrem Bey'in (Ahmet Ekrem Engür, 1930-1935) teşviki ve tüccardan Şevket Bey'in desteğiyle kurulan matbaada ilk defa vilâyetin yayın organı haftalık *Rize* gazetesi çıkmaya başladı. Gazete, vilâyet teşkilatındaki değişikliğe bağlı olarak 94. sayıdan itibaren Çoruh adıyla yayınlandı. İnkılâpçı bir yayın politikası takip eden gazetede eğitim ve kültür hayatıyla ilgili yerel haberlere geniş yer verilmiştir.¹⁷¹

169 *Vatan Rize İlavesi*, İkinci Baskı, 25.5.1953. "Kasabaların nüfusu Rize'de 13.701, Atina'da 521, Hopa'da ise 2.576'dır.", "Memleket Mektupları", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1928.

170 *Çoruh*, 1 Haziran 1933.

171 Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Rize", s.41; *Rize*, 6 Ağustos 1931; *Rize*, 15 Ağustos 1931; *Çoruh*, 10 Ağustos 1933.

Cumhuriyet'in ilanından sonra,1924 yılında Rize merkez ilçe dâhilinde bulunan 1 ortaokul, 1 İmam Hatip Okulu, 71 ilkokulda (6'sı kız, 65'i erkek ilkokulu) 4.330 öğrenci öğrenim görmekteydi. Pazar ilçesinde 1'i kız, 17'si erkek olmak üzere 18 ilkokulda 1.166öğrenci mevcuttu. Hopa ilçesinde ise 30 ilkokulda (4 kız, 26 erkek ilkokulu) 2.500 öğrenci bulunuyordu.¹⁷²

Bu bölümde, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Rize'nin eğitim-öğretim ve kültür hayatındaki gelişmeler, başta yerel basın olmak üzere dönemin diğer kaynaklardaki bilgilerin sınırları çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.4.1. İlköğretim ve Halk Eğitimi

Rize vilâyetinde 1928 yılı itibarıyla kız ve erkek ilkokulları, bir ortaokul ve Hopa'da bir köy yatılı mektebi mevcuttu. Öğretmen ve okul sayısının fazlalığına rağmen binalar eğitim açısından elverişli değildi. Harf inkılâbının ardından 24 Kasım 1928'de, Millet Mektepleri Talimatnamesi'nin yayınlanmasıyla Türkiye'de okuma-yazma seferberliği başlatılmıştı. 1928 yılında Rize'de okul bulunan köy ve merkezlerde gece halk dershaneleri açıldı. Ayrıca Pazartesi ve Perşembe günü akşamları memleketin aydınları tarafından millî kütüphane salonunda halka yönelik konferanslar verilmekteydi. Konferans ve gece dershanelerinin devamında öğretmenler büyük fedakârlıklarda bulunuyorlardı.¹⁷³ Rize'de 1928-1929 yılında köy ve şehir merkezlerinde 245 Millet Dershanesi (37 şehir, 208 köy) açıldı. Dershanelere çoğunluğu erkekler olmak üzere 5.166 öğrenci (856'sı şehirde, 4.310'u köylerde) devam ediyordu.¹⁷⁴ Aynı tarihlerde Rize Ortaokulu'na 160'ı erkek, 6'sı kız olmak üzere 166 öğrenci devam etmekteydi.¹⁷⁵

1930'ların başlarında Rize şehir merkezinde Kurtuluş, Gülbahar ve İstiklâl adlarında üç ilkokul bulunuyordu. İlkokullarda karma eğitime geçildiği bu tarihlerde, il dâhilinde mevcut 105 ilkokulda 7.469 öğrenciye

172 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul 1926, s.632. İmam-Hatip Okulu 1926-27 öğretim yılında kapanmıştır. Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s.62.

173 "Sabahtan akşama kadar çocuklarıyla uğraştıktan sonra geceleri de babalarına ders vererek bilâücret istirahat zamanlarını da okutmağa hasreden bu ilim ordusunun kahramanlarını hürmetle yâd ederim.", "Memleket Mektupları", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1928.

174 *Maarif 1928-1933, Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği*, İstanbul 1934, s.34.

175 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ*, 1929-1930, s.600, 605.

eğitim verilmekteydi. Ayrıca Hopa'daki köy yatılı ilkokulunda 96 erkek öğrenci eğitim görmekteydi.¹⁷⁶

1931-1932'de il dâhilindeki şehir ilkokullarından 145, köy ilkokullarından 179 öğrenci mezun oldu. Rize şehir merkezinde Haziran 1933 tarihinde ilkokulların son sınıflarında yapılan sınavlar neticesinde 88 öğrenci diploma aldı.¹⁷⁷ 1932-1933 öğretim yılında Rize'ye 3'ü Erzurum, 2'si Trabzon Öğretmen Okulu'ndan mezun 5 öğretmen atandı. 1931 yılı sonlarına doğru Vilâyet İlk Tedrisat Müfettişliği'ne Ordu Vilâyet Müfettişi Nazif Bey tayin edildi.¹⁷⁸ Nazif Bey'in bu görevde birkaç yıl kaldığı anlaşılmaktadır. 1933 yılında Vilâyet İlk Tedrisat Müfettişliği'nde Cavit Bey bulunmaktaydı. Cavit Bey, öğretmenlere yönelik meslek içi konferans ve derslere önem vermiştir:

*“Mesleki bilgilerinin artırılması tedris ve terbiye işlerinin ilerletilmesi maksadıyla Maarif Müdürlüğünden yapılan tebligat üzerine muallimler arasında her perşembe günleri merkez mekteplerinde konferanslar verilmektedir. İlk Tedrisat Müfettişi Cavit Bey idaresinde verilmekte olan konferanslar arasında mesleğe ait münakaşalı numune dersleri de gösterilmekte ve bunda iyi ve fena cihetler aranmaktadır. Konferanslar ve dersler Cavit Bey tarafından verilmekle beraber tespit edilen mevzular üzerinde muallimler tarafından da verilmektedir...”*¹⁷⁹

Rize'de halk, eğitime büyük önem veriyordu. Yeni okul binalarının inşasına herkes imkânları ölçüsünde katkıda bulunmaya çalışıyordu. 1932 yılı Ağustosunda Çayeli (Mapavri) nahiyesinde yapımına başlanılan okul binası büyük bir heyecanla takip edilmekteydi: *“Bilhassa Pazar günleri kurulan pazarı ve o günkü kalabalığı ile meşhur olan bu nahiyede ağustostan beri devam eden hummalı bir faaliyet”* görülüyordu. Ekim ayında öğrenci, öğretmen, memur ve halktan oluşan bir grup, inşaatı sürmekte olan okulun önünde topluca fotoğraf çektilmişlerdi. Nahiye müdürünün teşviki ve halkın yardımıyla yapılmakta olan bu okul, 1933 yılının ilk günlerinde kısmen tamamlanmıştı. İstanbul'da yaşamakta olan Çayelili tüccarlardan birçoğu okul için yardımda bulunuyorlardı. 15 Aralık 1932'de okul menfaatine bir eşya piyangosu da düzenlenmişti.¹⁸⁰

176 Rize, 2 Mart 1933; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, 1929-1930, s.600, 605.

177 Rize, 4 Ağustos 1932; *Çoruh*, 15 Haziran 1933, No: 96.

178 Rize, 25 Ağustos 1932; Rize, 1 İlk Teşrin/Ekim 1931, No: 9.

179 Rize, 2 Mart 1933.

180 *Tan*, “Mapavri'de Güzel Bir Mektep Yapılıyor”, 6 İkinci Kânun/Ocak 1933.

Rize ilinde 1936-1937 öğretim yılında 39'u resmî gündüzlü, 5'i özel olmak üzere 44 ilkokul bulunuyordu. İlkokullardan 4'ü merkez ilçede olup bunlardan 1'i üç sınıflı, 3'ü beş sınıflıydı. İlkokullarda 84 öğretmen ve 6.101 öğrenci mevcuttu. İl dâhilindeki 39 resmî ilkokuldan ikisi 1, on sekizi 3, dokuzu 4 ve onu 5 sınıftan oluşmaktaydı.¹⁸¹

1937-1938 öğretim yılında 41 resmî gündüz, 1 özel olmak üzere 42 ilkokul vardı. Bu okullarda asil ve vekil olarak 83 öğretmen görev yapıyordu. Toplam 6.456 öğrenci öğrenim görmekteydi. Rize şehir merkezinde o yıl okula başlayanların sayısı 181'i erkek, 61'i kız olmak üzere 242 öğrenciydi. Öğretim yılı sonunda beş sınıflı okuldan 89 erkek ve 25 kız öğrenci mezun olmuştu.¹⁸²

Rize'de okul ve öğrenci sayısının her geçen yıl arttığı görülmektedir. 1925-1943 yılları arasında 25 öğretmenli ve 63 eğitimci okul yapıldı. 1943 yılında Rize ili dâhilinde 35'i öğretmenli (5'i şehir, 30'u köy), 63'ü eğitimci olmak üzere 98 ilkokul vardı. 125 öğretmenin (22 şehir, 44 köy, 59 eğitimci) görev yaptığı bu okullarda 8.077 öğrenci eğitim görmekteydi. Bunlardan 1.558 erkek, 308 kız öğrenci şehir okullarına; 5.476 erkek, 455 kız öğrenci ise köy okullarına devam ediyordu.¹⁸³ Görüleceği üzere, 1923'te 332 olan öğrenci sayısı 1943'te 8.077'ye ulaşarak yaklaşık 25 kat artmıştı.

1932 yılına gelindiğinde Millet Mektepleri dershanelerinin faaliyetleri büyük ölçüde sona ermişti. Bu tarihlerde köylerde 73 öğrencinin devam ettiği 2 dershaneye karşılık, şehir merkezinde herhangi bir dershane bulunmuyordu.¹⁸⁴ Eğitim seferberliğine rağmen, okur-yazar sayısının genel nüfusa oranının yüzde on olduğu tahmin edilmekteydi. Bu sırada il dâhilinde okur-yazar sayısı 903'ü kadın ve 13.138'i erkek olmak üzere 14.041 kişiden ibaretti.¹⁸⁵ Anlaşılacağı üzere kadınlar arasında okuma yazma oranı oldukça düşük düzeydeydi.

1938-1939 öğretim yılında Rize vilâyeti dâhilinde mevcut 33 ilkokul ile 2 ortaokulda 84 öğretmen ve 6.051 öğrenci bulunuyordu. Öğretmenlerden 61'i ilkokullarda görev yapıyorlardı. Mevcut öğrencinin 6.022'si ilkokullarda öğrenim görmekteydiler. Rize ve Pazar ilçe merkez köylerinde üç ve beş dershaneli 27 ilkokul bulunmaktaydı. Ulus (Millet) okulları

181 *Kültür 1936-1937*, İstanbul 1938, s.XVI-XVII, XX-XXI, 26.

182 *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, İstanbul 1939, No:145, s.XXIII-XIX, XXII-XXIII, 82-83.

183 *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s.21, 71.

184 *Maarif 1928-1933*, Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, s.34.

185 *Rize*, 7 Temmuz 1932.

sadece şehir merkezinde üç dershanede hizmet vermekteydi. Üç öğretmenin görev yaptığı bu dershanelere 90 erkek öğrenci devam etmekteydi.¹⁸⁶

1939-1940 öğretim yılında Rize vilâyetindeki ilkokul sayısı önceki ne göre 33'ten 35'e çıkmıştır. Bunlardan dördü Rize merkezinde, biri de Pazar merkezinde beş sınıflı ilkokullardı. Köylerdeki ilkokullar üç, dört ve beşer sınıftan oluşmaktaydı. Rize merkez köylerinde 19, Pazar kazasına bağlı köylerde 11 ilkokulda eğitim verilmekteydi.¹⁸⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rize'de eğitim faaliyetleri daha da artmıştır. 1945 yılında Rize şehir merkezinde tam teşkilatlı bir ilkokul binasının inşaatına başlanmıştır. Köy okulları da çizilen program çerçevesinde zamanında bitirilmek suretiyle eğitim ve öğretime açılmaktaydı.¹⁸⁸

1950'li yılların başında Rize'de 19 yeni ilkokul açılmış, 14 yeni bina yapılmış, 28 okul binası da tamir edilmişti. Özellikle şehir merkezinde ilköğretime büyük rağbet vardı. Şehirde 11, köylerde 155 ilkokul mevcuttu. 1951-1952 öğretim yılında ilköğretim kadrosuna 70 öğretmen ilave edilmekle birlikte hâlâ birçok köy okula kavuşturulamamıştı. Millî Eğitim çalışmalarında bilhassa birleşmiş sınıfların idaresi ve aktif metot üzerinde durulmaktaydı. Millî Eğitim Müdürlüğü, Öğretmenler Birliği ve okullar vasıtasıyla halk eğitimi konusunda da çalışmalar yapıyordu. Öğretmenler Birliği salonunda ve okullarda halka müsamereler ve konferanslar veriliyordu. Ayrıca münazaralar düzenleniyor, edebiyat ve resim müsabakaları yapıyordu. Biçki-dikiş, demircilik-marangozluk kursları da açılmaktaydı. Kazalarda da eğitimde önemli mesafeler kat edilmişti. Merkezinde bir ortaokul ile üç ilkokulu bulunan Çayeli kazasının 30 köyünün hepsinde öğretmenli okul mevcuttu.¹⁸⁹

2.4.2. Ortaöğretim Hayatı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilâyet dâhilinde ortaöğretim kurumu olarak yalnız Rize Ortaokulu bulunuyordu. 1923-1930 yılları arasında okuldaki eğitim-öğretim hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanamamaktadır. Okulun 1923-1928 yılları arasında erkek öğrencileri kabul ettiği, 1928-1929 eğitim yılından itibaren karma (muhtelit) eğitime geçtiği bilinmektedir.¹⁹⁰

186 *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, s.XVI, XX-XXI, 208.

187 *Maarif İstatistiği 1939-1940*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, s.86, 27, 215.

188 *Ulus*, "Rize Bayındır Bir Şehir Oluyor", 11 Ağustos 1946.

189 *Vatan Rize İlavesi*, 25.5.1953.

190 Yücel, *a.g.e.*, s.60.

Foto 19. Rize Ortaokulu

1930'lerden sonra gazete ve eğitim istatistiklerinde sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. 1930'larda ortaokul bitirme sınavlarında öğrencilerin zorlandığı ve çok azının mezun olabildiği anlaşılmaktadır. 1930-1931 öğretim yılında Rize Ortaokulu'ndan 3 kız, 4 erkek olmak üzere 7 öğrenci mezun oldu. 15 Haziran-1 Temmuz 1933 tarihlerinde yapılan ortaokul bitirme imtihanlarına katılan 36 öğrenciden 16'sı başarılı olabildi.¹⁹¹

Rize Ortaokulu 1934 yılına kadar müstakil bir okul binasına sahip değildi. Eğitim-öğretim hep kiralanmış evlerde yürütülüyordu. Bu evlerin de eğitime elverişli olmamaları sebebiyle sık sık bina değiştiriliyordu. Millî Eğitim Bakanlığı bu durumu göz önünde bulundurarak okula bir bina temini için ödenek ayırmıştır. Rize-Gündoğdu şosesi üzerinde eskiden askerî depo olarak kullanılan harap bina 1933 yılı Eylül ayında ihaleye verildi.¹⁹² Bu binanın tamiri sonucu Rize Ortaokulu eğitime elverişli ve devlet malı olan müstakil bir binaya kavuşmuş oldu. Daha sonra binanın önündeki, deniz manzarasını engelleyen metruk ve harap kışla

191 *Rize*, 24 Eylül 1933; *Çoruh*, 6 Temmuz 1933.

192 "Rize'deki Askerî depo binasının Ortamektep hâline getirilmesi için yapılacak 11.835 lira keşifli tamirat ve inşaat ikinci defa olarak tekrar 20 gün müddetle ve kapalı zarf usulüyle münakasaya konulmuştur. İhalesi 14.9.1933 Perşembe günü saat on beşte Rize Ortamektebi'nde toplanacak komisyonca yapılacaktır...", *Hâkimiyet-i Milliye*, "Rize Orta Mektebi Müdürlüğünden", 9 Eylül 1933.

binası yıktırılarak okul bahçesi hâline getirildi. 1934-1935 yılından itibaren eğitim bu binada verilmeye başlandı.¹⁹³

1933-1934 öğretim yılında Rize Ortaokulu'nda ücretli bir pansiyon açılacağı duyurularak, pansiyona 120 lira ücret karşılığında girmek isteyen öğrencilerin okul müdürlüğüne müracaatları istendi.¹⁹⁴ 1936-1937 öğretim yılında öğrenci mevcudu 226'ya çıkmıştır. Bu sırada okulda 12 öğretmen bulunuyordu.¹⁹⁵

Rize Ortaokulu'nda bazı öğretmenler şehrin eğitim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Halkevi'nin açılmasından sonra birçok öğretmen kültürel faaliyetlerde görev aldılar. Ortaokulun Türkçe öğretmeni M. Sıtkı Can, konferans ve yerel basındaki yazılarıyla kültür hayatında etkili olmuştur. Sıtkı Can, 1927 yılında Trabzon Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra bir süre ilkokul öğretmenliklerinde bulunmuştu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi sınavlarında Türkçe öğretmenliği hakkını kazandıktan sonra, 29 Eylül 1931-11 Ekim 1936 tarihleri arasında Rize Ortaokulu'nda Türkçe öğretmeni olarak görev yapmıştır.¹⁹⁶

1936-1937 sınav sonuçlarına göre Pazar (Hopa) Ortaokulu'nda 177 öğrenci, Rize Ortaokulu'nda 223 öğrenci öğrenim görmekteydi.¹⁹⁷

1936 yılına gelindiğinde, Pazar'da da yeni bir ortaokul ortaöğretim hizmetine girmiş bulunuyordu. Bundan böyle Rize Ortaokulu ile Pazar Ortaokulu birlikte anılacaktır. 1937-1938'de il dâhilinde 407 öğrencinin öğrenim gördüğü Rize ve Pazar Ortaokullarında 22 öğretmen görev yapıyordu.¹⁹⁸

Ertesi öğretim yılında her iki ortaokuldaki öğretmen sayısı 23'e, öğrenci sayısı da 479'a yükselmiştir. Rize Ortaokulu'nda görev yapan öğretmenlerden 10'u daimî, 1'i stajyer, 1'i yardımcı öğretmen ve 1'i vekil öğretmen statüsündeydiler. Pazar Ortaokulu'nda görevli 10 öğretmenden 5'i daimî, 4'ü yardımcı ve 1'i vekil öğretmen olarak görevliydi. Her iki ortaokulda görev yapan öğretmenlerden üçünü kadınlar oluşturmaktaydı. 1938-1939 öğretim yılı sonunda sınavlara katılanlar itibarıyla Rize Ortaokulu'nda 268, Pazar Ortaokulu'nda 204 öğrenci mevcuttu. Ortaokul

193 Yücel, *a.g.e.*, s.578.

194 *Çoruh*, 27 Temmuz 1933.

195 *Kültür*, 1936-1937, s.XX.

196 *BCA*, 490.1.315.1293.1.

197 Yücel, *a.g.e.*, s.123-124.

198 *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s.XXII-XXIII.

birinci sınıfa başlayan öğrencilerin çok büyük kısmının üçüncü sınıfa ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Rize Ortaokulu'nda birinci sınıfta 140 öğrenci bulunurken üçüncü sınıfta bu sayının 53'e düştüğü görülmektedir. Yine Pazar Ortaokulu'nda birinci sınıfta 103, üçüncü sınıfta ise 12 öğrenci sınavlara katılmıştır. Ortaokullardaki kız öğrenci sayısı da oldukça düşüktür. Öğretim yılı sonunda Rize Ortaokulu'ndaki toplam 268 öğrencinin 44'ünü, Pazar Ortaokulu'nda ise 204 öğrenciden sadece 17'sini kızlar oluşturmaktadır.¹⁹⁹

1939-1940 öğretim yılında Rize Ortaokulu'nda öğrenim gören 322 öğrenciden 171'i birinci sınıfa, 90'ı ikinci sınıfa, 61'i üçüncü sınıfa devam ediyordu. Mevcut öğrencilerin 46'sını kız öğrenciler oluşturmaktaydı. Pazar Ortaokulu'ndaki öğrenci sayısı önceki yıla göre artış göstermişti.²⁰⁰

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaöğretimde önemli gelişmeler olmuştur. 1945 yılında orta sanat ve yapı enstitüsü eğitim-öğretime açılmıştı. Orta sanat okulu için yapılacak binanın arsası belediye tarafından temin edilmişti. Yapı-Usta Mektebi'ne (Yapı Enstitüsü) ait 67 dekar arsa, hayırsever Rizelilerin para yardımları neticesi olarak Rize'de kurulan Okutma Cemiyeti tarafından 83 bin küsur lira mukabilinde temin edilmişti. Okulun Millî Eğitim Bakanlığı'nca inşasına 1947 yılında başlanmıştı. Vali Cenap Aksu, imar ve inşaa işleriyle çok yakından ilgilenmekteydi.²⁰¹

Rize'de 1951-1952 öğretim yılında lise açılmıştır. Başlangıçta müstakil binası olmadığı için ortaokula ilave edilen binalarda eğitim sürdürülmüştür. Rize dışında yerleşmiş olup iktisâdî hayatta rolü olan Rizeliler eskiden beri eğitim harcamalarına yardımcı oluyorlardı. Yapı-Usta Mektebi de Rizelilerin yardımıyla kurulmuştur. Bu defa lise için bina temini ve ilk etapta mevcut ortaokula ek binalar yapılmasına katkıda bulunmuşlardır.

1950'li yılların başında Rize, ortaöğretimde önemli bir aşamaya gelmişti: İl dâhilinde bir lise (Rize) ve üç ortaokul (Rize, Çayeli, Pazar) bulunuyordu. Çayeli ve Pazar ortaokullarında 381 öğrenci eğitim görmekteydi. Rize'de teknik öğretime de bilhassa önem verilmekteydi. Şehirde bir Yapı Enstitüsü, bir Erkek Sanat Enstitüsü ve bir de Kız Orta Sanat Okulu bulunmaktaydı.²⁰²

199 *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s.270, 242-243.

200 *Maarif İstatistiği 1939-1940*, s.215.

201 *Ulus*, "Rize Bayındır Bir Şehir Oluyor", 11 Ağustos 1946.

202 *Vatan Rize İlavesi*, 25.5.1953.

2.4.3. Halkevi'ndeki Kültürel Faaliyetler

Rize Halkevi, 1932 yılından sonra vilâyetin kültür hayatına yön veren bir merkez olmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Millet Mekteplerinin açılmasıyla başlayan halk eğitimine yönelik çalışmalar, 1932 yılından itibaren daha da genişletilerek Halkevleri vasıtasıyla yürütülmüştür. Halkevleri ilk defa 19 Şubat 1932'de 14 il merkezinde, ikinci aşamada 24 Haziran 1932'de 20 il merkezinde birden faaliyete geçti.

Rize Halkevi 24 Haziran 1932 tarihinde Cuma günü açıldı. Açılışın yapılacağı Cumhuriyet Halk Fırkası binası "baştanbaşa donatılmış, salonun duvarları Halkevini teşkil eden şubelerin isimlerini ve gençliğe hitaben yazılan çok güzel cümleleri ihtiva eden renkli levhalarla" süslenmişti. Törene salonda bulunan radyodan Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep (Peker)'in yapacağı konuşmayla başlanacaktı, ancak radyonun parazit yapması sebebiyle bu gerçekleşemedi. Açılıştaki, İstiklâl Marşı'nın okunmasından sonra Cumhuriyet Yemini yapıldı. Vali Ekrem Bey konuşmasında şunları söyledi:

"Halkın kendi evi gibi serbestçe içine gireceği, halkın kendi evi gibi içinde oturup eğleneceği bir yer. Halk işlerinin içinde düşünüp konuşulacağı bir mahâl. Halkın görgüsünü, bilgisini, halkın servetini, sıhhatini artıracak bir kaynak. Halkın asıl neslini iyi bilmeyenlere halkın istikbâldeki mevkiini iyi anlamayanlara öğretecek birer kültür ve kuvvet menbâ demektir... Siyasî inkılâplar içtimaî, iktisâdî, harsî bağlarla perçinlenmezse sallanır. Dipten çürür yıkılır ki, bunun için döktüğümüz kanlar, verdiğimiz canlar heder olur gider. Büyük inkılâpçı Gazi Mustafa Kemal eserini sağlamlaştırmak için Cumhuriyet'in muhafazasını gençlere, gençlerin omuzlarına bırakıyor..."²⁰³

Törende, ortaokul öğrencileri tarafından Behçet Kemal Çağlar'ın *Açılırken* adlı şiiri ile Feyzullah Sacit Bey'in *Türklük* adlı şiirleri okundu. Halkevinin açılışı münasebetiyle gençler tarafından Cumhuriyet Sineması'nda bir müsamere verildi. Akşam, Cumhuriyet Sineması'nda hâsılatı Rize-İspir yolunda çalışanların iaşesine sarf edilmek üzere *Canavar* piyesi sahnelendi.²⁰⁴

Rize Halkevi başkanlığına Ortaokul Müdürü Oğuz Bey seçilmişti. Oğuz Bey bu görevi bir yıl kadar sürdürdü, Mayıs 1933 tarihinde istifa etti. Bunun üzerine Avukat C. Orhan Bey başkanlığı seçildi.²⁰⁵

Rize'de kültürel faaliyetlere öncülük yapan öğretmenler, Halkevi'nin muhtelif kollarında temsil, konferans, kurs gibi muhtelif etkinliklerde görev

203 Rize, 30 Haziran 1932.

204 Rize, 30 Haziran 1932.

205 Rize, 11 Mayıs 1933.

aldılar. Ziya Gökalp'in ölümünün sekizinci yıldönümü münasebetiyle 1932'de yapılan etkinlikte, Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı (Can) Bey, Ziya Gökalp'in hayatı ve eserlerine dair bir konferans verdi. 1933 yılı Şubat ayında Abdülhak Hamit'in (Tarhan) 81. doğum yılı münasebetiyle düzenlenen törende, yine Sıtkı Bey şairin hayatı ve eserlerinden bahsetti. Ortaokul Tarih Öğretmeni Enver Bey, Kasım 1932'de kütüphanede Türk tarihine ait üçüncü konferansını verdi. Halkevi'nin bir odasında ortaokul öğretmenleri tarafından Fransızca kursları açıldı. Aralık 1932'de faaliyete geçen Dil, Edebiyat ve Tarih Kolu komite üyeliklerine Ortaokul Tarih Öğretmeni Enver Bey ile Fransızca Öğretmeni Arif Bey seçildiler.²⁰⁶

16 Şubat 1933'te Halkevi binasına taşınan Rize gazetesinde Halkevi'nin çalışmalarıyla ilgili birçok haber ve yazılar yayımlanmıştır. Bunlar arasında özellikle Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı Bey'in yazıları dikkati çekmektedir.

Vali Ekrem Bey, Halkevi'nin çalışmalarıyla yakından ilgileniyordu. 1933 Şubatında *Cuma Derneği*'ne başkanlık yapan Vali Bey, Halkevi şubelerinin daha canlı bir surette çalışmaları hususunda direktifler verdi. Bunun üzerine Halkevi Yönetim Kurulu, "*halkı haftanın tatil günleri kendi sinesinde toplayarak, türlü türlü salon oyunlarıyla eğlendirmek, biraz da faydalı mevzular etrafında musahabeler yapmak düşüncesiyle*" haftada bir defa, on sekiz yaşından büyük herkesin katılacağı "*Cuma Dernekleri*" düzenlenmeye başlandı.²⁰⁷

Halkevi Temsil Kolu tarafından, önemli günlerde Faruk Nafiz (Çamlıbel) ve Behçet Kemal (Çağlar)'in eserleri sahneleniyordu. Halkevi'nin açılışında sahnelenen Faruk Nafiz'in *Canavar* piyesinden başka, Cumhuriyet'in yıldönümü münasebetiyle 29 Ekim 1932 akşamı *Akım* sahnelendi.²⁰⁸

Rize Halkevi tarafından 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle 30-31 Ağustos 1933 tarihinde bir kutlama töreni düzenlendi. Program daha hazırlık aşamasından²⁰⁹ itibaren basında geniş yankı uyandırdı. 30 Ağustos günü halkın katılımıyla spor şenlikleri ve eğlenceler düzenlendi.

206 Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Rize", s.44,47.

207 Rize, 9 Haziran 1932; Rize, 9 Şubat 1933.

208 Rize, 25 Haziran 1932; Rize, 3 İkinci Teşrin/Kasım 1932.

209 "30.8.933 Zafer ve Tayyare bayramını duyurarak yaşatmak için zengin bir program hazırlayan evimiz, o günü spor şenliklerine, geceyi ev içinde serbest eğlentiye ve öbür geceyi Behçet Kemal Bey'in Çoban piyesini temsile hasretmiştir. Musikî şubemizin faaliyetini daha ziyade memlekette yararışlı bir düzene koymak için Orta mektebe bir muallim istenilmiştir. Halkevi de ayrıca bir ücret vererek bu arkadaştan istifade edecektir.", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1933.

Behçet Kemal'in 31 Ağustos akşamı sinemada sahnelenen Çoban adlı piyesi büyük ilgi gördü.

Foto 20. Rize Halkevi'nde 31 Ağustos 1933'te Çoban'ı sahneleyen oyuncular.

Rize'den Demir Tekin imzasıyla Ankara'ya gönderilen yazıda iki günlük törenden övgüyle bahsediliyordu:

"Halkevi gençliği 30 Ağustos sabahı doğan güneşle zaferine yeni kavuşmuş bir ordunun sevincini taşıyordu. O gün, zengin bir kutlulama programı, güzel hava varlığı halkı neşelendirmişti.

Mutat merasimden sonra spor şenliklerine başlandı. Çok kalabalık ve yer yoktu. Birinci parti deniz yarışları alâkalı ve neşeli geçti. Kazananlara hediyeler verildi. Halkevi spor sahasında yapılan muhtelif koşullarda gençlerimizin sahip oldukları görüldü. Günün spor eğlenceleri Halkevi futbolcuları tarafından kurulan A ve B takımları arasındaki heyecanlı maçla nihayet buldu. ...

Spor şenliklerinden dağılanlar, gece fener alayını müteakip Halkevinin salon ve bahçelerinde tertip edilen sazlı, sözlü ve zengin eğlencelerle dolu müsameresini şereflelendirdiler.

O gece, gençlikle yakından alakadar olan Vali Beyin gençler arasında yer alması coşkun tezahürata vesile oldu. Bu samimi toplantıda kalbini 30 Ağustos mefhumuna bağlamış bir varlık seziliyordu. ...

Bir gün, bir gecenin zengin programına sığdırılamadığı için 31 Ağustos akşamına bırakılan Çobanın temsili sabırsızlıkla bekleniyor, halk Behçet Kemal'in bu takdire layık eserini temaşa için biletleri kapşıyordu. Gece, sinema binasında şimdiye kadar görülmeyen, bir kalabalık göze çarpıyordu. Muayyen vakitte yirmiden fazla genç tarafından İstiklal Marşı, zengin ve manalı bir dekorla

terennüm edildi. Gazi'nin büstü sağ ve solunda şerefli bayrağımıza sarılmış değil kaynamış iki genç, etraftaki vakur söyleyiciler, bu canlı tablolarıyla Türk gençliğinin Büyük Reis'e ebedi rabitasını temsil ediyordu.

Elektrik ziyaları altında bedii bir şekilde imtizaç ettirilen renkler çok cazip, çok hoştu.

Saz heyetinin olgun ve değerli bir faslından sonra Türkün anayurdunu gösteren perde açıldı. Kalplerimizi coşturan... Sevinçten gözlerimizi yaşartan bir ses...

Bir an ki: orada çobanla beraber gök ve yer arasında yalnız Türk'e yaraşan heyecanlı dakikalar yaşadık. Gençlerimizin kudretli ve imanlı seslerinde eserin gizlediği ruh canlanıyor, hepimizi sarıyor ve biz, onun verdiği zeokle titriyoruz... Halk coşkundu...²¹⁰

Rize Halkevi'nin sahnelediği Çoban piyesinin yankıları uzun süre zihinlerden silinmedi. Basında bu konuda övgü dolu yazılar yayınlandı.²¹¹

Köycülük Kolu, çevre köylere yönelik kültürel faaliyetlerde bulunmaktaydı. Haziran 1933 tarihinde Halkevi salonunda, merkeze bağlı köylerden gelen yüzden fazla muhtar ve ihtiyar heyeti azalarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Temmuz 1933 tarihinden itibaren her Cuma günü merkezî köylere gezintiler düzenlenecekti. Bu ziyaretlerde köylülerle çeşitli konularda görüşmelerde bulunulacak ve köylüler arasında bayrak sevgisini artırmak için köy meydanında "bayrak çekme merasimi" yapılacaktı. Böylece yurt ve vatandaşlık duygusunun pekiştirilmesi hedefleniyordu.

Halkevi heyeti ilk ziyaretini Gündoğdu nahiyesine yaptı. Önceden nahiyeye gelmiş olan köylüler, ortasında bayrak sığı bulunan bir meydanda toplanmışlardı. Köycülük Kolu Başkanı Behçet Bey, bu

210 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Rize Gençliği ve Zafer Günleri", 12 Eylül 1933.

211 "Behçet Kemal'in Halkevlerinin ilk açıldığı gün Ankara Halkevi'nde oynanarak gençliğin ilk sesi hâlinde halkevleri tavanlarını çınlatan bu milli ve ülkülü destanını Rize Halkevi gençleri aynı heyecanı duyarak oynadılar. Bilhassa Çoban'ın gençliğin vazifesini, Türklüğün yüksekliğini haykıran mısraları seyredenler üzerinde derin bir tesir yaptı ve heyecan uyandırdı. Bedbin ihtiyara çıkışan birinci ve inanlı ihtiyarın genç ve dinç varlığı, çok manalı ve güzel bir timsal teşkil etti. Beyin, öz yurdun Türk medeniyetine nasıl kavuştuğunu ve otohton halkın nasıl bir hâlde bulunduğunu anlatan tiradide yeni ve hakiki tarih tezimizin çok kuvvetli bir izahı hâlinde hafızalarda yer etti. Çoban kızının Türk kadınlığının fazilet ve feragati, Türk erkeği ile yanyana, aynı safta vatan işlerinde çalışmaya hazır ve ateşli olduğunu anlatan haykırıları çok güzel bir tesir uyandırdı.", *Hâkimiyet-i Milliye*, "Rize Halkevinde Çoban Oynandı", 24 Eylül 1933. *Servet-i Fünûn*, 5 İlk Teşrin/Ekim 1933, No:1958-233, s.292.

toplantının amacını anlattıktan sonra hediye edilen bayrak, Hamidiye köyünden Kara Mahmut oğullarından 75 yaşında aksakallı bir ihtiyar tarafından direğe çekildi.²¹²

Halkevinin ikinci gezisi 23 Temmuz 1933 Cuma günü Çayeli nahiyesine yapıldı. O gün aynı zamanda nahiyenin pazarı idi. Bayrak merasimi için köylerinden davet edilenlerle birlikte kasabada büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bayrağın çekileceği alanda Halkevi Başkanı Cemil Orhan Bey, millet ve memleket açısından bayrağın öneminden, bayrak sevgisinden ve Cumhuriyet döneminde köylüye verilen önemden bahsetti.²¹³

Foto 21. Çayeli'nde bayrak çekme töreni

Halkevi heyetinin genellikle Cuma günleri köylere yaptıkları gezilerde *"birçok köyde bayrak merasimi yapılmış, konferanslar verilmiş ve köylü ile şehirli arasında sevgi kökleştirmesi için kır eğlenceleri"*²¹⁴ düzenlenmiştir. Böylece yurt ve bayrak sevgisinin canlı tutulması, halkın aydınlatılması ve toplumsal birliğin pekiştirilmesi hedeflenmiştir.

1940'lı yıllarda da Halkevi Rize'de kültürel faaliyetlerin merkezi olmak özelliğini sürdürmüştür. 1944 yılında Rize Halkevi'nin 256 erkek ve

212 *Çoruh*, 8 Haziran 1933; *Çoruh*, 20 Temmuz 1933.

213 *Çoruh*, 27 Temmuz 1933.

214 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Rize Halkevinin Bütün Kolları Çalışıyor", 6 Eylül 1933.

25 kadın üyesi bulunuyordu. Halkevi'nin dokuz şubesinden birine kayıtlı bulunan bu üyeler büyük bir fedakârlıkla çalışıyorlardı. Millî günler önceden hazırlanan programlara göre kutlanıyordu. Bir yıl içinde öğretmenlere, ortaöğretim öğrencilerine ve halka farklı konularda (4'ü ziraat, 17'si tarih, 9'u eğitim, 4'ü ailede çocuk eğitimi ve 1'i de sağlık bilgisi) 35 konferans verilmişti. Yine aynı yıl içinde on yedi aile toplantısı, sekiz tören, on üç halk ve gençlik toplantısı, bir Rize Çay bayramı ve beş balet gösterisi düzenlenmişti. Tören ve toplantılarda saz ve folklor ekipleri gösterilerde bulunuyordu. Temsil Kolu tarafından *Yanık Efe*, *Züğürtler*, *Mete*, *Para Delisi*, *Vatan*, *Vazife* adlı oyunlar sahnelendi.²¹⁵ Halkevi, bu faaliyetleri neticesinde adeta bir kültür merkezi durumuna gelmişti.

2.4.4. Sinema Gösterilerinin Başlaması

Halkevinde muhtelif oyunların sahnelendiği 1930'larda, eğlence ve kültür hayatına sinema da katıldı. 1930'larda, Rize'nin tek sineması olan *Cumhuriyet Sineması*'nda yerli ve yabancı filmler gösteriliyordu. 1933 yılının ilk günlerinin Ramazan ayına rastlaması nedeniyle her akşam "*mevsimin en güzel filmleri*"nin gösterileceği duyuruluyordu. Bayramın birinci gününden itibaren Çanakkale Harp Filmi gösterilmeye başlanacaktı.²¹⁶

Rize'ye ilk sesli sinema Mart 1933'te Trabzon'dan Harunzade Hafız ve arkadaşı Hayrunnas Beyler tarafından getirildi. Bunlardan üçü Muhsin Ertuğrul tarafından çevrilen İstanbul Sokakları, *Bir Millet Uyanıyor*, *Karım Beni Aldatırsa* adlı Türk sinemasının ilk sesli filmlerinden oluşuyordu. Yabancı yapım diğer üç film ise *Mavi Melek*, *Belalar Mubareki*, *Aşk Valsi* adlarını taşıyordu. Cumhuriyet Sineması'nda bir ay kadar gösterimde kalan bu filmlere halk büyük bir rağbet gösterdi. Haziran 1933'te Rize Himaye-i Etfal Cemiyeti'nce getirilen filmler, Perşembe akşamı erkekler, Cuma günü gündüz de hanımlara gösterilmekteydi.²¹⁷ Sinema bu dönemde önemli bir eğlence ve kültür faaliyeti olarak önemini korumuştur.

2.5. BASIN HAYATI²¹⁸

Cumhuriyet'le birlikte bütün ülkede başlayan eğitimli, kültürlü ve refah düzeyi yüksek yeni bir toplum yaratma çalışmaları Rize'de de kendini hissettirmiş, tarımdan hayvancılığa, ticaretten ulaşım, eğitim-

215 *Ülkü*, 16 Nisan 1944.

216 *Rize*, 5 İkinci Kânun/Ocak 1933, No:75; *Rize*, 26 İkinci Kânun/Ocak 1933.

217 Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Rize", s.54.

218 Bu başlık Prof. Dr. Mehmet OKUR tarafından yazılmıştır. (Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

den kültüre büyük bir kalkınma dönemi başlamıştır. Bununla birlikte sosyo-ekonomik ve kültürel hayatın en önemli göstergelerinden biri olan basın alanındaki gelişmeler diğerlerine oranla cılız kalmış, ancak yerel idarecilerin desteği ile faaliyete geçebilmiştir. Şüphesiz bunda, Rize'nin hemen yanı başında bulunan ve Cumhuriyet'e kadar idarî alanda olduğu gibi ticarî, sosyal ve kültürel alanda da bölgenin merkezi konumunda bulunan Trabzon vilâyetinin önemli etkisi vardı. Nitekim yerel veya ulusal meselelere dair haberler hâlâ Trabzon basını üzerinden takip edilmekteydi.²¹⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rize'deki ilk yayın organı Kasım 1926 tarihinde, eğitimci ve şair kişiliğe sahip Trabzonlu Hüseyin Avni Bey tarafından çıkarılan *Yeni Ay* dergisidir. Yalnızca dört sayı olarak yayımlanan *Yeni Ay* dergisi, Şubat 1927'de yayın hayatına son vermiştir. H. Gürsoy *Rize Kültür Dergisi*'nde yazmış olduğu "*Rize'de Çıkan İlk Dergi: Yeni Ay*" adlı makalede dergiyi tanıtırken tek sayı hâlinde çıkmış olduğunu, bundan sonra maddî imkânsızlıklardan dolayı derginin yeni sayısının çıkmadığını belirtmekle beraber, yaptığımız araştırmalar neticesinde derginin dört sayısına da ulaşılmış bulunmaktayız. Son sayı olan 4. sayıda, 3 ve 4. sayıların birlikte yayımlandığı anlaşılmaktadır.²²⁰

Aynı zamanda Rize'de ilk Tedrisat Müfettişi olan Hüseyin Avni Bey, *Yeni Ay* dergisini kişisel gayretleriyle hazırlamakta ve Rize'de basımı mümkün olmadığından yine kendi imkânlarıyla İstanbul'da basımını yaptırarak bölgede dağıtımını sağlamaktaydı.²²¹

18 sayfadan oluşan ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış *Yeni Ay* dergisinin ilk sayısının kapağında Mustafa Kemal Atatürk'ün asker üniformalı bir resmi bulunmaktadır.²²² Derginin ilk sayfasında yer alan "*Maksadımı İzah Edeyim*" başlığı altında ise derginin içeriğinin ne olacağına yer verilmiştir. Buna göre derginin herkese açık olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir.

"Ben Yeni Ay'ım, ayda bir defa görünürüm sahifelerimin ihtiva edeceği yazılar, çocuk velileriyle muallimlerin ve çocuklarındır, yani herkesindir."²²³

219 Trabzon, Osmanlı'dan beri yerel basının en güçlü olduğu vilâyetlerden biridir. Öyle ki 1918-1923 yılları arasında Trabzon'da 16 gazete ve dergi yayımlanmaktaydı. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını 1869-2009*, Ankara 2010, s.141-278.

220 H. Gürsoy, "Rize'de Çıkan İlk Dergi: Yeni Ay", *Rize Kültür Dergisi*, 4, (1958), s.1-4.

221 Gürsoy, *a.g.m.*, s.4.

222 Derginin 2. sayısı 26, 3 ve 4. sayılarının birlikte yer aldığı son sayısı ise toplam 24 sayfadır. Bunların içine derginin kapakları katılmamıştır.

223 *Yeni Ay*, "Maksadımı İzah Edeyim", Ocak 1926, s.1.

Derginin Kasım ayında yayımlanması düşünülmüş ancak yaşanan bazı aksilikler nedeniyle Ocak ayında çıkarılmıştır. Aylık bir dergi olarak yayımlanan Yeni Ay'ın, ilerleyen zamanlarda Hüseyin Avni Bey tarafından 15 günde bir çıkarılması düşünülmüştür. Hüseyin Avni Bey, bu düşüncesini şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Şimdilik birçok mahrumiyetlere katlanarak ve birçok fedakârlıkları göze alarak ayda bir defa çıkabileceğim. Memleket halkı benim kendileri için ihtiyar eylediğim fedakârlığı takdir eder, benim onları sevdiğim kadar onlar da beni severlerse ayda iki defa çıkabilir.”*²²⁴

Rize’de Yeni Ay’dan önce başka bir dergi veya gazete çıkmadığı da dergide şu sitem dolu sözlerle ifade edilmiştir:

*“Zaten bugüne kadar hiçbir gazete ve mecmuası bulunmayan Rize gibi büyük bir vilâyet halkı beni yaşatamazsa ‘günahı vebali boyunlarına!’dır ve bulutlarla örtünür, geçer giderim.”*²²⁵

Dergide eğitim üzerine yazılara, şiir ve bilmecelere de yer verilmiştir. Derginin ikinci sayısının kapağında Başvekil İsmet Paşa, 3 ve 4. sayısında ise Maarif Vekili Mustafa Necati Bey’in resmi bulunmaktadır.

Rize’de ilk matbaa ve gazete ise 1931 yılında Mustafa Cavaş tarafından Rize Matbaası ve Rize gazetesi adıyla faaliyete başlamıştır. Halkevi binasının altında faaliyetlerini yürüten gazetenin imtiyaz sahipliğini dönemin Rize Valisi Ekrem Ergür üstlenmiştir. 6 Ağustos 1931’de yayın hayatına başlayan Rize gazetesi yerel idareciler ve şehrin önde gelenleri tarafından, başkente ve diğer büyük şehirlere uzak olan Rize’nin inkılâplardan, hükümet bildirimlerinden, ülkedeki ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olması, halkın sağlık, kültür, tarım ve hayvancılık konularında aydınlatılması amacıyla çıkarılan bir yayındı.²²⁶

224 Yeni Ay, Ocak 1926, s.2.

225 Yeni Ay, Ocak 1926, s.2.

226 Rize, “İkinci Yıla Kavuşurken” 11 Ağustos 1932, s.2.

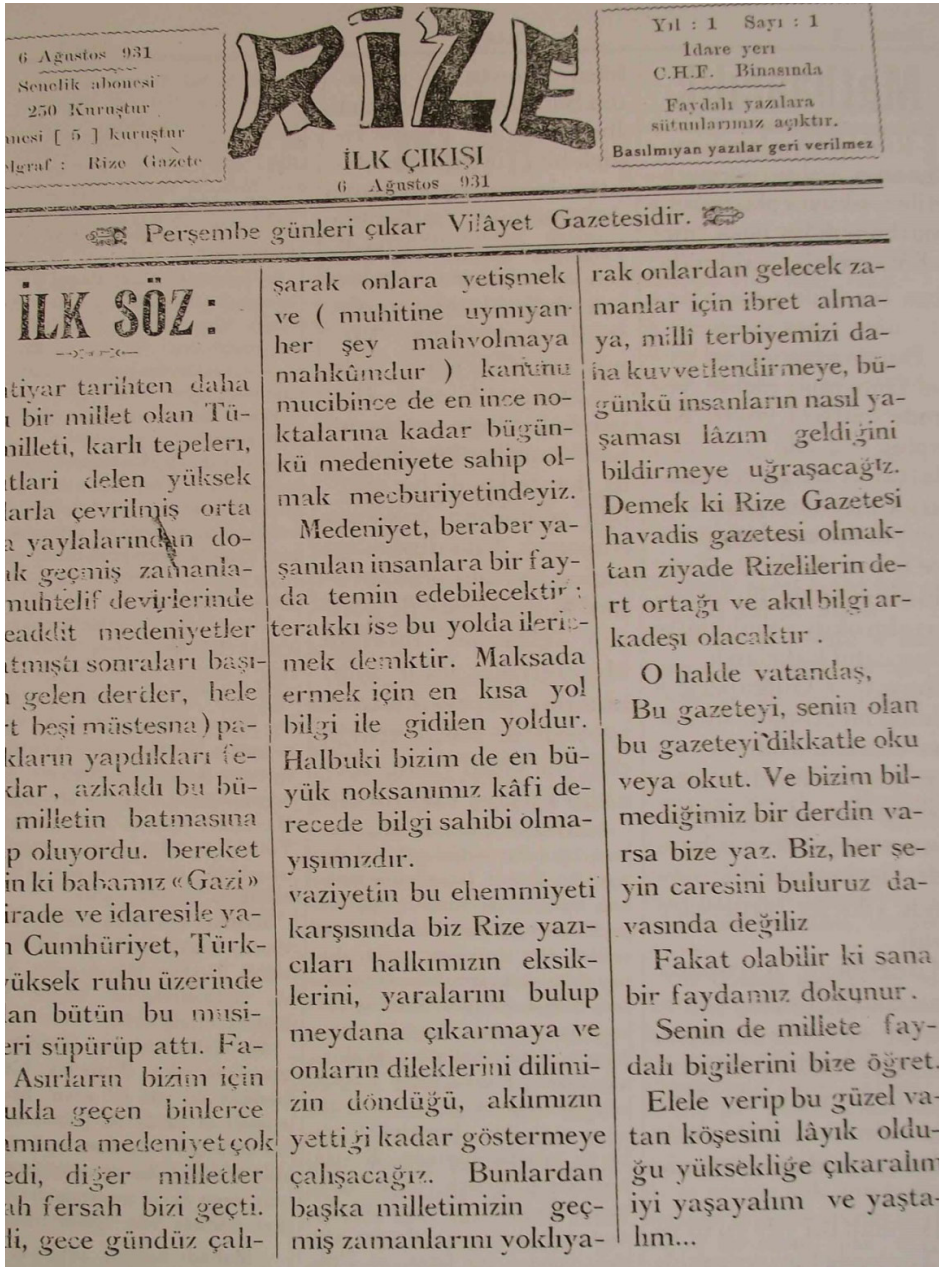

Foto 22. Rize gazetesinin ilk nüshası.

Rize vilâyetinin Artvin'le birleşerek Çoruh adını aldığı dönemde *Rize* gazetesi de 94. sayısı olan 1 Haziran 1933 tarihinden itibaren isim değiştirilerek Çoruh adıyla yayımlanmış, 25 İkinci Kânun/25 Ocak 1936 tarihli 227. sayısından itibaren tekrar *Rize* adını almıştır.

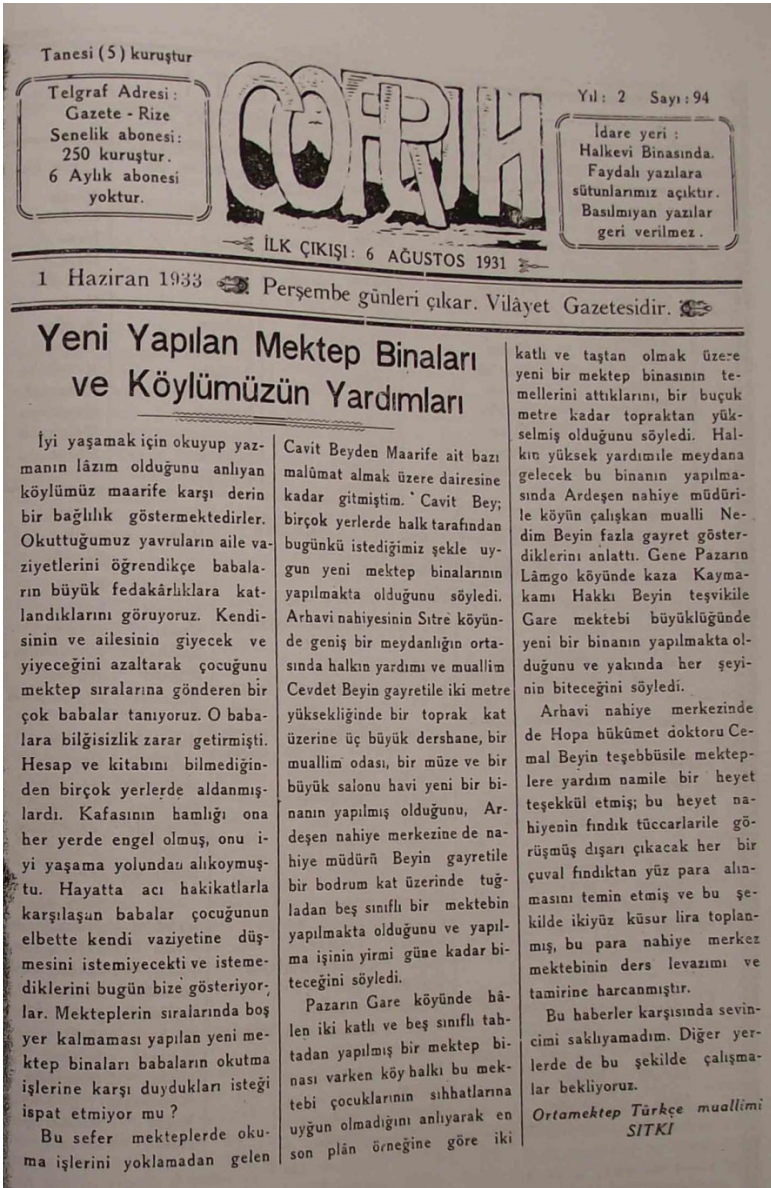

Foto 23. Rize vilâyetinin Artvin'le birleşmesinden sonra Rize gazetesi Çoruh ismini almıştır.

1931-1942 yılları arasında haftada bir yayımlanan gazetenin toplam sayısı 547'dir. Gazete 8 sayfadan oluşmakla beraber ara sıra 12, 13 hatta nadiren de olsa daha fazla sayfa olarak da çıktığı olmuştur. 1941-1942 yıllarında çıkan sayılarında ise gazetenin ebadı büyürken sayfa sayısı 4'e inmiştir. Gazete bayrama denk gelen özel günlerde yayımlanmamış, o

Toplamda 61²²⁷ sayısı eksik olan *Rize* gazetesinin bu sayıları, tarafımızdan arşivlere, gazete koleksiyonlarına ve Türkiye'nin önde gelen kütüphanelerine bakılmasına rağmen temin edilememiştir. Gazetenin tüm sayıları da bir kütüphanede düzenli olarak bulunmamaktadır.

Gazetenin elimizdeki sayıları İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Millî Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi ve Rize İhtisas Kütüphanesi'nden temin edilmiştir.

Rize gazetesi adından da anlaşılacağı gibi bir vilâyet gazetesi olmakla beraber biraz önce belirttiğimiz amacına uygun olarak ulusal gazete şeklinde yayın politikası izlemiştir. Öncelikle cumhuriyet yönetiminin ve toplumsal hayatı ilgilendiren hemen her alanda yapılan inkılâpların memlekette benimsenmesi gazetenin başlıca hedefi olarak belirlenmiş²²⁸ ve yayın hayatını bu çizgide devam ettirmiştir. Yine *Rize* gazetesi, yukarıda belirtilen amaca uygun olarak ulusal anlamda sosyal, ekonomik, edebî, kültürel konular üzerinde dururken diğer taraftan da şehrin başlıca sorunlarını, ihtiyaçlarını, eksiklerini duyurmuş, gençlerin isteklerine dikkat çekmiştir. *Rize* gazetesi aynı zamanda yurtda ve dünyada meydana gelen belli başlı olaylar hakkında da ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Özellikle gazetenin son yıllarına doğru, diğer bir ifadeyle 1939 - 1942 yılları arasında yurt ve dünya haberlerine verilen ağırlık dikkati çekmektedir. Bu süreçte en önemli dünya gündemi olan II. Dünya Savaşı'nın gidişatı, Türkiye'ye yansımaları, diğer ülkelerin durumu, cephelerdeki son gelişmeler hakkında her hafta okuyucular bilgilendirilmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin diğer devletlerle yaptığı antlaşmalar, yabancı devlet adamlarının Türkiye'ye ziyaretleri ve Hatay meselesine dair de çok sayıda haber ve yorumun yer aldığı görülmektedir.

İsmail Ferit, Adnan Mahir, Muallim Reşit, Fidanlık Mütahassısı Hilmi, Baytar Müdürü Kâzım, Ahmet İhsan Aksan, Kazım İsmail, İsmail Hakkı Kutkam, Kemâl Cenap, Avukat M. Nimeti, Sıtkı Can, Kenan Kâhyaoğlu, Necip Ali Küçüka, Kemal Atıla ve Durmuş Türkmenoğlu, *Rize* gazetesinde ülke gündemi veya yerel sorunlara dair yazıları olan belli başlı kişiler olarak öne çıkmaktadırlar. Örneğin İsmail Ferit, Rize'de doktor olarak görev yapmakta olup, resmî görevi dışında sağlık konusunda halkın

227 1932'deki nüshalarından 48. sayı, 1933 yılına ait nüshalarından ise; 105'den 164. sayıya kadar olan toplam 60 sayı eksiktir.

228 *Rize*, "Bu Sayımızla Altıncı Yıla Girmiş Bulunuyoruz", 8 Ağustos 1936, s.1.

bilinçlenmesi için zaman zaman gazetede yazılar da kaleme almıştır.²²⁹ İsmail Ferit Bey'in, yazılarında daha çok bölgeye özgü sağlık problemleri ve salgın hastalıklar üzerinde durduğu dikkati çekmektedir.²³⁰ Yine İsmail Ferit Bey, yazılarında tıp bilimi karşısında geleneksel tedavi yöntemlerine de dikkat çekmiş, bu konuda çok sayıda makale kaleme almıştır.²³¹

Rize gazetesinde ulusal gazetelerde yayımlanan sağlık yazılarına da yer verilmiştir. Bu konuda yayımlanan yazılardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *Dalak (Şarbon) Hastalığı*,²³² *Frengi Hastalığı*,²³³ *Deri Hastalığı*,²³⁴ *Şark Çıbanı (Yıl Çıbanı)*,²³⁵ *Tansiyon*,²³⁶ *Dur Bakalım Belki Geçer*,²³⁷ *Nefes ve Sinirler*,²³⁸ *Hastalıkta Ter Gelince*,²³⁹ *Maydanozdan Deva*,²⁴⁰ *En Mükemmel Gıda*,²⁴¹ *Güneş Banyosunun Usulü*,²⁴² *İspirtolu İçkilerin Sağlığa Zararları*,²⁴³ *Diş Sağlığı ve Diş Temizliği*,²⁴⁴ *Can Boğazdan Gelir Fakat Ne Yemeli?*,²⁴⁵ *Beden Terbiyesi ve Halk Sağlığı*,²⁴⁶ *Soya Fasulyesi En Birinci Gıdadır*²⁴⁷ ve *Sivrisinekleri Nasıl Öldürüp Yok Etmeliyiz*.²⁴⁸

Rize gazetesi 220. sayısından itibaren ise köy halkına yönelik faydalı bilgiler sunulacağını belirtmiştir. Nitekim köylü vatandaşa, faydalı ziraat bilgileri başlığı altında tarım ve hayvancılık üzerine önemli bilgiler verilmiştir. Veteriner ve ilaç yetersizliği ile ulaşım problemleri nedeniyle

229 Rize, İsmail Ferit, "Bağırsak Kurtları", 6 Ağustos 1931, s.6.

230 Rize'de görülen hastalıklardan biri de bölgede momoli olarak adlandırılan ankiloztom hastalığı idi. Bağırsaklarda yaşayan ve nekator denilen kurtların neden olduğu bu hastalık, kişiyi aşırı şekilde zayıf düşürerek ölümüne yol açmaktaydı. İsmail Ferit, "Öldüren Kurt", Rize, 27 Ağustos 1931, s.2.

231 İsmail Ferit, "Kocakarı İlaçları", Rize, 17 Aralık 1931, s.2-3.

232 Kâzım, "Dalak (Şarbon) Hastalığı", Rize, 17 Eylül 1931, s.3-4.

233 İsmail Hakkı Kutkam, "Frengi" Rize, 25 Eylül 1937, s.6-7.

234 Rize, "Deri Hastalığı", 19 Temmuz 1941, s.4.

235 "Şark Çıbanı (Yıl Çıbanı)", Rize, 31 İkinci Kânun/Ocak 1942, s.3.

236 Ahmet İhsan Aksan, "Tansiyon", Rize, 19 Ağustos 1939, s.4-6.

237 İsmail Ferit, "Dur Bakalım Belki Geçer", Rize, 3 Aralık 1931, s.2-3.

238 Rize, "Nefes ve Sinirler", 29 Ekim 1938, s.5.

239 Rize, "Hastalıkta Ter Gelince", 28 Aralık 1939, s.3.

240 Rize, "Maydanozdan Deva", 15 Temmuz 1939, s.4.

241 Rize, "En Mükemmel Gıda", 22 Temmuz 1939, s.4.

242 Rize, "Güneş Banyosunun Usulü", 5 Ağustos 1939, s.4.

243 Rize, "İspirtolu İçkilerin Sağlığa Zararları", 24 Ocak 1942, s.3-4.

244 Rize, "Diş Sağlığı ve Diş Temizliği", 28 Mart 1942, s.2-3.

245 Köy Hekimi, "Can Boğazdan Gelir Fakat Ne Yemeli", Rize, 11 Nisan 1942, s.3.

246 Rize, "Beden Terbiyesi ve Halk Sağlığı", 18 Nisan 1942, s.2-3.

247 Rize, "Soya Fasulyesi En Birinci Gıdadır", 25 Nisan 1942, s.2.

248 Rize, "Sivrisinekleri Nasıl Öldürüp Yok Etmeliyiz", 30 Mayıs 1942, s.2.

özellikle keçi pastörellosu, kıl kurtları, yanıkara, sığır vebası ve tavuk kolerası gibi hastalıklardan çok sayıda hayvan telef olduğundan halkı bilinçlendirmek için Baytar Müdürü Kâzım, *Rize* gazetesinde sık sık yazılar kaleme almaktaydı.²⁴⁹ *Rize* gazetesi ayrıca köy halkını bilgilendirmek için “*İnkılâp Köylü*” adıyla ayrı bir yazı dizisi de yayınlamaktaydı. Bu yazılarda üretimin önemi, yüksek ahlâk ve kütüphaneler hakkında bilgiler verilmektedir.²⁵⁰

Gazetede eğitime özel bir önem verilmiş, anne, baba ve çocukları teşvik edici ve bilinçlendirici haberler yapılmıştır. 21 Temmuz 1932 tarihli “*İyi Okuyanlara 100 Lira*” başlıklı bir haberde, yeni açılacak Halkevi ders-hanelerinde en çok çalışan beş kişiden birinciye 30, ikinciye 25, üçüncüye 20, dördüncüye 15, beşinciye 10 lira para ödülü verileceği bildirilmiştir.²⁵¹

Orta mektep Türkçe Muallimi Sıtkı Bey tarafından kaleme alınan bir makalede ise, cahil çocukların kendi haklarını koruyamayacağı gibi, zamanla memlekete de insanlara da kötülük düşünen bireyler hâline gelecekları açık açık belirtilmiş, tüm bunların önüne geçebilmek için çocukların okutulmasının bir zorunluluk olduğu üzerinde durulmuştur. Makalede ayrıca ailede başlayan terbiyenin ancak okul yoluyla tamamlandığına ve çocukları okuldan uzak tutmakla vatana en büyük kötülük yapıldığına dikkat çekilmiştir.²⁵²

Rize gazetesi, yayına başladığı ilk sayıdan itibaren okul öğrencilerine ait bir bölüm oluşturarak, gençlerin bilgilerini yazmalarına ve paylaşımlarına imkân vermiş böylece onların hem toplumsal sorunlarla daha fazla ilgilenmelerine hem de sosyalleşmelerine önemli katkıda bulunmuştur. Öğrenciler tarafından hazırlanan bu bölümde sorulan bilmece ve yayımlanan cevaplarla gençlerin ilgisi çekilmeye çalışılmıştır.²⁵³ Bilmece dışında öğrencilerin kısa hikâyeler, olaylar ve şiirler de kaleme aldığı görülmektedir.²⁵⁴ Yine Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, İsmail Gaspıralı, Ziya Paşa, Ziya Gökalp, Mehmet Akif gibi Türk siyaset ve düşünce dünyasının önde gelen şahıslarını tanıtmak amacıyla ayrı bir yazı

249 Kâzım, “Keçi Pastörellosu” *Rize*, 20 Ağustos 1931, s.3.

250 Durmuş Türkmenoğlu, “Türk Köylüsü Sen Milletın Efendisısın”, *Rize*, 30 İkinci Kanun 1937/30 Ocak 1937, s.2; “İnkılâp Köylü”, *Rize*, 19 Haziran 1937, s.2.

251 *Rize*, “İyi Okuyanlara 100 lira”, 21 Temmuz 1932, s.5.

252 Sıtkı Can, “Çocuklarını Okutmayanlar Memlekete ve Evlatlarına Fenalık Yapmış Oluyorlar”, *Rize*, 15 Eylül 1932, s.1.

253 *Rize*, “Bilmece”, 20 Ağustos 1931, s.7.

254 *Rize*, “Yaşar Her Neslimizde”, 1 Nisan 1939, s.3; *Rize*, “Çocukları Esirgeme Kurumu”, 22 Nisan 1939, s.5-6.

dizisi de gazetede yer almıştır.²⁵⁵

Rize gazetesinde dönemin spor faaliyetlerine dair de çok sayıda haber bulunmaktadır. Gazete özellikle ülkenin çeşitli vilâyetlerinde düzenlenen spor yarışmalarında dereceye giren Rizeli sporculara sayfasında geniş yer ayırarak gençleri spora özendirmeye çalışmış, zaman zaman da yakın vilâyetlerin sportif başarılarını gündeme getirerek *Rize*'deki yerel yöneticilerin ve halkın dikkatini çekmiştir.²⁵⁶ *Rize* gazetesinde yer alan ifadelerle göre *Rize*, çevre vilâyetlere özellikle Trabzon'a göre spor faaliyetlerinde oldukça geri kalmıştı.²⁵⁷

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, Hatay'ın kurtuluşu, Lozan Antlaşması gibi millî ve dinî günler ile ulusal başarılarla gazete özel bir önem vermiş, bu günlere özgü çok sayıda şiir ve yazı yayımlanmıştır. Millî günlere dair resmî kutlama programları da gazetede ayrıntılı bir şekilde haber yapılmış ve halkın katılımı sağlanmıştır. *Rize* gazetesinde yer alan Cumhuriyet'in on üçüncü yılı kutlamalarına dair bir haberde il, ilçe ve köylerde okulların, evlerin ve işlek cadde ve sokakların bayraklarla donatılacağı, tulum ve kemeçe çalınarak halka bayramın başladığının bildirileceği, günün anlam ve önemini belirten konuşmalardan sonra yerel oyunların sergilenmeye başlanacağı, geceleri ise meşaleler yakılarak kutlamaların devam edeceği belirtilmiştir.²⁵⁸

Millî ve dinî bayram günlerinde Halkevi'nde düzenlenen özel programlar da gazetenin haberlerinde geniş yer almıştır. 18 Ocak 1941 tarihli bir haberde kurban bayramı için *Rize* Halkevi'nde yapılan programda halkla bayramlaşıldığı, ardından konferans, yerel müzik ve halk oyunları ile eğlenceli bir zaman geçirildiği yazılmaktadır.²⁵⁹

Rize gazetesinde yakın çevrede düzenlenen ve bölge halkına örnek teşkil edebilecek ve üretime katkıda bulunabilecek çok sayıda sergi haberi

255 *Rize*, "Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı", 13 Mayıs 1939, s.3; Sıtkı Can, "Fikir Âlemimizin En Büyük Siması Olan Ziya Gökalp Beyin Ölümünün Yıl Dönümü", *Rize*, 27 İlk Teşrin/Ekim 1932, s.2-3; A. Şeyrani, "Mehmet Akif'i Dinleyiniz", *Rize*, 23 İkinci Kânun/Ocak 1937, s.1-2.

256 *Rize*, "Trabzon'a Giden Deniz Sporcularımız Geldi", 31 Ağustos 1940, s.1; *Rize*, "Sporcularımız Samsundan Avdet Etti", 9 Eylül 1941, s.1.

257 Sıtkı Can, "Rize'de Spor Hayatı Canlanamaz mı", *Rize*, 13 Nisan 1933, s.1.

258 *Rize*, "Kutlama Komitesi Yanından", 17 İlk Teşrin/Ekim 1936, s.7.

259 *Rize*, "Halkevi Salonunda Kurban Bayramı Kutlaması", 18 İkinci Kânun/Ocak 1941, s.1.

de yer almaktadır. Gazetede yer alan haberlerden anlaşıldığına göre bu sergiler kimi zaman ticarî, kimi zaman yardım, kimi zaman da öğretici amaçlı olarak düzenlenmekteydi. Örneğin 1931 yılında hayvan yetiştirmeyi ıslah ve teşvik amacıyla Erzurum vilâyet merkezinde 18 gün süren bir hayvan sergisi düzenlenirken,²⁶⁰ Rize’de dikiş nakış üzerine başka bir sergi açılmış,²⁶¹ Samsun’da ise Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’yle Halkevi Sergi Şubesi tarafından Yerli Mallar Sergisi organize edilmiştir.²⁶²

Rize gazetesinin yukarıda da ifade edildiği üzere modern Türkiye’nin oluşumunu sağlayan inkılâpların ve hükümet kararlarının bölge halkına ulaştırılmasında ve benimsenmesinde büyük rol oynadığı; siyasal, sosyal, kültürel ve eğitim alanında çıkarılan yasaların ayrıntılı olarak gazetede ele alındığı görülmektedir. Bu anlamda toplumsal yaşamda meydana gelen değişiklikler veya tepkiler de aynı şekilde gazetede kendine geniş yer bulmuştur. Cumhuriyet’in ilânı, Halifeliğin kaldırılması, Medenî Kanun’un kabulü ve kılık kıyafet inkılâbı sonrası kadın - erkek giyiminde meydana gelen değişiklikler, medenî yaşam için olumlu gelişmeler olarak anlatılmıştır.²⁶³ Yine bu cümleden olarak gazetede yaklaşık 4 hafta boyunca soyadı nizamnamesi ve soyadı alanların isimlerine yer verilmiştir.²⁶⁴

Rize gazetesinde Türk tarihi ve Türk diline dair de çok sayıda yazı yer almaktadır. Türk halkına millî kimlik ve güven vermeyi amaçlayan bu yazılarda Türk kültür ve medeniyetinden örnekler kaleme alınmış, Türklerin öz kimliğinin Orta Asya Türk devletlerine kadar uzandığına dikkat çekilmiştir.²⁶⁵ Nitekim gazete 6 Ağustos 1931 tarihli ilk sayısına “İhtiyar tarihten daha yaşlı bir millet olan Türk milleti, karlı tepeleri, bulutları delen yüksek dağlarla çevrilmiş Orta Asya yaylalarından doğarak geçmiş zamanların muhtelif devirlerinde müteaddit medeniyetler yaratmıştı...” şeklinde giriş yapmıştır.²⁶⁶ 1 Eylül 1932 tarihinde yayımlanan “Dünyaya Medeniyet Hocalığını Yapan Türklerdir” başlıklı bir makalede ise Türklerin dünyaya kan ve ateş değil, medeniyet ve sanat taşıdıkları anlatılmakta,

260 Rize, “Erzurum Hayvanat Sergisi”, 10 Eylül 1931, s.4.

261 Rize, “Açılacak Sergiler”, 1 Eylül 1932, 5.

262 Rize, “Samsun’da Büyük Sergi”, 24 İkinci Teşrin/Kasım 1932, s.5.

263 Rize, “Her Tarafıta Olduğu Gibi Şehrimizde de Türkçe Ezan Derin Bir Alaka Uyandırmıştır”, 18 Şubat 1932; 3; Çoruh, “Kafesler Kalktı Sıra...”, 27 İlk Kânun/Aralık 1934, s.3; Çoruh, “Yenilik Yolunda Pazar Kadınları İlerliyor”, 31 İkinci Kânun/Ocak 1935, s.3.

264 Ayrıntılı bilgi için gazetenin 175-176-177-178. sayılarına bakabilirsiniz.

265 Sıtkı Can, “Türklerin Buldukları Yerleri Tanıyalım”, Rize, 17 Mart 1931, s.1.

266 Rize, 6 Ağustos 1931, s.1.

Türklerin şimdiye kadar tarih araştırmaları üzerine eğilmedikleri için yabancı yazarlar tarafından savaşa sebep olan bir millet olarak tanıtıldıkları ifade edilmektedir.²⁶⁷ 28 Ağustos 1937'de yayınlanan "*Türk Tarihi'nin Ulusal Kaynakları*" adlı yazıda da Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't-Türk, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime eserleri ve Osmanlı tarihinin yazarlarından Yahşi Fakih hakkında bilgiler verilmektedir.²⁶⁸ 11 Şubat 1939'da yayınlanan başka bir yazıda ise Türk gelenek ve görenekleri tanıtılmaktadır.²⁶⁹ Gazetede ayrıca Millî Mücadele sürecindeki savaşlar başta olmak üzere Türk tarihindeki büyük zaferlere de yer verildiği görülmektedir.²⁷⁰

Aynı şekilde dilde sadeleşme hareketi ile ilgili olarak da; "*Dilimizden Yabancıları Uzaklaştırıyoruz*",²⁷¹ "*İmlâmızı Doğru Yazalım*",²⁷² "*Dil Seferberliği*",²⁷³ "*Dilimizi Yabancı Sözlere Kurtarma İş*"²⁷⁴ şeklinde haberler yer almıştır. Ayrıca gazetede bir dil köşesi oluşturularak dili sadeleştirmek için yazılan yazılar, öz Türkçeye çevrilen kelimeler burada yayımlanarak, halk yeni Türkçe kelimelere alıştırmaya çalışılmıştır.²⁷⁵

Rize gazetesinde yer alan haberlerin önemli bir kısmını da bölgede yetişen tarım ürünleri, ulaşım meselesi, ticarî durum ve diğer iktisadî meseleler oluşturmaktadır. Gazetenin verdiği bilgilere göre 1932 yılının Ekim ayından Aralık ayının 19'una kadar olan sürede Rize İskelesinden 25.615 kilo elma, 17.289 kilo kabuklu ceviz, 12.890 kilo kabuklu fındık, 98.621 kilo fasulye, 1.505 kilo ağaç kavunu, 2.597 sandık mandalina ve 2.279 sandık portakal ihraç edilmiştir.²⁷⁶

Hayat pahalılığı ve ulaşımda yaşanan sorunlar Rize gazetesinde geniş yer almış, özellikle hakkında şiirler, türküler yazılan²⁷⁷ "*Rize-İspir Yolu*" üzerinde durulmuştur.²⁷⁸ Gazetede yer alan yazılarda Karadeniz

267 Sıtkı Can, "Dünyaya Medeniyet Hocalığını Yapan Türklerdir", *Rize*, 1 Eylül 1932, s.1; A. Mez, "Orta Zaman Türk-İslâm Dünyasında Âdetler", *Rize*, 28 İkinci Kânun/Ocak 1939, s.4-7.

268 *Rize*, "Türk Tarihinin Ulusal Kaynakları", 28 Ağustos 1937, s.2.

269 A. Mez, "Orta Zaman Türk-İslâm Dünyasında Âdetler", *Rize*, 11 Şubat 1939, s.8.

270 *Rize*, "İkinci İnönü Zaferi", 5 Mayıs 1941, s.3.

271 Sıtkı Can, "Dilimizden Yabancıları Uzaklaştırıyoruz", *Rize*, 29 Eylül 1932, s.6.

272 Sıtkı Can, "İmlâmızı Doğru Yazalım", *Rize*, 20 İlk Teşrin/Ekim 1932, s.1.

273 Sıtkı Can, "Dil Seferberliği", *Rize*, 16 Şubat 1933, 1-2.

274 Sıtkı Can, "Dilimizi Yabancı Sözlere Kurtarma İş", *Rize*, 16 Mart 1933, s.1-2.

275 *Rize*, "Rize'de Bulunan Sözlere", 23 Mart 1933, s.2.

276 *Rize*, "İhracatımız", 22 İlk Kânun/22 Aralık 1932, s.4.

277 Hüseyin Şevket, "Yol Türküsü", *Rize*, 17 İkinci Teşrin/Kasım 1932, s.2.

278 Sıtkı Can, "İlimizde Hayat Pahalılığı", *Rize*, 30 Mayıs 1936, 4-5.

sahilini iç bölgelere bağlayacak yolların yetersizliğinin Osmanlı'dan beri zaman zaman gündeme geldiği hatırlatılmış ve Rize-İspir yolunun yapımı için Cumhuriyet döneminde hükümetin harekete geçtiği, halkın da desteği ile bu hususta ciddi mesafe kat edildiği belirtilmiştir.²⁷⁹

Rize gazetesinde bölgenin iktisâdî ve ulaşım durumu hakkında verilen bilgilerden başka yöre halkının ekonomik şartlarını yükseltmeyi amaçlayan önerilerde de bulunmaktadır. Ekonomik sorunların çözümünde şirketleşmenin önemine dikkat çeken gazete, bu konuda tüccarlar arasında ortaklık dahi kurulamadığı, halkın iktisâdî durumunun ancak Rize dışındaki şehirlerde, özellikle İstanbul'da yaşayan Rizeli vatandaşların memlekete gönderdikleri maddî yardımlarla biraz olsun düzeldiği ifade edilmektedir.²⁸⁰

Şüphesiz Rize gazetesinde en fazla yer alan haber çay, çay üreticiliği ve çay fabrikaları üzerinedir. Gazetede çaya dair 50'ye yakın haber bulunmaktadır. Çay hakkında halkı bilinçlendirmek için yazılan yazılar arasında, "Çay Biyolojisi ve Çay Kimyası",²⁸¹ "Yapılmış Çayların Tasnifi",²⁸² "Çay Harmanları",²⁸³ "Tuğla ve Tablet Çaylar",²⁸⁴ "Avrupa Usûlü Üzere Yeşil Çay Yapılması",²⁸⁵ "Çay Yapma İşlerinin Kontrolü ve Çay Kalitesinin Tetkiki"²⁸⁶ gibi başlıklar yer almaktadır. Bu başlıklardan da anlaşıldığı gibi, gazete halka çayın üretiminden tüketimine kadarki çeşitli aşamalar hakkında bilgiler vermektedir.

Bölgedeki ekonomik hayatı canlandıran en önemli etken olan çay tarımının gelişmeye başlamasıyla birlikte, hükümet bölgede 1938 yılında dört çay fabrikası kurmaya karar vermiş ve bunun için girişimlere başlamıştır.²⁸⁷

279 Rize, "Rize-İspir Yoluna Hükümetçe Yardım Ediliyor", 5 İlk Kânun/5 Aralık 1936, s.1.

280 Rize, "Rize'nin Tabii, Beşerî, İktisadî Coğrafyası", 25 Şubat 1932, s.6.

281 Kemal Âtilâ, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Biyolojisi ve Çay Kimyası", Rize, 18 Mayıs 1940, s.1-2.

282 Kemal Âtilâ, "Rize Halkına Faydalı Bilgiler Yapılmış Çayların Tasnifi", Rize, 8 Haziran 1940, s.2-3.

283 Kemal Âtilâ, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Harmanları", Rize, 26 Haziran 1940, s.1.

284 Kemal Âtilâ, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Tuğla ve Tablet Çaylar", Rize, 22 Haziran 1940, s.1, 7.

285 Kemal Âtilâ, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Avrupa Usulü Üzere Yeşil Çay Yapılması", Rize, 13 Temmuz 1940, s.1.

286 Kemal Âtilâ, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Yapma İşlerinin Kontrolü ve Çay Kalitesinin Tetkiki", Rize, 20 Temmuz 1940, s.2.

287 Rize, "Dört Çay Fabrikası Kurulacak", 2 Nisan 1938, s.2.

Rize gazetesinde dünyadaki gelişmeler ve hükümet politikalarına dair de çok sayıda haber ve yorumun yer aldığını görmekteyiz.²⁸⁸ 1939 yılından itibaren “*Dünya ve Harp Haberleri*” başlığı altında savaşan taraflardaki son gelişmeler, cephelerin durumu hakkında kısa bilgiler verilmektedir.²⁸⁹ Yine gazetede Türkiye’ye yönelik savaş tehdidinin ve hava saldırılarının olacağı yönünde yazılar çıktı ve halkın uyanık olması yönünde haberler yayınlandığı görülmektedir.²⁹⁰

Asayiş olaylarından²⁹¹ hayvan vergisine,²⁹² sigorta şirketlerine dair düzenlemelerden Türk parasının korunmasına²⁹³ kadar hemen her konuya dair hükümet bildirgeleri, memurlarla ilgili haberler,²⁹⁴ haftalık hava ve hasat raporları,²⁹⁵ teşekkür yazıları,²⁹⁶ reklam ve ilânlar²⁹⁷ *Rize* gazetesinde yer alan diğer belli başlı konular olarak sıralanabilir.

Rize gazetesinde Atatürk’le ilgili de çok sayıda haber bulunmaktadır. Onun söylevleri²⁹⁸, yabancı konukları kabul etmesi²⁹⁹ ve Karadeniz seyahatleri hakkında gazetede haberler çıkmış, zaman zaman ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. Gazete, 12 Haziran 1939 tarihli “*Ulu Önder Atatürk Trabzon’da*” başlıklı haberinde, Atatürk’ü taşıyan İzmir Vapurunu’nun Giresun’u geçtiğini ve bir grup Rizelinin Atatürk’ü karşılamak üzere Trabzon’a gittiğini yazmaktadır.³⁰⁰ *Rize* gazetesi bir sonraki sayısında ise Atatürk’ün

288 *Rize*, “Türk-İngiliz Antlaşması”, 20 Mayıs 1939, s.1.

289 *Rize*, “Dünya ve Harp Haberleri”, 9 Eylül 1939, s.2; 16 Eylül 1939, s.2; 30 Eylül 1939, s.2.

290 *Rize*, “Hava Saldırılarına Karşı Korunma Kanunu”, 9 Eylül 1939, s.3; *Rize*, “(Dikkat, dikkat, dikkat) Hava Taarruzlarına Karşı Korunmak için Alınacak Tedbirleri Aşağıya Yazıyoruz”, 31 Ağustos 1941, s.4.

291 *Rize*, “Hırsızlıkla Beraber Feci Bir Cinayet”, 3 Aralık 1931, s.4.

292 *Rize*, “Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi”, 24 İkinci Teşrin/Kasım 1931, s.5.

293 *Rize*, “Türk Parası ve Kıymetini Koruma Hakkında 12 Numaralı Kararname”, 5 Şubat 1938, s.6-7.

294 *Rize*, “Memurların Cezalandırılmaları”, 13 Ağustos 1931, s.5; Çoruh, “Öğretmenler Arasında Değişiklikler”, 14 Kasım 1935, 3; *Rize*, “Dairelerle Memurların İş Şartları Değişti”, 17 Eylül 1938, s.1.

295 *Rize*, “Haftalık Hava Rasat Raporu”, 5 Mayıs 1933, s.7.

296 Nazif, “Aleni Teşekkür”, *Rize*, 25 Şubat 1932, s.6.

297 *Rize*, “Rize İcra Dairesi İlânları”, 7 İkinci Kânun/Ocak 1932, 8; Çoruh, “Rize Ticaret ve Sanayi Odasından”, 8 Haziran 1933, s.8; *Rize*, “Şevket Turgut Ticarethanesi”, 6 Haziran 1931, s.8.

298 *Rize*, “Atatürk’ün Nutukları”, 20 İkinci Teşrin/Kasım 1937, s.1

299 *Rize*, “General Tavusend (Townshend)’in Madamını Atatürk Kabul Etti”, 17 Nisan 1937, s.1.

300 *Rize*, “Ulu Önder Atatürk Trabzon’da”, 12 Haziran 1939, s.1.

çiftliklerini hazineye bağışladığını haber vermektedir.³⁰¹ 26 Haziran 1937 tarihli sayısında ise Atatürk'ün Trabzon seyahati sırasında Rize halkının minnet ve davet telgraflarıyla Atatürk'ün teşekkür telgraflarına yer verilmektedir.³⁰²

Atatürk'ün hastalığı Rize'de de büyük üzüntü yaratmış, sağlık durumuna dair resmî raporlar gazetede yayımlanmıştır.³⁰³ Gazete, Atatürk'ün ölümünün ardından ise onun hayatı hakkında seri yazılar yayımlamış, bu yazılarda çocukluğundan askerî zaferlere, Cumhuriyet'i kuruluşundan yaptığı inkılâplara kadar sayısız başarılarına dikkat çekilmiştir.³⁰⁴ Necip Ali Küçüka tarafından kaleme alınan “Atatürk ve İnkılâp” başlıklı yazı dizisinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri üzerinde durularak Türk inkılâbının gerekçelerine vurgu yapılmakta ve Atatürk'ün rolüne değinilmektedir.³⁰⁵ Necip Ali Küçüka, Atatürk'ü bütün yönleriyle anlayabilmenin, eserinin büyüklüğünü izah etmenin kendileri açısından mümkün olmadığını, ancak zamanla anlaşılacağını, onu ancak gelecek nesillerin kavrayabileceğini ve kaleme alabileceğini söyleyerek büyük bir gerçeği dile getirmiştir.³⁰⁶

Yukarıda yaklaşık beş yüze yakın nüshasından haber ve yorumlarına yer verdiğimiz *Rize* gazetesini genel olarak değerlendirdiğimizde, gazetenin yayımlandığı dönemde Rize'nin ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal, sağlık ve asayiş durumu hakkında bilgiler verdiği, halkın bilinçlendirilmesi, özellikle de Doğu Karadeniz Bölgesi'ne özgü tarım ürünleri konusunda öğretici bir misyon üslendiği anlaşılmaktadır. Gazete aynı zamanda hükümetin genel amacı bağlamında yapılan inkılâplara, çıkarılan kanunlara, dil, tarih ve kültür konusundaki çalışmalara yayımladığı yazılarla destek olmuş ve halkı Türk ülkesi etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Yine aynı ülkü çerçevesinde Atatürk'ün hayatı, gençlik yılları, askerlik dönemi, yaptığı inkılâplar hakkında bilgiler verilmiş, Türk milleti açısından taşıdığı önem üzerine ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır.

301 *Rize*, “Reis-i Cumhur Atatürk Çiftliklerini Hazineye İhda Buyurdular”, 19 Haziran 1937, s.1.

302 *Rize*, 26 Haziran 1937, s.2.

303 *Rize*, “Resmî Tebliğ, Reis-i Cumhur Atatürk'ün Rahatsızlıkları Hakkındaki Resmî Raporlar”, 22 İlk Teşrin/Ekim 1938, s.1-2.

304 *Rize*, “Atatürk'ün Hayatı”, 18 Mart 1939, s.3; 25 Mart 1939, s.3; 1 Nisan 1939, s.3; 8 Nisan 1939, s.7; 15 Nisan 1939, s.4; 29 Nisan 1939, s.5; 6 Mayıs 1939, s.3, 13 Mayıs 1939, s.3.

305 Necip Ali Küçüka, “Atatürk ve İnkılâp”, *Rize*, 10 Haziran 1939, s.2; 24 Haziran 1939, s.3; 1 Temmuz 1939, s.3; 29 Temmuz 1939, s.3.

306 Necip Ali Küçüka, “Atatürk ve İnkılâp”, *Rize*, 24 Haziran 1939, s.3.

Rize gazetesi yerel bir yayın olmakla beraber hükümetin dış politikasını, Türkiye'nin diğer bölgelerinde meydana gelen olayları, Avrupa ülkeleri arasındaki gerginlikleri, II. Dünya Savaşı'nı, cephelerde yaşanan gelişmeleri bir ulusal yayın gibi takip etmiş, her hafta okuyucularını bilgilendirmiştir. Türkiye'ye yönelik muhtemel bir Sovyet Rusya saldırısı ve bu saldırıda Karadeniz'in en yakın cephe olması gazete haberlerinde zaman zaman kendisini hissettirmektedir.

2.6. RİZE ADLİYESİ VE ARŞİVİ³⁰⁷

2.6.1. Rize Adliyesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hukuk alanında yapılan düzenlemelere uygun bir biçimde Rize ilinde de gerekli teşkilatlanma yapılmış ve Rize adliyesi faaliyetlerine başlamıştır. Elbette burada Rize adliyesinin faaliyetlerine başlamasından kasıt, yeni bir mahkemenin kurulması değildir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, bilhassa Millî Mücadele yıllarında, eski ve yeni dönem arasında keskin ayrımlar yapabilmek oldukça zordur. Millî Mücadele'yi yürüten kadrolar başlangıçta yeni bir devlet kurma değil, işgal altındaki İstanbul'u kurtarma gayretiyle hareket etmişlerdir. Dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin, kontrolü sağladığı yerlerde yeni bir teşkilatlanmaya gitmekten çok, eski düzeni kendi uhdesine alarak devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim 14.09.1922 tarihli bir Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) kararnamesi ile Adliye, Dâhiliye, Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye vekâletlerine gönderilen bir kararda, istirdat edilen şehirlerde nasıl bir teşkilatlanma olacağına dair encümenler kurularak inceleme yapılması istenmektedir.³⁰⁸ Bu durum, Osmanlı hükümetine bağlı teşkilât yapısının zamana yayılarak değiştirileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Cumhuriyet döneminde adlî teşkilatlanma alanındaki ilk ve en önemli adım, şer'î mahkemelerin ilga edilerek yeni bir mahkeme yapılmasına gidilmesi olmuştur. 8 Nisan 1924 tarih ve 469 numaralı "*Mehâkim-i Şer'îye'nin İlğâsına ve Mehâkimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun*" ile Osmanlı Devleti'nden tevârüs edilen adlî teşkilât yapısı köklü bir biçimde değiştirilmiştir. Bu kanuna göre şer'îye mahkemeleri tamamen kaldırılmış ve mahkemeler "Sulh", "Asliye" ve "Cinayet" olmak üzere üçlü bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu mahkemelerin üzerinde ise sadece temyiz

307 Bu başlık Arş. Gör. Mustafa ARIKAN tarafından yazılmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafa.arikan@erdogan.edu.tr)
308 BCA, 30.18.1.1/5-28-13, 14.09.1922.

mahkemesi bulunması kararlaştırılmıştır. Aynı kanunla bu mahkemelerin ne şekilde teşekkül edecekleri ve görev alanları da tanımlanmıştır.³⁰⁹ Takip eden birkaç yıl içinde gerçekleştirilen kanunlaştırma faaliyetleriyle bu mahkemelerde yürütülecek olan hukukî müktesebat baştan sona yeniden tanzim edilmiştir.³¹⁰

Bu dönemde Rize milletvekili Esat Bey'in, TBMM başkanlığına vermiş olduğu bir takrir, hem vilâyetteki adlî işlerin yoğunluğunu göstermesi hem de Rize adliyesinin yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Esat Bey, 13 Ocak 1925 tarihinde vermiş olduğu takrirde, "*Cinayet muamelelerinin kesret ve ehemmiyetine mebnî Rize'de müstakil cinayet mahkemesiyle hukuk dairesinin Atina kazasında da hâkim muavinliğinin, Mapavri nahiyesine de sulh hâkimliğinin Mart'tan itibaren teşkilleri*"nin gerçekleşmesini temenni ettiğini belirtmiş ve bu takrir önce Başvekâlet'e, oradan da Adliye Vekâleti'ne gönderilmek suretiyle işleme alınmıştır.³¹¹

1924 yılında yürürlüğe girmiş olan mahkemeler kanununun dördüncü maddesi, "*Mehâkim-i cinâiye teşkil olunmayan yerlerde cinayet davaları istisnâen mehâkim-i asliyede görülür.*" hükmünü taşımaktadır. Esat Bey'in, Rize'de müstakil bir cinayet mahkemesi kurulması talebinde bulunması, başlangıçta Rize adliyesinde sadece sulh ve asliye mahkemelerinin olduğunu göstermektedir. Rize adliyesinin arşivinde bulunan ve en eskileri 1930'lu yıllara kadar uzanan Karar Klasörleri, 1933 yılına gelindiğinde ağır ceza mahkemesinin kurulduğunu göstermektedir.³¹²

309 "*Mehâkim-i Şer'îye'nin İlgâsına ve Mehâkimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun*", *Resmî Cerîde*, S. 69, 26 Nisan 1340/1924, s.5-6.

310 Cumhuriyet döneminde Batı hukukunun benimsenmesi yolunda 17 Şubat 1926 tarihinde, İsviçre Medenî Kanun'u iktibas edilerek bir bütün hâlinde müzakere ve kabul edilmiştir. Bu kanun, 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Bundan sonra Borçlar Kanunu 22 Nisan 1926'da, İsviçre Borçlar Kanunu'nun Fransızca metninden aynen tercüme edilmiştir. Tercüme hukuk faaliyetleri daha sonra da devam etmiş ve 24 Nisan 1926'da İtalyan Ceza Kanunu'ndan iktibas edilen Ceza Kanunu; 4 Ekim 1926'da İsviçre'den Ticaret Kanunu kabul edilmiştir. Bunlardan başka 1927'de İsviçre'den Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu ve 1929 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kabul edilmek suretiyle Cumhuriyet döneminde hem mahkemelerin teşkilatlanması tamamlanmış, hem de bu mahkemelerin uygulayacağı hukukî müktesebat ortaya çıkmıştır. Bkz: Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.196 vd.

311 BCA, 30.10.0/7.40-17, 20.01.1925.

312 Rize Adliye Arşivi, Ağır Ceza Mahkemesi, 1932-1933 Yılı Karar Klasörü.

2.6.2. Rize Adliye Arşivi

Rize Adliye Arşivi, yakın döneme ait yerel tarih araştırmaları açısından çok önemli bilgiler ihtiva eden, ancak maalesef bugüne kadar ih-mâl edilmiş olan adliye arşivlerine işaret etmemize imkân vermektedir. Âtıl kalma ya da daha kötü bir ihtimalle yok olma riskiyle karşı karşıya olan bu arşivler, yakın dönem araştırmaları için çok mühim bir kaynaktır.

Bilindiği üzere arşiv kayıtları, tarih araştırmaları için kaynak değeri en yüksek malzemelerdir. Tarih araştırmaları için hayati ehemmiyeti haiz olan arşivler, devletlerin ve milletlerin hafızasını oluşturur. İçinde bulunan zamanda devletin, toplumun ve fertlerin haklarının korunmasına katkı sunan arşivler, aynı zamanda mazi ile kurulacak irtibatı sağlayacak köprülerdir. Arşiv belgeleri, bir toplumun örf, âdet ve gelenekleriyle sosyal ve kültürel yönleri hakkında fikir verebileceği gibi, devlet teşkilatı ve kurumlar arasındaki ilişkileri de net bir biçimde ortaya koyar.³¹³

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden tevarüs edilen evrak ve defterlerle, dünyanın en zengin arşiv malzemesine sahip devletlerinden biri olmasına rağmen, bu kaynakların kullanımını konusunda hâlâ yetersizlikler görülmektedir. Bu yetersizlikler, geç kalınmış uygulamalar yahut eksik bırakılmış düzenlemeler sebebiyle maalesef aşılammıştır. Örneğin Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 1976 gibi geç bir tarihte kurulmuş, 1984 yılında da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bir birimi hâline gelmiştir. Buna rağmen Cumhuriyet dönemine ait arşiv malzemesinin tamamı tek bir merkezde toplanamamış, Cumhurbaşkanlığı, TBMM, ATASE gibi farklı arşivlerde dağınık hâlde kalmıştır.³¹⁴ Taşrada bulunan devlet dairelerinden çıkan evrakın bu merkez arşivlerine tam olarak aktarılamaması, bir diğer büyük eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Dağınık hâldeki taşra arşivlerine girişlerde ve buralardaki malzemeye erişimde yaşanan zorluklar ise ayrıca vurgulanması gereken problemlerdir.

Taşradaki arşivler, hem yerel tarih çalışmaları için oluşturacağı imkânlar, hem de diğer konularda yapılacak çalışmalarda muhtemel bilgi boşluklarının doldurulmasına sunacağı katkılar sebebiyle, mutlaka dikkate alınmalı ve muhafaza edilmelidirler.³¹⁵ Taşrada bulunan kurum

313 Atillâ Çetin, "Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXXIII, S. 2, 1984, s.53.

314 E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s.35 vd.

315 Taşra arşivlerine yönelik yapılan kanunî düzenlemelerle, taşra arşivlerinde yer alan arşivlik malzemenin tespiti ve muhafazası; muhafazasına lüzum görülmeyen evrakın imhası görevi, taşradaki kurumlar bünyesinde oluşturulacak komisyonlara bırakıl-

arşivleri içinde şehir ve hukuk tarihi araştırmaları başta olmak üzere, pek çok konuda en zengin malzemeyi ihtiva eden arşivler ise, adliye arşivleridir.

Özel bir izinle girip araştırma yapma imkânı bulduğumuz Rize Adliye Arşivi, bu konuda titizlik gösterilmesi gerektiğinin önemli bir delili durumundadır. Bu arşivde incelediğimiz kayıtlar göstermektedir ki, adliye arşivleri yerel tarih çalışmaları için çok büyük bir öneme sahiptir. Bu arşivlerde yer alan kayıtlar, bilhassa yapılacak sosyolojik araştırmalar için paha biçilmez veriler sunmaktadır. Boşanma, miras, evlat edinme, alacak-verecek, suç ve ceza gibi konulardaki toplumsal eğilimler, bu arşiv üzerinden net bir biçimde takip edilebilmektedir.³¹⁶ Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere ait arşivlerin açılmasıyla Cumhuriyet döneminde merkez ve çevre arasında var olan toplumsal farkların, bunların ne yönde değiştiğinin, değişimin sebeplerinin ve sonuçlarının incelenmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla adliye arşivlerinden hareketle bütün Türkiye'yi kapsayan sağlam sosyolojik verilere ulaşılabilecektir.

Adliye arşivleri, hukuk tarihi araştırmaları için de büyük bir öneme sahiptir. Teşkilatlanma, kurumsal değişimler, hukukî yorumlar ve tatbikatlar, bu arşivdeki kayıtlardan rahatlıkla görülebilecektir. Tanzimat döneminden itibaren yaşanan hukukî dönüşümler ve bu dönüşümlerin Cumhuriyet'in kabulünden sonra ulaştığı aşama dikkate alındığında, adliye arşivlerinin bu alanda sahip olduğu potansiyel kendiliğinden meydana çıkmaktadır. Hemen her adliyenin kendine ait bir arşivinin bulunması, bu alanda mukayeseli tarih araştırmalarına da imkân

---

mıştır. Bkz: "İçişleri Bakanlığı Merkez ve Taşra Teşkilâtı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği", *Resmî Gazete*, S. 27637, 10.07.2010. Bu durum pratikte, taşrada bulunan kurum arşivlerinin, arşivcilik tekniklerine uygun bir şekilde oluşturulmamasına, atıl kalmalarına ya da daha kötü bir ihtimâlle tamamen yok olmalarına yol açmaktadır. 2017 yılı Eylül ayında yaptığımız şifahi müracaatta, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi yetkilileri, taşra arşivleriyle ilgili yönetmeliğe göre taşra kurumlarındaki arşivlik malzemeyle ilgilenmediklerini ve gelecek için de buna yönelik herhangi bir çalışmalarının olmadığını belirtmişlerdir. Hâl böyle iken Rize Adliye Arşivi'ndeki malzemenin hâlâ bodrum kattaki depolarda bulunması bir şanstır. En azından bundan sonrası için taşra arşivlerinin muhafaza edilebilmesi ve tarih araştırmacılarının hizmetine sunulabilmesi, sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda gelecek nesillere borçlu olduğumuz bir vazifedir.

316 Rize Adliye Arşivi kaynakları kullanılarak yapılmış örnek bir çalışma olarak bkz: Mustafa Arıkan, "1926 Tarihli Medenî Kanun'un Kabulünden Sonra Çokeşli Ailelerde Görülen Bazı Hukukî Problemler (Rize Örneği)", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 1, Ankara 2018, ss.203-231.

vermektedir. Adliye arşivlerinin tarih araştırmaları açısından taşıdığı bu önemin somut verilerini, biraz sonra vereceğimiz örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rize adliyesi ve arşivi hakkında ortaya konulan ilk bilgiler, bu adliyenin 1925 yılından itibaren oluşmaya başladığına ve uzun bir dönemi kapsayan hatırı sayılır bir arşive sahip olduğuna işaret etmektedir. 2004 yılına kadar eski binada faaliyetlerini sürdüren adliyenin arşivi, bu tarihe kadar çatı katında muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Rize Adliyesi Arşivi, birçok defa imha komisyonu tarafından tasniften geçirilerek dava süreci sona eren dosyalar imha edilmişlerdir. Çıkarılan yönetmelik ve genelgelere uygun olarak yaş ve isim tashihi gibi dava dosyaları kısa sürede imha edilirken, boşanma ve tapu davalarının dosyaları önemlerine binaen daha uzun süre muhafaza edilmişlerdir. Süresi dolan dava dosyaları, 30 yıllık bir muhafazadan sonra imha edilmektedir. Davaların sonuçları ise Hukuk Esas Defteri yahut Karar Esas Defteri'ne çok kısa bir şekilde kaydedilmekte, böylece Cumhuriyet dönemi mahkeme kayıtlarından geriye, Osmanlı kadı sicilleri kadar bile bir malzeme kalmamaktadır.³¹⁷

Rize Adliye Arşivi'yle ilgili olarak ortaya konulan bu kıymetli bilgiler, araştırma imkânlarının kısıtlı olması hasebiyle tashihe muhtaç görünmektedir. Rize Adliyesi Arşivi, hâlâ faaliyetlerini devam ettiren bir kuruma ait olması ve malzemesinin merkez arşivlerde olduğu gibi kullanıma açık olmaması sebebiyle özel izinle girilebilen bir arşivdir. Yapmış olduğumuz incelemede arşivin en eski kayıtlarının bulunduğu Ağır Ceza Mahkemesi ve 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin depolarındaki evraka ulaşılmıştır. Söz konusu depolar, Rize adliye binasının bodrum katında yer almaktadır. Burada her bir mahkemenin kendine mahsus bir deposu vardır. Mahkemelere ait kayıtlar, bu depolarda ayrı ayrı muhafaza edilmektedir. Yetkililerden aldığımız bilgiye göre eski binanın çatı katında bulunan dosyalar, çuvallara doldurularak, herhangi bir tasnife tâbi tutulmaksızın buraya nakledilmişlerdir.

---

317 Abdullah Bay, "Cumhuriyet Dönemi Yerel Arşivlerin Durumu: Rize Arşivleri zerine Bir İnceleme", *Osmanlı Coğrafiyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, Bildiriler Kitabı, C. II, Ankara 2013, s.539-540.

Foto 25. Rize Adliye Arşivi'nin deposunda bulunan dava dosyaları çuvallar içinde muhafaza edilmektedir.

Hangi yıllara ve ne tür davalara ait oldukları bilinmeksizin kabaca çuvallara doldurulan bu dava dosyalarının 1940'lı yıllara kadar gittiği görülmektedir. Esasen eski binanın çatı katında yağmur, nem, is ve toz gibi etkenlerle zaten yıpranmış olan bu arşiv malzemesinin tasnif edilmemiş olması, anlamlı bir çalışmanın yapılmasını neredeyse imkânsız hâle getirmiştir. Bu dava dosyalarının imha edilmesi şimdilik söz konusu olmamakla beraber, tarih araştırmaları için de kullanışlı bir hâlde bulunmamaktadırlar.

Foto 26. Rize 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne ait arşivden bir görünüm.

Dava dosyalarının kullanımı noktasında ortaya çıkan bu zorluklara rağmen Rize Adliye Arşivi'ni tarih araştırmaları için fevkalade önemli kılan husus, burada bulunan karar klasörleridir.³¹⁸ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde mahkemelerde tutulan şer'iyeye sicilleri, kadı ve onun yardımcısı konumunda olan naiplerin, buldukları yerin hâkimi, belediye başkanı, emniyet amiri, mülkî amiri ve halkın her

318 Rize adliyesindeki yetkililere göre bu karar kartonları, Türkiye'deki bütün adliyelerde mevcuttur. Bu bilgi çerçevesinde Bursa Ağır Ceza Mahkemesi'nden aldığımız şifahî cevaba göre bu mahkemenin arşivinde yer alan kayıtlar, ancak 1960'lı yıllara kadar gitmektedir. Elbette daha sağlıklı bir neticeye ulaşmak için bu konuda daha titiz bir araştırma yapmak faydalı olacaktır. Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerin adliyelerinde yer alan bu arşivlerin durumlarının tespit edilmesi ve karar kartonlarının mutlaka muhafaza altına alınması gerekmektedir.

konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamı olmaları hasebiyle gerek merkez-taşra arasındaki siyasî, iktisadî, askerî, hukukî ve içtimâî yazışmaları gerekse de taşrada mahallî olarak görülen hukukî kayıtları içeren defterlerdir. Bu bakımdan aile, toplum, hukuk ve ekonomi alanlarında yapılacak çalışmaların temel kaynağı olan bu sicillerde, muhteva olarak çeşitli belge türlerinin yanı sıra mahkemede görülen davaların kararları yer almaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin kurumsal bünyesinde zaman içinde meydana gelen değişim ve dönüşüme paralel olarak şer'iyeye sicilleri muhteva ve diplomatik açıdan bazı değişikliklere maruz kalmıştır. Bilhassa Tanzimat dönemi ile başlayan süreçte birçok kurum ve müessese ya revizyona uğramış ya da yeni oluşmuştur. Tanzimat döneminde, kadıların birçok yetkisi başka memurlarca ve kurumlarca paylaşılmıştır. Özellikle, Osmanlı hukukunun yanı sıra Batı usulü hukukun da benimsenmesi ve Şer'iyeye Mahkemeleri'nin yanı sıra Nizamiye Mahkemeleri'nin ve kimi özel mahkemelerin de vücut bulması ile klasik şer'iyeye sicillerinin içeriğinde ve belge türlerinde değişim olmuş ve böylece şer'iyeye sicilleri ağırlıklı olarak hukukî kararların tutulduğu kayıt silsilesi hâlini almıştır.³¹⁹

Bu bakımdan Rize Adliye Arşivi'nde bulunan karar klasörleri, Tanzimat dönemi itibariyle tutulan şer'iyeye sicillerinde yer alan dava kayıtlarının muadili durumundadır. Mahkemelerde görülen davalara konu olan iddialar, savunmalar, tanık ifadeleri, deliller ve sonuçlar bu karar klasörlerinde yer alan özetlerde görülebilmektedir. Elbette bu özetler, isim yahut yaş tashihi gibi davalarda daha kısa olurken, cinayet gibi davalarda sayfalar tutacak kadar çoktur.

---

319 Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM Osmanlı Hukuk Tarihi*, S. 29 / Bahar 2011, Ankara 2012, s. 56-72.

2.6.2.1. Rize Adliye Arşivi'ndeki Karar Klasörlerinin Fizikî Özellikleri ve İçeriği

Rize Adliye Arşivi'ndeki karar klasörlerinde yer alan dava özetleri, davaların sonunda mahkemenin hâkimi tarafından dikte edilen ve daktilo marifetiyle kayıt altına alınan varakların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Her sene için açılan ayrı bir klasör söz konusudur. Bu klasörlerde, karara bağlanan her bir davanın özeti, numaralandırılarak sıralı bir biçimde muhafaza edilmektedir.

Foto 28. Rize 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne Ait Karar Klasörleri

Karar kayıtları, eski tarihli davalarda, basit bir biçimde sol üst köşeye esas numarası ve karar numarası yazılarak başlamaktadır. Dava ile ilgili karar açıklanmadan önce davacı ve davalının kimler olduğu zikredilmekte, daha sonra da davaya konu olay hakkında bilgi verilmektedir. Şayet varsa, davayla ilgili deliller ve şahit ifadeleri de özetlendikten sonra, verilen karar açıklanmaktadır. En alt kısma, kararın verildiği tarih yazıldıktan sonra belge, mahkemenin kâtabi ve hâkimi tarafından imzalanmakta ve mühürlenmektedir. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından verilen kararlar, mahkemenin reisi olan hâkimden başka iki üye hâkim tarafından da imzalanmaktadır. Oy birliğiyle karara bağlanmamış kimi davalarda, hâkimlerin, karar özetlerinin altına şerhlerini yazdıkları görülmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, bu özetler, davanın önemine bağlı olarak kimi zaman yarım, kimi zaman birkaç sayfa, kimi zaman da on beş-yirmi sayfayı bulmaktadır.

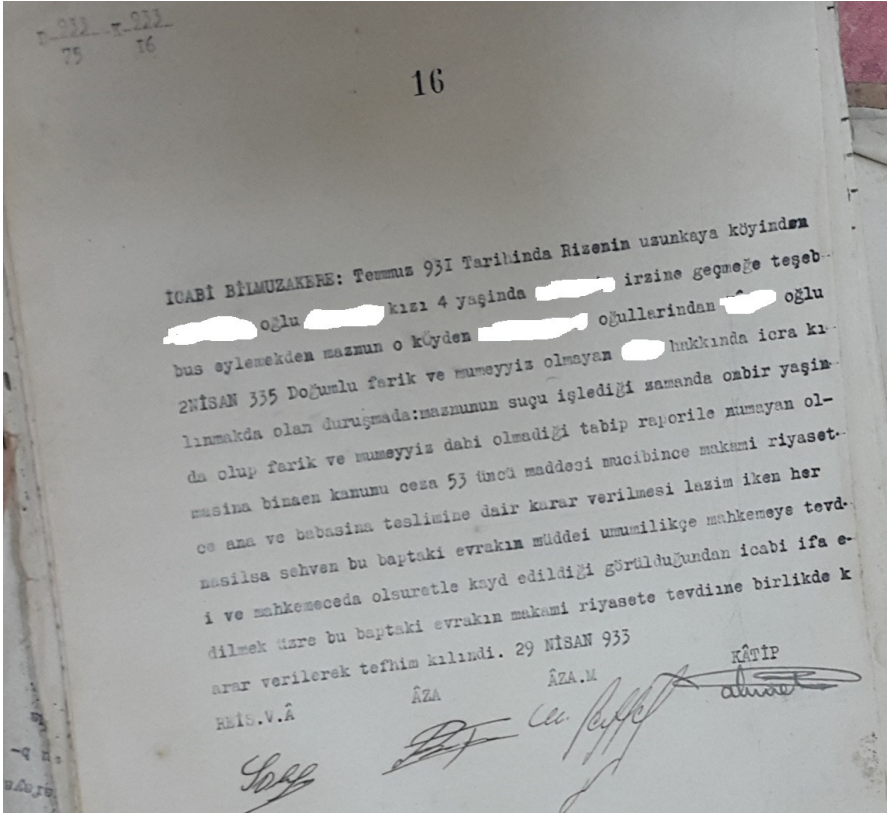

Foto 29. 1933 yılına ait bir karar kaydı.

Rize Adliye Arşivi'nde yer alan karar klasörlerindeki özetlerin formları, zaman içinde küçük birtakım değişiklikler göstererek günümüze de hemen hemen aynıyla devam etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1935 yılından itibaren görülen ve yıllar içinde yapılan değişiklikler sonucunda, kararların kaydedildiği evrakın üzerine, kararı veren mahkemenin adı yazılmaya başlanmıştır. Bunun altına sırasıyla ve başlıklar hâlinde esas ve karar numaraları, hâkim, kâtip, davacı ve davalının isimleri ve davanın konusu yazılmaktadır. Daha sonra "Karar" başlığı altında davayla ilgili verilen karar, yine eskisi gibi gerekçeleri, delilleri ve şahitleri ile özetlenmektedir.

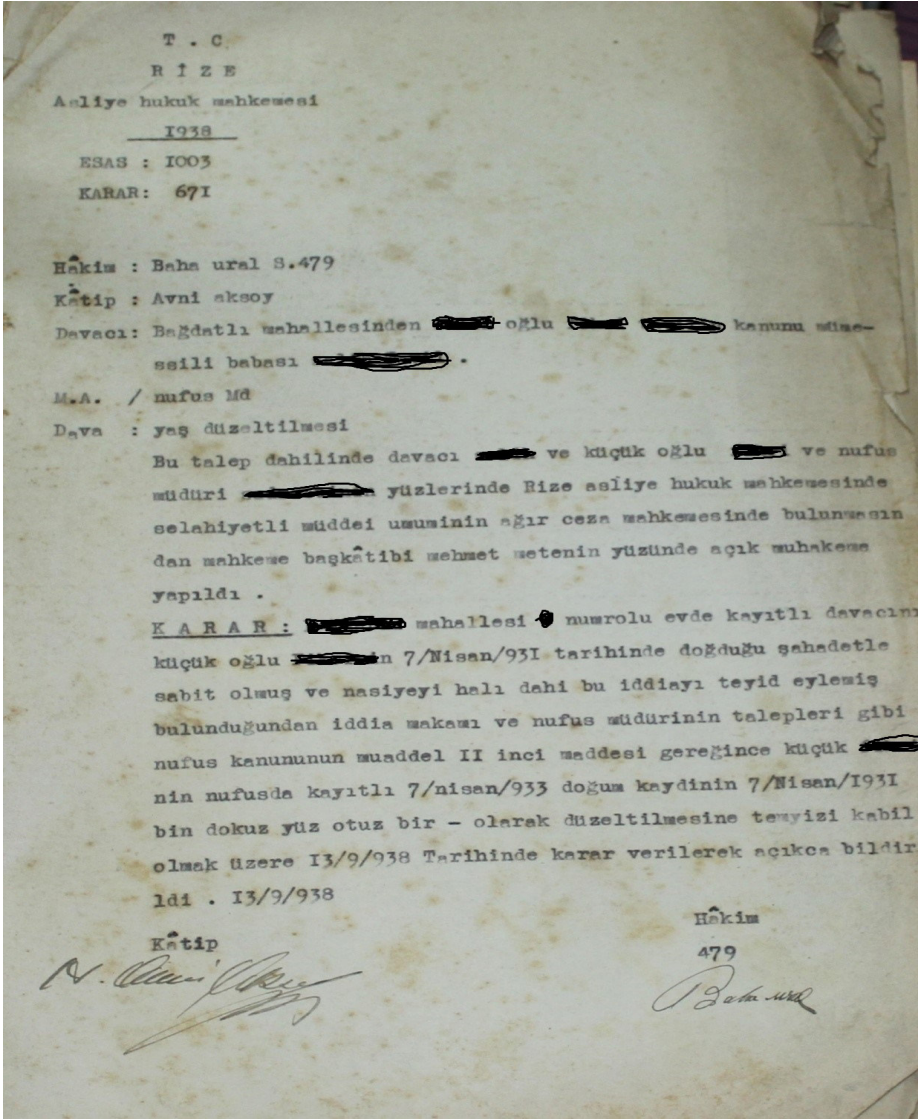

Foto 30. 1938 yılına ait bir karar kaydı.

Dava özetlerinin yer aldığı klasörler, başlangıçta basit kartonlardan ibarettir. Ancak görüldüğü kadarıyla sonradan yapılan iyileştirmeler sonucunda bazı yıllara ait evrak, muhafazaya daha uygun sert kapaklı klasörlere taşınmıştır. Buna rağmen dava özetlerinin tamamının aynı ihtimalla muhafaza edildiğini söylemek mümkün değildir. Kimi klasörler hâlâ eski hâliyle tutulmakta, bir kısmı raflarda düzenli hâlde, bir kısmı ise dağınık biçimde ve farklı şekillerde bulunmaktadır.

Rize Adliye Arşivi'ndeki en eski kayıtları ihtiva eden iki mahkeme

söz konusudur. Bunlardan biri Ağır Ceza Mahkemesi'ne, diğeri ise 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne aittir. Biz, bu iki mahkemeye, Rize bölgesindeki evlenme, boşanma, evlat edinme gibi konularla ilgili araştırma yapmak maksadıyla girdik. 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde yer alan kayıtların, bu konuda önemli bilgiler ihtiva ettiğini gördük. Ancak 1930'lu yıllara kadar gittiğini tespit ettiğimiz karar klasörlerindeki dava özetleriyle, bu arşivin çok daha farklı alanlarda, oldukça geniş araştırma imkânları sunduğunu tespit ettik.

Rize 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ndeki dava özetlerinde evlenme, boşanma, miras, vaseset, velayet, alacak-verecek, tazminat, yaş ve isim tashihi gibi, asliye hukuk mahkemelerinin görev alanına giren konularla ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu mahkemeye ait en eski kayıt, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla 1935 yılına kadar gitmektedir.

Rize Adliye Arşivi'ndeki Asliye Hukuk Mahkemesi'ne ait kayıtlar, yerel tarih, hukuk tarihi gibi farklı disiplinler yaklaşımlara kaynaklık edebilir. Ayrıca aile, evlenme, boşanma, ekonomi gibi konu başlıklarında yapılacak araştırmalar için de bu arşivden istifade etmek mümkündür. Bizce bu mahkemenin kayıtlarının ortaya çıkaracağı en önemli imkânlardan biri de, 1926 yılındaki Medenî Kanun değişikliğinin sonuçlarının takip edilmesi noktasında olacaktır.

Rize Adliyesi'ndeki diğer mahkeme olan Ağır Ceza'da ise, en eski kayıtlar 1932 yılına kadar uzanmaktadır. Bu arşivde de ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren bütün konularla ilgili kayıtlar mevcuttur. Söz konusu kayıtlar, tıpkı Asliye Hukuk Mahkemesi'nde olduğu gibi hem yerel ölçekli araştırmalar hem de mukayeseli araştırmalar için önemli veriler sunmaktadır. Suç ve ceza konusunun takip edilebileceği bu mahkeme evrakının içinde, af konusuyla ilgili verilere de ulaşmak mümkündür.

Netice itibariyle Rize Adliye Arşivi'nden elde ettiğimiz veriler, şunları ortaya koymuştur: Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren bütün mahkemelerde, tıpkı Osmanlı Devleti'nden kalan kadı sicillerine benzer karar klasörleri mevcuttur. Bu karar klasörlerinde, ilgili mahkemede görüşülüp karara bağlanan her davanın bir özeti verilmektedir. Bu özetler, davanın önemine göre farklılıklar gösterse de, netice itibariyle davaların içeriği, seyri ve sonucuyla ilgili kesin bilgiler vermektedir. Başta büyük şehirler olmak üzere bütün mahkemelerdeki bu karar klasörlerinin acilen tespit edilmesi ve muhafaza altına alınması elzemdir. Söz konusu kayıtların tarih araştırmacılarının istifadesine sunulması, başta yerel tarih ve hukuk tarihi araştırmaları olmak üzere, pek çok konuda yeni ve sağlam verilere ulaşılmasının yolunu açacaktır.

Rize Adliye Arşivi, sadece karar klasörleri açısından değil, ayrıca bugüne kadar imha edilmesi gerekmesine rağmen bu işlemin yapılmadığı dava dosyalarını ihtiva etmesi itibariyle de dikkate değer bir arşivdir. Burada bulunan ve çuvallar içinde muhafaza edilen dava dosyalarının tasniflenmesi ve daha iyi koşullarda saklanması şarttır.

Rize Adliye Arşivi örneği göstermektedir ki, taşradaki kurum arşivlerinin mutlaka muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması, belli bir zaman aşımı dikkate alınarak araştırmacıların istifadesine sunulması gerekmektedir. Burada izlenebilecek iki yol vardır: Bunlardan ilki, söz konusu arşivlerin buldukları yerde muhafazasıdır ki, bugün cari uygulama bu şekildedir. Ancak görülmektedir ki bu yöntem, arşiv evrakının tahrip ve imhasına, kullanılamaz derecede kötü şartlarda muhafaza edilmesine yol açmaktadır. Bu sebeple mevcut uygulama devam ettirilecekse, mutlaka arşivcilik tekniklerine uygun yöntemlerle evrakların muhafaza edilmesi gerekir. Bu amaçla görev ve sorumlulukları tam olarak tespit edilmiş, içinde mutlaka arşivcilik eğitimi almış memurların da bulunduğu komisyonlar faaliyete geçirilmelidir. Taşra arşivlerinin bu yöntemle muhafazası söz konusu olacaksa, şehir yahut bölge arşivlerinin kurulması ve şehirdeki yahut bölgedeki bütün taşra kurumlarına ait evrakın tek çatı altında toplanması da müracaat edilebilecek bir usûl olabilir. Taşra evrakının muhafazası için ikinci yol, arşivlik malzeme kıymeti taşıyanların tespit edilerek merkez arşivlere taşınmasıdır. Bu yolla temin edilecek bütün taşra kurum arşivleri, ciddi bir tasniflemeden sonra araştırmacıların ve taşradaki kurumların işlemlerinde ihtiyaç duyulması hâlinde bu kurumların istifadesine sunulabilecektir.

2.7. SOSYAL ALANDA YAPILAN DEVRİMLERİN

RİZE'DEKİ YANSIMALARI³²⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal alanda yapılan bazı düzenlemelere, Rize'de ciddi tepkiler verilmiştir. 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Kanunu) bunlardan birisidir.

320 Bu bölüm, Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından hazırlanmıştır. Yazarın "Rize Siyasi Tarihi (1923-1950)" adlı doktora tezinden üretilmiş olup I. ASEAD Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur. Bkz: Sinan Başaran, Rize Siyasî Tarihi (1923-1950), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; Sinan Başaran, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Bazı Devrimlerin Rize'deki Yansımaları (1923-1950)", ASEAD I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Saraybosna, Bosna Hersek, 4/8, (20-21 Mayıs 2017), s.92-106.

Kanun'la birlikte medreseler kapatıldı. Ardından 1932'de yayımlanan bir talimatnameyle Arap harfleriyle gizli ya da alenî eğitim vermek yasaklandı.³²¹ Tüm bu yasaklamalara rağmen Rize'de Kur'an ve medrese eğitimi gizli bir şekilde devam etti. Her köyde en az bir tane kurs bulunuyordu.³²² Bu tür faaliyetlerde bulunanlardan tespit edilenler kimi zaman adliyeye sevk edilmişlerdir.³²³

Rize'de tepkiyle karşılanan bir diğer devrim Şapka *İnkılâbı*'dır. Bu düzenlemenin, şehrin siyasî hayatında önemli bir yeri vardır. Zira merkezin dayattığı değerler sistemine verilen en büyük tepki şapka giyilmesine dair çıkan kanunun ardından yaşanmıştır. Kanun'un Meclis'te kabul edildiği 25 Kasım 1925 günü³²⁴ Rize'nin Güneysu bölgesinde bazı hocaların önderliğinde galeyana gelen vatandaşlar, Güneysu karakolunu basıp buradaki jandarmayı esir aldılar.³²⁵ Sonrasında bazıları evlerine döndülerse de geride kalan kişiler ellerindeki silahlarla birlikte Rize üzerine yürümek istediler.³²⁶

Olayın haberini alan Rize'deki askerî birlik, bir müfreze askerle geliş güzergâhı üzerindeki Kemer Köprü önünde, yanlarında getirdikleri

321 4 Ocak 1932'de yayımlanan bu talimatnamede belirtilen faaliyetlerde bulunanların, TCK'nin (Türk Ceza Kanunu) 526. Maddesi gereğince üç aya kadar hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar para cezası ile cezalandırılmasına karar verilmişti. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta, Tarihî Gelişim ve Bugünkü Durum*, No:1, Ankara 2008, s.937; Kadir Çandarlıoğlu, "Kuran ve Ezanın Yasaklanması", (2012), <http://belgelerlegercektarih.com/2012/04/29/kemal-ataturkun-eseri-kuran-ve-ezanin-yasaklanmasi/>, (27.08.2016).

322 Ali Topuz, *Ali Topuz Anlatıyor-1 Değişimi Yaşamaz (1932 1972)*, Haz: Hikmet Bilâ, İstanbul 2011, s.31.

323 Rize, 12 Kânûn-ı Sâni/Ocak 1933. Hatta bazı hatıralarda bu kişilerin, kimi zamansa hakarete uğradıkları ya da karakolda kısa süreliğine alıkonuldukları yönünde bilgiler mevcuttur. İsmail Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları, Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, 3. Baskı, İstanbul 2000, s.41.

324 Kanun, 25 Kasım 1925'te Meclis'te kabul edilmiş ve 28 Kasım 1925'te Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte yürürlüğe girmiştir. 25.11.1925 Tarih ve 671 Sayılı "Şapka İktisası Kanunu", *Resmî Gazete*, 28 Teşrin-i Sâni/Kasım 1341, S. 230; Alyot, *a.g.e.*, s.935. Kanun yürürlüğe girdiğinde, uymayanlara yönelik herhangi bir cezaî yaptırımı yoktu. 2004 yılında 5237 Sayılı TCK'nin 222. Maddesi'yle Şapka Kanunu'na muhalefet edenlere iki aydan altı aya kadar hapis cezası getirilmiştir. Bkz: 5237 Sayılı "Türk Ceza Kanunu", *Resmî Gazete*, 12 Ekim 2004, Sayı: 25611. TCK'nin bu maddesi, 13 Mart 2014 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz: 02.03.2014 Tarih ve 6529 Sayılı "Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 13 Mart 2014, S. 28940.

325 Topuz, *a.g.e.*, s.31-37; Fatih Sultan Kar, *Rize'nin Yüzü*, İstanbul 2014, s.371; *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925.

326 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925.

toplarla mevzilendi.³²⁷ Ayrıca Hamidiye Kruvazörü Rize'ye geldi. Hamidiye'nin burada halkı sindirmek için kurusıkı mermi attığı söylenir.³²⁸ Durumun ciddiyetini gören isyancıların pek çoğu, hatırlı kişilerin de araya girmesi ve "az bir ceza ile kurtulursunuz" tavsiyeleri üzerine teslim oldular.³²⁹ 10 gün süren bu olay sonrasında 143 kişi tutuklandı.³³⁰

10 Aralık 1925 günü İstiklâl Mahkemesi üyeleri Rize'ye geldi.³³¹ 14 Aralık günü, 143 kişinin yargılaması bitirildi. Buna göre isyana kumanda ettiği belirlenen Şaban Hoca, silahlı asilerin kumandanı Yakup Çavuş, jandarma karakolunu basanlardan Bekçi Kadir Ağa, asilerin elebaşlarından Hasan Ağa, Peçelioğullarından Muhammet, Kanburoğlu Mahmut ve bunlarla birlikte isyanda rol alan Tarakçıoğlu Sabit ve Peçelioğlu Aslan Çavuş olmak üzere toplam 8 kişi idama mahkûm edildi.³³² Geri kalan-

327 Ak, *Rize Tarihi*, s.210.

328 Kimileri bu mermilerin gerçek olduğunu ve yerleşim yeri olmayan dağlık bir alana bomba atıldığını söyler. Ancak eldeki resmî kayıtlarda ve gazetelerde kurusıkı ya da gerçek mermi atıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Gerçek mermi kullanıldığına dair (ulaşabildiğimiz) eldeki bilgilerden biri görgü tanıklarından aktarım yapanların ifadeleri ve olayın akabinde Rizelilerin söylediği rivayet edilen şu meşhur sözlerdir: "Atma Hamidiye atma, şapka da giyeceğüz, vergi de vereceğüz." Ancak bu sözler merminin gerçek mi kurusıkı mı olduğunu da tam olarak teyit etmemektedir. Bu konudaki bir diğer bilgi ise Gavin D. Brockett'un 1998 yılında yayımlanan bir makalesinde İngiliz Konsolosluğu'na dayandırdığı bir belgedir. Belgeye göre, Rize'ye gelen Hamidiye gerçek mermi kullanmıştır. Bu bilgiler başka kaynaklardan teyit edilemediği için yazıda kurusıkı mermi ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Gavin D. Brockett, "Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923-38", *Middle Eastern Studies*, 34/4, (1998), <http://www.jstor.org/stable/4283969> (7 Nisan 2014).

329 Ak, *Rize Tarihi*, s.210.

330 Tutuklanan kişi sayısını Cumhuriyet gazetesi 82, Hâkimiyet-i Milliye 137 ve Ergün Aybars -İstiklâl Mahkemeleri adlı kitabında- 143 olarak belirtmektedir. Cumhuriyet'in verdiği rakam mahkeme başlamadan önceki rakamdır. Mahkeme sırasında verilen ifadeler ışığında sayının artmış olabileceği düşüncesiyle en yüksek rakam esas alınmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 12 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925; Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, C.1-2, İzmir, 1988, s. 411.

331 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925.

332 *Cumhuriyet*, 30 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925. Kar, kitabında, ağaların adamı olması hasebiyle jandarmayı vuran Ağreyimoğlu Mahmut'a ceza verilmediğini, idam cezası alan kişilerinse bu ağaların yaptıkları haksız uygulamalara karşı çıkan kişiler olduğunu, bu yüzden bunlara arka çıkılmadığı gibi bu sayede de ağaların bu kişilerden kurtulduğunu belirtir. Bkz. Kar, *Rize'nin Yüzü*, s.371.

lardan 14'ü on beşer, 22'si onar³³³ ve 19'u beşer yıl hapis cezasına çarptırıldı. 80 kişi beraat etti. İdam cezaları aynı gün saat 12.00'da infaz edildi.³³⁴ Olaylar nedeniyle hapse mahkûm edilenler, 1929 yılında çıkartılan ve bazı suçların teciline imkân veren 1441 Sayılı Kanun'dan faydalanarak yaklaşık üç buçuk yıl sonra serbest bırakıldılar.³³⁵

Foto 31. Şapka İnkılabı Nedeniyle Rize'de Çıkan Olaylar Sonrası İdam Edilenler. (İdam edilenlerin isimleri: -soldan sağa doğru- Hoca Şaban, Yakup Çavuş, Hasan Ağa, Bekçi Kadir Ağa, Peçelioğullarından Muhammet, Kanburoğlu Mahmut, Tarakçı Sabit ve Peçelioğlu Aslan Çavuş)

Kaynak: *Cumhuriyet*, 30 Kânunievvel/Aralık 1925.

Sosyal alanda yapılan ve Rize'de tepkiye neden olan bir diğer düzenleme peçe, çarşaf ve kafeslerin kaldırılmasıdır. Bu yöndeki ilk yasak, belediye encümenince 1934 yılı Aralık ayında pencerelerdeki tüm kafeslerin³³⁶ kaldırılması kararıyla geldi. Karara göre -genelde sahil boyundaki

333 On yıl hapis cezası alan kişi sayısını Hâkimiyet-i Milliye 2, Aybars ise 22 olarak belirtmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925; Aybars, *a.g.e.*, s.411.

334 Olayı sayfalarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye, haberin devamında kararları dinleyiciler ile beraat edenlerin alkışlayarak karşıladığını belirtir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1925; Aybars, *a.g.e.*, s.411.

335 *TBMM ZC*, C. 11, 3. Dönem, B. 64. 1929, s.48; 1441 Sayılı "Kabahatlerin Affı ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkındaki Kanun", *Resmî Gazete*, 16 Mayıs 1929, S. 1194. Serbest kalanların cezaları tecilli olduğu için cezanın süresi bitene kadar bazı haklardan mahrum kaldılar ve bazı meslekleri icra edemediler. Bu yönde mağduriyet yaşayanlardan Rizeli Hasan Efendi'nin oğulları olan eski Rize Adliye Mahkemesi Başkâtibi Osman Zeki Efendi ile kardeşi Avukat Hulusi Beyler 1933 yılında Meclis'e bir dilekçe ile başvurarak belirtilen mağduriyet nedeniyle cezalarının affını talep ettiler. 6 Mayıs 1933'te Meclis'te yapılan oylama sonucu bahsi geçen kişilerin cezaları affedildi. Bkz. *TBMM ZC*, C.15, D. 4, B. 46, 1933, s.30; 2176 Sayılı "İstiklâl Mahkemesi Kararıyla Onar Sene Kürek Cezasına Mahkûm Olan Rizeli Hulusi ve Osman Zeki Efendilerin Mahkûmiyetlerinin Affına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 20 Mayıs 1933, S. 2405.

336 Evlerin üst katlarında mahremiyeti korumak için pencerelerin önüne düz ya da dışarı-

evlerde görülen- bu kafesleri bir hafta içerisinde kaldırmayanlarınki belediyece söktürülecek, hem masrafı o kişiden alınacak hem de ceza olarak beş lira kesilecekti.³³⁷

25 Şubat 1935'te de belediye encümeni kararıyla peçe yasaklandı.³³⁸ Aynı kararlar, kimi kadınların çözüm olarak şemsiye kullanmaya başlamaları nedeniyle tesettür amaçlı şemsiye kullanımına da yasak getirildi. Çarşafın kaldırılıp yerine manto kullanımı halka ciddi bir mâlî yük getireceğinden çarşafın bir yıl içerisinde mantoya çevrilmesine karar verildi.³³⁹ Peçeye alternatif olarak kullanılan şemsiyenin yasaklanması, Rize'de kimi kadınların ev ziyaretine gidebilmeleri için geceyi beklemelerine ve şemsiyeyle yüzlerini kapatıp sokağa çıkabilmeleri için de yağmurlu günleri seçmelerine neden oldu.³⁴⁰

---

ya doğru bombeli ahşap kafesler yapılırdı. Bombeli kafesler daha çok dış kapıyı gören pencere önünde bulunur ve kapıyı çalan kişileri görmek için kullanılırdı. Z. Sevgen Perker ve Nilüfer Akıncıtürk, "Geleneksel Cumalıkız Evlerinde Ahşap Konut Sistemi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16/1, (2011), s.49-50.

337 Çoruh, 13 Birinci Kânûn/Aralık 1934.

338 Çoruh, 28 Şubat 1935; Rize, 15 Şubat 1936. Bu yöndeki ilk girişim 15 Ocak 1924'te Maarif Vekâleti tarafından okullara gönderilen bir genelge ile kadın öğretmenlerin derslere peçe ile girmelerinin yasaklanması kararıdır. Peçe ve çarşafın toplumun genelinde yasaklanması ise şapkada olduğu gibi hükümetin genel bir kanunıyla değil, yerel yönetimler düzeyinde başlamıştır. 1930'lu yıllarda kadınlara siyasî haklarının verilmesine paralel olarak peçe ve çarşafa yönelik müdahaleler de yoğunlaşmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın 22 Temmuz 1935'te valiliklere gönderdiği peçe ve çarşafa karşı önlem alınmasına dair genelgeyle uygulama resmî olarak tüm ülkeyi içine aldı. Sonrasında yayımlanan bir başka genelgeyle de 23 Nisan 1937'den geçerli olmak üzere peçe, çarşaf, peştamal ve emsali gayri medeni kıyafetlerin giyimi tümüyle yasaklandı. Yakut, 2002'den aktaran: Kadir Çandarlıoğlu, "Atatürk Örtünmeye Karşı Değil miydi?", (2013), <http://belgelerlegercektarih.com/2013/07/01/ataturk-ortunmeye-karsi-degil-miydi/>, (25.08.2016); Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)* Ankara 1998, s.182, 184; Hakkı Uyar, "Fes ve Çarşaf Üzerine", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si, La Turquie Kamaliste*, İstanbul, (2012), s.3, https://www.academia.edu/21842115/Fes_ve_%C3%87ar%C5%9Faf_%C3%9Czerine (29.06.2016); Emniyet Genel Müdürlüğü, "Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, No:129, (Özel sayı), (1998), s.89-91; Çandarlıoğlu, "Atatürk Örtünmeye Karşı Değil miydi?"

339 Çoruh, 28 Şubat 1935.

340 Çoruh, 28 Mart 1935.

Foto 32. Ahşap Bombeli Pencere Kafesi.

Kaynak: Perker ve Akıncıtürk, *a.g.m.*, s.50.

Kararın tatbiki üzerinden daha bir yıl geçmeden gevşemenin başlamasıyla ve bazı şahısların bu yöndeki propagandalarıyla sokaklarda peçe, şemsiye ve çarşafı gezen kadınlar tekrar çoğaldı. Bu durumla zabıtalardan başa çıkamaması üzerine valilik, belediye başkanının talebi üzerine polisler de denetim görevi verdi. Ayrıca tüm devlet görevlilerine ailelerini mantıyla gezdirmeleri için tebligat yapılmasına karar verildi.³⁴¹ Alınan bu yeni tedbirlerle peçe ve şemsiye kullanımı tekrar son buldu.³⁴² 11 Şubat 1936'da Belediye Meclisi'nin aldığı bir başka kararla çarşafın giyimi Rize'de yasaklandı. Kadınlara mantoya geçmeleri için 11 Mayıs 1936 günü akşamına kadar süre tanındı. Belirlenen süreden sonra çarşaf giymeye devam edenlere ilkinde 5 lira ceza verilmesi, tekrarında cezanın bir misli artırılması ve üçüncüsünde ise belediyeye ilişkin yargı cezası kanununun uygulanmasına karar verildi.³⁴³ Bir süre sonra bu yasağa ek olarak, Valiliğin ve Üçüncü Umum Müfettişliği'nin yazıları doğrultusunda Belediye Encümeni'nce 11 Mayıs 1936 tarihinden itibaren ailesini çarşafı gezdiren görevlilerin işlerine son verilmesi kararlaştırıldı.³⁴⁴

341 *Çoruh*, 16 Birinci Teşrin/Ekim 1935.

342 *Çoruh*, 19 Birinci Kânûn/Aralık 1935.

343 *Rize*, 15 Şubat 1936.

344 *Rize*, 11 Nisan 1936. 1921 doğumlu Hızır Erdoğan'la yaptığımız kişisel görüşmede, kararın uygulanmaya başlamasıyla birlikte köylerden çarşıya gelen kadınların peştamallarının, zabıtalardan açtırıldığı yönünde bize bilgi vermiştir. Hızır Erdoğan, *Kişisel Görüşme* (1921 doğumlu), *Rize*, 25 Kasım 2015.

Tüm yasaklamalara rağmen çarşaf ve özellikle de yöresel giysi olan peştamal kimi dönem az kimi dönem çok olmak üzere sonraki yıllarda da kullanılmaya devam etmiştir.³⁴⁵ 1940 yılı başında Rize vekillerinin vilâyetin teftişi sonrası hazırladığı raporda, Rize’de kadınların tesettür dönemi-ni andıran bir durumda olduğu belirtilmektedir.³⁴⁶

Rize’de tepkiye neden olan bir diğer düzenleme ezanın Türkçe okunma zorunluluğudur. Ezan, ilk kez 30 Ocak 1932’de Hafız Esat Bey tarafından İstanbul Fatih Camii’nde Türkçe okunmuş,³⁴⁷ ardından 18 Temmuz 1932’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın talimatıyla tüm yurttaki Türkçe okunması istenmişti.³⁴⁸ Rize’de ise Türkçe ezan ilk kez 4 Şubat 1932 günü Çarşı Camii’nde öğle ezanı olarak Hafız Hakkı Efendi tarafından okundu ve sonraki günlerde de bu uygulama devam etti.³⁴⁹ Yılsonunda Rize Evkaf Müdürlüğü tarafından Hafız Hakkı Efendi’nin başkanlığında müezzinlere makamlı Türkçe ezan okuma kursu açıldı ve yılın son günlerinden itibaren vilâyetin her yerinde Türkçe ezan okunmasına başlandı.³⁵⁰

Uygulama halk tarafından iyi karşılanmadı.³⁵¹ Camiye giden kişi sayısı düştü.³⁵² Kapalı yerde ezanın Arapça okunması suç değildi.³⁵³ Bu yüzden insanlar, namazlarını evlerinde Arapça ezan ve kamet eşliğinde kılar oldu.³⁵⁴ Yasağa rağmen merkez dışındaki mahalle ve köylerde zaman

345 Gazete haberlerine bu durum zaman zaman yansımaktadır. Bkz. *Rize*, 21 Haziran 1941.

346 *BCA*, 490.01/698.375.1.

347 *Cumhuriyet*, 31 Kânûn-ı Sâni/Ocak 1932.

348 Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler” *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 10, (2006), s.84. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018856/1023018010> (28.10.2016).

349 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1932; *Rize*, 18 Şubat 1932.

350 *Rize*, 29 Kânûn-ı Evvel/Aralık 1932.

351 Belirtilen bu durumun aksine Rize vilâyet gazetesinde, Türkçe ezanı duyanların olumlu anlamda uygulandığı, sürekli camiye gitmeyenlerin bile akın akın camiye gittiği, Pazar günleri köylerden gelenlerin öğle ezanı okunurken caminin etrafında toplanarak ezanı huşu ve huzur ile dinledikleri, halkın ezanı kendi lisanıyla dinlemekten ruhani bir zevk duyduğu belirtilmiştir. Dönemin görgü tanıkları, farklı kaynaklarda yer alan bilgiler ve halkın yapısı düşünüldüğünde, CHP’nin yayın organı diyebileceğimiz Rize vilâyet gazetesinin bu yazdıkları kesinlikle doğruyu yansıtmamaktadır. Haberle ilgili bk. *Rize*, 18 Şubat 1932.

352 Muhittin Bilsel, *Kişisel Görüşme* (1917 doğumlu), Rize, 19 Aralık 2015; Şaban Benli, *Kişisel Görüşme* (1931 doğumlu), Rize, 14 Mart 2015.

353 *Vakit*, 14 Haziran 1950.

354 Bilsel, a.g.g., Benli, a.g.g.

zaman Arapça ezan okuyanlar oluyordu. Jandarma, denk geldiğinde bazen bu kişileri götürür, sonra serbest bırakırdı.³⁵⁵

Arapça ezan okuma yasağı 18 yıl sonra, 17 Haziran 1950 tarihinden geçerli olmak üzere iktidara gelen DP (Demokrat Parti) tarafından 5665 Sayılı Kanun'la kaldırıldı.³⁵⁶ Yasağın kaldırılması sonrasında Rize Orta Camii'nde ilk Arapça okunan ezanın ardından duruma sevinen halk kurbanlar kesmiştir.³⁵⁷

2.8. SPOR³⁵⁸

Türkiye'de spor çalışmaları 1913'lerde başlamış olmakla birlikte I. Dünya Savaşı bu çalışmaları sekteye uğratmıştır. Sonraki yıllarda Türk İdman Cemiyeti adıyla kurulan cemiyetler ile birlikte futbol faaliyetleri sürdürülmüştür.³⁵⁹ I. Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan Rize'nin işgalden kurtuluşunun birinci yılında 1919'da Rize'nin ilk spor kulübü olan Rize İdman Yurdu açılmıştır.³⁶⁰ Bu kulübün kuruluşu ile Suphi Bey ve İsmail (Kentay) Bey ilgilenmişler; kurucular arasında Kalamozlu Ali, Ali Kemal Kavrakoğlu, Memiş Kanburoğlu, Hamdi Tuzcuoğlu, Sadettin Türüt, Sabri Kolçak, Acente İbrahim, Lazoğlu Ahmet gibi isimler yer almıştır. İdman yurdunun faaliyet alanları futbol ve jimnastik olmuştur. İdmanlar ve maçlar işgal yıllarında Rusların denizi doldurarak inşa ettikleri

355 Erdoğan, *a.g.g.*, Çolak, *a.g.g.*, Ekrem Tercüman, *Kişisel Görüşme* (1940 doğumlu), Rize, 16 Nisan 2015. İlk yıllarda Arapça ezan okumaya kanunen bir ceza tayin edilmemişti. Bu yönde aksaklıklar çoğalınca, 2 Haziran 1941'te 4055 Sayılı "TCK'nin Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun"la TCK'nin 526. maddesinin ikinci fıkrasına eklenen "...Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, on liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar" hükmüyle, cezaî bir yaptırım getirilmiştir. Ali Dikici, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 42, (2008), s.172; "Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", *Resmî Gazete*, 6 Haziran 1941, S. 4827.

356 BCA, 030.1.0/51.306.2; "Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1950, S. 7535; "4055 Sayılı Kanunla Değiştirilen Türk Ceza Kanunu'nun 526 ncı Maddesinin İkinci Fıkrası'nun Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi", (31 Mayıs 1950), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TU-TANAK/TBMM/d09/c001/b009/tbmm090010090201.pdf>, (erişim tarihi 20 Mayıs 2018).

357 Hamit Kaspar, *Kişisel Görüşme* (1922 doğumlu), Rize, 11 Nisan 2014; Bilsel, *a.g.g.*, Tercüman, *a.g.g.*

358 Bu başlık Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GÜVELOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

359 *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, s.153.

360 Fatih Sultan Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, Rize Vitriini Yayını, İstanbul 2010, s.12.

“Buhti'nin düzü” veya “Kışla Meydanı” denilen alanda yapılmıştır.³⁶¹

Cumhuriyet döneminde Rize'de spor ile ilgili çalışmalar hakkında kesin bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Ancak eldeki veriler ışığında spor faaliyetlerinin 25 Haziran 1923 tarihinde kurulan Şark İdman Yurdu ile başladığını söylemek mümkündür. Bu kulübün kurucuları Ali Kemal Kavrakoğlu, Rıfki Tuzcuoğlu, İshak Turnaoğlu, Hamdullah Şadoğlu, Hasan Biber, Niyazi Diren ve Kamil Karadeniz idi. Kulüp, faaliyetlerini iki yıl kadar sürdürmüş ve bu süre içinde Rize İdman Yurdu ile müsabakalar yapmıştır. Bu müsabakalardan biri de 7 Kasım 1923'te yapılan bir futbol maçıdır ve 1-0 Şark İdman Yurdu'nun galibiyeti ile sonuçlanmıştır.³⁶² Rize İdman Yurdu daha uzun soluklu bir kulüp olmuş ve sonradan Fener Gençlik adını alacak kulübün temellerini atmıştır. 1924 yılında kurulan Rize Türk Ocağı³⁶³ da spor ile ilgilenmiştir. Ocağın spor şubesi başkanlığına Fuat Bey seçilmiş ve futboldan başka farklı spor dallarıyla da ilgilenen ocak, 1926'da belediye bahçesinde bir tenis kortu yaptırmıştır. Bu tenis kortu ile Rize'de ilk defa gençlere saha temin edildiği söylenmektedir. Önemli günlerde spor müsabakaları düzenleyen ve boks ile de ilgilenen ocağın faaliyetleri 1929 sonlarına doğru iyice azalmış ve kapatıldığı 1931 yılında ocaklarda spor teşekkülü kalmamıştır.³⁶⁴

Rize'de 24 Haziran 1932'de Halkevi'nin açılması³⁶⁵ ile spor faaliyetleri yeniden canlanmıştır. Halkevi'nin spor kolu adı altında döneminde farklı alanlarda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler içinde atıcılık, futbol, yüzme ve voleybol gibi spor dalları bulunmaktadır. Ancak bu spor kolları içinde en çok ilgi gören ve faal olarak etkinlikler düzenlenen kol, futbol olmuştur. Halkevi, spor faaliyetlerini Halkspor adıyla ayrı bir spor klübü şeklinde devam ettirmiştir.³⁶⁶ 2 Mart 1936'da kurban bayramı kutlamalarında Rize Halkspor, Trabzon Ocakspor ile bir maç yapmıştır. 4-1 Trabzon Ocakspor kazanmış ancak bu maçta Rizeli gençler son derece büyük bir çaba sarfetmişlerdir.³⁶⁷ Kulüp, Ordu ilinde yaşayan ve daha sonra memleketine dönen “Uzun” lakaplı Yusuf

361 Bugün bu alan Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alandır. Bkz.. Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.12.

362 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.13.

363 Ocağın kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılar için bkz. Sinan Başaran, “Cumhuriyet Döneminde Rize Türk Ocakları (1924-1931)”, s.63-81.

364 BCA, 490.01/65.246.1 ve BCA, 490.01/79.293.2'den aktaran Başaran, *a.g.m.*, s.71.

365 Mesut Çapa, “Rize'nin Yakın Tarihine Bir Bakış (1923-1950)”, s.298.

366 Topaloğlu, *a.g.e.*, s.137.

367 Rize, 14 Mart 1936.

Marşan'ın önderliğindeki gençlerden kurulmuştur. Esnaftan Mehmet Mataracı kulübe yardım ederken, vali Ekrem Bey'den ise futbol alanının düzenlenmesi ve kale yapılması için destek alınmıştır.³⁶⁸ 1936 yılında Ziya Uslu, Tatar Sami, Sait Birkan, Nevzat Mahmutoğlu, Kazım Kartal, Çağalı İbrahim, Tahsin Hacı Genççağaoğlu gibi isimler kulübün önemli isimleri arasındaydı. Yine kulübün önemli yöneticileri ve oyuncularını arasında Niyazi Hacıgenççağaoğlu, Tefvik Beygo, Dursun Kazmaz, Şemsettin Çepni, İbrahim Ekşi, Naci Kamburoğlu, İrfan Bilgin, Asker Halim, Sabri Sürücü, Necati İslamoğlu, Lütfü Vardar, Zeki Köseoğlu, Akif Tuzcu gibi isimler de vardı.³⁶⁹

Halkevi'nin spor kolundan başka bir de Şarspor adıyla bir futbol kulübü kurulmuştur. Halkevi takımının rakip bir takım olmadığı için kendi aralarında maç ve Sanat Enstitüsü binasının olduğu alanda antrenman yaptıkları bilinmektedir. 1933'de Rize askerlik şubesi memurlarından Saim Bey tarafından yetenekli bazı gençlerin bir araya gelerek kurdukları bu kulüp resmî olarak 1936 yılında kurulmuştur.³⁷⁰ Bu kulübün kuruluşu Rize gazetesinden halka duyurulmuştur. "*Askerî müşavir Cevat Bey'in başkanlığında toplanan Rizeli gençler, Halkspor ve Şarspor isimleriyle iki spor kulübü kurdular*" başlıklı haberde Pazar, Hopa ve Borçka kazalarındaki spor teşekküllerini de aralarına alan bu iki kulübün kuruluşu şerefine bir şehir koşusu tertiplendiği ve her iki kulüp arasında egzersiz mahiyetinde bir de maç yapıldığı belirtilmektedir.³⁷¹ Halkevi'nde spora ilgi gösteren bir çok kişinin katılımıyla Belediye başkanı Mucip Kemalyeri, Şarspor'un açılışını ilan etmiştir.³⁷² Rize gazetesi, 23 Mayıs tarihli sayısında Şarspor'un açılış töreninde vali yardımcısı ve il orman direktörü olan Necmettin Koçaş'ın konuşmasına yer vermiştir.³⁷³ Yine aynı gazetede yer alan bir habere göre 1936'dan itibaren 19 Mayıs tarihi spor bayramı olarak kabul edildiğinden ilde spor alanında bir idman şenliği düzenleneceği; ortaokul öğrencileri tarafından jimnastik, koşu, bayrak yarışı, uzun atlama ve

368 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.16.

369 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.17.

370 Fatih Sultan Kar kulübün kuruluş tarihi olarak 1934 yılını vermektedir. Bkz. Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.18.

371 Rize, 4 Mayıs 1936.

372 Rize, 16 Mayıs 1936.

373 Koçaş konuşmasında şunları söylemiştir: "Rizenin tarihi civanmertliği, yaratıcılığı, denizciliği vardır... Spor demek yalnız top oynamak değildir. Denizcilik sporların en başındadır... Halkspor kulübü üyeleri ikiye ayrılarak iki kulüp teşkil ve bunların rekabetiyle kuvvetli gençler yetiştirilmesi düşünülürdü. Bu sayede Rize Şar spor kulübü teşkil edildi." Bkz. Rize, 23 Mayıs 1936.

voleybol maçları ve Halkspor ile Şarspor arasında bir ayaktopu (futbol) maçı yapılacağı anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Gazetede Halkevispor'un maçlarıyla ilgili haberlere rastlanmaktadır. Rize'ye gelen bahriyeliler ile yapılan futbol ve voleybol maçları şöyle anlatılıyor:

“Kahraman bahriyelilerimizin Rize’yi şereflendirmeleri münasebetiyle Rize gençliği güzel bir gün geçirdi. Bahriyeliler ile yapılan futbol ve voleybol maçları hava şartlarının uygunluğu sayesinde çok kalabalık bir halk tarafından seyredildi. Seyirciler arasında mantolarını giymiş bayanların bulunması ayrıca dikkate şayandır. Saat iki buçukta bahriyeli bir hakemin idaresinde başlayan voleybol maçı sıkı bir çekişme ile Halkevi takımının galibiyetiyle sonuçlandı. Saat dörtten sonraki büyük maçı herkes sabırsızlıkla bekliyordu. Evvela Hamidiye takımı az sonra da Halkevi takımı sahaya çıktı. Halkevisporun uzun zamandır çalışmış olmalarına rağmen teknik noksanları çoktu. Halkevi takımına yeni giren ve çok ümit veren genç sağ açık aldığı derin bir pası Halkevinin ilk golü yaptı. Ardından hakemin verdiği penaltı ile Bahriyeliler bir gol kazandı. İkinci yarıda ise Halkevi takımı daha canlı ve düzgün oynadı. Hakemin maç idaresine hakim olmaması ve tüm hücumlara rağmen Halkevi gol bulamadı. Rizeli bir oyuncunun kendi ayağıyla Halkevine yaptığı bir gol ile durum Halkevi aleyhine giderken takım kaptanı Sayim’in ayağıyla attığı gol ile beraberlik sağlanarak maç bu şekilde bitti.”³⁷⁵

Renkleri siyah-beyaz olan Şarspor'un Karadeniz bölgesinde Ordu ili ile yapmış olduğu maçta başarı kazanması üzerine gençler arasında futbola olan ilgi artmış ve Halkevi spor kolundaki bazı gençler de bu kulübe katılmışlardır.³⁷⁶ Uzun Yusuf Marşan ve Kazım Kartal gibi dönemin önemli oyuncularını bu kulübe geçmişlerdir. Kulübün kuruluşunu Ziya Uslu şöyle anlatır: *“1936 senesinde Kasımpaşa'dan gelen Malpetli denen bir futbolcu vardı. Çok süratli bir adamdı. Kaleden kaleye şut atardı. O bir efsaneydi. Biz ChP döneminde Halkevi'nde çalışmalarımızı sürdürdük. Beden terbiyesinin bize yararı olmadı. Mataracı Mehmet efendi gelir bize top, forma alırdı. Esnaf Tayyar Arslan da bizimle çok alâkadar olurdu ama bu böyle gidemezdi. Rize'de tek bir futbol takımı vardı. Maç yapmak için rakip takım yoktu. Bu durum Patuli lakaplı Pazarlı Nazmi Ökten'i fazlasıyla rahatsız ederdi. Uğraştı, sonunda onun*

³⁷⁴ Rize, 16 Mayıs 1936.

³⁷⁵ Rize, 23 Mayıs 1936; Bu maçı Ziya Uslu şöyle anlatmaktadır: *“Hamidiye takımı Rize'ye geldi. Kuvvetli bir takımdı. Bize bir gol attı. Bir gol de biz attık. Maç 1-1 berabere devam ederken Mataracı büyük Ahmet çok güzel top oynardı. Bana bir orta yap dedi ben de mükemmel bir orta yaptım Galibiyet golünü son dakikada attık.”* Bkz. Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.18.

³⁷⁶ Topaloğlu, a.g.e., s.137.

gayretleriyle Rize'de ikinci bir futbol takımı, Şarspor kuruldu."³⁷⁷ Bu takımda Uzun Yusuf Marşan, Kazım Kartal, Tahsin Hacigençağaoğlu, Murat Zırh, Mahmut Kartal, Dursun Kazmaz, Vahit Kurtuluş, Büyük Ahmet Mataracı, Küçük Ahmet Mataracı Nevzat Mahmutoğlu, Sait Birkan, Sabri Tataroğlu, Çohçerli Kaptan Recep gibi isimler bulunmaktaydı.³⁷⁸

Rize gazetesinde spor ile ilgili Şarspor ve Halkspor'un İstanbul'dan sipariş ettikleri futbol ve atletizm malzemelerinin geldiği,³⁷⁹ Belediye Başkanı Mucip Kemalyeri'nden ve Halkevi spor kolu başkanından Cumhuriyet Bayramı'nda bir kupa maçı yapılması istekleri,³⁸⁰ Aralık 1936'da Trabzon Necmiati kulübü sporcularının Rize'ye geldikleri,³⁸¹ 19 Mayıs Spor Bayramı nedeniyle Halkspor ile Şarspor arasında kupa maçı yapıldığı ve Şarspor'un maçı 2-0 kazandığı³⁸², 19 Mayıs gençlik ve spor bayramı nedeniyle spor müsabakaları yapıldığı³⁸³ şeklinde pek çok habere rastlanmaktadır.

Rize'deki spor çalışmalarına ve kulüplere devlet tarafından maddî destek de sağlanmıştır. Valilik ve CHP il yönetim kurulu tarafından parti genel sekreterliğine gönderilen bir yazıda Rize spor bölgesi ve kulüplerine husûsî muhasebenin 400 lira ve belediyenin 100 lira yardım ayırdıkları belirtilmektedir.³⁸⁴

1938 yılında Samsun'da düzenlenen müsabakalarda Karadeniz bölgesi kulüpleri içinde başarı elde eden Halkspor'dan başka Pazarspor'un da kurulmasıyla spor kulüplerinin sayısı artmıştır.³⁸⁵ Pazarspor'un kuruluş tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Pazar'da bir halkevi olduğu düşünüldüğünde, bu takımın da halkevi bünyesinde kurulmuş olduğu

377 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.19.; Kar, kulübün adı ile ilgili "...Şarspor, Rize belediyesinin Şar (inşaat) dairesi bünyesinde kurulmuştur.... Şarspor, şiiir gibi bir isimdi. Bu ismin merak uyandırması da çok doğaldır. Kulüp bu ismi öyle laf olsun diye almamıştı. O zamanlar belediyede Şar dairesi vardır ki, ismi bu birimden gelmektedir." der. Nitekim dönem itibarıyla valilik için "İlbaylık", belediye için "Şarbaylık" kelimelerinin kullanıldığı düşünüldüğünde Şarspor da belediyenin spor takımı olarak anlaşılır.

378 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.19.

379 Rize, 30 Mayıs 1936.

380 Rize, 17 Ekim 1936.

381 Rize, 26 Aralık 1936.

382 Rize, 29 Mayıs 1937.

383 Rize, 21 Mayıs 1938.

384 BCA, 490.01/1125.106.1. İl yönetim kurulu başkanı Fehmi Biber'den CHP genel sekreterliğine gönderilen 22.05.1937 tarihli yazı.

385 Topaloğlu, Pazarspor'un cumhuriyet döneminde kurulan üçüncü kulüp olduğunu söylemekte; Kar ise bu kulübün kuruluş tarihi olarak 1963 yılını vermektedir.

anlaşılır. 1936 yılında Fener Gençlik spor adıyla kurulan yeni bir takım daha vardır. Fenerbahçe takımı gibi sarı-lacivert renkleri olan bu takımın kurucusu Dursun Ali Arslan'dır.³⁸⁶

II. Dünya Savaşı yılları kulüplerin faaliyetlerine bir süre ara vermelerine neden olmuştur. Bu olumsuzluklara rağmen futbol müsabakaları düzenlenmiş; böylece savaşın sıkıntıları unutulmaya ve halka moral verilmeye çalışılmıştır. 1940'lı yıllarda Rize'de spor faaliyetlerine ve futbol kulüplerine devlet desteğinin sürdüğü görülür. CHP Çoruh vilâyeti müfettişi Cemal Karamuğla tarafından gönderilen raporda, spor faaliyetleri ile ilgili şu bilgiler mevcuttur:

“Rize’de biri Halkspor diğeri Rize Şarspor namı ile iki tim vücuda getirilmiş ve aralarında egzersizler yaptırmak sureti ile yetiştirmelerine çalışılmıştır. Pazar kazasında gençler birliği namı ile bir futbol timi kurulmuş ve bütün bunlar bu gün için halkevi spor şubeleri tarafından himaye edilmektedir. Rize’de halk spor ve Rize spor ve Pazar’daki gençler birliği futbol ve voleybolda çalışmaktadırlar. Mapaori’de (Çayeli), deniz sporlarına başlanmak istenmişse de bu devam edememiştir. Yalnız halkevi tarafından ara ara deniz yarışları yaptırılmakta ve teşvik için mükâfatlar dağıtılmaktadır. Rize’de sahilde bir yer doldurmak sureti ile bir spor sahası vücuda getirilmiştir. Bu saha denizden dolma olduğu nazarı dikkate alınarak belediyeye mal edilmiştir. Belediye de bu yeri sporculara bir saha olarak tahsis etmiştir. Pazar’da esaslı bir spor sahası yoktur. Buldukları boş yerlerde çalışmaktadırlar. Gare köyünde 90 genç muallimler tarafından talim ettirilmektedirler. Sahil bir vilâyet olan Rize’de futbol ve voleybolun yanı başında deniz sporlarının da bir mevki vermek ve bu işi programlamak faydalı olacaktır.”³⁸⁷

Çoruh bölge müfettişi Karamuğla tarafından gönderilen bir başka raporda ise Rize Halkevi'nin spor şubesi tarafından kır gezileri, futbol, voleybol, deniz sporları yapıldığı; bölgesiyle iş birliği yaparak Gündoğdu ve Sürmene sporcuları arasında müsabakalar tertip edildiği; parti idare heyetlerinin gençlik ve spor teşekkülleri ile alakalarının iyi olduğu yer almaktadır. Rapora göre Rize’de iki futbol timi, bir voleybol takımı, Pazar’da bir futbol timi ve bir voleybol takımı vardır. Gündoğdu nahiyesi da bir voleybol takımı teşkil etmiştir. Bunların mesaisi parti ve

³⁸⁶ Bahattin Coşkun, Kemal Vardal, Recep Ali Kulak, Recep Ali Muratoğlu, Muzaffer Demiralp, Şenol Birol ve Yavuz Şimşek, Dursun ve Vural Kazmaz gibi isimler de sonraki yıllarda yönetici veya oyuncu olarak Fener Gençlik spora hizmet vermişlerdir. Kar, 1948’de kurulan Güneşspor’un sarı-kırmızı renkleriyle Galatasaray, 1950’de kurulan Rize Beşiktaş Gençlik Kulübü’nün ise Beşiktaş sempatanlarınca kurulduğunu belirtir. Bkz. Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.24, 26.

³⁸⁷ BCA, 490.01/699.376.1, 31.12.1940.

halkevi tarafından takip edilmekte ve aralarında her fırsatta maçlar ve müsabakalar tertip edilmektedir. Rapordan anlaşıldığına göre sadece Rize’de etrafı kısmen duvar çevrilmiş ve belediyece tapuya kaydedilerek spora tahsis olunan, parti binasına yakın ve deniz kenarında bir spor sahası mevcuttur.³⁸⁸

Özellikle kulüplerin ihtiyaç duyduğu spor malzemeleri büyük kentlerden tedarik edilmiş ve bölgeye gönderilmiştir. Rize Halkevi başkanlığından CHP genel sekreterliğine gönderilen yazıda parti tarafından tahsis edilen 100 lira ile ihtiyaç olan bazı spor malzemelerinin alındığı belirtilmektedir. Ayrıca 19 Mayıs töreninde yapılacak müsabakalar sonunda kazananlara mükâfat verilmesi için nakdî yardım talebinde bulunan Halkevi reisi Vehbi Okay, gençlerin artan spor ilgileri nedeniyle özellikle eskrim ve deniz sporlarına ait malzeme ihtiyacının olduğunu merkeze bildirmiştir.³⁸⁹ CHP genel sekreterliğinden Pazar Halkevi başkanlığına gönderilen bir başka yazıda ise, talep edilen 1 voleybol topu, voleybol ağı ve hentbol topunun posta ile gönderildiği bildirilmektedir.³⁹⁰

Rize’deki spor kulüplerinin Karadeniz bölge kulüpleri ile sık sık müsabakalar yaptıkları görülmektedir. Halkevinin spor kulübü olan Halkspor, Karadeniz bölgesi takımlarından Orduspor ile 14 Ağustos 1943 tarihinde bir karşılaşma yapmış ve maçta, 4-1 galibiyet kazanmıştır. 12 Eylül 1947’deki maçta ise Trabzon İdmangücü ve Rize Halk Gençlikspor berabere kalmışlardır.³⁹¹

Türk futbolunun bu ilk yıllarında pek çok ilde “güneş” adı ile spor kulüpleri açılmıştır. 1948 yılında Rize’de bu isimle yeni bir kulüp olarak Rize Güneşspor kurulur. Güneş matbaası ve gazetesinin sahibi Şemsettin Çepni kulübün kurucusu ve başkanıdır.³⁹² Bunun ardından 1949’da Sabri Bayraktar, Davut Erez, Haydar Yüksel, Mustafa Kazmaz, Hasan Fehmi ve Fehim Ozan tarafından Çayeli Gençlik adlı kulüp açılmıştır.³⁹³

388 *BCA*, 490.01/699.377.1, 31.05.1941.

389 Satın alınan malzemeler arasında eşofman, atlet, çivisiz koşu ve lastik ayakkabılar, raket, voleybol ve pinpon topları bulunmaktadır. Yazıda, iki kişilik eskrim elbisesi, kılıç, maske ve kayak sporcuları için 7 atlet, 7 çift beyaz ayakkabı, 7 kısa spor pantolonu istenmektedir. *BCA*, 490.01/1125.106.1, 29.04.1943.

390 *BCA*, 490.01/1125.106.1, 20.03.1945.

391 Topaloğlu, *a.g.e.*, s.138.

392 Takımda Mehmet Salih Şamlı, Yavuz Şimşek, Şenol Birol, Recep Ali Ayvaz, Mehmet Ali ve Tuncay Mataracı, Muharrem Kürkçü, Atıf Taviloğlu gibi isimler forma giymiştir. Bkz: Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.20-21.

393 Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.30.

Rize’de spor savaş sonrasında yeniden önem kazanmaya, ilgi görmeye başlamıştır. Bu kulüplere sonradan yeni kulüpler eklenmiştir.³⁹⁴

1923-1950 döneminde Rize’de spor faaliyetleri daha çok futbol etrafında şekillenmiştir. Kulüplerin kuruluşunda jimnastik, tenis ve voleybol gibi dallar yer almakla birlikte halkın ilgisi futbolda yoğunlaşmıştır. Eskrimden masa tenisine kadar bir çok spor malzemesi Halkevlerinin spor kolları aracılığıyla getirilmiş ancak bu gibi sporlara ilgi düşük seviyelerde kalmıştır.

---

394 1950’li yıllarda 1950’de Rize Beşiktaş Gençlik Kulübü, 1956’da Çayspor kurulacaktır. Bkz, Kar, *a.g.e.*, s.26-28; 1953’te yeşil mavi renklerle, Yaşar Donbekçioğlu, Yakup Temizel, Muharrem Kürkçü ve Atıf Taviloğlu tarafından Rizespor kurulacaktır. Bkz: Topaloğlu, *a.g.e.*, s.138.; 1950’lere kadar spor dalları içinde futbol en çok ilgi göreniydi. Güreş ve boks da Rize’de ilgi gösterilen diğer sporlardandı. Halil İbrahim ve İsmail Börekçi, Gürbüz ve Yüksel Yelkenci, Numan Okumuş, Tuncay Sipahi, Kazım Ayvaz, Yaşar Yılmaz, Necati Morgül gibi önemli isimler güreş ve boksta Rize’den yetişen kişilerdi. Bkz. Kar, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, s.32.

III. BÖLÜM

RİZE'NİN İKTİSADİ HAYATI

3.1. TARIM, HAYVANCILIK, TİCARET, SANAYİ VE EKONOMİK KURULUŞLAR¹

3.1.1. Tarım, Hayvancılık ve Ticaret

Rize şehri Doğu Karadeniz'de yeşil bir sahada küçük limanlardan birisi üzerinde kurulmuştur. Kurulduğu yer, konumu itibariyle uzun süre gelişmemiş küçük bir şehir, nahiye ve kaza merkezi durumunda kalmıştır. Rize ayrıca Çoruh adını da almıştır.² Rize'nin kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Artvin, batısında Trabzon, güneyinde Bayburt ve Erzurum illeri yer almaktadır.³

Cumhuriyet döneminde Rize'nin kalkınması adına değişik teşebbüsler yapılmıştır. Bunlardan birisi Osmanlı Devleti zamanında yabancı bir firmaya yaptırılan Rize-İspir-Erzurum karayolu projesidir.⁴ XIX. yüzyılda Karadeniz'de ticarî faaliyetlerin artmasıyla birlikte Trabzon limanını birçok Avrupa devletiyle Kuzey İran arasında transit nakliyatın odak noktası hâline gelmiştir. Bu hususta zorlukları çözmek üzere İngilizler tarafından bu dönemde, Trabzon-Tebriz arası bir demiryolu yapılması gündeme getirilmiş ancak Rusya'nın birtakım müdahaleleri sonucunda Trabzon, transit liman olma vasfını kaybetmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Trabzon-Erzurum demiryolu projesi yeniden gündeme gelmiş, ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu girişimi engellemiştir. Cumhuriyet döneminde 1927 tarihinde yayınlanan bir kararname ile söz konusu yolla

---

1 Bu başlık Öğr. Gör. Dr. Özlem YILDIRIM tarafından kaleme alınmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozlem.yildirim@erdogan.edu.tr)

2 Karpuz, Rize, s.1.

3 Topaloğlu, a.g.e., s.58. "Şehrin yüz ölçümü 3920 km karedir. Rize ili topraklarının yüzde 78'i dağlardan, yüzde 21'i ise platolardan ibarettir. Ovalar ise yüzde 1 teşkil etmektedir."

4 Karpuz, Rize, s.14.

ilgili birtakım girişimlerde bulunulsa da 1930 yılına kadar keşif dışında bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.⁵

Bayındırlık Bakanlığı 1931 yılında Trabzon-İran transit yolunun yapım ve onarım işini devralmıştır. 1932 yılında yapımına başlanan transit yol için 1933 yılında 3 milyon 250 bin lira ödenek ayrılmıştır. Bu transit yol siyasî olarak da önem taşımaktadır. Nitekim 1932 yılında Tevfik Rüştü Aras tarafından, İran Şahı'nı ziyaret sırasında bu yol gündeme getirilmiştir. Bu nedenle İran-Türkiye siyasî ilişkilerinde de önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. 1936 yılında tamamlanan Trabzon-Tebriz ticarî yoluyla ilgili olarak, transit nakliyatı kolaylıklar sağlamak amacıyla İran hükümeti ile 14 Mart 1937 tarihinde bir anlaşma imzalamıştır.⁶

Rize şehrinin Cumhuriyet kurulduktan sonraki ticarî fonksiyonu bazı değişiklikler göstermiştir. Tarımda birinci sıraya yükselen çayın etkisi sermaye akışını sağlarken, ulaşım ağındaki canlılık, ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ve son dönemde Sarp sınır kapısının açılması ticarî yaşamın gelişmesini sağlamıştır. Şehrin batısında Trabzon'un bulunması ve doğudan karşılanan ilk şehrin Rize olması bölgeye avantaj sağlamıştır. Burada kurulan Rus pazarları ilk yıllardaki kadar olmasa da hâlâ ticarî merkez konumundadır.⁷ Eskiden önemli payları olmasa da tarıma, gurbetçiliğe, denizcilığe, ormancılığa, madencilığe, inşaatçılığa, küçük sanayi kollarına ve taşımacılığa dayalı ticaret, bugün tamamıyla çay tarımına ve sanayisine dayalı bir hâl almıştır.⁸

3.1.1.1. Cumhuriyet'ten Önce Rize'nin Ekonomik Durumu

Rize halkının 1830'lu yıllarda en büyük geçim kaynağı Rusya gurbetçiliği olmuştur.⁹ Eski dönemde çalışan erkek nüfusun önemli bir bölümü gurbetçi ve denizciydi. Bu nedenle gurbetçi çalışanların getirdiği ufak tefek eşyaların ticareti yapılırdı.¹⁰ Tarlalarda üretilen ve ekmek yapımında kullanılan mısır dışında lahanaya ve fasulye gibi ürünlerin yıllık ihtiyacı

5 Zehra Aslan, "Cumhuriyet Döneminde Trabzon Limanı'nın Gelişimine Bağlı Olarak Trabzon'a Demiryolu Yapma Girişimleri", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C. II, Yay. Haz. Erdem Ünlen, Ankara 2017, s.1330, 1331, 1338.

6 Zehra Aslan ve Selma Yel, "Atatürk Döneminde Trabzon-Tebriz Transit Yolu (1923-1938)", *Turkish Studies*, Mart, 2018, s.1.

7 Özür, a.g.t., s.72.

8 Hakan Şeker Tavukçuoğlu, *Her Yönüyle Güneysu Rize*, Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yay., 1.Baskı, İstanbul, s.107.

9 Topaloğlu, a.g.e., s.174.

10 Tavukçuoğlu, a.g.e., s.107.

karşılımda yeterli olmaması da gurbetçiliğe neden olan bir durumdur.¹¹

Rizeliler I. Dünya Savaşı'ndan önce gurbetçi olarak ülkenin farklı yerlerine dağılmışlardı. Ancak çoğunlukla İstanbul ve Güney Kafkasya'da Batum, Sohum ve Tiflis'te bulunmakta, fırıncılık ve ticaretle uğraşmaktaydılar. İstanbul'da genellikle kayıkçılık ve gemicilik işleri yapılmaktaydı.¹²

1840'lı yıllara gelindiğinde Rize ziraatı ve ticareti için önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1843 senesinde Alman imparatorunun hastalığını tedavi etmek amacıyla tedavi edici bitkileri Rize'nin Kaçkar dağlarında araştırmak üzere botanikçi ve hekim Prof. Karl Koch Türkiye'ye gelmiştir. Padişahın iznini alan seyyah 1843 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Rize dağlarını gezmiş ve seyahati ile ilgili notlar tutmuştur. Bu notlarda Rize'de meyve bahçelerinde bulunan armut, erik, kiraz, fındık ağaçlarından söz edilmektedir.¹³

Öte yandan Kırım Savaşı, Doğu Karadeniz bölgesinde ticaretin gelişimini hızlandırmıştı. Trabzon ve Rize limanları, Erzurum-Tebriz-Tahran ticarî yolunun Karadeniz'deki en önemli üsleri olmuştur. Avrupa'dan Karadeniz yolu ile gelen ticarî mallar Erzurum-Tebriz-Tahran hattıyla Asya kıtasının içlerine sevk ediliyordu. Aynı hat üzerinden Asya'nın ticarî zenginliklerini Avrupa'ya taşıyan tüccarların doğal uğrak yeri Doğu Karadeniz limanlarıydı. Bu sayede Doğu Karadeniz liman şehirlerinde nüfus artmış, artan nüfusun sebep olduğu yeni konut inşaatları şehirlerin daha da büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamıştı. 1860'lı yılların sonu ve 1870'li yılların başında meydana gelen iki önemli gelişme Karadeniz'i uluslararası ticarete kapamış ve bölgeyi ekonomik olarak geriletmişti. Bu gelişmelerden ilki 1869 tarihinde Süveyş Kanalı'nın açılması ve diğeri ise 1872 Poti-Tiflis demiryolunun hizmete girmesiydi.¹⁴

11 Ali Rıza Saklı, *Türk Çayının Dünü ve Bugünü*, Kaknüs Yay., 1. Basım, İstanbul 2008, s.28. "Geçinebilmek için inek beslemek zorunda kalan halk, buna rağmen yoğurttan yağ yapıp pazarda satmak zorunda olduğu için yoğurdu hiç yiyemez, iyice sulandırılmış ayranı, bulabil-diği mısır ekmeği ile yiyerek karnını doyurmaya çalışırdı." Saklı, a.g.e., s.28.

12 Taşpınar, a.g.e., s.323.

13 Ak, *Rize Tarihi*, s.135-136.

14 Ersan Bocutoğlu, "Rize İlinin Gelişmesinde Ticaretin Yeri, Önemi ve Geleceği", *Rize İlinin Ekonomik Gelişmesi*, Seminer, İktisâdî Araştırmalar Vakfı, Rize, 1998, s.100. "Süveyş Kanalı'nın açılması Karadeniz ticaretini, Akdeniz-Kızıldeniz- Hint Okyananusu, Basra Körfezi hattına kaydırmış, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin limanları sönerken Basra, Buşir ve Bender Abbas limanları parlamaya başlamıştır. Artık Avrupa ile Asya'yı bağlayan ticaret yolları Basra-Bağdat-Tahran hattından geçmektedir. Poti- Tiflis Demiryolu ise Avrupa'dan gelen deniz ticaret yollarını Poti- Tiflis- Erivan- Tebriz- Tahran hattına kaydırmıştır." Bocutoğlu, a.g.e., s.100-101.

Doğu Karadeniz kıyısında yer alan Trabzon limanı, Anadolu içlerine, Doğu Anadolu, Kafkasya ve İran'a kadar uzanan geniş bir ticaret ağına sahip olması sebebiyle Trabzon'un ilk çağlardan günümüze kadar bölgede en önemli liman şehri olmasını sağlamıştır. Doğu Asya ve İran'a ait ticarî malların İstanbul'a ulaştırılmasında aracı rol konumunda bulunan Trabzon, aynı zamanda farklı toplumlara mensup tüccarların alışveriş ettikleri bir pazar yeri olmuştur. Karadeniz ticaretinin bölgesel pazar yeri durumundan çıkarak uluslararası bir konum edinmesi XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Trabzon, Karadeniz'deki diğer limanlara göre özellikle İran'a ulaşan batı-doğu ticaretinde merkez noktasında bulunmasından kaynaklı önem ve farklılığı ile Tebriz'den Anadolu'ya gelen kervanların, bir kısmının da ulaştığı şehir olmuştur.¹⁵

Karadeniz'in XIX. yüzyıl başlarında uluslararası ticarete açılması ve buharlı gemilerin taşımacılığa başlaması ile ticarî kapasitesi artan Trabzon limanı, önemini Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam ettirmişti.¹⁶

1900'lü yılların başına gelindiğinde Rize limanının, bölgedeki ticarî faaliyetlerde önemli duraklardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1905 tarihli *Trabzon Salnamesi'*ne göre Rize limanına bir yılda 192 büyük, 1.613 küçük Osmanlı yolcu gemisi uğramıştı. 73 Avusturya, 35 Rusya, birer de İngiliz ve Yunan vapuru gelmişti. Hopa limanına bir yılda gidip gelen gemiler ise, 4 büyük yelkenli, 234 küçük Osmanlı gemisi ve 115 Rusya bandırası taşıyan küçük gemiden oluşmaktaydı. Aynı dönemde Hopa'ya ait 57, Arhavi'ye ait 30 ve Fındıklı'ya ait de 49 küçük gemi vardı. Bu verilere göre, yöredeki deniz ticareti bu tarihlerde bir hayli gelişmiş durumdaydı.¹⁷ Rize iskelesinden çıkan 2.859.000 kuruş kıymetindeki malların 1.750.000 kuruşluk bölümünü keten bezi oluşturuyordu. Diğerleri ise portakal, fasulye, armut, fındık, elma, rugan, deri, kavurma, bal ve tuzlanmış bağırsak gibi mallardı. Rize iskelesine gelen 11.306.500 kuruş değerindeki malların cinsleri ise kahve, çay, şeker, zeytin, rugan, mısır, buğday, meşrubat, şayak, basma, çuval, muşamba, kibrit, mum, petrol gazı, ilaç maddesi, cam, şişe, sabun, kitap, kâğıt, demir, bakır, kereste, kireç, tuğla, deri, şahtiyan ismi verilen boyanmış ve cilalanmış deri, sigara, halat ve pamuk idi.¹⁸

15 Aslan ve Yel, *a.g.m.*, s. 4.

16 Zehra Aslan, *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.273.

17 Saklı, *a.g.e.*, s.23-24.

18 Ak, *Rize Tarihi*, s.164.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlerde Doğu Karadeniz'in ekonomik ve sosyal durumunun, savaş sonrasına göre daha iyi olduğu söylenebilir. Temel ihtiyaçları karşılayabilmek için Rusya tarafına gurbete çıkan erkeklerin gönderdikleri paralara ihtiyaç duyuluyor, yerli üretimin karşılayamadığı ihtiyaçlar bu ek gelirlerle sağlanıyordu.¹⁹ 1905 tarihli *Lazistan Sancağı Salnamesi'*ne göre arazinin durumu geçimi sağlamaya yeterli değildi. Bölge coğrafyasının geneli dağlık ve taşlık olup ziraata elverişli bulunmadığından halkın büyük bir çoğunluğu Rusya ve Romanya'ya veya memleketin diğer bölgelerine gidip rençberlik, fırıncılık, tütüncülük, biçicilik ve taşçılık gibi ticaret ve sanayi dallarıyla meşgul olmuştu. Merkez kazasında 16.223 ev, 500'e yakın dükkân, 5 misafirhane, 25 fırın, 10 aşçı dükkânı, 3 lokanta, 15 kahvehane bulunmaktaydı. Yaylacılık ise Rize'de genel bir durumdu. Lazistan sancağı, vilâyetin madence en zengin olan yerlerindendi. Bunlar içerisinde Rize'nin Çayeli ilçesinin eski adı olan Mapavri nahiyesinin Latom karyesinde bulunan manganez ve çinko madeni işletilmekteydi. Salarha karyesinde bir kömür madeni vardı. 1905 tarihli *Lazistan Sancağı Salnamesi'*nde, bölgede geçim unsurları olarak mısır darısı, fasulye, bürülce ve bazı yerlerde biraz arpa ekildiği ifade edilmişti. Limon ve portakal da ihracı yapılan ürünler arasındaydı.²⁰

Trabzon salnamelerinde ise Rize'de tahminen 20.000-40.000 top miktarı gömleklik ince ve kaba keten bezinin imâlinin yapıldığı, bu ürünlerin Erzurum, Bağdat, Arabistan ve İstanbul'a satıldığı ifade edilmektedir. O yıllarda makaracılık, gemicilik ve kayıkçılık sanatı oldukça ileri gitmişti. Ayrıca bıçakçılık ve kundakçılık da yapılmaktaydı. Of dağlarında yetişen sarmaşıklar, iskemle imalatı için Trabzon, Rize ve Sürmene taraflarına gönderilirdi.²¹

Osmanlı döneminde lâzım olan mutfak malzemeleri, Rize ve yöresinden temin edilirdi. Bu malzemeler şimşir ağacından yapılırdı. Bu ağaç sert bir ağaç olup ve 400-500 metrelik yüksek kesimlerde ve dere kenarlarında yetişirdi. Osmanlılar gemi yapımı için kullandıkları malzemelerin çoğunu yine bu bölgedeki ardıç ağaçlarından elde ederlerdi. Ardıç ağacını kesip satmak yöre halkı için bir ticarî gelir kaynağıydı.²²

Tarihsel süreçte Osmanlı-Rus Savaşı'nı (1877-1878) Trablusgarp (1911), Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve

19 Saklı, *a.g.e.*, s.23-24.

20 Ak, *Rize Tarihi*, s.172.

21 Topaloğlu, *a.g.e.*, s.174.

22 Topaloğlu, *a.g.e.*, s.174.

İstiklâl Savaşı (1918-1922) takip etmiştir.²³ Osmanlı'nın son dönemlerine doğru, devletin gücünün azalmasından kaynaklanan problemler Doğu Karadeniz'e de yansımıştır. 20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan çeşitli savaş ve kıtlık dönemleri, bu bölgeyi yaklaşık yarım asır süren bir yokluğun içerisine sürüklemiştir. Doğu Karadeniz'in savaş ve kıtlıkla boğuştuğu dönemi 1900'le başlatmak, bundan önceki dönemin daha iyi olmasının dışında geçim şartlarının bozulmasına büyük oranda etki eden askerlik ve savaş faaliyetlerinin bu süreçte başlamasından kaynaklanmaktadır.²⁴

Güney Kafkasya, Rus egemenliği altında bulunsa da Osmanlı vatandaşları bu bölgelere gidip gelmekte ve karşılıklı ticaret yapılmaktaydı. Ekmeğini kazanmak için mücadele eden Rizelilerin, 28 Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı ile gurbetçilik yaşantıları azda olsa son bulmuştu.²⁵ I. Dünya Savaşı sonrası asker ve gönüllü milis direnişi sahil boyunca devam etmesine ve çok sayıda şehit verilmesine rağmen 6 Mart 1916'da Rize, 18 Nisan 1916'da Trabzon, Rus kuvvetleri tarafından işgal edildi. Ekim 1917'de Rusya'da patlak veren ihtilal nedeniyle savaştan çekilen Rusya, 1918 tarihinde Doğu Karadeniz'i terk etti.²⁶ 19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon eyaletinin bir sancak merkezi olan Batum Rusya'ya bırakılınca Rize önce sancak merkezi, daha sonra 1924 senesinde ise il merkezi oldu.²⁷

3.1.1.2. Cumhuriyet Döneminde Rize'de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret

Ekonomik faaliyetlerin hemen hemen tarım ile sınırlı olduğu Rize'de Cumhuriyet öncesi dönem ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarımsal üretime uygun olmayan coğrafi yapı sebebiyle yöre halkı geçimini büyük ölçüde geçici ya da sürekli göçlerle il dışına çıkararak temin etmiştir. Bu dönemde Rize'de yetiştirilen mısır, fasulye, patates gibi ürünlerin üretim miktarı ise il ihtiyacını karşılamamaktaydı. Tarımsal üretimi ve ulaşım imkânları yeterli olmayan Rize, 1917'de Rusya'daki devrimden sonra bu ülkeye geçici göçle giderek çalışma imkânının da kaybedilmesiyle ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamaya başladı. Bu sosyo-ekonomik sıkıntılar

23 Taşpınar, a.g.e., s.489.

24 Saklı, a.g.e., s.23-25.

25 Taşpınar, a.g.e., 323.

26 Saklı, a.g.e., s.27.

27 Yay. Haz. Müberra Karafazlı, İsmail Bektaş, İbrahim Kahraman, Naci Aydın, *Rize, İber Matbaacılık*, T.C. Rize Valiliği İl Sağlık Müdürlüğü, 2000 Yılı Çevre Durum Raporu, 2001, s.2.

nedeniyle Rize'nin başka bir bölgeye taşınmasından bile söz edilmiştir.²⁸

1914-1950 yılları Türkiye'nin en çok sıkıntı yaşadığı yıllar oldu. Dört sene süren I. Dünya Savaşı, beş yıl süren Millî Mücadele, 1929 senesinde ortaya çıkan dünya ekonomik krizi, 1939-1945 yıllarını kapsayan II. Dünya Savaşı söz konusu döneme damga vurmuştur. Bütün bu gelişmeler Türkiye'de olduğu gibi Rize ilinde de etkisini göstermiş ve Rize'de halkın fakirleşmesine neden olmuştur.²⁹ 8 Şubat 1936 tarihli *Rize* gazetesinde "Bir İstihlak Kooperatifi Teşkil Edemez miyiz?" başlıklı haberde, bölgedeki ekonomik durum değerlendirilmiştir. Bir tüketim kooperatifi teşkil edilmesinin hayat pahalılığı sebebiyle olduğu ve her zaman için kârın düşülmesi gerektiği belirtilmiştir. Haberde il dâhilinde sayısı oldukça fazla bir yekûn tutan memur sınıfının olduğu herkesin ayrı dükkânlardan, başka mağazalardan alışverişte bulunduğu birçok memurun maaşı aldıktan sonra çarşuyu dolaştığı, hesabı olan yerlere uğrayarak borçlarını ödediği söylenmiştir. Ele geçen paranın birkaç saat sonra bittiği ve alışverişteki bu dağınık durumun memurun zararına sonuçlandığı ifade edilmiştir.³⁰ Yine *Rize* gazetesinde yayımlanan 15 Şubat 1936 tarihli "Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk" adlı yazıda ise Rize'deki ekonomik yetersizliğin eğitim üzerindeki etkilerine temas edilerek, ekonomik zorluklar nedeniyle genç nüfusun başka bölgelere göç ettikleri belirtilmiştir.³¹

12 Ocak 1942 tarihinde Rize Ticaret ve Sanayi Odası tarafından alınan kararlar, şehrin ticaret hayatını kısmî olarak düzenlemiştir. Alınan kararlarla birlikte Rize dâhilinde ticaretle iştigal edenlere bazı şartlar konulmuştur. Bu şartlar kapsamında Oda'ya bağlı bulunan Rize Merkezi ile Çayeli, Gündoğdu, Derepazarı, İyidere merkeze bağlı Pazar kazası dâhilindeki kayıtlı tüccar, esnaf ve simsarların verilen müddet içerisinde kayıtlarını yenileyerek, yeniden dükkân ve mağaza açanların kayıtlarını yaptırmak üzere verilen kanunî süre zarfında Ticaret ve Sanayi Odası'na

28 *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, s.81; *Karpuz, Rize*, s.15.

29 *Ak, Rize Tarihi*, s.214.

30 "Memur olduğumuz için muayyen saatte ödev başında bulunmak mecburiyeti karşısındayız. Çarşuyu, pazarı dolaşmaya vakit bulamayız. Daima ikinci bir el ile işimizi gördürmeye çalışırız. Bu şekilde hareket her zaman için zararımızadır. Yardımcı el de dışarıdan oldu mu ay sonundaki bütçe açığımız fazlaşmış olur. Çünkü başkası bizi kendimiz kadar düşünmez. Aylığımızı bir miktar artırma yolunu aramalıyız. Bu düşüncenin başında şüphesiz ekonomi ve tutum gelir. Bugün alım işlerimizde dağınık durumdan toplu bir hâle geçmek, memurlar için bir istihlak kooperatifi teşkil etmek ve kırı(ıskonto) yaptırarak bir yerden alışveriş yapmak. Bu suretle hem kârımız olur, hem de yediğimiz şeylerin iyisini almış ve kullanmış oluruz." *Rize*, "Bir İstihlak Kooperatifi Teşkil Edemez miyiz?", 8 Şubat 1936, s.1.

31 *Sıtkı Can, "Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk", Rize*, 15 Şubat 1936, s.1.

müracaat etmeleri gerekmektedir. Ayrıca Oda'ya kayıtlı olup daha sonra ticarethanesini, dükkânını değiştirenler, bu değişiklikleri tescil ettirerek ticaret unvanlarını gösteren kanun levhalarını, dükkânlarına asacaklardı. Son olarak da birinci ve ikinci maddelerdeki muameleleri yaptırmayanlardan Odalar Kanunu'nun üçüncü maddesine göre senelik kayıt ücretinin üç misli cezalı alınacağı bildirilmiştir.³²

Rize'nin ekonomik hayatına yön veren ürün, incelediğimiz dönem itibarıyla şüphesiz "çay" olmuştur. 1924 senesinde bu konuyla ilgili olarak 407 Sayılı Kanun çıkarılmış,³³ çaycılık ilk defa yasal olarak güvence altına alınmıştır.³⁴ Türkiye'de üretilmekte olan çayın önemli bir kısmını karşılayan Rize'de, ziraat bahçesinde yapılan tecrübeler neticesinde bu bölgede çayın yetiştirilebileceği kanaatine varılarak 1937 yılında çay tarımına geçilmiştir. Böylece Rize bölgesindeki halkın, devamlı suretle çalışma kaynağı bulunarak gurbetçiliğin önlenmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.³⁵

Çay ile ilgili gelişmeler basında da geniş yer bulmuştur. Çay ziraatı yapılacak mahaller, iklimin bu ürün üzerindeki etkileri ve bölge halkının rağbeti ürünle ilgili başlıca haberlerdir.³⁶ Ayrıca devletin dışarıya giden milyonlarca lirayı yurttan tutmak adına çay ve çaycılık işini ele alması ve iklimin uygunluğunun bölge için kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğu genel olarak haberlerin ortak noktasıdır. Devlet eliyle ve halk tarafından tesis edilen çay bahçelerinin, ilerleyen süreçte Rize'nin ekonomik ve ticarî hayatında büyük bir servet kaynağı olabileceği şeklinde öngörülerde bulunulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin çay ihtiyacını temin etmek ve belki de ihracat yapabilmek adına mevcut dönemde gerçekleşen hazırlıkların az olduğuna dikkat çekilerek, Rize'nin gelecekte çaycı ve meyveci bir üretim muntakası hâline gelmesinin önemine vurgu yapılmıştır.³⁷

Yöre halkının 1950 yılına kadar en kıymetli ve en önemli gıda maddelerinden birisi de mısır olmuştur.³⁸ Rize halkı tahıl olarak ailenin ihtiyacı kadar mısır ekerdi. Devlet de zaman zaman mısır üreticisini destekleyen

32 Rize, "Rize Ticaret ve Sanayi Odasından", 12 Ocak 1942, s.4.

33 Karpuz, Rize, s.7.

34 Nejat Ural, "Rize Ekonomisinin Gelişmesinde Tarımın ve Özellikle Çay Üretiminin Yeri ve Önemi", Rize İlinin Ekonomik Gelişmesi, Seminer, İktisâdî Araştırmalar Vakfı, Rize 1998, s.55.

35 Rize, "Türkiye'de Çay Tarımı", 25 Nisan 1936, s.6.

36 Rize, "Ziraat İşleri", 28 Mart 1936, s.3.

37 Ziya Işıkdemir, "Rize'de Çay Ziraatı ve Meyvecilik", Rize, 8 Şubat 1941, s.1.

38 Topaloğlu, a.g.e., s.175-176.

kararlar almıştı. 6 Ağustos 1938 tarihli *Rize* gazetesinde yer alan haberde, Ziraat Bankası Rize şubesinin, kilosu 6 kuruştan halka veresiye mısır vereceği belirtilmiştir. Borcu olsun olmasın ihtiyacı olan herkesin bankaya müracaatla istediği kadar mısır alabileceği ifade edilmiştir.³⁹ *Rize* gazetesinde 15 Nisan 1939 tarihinde çıkan haberde bir önceki yıl olduğu gibi 1939'da da Rize çiftçilerine Ziraat Bankası tarafından uygun fiyatla ve altı ay vade ile mısır verileceği ifade edilmişti. Bu konuyla ilgili olarak bankaya borcu olmayan çiftçilerin ihtiyaç listelerinin hazırlanacağı bilgisine yer verilmişti.⁴⁰

Rize'de un ticareti ile ilgili gelişmeler de basında yer almıştır. Un alım-satımı hususunda 14 Ocak 1938 tarihli *Rize* gazetesinde "*Valimizin Belediye'de Tetkikleri*" başlıklı bir haberde, konu hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Rize valisi Nuri Türkkân un piyasası hakkında tetkiklerde bulunmuş, un tüccarları ve fırıncılarla görüşmeler yapmıştır. Yapılan müzakereler neticesinde Ankara ve İstanbul'da, Rize'den daha ucuz un satıldığı hâlde Rize'de Samsun unu kullanıldığı gerekçesiyle pahalı ekmeğin satılmasının uygun olmadığı, Ankara ve İstanbul'da olduğu gibi ucuz ve beyaz ekmeğin yapılması için fırıncılara süre verileceği açıklanmıştır. İstanbul'unundan birer ve yarımşar kiloluk yuvarlak ekmeğin yapılacağı ve bu suretle bütün ekmeklerin daha beyaz ve daha ucuz olacağı ifade edilmiştir.⁴¹ 1941 yılında ülkemizde buğday üretiminin iller itibarıyla dağılımında Konya birinci, Ankara ikinci, Sivas üçüncü sırada yer alırken; Rize, Hakkâri, Aydın son sıralarda yer almıştır. Rize'de yağış miktarının fazla olması ve yer şekillerinin etkisi bu sonuçtaki en önemli etkenler olarak görülmektedir.⁴²

39 *Rize*, "Ziraat Bankası Veresiye Mısır Veriyor", 6 Ağustos 1938,s.1.

40 *Rize*, "Ödünç Mısır Verilecek", 15 Nisan 1939, s.1.

41 *Rize*, "Vilâyet Haberleri", "Valimizin Belediye'de Tetkikleri", 14 Ocak 1938, s.1.

42 Selim Sabit Aykut, İktisadî ve İctimaî Türkiye, *Türkiye'de Ziraat*, Recep Ulusoglu Basımevi, C. II, Ankara 1943, s.13.

Tablo 15. 1941 yılında Türkiye'deki mısır üretiminin vilâyetler itibariyle miktar ve yüzde oranları⁴³

İller	Ton	Yüzde %
Samsun	96024	14.82
Trabzon	68300	9.76
Zonguldak	39915	6.15
Bursa	38100	5.87
Kırklareli	30911	4.76
Ordu	30500	4.71
Balıkesir	21932	3.38
Bolu	21718	3.35
Rize	20453	3.16

Rize'de gündelik yaşamda yer bulan bir başka ticaret kolu da meyve ticaretiydi. Rize'de portakal, mandalina, elma, fındık üretimi yapılmakta ve bunların bir kısmı satılmaktaydı. Rize insanı, kendisine yeten bir tarım hayatına sahip olmadığı için kendisine bir geçim kaynağı aramıştır. Bu amaçla fındık işi ile de ilgilenilmiş ve fındık ekim alanlarının genişletilmesi için çaba sarf edilmişti.⁴⁴ Çeşitli tarihlerde Rize Ticaret ve Sanayi Odası tarafından meyve yetiştiriciliği ve ticareti hususunda düzenlemeler yapılmış ve kararlar alınmıştı. 12 Eylül 1936 tarihli *Rize* gazetesinde yer alan haberde Ticaret ve Sanayi Odası tarafından meyve üreticiliği konusunda bazı kararların alınarak ilân edildiği duyurulmuştu. Haberde elma, mandalina, portakal ürünlerinin toplanma günleri ve ambalajlanma usulleri tespit edilmişti. Buna göre, elmanın ikinci teşrinin (ekim ayı) birinde, mandalınanın ikinci teşrinin (kasım ayı) beşinde, portakalın birinci kânunun (aralık ayı) onunda toplanacağı, bu ürünlerin bu tarihlerden önce toplanmasının ve sevk edilmesinin yasak olduğu belirtilmişti. Elmaların yirmi beş kilo olarak sandık içerisinde ambalaj edilmesi, gerek iç gerekse dış piyasaya gönderilecek tüm elmaların bu sandıklarda ambalajlanması ve içinde kaç adet elma bulunduğunun üzerine yazılması istendi.

Sandıkların kuru kızılgaç tahtasından ve mevcut esaslara uygun olarak yapılması, bu hususlara aykırı olarak sandık satanlara, bu gibi sandıklarla mal sevk etmek isteyenlere, ambalaja itina göstermeyenlere

43 Aykut, *a.g.e.*, s.26. 1941 tarihinde Türkiye'de Arpa üretiminde en fazla arpa üreten iller sırasıyla Konya, Ankara, Çorum, Sivas olurken en az arpa üretimi olan şehirler Hakkari, Rize, Muş ve Bitlis'tir. Aykut, *a.g.e.*, s.17.

44 Ak, *Rize Tarihi.*, s.215.

izin verilmeyeceği ve haklarında Odalar Kanunu'nun beşinci maddesine ceza uygulanacağı duyuruldu.⁴⁵

Tablo 16. 1935-1939 yılları arası Karadeniz grubu içerisinde Rize'ye ait meyve ithalat ve ihracatının genel toplamı⁴⁶

Yıllar	Miktarı (kg)	Değeri (Lira)
1939	214800 kg	20250 lira
1938	10000 kg	4459 lira
1937	513610 kg	77070 lira
1936	36619 kg	5776 lira
1935	12753 kg	1218 lira

6 Kasım 1940 yılında Ticaret Odası Reisi Murat Arayıcı'nın riyaseti altında yapılan toplantıda meyve üretimine ilişkin bazı kararlar alınmıştır. Yapılan toplantıya Ziraat Müdürü Hilmi Bey ve diğer üyeler Ali Şad, Ali Rıza Kosif, Hüseyin Yardımcı, Zihni Başar, Mehmet İsmailoğlu da katılmıştır. Alınan kararlarda, bölgede etkisini gösteren kötü hava şartlarından etkilenen meyvelerin düşük kalitede olduğu ve bu meyvelerin memleket piyasalarına çıkarılmaması ve Aralık ayının sonunda toplanması istendi. Portakal yemişlerinin de aralık ayının ikinci haftasından itibaren toplanacağı, portakal ve mandalina için belirtilen tarihlerden önce kaçak olarak mahsul sevk edecek olanlara Odalar Kanunu'nun 5. maddesi gereğince 25 liradan 100 liraya kadar ceza verileceği bildirildi.⁴⁷

"Yaşayan Tarih Söyleşileri Rize" adlı kitapta 1936 doğumlu Osman Efendioğlu, Rize'de narenciye üretimine dair olarak şu bilgileri vermiştir: *"Rize'de her türlü narenciye vardı ve bunlar geçim kaynağıydı. Mesela salatalık satılırdı ama tane işi satılırdı. Şimdi ise kilo ile satılıyor."* Osman Efendioğlu geçimin daha çok ne şekilde sağlandığı sorusuna ise, *"Sığır beslenirdi efendim. Geçimin tek kaynağı sığır ve tarlaydı. Tarladaki çimen sığırların yemesi için biriktirilir, yığılır hayvanlara yedirilir ve kurutulurdu. Bir de mısırın sapı otluk dediğimiz o da kurutulurdu."*⁴⁸

Rize'de genellikle tarım ürünleri ihtiyaç oranında yetiştirilir, satışları yapılmazdı. Bunlar arasında sadece kendirin, üzümün, cevizin, kestanenin, tütünün, fındığın çok az da olsa satışı olurdu. Kısacası bahsi

45 Rize, "Ticaret ve Sanayi Odası", 12 Eylül 1936, s.6.

46 DİGM, DTYİ (Dış Ticaret İstatistik Yıllığı), 1939 İthalat ve İhracat; Liman-Hudut ve Maddeler İtibariyle, (Özel Ticaret), Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940, s.4.

47 Rize, "Rize Ticaret Odası Kararı", 9 Ekim 1940, s.4.

48 *Yaşayan Tarih Söyleşileri Rize*, Yay. Haz. Zübeyde Beyaztaş, Rize Belediyesi, Rize 2018, s.188.

geçen ürünlerin Rize'nin ticarî hayatında önemli bir yer kapladıkları söylenemez.⁴⁹

Tablo 17. 1941 yılı Rize'de üretimi yapılan ürünlerin miktar ve yüzde oranları⁵⁰

Ürün	Ton	Yüzde %
Fındık	1.800	5.64
Portakal	6.000.000 adet	4.09
Pirinç	1.141	2.05
Fasulye	897	0.99
Patates	125	0.05
Soğan	28	0.02

Rize'de ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan bir diğer geçim kaynağı hayvancılıktı. Şehrin ekonomik ve ticarî yapısında tarımın yanında hayvancılık da önemli bir yer tutmaktaydı.⁵¹ Diğer taraftan Cumhuriyet döneminde bölgede mera alanlarının ve mısır üretiminin zamanla azalması Rize'deki mevcut koyun ve keçi yetiştiriciliğini sınırlamıştı.⁵² Hayvancılık da tıpkı tarım gibi ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Hayvanlardan elde edilen yağ, kavurma, deri, yün gibi ürünlerin kısmen satışı yapılırken çaydan sonra bu durum tamamen ortadan kalkmıştır.⁵³

Genellikle Kars ve Erzurum gibi şehirlerinden hayvan alınır. Dağ köylerindeki çoğu aile hayvanlarını yaylaya çıkarırken köyde kalanlar tarımla uğraşırlardı. Sığır, ilin yüksek kesimlerinde ticarî amaca yönelik olarak yetiştirilirdi. Özellikle Çamlıhemşin, Kaptanpaşa ve Ortaköy sığırcılığın önemli olduğu yerlerdi. Koyun yetiştiriciliği Çamlıhemşin ve İkizdere ilçelerinde yapılmakla birlikte koyun yetiştiren aile sayısı azdı. Tavukçuluk ise aile tavukçuluğu şeklinde devam etmişti. Özellikle ilin dağ köylerinde yapılan arıcılık fazla sıcak ve nem sebebiyle gelişmemişti.⁵⁴ 1941 yılında arı kovanlarının Türkiye'de vilâyetlere göre dağılımında Rize, 4.600 baş ile %0.44 oranına sahipti. Aynı yıl bal miktarı ise Rize'de

49 Tavukçuoğlu, a.g.e., s.107.

50 Aykut, a.g.e.,s.31, 44,57,76,158,164.

51 Karpuz, Rize, s.6.

52 Topaloğlu, a.g.e., s.175-176. *Trabzon Salnamesi'nde Rize'de 25.000 inek, 1021 öküz, 10.419 koyun, 7.394 keçi, 226 beygir, 228 katır, 5 eşek ve toplam 44.293 baş hayvan mevcuttu. Bu istatistik sadece Rize il dâhilindedir.* Topaloğlu, a.g.e., s.175.

53 Tavukçuoğlu, a.g.e., s.107.

54 *İlimiz Rize*, Özgül Yay, Isparta, Yayın Yılı Yok, s.33.

95.000 kilo ile %2.42 idi.⁵⁵

1938 yılında Rize'ye ithal edilen hayvan miktarı 120.000 ton olup kıymeti 9.190 lira, 1939 yılında yapılan 228.837 ton olup kıymeti ise 14.005 liradır. 1936, 1937, 1940 ve 1941 yıllarında Rize'ye hayvan ithalatı ve ihracatı yapılmamıştır. II. Dünya Savaşı'nın tüm dünyada siyasî ve iktisâdî alandaki olumsuz etkisinin savaşa girmeyen Türkiye'yi de bu süreçte olumsuz etkilediği görülmektedir.⁵⁶

1941 yılı rakamlarına göre Türkiye'de koyun yetiştiren şehirler içerisinde Konya ve Ankara ilk sırada yer alırken, Rize ve Tunceli en az koyun yetiştiren şehirler olmuştur. Yine bölgenin iklim ve coğrafi yapısının bu sonuçlar üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1941 yılı rakamlarına göre Rize'de 22.018 adet koyun bulunmaktadır. Bu miktarın Türkiye genelindeki oranı %0.09'dur. Aynı tarihte Rize'de 69.018 sığır ile %0.88, sağılır hayvan miktarına göre 61.066 baş ile %0.26, süt üretimi miktarı 10.209 ton ile %0.19 oranına sahip olmuştur.⁵⁷

Rize'de tarım ve hayvancılık dışında önemli bir başka ticaret maddesi ise kereste ve çerik adı verilen çam kalasıydı. İl nüfusunun önemli bir kısmı uzun süre çeriğin ticaretini yapmıştı. Yüksek kesimlerde yaşayan köylülerin en önemli geçim kaynağı olan çerik, Çamlıbel bölgesindeki çamlık alanlardan elde edilmekteydi. Çerik denilen bu çam kalaları Rize ve çevre köylerde satılırdı. Bu ürün genellikle eski tip ahşap evlerin yapımında kullanılmaktaydı. 1938 tarihinde 1 çeriğin değeri 2 mecdiye kıymetindeydi.

Rize'de kömürcülük ticareti ise sınırlı sayıda birkaç kişi tarafından yapılmıştı. Ormanlardan kesilen kestane, gürgen ve karayemiş tomruklarından kömür elde edilirdi.⁵⁸ Kömür denilen odun parçaları, özel bir yöntemle yakılarak kömür hâline getirilir ve bu kömürler iyi yandığı için bakırcılar ve demirciler tarafından satın alınırdı.⁵⁹ Rize'de 1936 yılında ağaç, kömür, kereste ve ağaç ürünlerinin toplam ihracatı 27.370 ton ile 3.831 lira, 1937'de 29.250 ton ile 3.564 lira, 1938 yılında 10.000 ton ile 4.459 lira değerinde olmuştur.⁶⁰

55 Aykut, *a.g.e.*, s.188-189.

56 DİGM, DTYİ (*Dış Ticaret İstatistik Yıllığı*), 1939 *İthalat ve İhracat; Liman-Hudut ve Maddeler İtibariyle*, (Özel Ticaret), Receb Uluoğlu Basımevi, Ankara 1941, s.6.

57 Aykut, *a.g.e.*, s.88, 118,139. Türkiye'de 1940 tarihinde elde edilen deri miktarının iller bazında dağılımında Rize 8.948 ton ile %0.19'luk orana sahipti. Aykut, *a.g.e.*, s.149.

58 Tavukçuoğlu, *a.g.e.*, s.101, 107.

59 Tavukçuoğlu, *a.g.e.*, s.101-102.

60 DİGM, DTYİ (*Dış Ticaret İstatistik Yıllığı*), 1940 *Liman-Hudut ve Maddeler İtibariyle*, (Özel

Bölgede değirmencilik, dokumacılık, örücülüğün, tarakçılığın, demirciliğin, bakırcılığın ve çarıkçılığın da ticarî hayatta önemli bir yeri vardı. Eskiden ticaretleri yapılan bu unsurlar zamanla önemini kaybetmiştir. Sosyal ve ekonomik yapının gelişmesine bağlı olarak, bu ekonomik unsurların yerini bugünkü işyerleri almıştır.⁶¹

Rize’de bir başka ekonomik faaliyet sahasını, tuğla ve kiremit üretimi oluşturmuştur.⁶² 1950’li yıllara kadar birkaç köyde yoğun bir şekilde kiremidin imalatı ve ticareti yapılırdı. Kiremit yanında diğer bir maden olan kirecin de imalatı yapılmış ancak kiremit kadar yaygınlaşmamıştı. İlin ticarî gelişiminde inşaat sektörünün de önemli rolü olmuştur. Eskiden olduğu gibi bugün de geçerli olan bu durum çay tarımından sağlanan sermaye birikimiyle daha da büyümüştür.⁶³

Ticaret ve Sanayi Odası verilerine göre Rize en fazla Samsun, Adana, İstanbul ve İçel’den mal almakta, daha çok çevre illere mal satmaktadır. Samsun’dan yapı araç gereci ve mobilya alan il, bölgenin tarımsal ürünlerini Samsun’a satmaktadır. İstanbul’dan ise lüks tüketim maddelerini ve elektrik malzemelerini satın almaktadır.⁶⁴ Ayrıca ticarî faaliyet olarak çok önemi olmayan fakat burada bahsedebileceğimiz Rize’de köylü tarafından üretilen ve şehir halkına satılan ürünler vardı. Satılan bu ürünlerin karşılığında ise tuz, şeker, kaput bezi, patiska, çeşan (başa bağlanan geniş ve çubuk desenli peştamal), aydınlanma için gazyağı ve ev eşyaları satın alan köylü, evinin ihtiyacını karşılamaktaydı.⁶⁵

3.1.2. Sanayi ve Ekonomik Kuruluşlar

Sanayisi tarıma dayalı ve sanayi alanında fazla gelişme gösterememiş olan Rize’de⁶⁶ sanayi kuruluşları incelendiğinde, geçmişlerinin çok eskilere dayandığı ve modern anlamda sanayi kuruluşlarının tarihlerinin 1950’li yıllara kadar gittiği görülmektedir.⁶⁷ Ancak Cumhuriyet döneminde Rize’nin kamu yatırımları bakımından gelişmesini izlemeyi mümkün kılacak yeterli veri mevcut değildir.⁶⁸

Ticaret), RecebUluoğlu Basımevi, Ankara 1941, s.7.

61 Tavukçuoğlu, *a.g.e.*, s.110.

62 Taşpınar, *a.g.e.*, s.489.

63 Tavukçuoğlu, *a.g.e.*, s.107.

64 *İlimiz Rize*, s.38.

65 Taşpınar, *a.g.e.*, s.489.

66 *İlimiz Rize*, s.36.

67 Özü, *a.g.e.*, s.78.

68 *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, s.81.

Tablo 18. Rize’de 1939 tarihli ihracat ve ithalat oranları⁶⁹

Rize İhracat	Kilo(kg)	Kıymet(Lira)	Rize İthalat	Kilo(kg)	Kıymet(Lira)
1939	214800	20250	1940	262117	88047
1938	10000	4459	1939	818680	58071
1937	518610	77070	1938	195847	18800
1936	86619	5776	1937	4014	1046
1935	12753	1218	1936	469081	6859

Çay ekonomisine geçilmeden önce Rize’de halk, Cumhuriyet dönemi öncesinde olduğu gibi il dışına göç ederek geçimini sağlıyordu. İstanbul başta olmak üzere İzmir, Ankara, Bursa, Zonguldak, Samsun ve Aydın’a göç eden Rizeliler, bu illerde taşçılık, marangozluk, fırıncılık, terzilik, balıkçılık ve kayıkçılık işlerini yapmışlardı.⁷⁰

Cumhuriyet döneminde şehrin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmış, çay üretimine geçilmesi ve buna bağlı olarak çay fabrikalarının kurulması ile şehirde sosyal ve ekonomik büyümeler başlamıştır.⁷¹ Çay bitkisine uygun iklim koşullarına sahip şehirde kuru çay üretimi ile ilgili sanayi ağırlık kazanırken diğer sanayi dallarındaki ilerleme, arsa ve altyapı giderlerinin fazla olması sebebiyle gelişmemiştir.⁷² Ancak şehrin tek ürünü olan çayı işleyen sanayi kuruluşlarının varlığı sebebiyle ildeki imalat sanayinin gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki payı, Doğu Karadeniz illerine göre daha yüksek durumdadır.⁷³

Cumhuriyet kurulduğunda Rize’nin sorunlarına çare bulma arayışları kapsamında çay konusu gündeme gelmiş, 1924 yılında “Rize Vilâyeti ile Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay Yetiştirilmesi” isimli 407 Sayılı yasa çıkarılmıştır. Yasayı takiben Rize’de “Bahçe Kùltürleri İstasyonu” kurulmuş, ilk defa 1925 yılında Batum’dan satın alınan tohum ve fidanlarla üretime başlanmıştır. Ancak ilk zamanlar yeterli destek ve ilginin olmaması nedeniyle çalışmalardan istenilen sonuç alınamamıştır. Daha sonra ülke ekonomisinde kendi kendine yetme politikalarının etkisiyle 1930’lu yıllarda yeniden başlatılan çay üretme çalışmaları 1938

69 DİGM, DTYİ(Dış Ticaret İstatistik Yıllığı), 1939 İthalat ve İhracat; Liman-Hudut ve Maddeler İtibariyle, (Özel Ticaret), Kısım:3, Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940, s.4.

70 Ömür Genç ve A. Hakan Atik, Rize Stratejik Gelişme Raporu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, Nisan 2008, s.28.

71 Karpuz, Rize, s.1.

72 Karafazlı, vd., a.g.e., s.131.

73 Genç ve Atik, a.g.e., s.27.

yılında ilk el imalatı kuru çayın üretilmesiyle devam etmiştir.⁷⁴

1938 yılında Rize milletvekilleri Dr. Saim Ali Dilemre, Ali Zırh ve Dr. Fahri Kurtuluş tarafından çay konusunda TBMM'ye bir önerge sunulmuştur. Önergeyi veren milletvekilleri çay hususunda bazı sorular yöneltmişlerdir. Çay tekelinin kaldırılıp kaldırılmayacağı, Rize çayı hakkında hükümetin ne düşündüğü,⁷⁵ Rize çayını himayeyi hükümet bırakacaksa Rize'ye yapılmış olan yatırımların ve kurulmuş olan fabrikaların akıbetinin ne olacağı sorularını yöneltmiştir.⁷⁶

Ankara
26. Ocak. 1948

C.H.P.Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına

1-Çay tekelinin kaldırılacağını duyduk, bu ne dereceye kadar doğru?

2-Hükümet Rize çayına olan himayeyi kaldırmak fikrindedir?

3-Eğer hükümet bu fikirde ise, nazarda yapılmış olan otuzbin dört bin fazla çaylıkların ve kurulmuş olan fabrikanın akıbeti ne olacaktır?

4-Eayet hükümet himaye zarureti gereyirse buna göre ne doğru eodir, hangi esaslar dahilinde hareket olunacaktır?

5-Çay fidanlarının tarihi tesisinden şimdiye kadar, tarım bakanlığı bütçesinden bu işe ve teşkilât masraflarına sarfedilen paranın belirlenmiştir?

6-Devlet Ziraat işletmeleri kurumunun çay imalât tesisleri ile tesis edilen çay fabrikasının şimdiye kadarki yapılan kısmı için öfrettiği para toplamı nedir?

Bu hususlar hakkında Grup Genel Kurulunca konuşma açılmasını ve rica ederiz.

Rize Milletvekilleri

Dr.Saim Ali Dilemre

Ali Zırh

Dr.Fahri Kurtuluş

030	01			42	251	4
-----	----	--	--	----	-----	---

2

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/42.251.4/2.

74 Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize, s.81.

75 BCA, 30.1.0.0/42.251.4/1.

76 BCA, 30.1.0.0/42.251.4/2.

Yazının devamında hükümet eğer himayeyi gerekli görüyorsa bu doğrultuda ne düşünüldüğü ve hangi esaslar dâhilinde hareket edileceği, çay fabrikalarının tesis edildiği tarihten itibaren Tarım Bakanlığı bütçesinden bu işe ve teşkilât masraflarına ne kadar para sarf edildiği dile getirilmiştir.⁷⁷ Çay ürününün 1939 yılından itibaren artması ile birlikte ilk defa Çay Araştırma Enstitüsü'nün merkez fidanlığında, kıvrıma makinelerini elle döndürülen basit bir atölye kurulmuştur.⁷⁸

21 Ocak 1939 tarihli *Rize* gazetesinde “*Yeni Çay Fabrikası*” başlıklı haberde, hükümet tarafından verilen destek ile yeni çay kurutma fabrikalarının kurulacağı belirtilmiştir. Arazinin istimlak muamelelerinin tamamlanarak mülk sahiplerine mallarının değer karşılığının verilmeye başlandığı ifade edilmiştir. Rize şehrinin iktisadî kalkınmasına ve yükselmesine katkısı olan ve çay meselesi hakkında devamlı bir alâka ve önemle çalışan valiye teşekkür edilmiştir.⁷⁹ Bu arada Rize’de kurulması düşünülen çay fabrikasının yerinin belirlenmesi için İngiltere’den iki uzman getirilmesi hususunda Başvekâlet’e yazı gönderilmiştir. Belgede, Rize’de üretimine başlanacak olan çayın işlenmiş bir hâlde piyasaya arz edilmesi için kurulması düşünülen çay fabrikasının yerinin tespiti amacıyla İngiltere’den iki uzman getirilmesi ve bu uzmanların ücretlerini ve tüm masraflarını karşılamak üzere H. A. Brassert Limited Şirketine 7.500 lira ödenmesi kararının görüşüldüğü belirtilmiştir.⁸⁰

Rize’de üretilecek çayın işlenmiş bir şekilde piyasaya sunulması, bir çay fabrikasının kurulması ve fabrika tesis işleri için de hazırlıklara başlanması gerektiği ifade edilmiştir. Rize ve çevresinde fabrikanın kurulabileceği en müsait yer hakkında genel bir etüt yapılacağı bilgisi verilmiştir. Fabrika için en uygun yerin belirlenmesi amacıyla iki nafia mühendisine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Bu hususta H.A. Brassert Limited Şirketi ile yapılan görüşme neticesinde İngiltere hükümetinin kontrolüne tâbi bulunan iki uzmanın inceleme yapmak

77 BCA, 30.1.0.0/42.251.4/2.

78 Taşpınar, *a.g.e.*, s.497. “İhtiyaçlarımızı mümkün olduğu nispette kendi içimizden temin etmek ana gayelerimizden biridir. Bu maksatla her sene bir milyon Türk lirasına yaklaşan dövizin tasarrufu ve yurdumuzda çay istihsali için bir müddet evvel tetkiklere başlanmıştır. Ziraatçıların yaptıkları tetkikler neticesinde Rize ve havalisinin çay ziraatına gayet elverişli olduğu anlaşılmış ve orada çay fidanlıkları tesisine karar verilmiştir. Ziraat mühendislerinin verdiği rapora göre Rize havalisinde kurulacak fidanlıklardan, Hindistan çayı nefasetinde çay elde olunabilecektir “. *Rize*, “Rize’de Çay Fidanlıkları ve Fabrikaları Kurulacak”, 18 Şubat 1939, s.3.

79 *Rize*, “Yeni Çay Fabrikası”, 21 Ocak 1939, s.1.

80 BCA, 30.1.0.0/42.251.4/2.

üzere Rize'ye gönderilecekleri ve buna ek olarak iki nâfia mühendisinin de projede yer alacağı bildirilmiştir. Çay ziraatının en ehemmiyetli kısmı olan fabrikasyon işi de başladığı takdirde lezzetli ve hakiki çayın piyasaya çıkarılacağı belirtilmiştir.⁸¹

Bu çerçevede ilk çay işleme atölyesi 1939 yılında kurulmuştur.⁸² 1940 yılında 3788 Sayılı Çay Kanunu ile çay üretiminin yükseliş evresi başlamış,⁸³ aynı tarihte atölye geliştirilerek kapasitesi artırılmıştır.⁸⁴ Çay tarımının başlaması ile devlet tarafından kurulan çay işleme ve paketleme fabrikaları büyük hızla yayılmış, şehrin sanayisinin bel kemiği hâline gelmiştir. Böylece çalışan nüfus içerisinde sanayi alanında çalışanların oranı %35'e yükselmiştir.⁸⁵

Ayrıca 1944 yılında çay ziraatı ve sanayine dair incelemelerde bulunmak üzere Hindistan'a gönderilecek olan Rize çay atölyeleri müdürü Asım Zihnioğlu'na 2/9390 sayılı karar gereğince ödenek verilmesi kararlaştırılmış ve teklif icra vekilleri heyetince 28 Şubat 1944 yılında kabul edilmiştir.⁸⁶ İlk çay fabrikası olan Rize Merkez Fabrikası 1947 senesinde üretime geçmiş,⁸⁷ Demokrat Parti yıllarında ise planlı çay üretimine başlanmıştır.⁸⁸

81 BCA, 30.1.0.0/42.251.4/4; BCA, 30.1.0.0/42.251.4/5.

82 Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize, s.81.

83 Ural, a.g.e., s.55.

84 Taşpınar, a.g.e., s.497. 1940 senesine kadar bölgede çay tarımının halka anlatılması ve tesis kurulması hususlarda çalışmalar yaparak çay tarımının başlamasında önderlik eden kişi Zihni Derin(1880-1965) olmuştur. Çay üretimi konusunda yapmış olduğu icraatlar ile Türk çaycılığının kurucusu olmuştur. Karpuz, Rize, s.7.

85 Özü, a.g.t., s.78.

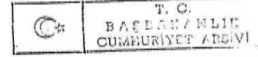
86 BCA, 30.18.1.2./104.13.19.1.

87 Karpuz, Rize, s.7.

88 Uğur Biryol, Karardı Karadeniz, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2012, s.87.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

Kararname

474

Çay ziraati ve sermayi hakkında tedbiratta bulunmak üzere Hindistan'a gönderilecek olan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Umum Müdürlüğü Rize Çay Atölyeleri Müdürü Asım Zinnioğlu'na 2/2/1938 tarihli ve 2/9390 sayılı kararnama hükmünde görevi verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 7/2/1944 tarihli ve 5074/3103 sayılı tekeresiyle yapılan teklifi ve Haliye Vekilliğinin 15/2/1944 tarihli ve 19340/800/300 sayılı mütalehası üzerine, İcra Vekilleri Meclisinde 28 Şubat 1944 tarihinde kabul edilmiştir.

REİSİCUMHUR

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. H. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
G. İ. V. Zr. V. MÜ. V. Tİ. V.

080 18 01 02 104 13 19

Kaynak: BCA, 30.18.1.2./104.13.19.1.

Rize'de bilhassa 1950'lerden sonra çay tarımı ve ticaretinden önemli sayılabilecek bir sermaye birikimi sağlanmıştır. Devletin yüksek fiyat politikası ve diğer alınan tedbirlerle çay üretiminin sürekli desteklenmesi, 1950'li yıllardan itibaren çay üreticisinin zenginleşmesine, çay kaynaklı bir sermaye birikimine sebep olmuştur.⁸⁹

89 Genç ve Atik, a.g.e., s.28.

Rize’de ekonomik kuruluşlar içerisinde şehrin ticarî ve sanayi gelişiminde önemli bir yer edinen çay ve çaya dayalı kuruluşlar ilk sırada gelmektedir. 1924-1944 arasında Rize Çay Enstitüsü’nce yürütülen çay üretimi 1946’da Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na devredilmiştir. 1971’e kadar çayın yetiştirme, teknik bakım ve araştırma işleri Tarım Bakanlığı’nda kalmış; işleme ve satış işi ise Tekel Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. 1971 yılında 1497 Sayılı Kanun’la çayın yetiştirme, bakım, araştırma ve işletmesinin bir bütün olarak yapılmasını öngören Çay Kurumu Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) kurulmuştur.⁹⁰

Rize’de zirâî ürünlerden elma ile ilgili sanayi tesisi bu dönemde oluşturulmuştur. 19 Temmuz 1938 yılında Pazar’da elma fabrikasının temeli törenle atılmıştır. “Pazarda Elma Fabrikasının Temeli Atıldı” başlıklı yazıda; pazarda kurulacak elma fabrikasının temelini atıldığı ve bu münasebetle yapılan merasime bütün halk ve memurların iştirak ettiği bilgisi verilmişti.⁹¹ 20 Mayıs 1940 yılında şehrin elektrik ihtiyacını giderecek olan bir makinenin şehre getirildiği ve şehrin kısa bir zaman içerisinde beklemediği elektriğe kavuşacağı açıklanmıştır.⁹²

Rize açısından gerçekten önemli bir ürün olan portakal için, bir üretim kooperatifi kurulması teşebbüsü olmuştur. 30 Temmuz 1938 tarihli “Portakal Satış Kooperatifi” başlıklı haberde ise Rize’de bir portakal satış kooperatifi kurulmasına teşebbüs edildiği ve bu hususta İktisat Vekâleti’nden müsaade alındığı bilgisi verilmiştir. Haberin devamında kooperatife ait işlerin ilerlediği ve portakal sahiplerinin mallarını zararsız ve iyi bir fiyatla satmalarının temin edildiği belirtilmiştir.⁹³ İktisat Vekâleti’nin onayıyla 33 numaralı Rize portakal satış kooperatifinin ilk genel kurul toplantısı Halkevi salonunda yapılmış ve 85 müessis ortaktan 59’u bu toplantıya katılmıştır.⁹⁴

Rize’de özel sektörün kurduğu bir diğer işletme Perili Ticaret Tuz Fabrikası olmuştur. 1950 yılında üretime geçen fabrika İzmir Çamaltı Tuzlası’ndan deniz yoluyla getirdiği kaya tuzunu sofralık tuz olarak

90 İlimiz Rize, s.27.

91 Rize, “Pazarda Elma Fabrikasının Temeli Atıldı”, 9 Temmuz 1938, s.3.

92 Rize, “Elektrik Makinesi Geldi”, 20 Mayıs 1940, s.1.

93 Rize, “Portakal Satış Kooperatifi”, 30 Temmuz 1938, s.1.

94 “Yönetim kurulu asil üyeliklerine Ahmet Morgül, Mahmut Yanbay, Hasan Şamlı, Yahya Yenigün; yedek üyeliklerine Hakkı Mataracı, Süleyman Zirh, Mustafa Ketenci, Heyeti Umûmiye Kontrolörlüğüne de İsmail Yanbey seçilmişlerdir. Kooperatifin Direktör Vekâletine H. Fehmi Biber vekâletçe atanmıştır.” Rize, “Rize portakal kooperatifi idare heyeti seçildi”, 20 Ağustos 1938, s.1.

işlemiştir.⁹⁵

Rize’de genel olarak sanayi kuruluşlarının belli bir alanda toplandığı görülmektedir. Özellikle sanayileşmenin başladığı 1950 yılından sonra şehrin mevcut sınırlı olan düz yerlerine konut alanlarının yığılması, sanayi alanları için yer bulma sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun neticesinde toplu bir sanayi bölgesi yerine, şehrin değişik yerlerine dağılmış sanayi kuruluşları ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Rize sanayisi içerisinde üretim faaliyeti olarak “dokumacılık” sektörü de önemli bir yer teşkil etmiştir.⁹⁷ Kendir bitkisinin liflerinden iplik üretilmekte ve bu iplik evlerde yer alan tezgâhlarda dokunarak “Rize bezi” elde edilmekteydi. Bezler işlemlerden geçtikten sonra çeşitli giysiler yapıyordu. Tezgâhlar tamamen elle işlendiğinden herhangi bir standardı yoktu.⁹⁸ Keten tezgâhlarında dokunan bezlerden en önemlisi ise ketendi. Ketenin satışı yapılırken, feretiko (kendir bezi), kanaviçe ve peştamalin satışı yapılmıyordu. Keten bezler, Rize’de tüccarlara satılır, tüccarlar da dışarıya satardı. Bu sanatla ilgilenen çok sayıda tüccar vardı.⁹⁹

Dokuma ürünü olan “Rize bezi”nin hammaddesi kenevirdi. Eski den Rize bezi ülkenin her yerinde aranan ve bilinen bir üründü. Kenevir dokumalarından masa takımı, yapılırken pamuk ipliğinden büyük peştamal (atkı), dolaylı peştamal, yatak çarşafı, masa örtüleri üretiliyordu.¹⁰⁰ Bunların dışında gümüş tel işlemeli elbiselikler, karyola örtüleri, şallar, yapılmaktaydı.¹⁰¹ Kendirden ayrıca yerli bezi, sofra ve yatak, perdelik takımlar imal edilmekte ve bu imalatın tümüne birden halk dilinde “feretiko” ismi verilmekteydi. Kendir ipliğini bükme işinde kullanılan tezgâhlar

95 İlimiz Rize, s.36.

96 Özü, a.g.t., s.83.

97 Saklı, a.g.e., s.23.

98 Hamit Vanlı, “Uluslararası Ticaret ve Lojistik: Rize 2023 Vizyonu, Rize Sektörel Kalkınma Sempozyumu (23 Şubat 2012), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yay., Rize, 2012, s.192.

99 Tavukçuoğlu, a.g.e., s.100-101.

100 Karpuz, Rize, s.16. Rize’de dokunan Rize bezlerinde 25-30 cm. eninde her bir top 10 metre olacak biçimde hazırlandığı belirtilmektedir. Bu bezler bilindiği gibi eski yıllarda Bağdat ve Mısır gibi ülkelere gönderilmekteydi. Rize halkının kendi icatlarından biri de “Çul Endeği” adında bir alet, halkın kendi buluşu ve bir nevi örgü makinasıdır. Her köyde 3-4 tane bulunmaktaydı. Örgüde kullanılan iplikler bahsi geçen aletle kumaş gibi örülürdü. Keten ipliklerle elbise dikilirdi. Keçi kılından; at, katır koşum parçaları yapıldı. Siyah yünden siyah elbiseler, beyaz yünden beyaz veya halkın buluşu boyalarla boyanmış, çeşitli renkte elbiseler yapıldı.” Topaloğlu, a.g.e., s.175.

101 Ak, Rize Tarihi, s.173.

ilk zamanlar yörede hep mahallî olup hiçbir yabancı âmile ihtiyaç duyulmadan temin ediliyordu.¹⁰²

1869 tarihli *Rize Salnamesi*'ne göre Rize'de 20 ila 40 bin top ince beyaz keten bezi, İkizdere'de 500 top kaba keten bezi, Çayeli'nde 1.000 top kanaviçe tabir edilen kaba bir bez üretilmekte, Karadere'de ise yünden şal dokunmaktaydı. Rize'nin ince keten bezi Trabzon, İstanbul, Arabistan bölgelerine gönderilmekteydi. Yöredeki büyük tüccarlar vasıtasıyla Avrupa ve Arabistan'a yılda 100-200 bin ton dokuma ihraç edilebiliyordu. Arap ülkelerinde iç giyimi olarak kullanılan bu bez, yöre ekonomisine büyük çapta katkı sağlamaktaydı. Rizeli tüccarlar, bölgede üretilen kendir bezinin ticareti için, o dönemde Osmanlı toprağı olan Arap ülkelerine gidip gelmekteydiler.¹⁰³ Rize'de keten diye tabir edilen bu işler esasında geçmişten beri gerek Türkiye gerekse Suriye, Irak, İran, Hicaz, Mısır ve Hindistan bölgelerinde tanınmış, ancak işin organize edilememesi sebebiyle kıymetine nazaran yeterli bir sürüm temin edilememiştir.

Cumhuriyet döneminde bu dokuma ürünleri 1938 yılında İzmir Fuarı'nda oldukça rağbet görmüş ve Türkiye'nin muhtelif yerlerinden siparişler alınmış ve bu sayede tanınmıştır. 1 Mart 1941 tarihli Rize gazetesinde konu ile ilgili olarak, "*Hâlen merkez ve köylerde kendir, keten, şal, melez ve peştemalcılık işlerinde iki bine yakın tezgâh faaliyettedir. Kıymetli öğretmenlerimizden Niyazi Ağun'un iplik bükme işinde meydana getirdiği makine, değerli bir icat olarak sayılabilir. Bu şekilde hazırlanan iplikleri bu makineyi kullanarak ve varsa noksanını tamamlayarak ucuz, temiz ve hızlı bir şekilde hazırlanabilir. Bu iplik makinesi İktisat Vekâleti'nce gösterilen talep üzerine Ankara'ya gönderilmiş ve mucidi Niyazi Ağun'un da Ankara'ya gitmesi muhtemeldir.*" bilgisine yer verilmiştir. Vali Hüsnü Uzgören'in özellikle şehre hayat verecek olan kendir işleri üzerinde İktisat ve Ticaret Vekâleti'yle sürekli olarak temas hâlinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴

102 Ziya Işıkdemir, "Rize'de Dokumacılık-Tezgâhlar Niyazi Ağun İplik Bükme Makinesi", *Rize*, 1 Mart 1941, s.1.

103 Saklı, a.g.e., s. 22-23.

104 "*Tanınma ve tanıtma işine kıymet vermek ticarete temel gayedir. Fert olarak çalışan dokumacı, kendi malını tanıttırarak kadar ne çok mal imal eder ne de sermayesi ve işçiliği buna müsaittir. Rize'nin şimdiye kadar toplu bir hâlde ele alınmayan dokumacılığı temenni ettiğim şekilde himaye ve teşvik görürse, imalatı tanıtma işi ile alâkadar teşekküller faaliyete geçerse iyi neticeler alınabilir kanaatindeyim.*" Ziya Işıkdemir, Rize'de Dokumacılık-Tezgâhlar Niyazi Ağun İplik Bükme Makinesi", *Rize*, 1 Mart 1941, s.1. Rize'de 1938 tarihinde 2661 ton miktarında ve 1867 lira değerinde pamuk ipliği ithal edilmiştir. DİGM, DTYİ (Dış Ticaret İstatistik Yıllığı), 1940 Liman-Hudut ve Maddeler İtibariyle, (Özel Ticaret), s.7.

1940'lı yılların başında pamuklu dokumacılık Rize'ye gelmiştir.¹⁰⁵ 22 Şubat 1941 tarihli "*Yerli Dokumacılık İhya Edilmeli ve Memleket Bundan Faydalanmalıdır*" başlıklı haberde, Rize'de geçmişten bu yana meşhur olan şal ve keten dokumaları konusunda yeniden harekete geçme zamanının geldiği ifade edilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce Hindistan'a kadar ticareti yapılan yerli dokuma kumaşlarının artık halkın ancak birkaç tezgâhında olduğu belirtilerek gerekli olan teşkilatlandırma vazifesinde Ticaret Odası, Belediye ve Halkevine görevler düştüğü ifade edilmiştir. Rize dokumacılığının destek görmemesi nedeniyle teşkilatlandırılmadığı, bu nedenle de gündün güne unutulmaya yüz tuttuğu bildirilmiştir. Ticaret Odası, Belediye ve Halkevi'nin desteğiyle bir kooperatif teşkili suretiyle teşkilatlandırmanın yapılması ve tezgâhların geniş imalathanelerde uzmanların gözetimi altında çalıştırılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁶

1950 yılında Rize ve köylerinde 10 bin kadar kamçılı ve kamçısız dokuma tezgâhının olduğu tahmin edilmektedir. Bu dokuma işine tüccarlar aracılık ediyorlardı. Tüccar temin ettiği ipliği boyayıp, çözgüsünü yaptıktan sonra ücret karşılığı dokuyucuya veriyor ve bu durumdan hem tüccar hem de dokuyucu kazanıyordu.¹⁰⁷ 1950'li yıllarda ketenin metresi 3,5-4 lira arasındaydı. Dokumada en önemli sorun ipliğin elde edilmesiydi. Bu nedenle çoğu zaman dışarıdan hazır iplik alınır ve dokuma yapılırdı.¹⁰⁸ Ancak çay bahçelerinin araziye kaplaması ve kendir hammaddesinin ortadan kalkması ile çayın göreceli olarak daha çok gelir getirmesi bu sektörün sonunu getirmiştir.¹⁰⁹ "*Yaşayan Tarih Söyleşileri Rize*" adlı kitapta 1935 doğumlu Zehra Uzunsakal, kendisine yöneltilen "*Eskiden geçiminizi nasıl temin ediyordunuz?*" sorusuna cevap verirken arazilere mısır ekildiğini, sığırcılıkla uğraşıldığını, ceviz, fındık, üzüm her şeyi kendilerinin topladıklarını söylemiştir. Zehra Uzunsakal, "*Eskiden çarık dikerdim. Onun ipini de kendirden yapardım. Yün ip yapardık. Onunla odun taşırdık. Sepetlere takardık. İğnemizin ipliğini bile o kendirden yapardık.*" Yapılan ürünün satışını köyde ya da Rize'de satar mıydınız, sorusuna ise şöyle cevap vermiştir: "*Satıyordum ama Rize'de değil sadece köyde. Kızlara çeyiz yapardım. Bunlar ta Arabistan'a giderdi. Tüccar vardı. Biz dokuyup para karşılığı ona verirdik. O da*

105 Ak, *Rize*, s.215.

106 Ziya Işıkdemir, "*Yerli dokumacılık ihya edilmeli ve memleket bundan faydalanmalıdır*", *Rize*, 22 Şubat 1941, s.1.

107 Ak, *Rize Tarihi*, s.215.

108 Tavukçuoğlu, *a.g.e.*, s.100-101.

109 Vanlı, *a.g.b.*, s.192.

gönderirdi. Çok özeldir. Çünkü el dokumasıdır. Kilo işi yapardım.”¹¹⁰

Rize’de sanayi sektörüne ilişkin haberler de bölge basınında yer almıştır. 15 Mayıs 1939 yılında Rize gazetesinde “Sınâî Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kurslar Açılması Hakkında Nizamname” başlıklı yazıda birtakım kararların alındığı belirtilmiştir. Nizamnameye göre alınan kararlarda kursların eğitim ve idare masraflarının müessese sahipleri tarafından ödeneceği, müşterek kurs tesisi hâlinde masrafın her müessesenin işçi ve müstahdemlerinin sayısı oranında olmak üzere taksim edileceği, sanayi müesseselerinde maden ocaklarının gündelik işçi miktarlarının iş cetvellerine ve kanunen tutulması mecburî olan defterlerdeki kayıtlara ve ayrıca yapılacak tetkiklere göre tayin edileceği ifade edilmiştir. Sanayi müesseselerin gördükleri iş itibarıyla aynı olup olmadıkları, müessesenin bulunduğu mahallin en büyük mülkî amiri tarafından tayin ve İktisat Vekâleti’nin tasvibiyle tespit olunduğu, her müessesede esas itibarıyla çırak, kalfa ve ustalar için birbirinden ayrı kurslar açılacağı, ancak müessesenin sanayi mahiyetine göre İktisat Vekâleti’nin muvâfakatiyle bu kursların birleştirilebileceği bildirildi. Çırak kurslarının sanat çeşidine göre en az bir sene ve en fazla üç sene, kalfa ve usta kurslarının da en az altı ve en çok on iki ay devam edeceği, verilecek sürenin mahallin en yüksek mülkî amirinin teklifiyle İktisat Vekâleti’nce tayin olunacağı belirtilmiştir.

Bu kursların tedrisat, çalışma zamanı dışında haftada altı saat olacağı bilgisi verilmiştir. Kurs programlarının esasının meslekî bilgi dersleri olduğu, kurs açmakla mükellef bulunan her müessese sahibinin, söz konusu nizamnamede tayin edilen esaslar dâhilinde, müessesesinde açılacak kurslarda tatbik edilecek bir ders programı hazırlayarak nizamnamenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç iki ay sonra İktisat Vekâleti’ne göndermesi gerektiği bildirildi. Müfredat programının verilen süre içinde gönderilmediği takdirde İktisat Vekâleti’nce hazırlanıp gönderileceği ve müessese sahibinin gönderilecek programı aynen tatbik edeceği belirtildi.¹¹¹

Rize’de maden işletmek amacıyla tesis edilen ekonomik kuruluşlar da mevcuttu. 3 Temmuz 1937 tarihli haberde yeni bakır fabrikasının faaliyete geçtiği belirtilerek Kuvarsan Bakır madeninden bakır alınmaya başlandığı ifade edilmiştir.¹¹²

110 Beyaztaş, a.g.e., s.175.

111 Rize, “Sınâî Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kurslar Açılması Hakkında Nizamname”, 22 Temmuz 1939, s.1, 8.

112 Rize, “Yeni Bakır Fabrikası Faaliyette”, 3 Temmuz 1937, s.1. “Rize ilinde ekonomik açıdan değer taşıyan bakır-çinko, manganez, kaolen, kil yatağı ile çok sayıda granit sahası mevcuttur.”

Diğer taraftan 17 Aralık 1938 yılında yeni elektrik fabrikasının temel atma töreni gerçekleşmiştir. Belediye tarafından müteahhitlere ihale edilmiş olan yeni elektrik fabrikasının yapılacağı arazi tetkik edilmiş ve binanın yeri tespit edilmiştir. İhale tarihinden itibaren on beş ay içerisinde fabrikanın işletileceğine ve gereken malzemenin de müteahhit tarafından Almanya'ya sipariş edildiği bilgisine yer verilerek yakın zamanda Rize'nin yeni elektriğine kavuşacağı bildirilmiştir.¹¹³

Rize'de balık sanayi uygun şartlar olmasına rağmen pek gelişmemiştir.¹¹⁴ Rize iskelesi özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru bir gelişme göstermiştir. Yunus balığından elde edilen balık yağı da 20. yüzyılın başlarında, Rize bölgesinde önemli bir yerel ürün konumunda olmuştur.¹¹⁵ 9 Aralık 1925 yılında Rize vilâyetinde balık ve meyveler için konserve fabrikası yapılmasına dair Rize Mebusu Esat Bey tarafından teklifte bulunulmuştur. Esat Bey, Rize dâhilinde elma, armut gibi meyvelerin çok olduğunu, ancak mesafenin uzaklığı sebebiyle İstanbul'a sevkinde balıkların kurumasından ötürü sıkıntılar yaşandığını belirtmiştir. Yağ iktisadı ve konserve balık temininin mümkün olabilmesi için fabrika tesis edilmesi gerektiği, böylece fakir olan halkın iktisâdî yaşantısının gelişimine hizmet edileceği ifade edilmiştir.¹¹⁶

Sadettin Korkmaz, "Trabzon Alt Bölgesi Maden Potansiyeli ve Madencilik Bölge Ekonomisi Açısından Önemi", Yay. Haz. Ersan Bocutoğlu, Metin Berber, Bölgesel Kalkınma Sempozyumu 94, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu İllerinin Sosyo -Ekonomik Kültürel Yapısı: Sorunlar-Politikalar Bildiriler (13-15 Ekim 1994), KTÜ Basımevi, Trabzon, s.323.

113 Rize, "Yeni Elektrik Fabrikası", 17 Aralık 1938, s.3.

114 İlimiz Rize, s.22.

115 Topaloğlu, a.g.e., s.175.

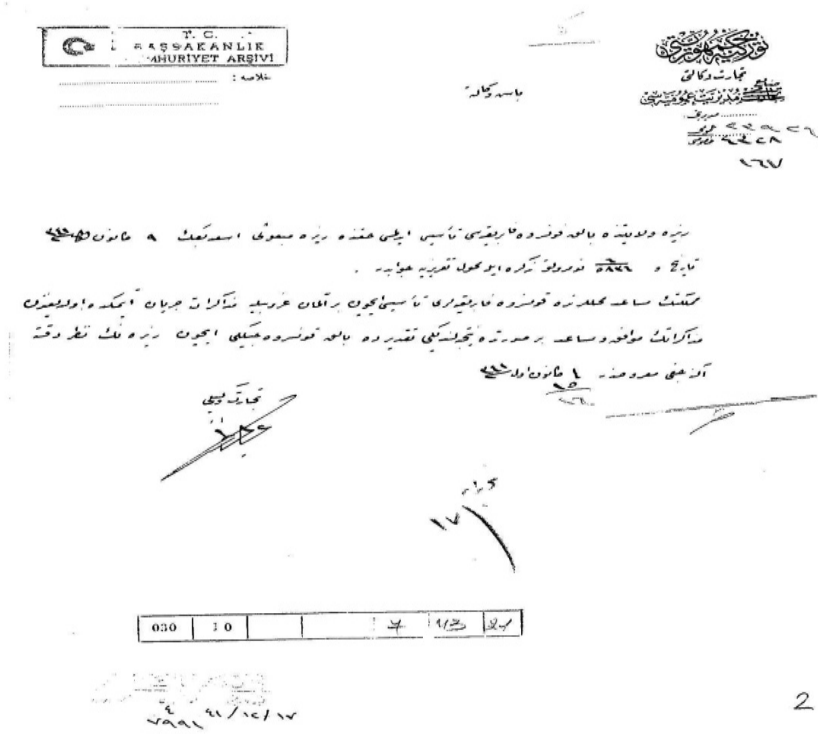
116 BOA, 30.10.0/7.43.21.4.5.

Kaynak: BOA, 30.10.0.0/7. 43. 21.4.5.

Esat Bey'in teklifine Ticaret Vekâleti tarafından verilen cevapta; memleketin müsait mahallerinde konserve fabrikaları tesisi için bir Alman grubuyla görüşmelerin yapılmakta olduğu ve görüşmelerin başarılı ve uygun bir surette neticelenmesi durumunda balık konserveciliği için Rize ilinin nazarı dikkate alınacağı ifade edilmiştir.¹¹⁷

117 BOA, 30.10.0.0/7.43.21/4.2.

Kaynak: BOA, 30.10.0.0 / 7. 43. 21/4.2.

Rize’de balık üretimi yapılırsa da tutulan balıklar muhafaza edilemediğinden gübre olarak portakal bahçelerinde kullanılıyordu. 1949 yılında Rize’yi ziyaret ederek bu eksikliği dile getiren Abdullah Taymas, TBMM’ye Rize’de bir meyve suyu fabrikası ile bir balık konserve fabrikasının kurulmasını teklif etmiştir.¹¹⁸

Rize’de ayrıca sanayi alanında bıçak, kalemtraş ve kayıklar için kararlar imâl edilmekte ve satılmaktaydı.¹¹⁹ Rize’nin bulunduğu bölgenin coğrafi koşulları, gerek ekonomik gelişme gerekse kamu hizmetleri bakımından, şehrin durumunu etkileyen en önemli etken olmuştur.¹²⁰

118 Ak, Rize, s.216.

119 Saklı, a.g.e., s.22.

120 Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize, s.81.

3.2. CUMHURİYET'LE YAŞIT BİR ÜRÜN: RİZE ÇAYININ TARİHÇESİ¹²¹

Rize'de ilk çay bahçesinin tesisi 1921 yılında, Ankara'dan Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin'in verdiği talimatla başlatılmış, 1924 yılında çay ve narenciye fidanlığı için 70 dönüm arazi tahsis edilerek Merkez Fidanlığı oluşturulmuştur. Bu sebeple, Rize'deki çaycılık faaliyetlerinin Cumhuriyet'le yaşıt olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kurumsal gelişim olarak 1940-1949 arası Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, 1949-1971 arası Tekel Genel Müdürlüğü, 1971 sonrasında ise Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü çaydan sorumlu olmuştur. Belki bu sebeple olacak, bu çalışmada konu edindiğimiz 1923-50 dönemine ait kayıtları ve istatistikleri günümüz kurumlarından elde etmek mümkün olamamaktadır.

Söz konusu dönemde, hem çayın tarihi hem de Rize'nin içinde bulunduğu koşulların izlenmesinde, kanun teklif ve tasarılarının görüşülmesine dair TBMM zabıtları önemli bir kaynak oluşturmaktadır. 407 Sayılı Kanun görüşmelerini içeren 1924 yılına ait zabıtlar ile 3788 Sayılı Kanun görüşmelerini içeren 1940 yılına ait zabıtlar, daha önce çayın tarihi ile ilgili incelemelerde değerlendirilmemiş olduğundan, bu çalışma için özgün bir değer oluşturmuştur.

Çalışmada 1923 öncesi; Osmanlı dönemindeki arayışlar ve Ali Rıza Erten raporu olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Sonra 407 Sayılı Kanun'la ilgili zabıtlara dayalı; narenciye ve çay yetiştirilmesi konularının yanında Rize'nin 1920'lerdeki durumu da ele alınmıştır. Türk çaycılığında 1938'de başlayan yeni dönem faaliyetleri ayrıca ele alınmış, bilimsel hazırlık, uygulama ve 3788 Sayılı Kanun'un çıkarılması bu çerçevede incelenmiştir. Nihayet son kısımda çay sanayisinin kuruluşu ve gelişimi konu edilmiştir.

3.2.1. Cumhuriyet'ten Önce Çayla İlgili Gelişmeler

Türkiye'de çay üretim denemeleri Osmanlı döneminde başlamıştır. Yapılan bir teknik hata sebebiyle başarı elde edilememiş ve konunun Cumhuriyet döneminde başarılmasının zemini oluşmuştur.

¹²¹ Bu başlık Doç. Dr. Ali Rıza SAKLI tarafından kaleme alınmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı, aliriza.sakli@erdogan.edu.tr)

3.2.1.1. Osmanlı Dönemindeki Arayışlar

Osmanlı Devleti döneminde ilk çay yetiştirme denemesinin, Çin'den çay fidanları getirtilerek Bursa'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Besim Darkol'un 1891 yılında İstanbul'da basılan "*Coğrafya-yı Sınâi ve Ticârî*" adlı eserinde, zamanın Ticaret Bakanı Esbaki İsmail Paşa tarafından bu denemenin yaptırıldığı, ama olumlu sonuç alınmadığı belirtilmiştir. Bu denemenin hangi tarihte yapıldığına dair bir bilgi verilmemiştir.¹²² Bununla birlikte, kitabın yayım tarihi olan 1891'den önce gerçekleştiği kabul edilmelidir.

İkinci çay yetiştirme denemesi, zamanın Orman, Madenler ve Tarım Bakanı Selim Paşa'nın Sadaret Makamı'na (Başbakanlığa) yazdığı 06.10.1894 tarih ve 250 sayılı yazı ile başlamıştır. Bu belgede şöyle denilmektedir:

*"Bu hakir ve zayıf kulunuzun arzı şudur ki, Çay bitkisi, besleyici ve iyileştirici özellikleri olduğu için ticaret pazarında ehemmiyetli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında da yetiştirilmesi ve tarımının yaygınlaştırılması hususlarına teşebbüs edilmesi Padişahımızın buyruklarına bağlıdır. Ülkemizin çeşitli yerlerinde bulunan numune çiftlik ve tarlalarında daha önce hazırlanmış olan birer dönümlük (dekarlık) arazilerde deneme amaçlı olarak ekilmesi ve yetiştirilmesi için Japonya'ya yeterli sayıda tohum ve fidan sipariş edilmiştir."*¹²³

Aynı belgede, "*Trabzon'da, Samsun'dan Artvin'e kadar olan Doğu Karadeniz bölgesinde, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği*" ifade edilen "*bir tür çay bitkisi*"nden bahsedilmektedir. Bu bitkinin "*fidanlarından yeteri kadar örnekler alınıp numune çiftlik ve tarlalarına dikileceği*" ve "*Halkalı Ziraat Mektebi'nde meyvesiz ağaç fidanlığı meydana getirileceği*" de ifade edilmektedir. Bu ifadelerden, ülkenin çeşitli yörelerinde yetişmekte olan ve çay olduğu iddia edilen bir bitkinin de numune tarlalarda yetiştirilmek suretiyle incelemeye tâbi tutulacağı anlaşılmaktadır. Bu bitki ile ilgili en önemli bilgi 1879 yılına ait *Trabzon Salnamesi*'nde geçmektedir. Salnamede, vilâyet merkezi olan Trabzon'un yanında, bağlı sancak ve kazalarda "çay" yetiştiğinden bahsedilmekte; Hopa kazasında 20.000, Arhavi nahiyesinde 5.000 olmak üzere toplam 25.000 kıyye (32.075 ton) üretim yapıldığı belirtilmektedir.¹²⁴

122 Sait Tahsin Tekeli, *ÇayYetiştirme-İşleme-Pazarlama*, Dönüm Yayınları, Ankara 1976, s.16.

123 Muhammet Safi, "Osmanlı'da Çay Tarımı", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, Şubat 2006, İstanbul, S. 63, s.40-46.

124 Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Döneminde Çay Tarımı Faaliyetleri", 1. Rize Sempozyu-

Sadrazam Cevat Paşa, Selim Paşa'nın kendisine arz ettiği konuyu hemen 19.10.1894 tarihli ve 1099 sayılı bir yazı ile padişaha iletmiştir. Bu belgede şöyle denilmektedir:

“Çay bitkisinin, numune çiftlik ve tarlalarında deneme amaçlı olarak üretilmesi için Japonya'ya yeterli sayıda tohum ve fidan sipariş edilmiştir. Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği bildirilen bir tür çay fidanlarından da icab ettiği kadarını aynı çiftlik ve tarlalara dikilecektir. ... Gereklili masrafların karşılanması için ve Japonya'dan gelecek fidan ve tohumların bedellerinin ödenmesi için, Ziraat İşleri için Ziraat Bankası'ndan 1894 senesine mahsuben ödenmesi için... ferman buyurmanız babında bu yazı makamınıza yazıldı efendim.”¹²⁵

Japonya'dan sipariş edilmiş olan çay tohumlarının 1895 yılında İstanbul'a geldiği ve bizzat II. Abdülhamit'e arz edildiği aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır.

“Şefkatli Efendim Hazretleri, Zatinızın halifeliği sayesinde numune çiftlik ve tarlalarında deneme amaçlı olarak ekilerek yetiştirilmek üzere Japonya'dan getirtilip bir miktarı önceki gün makamınıza arz olunan çay tohumunun nasıl ekileceği ve nasıl yetiştirileceğine dair kaleme alınan tarifname ekte takdim kılınmıştır. Çay yetiştirilmesi hakkında kaleme alınacak bir kitap da basılıp dağıtılacaktır. Bu kitaptan bir tanesi de zat-i âlilerine takdim edilecektir.”¹²⁶

Bir bölümü yukarıda verilen, Orman, Madenler ve Tarım Bakanı Selim Paşa tarafından II. Abdülhamit'e sunulan 23.04.1895 tarihli bilgi yazısında çaydan başka mısır üretimi ile ilgili bilgiler de verilmekteydi. Yazının ekinde bir çay tarifnamesinin verilmiş olduğu belirtilmektedir. Kaleme alınacak bir kitaptan da bahsedilmektedir. Kitapla ilgili bilgi mevcut değil ise de çay tarifnamesinin tam metni Osmanlı Arşivi'nde bulunmuştur. Çayla ilgili en eski Osmanlıca rapor olduğu tahmin edilen tarifname şöyle başlamaktadır:

“Çay Fidanları Yetiştirilmesi Hakkında Tarifnamedir

Çayın anayurdu Çin ve Japonya'dır. 23'üncü 45'inci enlemler aralığında bulunan ılıman iklimlerde yetişir. Pek sıcak olmayan güneşten hoşlandığı gibi fazla sert ve soğuk olmayan kardan da etkilenmez. Yani Kamelya ağacının yetiştiği yerlerde pek güzel yetişir.”

---

mu, 16-17-18 Kasım 2006, Rize Valiliği, ss.111-116.

125 Safi, a.g.m., s.44.

126 Safi, a.g.m., s.44.

Tarifname’de tohumla ve çelikle bitki yetiştirilebileceği, çay bahçelerinin nasıl hazırlanacağı, tohumla ekimin ve çelikle üretimin nasıl olacağı, numune bahçelerde yetiştirilecek fidanların tarlalara nakledilmesi gerektiği vb. konularda bir sayfa kadar ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ancak çok önemli bir noktada temel bir hata yapılmıştır. Tarifname’nin ikinci ve dokuzuncu paragrafında şöyle denilmiştir:

“Çay için hafif ve orta derecede killi, verimli ve serin arazi tercih olunur. Fazlasıyla rutubetli ve serin topraklar asla yaramaz....

Çay ağacı Osmanlı topraklarının pek çok yerinde yetiştirilebilir. Çayın tabiatına uygun vilâyetlerimiz ise, Erzurum, Sivas, Ankara, Bursa, Aydın, Adana, Halep, Suriye vilâyetleriyle İstanbul civarlarıdır. Bu bitkinin buralarda yetiştirilmesi için çalışmalar yapılacaktır.”

Osmanlı döneminde girilen çabaların sonuçsuz kalması, bu Tarifname’deki hatalı bilgi sebebiyle olmuştur. Çayın bol yağışlı, nemli ve rutubetli iklimden hoşlandığı gerçeği karşısında, “rutubetli ve serin topraklar asla yaramaz” denilerek Erzurum, Sivas, Ankara, Bursa, Aydın, Adana, Halep, Suriye ve İstanbul’un deneme amaçlı olarak seçilmesi başarısızlığı getirmiştir. Tarifname’de verilen bitki üretimi ve bahçe tesisi ile ilgili bilgilerin doğru olması, bu kritik bilgi yanlışı ile işe yaramaz hâle gelmiştir.

Samsun’dan Artvin’e kadar olan Doğu Karadeniz bölgesinde, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği ifade edilen ve 1879 tarihli *Trabzon Salnamesi*’nde Hopa ve Arhavi’deki üretim rakamları verilen bitki ile ilgili denemelerin sonucu hakkında bir bilgi edinilememiştir.

Söz konusu salnamedeki bilgilere dayanarak bu bitkinin siyah çay olduğu iddiaları¹²⁷ ve bahsi geçen illerimizde doğal olarak yetişen, Doğu Karadeniz’deki yöresel adıyla *likapa* yeni Türkçe adıyla *maviyemiş* (yaban mersini, blueberry) olduğu görüşü¹²⁸ bir başka çalışmada karşılaştırılarak ele alınmıştır.¹²⁹ Bölgede doğal olarak yetişen ve yaprakları kaynatılarak bitkisel çay yapılan bu bitkinin *Camellia Sinensis* türündeki çay olmadığı, yörede *likapa* olarak adlandırılan *maviyemiş* olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

127 Kemalettin Kuzucu, *Bin Yılın Çayı: Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, 2012. Ayrıca, Kuzucu, *a.g.m.*

128 Safi, *a.g.m.*, s.44-46.

129 Saklı, *a.g.e.*

3.2.1.2. Rize’de Çay Yetiştirilebileceği Yönündeki Çalışmalar: Ali Rıza Erten Raporu

Ülkemizde çayın bir kültür bitkisi olarak yetiştirilmesinden çok önce, çalışmak için Rusya tarafına giden Rize halkınca getirilen fidan ve tohumlarla gerçekleştirildiği belirtilmektedir.¹³⁰ O zamanlar Çarlık Rusya’sının elinde olan Batum’da çay üretiminin daha önce başarılı olduğu bilinmektedir.

Bugün Gürcistan’a bağlı özerk bir bölge olan Acaristan ve başkenti Batum, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu, 314 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra, Berlin Antlaşması’yla Rusya tarafına bırakılmıştır. Tiflis, Sohum ve Kutaisi’deki çeşitli denemelerden sonra,¹³¹ 1895’te Cakova’da (Çakvi) ilk çay bahçelerinin tesis edildiği ve 1899’da ilk çay hasadının yapıldığı anlaşılmaktadır.¹³²

Çalışmak için Rusya tarafına giden yöre halkının, tarihsiz ve kayıtsız olarak, Rize’ye çay fidanı ve çay tohumu getirmiş olduğu bilgisi yanında, zamanın Rize Ticaret Odası Başkanı M. Hulusi Karadeniz’in 1912 yılında, Batum’dan getirttiği çay tohumlarını kendi bahçesinde ekererek çayın Rize’de yetişebildiğini tecrübe ile ispat ettiği anlaşılmaktadır. M. Hulusi Bey’in bu durumu ifade eden bir raporu, Hariciye Vekâleti’ne (Dışişleri Bakanlığı’na) ve Halkalı Ziraat Mektebi hocalarından Ali Rıza Bey’e sunduğu ifade edilmektedir.¹³³

1917’de meydana gelen Komünist İhtilâl sonrasında, Rusya I. Dünya Savaşı’ndan çekilmiş ve daha önce işgal etmiş olduğu Kars, Ardahan, Artvin, Rize ve Batum’u terk etmiştir. Bunun üzerine, söz konusu yerlerde ziraat incelemeler yapmak üzere bir heyet görevlendirilmiştir. 1918 yılında bu illere giden heyette bulunan Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi Müderrisi (Profesör) Ali Rıza Erten, “Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikatı Ziraiye” adlı bir rapor kaleme almıştır.

Batum ve Cakova’da çay yetiştirildiğini tespit ederek raporuna dâhil eden Prof. Erten, iklim olarak Batum ile benzer olan Rize ve havalisinde çay yetiştirilebileceğini ifade ettiği söz konusu raporu İktisat Vekâleti’ne

130 Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye’de Çay İktisadiyatı*, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara 1939, s.11.

131 Tekeli, *a.g.e.*, s.16.

132 Ali Rıza Erten, *Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikat-ı Ziraiye*, İktisat Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1341 (1925).

133 Ekrem Karadeniz, “Türkiye’ye Çay Hangi Tarihte Nasıl Girdi?”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ağustos, 1979, Yıl: 15, S. 8, s.64.

(Bakanlığı'na) sunmuştur.¹³⁴

Prof. Erten'in bu raporu *Yeni Ziraat* gazetesinde 1921 yılı 9. sayısından itibaren bir yazı dizisi şeklinde yayımlanmıştı. Raporun tamamı, önce 1924 yılında, "*Çay, Limon, Mandalina, Portakal, Bambu Ziraatı*"¹³⁵ adıyla, İstanbul Sanayi-i Nefise Matbaası'nda basılarak yayınlanmıştır. Bundan bir yıl sonra, rapor bu defa "Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikatı Ziraiye" adıyla İktisat Vekâleti'nce yeniden basılmıştır.

Raporun daha başlangıcında, Batum'da iklimin rutubetli ve çok yağmurlu olduğu ifade edilerek, "*Batum'da yağmur başladığı zaman haftalarca ve bardaktan su boşanırcasına devam eylediği nadirattan değildir*" ifadesine yer verilmektedir. Çay yetişmesi için asgarî yağış miktarının 2.000 mm olması gerektiğini, Çürüksu'dan Rize'ye kadar olan sahil şeridinde 2.040-2.400 mm arası ve hatta bazen 4.000 mm'ye kadar yağmur yağdığını belirtmektedir. Yine Batum, Rize ve İstanbul'un aylar itibariyle yağış miktarlarını bir grafikte göstermektedir.

Söz konusu grafikte, Rize'nin Rus işgali altında olduğu dönemde tespit edilmiş yağış miktarları, Batum'un ve İstanbul'un yağış miktarları ile karşılaştırıldığında 4 ay Rize'de daha fazla yağmur yağdığı, geri kalan 8 ayda Batum'da daha fazla yağdığı, ancak bu aylardan 5'inde Rize'de yağın yağmurun Batum'dan fazla bir eksiklik göstermediği anlaşılmaktadır. İstanbul'un yağış miktarları ile karşılaştırıldığında hem Batum hem de Rize'nin tüm aylarda ve önemli oranda fazla yağmur aldığı görülmektedir.

Batum'da aylar itibariyle kaydedilen sıcaklık derecelerine yer verilen raporda, 30 dereceden yüksek bir sıcaklık kaydı görülmezken, arkada yer alan dağların soğuk kuzey rüzgârlarını engellediği belirtilmektedir. Bu suretle Batum ve havalisinin ılıman subtropikal bir iklime sahip olduğu beyan edilmektedir.

Erten'in verdiği bilgilere göre Ruslar, Prens Woronsoff'un desteğiyle, tropikal iklim bitkilerinden ilk önce çayı getirmişler ve 1833'te Sohum taraflarına dikmişlerdir. Burada yeterli derecede rutubet olmaması sebebiyle umulan başarı elde edilememiştir.

1876'da Hindistan ve Japonya'ya bilimsel bir gezi düzenleyen ünlü iklim bilimci A.Woyeikoff, gezi dönüşü 1878'de yazdığı bir makalede çay ve diğer tropikal bitkilerin Kafkas ötesinde yetişebileceğini belirtmiş, bir

134 Erten, Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikat-ı Ziraiye.

135 Ali Rıza Erten, *Çay, Limon, Mandalin, Portakal, Bambu Ziraatı*, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul 1340 (1924).

süre sonra bu konuda giriştiği deneyimlerin memnuniyet verici olduğunu beyan etmiştir. Bu bilgilerden haberdar olan bir kısım Rus önde gelenleri, Cakova ve bazı diğer yerlerde bu bitkileri dikmeye başlamışlardır.

İlk defa Ozurgeti’de tam bir çay bahçesi oluşturmaya girişen Prens Cristoff, tam olarak başarılı sonuçlar elde edememiştir. 1892 yılında bir ilim heyeti oluşturarak Çin, Himalaya, Japonya ve Seylan’ı dolaşmışlar, oralardan 6.000 çay fidanı ve birkaç yüz kg çay tohumu yanında başka bitkilere ait tohum, çelik ve fidanlar getirmişlerdir. Bu bitki ve tohumlar; Tiflis, Sohum ve Kutaisi’deki bahçelere dikilmiştir.

Rus hükümeti, Batum havalisi ve Cakova’da arazi istimlak ederek ılıman iklim bitkileri için bir fidanlık tesisi ve yeterli çapta bir çay ziraatına girişme konusunda karar almış ise de bu karar ancak 1895 senesinde uygulamaya konulabilmiştir. Rus hükümetinin bu çalışmaları sürerken, Batum’da çay yetiştirildiği konusunda iyimser olan C.S. Popoff ilk çay bahçesini oluşturmaya muvaffak olmuştur.

1895’te Cakova’da Rus Hükümetince ilk çay bahçesi kurulurken sadece 150 dönüm (dekar) arazide çay dikimi yapılmış ve dört yıl sonra ilk ürün alınmıştır. 1917’ye gelindiğinde çaylık arazi miktarı 5.000 dönüme çıkmıştır. Bu süre zarfında, Çin’den bir çay uzmanı getirilerek çaylık tesis etmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Ünlü Rus fotoğrafçı Sergei Prokudin-Gorski’nin 1905-1915 arasında Cakova’da çektiği ve ABD’nin Kongre Kütüphanesi tarafından elektronik ortama aktarılan fotoğraflar arasında yer alan Çinli Çay Uzmanı Lau-Dzhen-Dzhau’ya ait fotoğraftan bunu anlıyoruz.

Cakova’dan başka Batum sahilleri ve Kutaisi’de de çay yetiştirilmektedir. 1917’de Batum sahillerinde 8.090 dönüm, Kutaisi’de 700 dönüm çaylık mevcuttur. 1914’te 701.312 kg yaş çay yaprağı ve 165.024 kg kuru çay üretimi yapılmıştır. Sadece Cakova’da, 1914’te 3.000 dönüm olan çay bahçelerinden 81.311 kg yaş çay alınırken, 1917’de çay bahçeleri 5.000 dönüme çıkarıldığı hâlde alınan mahsul 64.000 kg’da kalmıştır. Bunun nedeni, 1914’te başlayan I. Dünya Savaşı olmalıdır.

Raporda sadece çayla ilgili bilgiler verilmekle yetinilmemiş; Batum’daki portakal, mandalina ve sair narenciye yetiştiriciliği ile bambu bitkisi de ele alınmıştır. Ayrıca, Batum’daki ziraat faaliyetleri ile ilgili geniş bilgiler verildikten sonra, işgalden kurtulan Artvin, Ardahan, Kağızman, Oltu ve Kars’taki tarımsal faaliyetlerle ilgili de kısa bilgiler verilmiştir.

Raporun son kısmında; “Anadolu’muzun İstikbali Ziraiyesi” (Anadolu’muzun Tarımsal Geleceği) başlığı altında aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır:

Karadeniz sahilinde Rize vilâyetine ait yerlerde portakal ve limon yetiştigi herkesçe bilinmektedir. Artvin vilâyetinden Trabzon’un Of kasabasına kadar, Batum’da olduğu gibi laterit toprak yapısı hâkim olduğu gibi sıcaklık da çoğu yerlerde 3-39 derece arasındadır.

Raporda verilen, Batum, Rize ve İstanbul yağışlarını gösteren tabloya atfen, Rize ve civarında yağmurlar mevsimlere göre oldukça muntazam bir dağılım göstermekte olup, yağmursuz hemen hiçbir ay geçmediği görülmektedir. Yağmur miktarı da Batum’unkine yaklaşmaktadır.

Bu şekilde, memleketimizde toprağı laterit ve rutubetli bir mahallin mevcut olduğu anlaşıldıktan sonra, Ruslar’ın Batum ve civarında tarımı geliştirmek için yaptıkları fedakârlığın ve katlandıkları zorlukların hiçbirine, Rize ve civarında bu faydalı bitkilerin yetiştirilmesi için gerek olmayacak demektir.

İstanbul Gümrüğü’nden yapılan beş yıllık çay ithalatını verdikten sonra, beş yılın ortalaması alınırsa, sadece çay ithalatı için iki milyon küsur liralık bir millî servetin yurt dışına çıkmakta olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, derhal Rize’de bir numune fidanlığı oluşturmaya teşebbüs etmemiz, burada çay ve diğer faydalı bitkilerle birlikte portakal ve mandalina bahçeleri kurmamız ve türlerini ıslah çarelerine başvurmamızdan daha makul bir hareket olamaz.

Raporun İktisat Vekâleti’nce basıldığı tarihte, “vilâyetin en müsait bir mahallinde bir çay ve mandalina fidanlığı tesis” edilmesi hükmünü içeren 1924 tarih ve 407 Sayılı “Rize Vilâyetiyle Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Limon, Mandalina ve Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kanun” TBMM’de kabul edilmiş olduğundan, raporun sonunda söz konusu kanun metnine de yer verilmiştir.¹³⁶

3.2.1.3. Zihni Derin ve Rize’de İlk Çay Fidanlığının Tesisi

Rize ve çevresi, aşırı yağışlı olması sebebiyle, geçim sağlayacak ürünlerin yetiştirilmesine pek müsait değildir. Ekmek yapmaya ve beslenmeye imkân veren tahılların yörede verimli biçimde yetişmesi mümkün olamamaktadır. Yörede yetiştirilen mısırdan yapılan ekmek tüketilmekte, ama mısır üretimi de oldukça sınırlı olduğundan, halkın yıl boyu beslenmesine imkân vermemektedir. Bu koşullar altında Rize halkının

¹³⁶ Erten, Çay, Limon, Mandalin, Portakal, Bambu Ziraatı.

geçimi, ancak erkeklerin gurbete çıkararak evlerine para göndermeleri ile mümkün olabilmekteydi.

1900'lerle birlikte başlayan savaş ve kıtlık yılları, zaten geçim imkânlarının zor olduğu bu yörede, geçim şartlarının aşırı biçimde bozulmasına yol açacaktır. Osmanlı Devleti'nin yıllardır çıkarılan isyanlara karşı mücadele verdiği Yemen, 1900'lerin hemen başında Doğu Karadeniz'den giden taburların da katkısıyla elde tutulmaya çalışılmıştır.¹³⁷

1911'de Trablusgarp, 1912-1913 yıllarında da Balkan Savaşları oldu. 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı ile birlikte genel seferberlik ilan edildi ve eli silah tutanlar askere alındı. Seferberlik yılları, hem işgücünün aske-re alınması hem de savaş şartlarında ortaya çıkan kıtlık nedeniyle, Doğu Karadeniz için korkunç bir yokluk ve yoksulluk dönemi olmuştur. 6 Mart 1916'da Rize'yi işgal eden Ruslar, 1917 Ekim'inde Rusya'da patlak veren Komünist İhtilâl nedeniyle savaştan çekilmiş ve 1918'de Doğu Karadeniz'i terk etmiştir. I. Dünya Savaşı ve sonrası yıllar, Doğu Karadeniz'in en sıkıntılı yılları olmuştur.¹³⁸

Arazilerinden elde ettikleri ürünlerle geçinemeyen yöre halkının, 1917 Komünist Devrimi'nden sonra kapanan Rusya kapısı nedeniyle, çalışmaya giderek geçimlerine destek sağlama imkânları da ortadan kalkmıştır. Bu sebeplerle, Rize ve çevresinde eşkıyalık baş göstermiş, huzursuzluklar artmıştır. Yörede huzur ve güvenin sağlanması için çareler araştırmak üzere, 1920 yılında bakanlıklardan temsilcilerin katıldığı bir komisyon kurulmuştur.

Birinci TBMM hükümetinde Tarım Bakanlığı yer almadığından, tarım işlerine İktisat Bakanlığı'na bağlı Ziraat Genel Müdürlüğü bakmaktaydı. Kurulan komisyona, İktisat Bakanlığını temsilen Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin katılmış ve Rize yöresinde huzur ve güvenin sağlanması için halkın geçinebileceği iş ve kazanç imkânları oluşturmak gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Bu toplantıda, yörede iş imkânlarını artırmak için neler yapılabileceğini araştırma görevini de Zihni Derin üzerine almıştır.¹³⁹

Ali Rıza Erten'in raporunu incelemiş olan Zihni Derin, Rusların Batum'daki çay yetiştirme çalışmaları ile ilgili bilgiler edinmek üzere bir

137 Saklı, *a.g.e.*, s.26, Murat Cebecioğlu, *Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri* (Yemen, Irak ve Gilan Olayları 1905-1907), (Yayınlanmamış Doktora Tezi - aktaran Muhammet Safi).

138 Ak, *Rize Tarihi*, s.186-215.

139 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.14.

kısım dergiler getirtmiş, Rize'deki bakanlık memurlarından bilgiler almış ve burada bir çay ve narenciye fidanlığı kurulması gerektiği kanaatine ulaşmış ve bu kararı almıştır.¹⁴⁰

Zihni Derin'in, Türk çayına gösterdiği ilgi sebebiyle teşekkür ettiği ve "dostum" diye hitap ettiği çay uzmanı Mr. Moore'un sorularına verdiği cevaplar,¹⁴¹ Türk çaycılığının ilk dönemlerine ilişkin birinci elden bilgi sağlaması bakımından önemlidir. Tamamı Latin harfleri ile bir buçuk sayfa olan metnin ilk paragrafı aşağıdadır:

"Ankara'da İktisat Vekâleti Ziraat Umum Müdürü iken 1921'de Rize'de kurdurduğum küçük muvakkat (geçici) bir bahçeye Batum'dan getirttiğim çay ve narenciye ve bambu tohum ve fidanlarını diktirdim. 1924'te Ziraat Müfettişi Umûmîsi oldum. Hemen Rize'ye gittim. Bugün mevcut çay ve narenciye fidanlığını kurdum. Batum'a gittim. Oradan getirdiğim çay, narenciye, bambu, diğer meyve tohum ve fidanlarını fidanlığa diktirdim. Fazlasını halka dağıttım."

Birinci elden verilen bu bilgiler, Türk çaycılığının ilk yetiştirme denemesine ilişkin kesin ve doğru bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Rize'de ilk çay fidanlığı kurma denemesi, Zihni Derin'in Ziraat Genel Müdürü sıfatıyla Ankara'dan verdiği talimatla 1921'de başlatılmıştır. Bugünkü Ziraat Çay Bahçesi ile Atatürk Çay ve Bahçe Bitkileri Araştırma Enstitüsü'nün bulunduğu eski ismiyle Garal Dağı'ndaki araziler henüz istimlak edilerek çay işine tahsis edilmemiş olduğundan, "geçici bir bahçeye" dikim yapıldığı ifade edilmektedir.

1924 yılında Ziraat Genel Müdürlüğü görevi sona eren Zihni Derin, Ziraat Umum Müfettişi olarak atanmıştır. Müfettişlik görevine başlar başlamaz Rize'ye giden Derin, bizzat Batum'u ziyaret ederek çay, narenciye, bambu vb. ürünleri getirip yeniden tesis ettiği fidanlığa diktirmiştir.

84 yaşında ve hasta yatağında iken kendisi ile yapılan mülâkatta, Rize ve civarına fidanlıklar kurmakla görevlendirildiğini ve 1924 yılında Batum'a gittiğini ifade etmiştir. Rize'deki fidanlığa dikilmek üzere, Batum'dan çay ve narenciye fidanları getirirken, Emil Vlakov isimli bir Rus bahçıvanı da çay bahçeleri tesis etmesi için beraberinde getirmiştir. Rus bahçıvanın çalışkanlığını unutamayan Derin; *"Öylesine çalışkandı ki, Rize'ye geldiği ilk gece işe girişerek, sabaha kadar koskoca bir sahayı çay fidanları ile doldurdu"* demiştir.¹⁴²

140 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.15.

141 Bu belge, Zihni Derin'in torunları tarafından Recep Koyuncu'ya verilen evrak-i metruklerinden çıkmıştır.

142 Hürriyet, 3 Eylül 1964, s.7.

Fener'deki ilk çay fabrikasının müdürü Asım Zihnioğlu, “Bir Yeşilin Peşinde” adlı güzel hatıratında; Batum’dan döndükten sonra kurduğu fidanlığı getirdiği Rus bahçivana bırakıp Ankara’ya döndüğünü ve 407 Sayılı Kanun’un çıkarılması için çalıştığını ifade etmiştir.¹⁴³ Bu Kanun’un TBMM görüşmeleri esnasında İktisat Komisyonu ve Bütçe Komisyonu çalışmalarına katılarak komisyon üyelerini bilgilendirmiştir.

Söz konusu kanunun 6 Şubat 1924’te üçüncü defa TBMM Genel Kurulu’nda görüşülerek ve değişiklikler yapılarak kabul edilmesinden sonra, 3 Nisan 1924’te tekrar Rize’ye gelen Zihni Derin, fidanlığın arazi istimlak işlerini tamamlayarak, kalıcı biçimde çay ve narenciye fidanlığı olarak tahsis ettirmiştir.¹⁴⁴

3.2.2. 407 Sayılı Kanun ve 1920’lerde Rize’nin Durumu

Lazistan¹⁴⁵ Milletvekili Esad Bey (Esad Özoğuz) tarafından, “Lazistan Livasında fındık, portakal, limon, mandalina, çay, dut yetiştirilmesi hakkında” bir kanun teklifi 6 Ekim 1923’te TBMM’ye verilmiştir.¹⁴⁶ Kanun teklifi İktisat Komisyonu (İktisat Encümeni) ve Mâlî Denge Komisyonu’na (Muvazene-i Maliye Encümeni – şimdiki adıyla Bütçe Komisyonu) gönderilerek, bu iki komisyonun değişiklik teklifleri ile birlikte TBMM Genel Kurulu’nda görüşülmüştür.

3.2.2.1. 407 Sayılı Kanun’un Görüşmeleri ve Kabulü

Türkiye’de çayla ilgili ilk kanun çıkarılmadan önce, Rize’de çay yetiştirilebileceği tespit edilmiş ve ilk çay fidanlığı kurulmuş bulunmaktaydı. Bunu, 6 Şubat 1924 tarih ve 407 Sayılı Kanun’un görüşmeleri¹⁴⁷ esnasında, Zihni Derin’in de katılarak bilgi verdiği anlaşılan, Mâlî Denge Komisyonu’nun teklif üzerindeki görüşünü beyan ettiği mazbatadan anlıyoruz. Mazbatanın girişinde, Rize’nin sahil kısmında fındık, portakal, mandalina ve çay yetiştirdiği ve hatta bir fidanlık tesis edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Rusya’da çay bitkisinin¹⁴⁸ nasıl yetiştirildiği hakkında incelemelerde bulunmak üzere İktisat Bakanlığı’nca bir memurun gönde-

143 Zihnioğlu, a.g.e., s.16.

144 Hatipoğlu, a.g.e., s.15.

145 6 Ekim 1923 tarihli kanun teklifinde ve 28.01.1340 (1924) tarihli 407 Sayılı Kanun’un ilk görüşmeleri esnasında Lazistan tabiri kullanılırken, 4 Şubat 1340 (1924) tarihli ikinci görüşmeler esnasında Rize adı kullanılmakta, Esad Bey de Rize mebusu olarak geçmektedir.

146 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), 423-444.sayfalar

147 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.425.

148 Komisyonca kullanılan ifade “çay ağaçlarının”...

rilmiş olduğu da belirtilmektedir. O dönemde Ziraat Genel Müdürlüğü, İktisat Bakanlığı'na bağlı olduğundan, gönderilen memurun Ziraat Genel Müdürlüğü Rize biriminden Zihni Derin tarafından görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Kanun teklifinin görüşmeleri esnasında, İktisat Komisyonu'ndan İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi Bey, Esad Bey'in kanun teklifi komisyonca geldiğinde, Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin'in komisyonca dinlendiğini belirtmektedir. Yine Esad Bey tarafından verilen mahallî bilgiler ve bölge milletvekilleri ile daha önce bölgede valilik ve mutasarrıflık yapmış kişilerin değerlendirmeleri de dinlenmiştir. Sonuç olarak; *"bu vilâyetin özel durumu, ivedi bir kanunla buranın derdine deva bulma kanaatini bize verdi"*¹⁴⁹ şeklinde durumu ifade etmiştir.

Esad Bey'in kanun teklifinin 1. maddesi, günümüz Türkçesi ile *"Lazistan Sancağı'nın sahil kesimindeki kızılağaçları, çaluları kesip koparmak suretiyle, yerlerine fen memurlarının raporuna mahallerinin kabiliyetine göre hükümetçe ücretsiz verilecek fındık, portakal, mandalina, limon, çay, dut fidanı dikilmesine sahipleri mecburdur."* şeklinde ifade edilebilir.

İzmir Milletvekili Mahmut Celal Bey'in (daha sonra III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar)¹⁵⁰ başkanı olduğu İktisat Komisyonu, birinci maddedeki "dut fidanı dikilmesi" mecburiyetinin kaldırılmasına karar vermiştir. Bunun nedeni, dut fidanının ipek böceği yetiştirmek için dikildiği, bunun önemli ve masraflı bir sanat olduğu, bu memlekette denenmiş olan portakal, limon, çay ve fındık dikmenin mecbur edilmesinin yeterli olduğu görüşüdür.

İkinci madde komisyonca değiştirilerek halka çay ziraatını ve sanattını öğretecek ve ücretsiz fidan temin edecek bir fidanlı tesis edilmesi ve bir uzman görevlendirilmesi hükmü getirilmiştir. Teklifin beşinci maddesinde, vergi muafiyeti teşviki beş yıldan on yıla çıkarılmış ve bir defaya mahsus dönüm (dekar) başına 10 lira nakit para mükâfatı konulmuştur.

Bu kanunun çıkarılmasında Zihni Derin'in katkısı olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmekle birlikte, İktisat Komisyonu'ndan sonra kanunu görüşen Mâlî Denge (Bütçe) Komisyonu'nun sunduğu değişiklik önerisinde, teklif sahibi Esad Bey ve ziraat müdürü hazır olduğu hâlde teklifin incelendiği ve müzakere edildiği ifade edilmektedir.

149 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.432.

150 M. Celal Bayar, 1921-22 ve 1932-37 yılları arasında İktisat Bakanı, 1937-1939 yılları arasında başbakan, 1950-60 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Mâlî Denge Komisyonu, halka mecburiyet getiren birinci maddeyi kabul etmiş, fidanlık kurularak uzman görevlendirilmesine ilişkin ikinci maddeyi zaten fidanlık kurulmuş olduğu gerekçesiyle çıkarmış, halka bedelsiz fidan verilmesini kabul etmiş ama en önemli madde olan dönüm başı 10 lira ödül verilmesini kabul etmemiştir. Buna karşılık, bahçe tesis edenden 10 yıl süreyle vergi ve öşür alınmaması teklifini uygun bulmuştur.

İki komisyonun farklı yaklaşımlar sergilemesi milletvekilleri tarafından yapılan görüşmelerde ele alınmış, bazı vekiller mecburiyet konulmasını uygun bulmazken, bazıları da dönüm başı 10 lira ödül verilmesini uygun görmemişler, bir kısmı da kanunun tüm ülkeyi kapsamasını talep etmişlerdir.

Bunun üzerine İktisat Komisyonu Başkanı M. Celal Bey söz alarak; *“Efendim! Görüyorum ki arkadaşlar sürekli olarak bir noktaya yapışıyorlar. O da bu kanunun mevzî olup bütün memleketi kapsayıp kapsayamayacağı meselesidir.”* dedikten sonra bazı geniş açıklamalar yapmıştır.

*“Kanun’un Rize vilâyetine hasr ve tahsisine gelince burada sırf yörenin ihtiyaçları düşünülmüştür. İklimi, özel durumu, sosyal durumu düşünülmüştür ve bunlar göz önüne alınmıştır. Arkadaşlardan bazıları ‘Niçin Adana, Antalya, hatta İzmir’e –ki ben de İzmir Milletvekiliyim, oralarda portakal yetişiyor- yaygınlaştırılmıyor’ buyurdular. Bendeniz İzmir Milletvekili sıfatıyla diyorum ki; benim vilâyetimin halkı, böyle bir kanunla teşvik ve himayeye ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü o dereceye ulaşmıştır.”*¹⁵¹

Kanun üzerine çeşitli tartışmalardan sonra İktisat Komisyonu teklifi tekrar görüşmek üzere geri almış ve 04.02.1924 tarihinde görüşülmek üzere tekrar Meclis Genel Kurulu’na göndermiştir. Komisyonun takdim yazısında, önceki görüşmede milletvekillerince verilen değişiklik önerilerinin dikkate alındığı, ziraat genel müdürü ve teklif sahiplerinden bazılarının katılımıyla teklifin görüşüldüğü belirtilmiştir. Sonuç olarak kanun teklifinin Rize vilâyetine hasredilmesi, sadece Artvin ili Borçka kazasının teklife dâhil edilmesi, zorunluluk esasının devam etmesi gerekçelendirilerek savunulmuştur.

Kanunun Rize dışındaki vilâyetlere de uygulanması yönündeki taleplere karşı çıkan İktisat Komisyonu, Borçka’nın dâhil edilmesini bizzat teklif etmiştir. Bu davranışın gerekçesi ise Batum’a yakın olması, aynı iklim özellikleri göstermesi, toprak yapısının aynı olması ve söz konusu bitki topluluğu için gerekli şartları taşımakta olduğunun bilimsel olarak

151 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.438.

sabit olması şeklinde ifade edilmiştir. Komisyonun kanun teklifinin diğer illeri kapsayacak hâle getirilmesi taleplerine karşı, bu illerdeki iklim ve toprak durumunun ilmen (fennen) tespit edilmemiş olduğu görüşünü savunduğuna yukarıda değinilmişti. Borçka bu koşulu sağladığından dâhil edilmesi istenmektedir. Ancak tek gerekçe bu değildir:

“Rize’nin bulunduğu maişet darlığı ve buhranı bu sahada da aynı surette devam etmektedir. Mesela Kanapya deresi köylüsü 300 hane iken 27 hane kalmıştır. İçkale köylüsü 500 hane iken 60 hane kalmıştır. Devigel vadisi köylüsü 450 hane iken 50 hane kalmıştır.

Biz mülkiyet hakkını saklı tutalım diye kuramsal olarak uğraşırken halk zarurettten tarlalarını terk ederek akın akın başka yerlere göç ediyor. Ne tarla, ne ağaç, ne hak hiç biri kalmıyor. Hayatın bu müthiş ve feci seyri karşısında, halkı toplu ve emin olarak yollarda çalıştırmak da Hükümetin rehberliği özelinde bu önemli yerlerde mükâfatlarla bu cömert teşviki ve icabında bir baba şefkati ile ayrılmaları gerekli ve zaruridir.”¹⁵²

Görüldüğü gibi, Borçka’nın geçim durumunun çok kötü olması, Batum’a yakın ve benzer bir iklime sahip olması kanun teklifine dâhil edilmesini sağlamıştır.

Komisyonun takdim yazısının dördüncü maddesi, 407 Sayılı Kanun teklifini şöyle tanımlamaktadır:

“Kanun teklifinin, yalnız bir milletvekilinin düşünce ürünü olduğu zannedilmemelidir. Rize Vilâyeti Ticaret ve Ziraat Odaları memurları, İl Genel Meclisi ve İl İdare Kurulu mensupları ve bu halkın içinden doğmuş, dertlerine en yakından vakıf temsilcileri olan milletvekilleri tarafından ittifakla ve hararetle kabul edilen ve savunulan çok kuvvetli sosyal ve iktisâdî gerekçelere dayanan bir tekliftir. Zaten kanunların kaynağı, çıkarılış sebebi, dayanak noktası da bunlar değil midir? O hâlde hakkında adeta icma-ı ümmet¹⁵³ olan böyle hayatî bir mesele için başka bir hareket tarzı aramak uygun olmasa gerektir.”¹⁵⁴

Komisyon görüşünü İzmir Milletvekili Rahmi Bey kaleme almış ve yine İzmir milletvekili olan M. Celal Bey iktisat komisyonu başkanı sıfatıyla imzalamıştır. Komisyonun üyesi olan Kayseri Milletvekili Nuh Naci, Kastamonu Milletvekili Mehmed Fuad, Bolu Milletvekili Şükrü ve Konya Milletvekili Hacı Bekir de imzalamışlardır.

152 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.570.

153 Ümmetin ortak kararı anlamında, İslâm hukukunun Kur’an ve Hadis’ten sonra üçüncü kaynağı.

154 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 04.02.1340 (1924), s.568.

Kanun teklifinin ikinci defa TBMM'ye gelişinde de yine hararetle tartışmalar cereyan etmiştir. Meclis kürsüsünde uzun konuşmalar yaparak eleştiri ve taleplerini sıralayan Giresun Milletvekili Tahir Bey olmuştur. Tahir Bey, kanunun Giresun'u da kapsamına alması için taleplerde bulunmuştur. Fındık üretiminde en önemli merkez olarak takdim ettiği Giresun dışarıda bırakılarak Rize'ye dönüm başı 10 lira teşvik verilmesinden Giresun'un zarar göreceğini düşünmekteydi. Bu sebeple sadece nakdî teşvikin değil, Rize'den on yıl süreyle vergi alınmamasının da Giresun ekonomisine zarar vereceğini öne sürmekteydi. Giresun'un kanuna dâhil edilmesi taraftar bulamayınca bu defa fındık ve portakalın kanun kapsamından çıkarılmasını savunmuştur. Rize Milletvekili Ekrem Bey bir konuşma yaparak kendisine cevap vermiştir.¹⁵⁵

Bir başka itiraz, kanun teklifinin ilk oturumuna katılmamış olan Trabzon Milletvekili Muhtar Bey'den gelmiştir. Batum ile Rize arasında yağış farkı olduğunu öne süren Muhtar Bey, *"Batum'da senede 225 gün yağmur yağar, Rize'de ise 112 gün yağmur yağar. Fennî inceleme bunu gösteriyor; 25 yılın ortalamasıdır. ... Batum'da yetişen her şeyin Rize vilâyetinde yetişmesi ihtimâli doğru değildir."* demiştir.

İzmir Milletvekili Rahmi Bey, Batum ve havalisinde yağışların 2500-4000 arasında olduğunu Rize'de de 2000-2500 arasında olduğunu ve farkın fazla olmadığını, Rusların savaş yıllarında ve işgal esnasında bir ilim heyetiyle bu tespitleri yaptıklarını beyan etmiştir.

Kanun teklifinin önemli bir parasal teşvik içermesi sebebiyle, bir kısım milletvekilleri tarafından hazineye yük getireceği endişeleri dile getirilmişti. Ancak İktisat Bakanlığı altında bir Genel Müdür olan Zihni Derin'in çabalarına karşılık, İktisat Bakanı Hasan Saka¹⁵⁶ kürsüye çıkarak şunları söylemiştir:

"Efendim kanunun uygulanabilmesi için Bakanlığa ve Hükümete yüklenen bir kısım görevler vardır. Bu görevlerin yerine getirilmesi ve özellikle gerekli fidanlıkların yapılması büyük bir masraf gerektirmektedir. Küçük bir mesele olduğunu düşünmeyiniz. Onun için bir madde lâzımdır; (İşbu kanunun icrası için İktisat Bakanlığı 1340 (1924) Bütçesinin ziraî teşvikler faslına ikiyüz bin lira ilave edilmiştir) diye bir madde kabul buyurmanız lâzımdır. (Yok sesleri.) Bunu kabul buyurmayacak olursanız, bunun icrasına imkân yoktur."

155 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 04.02.1340 (1924), s.570-575.

156 Hasan Saka, İktisat, Ticaret ve Maliye Bakanlıklarında bulunmuş, 05.11.1947-14.01.1949 arasında 14 ay 9 gün Başbakanlık yapmıştır.

İktisat bakanının bir defa TBMM Genel Kurulu'nda iki defa İktisat Komisyonu'nda görüşülen bir kanun teklifi ile ilgili daha önce bu ortamlarda görünmemesi, sonradan böylesine temel bir engel göstermesi milletvekillerini şaşırtmıştır. Aynı zamanda Trabzon milletvekili olan Hasan Bey'e, Diyarbakır Milletvekili Zülfi Bey; *"İktisat Bakanı sıfatıyla mı, Trabzon Milletvekili sıfatıyla mı söylüyorsunuz"* diye sormuş ve *"İktisat Bakanı sıfatıyla söylüyorum, vasıtayı Yüce heyetinizden istiyorum"* cevabını almıştır.

Çorum Milletvekili Dr. Mustafa Bey, *"Encümende müzakere edilirken bulunmamış mı, o zaman niye ses çıkarmamış?"* diye sormuş, Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, *"İktisat Bakanı sıfatıyla, Trabzon Milletvekili kanaatiyledir"* diye alaycı bir cevap vermiştir. Hasan Bey, *"Kanaatimin hiçbir vakit mahallî mebuslukla alâkası yoktur. Şahsî kanaatimle, hüsnü kanaatle..."* şeklinde cevap vermiştir.

İktisat Komisyonu mazbata yazarı, İzmir Milletvekili Rahmi Bey söz alarak şunları söylemiştir:

"Komisyonda kanun görüşülürken Ziraat Genel Müdürü (Zihni Derin) hazır bulunarak; 'Biz bu meseleyi zaten düşündük. Orada bir fidanlık tesis ettik. Hatta oradaki uzman ziraat müdürünü Rusya'ya gönderdik; çay hakkında incelemelerde bulundu ve çay membaı hakkında bugün bilgi sahibidir. Ve icabederse başka uzman da getireceğiz. Ne zaman ki, bu kanun çıkar ve biz orada çay fidanı yetiştirmek, onu tımar etmek ve sair hususatını da yapmak zamanı gelince mutlaka bir Rus uzman getireceğiz. Hatta Batum'da Japon ve Çinli uzmanlar vardır, onları getireceğiz' diye buyurmuşlardır".

Rize'de bir fidanlığın zaten mevcut olduğunu anlatan Rahmi Bey, *"...biz henüz başlıyoruz, bu sene derhal büyük masrafa ihtiyacımız yoktur. Evvela yapacağımız iş tarlayı hazırlamaktır. (Para lâzımdır sesleri...) Evet, hakikaten biraz masraf lâzımdır. Fakat beyefendinin buyurdıkları gibi ikiyüzbin lira değil, zaten kurulu bir şeyi destekleyip genişleteceğiz."*¹⁵⁷

İktisat Komisyonu'nun konuyu iyi tahlil ettiğini ve derinlemesine bilgi sahibi olduğunu Rahmi Bey'in şu ifadelerinden de anlıyoruz: *"... Birinci senede derhal çay fabrikaları vesaire lâzım değildir. Çay fidanlıkları en azından üç-beş sene sonra meydana gelecektir. Evvela bunlar dikilecek, büyüyecek ve bu çay fidanlıkları meydana geldikten sonra, yani 3-5 sene sonra büyük fabrikalara ihtiyaç hâsıl olacaktır. Bu sebeple büyük bir bütçe meblağı lâzım değildir, ziraat teşviki faslına Yüksek Heyetiniz uygun görürse belirli bir miktar; hiç olmazsa yirmibin lira konulsun diyorum ve bunu da kâfi görüyorum."*¹⁵⁸

157 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 04.02.1340 (1924), s.585-586.

158 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 04.02.1340 (1924), s.586.

Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı, "...bir haftadan beri devam eden görüşmeler zannederim bütün kamuoyunu aydınlatmıştır. Bu sebeple, Hasan Beyefendi tarafından beklenmedik bir anda verilen bu teklifin, Meclis-i Âlî'nin nazarında büyük bir masraf şeklinde göstererek kanunun adeta suya düşürülmesi maksadına yönelik olarak verildiğine kaniyim" demiştir.

Hasan Bey bu ifadeye karşı kanuna taraftar olduğunu beyan etmiştir. Süleyman Sırrı Bey devamla, "İktisat Bakanlığı bütçesi Bütçe Komisyonu'nda görüşülüyor, Hasan Beyefendi giderler bu izahatı orada yaparlar ve gerekli bütçe ödeneğini koydururlar. Orada koyduramazlarsa bütçesi Yüce Meclis'te müzakere edilirken talep ederler. Yoksa böyle bir ödeneğin bu kanuna girmesi doğru değildir" şeklinde konuşmuştur.

İzmir Milletvekili M. Celal Bey de, "Süleyman Sırrı Bey'in beyanattı doğrudur" diyerek cevap vermiştir. Yine görüşmeler devam ederken, "Efendim kanunlar ihtiyaca göre tespit edilir. Yani 'şu iş şu şekilde yapılacaktır, bunun yolu şudur' denilir. Sonra ilgili Bakanlık bütçesinde bir fasıl açar ve ihtiyacı temin etmek için ne miktar para koymak lâzım gelirse koyar, gelir bütçe ile bu geçer." Bu sözlerden sonra İktisat Bakanı Hasan Bey, kanuna bütçe maddesi konulması teklifini geri alır.¹⁵⁹

Teklifin sonraki maddelerinde dönüm başı 10 lira teşvik verilmesi konusu tartışılırken Hasan Bey yeniden söz alır ve şunları söyler:

"Maddede beher dönüm için tarımsal teşvik faslına 10 lira mükâfat ödemesi -dikim için- deniliyor. Demin bunun için 200.000 lira arz ettim. Yüce Heyetiniz bunu çok gördü. Maddeyi bu içeriği ile muhafaza edecek olursak, sınırı asgari 40.000 dönüm olarak düşünün, 400.000 lira eder. Yüz bin dönüm olursa 1 milyon lira eder. Her ne kadar bu para bir defada verilecek değil, peyderpey üç senede verilecek. ... Eğer arazi sahibine hakikaten masrafına mukabil bir şey vermek lâzım geliyorsa ki bendenizce lâzım geliyor gibidir, herhalde on lira çoktur. Bu on lira bütçede pek ağır bir masraf teşkil eder. Bunun derhal düzeltilmesi lâzım gelir."

Dönüm başı on lira teşvik verilmesi, bir kısım milletvekillerince de uygulanabilir bulunmayınca, Rize Milletvekili Ekrem Bey 5 lira verilmesi yönünde teklif verir. Ancak verilen bir önerge ile dönüm başı mükâfat verilmesi hükmü bütünüyle tekliften çıkarılır.

Kanun teklifi iktisat bakanının önerisiyle İktisat Komisyonu'na gönderilir. Komisyon'dan tekrar 06.02.1924'te TBMM Genel Kurulu'na geldiğinde, teklifte bir noktada değişiklik olduğu görülür. Bu değişiklik,

159 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 04.02.1340 (1924), s.580-589.

dönüm başı 5 lira teşvik verilmesi hükmünün maddeye konulmuş olmasıdır. TBMM’de 10 lira mükâfat verilmesi oylanarak reddedildiği hâlde, İktisat Komisyonu’nun 5 lira teşvik hükmünü maddeye koymuş olması, Komisyon Başkanı M. Celal Bey’in ve üyelerin, kanunun ancak teşvikle başarılı olacağına kuvvetle inanmalarından kaynaklanmış olmalıdır.

Bazı milletvekilleri, meclisçe önceden reddedilmiş olan mükâfat hükmünün neden tekrar getirildiğini sorarlar. Bunun üzerine Rize Milletvekili Ekrem Bey söz olarak Rize’nin içinde bulunduğu durumu anlattıktan sonra şunları söylemiştir: “...Bir ağacı yerinden sökmek ve yerine bir şey dikmek için –ki derhal semere vermeyecek, belki dört beş sene sonra semere verecek - ufak bir teşvik lâzımdır. ... Bu mükâfatı kabul etmediğiniz takdirde kanun sıfırdır. ... Bu sebeple komisyonun oy birliği ile kabul etmiş olduğu nakdî mükâfatın kabulünü Yüce Heyetinizden rica ederim.”

İktisat Komisyonu Başkanı M. Celal Bey de bir konuşma yaparak teşviki çok önemseydiğini, komisyondan gelen hâliyle kanunun kabul edilmesini istediğini bildirmiştir. Halkı teşvik için Tanzimat’tan beri birçok kanun çıkarıldığını ama yeterince teşvik edemedikleri için kanun koleksiyonları arasında yer aldıklarını, bu sebeple Kanun’un dikim yapanlara mükâfat verilmesine dair fıkrasını ve mükâfatın maddede yer almasını çok önemli görüyoruz, demiştir. 1921-22 yıllarında İktisat Bakanlığı da yapmış olan birikimli devlet adamı, ilâve olarak; “Bu sebeplerle, mükâfatın kabul edilmesini Genel Kurul’dan Komisyon adına rica ediyorum. Bu cihet kabul edilmediği takdirde, Genel Kurul’un bilgi ve görüşüne şunu da arz etmek isterim ki, kanun kendisinden beklenen faydayı kaybetmiş olacaktır.”¹⁶⁰

Bir kısım milletvekillerinin ısrarı üzerine Meclis başkanı, kanun teklifi ile ilgili önceki oturumda var olan, dönüm başına nakit teşvike ilişkin hükmün iptaline ilişkin önergeyi oylamaya koyabileceğini beyan ederek, iptal teklifinde ısrar edildiği için komisyonun 5 lira mükâfat verilmesi önergesi oylanamaz, diyerek iptal önergesini oya koymuştur. Oylama sonucunda dönüm başı bir defalık mükâfat verilmesine ilişkin hüküm yeniden iptal edilerek kanun metninden çıkarılmıştır.

Meclis başkanının oylama sonucunu ilan etmesiyle birlikte, Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey “Kanun da rahmeti rahmana intikal etmiştir” deyiverdi. Mahmut Celal Bey de söz aldı ve şunları söyledi: “Reis Bey, Komisyon adına bir kelime söylemek isterim. Şüphesizdir ki Muhterem Heyet dediği gibi karar vermekte özgür ve serbesttir, herkes ona itaat etmekle mükelleftir. Fakat İktisat Komisyonu, bu kanunun uygulanma kabiliyetini kaybettiği zan ve

160 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.615-616.

düşüncesindedir. Komisyon ortaya çıkan durumdan sorumlu değildir.”¹⁶¹

Kanun teklifini veren Rize Milletvekili Esad Bey söz olarak, Kanun’un cezaya ilişkin son maddesi üzerinde görüşlerini ifade etmiştir:

“Efendiler, arazi vergisi binde on kuruştur. Bizim oradaki ahalinin arazisi pek fakirdir. Bir dönüm, iki dönüm, azami on dönümü geçmez. Farz ediniz ki bir adamın on dönüm kızılağaçlık arazisi olsun. Buna ne kadar vergi vermesi lâzımdır? Acaba siz beş misli nakdî cezaya mecbur veyahut on misli vergiden muaf tuttuk diye iyilik mi yaptınız zannediyorsunuz. Senede yüz kuruş vermekle ağaç söktürmek kolay bir şey midir? Bu kanun menfaat getirmez, zarar getirir. Bu zulümdür. Onlara fidan veriyorsunuz. Efendiler zaten orada fındık yetişiyor, portakal, mandalina yetişiyor. Esasen bunlar mevcuttur. Onun için fazla para vermeye lüzum yoktur. Bu sebeple, bu maddenin kalması, memleket için fayda yerine zarar getirir. Kanun’un zaten kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır. Cezanın da kaldırılmasını kanun ve adalet namına vicdanınıza danışarak teklif ederim.”¹⁶²

Esad Bey, ceza öngören altıncı maddenin kaldırılması için bir değişiklik önergesi de vermiştir. Önerge TBMM genel kurulunda kabul edilmiş ve ceza kaldırılmıştır. Ancak Esad Bey memnun değildir, yaptığı konuşmada söylediği; *“Kanununun zaten kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır”* sözü hayal kırıklığını göstermektedir.

İktisat Komisyonu Başkanı M. Celal Bey, söz konusu kanunun amacına ulaşabilmesi için bahçe tesis eden çiftçiye mükâfat verilmesi gerektiğine, verilmemesi hâlinde başarılı olunamayacağına inanmış ve bunun mücadelesini vermiştir. Sonunda da ortaya çıkan durumla ilgili sorumluluk kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Burada bahsedilen sorumluluk tarih huzurunda bir sorumluluktur. Öyleyse, tarihi bir sorumluluk ortaya çıkmış mıdır, çıkmışsa kimler sorumludur?

407 Sayılı Kanun’un bir nakdî teşvik içerecek şekilde çıkmasının gerekli olduğunu bilen ve bunu savunan kişiler olarak kanun teklifini veren Rize Milletvekili Esad Bey, Rize Milletvekili Ekrem Bey, komisyonları sürekli bilgilendiren Zihni Derin önemli bir mücadele vermişlerdir. Rize’yi ve koşullarını çok bilemeyeceği hâlde, Zihni Derin’in ve Rize milletvekillerinin verdiği bilgileri hakkıyla takdir eden İzmir Milletvekili ve İktisat Komisyonu Başkanı M. Celal Bey ve İzmir Milletvekili Rahmi Bey de sonuna kadar kanunun nakdî bir mükâfat ile çıkması gerektiğine, aksi hâlde iyi bir sonuç doğurmayacağına inanmış ve bunun mücadelesini vermişlerdir.

161 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.618.

162 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.622.

407 Sayılı Kanun'un hazırlanışı, TBMM görüşmeleri ve maddelerinin karara bağlanması esnasında İktisat Bakanlığı'nun kendi genel müdürü olan Zihni Derin'i başlangıçta yalnız bıraktığı ve desteklemediği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde, ziraat genel müdürü olarak Zihni Derin'in ortaya koyduğu çabalarla, kanunun İktisat Bakanlığı'nın desteği ile bir hükümet tasarısı olarak TBMM'ye sunulması gerekirdi. Hâlbuki Rize Milletvekili Esad Bey ve arkadaşlarının teklifi olarak sunulmuştur.

İktisat Bakanı Hasan Bey'in, kanun teklifinin TBMM'ye ilk gelişinde ve komisyonlarda görüşülmesi esnasında görüşmelere katılmayıp, ikinci defa Meclis'e sunulduğunda kürsüye çıkarak kanuna bütçe tahsisine yönelik bir madde eklenmesini istemesi olumsuz bir durum oluşturmuştur. İktisat Komisyonu Başkanı M. Celal Bey, "*kanunlar ihtiyaca göre tespit edilir. ... Sonra ilgili Bakanlık bütçesinde bir fasıl açar ve ihtiyacı temin etmek için ne miktar para koymak lâzım gelirse koyar*" şeklinde doğru uygulamayı gösterdiği görülmektedir. Buna rağmen iktisat bakanının konuya tam bir hâkimiyet sağlamadan, kendi genel müdüründen gerekli bilgileri almadan, bütçe sorununu gündemde tutması malum sonucun ortaya çıkmasında birinci sebep gibi görünmektedir. Giresun Milletvekili Tahir Bey'in ölçsüz muhalefeti de bir nebze olumsuz etki etmiş olmalıdır.

6 Şubat 1924'te kabul edilen 407 Sayılı Kanun'un uygulaması ile bir başarı mı başarısızlık mı ortaya çıkmıştır? Zihni Derin, ziraat genel müfettişi sıfatıyla 1927'ye kadar aralıklı olarak Rize'ye gelerek çay ve narenciye fidanlıklarını geliştirmeye ve halka fidan dağıtımını sağlamaya çalışmıştır. 1927'de bu görevden alınca, öğretmenlik mesleğine dönmüş ve artık çay işiyle uğraşamamış; Rize'ye gelememiştir. Şevket Raşit Hatipoğlu Hoca'nın şu ifadesi,¹⁶³ Kanundan mükâfat hükmünün çıkarılması ile ortaya çıkan sonucu güzel özetlemektedir: "*Çaylık kurma işine halk pek rağbet etmemiştir. Çay işi duraklamış ve devlet kendi fidanlığının dışına çıkamamıştır.*" Narenciye fidanlıklarının oluşumunda ilerleme kaydedilseyse de halka ait çay bahçelerinin oluşumu sağlanamamıştır.

3.2.2.2. Meclis Görüşmeleri Işığında 1920'lerde Rize'nin Durumu

Cumhuriyet'in henüz kurulduğu 1923 yılında, Rize vilâyeti için özel bir kanun çıkarılmasının teklif edilmesi, TBMM'nin 28 Ocak'tan 6 Şubat'a (1924) kadar üç gün boyunca teklifi görüşmesi, üzerinde büyük tartışmaların cereyan etmesi olağan bir durum değildir. Kuruluş döneminin geniş sorunları ile boğuşan bir ülkenin, yüzölçümü itibariyle küçük

163 Hatipoğlu, a.g.e., s.16.

bir vilâyeti için böyle bir zaman ayırması, özel bir yaklaşım göstermesi bir kısım olağanüstü sorunların yaşandığını göstermektedir. Bu sorunların neler olduğunu, kanun görüşmeleri esnasında yapılan konuşmalardan ve kanun gerekçesi ile komisyon mazbatalarından çıkarmaya çalışacağız.

Esad Bey'in 6 Ekim 1923'te verdiği ve ilk görüşmesi 28.01.1924'te yapılan kanun teklifinin gerekçesinde şunlar yazılıdır:

*"Livamızın nüfusuna göre arazisi dar, seçenekleri diğer yerlere göre azdır. Çoğu yerleri dağlık ve çalılık olduğundan arazisinin üçte yahut dörtte bir miktarı kullanılabilir. Sahil kısmı, yukarı kısımlarından farklı ve feyizli ise de, burada çok fazla kızılâğaçlar ve çalılar bulunur. Kızılâğaçlar kereste için kullanılmamaktadır. Faydaları sınırlıdır. Bilenlerin ve fen erbabının ifadesine göre, bu ağaçlar fazla rutubet toplamakta, havanın saflığını ve ağırlığını ihlal etmektedir. Memleketimiz sahil havası mutedil olduğundan; fındık, portakal, mandalina, limon, çay, dut yetiştirmektedir. Kızılâğaçlar kesilip koparıldığı takdirde, yukarıda arz ve işaret olunan meyve ağaçları dikildiği takdirde, yerel halk geçim derdinden şuraya buraya gitmekten kurtulacak ve sonuç olarak Hazine de fazla miktarda vergi ve aşar almak suretiyle yararlanmış olacaktır. Ancak, ahalinin bunun uygulama hâline getirebilmesi için, bazı ödeme hükümleri ve özel izinlerinin konulması icap edecektir. Bu suretle, bunu teminen aşağıda olan kanun maddelerini teklif, müzakere ve kabulünü temenni ediyorum efendim."*¹⁶⁴

Temel yaklaşım olarak, halkın geçim derdi ile başka yerlere çalışmaya gitmek mecburiyetinde kaldığı ve kanun ile kendi memleketlerinde geçinmelerinin sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

Teklif sahibi Esad Bey'in gerekçesinden hemen sonra, kanun teklifinin kabul edildiği Dilekçe (Layiha) Komisyonu'nun kısa tutanağı ve İktisat Komisyonu'nun uzun tutanağı okundu. Bu ikinci komisyonun Rize'nin durumunu derinlemesine incelediği komisyon tutanağının ayrıntılı tespitlerinden anlaşılmaktadır:

"Rize (Lazistan) Vilâyeti, arazi genişliğine nispetle nüfus yoğunluğu fazla olan vilâyetlerimizden biridir. Gerek bu sebeple, gerekse arazinin tamamıyla dağlık ve ziraatın iptidai olmasından halkın önemli bir kısmı evvelce Rusya'ya, Romanya'ya gider; fırıncılık, hızarlılık, müteahhitlik, balıkçılık, amelik ve ticaretle iştigal ederek müreffeh bir hayat temin ederlerdi. I.Dünya Savaşı'ndan sonra bu geçim kaynağı kurumuş, vilâyet ahaliyi geçindiremediğinden bir kısım fukara halk; İzmit, Bolu ve Düzce'ye göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Hâlen zaruret pek feci bir surette devam etmekte ve sonucunda eşkiyalık, kan davaları ve

164 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.423.

sefalet artmaktadır."¹⁶⁵

Demek ki I. Dünya Savaşı öncesinde halk geçim sıkıntısını Rusya ve Romanya gibi ülkelere giderek; oralarda çalışarak veya iş kurarak çözmeye çalışmaktaydı. Savaş sonrasında hem savaşın getirdiği yeni koşullar hem de 1917 Ekim Devrimi ile kurulan Sovyetler Birliği'nin Sarp sınır kapısını kapatması sebebiyle artık buna imkân kalmamıştır. Halkın Rusya ve Romanya'ya giderek hangi işleri yaptığı en ayrıntılı şekilde tutanakta yer almaktadır. Bu da İktisat Komisyonu'nun kaynağından sağlıklı bilgiler elde etmekte olduğunu göstermektedir. Bilgi kaynağının Rize milletvekilleri ve Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin yanında, daha geniş kesimleri kapsadığını, kanun teklifinin ikinci defa İktisat Komisyonu'nca Meclis Genel Kurulu'na sunulurken tutanakta yer verilen şu ifadeden anlıyoruz; *"Kanun teklifinin, yalnız bir milletvekilinin düşünce ürünü olduğu zannedilmemelidir. Rize Vilâyeti Ticaret ve Ziraat Odaları memurları, İl Genel Meclisi ve İl İdare Kurulu mensupları ve bu halkın içinden doğmuş dertlerini en yakından bilen temsilcileri olan milletvekilleri tarafından ittifakla ve hararetle kabul ve müdafaa edilen ve çok kuvvetli iktisâdî ve sosyal gerekçelere dayanan bir tekliftir.*"¹⁶⁶ Anlaşılmaktadır ki, Rize vilâyeti bütün birimleri ile bu kanun teklifinin arkasında yer almıştır.

İktisat Komisyonu tutanağında, İktisat Bakanlığı'nın bu konuda inceleme yapma, fidanlık kurma ve bahse konu bitkileri yetiştirme imkânına sahip olduğu belirtilmektedir, *"Ancak bu faaliyet halkın geçimini sağlayacak şekilde yaygınlaştırılmadığı takdirde mevcut buhranın (krizin) devam edeceği ve Hükümetin çalışmalarının sonuçsuz kalacağı tecrübe ile sabittir"* denilmektedir. İktisat Komisyonu daha kanun teklifini ilk defa genel kurula sunarken, meselenin Rize'de çay ve narenciye yetiştirmek olmadığını ve bunun zaten yapılabileceğini ifade etmektedir. Asıl önemli olanın halkın içinde bulunduğu durumun düzeltilmesi için bu bitkilerin halka ait bahçelere yayılabilmesi olduğunun da farkındadır ve teklifin asıl amacının bu olduğunu beyan etmektedir.

İktisat Komisyonu'nun şu tespitleri de önemlidir: *"... Senenin her gününde yağmur yağdığından fazla rutubetli hava genel sağlığı ihlâl etmekte, diğer meyve ağaçlarında da hastalık meydana getirmektedir. Mevcut pek dar arazinin yetiştirmekte olduğu mısır ve fasulye mahsulleri halkın ancak iki aylık geçimini temin edebilmekte ve evvelce Hicaz ve Irak'a sevk olunan keten imalatına dair sanayi de mahvolduğundan, bu kıymetli vatan parçasında hayat tahammül*

165 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.423.

166 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.568.

edilmez hâle gelmiştir. Meclis aşağıdaki kanun teklifini kabul ve tatbik ile halka yeterli geçim kaynağını hazır hâle getirmese, vilâyet nüfusu az zamanda yarıya inecek ve toplumsal hayat zarar görecektir. Hâlbuki bu çok faal ve dayanıklı halkın Doğu cephemizde sayıca çoğalmasına ve refaha kavuşmasına çalışmanın görevlerimiz arasında olduğuna hiç şüphe yoktur.”¹⁶⁷

Rize’de mısır, fasulye ve benzerî ürünlerle geçim imkânlarının son derecede kısıtlı olduğu, bu sebeple çayın ekonomik anlamda yayılmayı başardığı 1940’lı yıllara kadar yörede büyük bir fakirlik bulunduğu önceki araştırmalarda tespit edilmiştir. Yine I. Dünya Savaşı öncesinde Rize’nin önemli bir keten ve kenevir ipliği üreticisi olduğu ve bu alandaki ticaretini Arap ülkelerine yönlendirerek geçim sağladığı kayıtlarda mevcuttur.¹⁶⁸

Kanun teklifine ilişkin, İktisat Komisyonu’nun dikkat çekici bir tespiti daha vardır:

“Özel olarak halkın kendi gayesiyle öne sürülen bu kanun teklifi, eski Hükümet ve Hazine menfaati zihniyetinden ve taklit şaibesinden tamamen uzak, Halk Hükümeti esasına uygun, millet ve memleketin saadetine hizmet eden, kendi ruhundan, ihtiyacından doğan ve o gerçek kaynaktan alınmayı hak eden bir kanundur.”

Komisyon burada, önceki dönemlerde Avrupa’dan taklit edilerek çıkarılan kanunları hatırlatarak, mevcut teklifin bunlara benzemediğini ifade etmektedir. Tam tersine kanun teklifi, “halkın kendi ihtiyacından ve kendi ruhundan” doğmaktadır. Bu sebeple, “halk hükümeti olmayı” önde tutan yeni dönemde; Batı kanunlarından değil de “bu gerçek kaynaktan” yani halktan alıntı (iktibas) yapılmasını savunmaktadır.

Esad Bey’in teklif sahibi olarak yaptığı konuşmada Rize’nin o zamanki durumuna dair şu bilgilere yer verilmiştir:

“Hudut itibariyle doğudan Batum ve havalisi, batıdan Trabzon vilâyeti, kuzeyden Karadeniz, güneyden Artvin ve Erzurum vilâyeti ile çevrili bir yerden bahsediyorum. Buranın sahili, 152 km eninde ve ortalama 335 km boyundadır. Bu vilâyetin nüfusu resmî kayda bakarsak 214.000 ise de 250.000’den aşağı değildir. Belki de 300.000 nüfustan fazladır. Çünkü sayılmamış; gizli kalmış nüfuslar vardır. Arazisi kilometrekare itibariyle 4.500 km²’dir. Demek oluyor ki, kilometrekareye 50 kişiye yakın bir nüfus isabet etmektedir. ... Arazinin ancak dörtte biri tarıma müsaittir. Dörtte üçü çoğunluk kısmı itibariyle dağlık ve ormanlıktır.

¹⁶⁷ TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.424.

¹⁶⁸ Saklı, a.g.e., s.20-37.

Tarıma uygun olan kısım da, sahil, dereler ve dik yamaçlardır. Onun için yerel ürünler mısır ve kenevir gibi şeylerdir. Diğer meyveler olarak da; limon, portakal, fındık gibi şeylerdir. Üst tarafı Romanya'dan Samsun havalisinden geliyor. Geçim sıkıntısına düşen halk, geçimini temin etmek için taşraya gitmek mecburiyetinde kalıyor. Gemicilik gibi, ziraat gibi şeylerle uğraşarak dışarıdan geçim temin ediyor. I. Dünya Savaşı sebebiyle Romanya'ya, Rusya'ya gitmekte zorluklar ortaya çıktı. Halk geçim sıkıntısına düştü. Bu geçim sıkıntısı sebebiyle memlekette hırsızlık ve gasp gibi olaylar devam edip gitti. Onun için bu bakış açısıyla, bir kısım tedbirler düşünmek lâzımdır. Hâlbuki memleketim doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu yörede kurşun madeni vardır, bakır madeni vardır. Hatta gaz madeni de vardır. Fakat doğal servetlerden yararlanmak için malzeme olmadığından bunlardan istifade edilemiyor.”¹⁶⁹

Günümüzde 3.920 km² arazisi bulunan Rize'nin 2017 yılı nüfusu 331.000'dir. Kilometrekare başına nüfus sayısı 84 kişidir. 1924'te sadece 580 km² fazla bir arazide, resmî olarak 214.000 (kayıt dışı nüfus tahmini eklenerek 300.000) nüfusun barınması ve kilometrekareye 50 kişi düşmesi önemli bir nüfus yoğunluğunu göstermektedir. Normal nüfus artışı ile çok daha yüksek sayılara ulaşması gereken Rize il nüfusunun 2017'de 330.000 olması, coğrafi alan darlığının göçe sebebiyet verdiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tekrar Esad Bey'in sunumuna dönersek Rize'nin iç kesimlerinde kestane, gürgen gibi ağaçlar olduğu, kereste olarak kullanılmayan kızılağacın bol olduğu anlatılıyor. Halkın bu kızılağaçları sökmeye çalıştığı ama kudretinin yetmediği, bunun için emek ve masraf lâzım olduğu ifade ediliyor. Sahilde olan kızılağaçların yerine dikilmek istenen fındık, mandalina ve portakal gibi bitkilerin Batum gibi Rize'de de yetiştiği ifade ediliyor. Kanunda mecburiyet olduğundan, ormanların tahrip edileceği zannedilebilir diye, bahsedilen kızılağaçların tapulu ve sahipli olduğu, ancak arazilerin 4-5 dönümü geçmeyeceği bildiriliyor.

“Kızılağacın faydası az zararı çoktur. Bunun için; kendiliklerinden, kendi masrafları ile bunu temin edemeyeceklerine kani olduğumuz için, birtakım tetkikler ve müsaadelere karşı şayet ihmal ederlerse bunlara karşı da birtakım ödeme hükmü konulsun. Yani bu mecburiyeti koymak lâzımdır. Sonra efendiler bu yalnız kendi özel fikrim değildir. Söz konusu yörenin bütün ahaliyle müzakere edilerek tespit edilmiştir. Ahali, kendisi arzu ediyor. Ticaret Odası, mahalli meclisi, idare özetle halk tamamen buna taraftardır. Bu mecburiyeti koyun, biz bunu sökelim yerine diğerlerini dikelim. Onun için Hükümet buna kaynak ayırsın. ...

169 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.427.

Bu sebeple, bu düşüncelerle teklifi Yüce Heyetinize takdim ettik. Buna müsaade buyurulduğu takdirde az müddet zarfında memleket bu zarurettten kurtulacak. Netice itibariyle servet, ticaret ortaya çıkacak. Tabi Millî Hükümetin, Türkiye Cumhuriyeti'nin yegâne arzusu halka refah ve saadet temin etmektir. Bu düşünce ve ümitte müracaat ettik..."¹⁷⁰

Esad Bey'in bu ifadelerinden, geçim sıkıntısının Rize'yi son derece zor duruma düşürdüğü, bu sebeple halkın kendilerine biraz geçinme imkânı verilmesine karşılık, mecburiyet ve ceza gibi korkutucu tedbirleri de gönüllü olarak kabul ettiği sonucu çıkarılabilir.

Rize Milletvekili Ali Bey'in Rize'nin durumu hakkındaki konuşması da dikkate değerdir:

*"Efendim! Bendeniz memleketimin biraz başka eleminden bahsedeceğim. Tabiatın güzel bir yerinde kurulmuş ve adeta memleketimizde İsviçre mahiyetinde olan bu livada, bakımsızlık ve yoksulluk neticesi olarak orada bulunan halk yaşayamayacak bir hâle gelmiştir. (...) Bu kanunun evvela fındık, ikinci olarak limon, portakal ve mandalina esaslarına dayandığını görüyorum. Neden acaba, lüzumsuz böyle bir kanun teklifine ihtiyaç ve sebep vardı. Memleketin doğal durumunu arz edecek olursam ki, bu kanunun teklif sebebinden birisi memleketim tabiatın en yılışkan ağaçlarıyla doludur. Bu ağacı dikmek lâzım değildir. Başka yerlerde bu ağacın vermiş olduğu çiçekler rüzgâr vasıtasıyla öteye beriye saçılarak memleketin her tarafında yetişebilir. Bunun için memleketin her tarafını adeta hastalıklı bir elbise gibi kaplayan bu ağaçları kesip koparmak esasını kabul edeceğiz."*¹⁷¹

Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, "Rize cennet gibi bir yerdir." dedikten sonra Rize Milletvekili Ali Bey, konuşmasına devam ederek:

*"Teşekkür ederim Rize cennet gibidir. Sizi temin ederim efendiler! Dünyanın en güzel bir yeridir. Komşularımız olan Ruslar memleketimize Küçük Yalta demişlerdir. Hakikaten tabiatın en bereketli en güzel en doğurgan (velud) bir iklimidir. Rize'de yaşamayan bir adam, Rize'yi görmeyen bir adam benim sözlerimi tam olarak anlayamaz."*¹⁷²

Kanun teklifinin birinci tur görüşmelerinden sonra İktisat Komisyonu'na iade edildiği ve bazı maddeleri yeniden düzenlenerek Genel Kurul'a tekrar gönderildiğine yukarıda değinilmişti. İşte bu ikinci takdimde de uzun bir gerekçe yazılmıştır. O gerekçede, Adana örnek gösterilerek

170 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.428.

171 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.430.

172 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.430.

portakal ve limon mıntıkası olmakla birlikte geleceğinin pamukta olduğu beyan edildikten sonra, Rize'nin durumu ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Hâlbuki Rize’de kazanç verebilecek ziraî ürünler; çay, fındık, mandalina ve emsaline dayanır. Özellikle çay, Türkiye’nin yalnız bu vilâyetinde yetişir. Vilâyetin bitki yetiştirmeye müsait düz sahaları hiç yoktur. Baştanbaşa dağlık taşlık arazidir. Her ferdin sahip olduğu arazi bir dönümden başlayarak en fazla ve ender olarak on dönüme çıkar. Nüfus ise başka yerlere göre çok yoğundur. Bu nüfus yoğunluğu, toprağın verim ve kabiliyetinden veya maden sanayi bölgesi olmasından değil, evvelce Rusya’daki muhtelif çalışmaların bıraktığı kazançtan ortaya çıkmıştır. Bu geniş kaynak kuruyunca, bu çalışkan halkı vilâyetlerinde yaşatabilmek için iki çare kalmıştır.

Birincisi; Halka, vilâyet dâhilinde Rusya’daki kazançlarına eşdeğerde geçim vasıtası temin etmek, ikincisi; bu halkı başka zengin vilâyetlere nakil ve iskân etmektir.

Doğu cephemizde siyasî ve sosyal özel bir önemi olan bu vilâyetin nüfus yoğunluğu ve durumunun düzelmesi gayelerimizden biri olduğuna göre, birinci şıkki tercih etmek zaruridir. ...

Rize vilâyeti halkını babadan gördüğü gibi, birkaç dönüm mısır veya fasulye ekerek geçinmesine bırakırsak, birkaç sene sonra bu vilâyet nüfusunun fakirlik göçü sebebiyle dörtte bire ineceğine hiç şüphe etmemelidir.”¹⁷³

İktisat Komisyonu’nun yaptığı değerlendirmelerde, Rize ile ilgili birinci elden alınmış bilgilere dayandığı açıkça görüldüğü gibi, stratejik bir bakış açısı da kendini göstermektedir. Sadece Rize özelinde bir yaklaşımla yetinilmemekte, Türkiye olarak düşünülmemekte ve Rize’nin stratejik önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun temel sebebi, daha sonra III. Cumhurbaşkanı olacak M. Celal Bayar’ın komisyon başkanı olmasıdır.

Görüşmelerin devamında Giresun Milletvekili Tahir Bey’in Giresun’un da kanun kapsamına alınması veya fındık ile portakalın kapsamdan çıkarılması yönünde talepleri oldu. Cevaben kürsüye çıkan Rize Milletvekili Ekrem Bey Rize’nin geçim durumunu yeniden genişçe izah etti. Şebinkarahisar Milletvekili İsmail Bey, ‘Tahir Bey’e katılmadığını, fındık sebebiyle Giresun’un zenginleştiğini ama Rize’de bu Kanuna ihtiyaç olduğunu’ beyan eden bir konuşma yapmıştır.

İktisat Komisyonu’ndan Rahmi Bey de Rize’nin durumunu anlatan ve kanunu savunan konuşmalar yapmıştır:

173 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 28.01.1340 (1924), s.568.

“... Kanundaki bu maddenin bu suretle düzenlenmesindeki asıl hikmet; bir vilâyetin özel hâli, bu vilâyetin hususî vaziyeti ve hiçbir vilâyette böyle bir özelliğin bulunmamasıdır. Bunu şimdi ispat edeceğim. Bir defa vilâyetin nüfusu, memleketin diğer yerlerine nazaran en yoğun olan kısımdır. Bu yoğun nüfus, arazinin verimliliğinden aynı zamanda tarıma uygunluğundan, maden bölgesi olmasından, sanayi merkezi olmasından değildir. Yegâne sebep, ahalinin vaktiyle Rusya’da, Romanya’da amelelik, fırıncılık, müteahhitlik gibi muhtelif sanayi ve işlerle uğraşarak kazandıkları paralarla burada yaşamalarındandır. Arkadaşlardan orayı iyi bilen mebuslar diyorlar ki; ‘Öyle yerler vardır ki, piyano vardır, refah vardır.’ Arkadaşlar memleketimizin neresinde bu refah vardır! Vaktiyle öyleymiş. Fakat bugün demiyorum. Bu halkın geçim kaynakları kuruduğu için, değil piyano hatta kiremitlerini satacak hale gelmişlerdir.”¹⁷⁴

Rize Milletvekili Ekrem Bey, TBMM’deki üçüncü tur görüşmelerde söz alarak, “Üç seneden beri düşünülen bu kanunun maddelerini geçen sefer kabul ettiniz ve bu sayede Rize halkı refaha değil, ancak yaşayacak kadar bir vasıtaya sahip olacaktır. Bu şayanı şükrandır.” şeklinde söze başlamıştır. Burada önemli olan nokta, kanun çalışmalarının üç yıllık bir hazırlık sürecine sahip olduğunun beyan edilmesidir. Sözünün devamında Ekrem Bey, Rize’nin eski ve yeni durumu hakkında şunları söylemiştir:

“Evvelden refah içerisinde olup ve bugün sefalette bulunan bu Rize halkı; bakınız refah diyorum, bu cidden bir hakikattir. Bugün Rize’ye gelecek olursanız en ücra köylerine kadar tıpkı İstanbul’un Boğaziçi’ni andıran bir manzara ve iki yüz sene evvel yapılmış olan kargir evlere ve yollara sahip olduğunu göreceksiniz... Rize halkı evvelce, çalışkan olduğu için, bunları yapmış ve refah içerisinde imiş ve çalışıyormuş. Bugün ise sefalet içindedir. Fakat bu kanun sayesinde Rize halkı dışarıda olduğu gibi içeride de bir geçim refahı bulacaktır ve bu sayede bu halkın batıya göç etmesine mani olacaksınız.”¹⁷⁵

Ekrem Bey’in dikkati çektiği bir önemli konu, Rize’de Boğaziçi’ni andıran güzel kârgir binaların yapılmış ve bunların ücra köylere kadar yayılmış olduğudur. Bugünlerde “Rize mimarisi” olarak adlandırılan ve yeni binalarda taklit edilmeye çalışılan bir mimarî tarzdan bahsedildiği düşünülebilir.

Trabzon Milletvekili Muhtar Bey, 1920’lerde Rize’nin durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Aydın Milletvekili Tahsin Bey’in yöredeki arazilere tapu verilmesi yönünde görüş beyan etmesi üzerine Muhtar Bey şöyle bir konuşma yapmıştır:

174 TBMM ZC, C. 2, İ. 95, 28.01.1340 (1924), s.577

175 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.615.

“Rize Sancağı’nda, sahil boyunca nasıl olur da bir dönüm boş arazi mevcut olabilir? Orada arazisizlik hastalığı vardır. Yoksa orada arazi var da istifade edilmiyor demek mümkün değildir. Maksat, fen usulüyle, ağaçlandırma yaparak; kızılâğaç dikerek senede dönüm başına elli kuruş istifade eden ve nüfus yoğunluğu sebebiyle bununla kendini geçindiremeyen halkın tarlalarındaki kızılâğaçları kaldırıp fındık, çay, portakal, mandalina diktirmek ve ondan sonra da dönüm başına hasılatı artırmaktır. Yoksa ‘boş arazi vardır, tapu hakkı verilmelidir’ demek ne demektir? Bizim memlekette böyle şeyler yoktur.”¹⁷⁶

Yöreyi bilen bir kişi olarak Muhtar Bey’in şu sözleri de önemlidir: *“Ben çocukluğumdan bilirim. Benim memleketimde zorbalık yoktur. Herkes arazisinin kullanıcısıdır. Zaten arazi az olduğu için çit yapar, sınırlarını belli eder. Birisinin hayvanı ötekisinkine girmez. Bu hukuk korunmuştur... Hatta eşkiya bile böyle şeylere taarruz etmez.”* Konuşmasının sonunda *“bu kanundan mükâfatı kaldırdınız, rica ederim, ahali kızılâğacını kessin, şunu diksin. Sonra yapmazsa bir ceza... Rica ederim bunu kaldırdınız”* demek suretiyle ceza hükümünün kaldırılmasını talep etmiştir.

3.2.2.3. 407 Sayılı Kanun’un Son Şekli ve Uygulaması

Şunu ifade etmek gerekir ki, çay yetiştirilmesi bir kısım milletvekillerine oldukça uzak görünmüştür. Örneği olduğu için portakal, limon, mandalina ve fındık yetiştirilmesi daha makul gelirken, çay üretiminin özel bir imalat sürecine sahip olması ve tesis kurmayı gerektirmesi ona biraz mesafeli durulmasına yol açmıştır.

Rize Milletvekili Ali Bey, yaptığı konuşmada çaya hiç değinmemiş ve sanki kanun teklifi sadece fındık, portakal, mandalina ve limonu kapsıyormuş gibi davranarak, fındık yetiştirilmesini birinci öncelik olarak ifade etmişti. Benzer bir yaklaşımı, daha kesin biçimde, Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey’de görüyoruz:

“Arkadaşlar memleketin en büyük eksiği, onu idare edenler itibariyle söyleyeyim, zannımca programdır. Gönül isterdi ki Esad Bey’in bu teklifi vesilesiyle İktisat Bakanlığı veya hiç olmazsa İktisat Bakanlığı Ziraat Şubesi –ki yakında onun ayrı bir bakanlığa dönüşmesini arzu buyuruyorsunuz- hiç olmazsa bu şube memleketin; portakalcılık, mandalinacılık, limonculuk ve fındıkçılık itibariyle bir programını çizip bu kanuna koymalıydı. Ve gönül isterdi ki bu genel programın ilk uygulama faslını Rize Vilâyeti oluştursun.”¹⁷⁷

176 TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924), s.621.

177 TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.429

Kanunun uygulanmasında yaşanan zorluklar, program eksikliğinin doğru bir teşhis olduğunu düşündürmektedir. Tunalı Hilmi Bey, daha sonra tekrar söz alarak yaptığı geniş konuşmada şu sözlere de yer verdi:

“Daha az masrafla, daha az emekle memleketimizin birçok yerlerinde; fındıklık, portakalcılık, mandalinacılık olabilir. Çaycılık hayaldir arkadaşlar! O kadar ileri varamayız. Varsın Çin benim çayımı göndersin. Yeter ki bol bol portakal yetiştirelim. Varsın o buraya çay göndersin. Portakal bize de kazandırır fakat çay kazandırmaz. Bu milletin çay gibi ince işlerle uğraşacak vakti yoktur.”¹⁷⁸

Bütçe meselesini öne sürerek bakanlığına bağlı ziraat genel müdürünün canla başla savunduğu kanun teklifine olumsuz yaklaşan İktisat Bakanı Hasan Bey; *“çaycılık önemli bir meseledir ve bizim memleketimizde malesef ziraat erbabının bilmediği bir iştir. Bütün uzmanlarımızı hariçten alacağız”* diyerek, kanunda öngörülen narenciye fidanlıkları gibi çaya destek verilmesine de olumsuz baktığını ifade etmiştir.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin faaliyetlerinin hemen başında yer verdiği, 6 Şubat 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen, *“407 sayılı Rize Vilâyetiyle Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Limon, Mandalina ve Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kanun”* yedi maddeden meydana gelmektedir. Son iki maddesi yürürlük ve yürütme maddeleri olduğundan, hüküm ifade eden beş maddeden bahsedebiliriz.¹⁷⁹

Birinci madde, fen memurlarının vereceği rapordan sonra, çalılık ve kızılâğaçların kesilip koparılması ve yerlerine fındık, portakal, limon, mandalina ve çay dikilmesini mecbur etmektedir. İkinci madde, hükümetçe, uygun bir yerde bir çay ve mandalina fidanlığı tesis edilmesini ve idaresinin bir uzmana verilmesini hükme bağlamaktadır. Üçüncü madde, dikilecek fidanların hükümetçe parasız olarak temin edileceğine, dördüncü madde arazi sahiplerinin fen memurlarınca yapılacak tespitten sonra 3 yıl içinde fidan dikimini tamamlayacağına amirdir. Beşinci madde, süresi içinde dikim yapılan araziden on sene müddetle arazi vergisi alınmayacağına hükme bağlamaktadır.

Teklif sahibi Esad Bey, diğer Rize milletvekilleri, İktisat Komisyonu Başkanı Mahmut Celal Bey ve diğer bir kısım milletvekillerinin ifade ettiği gibi, dönüm başı mükâfatın kaldırılmasıyla 407 Sayılı Kanun'un fazla başarı şansı kalmamış oluyordu. Bunun nedeni, kolaylıkla çay ve narenci-

¹⁷⁸ TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924), s.438.

¹⁷⁹ 06.02.1924 Tarih ve 407 Sayılı “Rize vilâyetiyle Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina ve çay yetiştirilmesi hakkında Kanun”. TBMM ZC, C. 2, İ. 96, 06.02.1340 (1924).

ye bahçesi hâline getirilebilecek olan mevcut mısır tarlalarının, geçim için mısır ekilmesi zarurî olduğundan, başka bir bitkiye tahsisinin imkânsız olması ve kızılağaçlıkların kesilip köklerinin çıkarılmasıyla bahçe oluşturulmasının ise çok fazla emek ve zamana ihtiyaç göstermesi olmalıdır. Bu işi yapmak üzere halk gönüllü olsa bile, ev halkının geçimini temin için ülke içinde başka yerlerde çalışmak üzere gurbete çıkmak mecburiyetinde olduklarından, köylerinde kalıp bu işe girişmeleri mümkün değildi. Çay bahçelerinin 4-5 yılda verime geçeceği düşünülürse, kısa sürede gelir beklemek zaten mümkün olamayacaktı. Bu bahçelerin oluşturulmasının en temel şartı, halkın bahçe için çalıştığı sürede aile geçimini temin edecek bir nakdî mükâfat verilmesiydi.

1927 senesi geldiğinde, kanunun 4. maddesindeki üç yıl içinde bahçelerin hazırlanması ve fidan dikiminin mecburî olduğu hükmüne rağmen bahçelerin oluşmadığı görüldüğünden, bu sürenin uzatılması gerekli olmuştur. Ziraat ve Bütçe Komisyonları'nın teklifleri 09.05.1927 tarihinde TBMM gündemine alınmıştır.

Teklifin ayrıntısına bakıldığında, artık kurulmuş olan Ziraat Bakanlığı tarafından söz konusu sürenin uzatılmasının hükümete teklif edildiği, 13 Şubat 1927 tarihli Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edildiği ve kanun değişikliği için Başbakan İsmet İnönü imzasıyla TBMM'ye gönderildiği anlaşılmaktadır.

“Kanun hükümlerine dayanılarak, kanunun yayımlanmasını müteakip ziraat memurlarınca kesilmesi icap eden kızılağaçlıklar, bahçe tesisi uygun olan yerler tespit edilmiş ve (mahalle, köy, şahıs olarak ayrı ayrı zikredilmek suretiyle) tanzim edilen mahalleler ve kura ihtiyar heyetlerine tasdik ettirilmeyle beraber, birer nüshası da kendilerine ve takip için mahallî hükümetlere gönderilmiştir.

Kesilmek üzere Rize ve dâhilinde komisyonca tespit edilen kızılağaçlıkların sahası toplam 17.895,5 dönümdür. Bu miktar arazide şimdiye kadar halk tarafından hazırlanabilen yerlere, vekâlet tarafından Rize'de tesis olunan narenciye ve çay fidanlığından 523 adet portakal, 8.155 adet mandalina, 200.849 adet çay ve 796.000 adet fındık fidanı dağıtılmış ve gelecek sene söz konusu fidanlıktan dağıtılabilecek 43.800 portakal, 50.000 mandalina, 534.000 çay ve 5.000 limon ve önümüzdeki baharda aşılacak üzere 864.000 narenciye (sitrüstrifolyana) fidanı mevcut bulunmuştur.”¹⁸⁰

407 Sayılı Kanun'un hükmü 15 Nisan 1927'de sona ereceğinden, bu sürenin uzatılması talep edilmektedir: *“Kızılağaçlıkların 1927 senesi Mart ayına kadar kesilmesi işinin tamamlanması takip edilmekte ise de halkın fakru*

180 TBMM ZC, C. 1, İ. 65, 09.05.1927, s.81,82.

zarureti ve araçlarının yetersizliği" sebepleriyle söz konusu süre içerisinde kesilemeyecekleri, bu sebeple 4. maddedeki sürenin üç sene uzatılması talep edilmektedir.

Ziraat Komisyonu'nun sürenin üç yıl daha uzatılmasını talep eden mazbatasında ise şunlar ifade edilmektedir:

*"Mahallî halkın henüz harp ve darptan kurtulmuş olmaları dolayısıyla, üç sene zarfında kızılbaş vesaire çalılıkların kesilip koparılması pek faydalı olan işbu kanundan istifade edemedikleri ve gerçekte bitkilendirilmesi gereken 17.896,5 dönüme karşı hâlen üç bin küsur dönüm kadar bir mahallin portakal, çay ve emsali bitkilerle donatılabildiği anlaşılmıştır."*¹⁸¹

Başbakanlığın gerekçesinde 17.895,5 dönüm kesilmesi gereken kızılbaşlık tespit edildiği belirtilmiş ama ne kadarının hayata geçirilmiş olduğu belirtilmemiştir. Ziraat Komisyonu mazbatasından tesis edilebilen fidanlığın sadece üç bin küsur olduğu anlaşılmaktadır.

Çay yetiştirilmesiyle ilgili önemli bir bilgi de, devletçe kurulmuş olan fidanlıktan, 1927'ye kadar 200.849 adet çay fidanının halka dağıtılmış olduğu, bir sonraki yıl ise narenciye fidanları ile birlikte 534.000 çay fidanının dağıtılabileceğinin ifade edilmiş olmasıdır. Çayın narenciyeden farkı, elde edilen yaş çay yaprağı ürününün işlenmeden kullanılmasının ve tüketilmesinin mümkün olmaması, bu tarihlerde herhangi bir işleme tesisinin de kurulmamış olmasıdır.

407 Sayılı Kanun'un 4. maddesindeki üç yıllık süre bu şekilde üç yıl daha uzatılmış, nakit mükâfat olmaksızın narenciye ve çay fidanı dağıtmak ve on yıl vergi almamak üzere fidanlık tesisine devam edilmesi mümkün hâle gelmiştir.

1928 yılında Rize'yi ziyaret eden Kütahya Milletvekili Recep Peker, Rizelilerin kendisinden Rusya'ya portakal ihracatı için Rize'ye verilmiş olan 500 ton (yarım milyon kilo) kotanın artırılmasını talep ettiklerini raporunda yazmış ve talebi ilgili yerlere bildirmiştir. Dörtüol'a Rize'nin iki katından daha fazla bir kota verildiği, Rize'nin Rusya'ya komşu bir portakal üretim merkezi olduğu ve kazançlarının sadece portakal ihracatına dayalı bulunduğu gerekçeleri öne sürülmüştür. Bu bilgilerden, Rize'de zaten yetişmekte olan portakal fidan sayısının, 407 Sayılı Kanun'dan sonra ücretsiz dağıtılan fidanlar sayesinde artmış olduğu ve vilâyetin bir portakal ihraç merkezi olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁸²

181 TBMM ZC, C. 1, İ. 65, 09.05.1927, s.82.

182 BCA, 030.01/4.24: Kütahya Milletvekili Receb'in, Rize seyahati hakkında verdiği bilgiler, 12.09.1928.

1940 yılında TBMM'ye sunulan Çay Kanunu Tasarısı'nın görüşmeleri esnasında konuşan Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen'in önceki döneme ilişkin verdiği bilgiler bu dönemin aydınlatılmasında önemlidir. 1924'te Rize'de 70 dekar büyüklüğünde bir fidanlık kurulduğunu anlatan Erkmen, Rize'nin çay yetiştirmede gerek iklim gerekse toprak bakımından çok elverişli olduğunun ortaya çıktığını söyledi. Ancak çaycılığın Rize'de yayılmayışını şöyle izah etti:

*“Tecrübeler çok iyi neticeler vermesine rağmen, halk başlangıçta tereddüt gösterdi, rağbet etmedi. Çünkü bu fedakârlık isteyen ve uzun bir emeğe muhtaç olan bir üründür. Ancak beş yıl sonra mahsul verecek olan çayın, kendisine ne gibi bir kazanç temin edeceğini tahmin edemediği için endişeli davranmakta haklı idi.”*¹⁸³

Beş yıl sonra verime geçecek olan bir ürün, üstelik de nasıl işleneceği ve ürünün nereye satılacağı belli değilken halkın bu ürünü yetiştirmesi kolay değildir. Narenciye gibi, meyvesi tüketilebilen ve satılabilen ürünlerin yetişmesi mümkünken, çay için durum böyle değildi.

3.2.3. Türk Çaycılığında Yeni Dönem:

Ekonomik Anlamda Çaycılık

1933 yılında Cumhuriyet hükümeti, ekonomide *“kendi kendine yetme”* ilkesini kabul etmiş, tropikal iklim meyvelerinin ve ithal edilerek tüketilen çayın ülke içinde üretilmesi çabaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu amaçla, sıcak ülkeler bitkilerinin yurt içinde üretilmesi istenmiş ve Tarım Bakanlığı, daha önce Endonezya'nın Cava Adası'nda çalışmış Dr. Tengwall adlı bir İsveçliyi uzman olarak görevlendirmiştir.

Rize'yi ziyaret eden ve buradaki fidanlıkta narenciye yanında çay da yetiştirildiğini gören Dr. Tengwall, incelemelerinin sonunda bir rapor hazırlayarak vermiştir. Bu rapor, Prof. Ali Rıza Erten'in 1918'de tespit ettiği, Rize'de çay yetiştirilebileceği bilgisini tekrar etmekle yetinmiştir.¹⁸⁴

Tengwall raporu bilinen bir bilgiyi teyit etmekle yetindiğinde, Türk çaycılığında yeni dönem, İsmet İnönü'nün 1935 yılında Rize'yi ziyaretiyle başlatılabilir. O dönemde başbakan olan İnönü, doğu gezisinin dönüşünde Artvin üzerinden Hopa'ya ve buradan vapurla Rize'ye gelmiştir. Gezi notlarını *“Doğu Raporu”* veya *“Kürt Raporu”* adıyla ünlü raporunda kaydetmiştir.

183 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.9.

184 Hatipoğlu, a.g.e., s.17.

“Rize temiz, şirin bir kasabadır. Son zamanlarda portakal, mandalina yetiştirmekte biraz geçim bulmuşlar. Şimdi bir ümitleri de çaydadır. Ziraat istasyon müdürü, çay için çok hevesli ve teşvikçidir” diye anlatan İsmet Paşa, “Rize’ye geçim bulmak, Karadeniz’in diğer kalabalık vilâyetleri gibi başlıca meselelerdendir” diye yazmıştır.¹⁸⁵

1924’te kalabalık bir nüfusa sahip olan Rize 1935’te hâlen kalabalık bir şehir olarak anılmaktadır. Rize’nin portakal ve mandalina gibi narenciyede geçim bulması, 407 Sayılı Kanun’la dağıtılan narenciye fidanlarının bir sonucu olmalıdır. Ancak, narenciye fidanlarının sahil bandında ve merkezlerde yer aldığı varsayılırsa, vilâyetin iç kesimlerinde geçimi aynı derecede kolaylaştırdığı söylenemez.

“Rize’de fasulye, balmumu, narenciye, fındık, ceviz, çay kıymetli mevzular sayılıyor. Çay fabrikası istiyorlar. Fakat bugün elde bir fabrikayı idare edecek mahsule yoktur. Sonra asıl mesele, bugün bir dönüm portakalın çaydan daha çok para getireceği söylendi. Hâl böyle ise çay meselesi daha muğlak demektir. Fakat çay kültürünü ilerletebilirsek, bizim için değeri fazla olur.”¹⁸⁶

Rizelilerin “ağız birliği etmişesine” İsmet Paşa’dan istedikleri şey, İspir-Erzurum yolunun yapılması idi. İran transitinin bu yoldan Rize’ye geleceğini düşünüyorlardı, ama İsmet Paşa buna katılmıyordu. Yine de “ikiyüzbin lira ile bu yolu ıslah etmeyi hükümete vazife gibi gördüm” diyecektir.

Rize’yi geçim sıkıntısına sokan şey; Gürcistan, Rusya, Romanya bağlantısını sağlayan Sarp sınır kapısının 1917 Ekim Devrimi ile kapatılmış olmasıydı. Trabzon’dan Sarp’a kadar bu yöre, adeta bir çıkmaz sokak gibi kalmıştı. Hopa’dan Artvin’e doğru giden yolun zor ve uzun olması ve büyük bir merkeze bağlantı sağlamaması sebebiyle fazla önemi olmamıştır. Bu sebeple İspir-Erzurum yolunun yapılması, Rize’nin 1917’de bozulan durumunu düzeltecek bir çözüm gibi görülmüş olmalıdır.

3.2.3.1.Şevket Raşit Hatipoğlu’nun Çalışması (1936)

1935 yılının Eylül ve Ekim aylarında, Samsun’dan Rize’ye kadar olan bölgenin doğal, ekonomik ve sosyal şartlarını araştırmak üzere bir inceleme gezisine çıkan Tarım Bakanı Muhlis Erkmen’in bu gezisi sırasında çay konusu yeniden etkili biçimde gündeme alınmıştır. Bu gezi, tespit edilecek meselelerin sonradan çalışılarak etütler hâlinde ele alınmasının gezi öncesinde kararlaştırıldığı plânlı ve programlı bir gezi olmuştur. Gezi sonucunda, bilimsel araştırma için en önemli konu olarak

185 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 2016, s.47.

186 Öztürk, a.g.e., s.48.

'çay' seçilmiş ve gerçekten de detaylı bir araştırmaya konu edilmiştir.¹⁸⁷

Tarım Bakanı Erkmen'in talimatıyla, Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu, çayla ilgili araştırma yapma görevini üstlenmiştir. Hatipoğlu, konuyu bütün yönleri ile ele almayı tercih ederek, çay işinin doğal ve ekonomik şartlarını Rize'de etüt etmiş, çay tüketimi ile ilgili konuları ülkenin çeşitli yörelerinden araştırmış ve daha önce yapılan araştırmaları da dikkate almıştır.¹⁸⁸

Araştırmaları sonucunda, "*Türkiye'de Çay İktisadiyatı*" adlı bir eser meydana getiren Prof. Hatipoğlu, çay konusunu salt ziraî bir sorun olarak değil; çay işleme, tüketim ve ticaretini de kapsayan ekonomik bir konu olarak ele almıştır. Daha önce Rize'de çay yetiştirilmesi yönündeki çalışmaların başarıya ulaşamamasını, bütün ayrıntıları içeren bir raporla işe başlanmamasına, çay işinin tek taraflı ele alınmasına ve çay ürününün işlenmesi, sürümü ve korunması işleri ile uğraşılmamış olmasına bağlamaktadır.¹⁸⁹

Daha önce çay yetiştirilmesi ile ilgili rapor yazan, sonradan Antalya'da sıcak iklim bitkileri yetiştirmek için çalışmalarını yürütmekte olan Dr. Tengwall'dan çay üretimi konusunda bilgi istemiş ve Rize'de 1.200 hektar çaylık kurulması ile bir çay fabrikasının tesisine dair düşünceler içeren bir rapor elde edilmiştir. Dr. Tengwall ayrıca, Batum'dan getirilmiş olan Tea Sinensis türü çayın Rize'ye uygun olduğu, Tea Assamica türünün soğuk kışa mukavemetsiz olacağı, bu ikisinin melezi olan Seylan çayının da denenebileceği bilgilerini vermiştir. Dr. Tengwall'ın raporunda, 1936 ve 1937 yıllarında 2 hektarlık iki araziye 3.000'er kg çay tohumu ekilmesi, bir yıl sonra büyüyen fidanların 200'er hektarlık iki araziye 1,20 metre aralıklarla dikilmesi önerilmiştir.¹⁹⁰ Teknik sorunlar olarak; *bilgi, eleman, teşkilât ve tesis* sorunlarını tespit eden Prof. Hatipoğlu, sonuncuyu çay yetiştirme ve işleme tesisi olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Çay işleme işinin, üreticiye daha fazla katkı sağlama potansiyeli bakımından üreticiler tarafından elle yapılmasını düşünmüştür. Sonuç olarak bunun sağlıklı olmayabileceğini ve çay işlemenin bir fabrikada yapılmasının daha iyi olabileceğini ifade etmekte, gerekli olan fabrikayı devletin kurmasının akla yatkın geldiğini, üreticilerin ortak olduğu kooperatiflerce kurulmasının ise daha faydalı olabileceğini söylemektedir.¹⁹¹

187 Saklı, *a.g.e.*, s.70.

188 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.5-6, 9.

189 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.15-16.

190 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.100-103.

191 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.106-127.

Tarım Bakanlığı tarafından, 1936'dan sonra yapılan çaycılık faaliyetlerinde, Prof. Hatipoğlu'nun "*Çay İktisadiyatı*" adlı çalışmasının bir temel teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu eser 1936 yılında yazılmış ve aynı yıl yayınlanmak üzere Tarım Bakanlığı'na verilmiş olmakla birlikte, Muhlis Erkmen'in bakanlık görevinden ayrılması ile bu yayın gerçekleştirilememiş, ancak Muhlis Erkmen'in yeniden Tarım Bakanı olmasıyla 1939'da bakanlık tarafından yayınlanmıştır. Bu sebeple çalışmanın "*son-söz*" kısmında, 1939 yılına kadar çay yetiştiriciliği ile ilgili yapılan faaliyetlere de yer verilmiştir.¹⁹²

1937 yılında Henry Duncan adlı bir İngiliz ustabaşı Rize fidanlığında çalıştırılmaya başlanmış, 1938'de bu kişi gönderilmiştir. 1937 yılında Batum-Cakova istasyonundan 30.000 kg çay tohumu getirilmiş, bunlarla Rize yöresindeki 7 muntıkada ve 77 köyde 300 adet çay fidanlığı tesis edilmiştir. Köylerde tesis edilen fidanlıklar 600 dekarı bulmuştur. Ayrıca Rize'de 110 dekarlık bir çay fidanlığı kurulmuştur. Rize fidanlığında çaycılık işlerinden anlayan eleman yetiştirmek üzere basit bir kurs açılmış, bu kursta üç-dört genç ziraatçı yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Rize'de 1921'den itibaren kurulmaya başlanan ilk çay fidanlığından başka devlete ait iki fidanlık daha kurulmuştur. Reşat Aktan'ın verdiği bilgiye göre, bugün Çay Araştırma Enstitüsü'nün ve Ziraat Çay Bahçesi'nin bulunduğu yerdeki 73 dönümlük ilk çay ve narenciye fidanlığından başka iki fidanlık daha kurulmuştur. Bunlar 1937 yılında çay tohumu yetiştiren bir damızlık bahçesi olarak kurulan 110 dekarlık Hayrat fidanlığı, 1938 yılında 108 dekar genişlikte kurulan Fener Mahallesi'ndeki fidanlıktır.¹⁹³ Daha sonra ilk çay fabrikası burada kurulacak ve daha sonra üniversitenin merkez yerleşkesi olacaktır.

Ülkemizde çayın yerleşmesi için Tarım Bakanlığı'nun ilk geniş çaplı çalışması, 1938 Ziraat Kongresi'ne sunulan ve Ziraat Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan, "*Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program*" dır. Bu belgeye göre çay ziraatı, hem arazisi dar ve geçim vasıtası sınırlı bir bölgenin ekonomik kalkınması, hem de dışarıya ödenen ve önemli bir yekûn tutan paranın ülke içinde kalması amacıyla başlatılmaktadır.¹⁹⁴

192 Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.133,134.

193 Reşat Aktan, *Rize'de Çay*, Çankaya Matbaası, Ankara 1946, s.63.

194 1938 Ziraat Kongresi, *Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program*, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1938, s.107.

Bu raporun 107-122. sayfaları arası çaycılığa ayrılmıştır. Raporda ülkemizin çay ihtiyacı, yılda 900 ton olarak tespit edildikten sonra, bunu elde etmek için 3.000-4.500 hektarlık çay bahçesi kurmak gerektiği belirtilmektedir. Çay işlenmesinin Çin gibi ülkelerde el ile yapılmakla birlikte, Kafkasya'da fabrikalarda yapıldığı ve bu nedenle de ya 900 tonluk bir veya 300'er tonluk 3 küçük çaplı fabrika kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Çaylık tesisi ve fabrika kurulması için gerekli olacak sermaye hesaplanmaktadır. Rize'deki çay istasyonundan başka Pazar ve Fındıklı'da birer çay istasyonu daha kurulması öngörülmektedir.

1938 tarihli bu raporun, 1936'da Tarım Bakanlığı'na teslim edilmiş olan Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun "*Çay İktisadiyatı*" adlı eserinden geniş olarak yararlandığı bellidir. Çaylık kurulması için, çay çiftçisine parasal destek verilmesi konusu Hatipoğlu Hoca'nın önerisi doğrultusunda gündeme alınmış, destek amaçlı önemli tahsisatlar bütçeye konulmuş, 407 Sayılı Kanun'daki hataya düşülmemiştir. Çiftçiye ilk beş yılda faizsiz olarak 440.000 liraborç verilmesi plânlanmış, ikinci beş yılda ise, ilk beş yılda tesis edilen çaylıklara, ilk dört yılda yapılacak yardımın devamı olarak 190.000 lira, ayrıca yeni tesis edilecek 3.000 hektar alan için de 1.350.000 lira borç verilmesi öngörülmüştür. Çaylık tesisinde, işlenmiş tarlalar için 10 lira, orman açmaları için ise 20 lira tesis masrafı verilmesi, ilk hasada kadar 3 yıl dönüm başına 10 lira vermeye devam edilmesi düşünülmüştür. Borcun ödenmesi, ilk beş yılı ödemesiz sonrası ise yükselen taksitler şeklinde olmak üzere 10 yılda tamamlanacaktır.¹⁹⁵

Söz konusu raporda program eksikliğinin giderilmesi amacıyla beş yıllık bir program yapılmış ve her yıl neler yapılacağı bu programda öngörülmüştür. "*Rize Civarındaki Çay Ziraatı İçin Beş Senelik Program*" başlığı altında verilen beş yıllık programdaki faaliyetleri yıllık dönemler itibarıyla aşağıya alıyoruz:

1938-1939

1. Bir çay kanunu çıkarılması,
2. Rize'deki çay tohum bahçesini ve örnek bahçeyi içeren çay istasyonunun kurulması ve mükemmel hâle getirilmesi,
3. Çay sahalarının yasal olarak tespiti için Rize mıntıkasında jeoloji ve toprak kimyası enstitülerince jeoloji ve toprak kimyası araştırmaları yapılması,
4. Resmî komisyon aracılığıyla, Rize mıntıkasında kanunen çaylık

195 1938 Ziraat Kongresi, *Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu*, s.110-112.

- yapılacak yerlerin tespiti ve sınırlandırılması işlerine başlanması,
5. Rize mıntikasında 200 hektar çaylığın dikim hazırlıklarının yapılması,
  6. Rize’de bir çay fabrikası yerinin tespiti,
  7. Rize çiftçileri ve kontrol ekibi için çay dikim kursları düzenlenmesi,
  8. Rize’deki deneme istasyonunda geçici ve küçük çay işleme, soldurma, kıvrırma, kurutma yerlerinin oluşturulması.

1939-1940

1. Rize’de çay tohum bahçesinin kurulması,
2. Rize mıntikasında jeoloji ve toprak kimyası araştırmalarına devam edilmesi,
3. Rize mıntikasında kanunen çaylık alan olarak belirlenecek yerlerin tespit ve sınırlandırılmasına devam edilmesi ve Pazar mıntikasında bu işe başlanması,
4. Rize yöresinde 200 hektar çay dikilmesi ve 300 hektar çay dikim hazırlığı yapılması,
5. Rize’de 300 ton çay işleyecek bir fabrika yerinin satın alınması,
6. Rize ve Pazar çiftçileri ve dikim kontrol uzmanları için çay dikim ve bakım kursları düzenlenmesi,
7. Rize çay istasyonunun bir şubesi olarak Pazar’da 50 hektarlık bir örnek çay bahçesi kurulması hazırlıklarının yapılması.

1940-1941

1. Rize’de çay istasyonunun ve örnek çay bahçesinin kurulması,
2. Rize, Pazar ve Fındıklı’da jeoloji ve toprak araştırmalarına devam edilmesi,
3. Pazar’da daha önce başlanan çay sahalarının tespiti ve sınırlandırılması işinin sürdürülmesi, Fındıklı’da bu sahalarının tespiti ve sınırlandırılması işine başlanması,
4. Rize’de 300 hektar çay dikilmesi ve Rize’de 100 Pazar’da 200 hektarlık çaylık kurulması için hazırlık yapılması,
5. Rize’de 300 ton çay işleyecek fabrikanın ya tamamen inşa edilmesi yahut 300 ton üretecek fabrika binasının inşası ile önce 100 ton işleyecek makinelerin kurulması ve ileride 200 ton daha işleyecek kısmının yapılmasının düşünülmesi,

6. Rize, Pazar ve Fındıklı çiftçileri ile dikim kontrol elemanları için çay dikim ve bakım kursları açılması,
7. Rize çay istasyonunun şubesi olarak Pazar civarında 50 hektarlık bir örnek çay bahçesinin kurulması.

1941-1942

1. Pazar ve Fındıklı'da jeoloji ve toprak araştırmalarının devam ettirilmesi,
2. Pazar ve Fındıklı mıntıklarında kanunen çay sahası olarak tespit edilen bölgelerin son ve kesin biçimde sınırlandırılması,
3. Rize civarında 100 hektar, Pazar mıntığında 200 hektar çay dikilmesi, Rize, Pazar ve Fındıklı'da 100'er hektarlık çaylık tesis hazırlıklarının yapılması,
4. Rize çay fabrikasında ilk kampanya,
5. Rize, Pazar ve Fındıklı çiftçileri ile dikim kontrol elemanları için çay dikim ve bakım kursları açılması,
6. Rize çay istasyonunun bir şubesi olarak Fındıklı civarında 50 hektarlık bir örnek çay bahçesinin kurulması hazırlıklarını yapılması.

1942-1943

1. Rize, Pazar ve Fındıklı mıntıklarının her birinde 100 hektar çay dikilmesi ve her üç sahada 100'er hektarlık çaylık kurulması için hazırlıklar yapılması,
2. Rize, Pazar ve Fındıklı çiftçileri ile dikim kontrol elemanları için çay dikim ve bakım kursları açılması,
3. Rize çay istasyonunun bir şubesi olarak Fındıklı civarında 50 hektarlık bir örnek çay bahçesinin kurulması.¹⁹⁶

Yukarıdaki 5 yıllık programın hazırlanışında, Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun 1936 yılında yazılarak Tarım Bakanlığı'na teslim edilmiş olan kitabından, eski çaycılık faaliyetleri ile ilgili tespitlerinden ve ayrıntılı önerilerinden istifade edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Söz konusu programın ilk yıl faaliyeti olarak programlanmış olan Rize'de çay istasyonu kurulması fikri gerçekleştirilerek, Rize'de Çay ve Fidanlıklar Müdürlüğü kurulmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki

---

196 1938 Ziraat Kongresi, *Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu*, s.114-116. Ayrıca bkz: Saklı, a.g.e., s.79-81.

görevlerinden ayrılmış ve 1937'de Tarım Bakanlığı'na dönmüş olan Zihni Derin, "çay organizatörü" sıfatı ile Ağustos 1938'de Rize'ye gönderilmiştir. Çayın ülkemizde yerleşmesi işinin en tecrübeli ismi olarak bu işin yeni baştan organizasyonu görevi kendisine tevdi edilmiştir.¹⁹⁷

3.2.3.2. Zihni Derin'in Çaycılık İçin Yeniden Görevlendirilmesi (1938)

Öğretmenlik görevini bırakarak 1937'de Tarım Bakanlığı'na dönmüş olan Zihni Derin, "çay organizatörü" sıfatı ile Ağustos 1938'de Rize'ye gönderilmiştir. Zihni Derin organizatörlüğünde çalışmalara derhal başlanmış ve Rize ve çevresindeki köyler 6 bölgeye ayrılarak her bölgenin başına bir teknisyen getirilmiştir. Rize'ye gelen ziraatçılar heyeti, Zihni Derin başkanlığında ve ekim ayı sonuna kadar yaklaşık 1,5 ay, bölgenin topraklarını laboratuarda inceleyerek, iklimle ilgili karşılaştırmalar yaparak, Zihni Hoca'larının çayla ilgili derlediği notları topluca okuyup değerlendirerek konu için fikrî hazırlık yapmıştır. Bu konuyu görevlendirilen ziraatçılardan biri olan Asım Zihnioğlu'ndan öğreniyoruz.¹⁹⁸

Yapılan incelemelerin ardından teşkilatlanmaya geçilmiştir. Halka fidan dağıtılabilmesi için Batum'dan gelecek çay tohumlarının ekilip fidan hâline getirilmesi konusuna öncelik verilmiştir. Sonra yetişecek fidanların dikileceği çaylık alanların araştırılmasına başlanmış; çay bahçesi kuracak çiftçiler belirlenerek, bahçe hazırlanması, çay dikimi ve bakımı konusunda çiftçilerin bilinçlendirilmesi çalışmalarına girişilmiştir.

1938'de Zihni Derin'in "çay organizatörü" sıfatıyla Rize'de görevlendirilmesiyle birlikte başlayan yeni çaycılık faaliyetleri, çıkarılan Çay Kanunu'nun getirdiği teşvik ve güçle daha ileriye doğru taşınmıştır. Başlangıçta Rize çevresindeki köyler 6 bölgeye ayrılarak, her bölgenin başına bir teknisyen getirilmiştir. Bu teknisyenler Asım Zihnioğlu, Rauf Başar, Cahit Yılmaz, Mahmut Fevzi Gökçeali, Hakkı Balköse ve Sadullah Dikmen'di.¹⁹⁹ Çay Kanunu görüşmeleri esnasında (Şubat 1940), sorulan sorulara ve ortaya atılan tereddütlere karşı Bakan Muhlis Erkmen, mevcut durumda 18-20 memurun çay tarımı için çalışmakta olduğunu bildirmiştir.²⁰⁰

Başlangıçta, köylerden temin edilecek arazilerin setlenerek çaylık hâline getirilmesi işlerinin yeni çay teşkilatınca yaptırılması ve hiçbir karşılık alınmadan ve bir şey de verilmeden arazi sahibine verilmesi yöntemi

197 Zihnioğlu, a.g.e., s.3,19.

198 Zihnioğlu, a.g.e., s.5,6.

199 Muharrem Öksüz, "Çaya Gönül Verenler", *Çaykur Dergisi*, S. 5, 1987.

200 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.18.

benimsenmişti. Çay teşkilatı, işçi bularak kendisine tahsis edilen arazi-yi çaylık hâline getirecekti. Ancak karşılaşılan en büyük zorluk, yörenin çalışabilecek bütün erkeklerinin gurbette olması nedeniyle, çalışacak ele-man bulunamamasıydı. Çalışacak adam bulmak amacıyla ziyaret edilen köylerde, küçücük mısır tarlasını ekip biçen, fasulye, karalâhana ve kabak üreten kadınlardan başka kimse yoktu. Onlar da geçinebilmek için gur-betteki kocasından veya oğlundan gelecek parayı beklemekte, çocukları-nın geçinmesi ve ocaklarının tütmesi için fedakârca çalışmaktaydılar.

Zihni Derin ekibinin en önemli isimlerinden biri olan Asım Zihni-oğlu, başarı için kritik tarihin 1939 olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“1939 ilkbaharında Batum’dan gelen çay tohumlarının hazırladığımız köy topraklarına ekimi başarılı olmasaydı, Türkiye’de çay yetiştirme umut ve gayre-ti büyük bir darbe yerd. Belki de hem bölge halkında hem de devlette umutsuz tepkiler doğar, bu atılım başarısızlığa dönüşebilirdi. Ortada hiçbir somut ka-nıt yokken, tarlasındaki mısır, fasulye, kabak ve karalâhana gibi başlıca yiyecek ürünlerinden vazgeçmeyi göze alan ileri görüşlü Rize köylüsünün anlayış ve kavrayışını burada takdirle anmak isterim.”²⁰¹

Zihnioğlu, kritik eşiğin nasıl aşıldığını ve buna köylünün cesur yak-laşımı ile nasıl katkı sağladığını tespit etmektedir. Üreticiye çaylık tesis avansı vermeden bu işin kolaylıkla başarılamayacağı görüldüğünden ve Tarım Bakanlığı’nca hazırlanmış olan beş yıllık programda avans veril-mesi öngörüldüğünden, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK) kanalı ile Rize çay teşkilatı emrine 127.000 lira gönderilmişti. Bir dönüm çay-lık kuracak olan çiftçiye 12,5 lira ilk kuruluş avansı ve sonraki iki yılda da 625'er kuruş bakım avansı verilmesi benimsendi ve halka duyuruldu. 1938 yılı sonu ve 1939 yılı başlarında 1 kg mısırın 3 kuruş olduğu düşünülürse, bir dönüm için verilen kuruluş avansı ile 430 kg mısır alınabildiği ortaya çıkar ve vatandaşın yıllık mısır ihtiyacının önemli bir bölümü bu şekilde karşılanabilirdi. Çaylık tesis avansını duyan gurbetteki vatandaş-ların köyelerine erken dönerek kendi çaylıklarını tesis etmeleri suretiyle ‘çalışacak eleman bulma zorluğu’ aşılmıştı.²⁰²

Rize’de kurulan çay fidanlığının teknik esaslara göre ve daha ve-rimli biçimde çalışabilmesi ve çay fabrikasyon işlerinin Türk eleman-larca yapılabilmesi amacıyla iki elemanın Rusya’ya gönderilmesi için 18.10.1938 tarihinde bir Başbakanlık Kararnamesi çıkarılmıştır. Rize Çay Fidanlığı memurlarından iki kişinin, biri çay plantasyon işleri, diğeri ise

201 Zihnioğlu, a.g.e., s.6.

202 Zihnioğlu, a.g.e., s.8,9.

fabrikasyon ve analizi konularında incelemeler yapmak üzere, tüm masrafları Rusya ile aramızdaki Kliring anlaşması hükümleri çerçevesinde ödenmesi kaydıyla gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁰³

Zihni Derin ve ekibi, Tarım Bakanlığı'nca 1938 Ziraat Kongresi'ne sunulan "Beş Senelik Programı" takip etmekle birlikte, çaylık tesis avans miktarlarında, öngörülene göre farklı bir uygulamaya girişildiği görülmektedir. Çaylık tesisi için dekar başına verilecek avansın, daha önce işlenmiş arazilerde 10 lira, işlenmemiş arazilerde ise 20 lira olması ve ilk hasada kadar da 3 yıl süreyle her yıl 10'ar lira avans verilmesi programda öngörülmüştü. Uygulamada ise ilk tesiste 12,5 lira, sonraki iki yılda da 625'er kuruş avans verilebilmiştir.

1 Eylül 1939'da Hitler'in Polonya'ya saldırması ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile oluşan yeni durum çaycılığın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Çay bahçesi yapacak genç işgücünün askere alınması, devletin tahıl cinsi ürünlere el koyması ve savaştan önce 3 kuruş olan 1 kg mısırın 150–200 kuruşa çıkması, temininin de iyice zorlaşması başlıca olumsuzluklardı.

1940 yılı sonbaharında, Samsun Gelemen Devlet Üretim Çiftliği'nde mevcut olan mısırın çay teşkilatına aktararak, çay bahçesi tesisi karşılığında üreticiye avans yerine verilmesi düşüncesi ortaya atıldı. Bu düşünce Zihni Derin'in Ankara'daki çabaları ile kabul edildi. Bundan sonra, 1 dekar çaylık kuracaklara 100 kiloluk bir çuval mısır verileceği halka duyurularak, savaş şartlarında duraklayan çaylık kurma işi yeniden canlandırılabilirdi.²⁰⁴

Uygulanmakta olan 'Beş Senelik Program'ın ilk yılında çıkarılması öngörülen Çay Kanunu, Rize'deki uygulama ekibinin de görüş ve katkıları ile uzun bir uğraştan sonra 27 Mart 1940'ta TBMM'de kabul edildi ve 02.04.1940 tarih ve 3788 Sayı ile Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.²⁰⁵

Çay Kanunu Tasarısı görüşmelerinde konuşan Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, kanun çıkmadan önce, kanunda öngörülen teşvikler ve harcamalar yapılmaya başlanmıştı zaten. Halk geçmiş tecrübelerle çayın yararına inanmıştır artık:

203 T.C. Başbakanlık, Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 18.10.1938 tarih ve 2/9776 Sayılı Kararname. *BCA*, 080.18.01.02/85.91.11, 18.10.1938.

204 Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.10.

205 3788 Sayılı Çay Kanunu, *Resmî Gazete*, S. 13.582, 2 Nisan 1940.

“Çay fidanlığında bir kurutma evi (çay atölyesi) yapıp ta, yaprakları satın almaya başladığımız zamandan itibaren halk onun para ettiğini anlayınca ve görünce rağbet arttı ve müracaatlar birbirini takip etti. Bakanlık bundan sonra faaliyeti artırdı ve memleketin ihtiyacına tekabül edecek kadar 30.000 dekar çaylığı bir hamlede yapabilmek için lâzım gelen tedbirleri aldık. Evvela 2.000, sonra 30.000 ve bu yıl da 20.000 kilo tohum getirttik. 200 dekardan fazla bir tohum damızlık bahçesi yapıldı ve 77 köyde 300 müşterek fidanlıkta 15 milyondan fazla fidan yetiştirildi. Yalnız halkın buna rağbet göstermesi kâfi değildir. Çay bahçesi kurmak masraflıdır ve mahsul alıncaya kadar beş yıl beklemek lâzım geliyordu. O hâlde köylüye bu kazançlı şeyi temin edebilmek için ona maddî imkânı ve gücü de temin etmek lâzımdır. Bu kanunda gösterilen esas çerçevesinde Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu bu yardımı yaptı. Bugün 5.000 dönümlük çay bahçesi halk eli ile yapılmış ve bitirilmiş olup 5.000 dönümün de hazırlıklarını bitirmek üzeredir.”²⁰⁶

Görüldüğü gibi, Çay Kanunu Tasarısı'nın TBMM'de görüşüldüğü 1940'ta çaycılık faaliyetleri için devletçe destek verilmekte ve bu iş halk tarafından benimsenmiş hâldedir. 1938 yılında Batum'dan 2.000 kg çay tohumu alınmış, 1939 yılında bu rakam 30.000 kg olmuştur. 1940 yılı Şubat ayında “bu yıl 20.000 kg tohum getirttik” denilmektedir. Yılsonuna kadar getirilen tohum miktarının çok daha fazla olması olağan bir durumdur.

3.2.3.3. Yeni Döneme Yeni Kanun: 3788 Sayılı Çay Kanunu

Çay yetiştirilmesi ile ilgili olarak hükümetçe 07.07.1939 tarihinde TBMM'ye sunulan Çay Kanunu Tasarısı, 1924'te 407 Sayılı Kanun'a konulamayan parasal desteklere yer verdiği gibi, bir milletvekilinin teklifi olarak değil de hükümet tasarısı olarak sunulmuş olmakla da farklı ve avantajlı olmuştur.

Tasarı, TBMM Ziraat, Adalet, Maliye ve Bütçe Komisyonlarında görüşüldükten sonra, söz konusu komisyonların değişiklik önerileri ile birlikte Genel Kurul'a gelmiştir. Hükümetçe yazılan tasarı gerekçesinde “407 Sayılı Kanun'un bahsettiği müsaade ve verdiği yetki ile portakal ve mandalina ziraatının çok geliştiği hâlde, bölgede çay kurutma fabrikaları kurulamaması ve el ile çay terbiyesinin çok zor olması ve halk tarafından bilinmemesi,” çay tarımı, işlenmesi ve ticaretiyle ilgili halka yardım edilmemesi sebepleriyle “çay ziraatı bugüne kadar gelişmemiştir”²⁰⁷ tespitine yer verilmektedir.

²⁰⁶ TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.9.

²⁰⁷ TBMM ZC, Çay Kanunu Layihası ve Ziraat, Maliye, Adliye, Bütçe encümenleri mazbataları (1/218) S Sayısı 70. C. 9, D. 6, İ. 1, 18.03.1940, s.1.

Hükümet gerekçesinde, yılda ortalama 973.950 kg çay ithal edildiği ve 870.638 lira dışarıya ödendiği belirtilerek, halka 30.000 dekar çay bahçesi yaptırılabilirdiği takdirde, memleketin çay ihtiyacının tamamen karşılanabileceği ifade edilmiştir. Buradan, yeni dönemde çaycılık işlerine destek verilmesinin ve bir kanun çıkarılmasının temel gerekçesinin, çay ithalatı yerine içeride üretim yapılması; 'kendi kendine yetme ilkesi'nin hayata geçirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda "el ile çay terbiyesinin çok zor olması" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Gerekçe metninin devamında, 10. madde ile ilgili "bu yaprakların fennî yerlerde soldurulması ve el değmeden makinelerle temiz ve ucuzca kıvrılması, uygun sıcaklık ve rutubetli yerlerde fermente ettirilmesi ve kurutulması" şeklinde çay imalat süreci anlatılmaktadır. Sonra, halkın mevcut durumda yaptığı imalat şöyle verilmektedir: "Halkın bugün iki avuç arasında uğuşturup (ovup) kıvrımak ve fermente ettirmeden güneşte kurutmak suretiyle imal etmekte oldukları çaylar hem sıhhî değildir hem de tüketicilerin beğenebilecekleri nefis bir çay değildir."²⁰⁸

Ziraat Komisyonu raporunda yer verilen şu ifadeler önemli görülmüştür: "...Senede ortalama 2.600 mm gibi yüksek bir yağmuru bulunan Rize bölgesinde 1921 senesinden beri başarıyla yetişmekte olan çay ziraatının ilerlemesi lüzumu kendiliğinden anlaşılır." Demek oluyor ki, 1939 yılına gelindiğinde Rize'de çay yetiştiği noktasında hiçbir şüphe kalmamış olduğu hâlde, çay işleme ve pazarlama kısmı eksik kalmıştır. Komisyonun aşağıdaki ifadesi, konunun öneminin yeterince kavranmış olduğunu hissettirmektedir:

"Arazinin çok dar ve nüfusu en yoğun yörelerimizden biri olan ve geçim zorlukları bulunan Rize havalisinde kıymeti yüksek ürün yetiştirmek zarureti karşısında, çay ziraatının yaygınlaştırılması yolunda hazırlanan bu kanun tasarısını komisyonumuz sevinçle karşılayarak çok yerinde bulmuş, maddelerde yapılan ufak değişikliklerle teklifi kabul etmiştir."²⁰⁹

Maliye Komisyonu raporunda, kendilerinin de kanun tasarısını sevinçle karşıladıkları beyan edilerek, "1924 tarih ve 407 sayılı kanunla maddesine ve portakal ziraatında büyük gelişmeler sağlandığı hâlde, çay gibi yeni bir ziraat türünün gelişmesi için fabrika kurulmasının, yasal teşvik ve yardımlarda bulunulmasının zarurî olduğu anlaşılmıştır" denilmektedir. "Her yıl bir mil-

208 TBMM ZC, Çay Kanunu Layihası ve Ziraat, Maliye, Adliye, Bütçe encümenleri maddeleri (1/218) S Sayısı 70. C. 9, D. 6, İ. 1, 18.03.1940, s.3.

209 TBMM ZC, Çay Kanunu Layihası ve Ziraat, Maliye, Adliye, Bütçe encümenleri maddeleri (1/218) S Sayısı 70. C. 9, D. 6, İ. 1, 18.03.1940, s.4.

yon liraya yakın bir dövizin memlekette kalmasını temin edecek olan çay işinin Hazineye yüklediği külfet sadece yapılacak borçlandırmanın faizine tekabül ediyor"²¹⁰ bilgisine yer verilmektedir. Vatandaşa Ziraat Bankası'nda faizsiz borç sağlanması öngörülmekte, devletin bankaya uygun bir faiz ödemesi hükme bağlanmaktadır. Yani yapılan destek, faizsiz ve uzun vadeli borç vermekten ibarettir.

18 Mart 1940'ta Çay Kanunu Tasarısı ikinci defa TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. İlk sözü İzmir Milletvekili Halil Menteşe almış ve önemli bir teklifte bulunmuştur. Yerli çay satışının devlet tekeline tâbi tutulmasına karşı çıkararak bundan vazgeçilmesini istemiştir. Gerekçeye göre iki sebeple çayın devlet tekeline alınması öngörülmüş; birincisi halkın avuçları içerisinde ovmak suretiyle çayın kalitesini bozmaları, ikincisi ise Bursa, Sapanca ve Karadeniz yörelerinde yetişen ve çaya benzeyen bir kısım otların çaya karıştırılmasıdır. Menteşe, tağşiş (bir şeye başka şeyler katarak saflığını bozmak) her konuda var, ama bununla ilgili kanunî müeyyideler var, bu sebeple tekel için gerekçe olarak kabul edilmemesi gerektiği düşüncesindedir: *"Serbest satışın memlekete büyük faydalar sağlayacağına kaniyim. Hâlbuki tekele tâbi olursa, bu yöntem rekabeti ortadan kaldıracığı için ne müstahsil ne tüketici hesabına herhangi bir fayda temin etmez. Devlet bütçesine de herhangi bir fayda temin edeceğini zannetmiyorum."*²¹¹

Bazı milletvekilleri kanun tasarısını ve gerekçeleri okuma fırsatı bulamadıklarını, bu sebeple görüşmelerin ertelenmesini istediler. 20 Mart'ta TBMM tekrar toplandığında ilk sözü Halil Menteşe aldı ve yukarıdaki teklifini tekrar ifade etti.

Rize Milletvekili Dr.Saim Ali Dilemre söz aldı; *"Efendim, şimdi bugün rakı, şarap, sarhoş edici içkiler vs gibi ilerlemiş bir işi serbest bırakmıyoruz da (...) çay gibi daha başlangıçta olan bir şeyi o yapsın, bu yapsın, serbest olsun, olur mu?"*²¹² diye sordu.

Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen de kürsüye geldi ve 1924'ten itibaren yaşananlarla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra şunları söyledi:

"Ziraat bakımından muvaffak olmakla iş hâll edilmiş, bitmiş olmuyor. Çayın kurutulması ve onun harman edilmesi, ziraatı kadar, hatta ondan daha fazla itina istiyor. Eğer gelişigüzel imalatı bırakacak olursak hakikaten bugün muhtelif kimyahanelerin tahlil raporlarından anlaşıldığına nazaran terkibi çok nefis olan

210 TBMM ZC, Çay Kanunu Layihası ve Ziraat, Maliye, Adliye, Bütçe encümenleri mazbataları (1/218) S Sayısı 70. C. 9, D. 6, İ. 1, 18.03.1940, s.5.

211 TBMM ZC, C. 1, İ. 28, 18.03.1940, s.5.

212 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.9.

bu çayın nefasetini muhafazaya imkân elvermeyecektir. Bilhassa tağşişe (saflığı bozmaya) çığır açacak, yeknesaklığı bozulacak, belki de satışı temin edilemeyecektir. Bu itibarla büyük bir hamle ile başlanmış olan bu iş, pörçük pörçük perakende imallerle belki akamete uğrayabilecektir. Bu sebeple kanun, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na (DZİK) orada icap eden fabrikaları kurmayı bir görev olarak verdi. Madde okunacak olursa görülür ki, bu bir tekel nimetinden ziyade külfettir. Bu görevi kanun, DZİK'e veriyor. Arkadaşım Halil Menteşe de imalinin bir elden yapılmasını kabul etmiştir. Kendileri demek istiyorlar ki, imalini fabrikaya ver-sin, kendi adlarına imal edilmiş olsun. Kendi namlarına imal edilmesinden köylü için bir fayda görmüyorum.”²¹³

Bakan Erkmen konuşmasının sonunda İzmir Milletvekili Halil Menteşe'nin çayda tekelin kaldırılması yönündeki teklifini geri çekmesini istedi. Menteşe tekrar söz aldı ve fikrinde ısrar etti.

Dr. Saim Ali Dilemre, tekel kaldırıldığında bu işin başarılamayacağını düşünmektedir. Bu sebeple Halil Menteşe'ye işaret ederek; “Halil Bey de çok iyi bilirler, çünkü kendisi çay tiryakisidir. ... Bir fincan içer içmez derhal Çin çayı mı, Formoza (Tayvan) çayı mı, Seylan Çayı mı, Hint çayı mı, yoksa bilmem nere çayı mı bilirler. (...) Mademki zeokinizi bu kadar inceltmişsiniz, daha başlangıçta Türkler bunu yapamadılar vesaire, bu lafı çıkaracak mısınız?” diye sorar. Meclisten; “Hayır hayır sesleri, gülmeler alkışlar”. Nitekim tekelin kaldırılması yönünde verilen teklif oylandığında TBMM'de kabul edilmeyecektir.

Gerek Rize Milletvekili Dr. Saim Ali Dilemre gerekse Bakan Erkmen, tağşiş olarak ifade edilen ve günümüzde de yasalarımızda aynı şekilde yer alan ve “gıda maddelerinin ve gıda ile temasta bulunan madde ve malzemelerin, mevzuata veya izin verilen özelliklerine aykırı olarak üretilmesi hâli” olarak tanımlanan bir istismardan endişe etmektedirler. 1984'te çayda tekel kaldırıldıktan sonra, 10 yıldan uzun bir süre Çaykur çayları ve paketleri taklit ve tağşiş edilerek çay sektörüne zarar verilmiştir. Bu sebeple, başlangıçta tekelin kaldırılması ile ortaya çıkabilecek en büyük sakınca doğru olarak tahmin edildi diyebiliriz.

Bir başka eleştiri Seyhan Milletvekili Damar Arıkoğlu'ndan gelmiştir. Yılda dış piyasalardan 870.638 liralık çay alındığı, ama 4 fabrika kurularak fabrika başı 250.000 liradan bir milyon lira harcanacağı belirtilerek, bunun yanında her fabrikaya ne kadar işletme masrafı yapılacağı vb. dik-kate alındı mı, diye sormuştur.

213 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.9.

Rize Milletvekili Dr. Dilemre söz alarak; *“Rize halkı gayet sıkıntılı bir durumdadır. Hatta Ziraat Bakanı’nun cebi bu memlekette gelen birçok telgraf-la doludur”* dedi. Nitekim aynı oturumda bir süre sonra söz alan bakan bunu doğrulamıştır. Dr. Dilemre devamla halkın çaya gönül bağladığını, 200.000 lira için rencide edilmemesi gerektiğini ifade ederek; *“Bu fabrikaları yapmakla, memleket endüstrisine ziraat endüstrisini de sokmuş olacağız.”* dedi.

Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ söz alarak; *“Dr.Saim Hocam Rize Milletvekili olduğundan dolayı Rize çayını müdafaa etmiş olmuyorlar, onun tamamıyla fennî ve ilmî kanaatidir ki, bu mesele kendisini bu kadar heyecana hatta telaşa sevk ediyor”* dedikten sonra, konuşmasının devamında *“daha ilk adımda bu çay işini serbest hâle sokarak ortalığa saçıp savurmakla, Saim Ali Hocamızın dediği gibi Türkler bu işi yapamadı dedirtmemek lâzımdır.”* diye eklemiştir.²¹⁴

TBMM’de Çay Kanunu Tasarısı’nın tümü üzerindeki müzakerele rin yeterli olduğunu işaret eden; *“müzakere kâfi”* sesleri duyulduğunda, Kars Milletvekili Esad Özoğuz söz almıştır. 1924’te Rize Milletvekili olarak 407 Sayılı kanun teklifini veren ve TBMM’de büyük bir mücadele yürüten Esad Bey, 407 Sayılı kanun teklifinin gerekçesindeki benzer şekilde Rize’nin ve halkın durumunu genişçe anlattı: *“Genel Harp’ten (I. Dünya Savaşı) sonra durum değişti, para kazanamaz oldular. Çok azap ve müşkülât içinde kaldılar. Biz o yöreye gittiğimiz zaman, onları gerek bombardıman, gerekse ticaretsizlik yüzünden pek elim bir vaziyette gördük.”* Sonra halkla görüşerek çare aradıklarını ve bir kanun teklif ettiklerini anlatan Esad Bey, *“Bu kanun çıktıktan sonra narenciye ve sair ziraat ileri gitmiştir. Çay ziraatı ileri gidememiştir. Çünkü bu fennî bir iştir. Halkın doğrudan doğruya yapacağı bir iş değildir. Ondört sene geçtiği hâlde çay işi ileri gidememiştir.”*²¹⁵

Esad Bey, kendisinin de tekel olmasına taraftar olmadığını, ancak serbest olması hâlinde iyi bir netice vermeyeceğini beyan etmiştir. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK) tarafından idare ve kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Rize Milletvekili Kemalettin Kamu söz alarak, maliyet konusundaki eleştiriye açıklık getirdi; *“Bir defa dört fabrika bir senede yapılacak değildir. İkincisi senede bir milyon liraya yakın dövizin 100 sene müddetle memlekette çıkmasına mani olacak bir teşebbüs, eğer bir milyon liralık bir sermaye ile temini*

214 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.12.

215 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.12.

mümkün ise dünyada bundan daha iktisâdî, daha rantabl bir teşebbüs olamaz."²¹⁶

Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen tekrar kürsüye gelerek; "... hakikaten Dr. Saim Ali arkadaşımızın dediği gibi cebim o havaliden gelen telgraflarla doludur. Rize halkı buna gönül bağlamıştır. Hükümetin dahi buna büyük bir teşviki olmuştur" dedikten sonra; "Rize mıntikasına çay iyi bir geçim ve bir servet kaynağı olmak üzere, oraya Cumhuriyet Hükümetinin kıymetli bir hediyesi olacaktır. Orada çayın yaygınlaşması ile o mıntıkayı geliştirecektir"²¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Bu konuşmalardan sonra kanun tasarısının maddelerine geçilmiştir. Birinci maddedeki "Çay bahçelerinin Ziraat Bakanlığı'nın tespit edeceği esaslar dairesinde kurulması ve bakılması mecburidir" hükmü tartışma yarattı. Arazinin basamaklandırılması ve etrafının çevrilmesi gibi hükümler ve ceza hükmü birlikte ele alınca vatandaşın aşırı cezalara çarptırılacağı endişesi dile getirildi. Ziraat Vekili Erkmen "teknik esaslar" tabirinin kullanılmasının sorunu çözeceğini ifade etti, ancak tartışmalar devam edince tekrar söz aldı ve şunları söyledi:

*"Çay bahçesi kurulması için lâzımgelen genel teknik esaslar bilinmektedir. Bu meyanda kurulacak bahçenin tesisi meselesi vardır. Orada, bir zamanlar Ziraat Genel Müdürlüğü yapmış, müşavirlikte bulunmuş, yüksek mevki işgal etmiş olan bir arkadaşımızın nezareti altında daimî bir surette dolaşan bir heyet vardır. Oradaki heyet sürekli inceleme yapacak, çay bahçesi tesisi için lâzım olan umûmî, teknik esasların o bahçenin özel durumuna göre tesisinden ibarettir ki, burada herhangi bir noktai nazardan şahsî bir düşüncenin kurbanı olmak durumu yoktur. Bu esaslar dairesinde bugün 10.000 dekarlık bahçe tesis etmiş bulunuyoruz ve hiçbir şikâyet mevzuu yoktur."*²¹⁸

Bakan, faaliyetlerin başında bulunan Zihni Derin'e atıfta bulunmakta ve kanunun uygulanmasından kaygılanmaya gerek olmadığını beyan etmektedir. Kanun tasarısının sonraki maddeleri üzerinde fazla bir tartışma olmadan kabul edilmişlerdir. Yalnız, verilecek olan borç paranın dekar başına verilmesi öngörülmüştü, arazinin kıt olduğu bir yerde daha küçük arazilerin de destek kapsamına alınması düşünüldü. Bir dekar arazide 1000 çay fidanı yetişeceği hesabıyla; yarım dekar (500 ar) ve 500 çay fidanı için destek verilmesi ilkesi kabul edilmiştir.

27.03.1940 tarih ve 3788 Sayılı Çay Kanunu, Türkiye'de çay için özel olarak çıkarılan ilk kanundur. İlk defa çay bahçelerinin ruhsatlandırılma-

216 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.13.

217 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s.13.

218 TBMM ZC, C. 1, İ. 29, 20.03.1940, s. 17.

sını (2. madde) hüküm altına almıştır.

Üçüncü madde; *“Çay bahçesi kurulacak arazideki ağaç ve ağaççıklar köklenerek çay bahçesi haline tahvil olunabilir”* şeklindedir. Buradaki *“köklenecek”* ifadesinin ne anlama geldiği TBMM görüşmeleri esnasında soruldu, Orman Kanunu’ndaki hükümler sebebiyle *“kesilmesi, koparılması, sökülmesi”* tabirlerinin kullanılmadığı, köklenmesi tabirinin kökünün çıkarılması anlamına kullanıldığı bilgisi verilmiştir.

Dördüncü maddenin birinci bendinde; Ziraat Bakanlığı’nın çay tohumu, fidanı ve gübresini, dikimden itibaren 5 sene müddetle bedelsiz vereceği hükmü konulmuştur. İkinci bendinde ise yarım dekar veya 500 fidan için bir sene arayla üç defada 20’şer liraya kadar faizsiz borç verilmesi hükmü getirilmiştir.

Beşinci maddede, 30.000 dekar çay bahçesi kurulana kadar sağlanacak borcun Ziraat Bankası’nca verilmesi, bu borcun toplamda 1 milyon lirayı geçmemesi, bir sonraki sene Ziraat Bakanlığı bütçesine konularak faiziyle birlikte bankaya iadesi hükmü getirilmiştir.

Altıncı madde, halka verilen borcun, bahçeye tohum veya fidan dikiminin altıncı senesinin başından itibaren beş yılda, DZİK’e teslim edilecek yaş çay bedellerinden kesilmesi suretiyle tahsil edilmesini amirdir. Demek oluyor ki, devlet sadece borcun faizini yüklenmiştir.

Onuncu maddede çay yapraklarını satın almak, kurutma fabrikaları kurmak, çay işlemek harman yapıp paketlemek ve satmak-sattırmak işleri DZİK’e görev olarak verilmiştir. Yine bu maddede, *“Çay yapraklarını tespit edilen bedelle kurum almaya mecburdur.”* hükmü konulmuştur.

Yaş çay yapraklarının fiyatının belirlenmesinde tam olarak demokratik bir usul belirlenmiştir. On birinci maddede, *“Yaş yaprak fiyatları her yıl seçilecek 5 kişilik bir heyet marifetiyle tespit edilir.”* denilmektedir. Heyetin oluşumu; *“Mahallî Ziraat Odası’nın seçeceği çay müstahsillerinden iki, Ticaret Odası’ndan bir, Ziraat Bakanlığı ve DZİK temsilcisi olan birer kişi”* şeklindedir. İki çiftçi temsilcisi, iki devlet temsilcisi ve bir tüccar olmak üzere beş kişilik bir heyet oluşturuldu. Devlet, tekel gücüyle fiyatı ben belirlerim dememiştir. Hâlbuki daha sonraki yıllarda bu şekilde fiyat belirlemesine geçilecektir.

Sonraki hükümler teknik esasa uygun çaylık kurmayanlara, aldıkları borcu ödemeyenlere, kurulmuş olan çaylığı sökenlere yüksek denebilecek cezalar içermektedir. Hele çaylık sökene 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası konulmuştur.

Kanunun bir de geçici maddesi vardır ki, henüz kanun çıkmadan çiftçiye borç verme faaliyetlerinin başlamış olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir: “1939 mâlî senesinde DZİK’ten bu iş için ziraatçılara avans olarak verilen para Ziraat Bankası’ndan verilecek bir milyon liradan kuruma faizi ile birlikte iade edilir.” Yani önceden ödenen avans da kanun kapsamındaki ödemeye dâhil edilmektedir.

10 Mayıs 1940 tarih ve 2/13450 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 3788 Sayılı Kanun’un uygulanacağı alan şöyle belirlenmiştir: “3788 sayılı Çay Kanunu’nun, memleketimizin iklim ve diğer vasıfları itibariyle çay ziraatına uygun mntıkası olan Çoruh vilâyetinin Hopa kazasında, Trabzon vilâyetinin Sürmene ve Of kazalarında ve Rize vilâyetinin tamamında tatbik edilmesi (...) kabul olunmuştur.”²¹⁹

Kanunun uygulama alanı, hemen hemen bugünkü çay yetiştirme bölgesini kapsamış gibidir. Günümüzde, Hopa’dan Araklı Deresi’ne kadar olan yöre birinci, Giresun’un bir ilçesi ikinci bölge olarak esas alınmaktadır.

3.2.4. Çay Sanayisinin Kurulması ve Gelişimi

Yaş çay yaprağının üretilmesi çaycılıkta başarı için yeterli olmamakta, yaş yaprağı işleyecek atölye ve fabrikaların kurulması gerekmektedir. 1938’de faaliyetlere başlanırken merkez fidanlığında bir atölye kurulmuştu. Vatandaştan yaş çay yaprağı satın almayı mümkün kılan bu faaliyet, halkın çayın bir geçim kaynağı olacağına olan inancını pekiştirmişti.

Halkın teveccühü ve çay bahçelerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla önce merkez fidanlığındaki çay atölyesi genişletilmiş, sonra Uzunkaya’da ikinci bir atölye kurulmuştur. 1938’de 30 kg siyah çay üretilerek bölge halkının bu çayı tatması sağlanmıştır. Sonraki yıllarda üretim giderek artmış olup, gelişim aşağıdaki Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19. 1938-42 Yılları Çay Üretimi

Yıl	Yaş Çay Yaprığı Kg	Kuru Siyah Çay Kg
1938		30
1939	815	181
1940	855	191
1941	2700	600
1942	32916	7.001

Kaynak: Asım Zihnioğlu, a.g.e.

219 T.C. Başvekâlet, Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 10 Mayıs 1940 Tarih ve 2/13450 Sayılı Kararname. BCA, 030.18.01.02/914410.

Tablo 19’da görüldüğü gibi üretim rakamlarında hızlı bir gelişim ortaya çıkmıştır. 1939 yılından itibaren üretilen kuru siyah çay, kilosu 4 liradan satışa sunulmuştur.²²⁰

TBMM’de henüz 3788 Sayılı Çay Kanunu görüşmeleri devam ederken, Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen, ilk çay fabrikasının kuruluş çalışmalarını başlatmıştır. Ziraat bakanı sıfatıyla Başbakanlık Yüksek Makamı’na yazdığı 13.02.1940 tarihli yazıyla, H.A. Brassert CO. Limited Şirketi ile görüşüklerini ve iki uzmana ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir.

Söz konusu uzmanlar çay fabrikası kurulmasıyla ilgili kuruluş yeri seçimi, kurulacak fabrikanın sahip olması gereken teçhizatın türü, mevcut yaş çayın (iptidaî malzemenin) ne derece elverişli olduğu, yaş çayın toplanması, ürünün dağıtımı, nitelikli işçinin ve bu işe dair diğer ihtiyaçların temini gibi konularda tavsiyelerde bulunmak ve gerekli şartnamelerin hazırlanması, genel resim ve plânların yapılması ve maliyetlerin çıkarılması, piyasanın tetkiki ve değerlendirilmesi ve buna dayalı satış tahminleri ve nihayet projenin rantabilitesini tespit edeceklerdir.

Fabrikanın inşası için Türkiye’den iki bayındırlık mühendisine de ihtiyaç olduğu ifade edilen yazıda, şartname, genel resim, plan her türlü masrafların kendilerine ait olmak üzere bu iş için 7.500 lira istendiği, bunun yarısının etüt işlerinin başında, yarısının ise raporun tesliminde ödeneceği belirtilmektedir. Yazının ikinci sayfasının ikinci paragrafında; *“Çay ziraatının en önemli bir kısmı olan fabrikasyon işi de bir an evvel başarıldığı takdirde, ancak o zaman nefis ve hakiki çay piyasaya çıkarılmış olacaktır”* denilmektedir.²²¹

Söz konusu yazı, 18.02.1940’ta Maliye Bakanlığı’na havale edilmiştir. Maliye Bakanlığı’nın Başbakanlığa yazdığı cevabî yazıda, Ziraat Bakanlığı’nun yazısında bahsedildiği gibi gördürülmesi plânlanan işlerin bir şirkete yaptırılabilmesi için *“artırma-eksiltme kanunu”* çerçevesinde ihaleye çıkılması gerektiği, hâlbuki yabancı uzmanlara bakanlıkça kadro tahsis edilmesi hâlinde sadece ücret ödeneceği için ihaleye gerek olmayacağı bilgisi verilmektedir.²²²

220 Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.34.

221 T.C. Zirat Vekâleti, Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü, 14.02.1940 Tarih ve Ş.6, U. No. 5249, H. No.410 Sayılı “Başvekâlet Yüksek Makamına” başlıklı yazısı, Belge No: BCA, 030.10/171.187.36.

222 T.C. Maliye Vekâleti, Bütçe ve Mali Kontrol U. Müdürlüğü’nün 07.03.1940 Tarih ve Şube: I Sayı: 111 190-3-1008 Sayılı “Başvekâlete” başlıklı yazısı. Belge: BCA. 030.10/171.187.35.

Başbakanlık, Maliye Bakanlığı'ndan aldığı cevabı Ziraat Bakanlığı'na göndermekle yetinmiş, herhangi bir yazılı yönlendirme yapmamıştır. Ancak, şirket üzerinden hizmet alımı yerine, ücretli uzman çalıştırmanın tercih edildiği düşünülmektedir.

1940 yılı Haziran ayında Dr. Mann ve Mr. Allen isimli iki İngiliz uzman Ziraat Bakanlığı tarafından Rize'ye gönderildi. Rize'de 43 gün süren çalışmalarının ardından 20 Temmuz'da Ankara'ya dönmüşlerdir.

1940 yılında elde edilen Dr. Mann ve Mr. Allen raporları Rize'de bir çay fabrikası kurulmasını sağlayamamış olacak ki, Zihni Derin'in ekibinden Rize Çay Atölyeleri Müdürü Asım Zihnioğlu 1944'te Hindistan'a gönderilmiştir. 28 Şubat 1944 tarih ve 3/474 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Zihnioğlu'nun Hindistan ziyareti esnasında kendisine yevmiye verilmesi karara bağlanmıştır.²²³

01.04.1933 tarih ve 14108 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile daha önce ithalatı tekele alınan kahve ile birlikte çay ithalinin de tekel marifetiyle yapılması kararlaştırılmıştır.²²⁴ 25 Ağustos 1942'de çıkarılan 2/18662 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kahve ve çay ithalatından alınacak tekel vergileri yeniden belirlenmiştir. Buna göre kahvenin kilosundan en az 300 en fazla 500 kuruş vergi alınmasına hükmedilirken, çay için 28 Şubat 1943'e kadar en az 500 en çok 1000, 1 Mart 1943'ten itibaren en az 750 en fazla 1000 kuruş tekel vergisi alınması hükme bağlanmıştır.²²⁵ Buradan anlaşıldığı üzere, kahveye oranla çaydan daha fazla ithalat tekel vergisi alınmakta ve bu suretle yerli çay sanayi korunmaktadır.

Daha sonra da çay piyasasının korunması için ithal edilen çaydan vergi alınmaya devam edilmiştir. 02.11.1946 tarih ve 3/4889 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nde ithal edilen çaydan en az 300 en fazla 500 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır.²²⁶ 20.05.1949'da yine bir kararname ile çay ithalinden kg başına en az 300 en fazla 1.500 kuruş vergi alınmasına karar verilmiştir.²²⁷

223 T.C. Başvekâlet, Muamelat Umum Müdürlüğü, Kararlar Müdürlüğü, 28.02.1944 tarih ve 3/474 sayılı Kararname. *BCA*, 030.18.01.02/104.13.19.

224 T.C. Başvekâlet, Muamelat Müdürlüğü, 01.04.1933 Tarih ve 14108 Sayılı Kararname. *BCA*, 030.18.01.02/35.22.11.

225 T.C. Başvekâlet, Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 25 Ağustos 1942 Tarih ve 2/18662 Sayılı Kararname. *BCA*, 030.18.01.02/99.78.14.

226 T.C. Başvekâlet, Kararlar Müdürlüğü, 01.11.1946 Tarih ve 3/4889 Sayılı Kararname. *BCA*, 030.18.01.02/112.69.17.

227 T.C. Başvekâlet, Kararlar Müdürlüğü, 20.05.1949 Tarih ve 3/9357 Sayılı Kararname. *BCA*, 030.18.01.02/119.42.18.

Devlet çay ithalini tekele almış, yurt içinde üretilen çayla birlikte tekel dağıtım kanalı üzerinden tüm yurda çay dağıtımını yapmaktadır. Yurtiçi üretim yetmediğinden yurt dışından çay ithalatı yapılmakta, ama yine çay sıkıntısı yaşanmaktadır.

21.08.1946'da Kars'tan Kahveci Harun Karadağ tarafından, Recep Peker Sayın Başvekil hitabıyla çekilen telgrafta; "Çay sıkıntımız çok fazladır. İdareye emir verilmesini rica ederim" denilmektedir. Telgrafın dikkate alındığı ve ilgiliye cevap verildiği bir sonraki telgraftan anlaşılmaktadır. "Çay hakkında çektiğim tel üzerine Tekel Genel Müdürlüğü'nden Kars Tekel Başmüdürlüğü'ne emir verildiği halde çay verilmedi" denilmektedir.²²⁸

Zamanın Gümrük ve Tekel Bakanı Tahsin Coşkan, söz konusu telgrafla ilgili Başbakanlığa bir yazı ile durumu izah ettiği gibi, bir de 26 Eylül 1946 tarihli not göndermiştir. Bakanın notunda; "Çay mevcudu ülke ihtiyacını karşılamaktan üçte iki oranında uzaktır. Temin olunan çaylar memleketin muhtelif yerlerine parti hâlinde gönderilmektedir. (...) 8 Ağustos'ta Kars'a yetiştirilen 5.500 kg çay halka Ağustos-Eylül, kahvecilere de Ağustos için verilmiş olduğu, Eylül başında da bütün kahvecilere dağıtıldığı anlaşılmıştır."²²⁹

Kurulan küçük atölyelerle üretim yapılmaya başlanmış ise de üretim miktarı çok sınırlı kalmıştır. Günlük yaş çay işleme kapasiteleri 1 ton civarında olan Merkez Fidanlığı'ndaki atölyeden sonra 1942'de Uzunkaya ve Gündoğdu atölyeleri, 1945'te de Çayeli atölyesi kurulmuştur.²³⁰ Daha Çay Kanunu TBMM'de kabul edilmeden önce girişilen çay fabrikası kurma hazırlıkları başarıyla sonuçlanmamış, yabancı uzmanlardan umulan sonuç elde edilememiştir.

Asım Zihnioğlu, 1943 yılı Aralık ayında Hindistan'a incelemeler yapmak ve uzmanlaşmak üzere gönderilmiştir. 1947 yılında ilk fabrika Rize Fener Mahallesi'nde (bugünkü Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Zihni Derin Yerleşkesi) kurulmuştur.²³¹ Asım Zihnioğlu Fener'de kurulan ilk çay fabrikasının başına getirilmiştir.

16 Temmuz 1947'de 60 ton günlük yaş çay işleme kapasitesine sahip fabrikanın açılışı yapılmıştır. Açılış törenine çevre illerden yetkililer

228 Harun Karadağ Telgrafları, BCA, 030.01/78.487.8.

229 Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 26.09.1946 Tarih ve 612 No'lu "Not" başlıklı yazı. BCA, 030.01/78.47.88.

230 Türk Çaycılığı, <http://biriz.biz/cay/turkcay.htm>; Erişim Tarihi: 05.06.2018.

231 Hasan Özyurt, *Çay Ekonomisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, No: 117, Trabzon, 1987, s.18.

232 ÇAYKUR, İstatistik Bülten 2014, <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/42.pdf>; 04.06.2018.

katıldığı gibi, Rize Belediye Başkanı, Çay Organizatörü Zihni Derin ve DZİK yetkilisi birer konuşma yapmıştır. İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi Köken de kurdeleyi kesmek suretiyle fabrikayı açmıştır.²³³ İktisat Komisyonu üyesi olarak 1924'te 407 Sayılı Kanun için destek veren ve önemli konuşmalar yapan Mustafa Rahmi Bey'in ilk fabrikanın açılışına gelmesi onun çaya olan ilgi ve sevgisini göstermektedir.

26 Ocak 1948'de Rize milletvekilleri Dr. Ali Saim Dilemre, Ali Zırh ve Dr. Fahri Kurtuluş birlikte imzaladıkları bir dilekçeyi, CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na vermişlerdir. Dilekçenin birinci maddesi; *"Çay tekelinin kaldırılacağını duyduk, bu ne dereceye kadar doğrudur?"* sorusunu sormaktadır. 1940'ta Çay Kanunu çalışmaları esnasında gündeme getirilen çayın serbestleştirilmesi konusu tekrar gündeme gelmiş, ancak Rize milletvekilleri bundan pek hoşlanmamışlardır. İkinci ve üçüncü maddeler: *"Hükümet Rize çayına olan himayeyi kaldırmak fikrinde midir? Eğer Hükümet bu fikirde ise Rize'de yapılmış olan 30.000 dönümden fazla çaylıkların ve kurulmuş olan fabrikanın akıbeti ne olacaktır."*²³⁴

Yukarıdaki sorulardan, 1948'e gelindiğinde 30.000 dekar çaylık alan oluşturulması hedefine ulaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1940'ta önce dört sonra Ziraat Bakanı Erkmen tarafından üç çay fabrikası kurulması öngörüsü ise bir çay fabrikası şeklinde gerçeklik kazanmıştır.

Milletvekilleri, çay fidanlıkları için Tarım Bakanlığı bütçesinden başlangıcından bugüne kadar ne tutarda harcama yapıldığını, DZİK'in çay imalathaneleri ve çay fabrikasının şimdiye kadarki yapılan kısmı için ne kadar para sarf ettiğini sormakta ve bu konuda CHP Grup Genel Kurulu'nda görüşme açılmasını talep etmektedirler. CHP Meclis Grup Başkanvekili Şemsettin Günaltay, 30.01.1948 tarih ve 1194 sayılı yazı ile 'adı geçen bakanlıklara birer aynının (sureti) gönderildiği' kaydıyla dilekçeyi Başbakanlığa göndermiştir.²³⁵ Özel Kalem, yazının üzerine 31.01.1948 tarihinde "arz edildi" notunu düşmüştür. Ancak verilen cevaplardan veya bu konuda CHP Grubu'nda bir tartışma açılıp açılmadığından haberdar değiliz.

233 BYEGM, *Ayın Tarihi, Temmuz 1947*; <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/temmuz-1947/4014>; 04.06.2018.

234 26 Ocak 1948 Tarihli Rize Milletvekilleri; Dr. Ali Saim Dilemre, Ali Zırh ve Dr. Fahri Kurtuluş Dilekçesi, BCA, 030.01/42.251.4.

235 CHP BMM Grubu, İdare Kurulu, 30.01.1948 Tarih ve 1194 Sayılı yazı. BCA, 030.01/42.251.4.

1947'de fabrikanın açılışının yapıldığı kayıtlarda yer almakla birlikte, 1948 Ocak ayında fabrikanın şimdiye kadarki yapılan kısmından bahsedildiğine göre, fabrika henüz tamamlanmamıştır. Bu durumda fabrikanın, 1947'de üretim yapmaya başladığı ama henüz tamamlanmamış olduğu kabul edilebilir.

Çay teşkilatının tarihî gelişimine baktığımızda, 1924 yılında 407 Sayılı Kanun çerçevesinde *Narenciye Fidanlığı* adı altında ilk teşkilattan bahsedilebilir. Kanunun fındık, portakal, mandalina, limon, bambu ve çayı birlikte konu edinmesi sebebiyle, fidanlığın adında çay geçmemiştir ama 1921'de iptidâî şekilde oluşturulan ilk çay fidanlığı 1924'te güçlü biçimde tesis edilmiştir.

Zihni Derin'in "*çay organizatörü*" olarak görevlendirilmesiyle faaliyetler çoğalmış; 1939'da Hayrat ve Fener mevkilerinde toplam 170 dekar alanda iki fidanlık daha tesis edilmiştir. 1940 tarih ve 3788 Sayılı Kanun'un çıkmasıyla ve çay işinin Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na verilmesiyle Çay ve Narenciye Fidanlıkları Müdürlüğü kurulmuştur. 1945'te teşkilât, Bahçe Kültürleri İstasyon Müdürlüğü adını almıştır.²³⁶

7.6.1949 tarih 5433 sayılı Kanun ile çay dağıtım ve işletmesi DZİK'ten alınarak, İnhisarlar Umum Müdürlüğü (Tekel Genel Müdürlüğü)'ne, bakanlık olarak da Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanmıştır.²³⁷ Yeni dönemde devamlılığın sağlanması için, 19.04.1950 tarih ve 3/11136 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'nün imzasıyla, Asım Zihnioğlu kurulmuş olan yeni fabrikanın müdürlüğüne, Mustafa Yol da fen memurluğuna atanmışlardır.²³⁸

Türk çaycılığının 1939 yılından itibaren sağladığı hızlı gelişim çaylık alan, yaş çay üreticisi çiftçi sayıları, üretilen yaş çay ve kuru siyah çay rakamları Tablo 20'de gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü üzere, 1939 yılından itibaren dikim alanları genişlemeye başlarken, dikimden 4-5 yıl sonra verim sağlandığından, üretim miktarları 1943-44 yıllarından itibaren giderek artmıştır.

236 Çay Kurumu, Çay Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü 1979 Yılı Çalışma Raporu, Rize 1979, s.3.

237 Nazire Telatar, *Türkiye'de Çay Üretim ve Pazarlanması (Çay-Kur Genel Müdürlüğü)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 22.

238 T.C. Başvekâlet, Kararlar Umum Müdürlüğü, 19.04.1950 Tarih ve 3/11136 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. BCA. 030.18.01.02/122.37.15.

Tablo 20. 1939-46 Yılları Arası Çaycılığın Gelişimi

Yıllar	Dikim Alanı (Dekar)	Üretici Sayısı	Yaş Çay (Kg)	Kuru Çay (Kg)
1939	1.548	1.824	815	181
1940	7.301	5.052	855	191
1941	8.923	5.395	2.700	600
1942	9.812	5.853	32.916	7.001
1943	12.597	7.588	68.346	16.972
1944	15.521	8.776	160.224	38.849
1945	17.823	9.736	225.088	53.945
1946	20.518	11.092	382.316	93.067

Kaynak: *Türk Çaycılığı*; <http://biriz.biz/cay/turkcay.htm>; 04.06.2018.239

Türkiye’de çay imalatı başarılı olmuş ve üretilen çaylar tüketiciye arz edilmiş olmakla birlikte, iç tüketimi karşılayacak bir üretim düzeyine çıkılamamıştır. Bu sebeple yurt dışından çay satın alma ve ithalat işlemi devam etmiştir. Türkiye’nin Yeni Delhi Ticaret Ataşesi, çay satın almak üzere, 1945 yılında Hindistan’ın önemli bir çay üretim merkezi ve çay borsasına sahip bir yer olan Kalküta’ya gönderilmiştir. 05.05.1947 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile ilgili kişiye bu görevi sebebiyle gündelik ödenmesi kararlaştırılmış olduğuna göre, Ticaret Ataşesinin Kalküta Borsası’ndan çay alım işi 1945-1947 arasında süreklilik kazanmıştır.²⁴⁰

1950 yılına gelindiğinde hâlen yurtdışından çay ithalatı devam etmektedir. 18.04.1950 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararı’nda; “Çay ihtiyacımızı mahalli firmalar vasıtasıyla doğrudan doğruya üretim merkezlerinde yapılan müzayedelere (açık artırmalara) katılmak suretiyle sağlamak maksadıyla Kalküta, Çitagon ve Kolombo gibi çay merkezlerinde incelemeler yaparak Tekel İdaresi adına en müsait şartlarda çay alacak firmaları seçmek ve bu firmalarla sözleşme yapmak üzere Hindistan, Pakistan ve Seylan’a gönderilecek bir heyet”ten bahsedilmektedir. Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü’nün imzaladığı söz konusu karar ile biri çay eksperini biri satın alma uzmanı olan 3 kişilik bir heyet görevlendirilmekte ve kendilerine gündelik

239 Verilen istatistiki bilgiler, www.biriz.biz internet sitesinde yazar ismi ve herhangi bir kaynak olmadan yayınlanmaktadır. Site sahibi Zir. Müh. Muammer Demet’e bilgilerin kaynağını sorduğumda, geçmişte ÇAYKUR Tarım Dairesi’nde çalışan ve o zamanlar istatistikleri hazırlayan şimdi emekli olmuş bir kişiden almış olduğunu ifade etti. İstatistikler, Asım Zihnioğlu’nun verdiği ve Tablo 1’de yer alan bilgilerle örtüştüğü için kullanılmıştır.

240 T.C. Başbakanlık, Muamelat Umum Müdürlüğü, Kararlar Müdürlüğü, 05.05.1947 Tarih ve 3/5761 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. BCA, 030.18.01.02/113.30.1.

verilmesi kararlaştırılmaktadır.²⁴¹

İlk çay fabrikasının üretime başladığı 1947 yılından itibaren çaycılığın gelişimini gösteren istatistikler, çay ithalat rakamları ile birlikte Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. 1947-50 Yılları Arası Çaycılığın Gelişimi ve Çay İthalatı

Yıllar	Dikim Alanı (Dekar)	Üretici Sayısı	Yaş Çay (Ton)	Kuru Çay (Ton)	İthalat (Ton)
1947	25.254	11.650	411	98	-
1948	25.751	11.909	647	150	1.059
1949	25.824	11.866	679	159	1.336
1950	26.423	11.976	884	208	1.744

Kaynak: *Türk Çaycılığı*; <http://biriz.biz/cay/turkcaay.htm>; 04.06.2018.242*

Tablo 21’de görüldüğü üzere, Rize’deki kuru siyah çay üretiminin çok üzerinde ithalat rakamları söz konusudur. İçeride sağlanan üretim ve yapılan ithalatı toplam çay ihtiyacı olarak kabul edersek, 1948’te ihtiyacın %12’si 1949 ve 1950’de %11’i karşılanabilmektedir.

1950 yılına gelindiğinde, çay imalat teknolojisi atölye üretiminden fabrika üretimine dönüştürülmüş, çay işleme teknikleri bütünüyle öğrenilmiş ve uygulama hâline getirilmiştir. Bundan sonra çay ekili alanların genişletilmesi ve fabrika sayılarının artırılmasına sıra gelecektir. 1950’li yıllardaki hızlı gelişime rağmen, yerli üretimin iç tüketimi karşılar hâle gelebilmesi 1960’lı yıllarda ancak gerçekleşmiştir. Üretim bu dönemde henüz istenen düzeye çıkarılamamış olsa da, çay üretimi konusunda sağlanan başarı, Cumhuriyet’in en önemli tarımsal başarılarından biri durumundadır. Bu sayede, Rize ve çevresinin geçinmeye imkân verecek tarımsal ürün yetiştirme sorunu çözülmüş, yörede geçim ve yaşam koşulları bütünüyle iyileştirilebilmiştir.

İkinci büyük başarı, çayın Türkiye’nin tamamında en çok tüketilen içecek konumunu elde etmesi ve “millî içecek” hâline gelmesidir. Bunun başarılmasında, üretilen çayların Tekel Genel Müdürlüğü tarafından tüm illere dağıtılması önemli bir etken olmuştur. 1950’ye gelindiğinde üretim henüz iç talebi karşılamamakla birlikte en önemli sorunlar aşılmış, takip edilecek yol belli olmuştur. Bundan sonra çaylık alanların genişletilmesi ve yeni fabrikaların kurulması başarının taçlandırılmasını sağlayacaktır.

241 T.C. Başbakanlık, Muamelat Umum Müdürlüğü, Kararlar Müdürlüğü, 18.04.1950 Tarih ve 3/11123 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. *BCA*, 030.19.01.02/122.37.2.

242 Tablo 20’ye ilişkin kaynak açıklaması Tablo 21 için de geçerlidir.

IV. BÖLÜM

RİZE'DE SİYASET¹

Kurtuluş Savaşı ile başlayan Cumhuriyet döneminin, Türk siyasal sisteminin gelişiminde ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde modern politik sistem, belirgin olarak değişmiş ve çağdaş bir biçim almaya başlamıştır.² Cumhuriyet döneminin 1923'ten başlayan ve 1950'ye kadar devam eden devresi Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidardaki dönemidir. Bu dönemde birkaç kez çok partili sisteme geçme denemesi yapılmışsa da başarılı olunamamıştır. Kitabın bu bölümü, 1923-1950 arası Rize'de kurulan parti teşkilatlarını ve milletvekili genel seçimlerini konu almaktadır.

4.1. PARTİ TEŞKİLÂTLANMALARI

Cumhuriyet tarihinin 27 yıllık evresinde kurulan siyasi partilerden Rize'de teşkilât oluşturanlar; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ve Demokrat Parti (DP)'dir. 1924 yılında ilk muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) ise Rize'de bir teşkilatı oluşturulmamıştır. Ancak o dönem Rize'nin bir ilçesi olan Hopa, Partinin şubelerini açmak için fırka nizamnamesi ve programı talep etmiş ve TCF Genel Merkezi bu talebe olumlu yanıt vermiştir.³ SCF'nin siyasi ömrü sadece üç ay sürmüş ve bu süreçte teşkilatının oluştuğu yerlerden birisi de Rize olmuştur. DP ise 1946'da kurulmuştur. Dolayısıyla kitabın kapsadığı yıl aralığı göze alındığında DP için sadece dört yıllık bir dönemin incelenmesi söz

---

1 Bu bölüm Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN tarafından, yazara ait "Rize Siyasî Tarihi (1923-1950)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Kemal, H. Karpat, *Türk Siyasî Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul 2014, s.18-19.

3 Sinan Başaran, *Rize Siyasî Tarihi (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 90; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara 2002, s. 247.

konusudur. Bu sebeple çalışmada ağırlıklı olarak Rize CHP teşkilatı konu edilmiştir

4.1.1.CHP Rize Teşkilâtı

4.1.1.1. CHP Rize Teşkilâtının Kurulması

Cumhuriyet Halk Partisi 9 Eylül 1923'te kurulmasının⁴ ardından Parti Başkan Vekili İsmet Paşa'nın 20 Kasım 1923'te yayımladığı bir genelgeyle yurttaki tüm MHC'ler (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) partiye intikal ettirilmiş ve partinin ilk teşkilatları da hâlihazırdaki bu cemiyetlerin idare kurulları olarak kabul edilmiştir.⁵ Böylece 24 Mart 1919 tarihinden beri Rize'de faaliyette bulunan MHC, partinin il teşkilatını oluşturmuştur.

Genelgeyle cemiyetler, parti teşkilatına dönüşmüşse de bu değişim istenilen neticeyi vermemiştir. Çünkü parti, vilâyetlerde yalnızca bir çerçeve-kadro hâlindeydi ve yönetim kurulu dışında pek üyesi yoktu. Bu sorunu çözmek için CHP Genel Merkezi tüm vilâyetlerde mahalle, köy, nahiye ve ilçe ocak teşkilatlarını kurmaya başlamıştır. Bu kapsamda 28 Eylül 1925'te Rize'de il yönetimi yeniden oluşturulmuştur. İl İdare Kurulu Mutemetliği'ne⁶ Mehmet Mataracı, üyeliklere Belediye Başkanı Hakkı Mataracı, Ticaret Odası Başkanı Lazzâde Mustafa (Turanlı), tüccar Alirezâde (Şeyh) İlyas Efendi ve tüccar Tavilzâde Mustafa (Tavil) Efendi getirildi⁷. Her yıl yeniden seçilen heyet üyelerinde 1927'ye kadar bir değişme olmadı. 1927 yılında idare heyetine Mustafa Turanlı'nın yerine Ömerzâde Yakup Bey seçildi.⁸

Parti, çalışmalarını Piriçelebi Mahallesi'nde 2.094 m²'lik bir arazi üzerine kurulmuş iki katlı binada yürütüyordu. 1932'de Halkevi kurulmasıyla birlikte parti teşkilatı bu binanın üç odası ile ortak salonda faaliyetlerine devam etmiştir.⁹

4 Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923'te *Halk Fırkası* adıyla kurulmuş ve 11 Kasım 1924'te de Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır. 1935'te gerçekleşen Dördüncü Kurultay'da *fırka* yerine *parti* ifadesi getirilerek adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir. CHP, 1923-1948 *CHP 25 Yıl*, Ankara 1948, s.16. Bu tarihi 10 Kasım 1924 olarak belirtenler de vardır. Bkz. Aydın Erdoğan, *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000*, Ankara 2000, s.21; Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, İstanbul 1999, s.43. Bütünlüğün sağlanması için bundan sonra CHP olarak anılacaktır.

5 CHP, 1923-1948 *CHP 25 Yıl*, s.16; İstikbâl, 26 İkinci Teşrin/Kasım 1923.

6 İl, ilçe ve nahiye parti başkanları, o dönem *mutemet* diye adlandırılmaktadır.

7 *Yeniyol*, 5 İlk Teşrin/Ekim 1341.

8 *BCA*, 490.01/210.833.3.

9 *BCA*, 490.01/698.375.1; *BCA*, 490.01/1628.657.2.

1927 Tüzüğü'nde yapılan bir düzenlenmeyle il idare kurulu üye sayısında değişikliğe gidildi. Buna göre il yönetimi 5 ya da 7 kişiden oluşabiliyordu.¹⁰ Takip eden yıllarda Rize parti heyetindeki üye sayısı bu iki rakam arasında gidip gelmekle birlikte, mutemet dâhil dokuza ulaştığı da olmuştur. Örneğin, 1928 yılında CHP Rize İl İdare Kurulu'nun dokuz kişiden oluştuğu görülür. Bu kişiler şunlardır: Mutemet Mehmet Mataracı, üyeler Hakkı Mataracı, Alireiszâde Şeyh İlyas, Mustafa Tavil, Mataracızâde Salih (Mataracı), Akmehtetzâde Mehmet, Zırhzâde Ahmet (Zırh),¹¹ Durmuşzâde İsmail ve Rakıcızâde Mustafa Beyler.¹²

1929'da ise yönetimdeki kişi sayısı beşe düştü. Mehmet Mataracı mutemet olarak devam etti. Üyeliklere Belediye Başkanı Hakkı Mataracı, Mustafa Tavil, Mollaömerzâde Yakup ve Alidervişzâde İlyas Beyler¹³ seçildiler. Eski yönetimden Salih Mataracı, Alireiszâde Şeyh İlyas, Akmehtetzâde Mehmet, Ahmet Zırh, Durmuşzâde İsmail ve Rakıcızâde Mustafa Beyler seçilmezken Mollaömerzâde Yakup Bey yönetime ilk kez dâhil oldu. 1930 yılı yönetiminde sayı bu sefer yediye yükseldi. Mutemet Mehmet Bey ile üyelerden Mustafa Tavil dışındaki diğer tüm üyeler değişti. Daha önceki yönetimde yer alan Ahmet Zırh yeniden yönetime dâhil edildi. Mataracızâde Emin, Kolçakzâde Cemil, Biberzâde Hasan (Biber) ve Eczacı Tefvik Beyler de yönetime dâhil olan isimler oldu.¹⁴

Mutemetler, bölge müfettişi tarafından seçilmekte ve genel merkez tarafından atanmaktaydı.¹⁵ Seçilen mutemetler, kendi vilâyetlerine bağlı ilçe ve nahiye mutemetlerini seçerdi, ancak seçilen bu kişilerin de yine bölge müfettişi tarafından onaylanması gerekmekteydi.¹⁶ İl mutemetlerinin demokratik olmayan bu şekildeki seçimine 1931 Kurultayı'nda son verildi. Bu kurultayda il kongresinde seçilen kişinin başkanlığının kabulü uygulaması getirildi.¹⁷ Böylece atanmalar yerine partililerin seçtiği ve genel kabul görmüş kişiler iş başına geçmeye başladı. Yine aynı kurultayda

10 CHF, *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, (Madde 71/d), Ankara 1927, s.20.

11 1930 yılında SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kurulmasının ardından, SCF Rize teşkilatının kurucuları arasında yer alacaktır. İhsan Sabri Balkaya, *1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum 2006, s.528.

12 BCA, 490.01/284.1138.2.

13 Alidervişzade İlyas Bey ile Alireiszâde Şeyh İlyas Bey aynı kişilerdir.

14 BCA, 490.01/284.1138.2.

15 CHF, *1927 CHF Nizamnamesi*, (Madde 49), s.12; *Ayın Tarihi*, 1/1, (Eylül 1340), s.81.

16 CHF, *1927 CHF Nizamnamesi*, (Madde 50), s.12-s.13.

17 Bununla birlikte Genel Merkez, lüzum görmesi halinde vilâyetlere mutemet atama hakkını saklı tuttu. CHF, *CHF Nizamnamesi ve Programı*, (Madde 78), Ankara 1931, s.17.

mahalle, köy, nahiye ve ilçe kongreleri her yıl yapılırken, il kongrelerinin iki yılda bir yapılmasına karar verildi.¹⁸

1931'de yapılan il kongresi sonucunda Rize CHP yönetiminde herhangi bir değişikliğe gidilmedi.¹⁹ Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirilen, atanan yerine seçilen kişinin geçmesi usulü, Rize il yönetim başkanlığında bir değişime neden olmadı. İlk günden beri parti yönetiminin başında olan Mehmet Mataracı iki dönem dışında²⁰ bu görevini 1940 yılına kadar sürdürecektir.²¹

4.1.1.2. Çoruh Vilâyeti Döneminde Rize'de CHP Teşkilatlanması

1933 yılında bölgede idarî yönden önemli bir gelişme yaşandı. Artvin ve Rize illeri birleştirilmek suretiyle, 20 Mayıs günü Çoruh adıyla yeni bir il kuruldu. İlin Merkez ilçesi olarak Rize seçildi.²² Vilâyetin kurulmasından bir hafta sonra yeni İl İdare Kurulu'nu seçmek için 26 Mayıs Cuma günü kongre yapıldı. 1927 Tüzüğü'ne göre 5 veya 7 olması gereken il idare kurulunun 1931 Tüzüğü'nde 7 veya 9 kişiden oluşması kabul edilmişti.²³ Yeni vilâyetin artan nüfusu nedeniyle daha önce 7 olan idare kurulu üye sayısı bu seçimde 9'a çıkarıldı. Heyetin başkanlığına yeniden Mehmet Mataracı seçildi. Kâtipliğe Avukat Cemil Orhan, muhasipliğe (Eczacı) Tefvik, diğer üyeliklere, Ahmet Zırh, Hakkı Mataracı, Mustafa Tavil, Güvelizâde Ahmet (Güveli), Avukat Ahmet Galip (Tolan) ve İsmailzâde Ömer (İsmailoğlu) Beyler getirildi.²⁴ Böylece 9 kişilik bir idare heyeti oluşturulmuş oldu.

1930'daki SCF deneyiminden sonra²⁵ CHP, teşkilatlanma faaliyetlerine hız verdi ve taşra örgütlerini sıkı bir şekilde kontrol etmeye başladı. Merkezin bu sıkı politikası Rize'deki teşkilatlanmada büyük bir gelişmeyi beraberinde getirdi. 1934-1935 yılları Rize'deki teşkilatlanmanın zirve yaptığı dönemlerdendir. 1935 yılı Şubat ayında Merkez ilçe teşkilatının

18 CHF, 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, (Madde 46), s.10.

19 BCA, 490.01/284.1138.2.

20 Bu dönemler, Genel Merkezin kararıyla vilâyetlerde il başkanlıklarını valilerin yaptığı dönemlerdir. İleriki satırlarda bu konuya değinilecektir.

21 BCA, 490.01/210.833.3; BCA, 490.01/1147.25.3.

22 Aynı kanunla Artvin'e bağlı olan Yusufeli ilçesi Erzurum'a bağlandı. Bkz. 2197 Sayılı Bazı Vilâyetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesine İlişkin Kanun, *Resmî Gazete*, 27 Mayıs 1933, S. 2411.

23 CHF, 1927 CHF Nizamnamesi, (Madde 71/d), s.32; CHF, 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, (Madde 68), s.15.

24 *Çoruh*, 1 Haziran 1933.

25 Konu ile ilgili aynı çalışmada bk. "SCF'nin Rize Teşkilatı".

yeniden tesis edilmesinin yanı sıra yılın ilk ayı itibariyle Rize'nin her köyünde birer köy ocağı oluşturuldu. Yine ilk ay içerisinde İyidere, İkizdere, Çayeli, Gündoğdu, Ortapazar, Salarha, Potomya (Güneysu), Derapazarı ve [Kalkandere²⁶] olmak üzere 9 resmî ve itibarî nahiyeye²⁷ ocağı kuruldu²⁸ ve yönetimleri oluşturuldu. Gülbahar ve Fener mahalleleriyle birlikte merkezde üç yerde daha kaza ocakları teşkil edildi. 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ardından da parti teşkilatlarına kadın üyeler alınmaya başlandı.²⁹

4.1.1.3. Parti-Devlet Bütünleşmesi Dönemi Rize CHP Teşkilatı

Takip eden süreçte bir başka önemli gelişme 18 Haziran 1936 tarihli kararlar, il başkanlıklarına valilerin getirilmesiyle yaşandı.³⁰ Karar gereği parti başkanları, başkanlığı valilere devredecek ve kendileri de il teşkilatında üye olarak göreve devam edeceklerdi.³¹ Genel merkezin aldığı bu kararın ardından CHP Rize İl Başkanı Mehmet Mataracı, görevi dönemin Rize Valisi Cevdet Ertuğrul'a devretti ve kendisi de yönetimde üye olarak yer aldı.³² Eşrafı denetleyebilmek amacıyla yapılan bu düzenlemeyle birlikte parti-devlet özdeşliği sağlandı ve parti doğrudan devlet kontrolüne girdi.³³

26 Gazetede yer alan haberin 9 nahiyeye ocağından bahsetmesi ve yazılmayan nahiyenin Kalkandere olması nedeniyle tarafımdan eklenmiştir. Bkz. *Çoruh*, 31 Ocak 1935.

27 İhtiyaç hâlinde birçok köyün parti teşkilatı yönünden birleştirilmesiyle oluşturulan teşkilatlara *itibari nahiyeye* ya da *parti nahiyesi* denilmekteydi. Bkz. CHF, 1927 CHF *Nizamnamesi*, (Madde 51), s.13. 1931 Nizamnamesi'yle itibari nahiyeler kaldırılarak yerine semt ocakları getirilmişti. Tekrar itibarî nahiyelerin kurulmasına dair karar 1943 Nizamnamesi'nde (semt ocaklarıyla birlikte) yer alacaktır. Dolayısıyla 1931-1943 arası parti teşkilatlanmalarında itibarî nahiyeye olmaması gerekir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi 1935'te itibarî nahiyeler mevcuttur. 1939'da da itibarî nahiyeye teşkilatlanmaları görülmektedir. Kararlarla ilgili bkz: CHF, 1931 CHF *Nizamnamesi*, (Madde 17), s.5; CHP, *CHP Tüzüğü*, (Madde 22), Ankara 1935, s.7; CHP, *CHP Nizamnamesi*, (Madde 25), Ankara 1939, s.7; CHP, *CHP Nizamnamesi* (Madde 21), Ankara 1943, s.6. Ayrıca bkz: BCA, 490.01/698.375.1; BCA, 490.01/276.1108.1.

28 Burada belirtilen Ortapazar ve Salarha itibarî nahiyelerdir.

29 *Çoruh*, 31 Ocak 1935.

30 CHP, *CHP 1936 İl Kongreleri*, 1937, s.8.

31 İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-V. Dönem 1935-1939*, C.2, No:26, Ankara 2000, s.761.

32 *Rize*, 27 Haziran 1936.

33 Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul 2000, s.21; Erdoğan, *a.g.e.*, s.39; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C.1, 15. Baskı, İstanbul 2009, s.250.

Uygulamanın başladığı günlerde Rize'deki parti örgütü, 2 kaza,³⁴ 7 nahiye ve 277 ocak teşkilatından oluşuyordu.³⁵ İlde partiye kayıtlı toplam 3.546 üye vardı. Üyelerin 2.446'sı Merkez ilçede, 1.100'ü Pazar'da bulunuyordu. Yılsonuna gelindiğinde de üye sayısında bir değişiklik olmadı.³⁶ CHP'nin 1936'da ülke genelindeki üye sayısı 1.260.000'di ve bunun nüfusuna oranı %7,8'e denk gelmekteydi.³⁷ Rize'de ise bu oran %2,2'de kaldı.³⁸

Gerek bu dönem gerekse diğer dönemlerde çalışmaların başarılı bir şekilde yürütülememesinde, bütçe sıkıntısının rolü her zaman büyük oldu. Çoğu kez maddî sıkıntılar nedeniyle ilçe ve nahiyeler teftiş edilemedi. Teşkilatın temel gelir kaynağı olan üye aidatları çoğu zaman alınmadı. 1936 yılında il teşkilatının hazırladığı raporda aidatların ancak %30'unun tahsil edilebildiği belirtilmiştir.³⁹

Parti il başkanlığına Vali Bey'in gelmesinin ardından beş ay sonra 25 Kasım 1936 günü iki yılda bir yapılan olağan parti il kongresi yapıldı. Kongre sonrasında İdare Kurulu üyeliklerine daha önce başkanlık görevini yürüten Mehmet Mataracı'yla birlikte Galip Tolan, Ahmet Zırh, Ahmet Güvel, Mustafa Tavil, Hasan Biber ve Salih Mataracı tekrar seçildi. Ömer İsmailoğlu'nun yerine Mucip Kemalyeri ilk kez kurulda yer aldı. Yedek üyeliklere de eczacı Murat Arayıcı, Ömer Özgen, Hamza Mizeli,⁴⁰ Ali Rıza Kosif, Dava Vekili Ahmet Talha Denizalp, Arif Rakıcı, İsmail Köseoğlu ve Zekeriya Mahmutoğlu seçildiler.⁴¹

1938 yılı sonunda olağan kongre nedeniyle idare kurulları seçimleri yapıldı. 16 Aralık 1938 günlü oturumda yapılan seçim sonucu Mehmet Mataracı, Galip Tolan, Salih Mataracı ve Hasan Fehmi Biber yönetimdeki yerlerini korurken Ahmet Zırh, Ahmet Güvel, Mustafa Tavil ve Mucip Kemalyeri yeni yönetimde yer almadı. Yerlerine daha önce İl İdare Kurulu'nda hiç görev almayan Şakir Tavil, Ziya Tavil ve daha önce yedek üye görevinde bulunan Ali Rıza Kosif seçildiler. 1935'deki yönetimde yer alan Süleyman Zırh da bu dönem yeniden yönetime dâhil oldu.⁴²

34 Bu ilçeler; Merkez ilçe ve Pazar ilçesidir.

35 BCA, 490.01/285.1143.1.

36 BCA, 490.01/698.375.1.

37 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 2012, s.218.

38 BCA, 490.01/698.375.1.

39 BCA, 490.01/698.375.1.

40 Gazetede *Mizeli* diye geçen bu soyisim *Rizeli* olabilir. *Rize*, 28 İkinci Teşrin/Kasım 1936.

41 *Rize*, 28 İkinci Teşrin/Kasım 1936.

42 *Rize*, 17 İlk Kânun/Aralık 1938.

Foto 33. CHP Rize İl Binası.

Kaynak: Fatih Sultan Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.252.

1939'da valilerin parti başkanı olma usulüne son verildi.⁴³ Bu nedenle aynı yıl vilâyette İdare Kurulu seçimi yapıldı. Üyelerde değişme olmazken eski başkan Mehmet Mataracı, İdare Kurulu Başkanlığı'na yeniden seçildi. Vali Bey'in yönetimden ayrılmasıyla boşalan üyeliğe Ahmet Vardal getirildi.⁴⁴ Bu dönemde teşkilât çalışmalarında eskiye nazaran daha fazla ilerleme kaydedildi.⁴⁵ 1939'da yılsonu itibariyle üye sayısı, 3.723'ten 4.590'a⁴⁶ yükseldi. Üyelerin 2.529'u Merkez ilçeye ve 2.061'i de Pazar ilçesine kayıtlıydı.⁴⁷

43 CHP, *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara 1939, s.30.

44 BCA, 490.01/21.105.1.

45 BCA, 490.01/698.375.1.

46 CHP Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'nın 31 Aralık 1939 tarihli teftiş raporunda toplam üye sayısı 4.590 olarak belirtilmiştir. Aynı tarihli Rize CHP İl Teşkilatının genel merkeze gönderdiği raporda ise bu sayı 4.639 olarak geçmektedir. Burada müfettiş raporundaki rakam esas alınmıştır. Aradaki 49 kişilik fark Merkez ilçeye kayıtlı üye sayısında görülmektedir. Bkz: BCA, 490.01./698.375.1

47 BCA, 490.01/698.375.1.

Rize, 1939 yılında 7 nahiye ve 281 köyden oluşuyordu. Bunlardan 5 nahiye ile 182 köy Merkez'e, geri kalan 2 nahiye ile 99 köy Pazar ilçesine bağlıydı.⁴⁸ Tüm nahiyelerde parti teşkilatı bulunduğu hâlde bu durum köylerin tamamında söz konusu değildi. Zira coğrafi yapı bunun temel nedeniydi. Rize köyleri, Karadeniz sahil vilâyetlerinin ekseriyetinde olduğu gibi dağınık bir hâlde bulunuyordu.⁴⁹ Her birinde bir ocak kurma imkânı yoktu. Köyde eğitimli ve bu işler için vasıflı insan sayısı çok düşüktü. Kimi köyde muhtarlık yapacak kişi dahi bulmak zordu.⁵⁰ Gurbete gidenlerin çokluğu bu sorunların daha büyük boyutlarda hissedilmesine neden oluyordu. Bunun yanında elbette parti işlerine girmek istemeyenler de vardı. Tüm bu olumsuzluklar köylerin, parti teşkilatı açısından birleştirilme zorunluluğu doğurdu. Genel Merkez'in izniyle belli sayıda köy, teşkilât yönünden birleştirilerek 13 merkezde itibarî nahiye teşkilatı oluşturuldu.⁵¹ Böylece vilâyette 7'si esas ve 13'ü itibarî nahiye olmak üzere 20 nahiye teşkilatı kurulmuş oldu. Bunlardan 5 esas ve 6 itibarî nahiye Merkez ilçeye, geri kalan 2 esas ve 7 itibarî nahiye Pazar ilçesine bağlandı.⁵²

Rize'de bir başka teşkilatlanma semt ocakları şeklinde oldu. Bu ocaklar, zorunlu hâllerde birden fazla mahalle ve köyün tek bir ocağa bağlanmasıyla oluşuyordu.⁵³ Çalışmalar sonucu 48 tane de semt ocağı kuruldu. 1940 yılı itibariyle Rize'deki parti teşkilatı 1 vilâyet, 2 ilçe, 20 nahiye, 48 semt ocağı ve 126 müstakil köy ocağından oluşmaktaydı.⁵⁴

Teşkilatlanmada yaşanan bu gelişme uygulamada bekleneni veremedi. Pek çok ocak neredeyse hiçbir faaliyette bulunamadı. Özellikle köy ocakları isimden ibaret kaldı.⁵⁵ 1940 yılı sonunda toplam üye sayısı bir önceki yıla kıyasla 4.590'dan 6.077'ye yükselmişti.⁵⁶ Ancak Genel Merkez bu sayıyı yeterli görmedi ve üye sayısının en az üç katı arttırılmasını istedi.⁵⁷

Teşkilât çalışmalarında da hâlâ istenilen seviyeye gelinememişti. Özellikle il ve Merkez ilçe idare kurullarında şahsî kırgınlıklardan,

48 BCA, 490.01/284.1141.2.

49 BCA, 490.01/698.375.1.

50 BCA, 490.01/269.1075.2.

51 BCA, 490.01/698.375.1.

52 BCA, 490.01/276.1108.1.

53 CHF, 1931 CHF Nizamnamesi, (Madde 17), s.5.

54 BCA, 490.01/269.1075.2.

55 BCA, 490.01/1391.617.1; BCA, 490.01/269.1075.2.

56 Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s.219.

57 BCA, 490.01/269.1075.2.

husumetlerden, rekabet ve ihtiraslardan doğan bireysel geçimsizlikler 1940 döneminde iyice arttı.⁵⁸ Bu da idare kurullarında ciddi tasfiyelere neden oldu. Yılsonu parti il kongresinde yeniden oluşturulan İdare Kurulu'nun yarıya yakını değiştirildi. Mustafa Turanlı, Zihni Başar, Fikri Kumbasar ve Murat Arayıcı yönetime dâhil olan yeni isimler oldu. Yönetimden ayrılan dört kişiden Salih Mataracı, Şakir Tavil ve Ahmet Vardal yedek üyeliklere seçilirken, daha çok Mehmet Mataracı'yla kişisel sıkıntılar yaşayan Ziya Tavil Merkez İlçe İdare Kurulu'na geçti. Hüsnü Kartal, Zekeriya Mahmutoğlu, Mustafa Başar, İbrahim Kurtuluş, İsmail Kösoğlu ve İlyas Nurik diğer yedek üyeleri oluşturdu. Değişmez başkan Mehmet Mataracı bu dönem başkanlık koltuğunu Galip Tolan'a devretti. Kâtipliğe Hasan Fehmi Biber ve muhasipliğe Zihni Başar seçildi.⁵⁹

Galip Tolan'ın il başkanlığını yürüttüğü dönemde önemli ilerlemeler kaydedildiği görülür. Bu dönemde, haftalık toplantılar düzenli yapılmaya başlandı ve vilâyet teşkilatının bütün noksanları ve aksaklıkları üzerinde önemle duruldu. Merkez İlçe İdare Kurulu'nun çalışmaları yakından takip edildi. İlçelerle bir kısım nahiyelerde kayıt işleri daha düzgün bir şekil aldı ve eksiklikler tamamlanmaya çalışıldı. Özellikle parti, nahiyeleriyle müstakil köylerdeki sıkıntıları gidermek için Genel Merkez'in talimatları doğrultusunda yeni semt ocakları kurulmaya başlandı. Bu kapsamda Merkez ilçede 38 ve Pazar ilçesinde 16 uygun merkez bulundu ve birbirine komşu olan dağınık köyler bu merkezlere bağlanmak suretiyle köylerden oluşan semt ocakları kuruldu. 1942 yılsonu itibariyle ildeki yeni teşkilatlanma 1 il, 2 ilçe, 8 esas nahiye, 1 itibarî nahiye, 53 semt ocağı ve 1 müstakil köy ocağı şeklini aldı. Bunlardan 6 esas nahiye, 38 semt ocağı ve 1 müstakil köy ocağı Rize Merkez ilçesine, geri kalanlardan 2 esas nahiye ve 16 semt ocağı Pazar ilçesine bağlıydı.⁶⁰ Üye sayısı 1941 yılı sonunda %39 artışla 6.077'den 8.448'e yükseldi.⁶¹ Üyelerin 5.386'sı Merkez ilçeye, 3.062'si Pazar ilçesine kayıtlıydı. 1942 yılı sonunda Merkez ilçenin üye sayısında bir değişiklik olmadı. Sadece Pazar'ın üye sayısı 71

58 BCA, 490.01/699.376.1; BCA, 490.01/269.1075.2.

59 BCA, 490.01/276.1108.1

60 BCA, 490.01/1391.617.1; BCA, 490.01/269.1075.2.

61 BCA, 490.01/699.377.1. Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım* adlı kitabında vilâyetlerin 1941 yılına ait üye dağılımını gösterdiği tablosunda Rize'nin üye sayısını 4.639 olarak göstermektedir. Bu sayı Rize'nin 1939 yılı son altı aylık çalışma raporuyla Genel Merkeze bildirdiği üye toplamıdır. Bkz. Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara 1992, s.183; BCA, 490.01/698.375.1.

kişi daha arttı ve toplam sayı 8.519'a ulaştı.⁶²

1942 yılı parti il kongresinde Başkan Galip Tolan, görevini belediye başkanlığı görevini yürüten Hasan Fehmi Biber'e devretti. Kendisi bu dönem yönetimde yer almadı. İdare Kurulu muhasipliğine tüccardan Zekeriya Mahmutoğlu, kâtipliğe arzuhalci ve narenciye ziraatıyla meşgul Fikri Kumbasar, Halkevi müdürlüğüne Rize Maarif Müdürü Vehbi Okay, diğer üyeliklere de eczacı Murat Arayıcı, Mehmet Mataracı, Dava Vekili Ahmet Talha Denizalp, tüccardan Hüseyin Kürkçü ve yine tüccardan Süleyman Zırh seçildiler.⁶³

1943 yılı sonunda vilâyetteki partili sayısı 8.519'dan 9.079'a yükseldi.⁶⁴ 1944 yılı sonunda üye sayısı 132'si kadın olmak üzere 10.914'e ulaştı.⁶⁵ Böylece yıllardan beri hedeflenen 10.000 rakamının üzerine çıkmış oldu. Üye sayısının on bini aşması, il teşkilatına büyük kongreye bir delege daha gönderme imkânı verdi.⁶⁶

1944 yılında Çayeli nahiyesinin ilçe olmasıyla⁶⁷ birlikte vilâyetteki ilçe sayısı üçe çıktı. 1944 yılsonu itibariyle vilâyetteki parti teşkilatı ve üye dağılımı şu şekildeydi:

Tablo 22. 1944 Yılsonu İtibariyle CHP Rize Teşkilât ve Üye Dağılımı

Ocak Adı	Kademe Sayısı	Üye Sayısı
Köy Ocağı (Semt)	47	8.574
Mahalle Ocağı (Semt)	10	2.340
Resmi Nahiye	8	
İtibari Nahiye	1	
Kaza	3	
Toplam	69	10.914

Kaynak: BCA, 490.01/699.379.1.

62 BCA, 490.01/269.1075.2.

63 BCA, 490.01/182.726.1; BCA, 490.01/269.1075.2.

64 BCA, 490.01/698.377.1; BCA, 490.01/698.378.1.

65 BCA, 490.01/699.379.1.

66 1943 Tüzüğü'nün 31/d maddesine göre "Büyük kurultaya, vilâyet kongrelerince seçilen kişiler ve parti azasının sayısı on bini geçen vilâyetlerden fazla her on bin aza için ayrıca genel kongrelerce seçilen birer delege" gönderildi. Bkz. CHP, 1943 CHP Nizamnamesi, (Madde 31/d), s.8.

67 3656 Sayılı Kanun, Resmî Gazete, 8 Ağustos 1944, S. 5777; 4642 Sayılı Kanun, Resmî Gazete, 5 Eylül 1944, S. 5800; BCA, 30.11.1/169.23.14.

1944 yılı il kongresinde İl İdare Kurulu'nda iki kişi dışında başka bir değişiklik olmadı. Vehbi Okay ile Ahmet Talha Denizalp'in yerlerine Hasan Şehirli ve Halim Bilsel seçildiler.⁶⁸ 1945 yılı sonunda üye sayısı 1.016 kişilik artışla 11.930'a ulaştı.⁶⁹ Aynı yıl, vilâyetin idarî yapısındaki bir düzenleme ile Güneyce ilçesi kuruldu.⁷⁰ Böylece ildeki ilçe sayısı Merkez ilçeye birlikte dörde çıktı.⁷¹ İldeki teşkilât durumu da 1 il, 4 ilçe, 8 esas nahiye, 3 parti nahiyesi, 60 köy semt ocağı ve 10 mahalle semt ocağı şeklini aldı. Üyelerin 9.309'u köy semt ocaklarına ve 2.621'i mahalle semt ocaklarına kayıtlıydı.⁷²

4.1.1.4. Demokrat Parti'nin Kurulması Sonrası Rize'de CHP Teşkilatlanmasının Gelişimi

Ülkede çok partili hayata geçilmesiyle birlikte CHP Genel Merkezi, parti teşkilatlarına daha yoğun çalışmaları doğrultusunda gönderdiği direktifleri arttırmıştır.⁷³ 1946 yılında Rize'de il ve Merkez ilçe başta olmak üzere tüm idare kurulları yoğun bir çalışma temposuna girişti. Yılsonunda vilâyette 70 olan ocak sayısı 186'ya çıkarıldı. 1947 yılına kademelerde ciddi bir artışla, 4 ilçe, 14 bucak ve 186 ocakla girildi. Aynı dönem üye kaydında da rekor kırıldı. 11.930 olan üye sayısı 24.349'a çıkarıldı. Partililerin 20.715'i köy semt ocaklarında ve 3.634'ü mahalle semt ocaklarında yer alıyordu. Böylece partinin zayıf olduğu köylerde ciddi bir ilerleme sağlanmış oldu.⁷⁴ Üyelerin ve ocakların vilâyet genelindeki dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

Tablo 23. 1946 Yılsonu İtibariyle CHP Rize Teşkilât ve Üye Sayısı

İlçe	Üye Sayısı	1946 Yılı Kongresine Katılanlar	Ocak Sayısı
Merkez	8.720	6.554	105
Pazar	7.848	5.448	16
Çayeli	4.453	3.331	31
Güneyce	3.328	2.517	34
Toplam	24.349	17.850	186

Kaynak: BCA, 490.01/209.829.2; BCA, 490.01/260.1037.1.

68 BCA, 490.01/269.1075.2; BCA, 490.01/276.1108.1; BCA, 490.01/699.379.1

69 BCA, 490.01/699.379.1.

70 4769 Sayılı Kanun, *Resmî Gazete*, 2 Ağustos 1945, S. 6073.

71 BCA, 30.11.1/176.18.7.

72 BCA, 490.01/699.379.1.

73 BCA, 490.01/728.494.1.

74 BCA, 490.01/209.829.2; BCA, 490.01/260.1037.1.

1946 yılında İl İdare Kurulu'nda bazı isimler değişti. Yeni kurul şu kişilerden oluştu: Başkan Hasan Fehmi Biber, muhasip ve kâtip Fikri Kumbasar, üyeler Halim Bilsel, Mehmet Mataracı, Mehmet Tuzcu, Murat Arayıcı, Mustafa Mataracı, Saadettin Türüt ve Zekeriye Mahmutoğlu.⁷⁵

Seçimin ardından Hasan Bey'in parti başkanlığıyla ilgili Genel Merkez nezdinde bir sıkıntı çıktı. 19 Kasım 1942 tarih ve 1/2376 sayılı genelgeye göre, kesin ihtiyaç hissedilmedikçe belediye başkanlığı ile parti il başkanlığı görevlerinin aynı kişide toplanması istenmiyordu.⁷⁶

Genel Merkez'in genelgenin gereğinin yapılmasını istemesi üzerine Hasan Bey'e iki görevden birisini seçmesi söylendi. O da belediye başkanlığını seçince, parti başkanlığı için 14 Haziran 1947 tarihinde yeniden seçim yapıldı ve oy birliğiyle yönetime ilk kez dâhil olan Saadettin Türüt, İl İdare Kurulu Başkanlığı'na seçildi.⁷⁷

1948 yılında İl İdare Kurulu üye sayısı 11'e yükseldi ve kurul şu kişilerden oluştu: Başkan Saadettin Türüt, kâtip M. Ali Kumbasar, muhasip Mustafa Mataracı, üyeler Ali Tatoğlu, Hasan Biber, Mehmet Mataracı, Mehmet Tuzcu, Murat Arayıcı, Şaban Ak(mehmet), Zekeriya Mahmutoğlu ve Zihni Başar.⁷⁸ 1949 yılında ise İl İdare Kurulu'nu oluşturan kişiler şunlardır: Başkan Murat Arayıcı, muhasip Mustafa Mataracı, kâtip Zihni Başar, üyeler Hasan Biber, M. Ali Kumbasar, Mehmet Mataracı, Mehmet Tuzcu, Saadettin Türüt, Şaban Ak(mehmet), Yümnü Basa ve Zekeriya Mahmtuoğlu. 1950 yılına gelindiğinde İl İdare Kurulu üyelerinde bir değişiklik olmadı.⁷⁹

4.1.1.5. Teşkilatlanmada Yaşanan Sıkıntılar ve Sebepleri

Teşkilatlanma çalışmaları sırasında karşılaşılan temel sorunlar kıstıtlı insan kaynağı ve maddî sıkıntılar olmuştur. Dönemin koşulları dik-kate alındığında diğer vilâyetlerde de benzer sıkıntılar görülür.⁸⁰ Rize açısından değerlendirildiğinde şehirdeki erkek nüfusunun hatırı sayılır miktarda gurbetçi oluşu insan kaynağındaki sıkıntının temel nedenidir. Ekilebilir arazinin ve diğer gelir kaynaklarının sınırlılığı, binlerce insanın belirli dönemler diğer vilâyetlere çalışmaya gitmesine neden olmaktadır.

75 BCA, 490.01/2020.36.5; BCA, 490.01/1285.272.7; BCA, 490.01/182.728.1.

76 Menderes Akdağ, *Türkiye'de Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde İlin Sosyal ve Ekonomik Şartları Işığında Aydın'da Siyaset (1946-1950)*, Aydın, 2008, s.59.

77 BCA, 490.01/182.728.1.

78 BCA, 490.01/182.728.1.

79 BCA, 490.01/182.728.1; *Halk*, 3 Ocak 1950.

80 Erzurum CHP teşkilatının kuruluş dönemi buna örnek verilebilir. Bkz. Murat Küçük-kuşurlu, *Türk Siyasî Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Ankara 2012, s.21.

1942 tarihli bir parti müfettişi raporu şehirdeki erkek nüfusunun %40'dan fazlasının gurbetçi olduğundan bahseder.⁸¹ Gurbette geçen süre birkaç ayla sınırlı kalmayıp çoğu kez yılın yarısına denk gelebilmekteydi. Bu da sorunu iyice büyütüyordu. Özellikle nüfusun iyice düştüğü köylerde, ocak teşkilatlanmalarında bu sıkıntı daha çok hissedilmektedir.⁸² Yokluk-tan kaynaklanan bu durum, vilâyetin gelirlerinin düşüklüğünün de bir göstergesiydi. Bu yöndeki zayıflık partiye, belediyeden ve özel idareden çok sınırlı bir bütçenin aktarılmasına neden oluyordu. Mâlî sıkıntılar, partinin ildeki teşkilatlanma çalışmaları bakımından ciddi bir sorundu. Halkın fakirliği de partinin bir diğer önemli geliri olan aidatlarının önemli bir yekûnunun ödenememesinin temel nedeniydi. Parti raporlarında, partililerin maddî imkânsızlığından dolayı üye aidatlarını ödeyemediği, sık sık dile getirilen bir durumdur. Partiye belli bir aidat ödeme gerekliliği, bazı vatandaşların teşkilata üye olmamasında önemli bir etken olmuştur. Yetersiz insan kaynağı ve ekonomik zayıflık, her dönem Rize'de CHP teşkilatlanmasının en temel sorunları arasındadır. Diğer taraftan mevcut kişilerin eğitim durumuna bakıldığında tahsil oranı oldukça düşüktü. Vilâyette bir lise yoktu. İlk ve ortaokullar azdı. Öğretmen sayısı yetersizdi.⁸³ Tüm bunlar en alttan en üste tüm teşkilât yönetimlerine nitelikli üye kazandırılmamasına neden olmuştur.

Parti teşkilatlanmasında yaşanan bir diğer önemli sıkıntı, parti yönetimini oluşturan kişilerin, işin ehli olmaması ya da enerjisini kişisel çıkarlarına kullanmasıydı. Eşraf-memur partisi hüviyetini⁸⁴ Rize'de de koruyan CHP teşkilatı, uzun yıllar belli kişilerin ve ailelerin tekelinde kalmıştır. Neredeyse tüm müfettiş raporlarında siyasî açıdan zayıf, sosyal yönden orta düzeyde oldukları belirtilen bu insanlar, parti programını yaymak ve benimsetmek yönündeki çalışmalarda hep yetersiz kalmıştır. Döneme tanıklık eden bir vatandaşın "*Eğer devlet dairesinde bir işin varsa, bu ağalara (teşkilât yönetimindekiler kastediliyor) gitmeden işin kolay kolay görülmez*"⁸⁵ demesi, bahsi geçen kurul üyelerinin -en azından bir bölümünün- partiyi ne amaçla kullandığını göstermektedir. Partinin ilkeleri ve amaçları doğrultusunda çalışmaktan ziyade gücü ile ilgilenen bu zevat, partinin vilâyet genelinde teşkilatlanmasında beklenen başarıyı sağlayamamıştır.⁸⁶

81 BCA, 490.01/512.2057.1.

82 BCA, 490.01/1391.617.1.

83 BCA, 490.01/512.2057.1.

84 Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, 2. Baskı, Ankara 2001, s. XIII.

85 Halit Çolak, *Kişisel Görüşme*, 20 Mart 2014.

86 Sinan Başaran, *a.g.t.*, s.69.

Yine bu yöndeki bir başka sıkıntı şehrin önde gelen aileleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve parti içi iktidar mücadeleleridir. Bu da parti çalışmalarının ve üye sayısının zayıflamasına neden olmuştur. Teşkilatlanmada yaşanan bir diğer sıkıntı, halkın bir kesimi tarafından parti değerlerinin benimsenmemesinden kaynaklanmıştır. Özellikle partinin inşa etmek istediği İslâm yerine batılı değerlerle yoğrulmuş Türk kültürü kimliği, kimilerini CHP'ye karşı hep uzak durmaya sevk etmiştir.⁸⁷

Rize'deki CHP teşkilatlanmasında karşılaşılan bir başka husus, idare amir ve memurlarının partiye yeterince ilgi göstermemesiydi. Pek çoğu CHP'ye yakın ya da CHP'nin yanında olan bu kimseler,⁸⁸ parti çalışmalarına sıra geldiğinde pek sorumluluk almıyor ve etkinliklere iştirak etmiyorlardı. Faaliyetlere zaman zaman idare amirlerinden destek gelmişse de alt kademedeki diğer memurlardan beklenen düzeyde ilgi hiçbir zaman görülmedi.⁸⁹

Tüm bunların dışında vilâyetteki teşkilatları denetlemek ve halkın taleplerini dinlemek için gelen parti müfettişlerinin ve milletvekillerinin, Rize'ye geldiklerinde sadece partinin önde gelenleriyle görüşüp vilâyetteki genel durum hakkında bilgi aldıkları ve bu yüzden bazı sorunları bilmedikleri yönünde vatandaşlardan gelen eleştiriler de olmuştur.⁹⁰

4.1.2. SCF'nin Rize Teşkilatı

Rize'de SCF teşkilatının resmî olarak ne zaman kurulduğu tarafımızdan tespit edilememekle birlikte konuya dair bazı fotoğraflardan parti binasının açılışının 20 Ekim 1930 tarihinde kabalık bir halk katılımıyla gerçekleştiği görülmektedir.⁹¹ Fırkanın kurucuları ve üyeleri arasında Mustafa Turanlı, Kalkavanzade Tahsin, Kozanlızade Abdullah, Hulusi Tatoğlu, Fikri Kumbasar, Ahmet Zırh, Ahmet Talha Denizalp, Tuzcuzade Hakkı, Hacıbilâlzade Ethem Efendi ve genel meclis üyesi İsmail Mustafa bulunmaktadır.⁹² Bu kişilerden Mustafa Turanlı ve Ahmet Zırh daha önce CHF Rize İl İdare

87 Başaran, *a.g.t.*, s.69-70.

88 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006, s.332.

89 BCA, 490.01/269.1075.2.

90 BCA, 490.01/260.1037.1.

91 Fotoğraflar için bk. Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.137. SCF Rize teşkilatına dair ayrıca bk. Sinan Başaran, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Rize Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimlerinde Rize", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS JURNAL)*, 5/47, (Haziran 2017), s.381-389.

92 Süleyman Kazmaz, *Kazmaz Ailesinden Hatıralar*, Ankara 2004, s.305; Balkaya, *a.g.e.*, s.66, 528.

Kurulu'nda görev almış kimselerdi.⁹³ Üyelere bakıldığında Rize'nin önde gelen ailelerin SCF'de yer aldığı anlaşılmaktadır.

Foto 34. SCF Rize Teşkilât Binasının Açılışı (20 Ekim 1930).

Kaynak: Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.137.

Muhalefet partisinin Rize'de teşkilatlanmasında, iktidar partisine duyulan hoşnutsuzluk önemli bir etkidir.⁹⁴ Bir başka neden ise vilâyetteki bazı aileler arasında ihtilafın bulunmasıydı. CHF il yönetiminde güçlü olan bazı ailelerle anlaşmazlık içinde olan diğer aileler çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte vilâyette muhalefet partisini örgütlediler. Bunun yanında CHF'de bulunup da bir şekilde diğerleriyle anlaşmazlığa düşen kimi partililer de SCF safında yer aldılar.⁹⁵

93 Adı geçen kişilerin CHP'deki çalışmaları için bk. Başaran, *a.g.t.*

94 CHP'ye duyulan hoşnutsuzlukla ilgili geniş bilgi için bk. Başaran, *a.g.t.* Bu hoşnutsuzlukla ilgili bir örnek verilecek olursa; konuyla ilgili yapılan görüşmelerden birinde Halit Çolak, Rize'de SCF'ye bir sempati bulunduğunu, bunda Harf İnkılâbı'na olan muhalifliğin büyük etkisinin olduğunu büyüklerinden duyduğunu belirtmiştir. Çolak, *Kişisel Görüşme*, 20 Mart 2014.

95 BCA, 490.01/724.477.1.

Foto 35. SCF Rize Teşkilât Binasının Açılışı.

Kaynak: Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.137.

SCF'nin 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmesinin ardından, CHF parti merkezi Rize'ye Milletvekili Fuat Bey'i göndererek aralarında anlaşmazlık olan aileleri barıştırmıştır. Bunun sonucunda SCF'li üyelerden –yukarıda adı geçen- Ahmet Talha Denizalp, Fikri Kumbasar, Hulusi Ta- toğlu, Mustafa Turanlı ve Ahmet Zırh CHF'ye katılmış ve hepsi sonraki dönemlerde il ve Merkez ilçe yönetimlerinde uzun yıllar görev almışlardır. Diğer taraftan CHF'ye muhalif kalarak 15 yıl sonra açılan DP'de görev alanlar da olmuştur. Hacıbilâlzâde Ethem Efendi bunlardan birisidir.⁹⁶

Foto 36. Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarına Katılan SCF'liler (29 Ekim 1930).

Kaynak: Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.137.

96 Kazmaz, *a.g.e.*, s.301.

4.1.3. DP'nin Rize'de Teşkilatlanması

DP'nin Rize teşkilatına dair eldeki bilgiler kısıtlıdır. Bu bilgiler ışığında şunlar söylenebilir:

DP, kuruluşunun ardından pek çok yerde olduğu gibi Rize'de de büyük bir ilgi görmüştür. Partinin Rize şubesi 10 Mart 1946'da açılmıştır.⁹⁷ Partinin kurulması için başvuruda bulunan müteşebbis heyet, bir kişi dışında eski CHP'li üyelerden oluşmaktaydı. Bu heyette yer alan kişiler şunlardır:

Tablo 24. DP Rize Müteşebbis Heyeti

Sıra No	Adı Soyadı	Mesleği
1	Mehmet Fahri Mete	Emekli Mahkeme Başkâtibi
2	Mustafa Yavaş	Zahireci
3	Musa Yetim	Fırıncı
4	Mehmet Demirel	Bakkal
5	Sadık Temizel	Manifaturacı
6	Ziya Tavail	Arzuhalci
7	Mahmut Yanbay	Balıkçı

Kaynak: BCA, 490.01/45.1856.7.

Bu kişilerden sadece Mehmet Fahri Mete, öncesinde CHP'ye kayıtlı değildir. Diğer kişilerin hepsi CHP'den istifa ederek gelmiştir.⁹⁸

Mehmet Fahri Mete, partinin Rize'de oluşturulan İl İdare Kurulu'na başkan olarak seçilmiştir.⁹⁹ Kurul, hemen il çapında parti kademelerinin oluşturulmasına ve üye çalışmalarına başlamıştır. DP'ye gelen üyelerin önemli bir kısmı CHP'den ayrılarak gelenlerden oluşuyordu. DP, il ve Merkez ilçe idare kurulları oluşturulduktan sonra Çayeli ve Güneyce ilçe

97 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960)*, Ankara 2004, s.76.

98 BCA, 490.01/45.1856.7. CHP II. Dönem Rize Milletvekili Ekrem Rize kitabında, 1946 seçimlerinde Rize'nin sessiz kalmaması ve seçime iştirak etmiş olması için vilâyette müstakil bir teşkilât kurduğunu, daha sonra bu teşkilatın 1950'de Rize DP teşkilatının çekirdeğini oluşturduğunu söylemektedir. Kitabının devamında 1950 seçimleri öncesinde Rize DP teşkilatı, parti kongresinde kendisinin DP'den birinci sıradan aday olmasını kararlaştırdığını ve Osman Kavrak(oğlu) Beyle Hasan Bey'in bu nedenle İstanbul'a kendisiyle görüşmek üzere görevlendirildiğini ancak kendisinin DP'ye girme niyetinin bulunmadığını, Rize'de muhalif bir iştirakin olmasını istediği için böyle bir çalışma yaptığını belirtmektedir. Ekrem Rize, *Bugünkü Türkiye*, İstanbul 1971, s.337.

99 BCA, 490.01/182.728.1.

teşkilatları kuruldu. Güneyce teşkilatı 18 Şubat 1947'de açıldı.¹⁰⁰ Bir yıllık çalışmanın ardından Rize'de kurulan DP teşkilât sayısı 43'e ulaştı. Bu teşkilatların kurulduğu yerlerden bazıları şunlardır: Merkeze bağlı İslâmpaşa, Yeniköy ve Hamzabey Mahalleleri. Merkeze bağlı Tekke, Taşköprü, Kömürcüler, Muradiye, Kirazdağı, Azaklıhoca, Kendirli, Kasarcılar, Bütölüce, Ambarlık, Sinekli, Beştepe, Güzel, Elmalı ve Derepazarı¹⁰¹ köyleri. Merkeze bağlı İyidere, Gündoğdu ve Karadere (Kalkandere) nahiyeleri. Karadere nahiyesinin Tatlısu, Kızıltoprak, Taşçılar, Yumurtatepe, Fındıklı, Dülgerli, Yolbaşı, Kuru ve Dağdibi köyleri. İyidere nahiyesinin Fıçıtışı, Yapraklar, Kabak, Kalecik, Çanakçeşme, Yamtacılar, Çiftlik, Ferhiye ve Ali köyleri. Çayeli ilçe merkezi ve Şairler Mahallesi.¹⁰²

Foto 37. Demokrat Parti Rize İl Binası (1950).

Kaynak: Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, s.261.

1949 yılı DP Merkez İlçe Kongresi, 150 delegenin katılımıyla 21 Aralık günü yapıldı. Kongreyi izlemeye pek çok kişi geldi. Kongre başkanlığına Kâzım Cengiz, başkan vekilliğine Yusuf Tiryaki, kâtipliklere Mehmet Mete ile İsa Midilli seçildi. Seçim sonrası Merkez ilçe başkanlığına tekrar Yusuf Tiryaki getirildi.¹⁰³ Aynı yıl İyidere İdare Kurulu Başkanlığı'nda Halim Mete bulunuyordu. Kurulduğu günden beri İl İdare Kurulu

100 BCA, 490.01/847.351.2.

101 Günümüzde Rize'nin bir ilçesi olan Derepazarı, o tarihte Merkez ilçenin bir köyü durumundadır. Bkz. BCA, 30.11.1/182.12.15.

102 Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, C.2, İstanbul 2012, s.123. Cemil Koçak'ın bu bilgiye kaynak gösterdiği BCA, 490.01/847.351.2. katalog numaralı belgede bu bilgiler yer almamaktadır. Muhtemelen belirttiği bu katalog numarası yanlıştır

103 *Zafer*, 24 Aralık 1949.

Başkanlığı'nı yürüten Mehmet Fahri Mete bu görevi 1950'ye kadar devam ettirdi.¹⁰⁴ 1950'de milletvekili seçildikten sonra da bu görevi bir süre sürdürdü.¹⁰⁵ Aynı yılın sonunda görevi Mustafa Aziz Başar'a devretti.¹⁰⁶

4.2. RİZE'DE GENEL SEÇİMLER VE SEÇİLEN MİLLETVEKİLLERİ

1923-1950 dönemi Rize'de sekiz genel seçim ve iki ara seçim yapılmıştır. Bu seçimler ve seçilen milletvekilleri şunlardır:

4.2.1. 1923 Seçimleri (II. Dönem)

23 Nisan 1920 yılında açılan Meclis, üç yıllık bir faaliyet döneminin ardından 1 Nisan 1923 Tarihli ve 369 Sayılı Meclis Kararı ile seçimlerin yenilenmesini kararlaştırmıştır.¹⁰⁷ Temmuz ayında yapılan seçimlerin Rize'deki¹⁰⁸ sonuçları şu şekildedir:

Tablo 25. Rize İli 1923 Yılı Genel Seçim Sonuçları

	Adı Soyadı	Seçim Merkezleri			
		Merkez İlçe	Pazar	Hopa	Toplam
Müdafaa-i Hukuk Grubu (MHG) Adayları	Ankara Kumandanı Fuat Bey Efendi	283	90	59	432
	Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Ekrem Bey Efendi	277	90	57	424
	Rizeli Zırhzade Ali Bey Efendi	285	73	58	416
	Lazistan Mebusu Esat Bey Efendi	244	93	60	397
	Hopalı Binbaşı Rauf Bey Efendi	268	70	57	395

104 BCA, 490.01/485.1963.1.

105 BCA, 490.01/445.1836.2.

106 Rize, 15 Aralık 1950, Sayı: 12.

107 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul 2001, s.399.

108 Bu dönem bölgenin adında ve idarî yapısında bazı değişiklikler gerçekleşmiştir. Sancakın adı, seçimden yaklaşık dört buçuk ay sonra Rize olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 1924'te mutasarrıflıkların vilâyete dönüştürülmesi çalışmalarının ardından Rize, vilâyet olmuştur. Bütünlüğün sağlanması için bu dönem, Lazistan yerine Rize ve sancak yerine vilâyet adları kullanılacaktır. Kararlarla ilgili bk. BCA, 30.11.1/1.5.7; "Rize", *Yurt Ansiklopedisi*, s.6362.

Başvuru Yapan Diğer Adaylar	Eski Milletvekili Osman Efendi	15	-	-	15
	Lazzâde Mustafa Efendi	11	-	-	11
	Mesudpaşazâde Ali Bey	7	-	-	7
	Atinalı Telatorzâde Fevzi Efendi	11	-	-	11
	Atinalı Basazâde Emekli Binbaşı Ethem Efendi	8	-	1	9
	Miralaylakoz Emekli Arhavili Kemal Bey	1	2	-	3
	Erzurum Kadısı Hacı Hurşit Efendi	-	3	4	7
	Eski Milletvekili Ziya Hurşit Efendi	-	3	-	3
Aday Olmadığı Halde Oy Alanlar	Mataracızâde Hâkim Hâfız Eminated Efendi	16	-	-	16
	Liva Müfettişi Mehmet Hulusi Efendi	6	-	-	6
	Ulemadan Hacı Sabit Efendi	4	-	-	4
	Yüzbaşı Rizeli Sarahmedzâde Hüseyin Efendi	11	-	-	11
	Viçeli Hacışahinzâde Osman Efendi	1	-	-	1
	Arhavili Cordanzâde Mehmet Ali Efendi	1	-	-	1

Kaynak: *TBMM Arşivi*, II. Dönem Lazistan Sancağı Seçim Mazbatası.

Görüldüğü gibi seçimde üç ayrı aday grubu bulunmaktadır. Birincisi MHG'nin vekil adaylarıdır. Diğer bir grup bağımsız olarak adaylığını koyanlardır. Üçüncü grup ise, adaylığını koymadığı hâlde gıyabında kendisine oy verilenlerdir. I. Dönem vekillerinden¹⁰⁹ sadece Esat Özoğuz, MHG'den İkinci dönem vekilliğe aday gösterilmiştir. Aday gösterilmeyen eski vekillerden Ziya Hurşit ve Osman Nuri Özgen bağımsız olarak adaylıklarını koymuşlardır. Seçim sonucunda da MHG adayları, Rize'de seçimi açık ara kazanmıştır.

109 23 Nisan 1920-10 Ağustos 1923 tarihlerini kapsayan birinci dönem Lazistan vekilleri; Osman Nuri (Özgen), Ziya Hurşit, Mehmet Necati (Memişoğlu), Esat (Özoğuz), Zeynel Abidin (Atak) ve İbrahim Şevki Efendi'dir. *TBMM ARŞİVİ*, I. Dönem Lazistan Sancağı Seçim Mazbatası, 10 Nisan 1920.

4.2.2. 1925 Ara Seçimi

Rauf Benli'nin 3 Mayıs 1925'te ölümü üzerine 8 Aralık 1925'te Rize'de ara seçim yapıldı.¹¹⁰ Seçimin oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

Tablo 26. Rize 1925 Yılı Ara Seçim Sonucu

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Hopa	Pazar	Toplam Oy
Hasan Cavit Belül	230	47	88	365

Kaynak: *TBMM Arşivi*, 1925 Yılı Rize İli Araseçim Mazbatası; BCA, 30.10/74.484.4.

4.2.3. 1927 Seçimleri (III. Dönem)

2-6 Eylül tarihleri arasında yapılan seçimin¹¹¹ Rize'deki sonuçları şu şekildedir:

Tablo 28. Rize İli 1927 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Hopa	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
Fuat Bulca	321	135	84	540	553	540
Ali Rıza Zırh	321	135	84	540		
Esat Özoğuz	321	135	84	540		
Atıf Tüzün	321	135	84	540		
Hasan Cavit Belül	321	135	84	540		
Akif Akyüz	321	135	84	540		

Kaynak: *TBMM Arşivi*, III. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası.

1923 seçimlerinde beş olan Rize milletvekili sayısı bu seçimde altıya yükselmiştir. Seçimler, oyların kullanıldığı ilk gün yani 2 Eylül'de sonuçlandı. Seçimde oy kullanan ikinci seçmen sayısı 540'tır. Geri kalan 13 kişi yaylada bulduklarından oy kullanamamışlardır.¹¹² III. Dönem vekilleri arasında önceki dönem vekillerinden Ekrem Rize yer almamıştır. Bu dönem yeni seçilen vekiller Akif Akyüz ile Atıf Tüzün'dür.

4.2.4. 1931 Seçimleri (IV. Dönem)

Bu seçimlerde Rize'den yeni bir milletvekili aday listeye konulmadı. Mevcut vekillerle seçime gidildi. 24 Nisan 1931 tarihli seçim sonuçlarına göre Rize'deki oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

¹¹⁰ BCA, 30.10/74.483.14.

¹¹¹ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/79, (Mart 2011), s.14.

¹¹² *TBMM Arşivi*, III. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası.

Tablo 29. Rize İli 1931 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Hopa	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
Fuat Bulca	341	104	135	580	584	580
Ali Rıza Zırh	341	104	135	580		
Esat Özoğuz	341	104	135	580		
Atf Tüzün	341	104	135	580		
Hasan Cavit Belül	341	104	135	580		
Akif Akyüz	341	104	135	580		

Kaynak: TBMM Arşivi, IV. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası.

4.2.5. 1935 Seçimleri (V. Dönem)

1935 seçimleri Çoruh'ta 8 Şubat günü sonuçlandı. Vilâyetin altı ilçesindeki oy sayısı ve vekillerin aldıkları oy dağılımı şu şekilde oldu:

Tablo 30. Çoruh İli 1935 Genel Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Rize	Pazar	Hopa	Borçka	Artvin	Şavşat	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
Ali Rıza Zırh	343	149	92	31	64	84	763	799	763
Hasan Cavit Belül	343	149	92	31	64	84	763		
Atf Tüzün	343	149	92	31	64	84	763		
Akif Akyüz	343	149	92	31	64	84	763		
Fuat Bulca	343	149	92	31	64	84	763		
Ömer Fehmi Noylan	343	149	92	31	64	84	763		
Asım Us	343	149	92	31	64	84	763		
Mehmet Ali Okar	343	149	92	31	64	84	763		

Kaynak: TBMM Arşivi, V. Dönem Çoruh İli Seçim Mazbatası; Çoruh, 14 Şubat 1935.

Görüldüğü üzere 799 ikinci seçmenden, 763'ü oylamaya katılmıştır. Seçim sonucunda mevcut vekillerden sadece birinde değişiklik yaşanmıştır. Eski Rize vekillerinden Esat Özoğuz'un yerine Ömer Fehmi Noylan aday gösterilmiştir. Önceki dönem Artvin milletvekili olan Mehmet Asım Us ve Mehmet Ali Okar tekrar listede yer almışlardır.

4.2.6. 1936 Ara Seçimi

1935 seçimlerinden kısa bir süre sonra aynı yıl içerisinde Ömer Fehmi Noylan 3 Haziran'da, Mehmet Ali Okar 17 Temmuz'da hayatlarını kaybetti.¹¹³ İki vekilin ölümünün ardından 12 Ocak 1936 günü ara seçim yapıldı.¹¹⁴ Ancak bu ara seçim yapılmadan önce 4 Ocak 1936'da Çoruh vilâyeti, Rize ve Çoruh (Artvin) diye ikiye ayrılmış ve eskisi gibi iki vilâyet olmuşlardı.¹¹⁵ Seçim, iki vilâyetin ayrılmasından sonra gerçekleşmesine rağmen, seçilen vekiller her iki vilâyette yapılan ortak oylama sonucu belirlendi.¹¹⁶ 12 Ocak 1936 günü yapılan ara seçimle İhsan Kurtkan ve İlyas Sami Muş yeni vekiller olarak seçildi. Seçimin oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

Tablo 31. Çoruh İli 1936 Ara Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Hopa	Borçka	Artvin	Şavşat	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
İhsan Kurtkan	316	127	62	29	63	74	671	799	671
İlyas Sami Muş	316	127	62	29	63	74	671		

Kaynak: *TBMM Arşivi*, 1936 Yılı Çoruh İli Ara Seçim Mazbatası.

4.2.7. 1939 Seçimleri (VI. Dönem)

Bu seçimde, mevcut vekillerden Asım Us ile Atıf Tüzün, Çoruh'tan aday oldu.¹¹⁷ Geri kalan altı vekilden sadece Hasan Cavit Belül ile Ali Rıza Zırh yeniden listede yer aldı.

İlk kez Rize'den aday olan diğer dört kişiden ikisi, 1936 yılı Ocak ayı içerisinde yapılan ara seçimlerle Erzurum'dan milletvekili seçilen Saim Ali Dilemre ile Zonguldak'tan milletvekili seçilen Mehmet Raif Dinç'tir.¹¹⁸

113 *BCA*, 30.10/75.493.9; *BCA*, 30.10/75.493.13.

114 *Çoruh*, 18 İkincikânun/Ocak 1936.

115 25.12.1935 tarih ve 2885 Sayılı "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyyeye Ait Kadrolara İlişkin Kanun", *Resmî Gazete*, 4 Ocak 1936, S. 3197.

116 *TBMM Arşivi*, 1936 Yılı Rize İli Ara Seçim Mazbatası.

117 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-I. Dönem 1919-1923*, C.3, Ankara 1993, s.637; Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931*, C.3, No:10, Ankara 1995, s.80.

118 Raif Dinç, ikinci dönem Erzurum Milletvekili olarak daha öncesinde de Meclis'te yer almıştır. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C. 3, No: 3, Ankara 1993, s.303.

Diğer ikisi CHP Beşinci Kurultayı'nda Müstakil Grup'a¹¹⁹ seçilecek olan Kemalettin Kamu ve Erzurum Milletvekili Ali Fuat Sirmen'dir.¹²⁰

26 Mart 1939 Pazar günü milletvekili seçimleri yapıldı. Belediye binasında yapılan seçim Rize Merkez ilçede iki saatte tamamlandı.¹²¹ Oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

Tablo 32. Rize İli 1939 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
Hasan Cavit Belül	413	149	562	577	562
Ali Rıza Zırh	413	149	562		
Saim Ali Dilemre	413	149	562		
Fuat Sirmen	413	149	562		
Kemalettin Kamu	413	149	562		
Mehmet Raif Dinç	413	149	562		

Kaynak: TBMM Arşivi, VI. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası.

4.2.8. 1943 Seçimleri (VII. Dönem)

Bu seçimde mevcut milletvekillerinden Mehmet Raif Dinç yerine Tahsin Bekir Balta aday gösterildi. Diğer isimlerde değişikliğe gidilmedi. Seçim, 28 Şubat 1943'te sonuçlandı ve oy dağılımı şu şekilde oldu:

Tablo 33. Rize İli 1943 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Sayı
Hasan Cavit Belül	407	173	580	588	585
Ali Rıza Zırh	407	173	580		

119 CHP 1939 seçimlerinden sonra, devlet işlerinin en iyi şekilde yapılabilmesi, parti nizamnamesi ve programının tatbikinin takip edilebilmesi ve hükümetin denetlenebilmesi için kendi içinde bir kısım vekillerden *Müstakil Grup* adı altında bir grup oluşturmuştur. CHP, 1939 *CHP Nizamnamesi*, (madde 128), s. 30. CHP Müstakil Grubu'na dair bilgi için bk. Osman Akandere, "1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup'un Yapısı ve İşlevi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, (2000), s.305-326.

120 *Cumhuriyet*, 13 İkinci Kânun/Ocak 1936; TBMM Arşivi, VI. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası; *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s.163.

121 *Rize*, 1 Nisan 1939.

Saim Ali Dilemre	412	173	585
Ali Fuat Sirmen	412	173	585
Kemalettin Kamu	412	173	585
Tahsin Bekir Balta	412	173	585

Kaynak: *TBMM Arşivi*, VII. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası; *BCA*, 490.01/376.1589.1.

Görüldüğü gibi oylamaya katılım oranı çok yüksektir. Oylamaya katılmayan üç kişi, Pazar ikinci seçmenidir. Burada dikkati çeken husus, 1923'ten bu yana tüm vekiller ikinci seçmen oylarının tamamını alırlarken, bu seçimde Hasan Cavit ile Ali Rıza Beylerin diğer adaylardan beşer oy az almalarıdır.

4.2.9. 1946 Seçimleri (VIII. Dönem)

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimidir. Seçimler, 1947 yılında olması gerekirken CHP'nin isteğiyle bir yıl öne alınmıştır. Erken seçime gidilme sebebi DP'nin iyice teşkilatlanmasına fırsat vermemek¹²², dolayısıyla hem iktidarı ele geçirmesini hem de fazla vekil çıkarmasını engellemektir. Nitekim öyle de oldu. DP, teşkilatlanmasını tamamlayamadığı 16 ilde seçime katılmadı. Bu illerden birisi de Rize'dir.¹²³

Rize'de tek parti olarak seçime giren CHP, mevcut vekillerden sadece bir isimde değişikliğe gitti. Adaylık başvurusunda bulunanlardan¹²⁴ Fahri Kurtuluş'u Kemalettin Kamu'nun yerine aday gösterdi. Kamu, bu dönem Erzurum'dan CHP milletvekili adayı oldu.¹²⁵ Seçim, 21 Temmuz 1946 günü yapıldı. Seçim sonucunda Rize'deki oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti:

122 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul 2014, s.242.

123 Süleyman Kocabaş, *İnönü Dönemi Millî Şef Dönemi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, İstanbul 2009, s.431; Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul 1982, s.65; Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s.495.

124 Adaylık başvurusunda bulunanlarla ilgili bkz. Başaran, *a.g.t.*, s.100-103.

125 *BCA*, 30.10/77.508.9.

Tablo 34. Rize İli 1946 Yılı Genel Seçim Sonuçları

	Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
CHP	Tahsin Bekir Balta	23.858	24.404	17.860	11.307	77.429
	Fahri Kurtuluş	22.384	23.754	16.688	11.132	73.958
	Fuat Sirmen	21.315	23.687	16.901	11.092	72.995
	Saim Ali Dilemre	21.585	23.689	16.440	11.114	72.828
	Hasan Cavit Belül	19.380	23.747	16.643	10.592	70.362
	Ali Rıza Zırh	15.993	23.681	16.338	10.416	66.428
BAĞIMSIZLAR	Ahmet Gürkan					7.662
	Salih Yılmaz					5.724
	Tevfik İleri					5.397
	Ekrem Rize					4.484
	Necati Topçuoğlu					2.783
	Faik Günday					1.143
	Adil Manoğlu					1.113
	Aka Gündüz					1.071
	Avni Sonat					942

Kaynak: TBMM Arşivi, VIII. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası; BCA, 490.01/376.1589.1.

Görüldüğü üzere CHP, bağımsız adayların da yer aldığı Rize'deki seçimi kazandı. Böylece 162 yeni vekilin¹²⁶ yer aldığı parlamentoda eski Rize vekillerinden –birisiz Erzurum'dan seçilmekle birlikte- vekilliğini kaybeden olmadı.¹²⁷ Ancak sonrasında, seçimde bazı usulsüzlükler yapıldığına dair TBMM'ye şikâyetle bulunuldu. 27 Temmuz tarihli şikâyet dilekçesinde, vilâyetteki bazı köylerde seçimin üç gün sürdüğü, yine bazı köylerde sandık başına gelmeyen seçmenlerin oylarının kullanıldığı, hatta gelen bazı kişilere “*siz gidin oylarınızı biz kullandık*” denilerek geri gönderildiği, bazı komisyonların bağımsız adaylara ait oyları kullandırmadıkları ve sandıkların vaktinden önce açıldığı iddia edildi. Fakat bu iddiaları destekleyen herhangi bir delil ve şahit sunulamadı. Neticede

126 Cemil Koçak kitabında, İsmet İnönü tarafından açıklanan milletvekili aday listesinde yeni vekil aday sayısının 162 olduğunu ancak Kenan Öner'in hatıralarında bu sayıyı 93 olarak aktardığını belirtir. Bkz: Koçak, *İktidarlar ve Demokratlar*, s.486.

127 TBMM Arşivi, VIII. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası; BCA, 30.10/77.508.9; BCA, 490.01/376.1589.1.

şikâyetleri inceleyen komisyon, 23 Ağustos 1946 tarihli raporunda bu itirazları oy çokluğuyla reddetti.¹²⁸

Seçimde en çok oyu alan CHP adayı Tahsin Bekir Balta oldu. CHP'nin tek parti olarak yer aldığı bu seçimlerde bağımsız olarak yer alan adayların bazıları dikkat çekicidir. Bağımsız adaylardan Ahmet Gürkan, Salih Yılmaz, Tevfik İleri ve Necati Topçuoğlu bu seçimlerde CHP'den adaylık başvurusu kabul edilmeyenlerdir.¹²⁹ Bu isimlerden Tevfik İleri, 1950 seçimlerinde DP'den Samsun Milletvekili seçilecektir. Üç dönem vekillik edecek olan Tevfik Bey; bu süre zarfında Ulaştırma Bakanı, Millî Eğitim Bakanı, Bayındırlık Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulunacaktır.¹³⁰ İkinci dönem Rize milletvekilliğinde bulunan Ekrem Rize de bu dönem bağımsız aday olarak seçimlere katılmıştır. Bir başka bağımsız aday Necati Topçuoğlu, 1950 seçimlerinde CHP'den %30 listesinden aday gösterilecektir.¹³¹

4.2.10. 1950 Seçimleri (IX. Dönem) ve Rize Milletvekilleri

Bu dönem Rize'de DP ilk kez milletvekili seçimlerine katıldı. DP'nin Rize milletvekili adayları Kemal Balta, Mehmet Fahri Mete, Zeki Rıza Sporel, Ahmet Morgil, Osman Kavrakoğlu ve İzzet Akçal oldu. CHP, adaylık başvurusu yapanlar arasından eski vekillerden Fuat Sirmen, Tahsin Bekir Balta ve Fahri Kurtuluş'u; ilk defa başvuranlardan da Mazhar Basa, Hasan Biber ve Necati Topçuoğlu'nu milletvekili adayı olarak belirledi.¹³² Seçim, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapıldı. Seçimde partilerin ve bağımsız adayların Rize'de aldıkları oylar ve dağılımları şu şekilde gerçekleşti:

128 TBMM Arşivi, Tutanakları İnceleme Komisyon Raporu, (Esas No: 5/22, Karar No: 25), 23 Ağustos 1946.

129 Başaran, *a.g.t.*, s. 274.

130 Geniş bilgi için bk. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem 1950-1954*, C.7, No:18, Ankara 1998, s. 944-945; İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X. Dönem 1954-1957*, C.2, No:140, Ankara 2010, s.760; Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem 1957-1960*, C.3, No: 156, Ankara 2013, 830-831; Türkiye Diyanet Vakfı, *Her Yönüyle Tevfik İleri*, No: 192, Ankara 1995.

131 BCA, 490.01/376.1589.1; *Zümriüt Rize*, 5 Mayıs 1950.

132 *Zümriüt Rize*, 5 Mayıs 1950. Diğer milletvekili aday adayları ile ilgili bk. Başaran, *a.g.t.*, s. 105-108.

Tablo 35. Rize İli 1950 Yılı Genel Seçim Sonuçları

	Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
DP	Kemal Balta	15.875	9.649	13.799	3.622	42.945
	Yusuf İzzet Akçal	16.000	9.953	13.291	3.647	42.891
	Osman Kavrakoğlu	16.065	9.663	13.451	3.653	42.832
	Zeki Rıza Sporel	15.720	9.567	12.595	3.607	41.389 ¹
	Ahmet Morgil	15.414	9.555	12.753	3.585	41.307
	Mehmet Fahri Mete	15.481	9.120	12.698	3.562	40.680 ²
	TOPLAM	94.555	57.507	78.507	21.676	252.245
CHP	Tahsin Bekir Balta	7.742	3.082	6.360	2.083	19.267
	Fuat Sirmen	7.569	3.018	5.916	2.067	18.570
	Fahri Kurtuluş	7.446	3.008	5.943	2.073	18.470
	Mazhar Basa	7.135	2.842	6.458	2.001	18.436
	Necati Topçuoğlu	6.662	3.251	5.111	1.978	17.002
	Hasan Fehmi Biber	6.843	2.475	5.241	1.870	16.429
	TOPLAM	43.397	17.676	35.029	12.072	108.174
BĞSZL	Faik Günday					1.597
	Ahmet Seymenoğlu					683
	Rıfat Sami Ertekin					542
	Zihni Derin					355
	Cemil Kalça					318
	Muharrem Almak					14
	Şahin Şahinler					1
	TOPLAM					3.510

Kaynak: TBMM Arşivi, IX. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası; BCA, 490.01/376.1589.1.

Görüldüğü gibi, DP adayları, liste hâlinde en çok oyu aldılar ve tüm vekillikleri kazandılar. Yıllarca CHP'den Parti İl Başkanlığı, Halkevi Başkanlığı ve Belediye Başkanlığı yapmış olan Hasan Fehmi Biber'in, parti-sindeki adaylar arasında en az oyu alması dikkat çekicidir. Aynı şekilde

DP il teşkilât kurucu başkanı olan ve hâlihazırda bu göreve devam eden Mehmet Fahri Mete de kendi listesinde en az oy alan adaydır. CHP'den aday gösterilmeyen Faik Günday'ın ise bağımsızlar arasında en çok oy alan kişi olduğu görülmektedir.¹³³ Yine dikkat çekici bir diğer isim, Rize'nin ve Rizelilerin yakından tanıdığı Zihni Derin'in bağımsız aday olmasıdır. 1946 seçimlerinde CHP'den aday gösterilmeyen Derin, bu seçimde bağımsız aday olarak seçimde yer almıştır. 1950 seçimlerinde Rize'deki seçmenlere ve seçime katılım oranına dair bilgiler aşağıda verilmektedir:

Tablo 36. Rize İli 1950 Genel Seçimlerine Katılım Bilgileri

Seçim Merkezi	Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Kişi Sayısı	Seçime Katılma Oranı (%)
Merkez İlçe	27.342	23.289	85,18
Pazar	14.475	12.759	88,15
Çayeli	22.204	18.529	83,45
Güneyce	7.261	5.678	78,20
Toplam	371.282 ⁴	560.255 ⁶	84,53

Kaynak: BCA, 490.01/376.1589.1.

Görüldüğü gibi Rize'de seçimlere katılım %84,5 gibi yüksek bir orandır. Katılımın en yüksek olduğu ilçe Pazar'dır. Rize'deki ilçelerin partilere göre oy dağılım oranı da şu şekildedir:

Tablo 37. 1950 Seçimlerinde Rize İlindeki Oy Dağılım Oranları

Partiler	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce
DP	68,54	76,49	69,15	64,23
CHP	31,46	23,51	30,85	35,77

Kaynak. BCA, 490.01/376.1589.1.

Burada da görüldüğü üzere tüm ilçelerde seçimi kazanan DP'ye en yüksek oy, Pazar ilçesinden gelmiştir. İkinci sırada Çayeli yer almaktadır.

Bu seçimlerde ülke genelinde DP %55,2 ve CHP %39,6 oy aldı.¹³⁴ Rize'de DP oyların %69,3'ünü, CHP ise %29,7'sini aldı. Bağımsızların Rize'deki oy oranı, yaklaşık %1 oldu. Rize, %69,3 oy oranıyla 1950 seçimlerinde DP'nin en yüksek oy oranına ulaştığı vilâyet oldu.

¹³³ Aday adayları ile ilgili bkz. Başaran, *a.g.t.*, s. 107-108.

¹³⁴ Diğer bir parti olan Millet Partisi ülke genelinde %4,6, bağımsızlar %0,6 oy aldı. Bkz. Erol Tuncer, *1950 Seçimleri*, Ankara 2010, s.121.

V. BÖLÜM

RİZE VALİLİĞİ'NİN 28 EKİM 1950 TARİHLİ RAPORU DOĞRULTUSUNDA 1950 YILINA GELİNDİĞİNDE RİZE'NİN GENEL DURUMU VE NÜFUSU¹

5.1. RİZE İLİNİN SORUNLARI VE İHTİYAÇLARI HAKKINDA BAŞBAKAN ADNAN MENDERES'E SUNULAN 28 EKİM 1950 TARİHLİ RAPOR VE BAKANLIKLARDAN ALINAN CEVAPLAR

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte "cumhurbaşkanlığına" seçilen Celal Bayar, başbakanlık görevi için Adnan Menderes'i tercih etmiştir. Türk siyasî hayatında yeni bir dönem başlatan bu seçimlerden yaklaşık altı ay sonra Cumhurbaşkanı Bayar, sorunları yerinde görmek ve incelemelerde bulunmak üzere beraberinde Başbakan Adnan Menderes, Ankara Milletvekili Mümtaz Faik Fenik, Ziraat Bankası ve Toprak Ofisi genel müdürleri olduğu halde Doğu seyahatine çıkmıştır. 2 Ekim 1950 tarihinde askerî bir uçakla Eskişehir'den Erzurum'a hareket eden Bayar ve beraberindekileri, Erzurum Havaalanı'nda Erzurum milletvekilleri, Erzurum, Ağrı, Kars, Gümüşhane, Trabzon ve Rize valileri, ordu ve kolordu komutanları, mülki ve askeri erkân, Demokrat Parti il başkanı ve müfettişleri, Cumhuriyet Halk Partisi il başkanı ve Erzurum Halkevi başkanı karşılamıştır.²

Erzurum ziyareti sırasında cumhurbaşkanı, Rize Valisi Nâzım Üzer'in de aralarında bulunduğu Doğu illeri valileri ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda altı ilin valileri, illerinin sorunları hakkında cumhurbaşkanına bilgi vermişlerdir.³ Sonra da burada bahsi geçen hususlar,

---

1 Bu bölüm Doç. Dr. Zehra ASLAN tarafından kaleme alınmıştır. (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. zehra.arslan@erdogan.edu.tr)

2 *Vakit*, 3 Ekim 1950, s.1,2; *Akşam*, 3 Ekim 1950, s.1.

3 *Vakit*, 4 Ekim 1950, s.1; *Akşam*, 4 Ekim 1950, s.1, 2.

rapor halinde Başbakan Adnan Menderes'e sunulmuştur. Bu bağlamda Rize Valisi Nâzım Üner tarafından ilin emniyetten asayişe, ziraattan eğitime kadar birçok alanda sorunlarını ve bunlara karşı çözüm önerilerinin bulunduğu talepleri kapsayan bir rapor, Rize Valiliği'nin 1195 sayılı yazısıyla Başbakan Menderes'e ve bilgi için de İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁴

28 Ekim 1950 tarihli Rize Valiliği'nin raporu, "emniyet ve asayiş", "tarım", "bayındırlık", "eğitim" ve "sağlık ve sosyal yardım" faaliyetlerini kapsamaktadır. Rapor, Başbakanlığa ulaştıktan sonra konularına göre tasnif edilerek "İçişleri", "Tarım", "Ekonomi ve Ticaret", "Bayındırlık", "Millî Eğitim", "Sağlık ve Sosyal Yardım", "İşletmeler", "Gümrük ve Tekel" bakanlıklarına yönlendirilmiştir. Bakanlıklardan alınan cevaplar da 25 Mayıs 1951 tarihinde başta Rize Valiliği olmak üzere ilgili birimlere iletilmiştir.

Raporda ilin nüfusu, bazı ürünlerin ton olarak miktarı, elde edilen gelirle ilgili bilgiler, orman alanları, yüz ölçümler başta olmak üzere, verilen bazı istatistikî bilgilerle, TÜİK verileri uyuşmamaktadır. Ayrıca jandarma kadrosunda % 41 tenzilat yapıldığı bilgisinde olduğu gibi, bazı bilgiler, ilgili bakanlıklar tarafından da düzeltilmiştir. Bu durumda raporda verilen rakamlar, İstatistik Kurumu verileri ile karşılaştırılmıştır.

Bazı veri hatalarının olduğu düşünülmeyle birlikte 28 Ekim 1950 tarihli Rize Valiliği'nin raporu, 1950'li yılların başlarında Rize'nin sosyal, kültürel, ekonomik durumu ile ilgili detaylı bilgiler vermesi, sorun tespiti ve çözüm önerileri sunması bağlamında önemli ve değerli bir belge niteliğine sahiptir. Bakanlıklardan alınan cevaplardan da anlaşılacağı üzere kısa bir zaman dilimi içerisinde dahi Rize ile ilgili taleplerin birçoğunun karşılanması için çalışmalar başlatılmasına ve sorunların çözümüne katkı sağlamıştır.

---

4 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.1.

باستان لقیب
 دال الله
 ریزه ایلتد اصباحه قند
 صبا به با صبا فانه صونه ندر رال
 اوز ربه ایلله باغ ندره نمان
 جوبان اوزون رفا اولاره
 کندنه رطنه
 بینه اینین و ایلکلیله
 بوجولده کور برتدکله لدر
 نوب ایلکلیله
 آردو ایلکلیله
 آردو ایلکلیله

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 66 - Dosya No: 438 - Sıra No: 5

5.1.1. "Emniyet-Asayiş İşleri" ile "Özel İdareyi" Kapsayan Talepler ve İçişleri Bakanlığı'ndan Alınan Cevaplar

28 Ekim 1950 tarihli Rize Valiliği'nin raporunda, ilk olarak "emniyet ve asayiş" konusuna yer verilmiştir. Burada Rize'nin emniyet ve asayiş durumu belirtildikten sonra hükümetten il genelinde var olduğu belirtilen birtakım eksikliklerin giderilmesi talep edilmiştir. Raporda ilde

vatandaşların huzur içinde yaşadıkları vurgulanmakla birlikte bu durumun daha da iyileştirilmesini sağlayacak önlemlerin alınması istenmiştir. Rize’de kan davalarının yaygın olduğu belirtilerek, jandarma kuvvetlerinin %41’ine tenzilat yapılması kararının, Rize’de uygulanmasının ortaya çıkartacağı sakıncalara dikkat çekilmiştir. Ayrıca Jandarma kadrosunda %41 oranında tenzilat kararının Rize’de uygulanması hâlinde, buradaki karakolların kapatılma durumunun ortaya çıkmasından ve bunun sonucunda da muhtemel güvenlik zafiyeti yaşanmasından endişe duyulduğu belirtilmiştir.⁵

Rapordaki bilgilere göre Rize’deki karakollarda ve jandarma kadrosunda, personel ve imkân bakımından ciddi eksiklikler bulunmaktaydı. Öncelikle karakollarda “gedikli erbaş”⁶ açığının giderilmesi talep edilerek, onbaşlılarla karakolların idare edilmesinin dönemin demokrasi anlayışına uygun olmadığı düşüncesi vurgulanmıştı. Verilen bilgilerden, 1950 yılına gelindiğinde bir motorlu aracı dahi bulunmayan Rize jandarmasının imkânlarının, oldukça kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. 10 kilometre uzunluğundaki Rize Belediyesi sınırında bulunan tek karakolda, görev yapan polis sayısı yetersizdi. Karakolda motorlu araç, hatta bisiklet dahi mevcut bulunmadığından devriyeler, imkânsızlıklar içerisinde yapılmaktaydı. Bu noktada hükümetten talepler; Rize’de ikinci bir karakolun açılması, yeteri kadar polis kadrosunun Rize’ye verilmesi ve karakola araç tahsis edilmesi olmuştur. Valiliğin emniyet ve asayişle ilgili içerdiği diğer istekleri ise ara sıra sahilde görünen yabancı deniz motorlarının takip edilebilmesi için Çayeli, Pazar başta olmak üzere Rize’nin diğer ilçelerine birer motorlu deniz aracı tahsis edilmesi ve telefonla irtibatın sorunsuz sağlanmasıdır.⁷

Başbakanlıkta incelemeler yapıldıktan sonra raporun emniyet ve asayişle ilgili bölümü, 19 Ocak 1951 tarihli ve 168/6-171 sayılı yazı ile İçişleri Bakanlığı’na gönderilmiş fakat buradan, nisan ayına kadar cevap alınamamıştır. Bunun üzerine “acil” başlığı ile Başbakanlık’tan 3 Nisan

5 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.1.

6 23.03.1950 tarihinde kabul edilen ve 27.03.1950 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan “Gedikli Erbaş Kanunu”na göre gedikli erbaş olabilmek için en az ortaokul ve muadili okullardan mezun olduktan sonra, gedikli erbaş okullarını veya sanat enstitülerini bitirmek gerekiyordu. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı:7467, 27.03.1950. Kıdem bakımından subaylardan düşük olan rütbeli askerleri niteleyen ve Gedikli Zabıt veya Gedikli Erbaşlar, 02.07. 1951 tarihli 5802 sayılı Kanunun geçici birinci maddesi ile “astsubay” olarak adlandırıldılar. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 7852, 05.07.1951.

7 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.1.

1951 tarihinde yazılan ve 4 Nisan günü sevk edilerek İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka yazıda, 14 Mart 1951'de tetkiklerin yapılmasına⁸ ve başbakanın en kısa sürede cevapların bildirilmesi yönündeki talimatına rağmen, bu hususta bir gelişme kaydedilmediği belirtilmiştir.⁹ 4 Nisan 1951 tarihli ve 6-1174-653 sayılı yazının Bakanlığa ulaşmasından sonra ise rapor, İçişleri Bakanlığı tarafından hızlı bir şekilde değerlendirilmiş ve cevaplar, 7 Mayıs 1951 tarihli ve 21141-7 sayılı bir yazı ile Başbakanlığa oradan da Rize Valiliği'ne iletilmiştir.

Rize ilinin emniyet kadrosunun arttırılması ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'ndan alınan cevapta, kadro yetersizliği gerekçe gösterilmiş ve kısa bir zaman diliminde bu talebin karşılanamayacağı bildirilmiştir. Ayrıca tasarruf nedeniyle de jandarma kadrosunda, 5000 erle indirimle gidildiği bilgisi verilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nun yazısında, Valiliğin raporunda yer alan Rize'nin jandarma kadrosundan %41 tenzilat yapıldığı bilgisinin yanlışlığına dikkat çekilerek, il jandarma kadrosunda yapılan indirimin %13 olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Bakanlık tarafından personel takviyesi yapılamayacağı bildirilse de Rize ilinin 1951 yılı erat kadrosu 213'e çıkartılmış ve kadrodaki eksikliklerin dağıtılan er ve onbaşılarla tamamlanması yoluna gidilmiştir. Gedikli erbaş talebiyle ilgili olarak ise ülkede birçok karakolda bu kadroda eksiklik olduğuna dikkat çekilmiştir. Eksikliğin giderilmesi için çalışmaların yapılacağı fakat "gedikli erbaş" yetiştiren okulların, illerin ihtiyaçlarına göre dağıtılan, mezun sayısının ihtiyacın yarısını bile karşılamaktan uzak olduğu belirtilmiştir. Rize'de "gedikli erbaş" bulunmamakla birlikte onların eksikliğini giderebilecek tecrübeye sahip uzatmalı onbaşı ile 9 muvazzaf onbaşının, jandarma kadrosunda bulunduğu vurgulanmıştır. Nisan ayında da 5 muvazzaf onbaşının daha ilin jandarma kadrosuna verileceği bildirilmiştir. Valiliğin taleplerinden birisi de Rize Emniyeti'ne bir jeep aracı tahsis edilmesiydi. İçişleri Bakanlığı'nun buna cevabı 1951 bütçesinin durumuna göre bu talebin karşılanmasının düşünüldüğü şeklinde olmuştur.¹⁰

Toplam 9 sayfadan oluşan raporun yaklaşık üç buçuk sayfası Rize Özel İdaresi'ne ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle Rize Özel İdaresi'nin mâlî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre 200.000 lira açığı bulunduğu belirtilen Özel İdare, mâlî bakımdan zor durumdaydı. Mükelleflerin çoğu gurbette oldukları için tahsilât istenildiği gibi yapılamamakta, karşılık

8 BCA, 030.10/66.438.5, 14.03.1951.

9 BCA, 030.10/66.438.5, 04.04.1951.

10 BCA, 30.10/66.438.5, 07.05.1951

tediye edilmeden kanunların yüklediği hizmetler, idareyi memurların maaşını ödeyemeyecek duruma getirmekteydi. Bu nedenle de maaşlar, ileride yapılacak tahsilattan ödenmek üzere Bayındırlık ve Millî Eğitim bakanlıklarının yol, su ve okul yapımı için gönderdiği paradan karşılanmaktaydı. Fakat raporda belirtildiğine göre, artık maaşların bu yolla da ödenmesi mümkün gözüküyordu. Ayrıca seçim için de 35 bin lira masraf yapılmıştı. Devlet tarafından en az 200.000 lira yardım yapılmaması halinde, girilen taahhütlerin yerine getirilememesinden ve memurların maaşlarının ödenememe durumunun ortaya çıkmasından endişe edilmekteydi.

Özel idareleri yurt genelinde düştükleri bu müşkül durumdan kurtarmak için yeni bir kanuna ihtiyaç duyulduğu raporda belirtilmiş ve bu bağlamda hazırlanacak kanun tasarısında yer alması gerekli görülen hususlar, 12 madde halinde sıralanmıştır. Rize’de arazi, ziraat ve hayvancılığın geliştirilmesi için raporda yer verilen bu hususlar ve başlıca öneriler şunlardır: Karşılığı belirtilmedikçe herhangi bir hizmetin teklif edilmemesi. Karayolları kanunu mucibince Rize iline bırakılan yolların yapılması. Bu yolların yapımı için tesisler oluşturulması. Küçük çaptaki göllerin ve bataklıkların kurutulması, taşkın suların nizam altına alınması sonucu tarıma elverişli araziler oluşturulması ve bu arazilerin satışından gelir elde edilmesi. Örnek çiftliklerin ve tarlaların tesis edilmesi, zirai mahsullerle ilgili sergiler, pazar ve panayırlar açılması ve damızlık hayvan tesislerinin oluşturulması. Yapma gübrenin, istihsal edilerek köylüye satılması. Yabanî ağaçların aşılması, zararlı haşeratlarla ve hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmesi. İlde at yarışları düzenlenmesi. Diğer maddelerde ise başlıca konular ve yapılması gerekli görülenler şöyle belirtilmiştir: Küçük ve zirâî sanatların geliştirilmesi için kooperatifçiliğin teşvik edilmesi. İlde halk sağlığının korunması için dispanserler açılması ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi. Mesken darlığını önlemek için ucuz binaların inşa edilmesi. Bütçesi 50 bin liradan düşük olan belediyelere ve bütçesi 5 bin liranın altında olan köylere yardım edilmesi. Millî Eğitim Bakanlığı’nın yaptırdığı okul binalarının tamiri, fakir öğrencilere yardım yapılması, okuma odaları ve kütüphanelerin inşa edilmesi. İldeki akarların sigortalanması ve muhtaç asker ailelerine yardım yapılması.¹¹

Raporda son olarak Özel İdare’nin, idarî olarak yeniden yapılandırılmasına ilişkin “gelir”, “masraf”, “idarî uzuvlar”, “umûmî meclisin kuruluşu” ve “daimî encümenin kuruluşu” başlıkları altında önerilere

11 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.6-8.

yer verilmiştir. Öncelikle özel idarelerin gelirlerinin, tahsil edilmesi işinin maliyeye bırakılması istenmiştir. Bu gelirlerin yerine de ilin nüfus ve durumu göz önüne alınarak, devlet gelirlerinden muayyen bir hisse alınması veya yol, hayvan gibi gelirlerin özel idareye bırakılması ile gerçek bir bütçe elde edilebileceği belirtilmiştir. İldeki hizmetlerin gerçekleştirilmesi için personel, bina gibi giderleri karşılayacak masrafların bütçeye konulması, işlerin bir programa bağlanarak en mühiminden başlanmak suretiyle çalışmalar yapılması, gelir ve masraf kısmında ortaya konulan önerilerdir. İlin idarî uzuvları kısmında idarenin; vali, umûmî meclis ve daimî encümenle tevdi edileceği ve bunların yapısının nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Umûmî meclisin oluşumunda, mevcut üye sayısı miktarı yeterli görülmüştür. Fakat üyelerin seçiminde “Milletvekilleri Seçim Kanunu” kurallarının geçerli olması önerilmiştir. İlçelerin çıkartacakları üyelerin, temsil ettikleri ilçeye tabi olmaları usulünün getirilmesi uygun görülmüş ve üyelere verilecek ücretin, aylık 15 lirayı geçmemesi yönünde görüş bildirilmiştir. Daimî encümenle ilgili olarak da en fazla dört üyeden oluşması, temsil ettikleri ilçe halkından olmak şartıyla üyelerin, toplantı günleri dışında günlük mesai yaparak işleri gözden geçirmeleri gibi hususlara raporda yer verilmiştir. Özel idare müdürünün, içişleri bakanı tarafından atanması ve burada görev yapan memurların valinin teklifi ile daimî encümen tarafından tayin edilmeleri özel idarenin yapısı ile ilgili sunulan diğer önerilerdir. Son olarak da özel idarelerde, devletin vesayetinin içişleri bakanı vasıtasıyla kullanılması, bakanın illerdeki çalışmaları murakabe etmesi, düzenlemesi ve direktifler vermesi gibi taleplerde bulunulmuştur.¹² İl Özel İdaresi'nin ıslahına yönelik raporda yer alan bölümle ilgili İçişleri Bakanlığı'nın cevabı, idarelerin mali durumlarının düzene girmesinin bu hususta hazırlanan tasarının kanunlaşmasına bağlı bulunduğu ve bu idarelerin statüsünün tasarıda tespit edildiği için de yapılacak bir şey bulunmadığı şeklinde olmuştur.¹³

Genel bir değerlendirmeye raporun İçişleri Bakanlığı'nı ilgilendiren kısmının, Rize ilinin emniyet kadrosunun takviyesi, karakollarda jandarma onbaşlarının yerine “gedikli erbaş” kullanılması, jandarmaya motorlu nakil vasıtası verilmesi ve ilin özel idaresinin ıslah edilerek daha verimli çalışmasının sağlanması olarak dört madde altında toplandığını söyleyebiliriz. Bakanlığın bu taleplere cevabı, kadro sıkıntısı sebebiyle Rize'nin emniyet kadrosunun takviye edilemeyeceği, mezun sayısının

12 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.9.

13 BCA, 030.10/66.438.5, 07.05.1951.

yetersizliğinden dolayı da karakollara talep edilen personelin verilemeyeceği ve il özel idarelerinin kanûnî durumlarının düzene girmesinin bu hususta kabul edilecek bir kanun ile mümkün olabileceği şeklinde olmuştur.

5.1.2. İktisadî Meseleler ve “Ekonomi ve Ticaret”, “Tarım”, “Gümrük ve Tekel” Bakanlıklardan Alınan Cevaplar

Rize Valiliği'nin raporundaki ekonomi, tarım, sanayi gibi konuları kapsayan bölümler, “Ekonomi ve Ticaret”, “Tarım” ve “Gümrük ve Ticaret” olmak üzere üç bakanlığa yönlendirilerek buralardan cevaplar istenmiştir. Tarım Bakanlığı, narenciye başta olmak üzere tarım ürünleri, arazi, tarım ürünlerine kredi verilmesi ve ormanlar ile ilgili değerlendirmeler yaparak cevaplarını, 6 Nisan 1951 ve 12 Nisan 1951 tarihli yazılarla Başbakanlığa bildirmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, yiyecek, maden, bankalar, balıkçılık ve sanayi konularında belirttiği görüşlerini 2 Nisan 1951 tarihli yazısıyla¹⁴ ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı da çay, puro tütününü ve orman mevzuları hakkındaki cevaplarını 29 Mart 1951 tarihli bir yazı ile Başbakanlığa bildirmiştir.¹⁵

Yüzölçümü 3.664 km² olan¹⁶ Rize'de, raporda verilen bilgilere göre ekilip biçilecek arazi miktarının yetersizliğinden dolayı yılda ortalama 40-50 bin kişi gurbete çıkmakta, bu durum ise ilin ekonomisini sarsıyordu. Ailesine para göndermek mecburiyetinde olan gurbetteki vatandaşlar, sıhhi şartlardan uzak yaşamak durumunda kalarak yeterli kalori alamamakta ve güçsüz bir şekilde memleketlerine döndükten sonra da köyünde vereme yakalanmaktaydı. Bir de buna ailesinden uzak yaşamının manevi ıstırapı eklenince çekilmez bir hal alan gurbetçilik, öncelikle Rize'de engellenmeliydi. Bunun için Rize ziraatının mümkün olduğunca geliştirilmesi ve teşvik yoluyla nüfusun bir kısmının sahil bölgesinde boş bulunan arazilere yerleştirmesi bir seçenek olarak sunulmuştur. Bu noktada Başbakanlık tarafından 17 Şubat 1951 tarihli 2/324-8925 sayılı bir yazıyla¹⁷ Tarım Bakanlığı'na yönlendirilen talepler arasında, Rize'de halka toprak dağıtılması hususu da bulunuyordu. Bakanlığın cevabı, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”na göre Rize'de dağıtılacak arazi bulunamadı-

14 Rapor, Başbakanlıktan Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına 16.01.1951 tarihinde gönderilmiştir. BCA, 030.10/66.438.5, 02. 04.1951.

15 Rapor, Başbakanlıktan Gümrük ve Tekel Bakanlığına 14.01.1951 ve 18.01.1951 tarihli yazı ile gönderilmiştir. BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

16 22 Ekim 1950 Umûmî Nüfus Sayımı, s.9.

17 BCA, 030.10/66.438.5, 17.02.1951.

ğından burada bir “Toprak Komisyonu”nun oluşturulmasının düşünülmediği şeklinde olmuştur. Fakat Rize’nin iklim şartlarına uygun başka bir bölgede toprak dağıtımı yapılması halinde Rizeli çiftçilere orada toprak dağıtılabilecekti. Bu bağlamda da Bafra’daki çorak denilen mıntıka ile Çarşamba Ovası’nın ıslah edilerek toprağa ihtiyacı olanlara dağıtılması yönündeki taleplere olumlu yönde cevaplar verilmiştir.¹⁸

Rize’de gurbetçiliği engelleyecek yatırımların başında ve zirâî gelişmede ilk sırada “çay” yer alıyordu. Raporun bu bölümünden, 1950’li yılların başlarında Rize’de çay üretimi ile ilgili bilgiler edinilebilmektedir. Rize’de, 7 bin ailenin geçimini sağladığı ve bir buçuk milyon gelir elde edildiği belirtilen çay, 30 bin dekarlık bir alan kapsıyordu. Yıllık 856 ton yaş çaydan 200 ton kuru çay üretilmekteydi. Dört yıl sonra Rize’de çay tarımı ile geçinen ailelerin sayısının 12 bine yükselmesi beklentisi ifade edilirken bunun yeterli olmadığı, çay ekim alanlarının en az 60-70 bin dekara çıkartılması ve mevcut çay fabrikasının eksikliklerinin giderilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹ Çay ile ilgili bölümü değerlendiren Gümrük ve Tekel Bakanlığı’nın görüşü, öncelikle Rize’deki çaylıkların veriminin arttırılması gerektiği yönünde olmuştur. Büyük çay üreticisi olan ülkelerde tüm yıl ürün alındığından hektar başına yılda 800 kilo çay istihali yapılırken, Rize’de hektar başına sadece senenin bir kaç ayında 125 kilo çay üretilmekte olduğu vurgulanarak tesislerin, çaycı memleketlere göre geniş tutulmasının yararlı olacağı belirtilmekle birlikte, mevcut çaylıkların verimi arttırılmadan çay sahalarının genişletilmesinin doğru bulunmadığı ifade edilmiştir.²⁰ Bu hususta Tarım Bakanlığı’nın cevabı ise çay sahalarının ve çay fabrikasının genişletilmesi hususunda Rize ve Çoruh milletvekillerinin TBMM’ye bir teklif verdikleri şeklinde olmuştur.²¹

Raporda Pazar ilçesinde bulunan metruk haldeki elma fabrikasının çay fabrikası hâline dönüştürülmesi durumunda 3-4 milyon liralık gelir elde edilmesinin mümkün olabileceği belirtilmişti.²² Bakanlık, bu konuda tetkik yapılacağını ve sonucun bildirileceğini belirtmekle yetinmiştir.²³ Çayla ilgili değinilen bir diğer sorun, Rize çayının Doğu illerinde yeterince tanınmaması idi. Bu hususta raporda sunulan öneri, çayın ambalajlama, paketleme ve satış işlerinin, Rize il merkezinde yapılması

18 BCA, 030.10/66.438.5, 06.04.1951; BCA, 030.10/66.438.5, 19.02.1951.

19 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950.

20 BCA, 030.10/66.438.5.17, 29.03.1951.

21 5748 Sayılı Kanun ile ilgili bilgi kredi konusu ile ilgili dipnotta verilmiştir.

22 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950.

23 BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

olmuştur.²⁴ Fakat Bakanlık, otomatikleştiği için fazla işçi istihdamına gerek kalmadığından ambalajlama işinin İstanbul'dan alınarak Rize'ye naklinin uygun bulunmadığını bildirmiştir.²⁵ Son olarak yeni çaylık kuracak olanlara Ziraat Bankası'ndan kredi sağlanması talep edilmiştir. Bakanlık, Rize milletvekillerinin teklifi üzerine kabul edilen 5748 sayılı Kanun'la²⁶ çaylık kuracak olanlara Ziraat Bankası tarafından üç defa 100 liraya kadar faizsiz ikraz yapılması ve bu ikrazlara, mevcut çaylıklara ilaveten 35.000 dekar çay bahçesi kuruluncaya kadar devam edilmesinin kabul edildiğini bildirmiştir.²⁷

1950'li yıllara gelindiğinde Rize'ye sağladığı yarım milyon liralık gelirle narenciye ürünleri, halkın geçim kaynaklarının başında yer almaktaydı. Fakat 1949 yılında Rize'de üretilen portakalın %80'inin, mandalınanın %50'sinin ve limonun tümünün donarak yok olması sonucunda bu ürünlerden elde edilen gelirden büyük bir azalma olmuştu. Narenciyeciliğin Rize'de yeniden ihyası için öncelikli olarak üreticiye kredi sağlanması gerekmektedir. Kredi almak konusunda sorun yoktu fakat uzun vadede alınmak istendiği zaman tapu senedi talep ediliyordu. Oysa Rize'deki arazilerin çoğunluğu, anlaşmazlıklar ve varislerle ilgili problemler nedeniyle tapuya bağlanmadığı için üretici, bu hizmetten yararlanamıyordu. Bu sorunun çözümü için öncelikle ilde anlaşmazlıklara neden olan tapu işinin halledilmesi için tapulama kanununun Rize'de vakit geçirmeden uygulanması ve bu süreçte de bahçe sahiplerine, uzun vadeli kredi sağlanması önerilmiştir.²⁸ Tarım Bakanlığı'nın narenciyeciliğin geliştirilmesi için kredi olanaklarının arttırılmasına yönelik cevabı, bu talebin Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü'nün 22 Aralık 1950 tarihli ve 1501 sayılı genelgesi ile karşılandığı şeklinde olmuştur. Genelge ile dekar başına verilmekte olan 200 liralık tesis kredisi, 320 liraya çıkartılmış ve bakım kredisi de

24 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950.

25 BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

26 Bu Kanunla birlikte, Rize Milletvekilleri İzzet Akçal, Mehmet Mete, Osman Kavrak, Kemal Balta, Zeki R. Sporel ile Çoruh Milletvekili Mecit Bumin ve 3 arkadaşının Çay Kanununa ek kanun teklifleri kapsamında 27.03.1940 tarihli ve 3788 Sayılı Çay Kanununun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Değişiklikle birlikte çay bahçesinin her dekarı veya 100 ağacı için birer sene arayla 3 defada 100 liraya kadar faizsiz para ikraz edilecekti (4.maddenin "b" bendi) . Mevcut çay bahçelerine ilaveten 35 bin dekar yeni çay bahçesi kuruluncaya kadar 4. Maddenin "b" fıkrası gereğince, 3,5 milyon lirayı geçmemek üzere, Ziraat Bankası tarafından dağıtım yapılacaktı. *TBMM ZC*, B: 53, O:3, 27.02.1951, s. 1096; *Resmî Gazete*, S. 7748, 02.03.1951.

27 BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

28 BCA, 030.10/66.438.5-26, 28.10.1950.

dekar başına 10 lira arttırılarak 50 lira olmuştur.²⁹

Rize’de narenciye dışında elma, armut, erik başta olmak üzere birçok meyve yetiştirilmekteydi. Fakat Rize-Erzurum yolunun tamamlanmamış olması, bu meyvelerin ihracını zorlaştırmakta ve yok pahasına satılmalarına neden olmaktadır. Yine Rize, dut ağacı yetiştirilmesi ve ipek kozası üretimi için uygun bir bölge idi. 1950 yılına gelindiğinde bahçe kültürleri istasyonundan bir memur, ek olarak Rize’de bu işle ilgileniyordu. Oysa müstakil bir uzman tayin edilmesi ile bu alan, Rizeliler için uygun bir geçim kaynağı haline getirilebilirdi. Tarım Bakanlığı, ipek böcekçiliği ile ilgili olarak Rize çevresine müstakil olarak çalışacak bu konuda uzman bir memurun gönderilmesinin etüt edildiğini bildirmiştir.³⁰

Doğu Karadeniz Bölgesi’nin 1950 yılına gelindiğinde şüphesiz en önemli tarım ürünü mısırdır. Mısır bölge halkının can simidi ve geçim kaynağıdır. Tohumunun ıslah edilmemiş olması, gübresizlik başta olmak üzere birtakım sebeplerle mısır tarlalarından elde edilen üretim, 1950’li yıllara gelindiğinde azalmıştı. Bu durum, Rize için de geçerlidir. Nitekim raporda Rize’deki mısır üretiminin, istihlâkin ancak yarısına denk geldiğine vurgu yapılmıştır. 1950 yılında Rize’de mısır üretimi ile ilgili beklenti, 15-20 ton civarında olacağı yönündeydi.³¹ Durumun tetkik edilmesi ve önlem alınması için Rize Valiliği’nin, Samsun Tohum Islah İstasyonu Müdürlüğü’ne müracaat etmesine rağmen herhangi bir gelişme sağlanamamıştı. Bu noktada Valilik, hükümetten durumun araştırılmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Tarım Bakanlığı’nun cevabında, mısır ziraatına ehemmiyet verildiğini ve bu kapsamda Amerika’dan verimi arttıracak tohum çeşitlerinin getirildiği belirtilmişti.³² Gümrük ve Tekel Bakanlığı’nun konuya ilişkin cevabı ise daha önceki yıllarda olduğu gibi Karadeniz sahil şehirlerinin mısır ihtiyacının “Fındık Satış Kooperatifleri” aracılığıyla giderileceği ve stok yapılması için de hazırlığa başlandığı şeklinde olmuştur.³³

29 BCA, 030.10/66.438.5, 06.04.1951.

30 BCA, 030.10/66.438.5, 19.02.1951.

31 TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre Rize’de mısır üreticisi, 1938 yılında 4.000, 1947 yılında 24.000, 1949 yılında 28.000 lira gelir elde etmiştir. 1950 yılında 20.397 ton üretilen mısırdan elde edilen gelir 21.800 lira olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1938-1951 Zirâî Mahsul Fiyatları İstatistiği (Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar)*, Ankara 1952, s.15.

32 BCA, 030.10/66.438.5, 06.04.1951; BCA, 030.10/66.438.5, 25.05.1951.

33 BCA, 030.10/66.438.5, 02.04.1951.

Gereken önemin verilmesi hâlinde Rize ekonomisine katkı sağlayacak ürünlerden bir diğeri, Pazar ilçesinde yetiştirilen puro tütünüdür. 120 ton civarında puro tütünü üretilmekte fakat tütüne alıcı bulunamaması ve üreticinin kredi olanaklarından yoksun bulunması gibi nedenlerle istihsal arttırılamamaktaydı. Kurulan Tütüncüler Birliği'nin bu meseleyle alakadar olması durumunda Pazar'da yetiştirilen puro tütünü, Rize için önemli bir gelir kapısı olabilirdi. Raporun puro tütünü ile ilgili bölümü, Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Tarım Bakanlığı tarafından değerlendirilmiştir. Alınan cevaplarda, ürünün Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından ihracı yapılamadığından, puro tütünü üretiminin arttırılmasının uygun görülmediği belirtilmiştir. Fakat Tarım Bakanı Nedim Ökmen imzasıyla 12 Nisan 1951 tarihinde Başbakanlığa gönderilen yazıda, "Pazar İlçesi Tütüncüler Birliği"nin isteği ile puro tütünü yetiştiricilerine de usulleri dairesince Ziraat Bankası'ndan kredi verilmesi için Pazar ajansına gerekli talimatın verildiği bildirilmiştir.³⁴

Rize'de üretilen kendir, soya ve patates raporda yer verilen diğer tarım ürünleridir. Kendirin, önceki yıllarda bol miktarda Rize'de üretildiği fakat gittikçe yok olmaya yüz tuttuğuna dikkat çekilmiş³⁵ ve randımanının etüt ettirilmesi ve kârlı bulunması halinde de konunun ele alınması talep edilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın cevabı, kendir işinin Samsun Tohum İslah İstasyonu'nda etüt ettirildiği ve sonuca göre gerekli tedbirlerin alınacağı şeklinde olmuştur.³⁶ Raporda kilosu 30 kuruştan satılan ve Rize'de 500 ton üretildiği belirtilen soya fasulyesi ile özellikle Güneyce civarında çok iyi yetiştiği belirtilen ve yıllık 220 ton istihsalı yapılan patates³⁷

34 BCA, 030.10/66.438.5, 13.04.1951.

35 TÜİK verileri, gelir açısından bakıldığında, bu bilgiyi tam olarak doğrulamamaktadır. Çünkü 1937 yılında 40 200 hektar alana ekilen kendirden 40 ton ürün elde edilmiştir. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri (1934-1937)*, Yayın no:135, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939, s. 50. 1948 yılında 170 bin, 1949'da da 120 bin lira gelir elde edilmiştir. 1950 yılında ise toplam 92 ton üretilen kendirden Şubat ayında 130 bin, Mayıs ayında 140 bin, Ağustos ayında 180 bin ve Kasım ayında 150 bin liralık gelir elde edilmiştir. Görüldüğü gibi 1950 yılında gelir son üç yıla göre büyük miktarda artış göstermiştir. 1951 yılının Mayıs ayında tespit edilen gelir miktarı 200.000 liradır. *1938-1951 Zirâî Mahsul Fiyatları İstatistiği*, s.29.

36 BCA, 030.10/66.438.5, 06.04.1951.

37 Raporda muhtemelen bir yazım hatası yapılmıştır. Çünkü TÜİK verilerine göre 1950 yılında Rize'de 2.200 ton patates istihsalı yapılmıştır. 1950 yılında Şubat ayında 15.000, Ağustos ayında 10.000 ve Kasım ayında 15.000 lira olmak üzere, Rize'deki patates üreticisi toplam 40.000 lira gelir elde etmiştir. 1951 yılının Mayıs ayında patatesten sağlanan gelir 10.000 liradır. *1938-1951 Zirâî Mahsul Fiyatları İstatistiği*, s.28.

üzerinde durulması, gerekirse tohum yardımı yapılması gibi talepler mevcuttur. Bu konuda Tarım Bakanlığı'nın cevabı, 5254 Sayılı Kanun gereğince hububat dışındaki tohumluk yardımları için bakanlar kurulu kararı alınması gerektiği ve kanuna göre yardım için tabi afetler nedeniyle mahsulün en az % 40'ının zarar görmesi ve bu zararın tespit edilmesine bağlı bulunması dikkate alınarak patatesle ilgili tohumluk yardımının olağan şartlarda mümkün bulunmadığı şeklinde olmuştur. Soya ile ilgili olarak da Bakanlık, ülkede soya alanında sanayi bulunmaması, fiyat bakımından diğer ürünlerle rekabet edememesi gibi nedenlerle bu ürünün üretiminin asgariye indirildiğini belirterek talebin karşılanamayacağını bildirmiştir. Bununla birlikte Ordu ilinde ıslah edilmiş soya üretildiği ve isteyen çiftçilerin buradan tohumluk ihtiyaçlarını elde edebilecekleri bilgisi verilmiştir.³⁸

Tarım dışındaki iktisâdî faaliyetler kapsamında raporda, Rize'de toprak işleri, hayvancılık, ormanlar, madenler, balıkçılık ve sanayi, bankacılık, kooperatifçilik gibi konu başlıkları mevcuttur. Ormancılıkla ilgili verilen bilgiye göre Rize'de 61 bin hektar orman bulunuyordu.³⁹ Özellikle Güneyce bölgesindeki ormanlardan yararlanmak için bir plan hazırlanmış ve 20 bin metreküp kereste üretilebileceği anlaşılmıştı. Ayrıca Rize-Erzurum yolunun tamamlanması ile ormanların işletilmesinin sağlanması ve böylece Rize için önemli bir gelir kapısı oluşturulması, ileriye yönelik bir plan olarak raporda yer almıştır. İyidere ilçesinde bir kereste fabrikasında, Rize civarında bol miktarda orman olmasına rağmen, Bartın'dan getirilen tomrukların işlenmesinin bölge ekonomisine olumsuz yönde katkı sağladığına dikkat çekilmiştir. Rize Valiliği'nin, ildeki ormanların işletilmesine yönelik talebi, hem "Tarım" hem de "Gümrük ve Tekel" bakanlıkları tarafından değerlendirilmiştir. Tarım Bakanlığı'ndan verilen yanıt, yol ve çalışma durumuna göre ormanların hâlihazırda işletilmekte oldukları şeklinde olmuştur.⁴⁰ Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın cevabında da orman işleri ile ilgili olarak İyidere ilçesinde

38 BCA, 030.10/66.438.5, 06.04.1951; BCA, 030.10/66.438.5, 25.05.1951; BCA, 030.10/66.438.5, 19.02.1951.

39 Bu rakam TÜİK verileri ile örtüşmektedir. 1949-1950 ve 1951 yıllarında Rize'de 30.615 hektar orman bulunmaktaydı. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No:332, Ankara, s.249; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No:342, Ankara, s.265. 1939 yılı verilerine göre ise Rize'de 79.984 hektar orman bulunuyordu. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın no:328, Ankara, s.170.

40 BCA, 030.10/66.438.5, 25.05.1951.

bulunan Tekel Kereste Fabrikası'nın ihtiyacı olan tomruğun mücavir ormanlardan temininin mümkün olması halinde nakliye masraflarının azalmasının söz konusu olacağı belirtilmiştir. Bu durumda takriben 100 bin lira civarında bir tasarrufun sağlanması mümkün olabilecekti.

Raporda Rize çevresinde bol miktarda ve çeşitli balık bulunduğu belirtildikten sonra bunların, Rize-Erzurum yolu tamamlanmadığından Erzurum'a nakledilemedikleri için ilin önemli bir gelirden mahrum kaldığına dikkat çekilmiştir. Bu hususta öneriler, öncelikle Rize-Erzurum yolunun ikmal edilmesi ve bir "Balık Konserve Fabrikası"nın Rize'de kurulması olmuştur. Yılda yunus balığından 500 ton yağ üretildiği fakat bunun iptidai bir şekilde yapıldığı bilgisi de eklenerek Çayeli ve Pazar ilçelerinde balıkçılıkla ilgili kooperatifler kurulduğu bunların tüzüklerinin, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanması hâlinde faaliyete geçilebilecekleri bilgisi verilmiştir. Son olarak da Rize'de balıkçılığın geliştirilmesi için devletin yardımı ve rehberliği talep edilmiştir.⁴¹ Raporun bu bölümü, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından değerlendirilmiştir. Marshall Yardım Planı'nın tiraj haklarından yararlanılarak, 1949-50 yıllarında Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından ülkenin on bölgesinde soğuk hava, buz ve buz muhafaza tesislerinin kurulması kabul edilmişti. Bunlardan beşi, Karadeniz Bölgesi'nin Zonguldak, Ereğli, Samsun, Sinop ve Trabzon illerinde kurulacaktı. Görüldüğü gibi bu iller arasında Rize bulunmuyordu. Müzakereleri sonuçlanan 1950-51 programında, en fazla imkâna sahip bölgelerde konserve ve balıkyağı fabrikalarının kurulması için karşılık konulmuştur. Son olarak da Bakanlık tarafından Çayeli ve Pazar ilçelerinde kurulacak "Balıkyağı İstihsal Kooperatifleri"nin statüleri yetkinleştirilerek durum, 12 Aralık 1950 tarihli 6889-6891 sayılı yazılar ile Rize Valiliği'ne bildirilmiştir.⁴²

Valiliğin raporunda Rize'de 12 cins maden bulunduğu ve arama yapmak için 49 kişinin müracaat ettiği bilgisi verilmiştir. Madenlerle ilgili bölüm, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile İşletmeler Bakanlığı'na gönderilmiştir. İşletmeler Bakanlığı 21 Şubat 1951 tarihinde Başbakanlığa gönderdiği cevabında, Rize ilindeki manganez madeninin etüdünün Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından 1951 yılı iş programına alınacağını belirtmekle yetinmiştir.⁴³ Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın cevabından, Rize'de maden aranması ile ilgili Bakanlığa müracaatın yapıldığı, bun-

41 BCA, 030.10/66.438.5-4, 28.10.1950.

42 BCA, 030.10/66.438.5, 02.04.1951.

43 BCA, 030.10/66.438.5, 21.02.1951.

lardan elli dördünün neticelendirildiği ve dördünün de tetkik edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlık, ayrıca Valiliğin talebinin üzerine Rize'deki madenlerle ilgilenmesi için Maden Tetkik Arama Enstitüsü'ne bildirim yapıldığını bildirmiştir.⁴⁴

Raporda, Rize'deki Ziraat Bankası'na ilaveten tüccarların isteğiyle İş Bankası'nın da bir şubesinin açılması talebi vardır. Ayrıca burada verilen bilgiye göre Halk Bankası'nın bir şubesinin açılması için etütler yapılmaktaydı. 500 bin liralık sermaye temini halinde bu bankanın şubesinin, Rize'de faaliyete geçirilmesi planlanmıştır.⁴⁵ Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın konuya ilişkin cevabı, İş Bankası'nın bir şubesinin Rize'de açılması için girişimler yapıldığı şeklinde olmuştur.⁴⁶

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Rize Valiliği'nin şehrin ekonomisi ile ilgili belli başlı taleplerini, başta çay olmak üzere tarım, balıkçılık ve sanayinin geliştirilmesi, Rize'de bir banka açılması ve maden aramaları yapılması oluşturmuştur. Tarım, Ekonomi ve Ticaret ve Gümrük ve Tekel bakanlıklarına bu talepler gönderilmiştir. Cevaplardan bölgede balıkçılığa büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Rapor da dikkat çekilen hususlardan birisi Rize'de üretilen ürünlerin, yol durumunun müsait olmaması sebebiyle ihracının yeterince yapılamamasıdır. Özellikle Rize-Erzurum yolunun tamamlanması, bu yöndeki sorunların büyük kısmının çözümü olarak görülmüştür. Bayındırlık konusunda il ve köy yolları, Rize-Erzurum yolu ve iskelelerle ilgili Rize Valiliği'nin taleplerine, Bayındırlık Bakanlığı tarafından, karşılanmalarına dair, genellikle olumlu yanıtlar verilmiştir.

5.1.3. Bayındırlık İşleri ve Bayındırlık Bakanlığı'ndan Alınan Cevaplar

Rize Valiliği'nin raporunda, yol işleri, hidroelektrik tesisleri ve iskelelerle ilgili bilgi verilmiş ve bu hususlarda bazı taleplerde bulunulmuştur. Bu bölümün değerlendirilmesi sonucunda yol işleri, iskeleler ve hidroelektrik santral konularında görüşlerini bildiren Bayındırlık Bakanlığı, cevabını 29 Mart 1951 tarihinde Başbakanlığa iletmiştir.⁴⁷

Valiliğin raporunun bayındırlık kısmını ilgilendiren kısmında öncelikle Rize civarındaki ve Rize-Erzurum arasındaki yolların durumu hak-

44 BCA, 030.10/66.438.5, 02.04.1951.

45 BCA, 030.10/66.438.5-4, 28.10.1950.

46 BCA, 030.10/66.438.5, 02.04.1951.

47 Rapor 18.01.1951 tarihli 168/2-171 sayılı bir yazı ile Başbakanlık tarafından Bayındırlık Bakanlığı'na gönderilmiştir. BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

kında bilgi verilmiştir. Rize ile Fındıklı arasındaki 89 kilometrelik yolun tamamlandığı ve üzerinde köprüler inşa edilmekte olduğu verilen bilgiler arasındadır. Rize-Erzurum arasındaki yolun tamamlanması halinde 200 km yol ile Rize'nin Erzurum'a bağlanması ve Rize çayı başta olmak üzere birçok ürünün kolayca nakledilebilmesi planlanmaktaydı. Oysa yol tamamlanmadığı için Rize'den hareket eden araçlar, 400 km bir yol giderek Erzurum'a ulaşıyordu. 50 kilometresi yapılan Rize-Erzurum yolunun, Rize il kısmında kalan 70 km mesafenin de destek verilmesi halinde iki yıl içerisinde tamamlanması öngörülmekteydi.

İl yollarının durumu ile ilgili verilen bilgilerden bu yıllarda Rize'de ulaşım olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. İl Özel İdaresi'nin durumu, bu yolların istenildiği gibi yapımına müsait olmadığı için devletten, başta vasıta ve mühendis olmak üzere, yardım beklenmekteydi. Çünkü köy yolları ile ilgili planlar yapıp güzergâh tespiti çalışmaları sürmekle birlikte bölge, çok arızalı ve engebeli olduğu için, devlet desteği olmadan sadece köylünün çabasıyla, bu yolların yapımı mümkün gözükmüyordu. Bu noktada hem devletten destek beklendiği belirtilmiş hem de imece mükellefiyetini yerine getirmeyen köylü vatandaşın rayiçe göre para alınmasının köy kanununa eklenmesi talep edilmiştir.⁴⁸ Bayındırlık Bakanlığı'nın yol işleri ile ilgili cevabı, İspir-Rize yolunun, devlet yolları içine alındığı ve bu yol üzerinde 1950 yılında olduğu gibi 1951 yılında da çalışmaların sürdürüleceği⁴⁹ şeklinde olmuştur. İl yollarının da devlet yolları içerisine alınması ve bir program dâhilinde bu yolların yapılması Bayındırlık Bakanlığı tarafından uygun görülmüştür. Son olarak Bakanlık tarafından sağlanacak teknik ve malzeme yardımlarıyla köy yollarının da bir program dâhilinde ve mahallî idarelerce yapılmasının kabul edildiği belirtilmiştir.⁵⁰

Bayındırlık Bakanlığı'na tevdi edilen bir diğer konu Rize'deki iskelelerdir. Harap bir durumda bulunan Rize, Pazar ve Çayeli iskelelerinin tamirlerinin veya yeniden inşalarının, mevcut olanaklarla özel idareler ve belediye tarafından yapılması mümkün gözükmüyordu. Bu sebeple de devletten yardım talep edilmişti.⁵¹ Programa dâhil edilen Pazar iske-

48 BCA, 030.10/66.438.5-5, 28.10.1950.

49 Bakanlığın cevabında "geçen yıl olduğu gibi bu yıl da" ibaresi geçmektedir. Cevap 1951 yılında verildiğine göre kast edilen yıllar 1950 ve 1951 olduğu için metinde bu şekilde kullanılmıştır.

50 Rapor 18.01.1951 tarihli 168/2-171 sayılı bir yazı ile Başbakanlık tarafından Bayındırlık Bakanlığı'na gönderilmiştir. BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

51 BCA, 030.10/66.438.5-5, 28.10.1950.

lesinin, 1951 yılı içerisinde inşasının başlaması planlanmaktaydı. Çayeli iskelesi ise programa alınmamıştı, tasarruf sağlanması halinde gündeme gelmesi düşünülmekteydi. Bayındırlık Bakanlığı'nun cevabı Rize Valiliği'ne ulaştıktan sonra Rize Valisi Nazım Üner tarafından 15 Kasım 1951 tarihinde Başbakanlığa gönderilen bir yazıda, konuya dair birçok taleplerinin karşılandığı belirtilmiştir. Buna göre Rize iskelesinin 1951 yılı içerisinde ele alınması, bakanlar kurulu tarafından onaylanmış ve inşası için çalışmaların başladığı bildirilmiştir. Ayrıca programa dâhil edilen Pazar iskelesinin de 1951 yılında yapımına başlanacağı ve tasarruf sağlanması halinde Çayeli iskelesinin durumunun da inceleneceği belirtilmiştir. Fakat Pazar ve Çayeli iskeleleri, bütçe imkânları yetersiz olduğundan 1951 yılı programına alınmamıştır. Bu gelişmeler üzerine Rize Valiliği, Başbakanlığa gönderdiği 15 Kasım 1951 tarihli yazısında Pazar ve Çayeli ilçelerinde iskele bulunmamasından doğan güçlüklerle dikkat çekmiş ve 1952 yılı bütçesinin tanzim edilirken bu hususun dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁵²

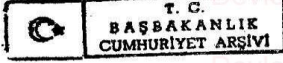
52 BCA, 030.10/66.438.5, 15.11.1951; BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

T.C.
Rize Valiliği
Yazı İşleri
Sayı

688

Başbakanlık Yüce Katına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

25/Mayıs/951 gün ve Başbakanlık yazı işleri ve Sicil Müdürlüğü 2025/6-1693 sayılı buyrukları karşılığıdır.

Rize İl'inin ihtiyaçları hakkında Sayın Başbakan'a sunulan rapor üzerine Bakanlıklardan alınan cevaplar emirleri vechile ilgililere duyurulmuş ve notlarda işaret olunan hususların büyük bir kısmının yerine getirildiği memnuniyetle müşahade olunmuştur.

Raporumuzun Bayındırlık kısmına verilen cevapta; Rize İskelesinin 951 yılı içinde ele alınması Bakanlar kurulunca onandığı ve Pazar iskelesinin programa dahil olup 1951 yılında inşasına başlanacağı ve tasarruf sağlandığı takdirde Çayeli iskelesi durumunun da inceleneceği işaret buyrulmaktadır.

Rize İskelesi inşaatı müteahhide ihale edilmiş ve işe başlanmış ve hızla devam etmekte bulunmaktadır.

Pazar ve Çayeli İskelelerine bütçe imkanlarının müsait bulunmamasından 1951 yılında ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu ilçelerimizde iskele bulunmaması, ulaştırma bakımından müşkülât doğurmakta ve Vatandaşların her bakımdan mağdur olmalarına sebep olmakta ve ilçeleri teftişlerimde yukarıdaki vaitlar hatırlatılmaktadır.

1952 yılı bütçesinin tahzim edilmekte olduğu bu sıralarda bu iskelelerin inşaatına kâfi ödeneğin bütçeye konulmasına yüksek buyruklarını saygılarımla arz ederim.

2- Cevaben Yüksek Başbakanlığa ve gereği için Bayındırlık Bakanlığına arz edilmiştir. 15/11/951

Rize Valisi
Nazım Üner

23. 11. 1951

-33-

030	10		66	438	5
-----	----	--	----	-----	---

VAZİ
23. XI. 951 4783

76-150
22-11-1951 7042

20347

Bayındırlık işleri kapsamında Rize'de bir hidroelektrik santralinin yapılması bu çerçevede de şehrin elektrik sorununun çözülmesi, bu dönemde üzerinde önemle durulan konulardan birisi olmuştur. Valiliğin raporunda Taşlıdere mevkiinde 200 beygir gücünde enerji üretimi yapacak

kapasitedeki hidroelektrik santralının, il merkezi ile birlikte Çayeli ilçesi ve üç bucağı ışığa kavuşturacağı ve başta balık olmak üzere sanayi tesislerinin gelişimine büyük katkı sağlamasının planlandığı belirtilmiştir. Bu noktada İller Bankası'nın yardımı ile bir an önce Taşlıdere Hidroelektrik Santrali'nin yapımına başlanması talep edilmiştir.⁵³ Bayındırlık Bakanlığı'nın konuya ilişkin cevabı, Rize ve civarına elektrik vermesi planlanan Taşlıdere Hidroelektrik Santrali'nin projesinin Rize Belediyesi tarafından müteahhide ihale edildiği ve 1951 yılının Nisan ayında bu projenin tamamlanacağı şeklinde olmuştur.⁵⁴

5.1.4. Eğitim-Sağlık İşleri ve Milli Eğitim ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarından Alınan Cevaplar

Rize Valiliği'nin raporunun eğitimle ilgili bölümü, 18 Ocak 1951 tarihli 168 numaralı bir yazı ile Millî Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁵⁵ Raporda öncelikle Rize'deki eğitim durumu ile ilgili bilgiler verilmiş ve ilde bir lise açılması talep edilmiştir. Verilen bilgilere göre Rize'de 147 okul bulunmaktaydı. Köylerde okul çağında 23 bin çocuk mevcut olup, bunların sadece 14 bini okula gidiyordu.⁵⁶ Güneyce dışındaki tüm ilçelerde ortaokul mevcuttu⁵⁷ ve il merkezinde Yapı Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü ve Akşam Kız Sanat Okulu faal hâldeydi. Rize'nin eğitim hayatındaki en büyük eksiklik, ilde bir lisenin bulunmamasıydı. Bu açığın giderilmesi için de incelemelerde bulunması amacıyla bir milli eğitim müfettişi, Rize'ye gönderilmesi için girişimde bulunulmuştu. Bunun dışında nüfusa göre yetersiz kalan şehir ve köylerdeki okullara yenilerinin eklenmesi ve köylere ilkokul yapımında, kadınların kapsam dışı tutulması, köylünün gurbette olması gibi sebeplerden dolayı, imece mükellefiyetinin kaldırılması eğitimle ilgili raporda yer alan diğer taleplerdi.⁵⁸

53 BCA, 030.10/66.438.5, 15.11.1951.

54 BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

55 BCA, 030.10/66.438.5, 27.02.1951.

56 1950-51 ders yılı verilerine göre Merkez, Çayeli, Güneyce ve Pazar ilçelerinde toplam 14119 öğrenci ilkokullarda eğitim görmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdüriyeti, *Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1950-1951)*, Yayın No: 346, Ankara, s.244.

57 Raporda "Bir ilçe" tabiri geçmektedir. Eğitim istatistikleri üzerinde yaptığımız araştırma sonucundabu yıllarda sadece Rize'nin Güneyce ilçesinde ortaokulun mevcut olmadığı bilgisine ulaştık. 1950-51 ders yılında Rize'deki Resmi Ortaokullara 15'i kız olmak üzere toplam 188 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdüriyeti, *Millî Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim (1950-1951)*, Yayın No: 347, Ankara 1951, s.6.

58 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s.5-6.

Kuruma ulaştıktan sonra raporun eğitimle ilgili bölümü, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hızlı bir şekilde değerlendirilmiş ve Bakanlığın cevabı, 27 Şubat 1951 tarihinde Başbakanlığa bildirilmiştir.⁵⁹ İlk olarak ders aracı ve öğretmen eksikliği nedeniyle 1950-51 ders yılında hiçbir ilde lise açılmadığı belirtilerek, Rize’de lise açılması talebine olumsuz cevap verilmiştir.⁶⁰ İncece mükellefiyetinin kaldırılması ile ilgili olarak, 5210 Sayılı Kanun’un mükellefleri bizzat çalışmak mecburiyetinde bırakmadığı, bedelinin ödenmesi koşuluyla da sorumluluklarını yerine getirebilecekleri hatırlatılarak bütçe mülahazasıyla kaldırılmasının “şimdilik” düşünülmediği yönünde görüş bildirilmiştir. Son olarak da şehir ve kasabalardaki ilkokul binalarının yapımının özel idare bütçelerine bırakıldığı belirtilerek ileride oluşabilecek sorunların önünü almak için okul ihtiyaçlarının tespitine dair çalışmaların yaptırılmakta olduğu bilgisi verilmiştir.⁶¹

Raporun bu dönemde Rize’deki temel sağlık problemleri hakkında bilgi veren ve bunların giderilmesine yarayacak talepleri içeren bölümü, 18 Ocak 1951 tarihli 6-171/168 numaralı bir yazıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na gönderilmiş ve Bakanlık cevabını, 24 Mart 1951 tarihinde Başbakanlığa bildirmiştir.⁶² Bu kısımda ilk olarak Rize’deki belli başlı sağlık sorunlarına dikkat çekilmiştir. İlde 40 yataklı, sıhhi bakımdan elverişli bulunmayan bir hastanenin mevcut olduğu ve yeni hastane binasının bir yıl içerisinde tamamlanması için tahsisat gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶³ Rize’ye yeni hastane binasının inşa edilmesi isteğine Bakanlığın yanıtı, Rize Devlet Hastanesi’nin yapımına devam edildiği ve inşaatın tamamlanması için 1951 yılı bütçesine 341.061 lira ödenek konulduğu şeklinde olmuştur.⁶⁴

Raporda, İstanbul’da Kuyumcu Hasan Örnek’in yaptığı bağışın İstanbul Ticaret Mahkemesi’nde sonuca bağlanması için Sağlık Bakanlığının takipçi olması yönünde bir talep yer almaktadır.⁶⁵ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının verdiği yanıtın konuya dair ayrıntılı bilgi edinilebilmektedir. Buna göre İstanbul’da Kapalıçarşı’da kuyumcu olan Hasan Örnek’in vefatından sonra açılan vasiyetnamesinde terekesinin mevcudu olarak gösterdiği 225.000 liranın, mahfuz hisseleri çıkarıldıktan son-

59 BCA, 030.10/66.438.5, 27.02.1951.

60 BCA, 030.10/66.438.5, 27.02.1951.

61 BCA, 030.10/66.438.5, 27.02.1951.

62 BCA, 030.10/66.438.5, 24.03.1951.

63 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s. 6.

64 BCA, 030.10/66.438.5, 24.03.1951.

65 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s. 6.

ra Rize Hastanesi'ne, bu mümkün olmazsa yapılacak hastaneye bağlı bir pavyonun inşasında kullanılmasını vasiyet etmişti. Fakat Örnek'in mirasçılarının, vasiyetnameye itiraz etmeleri üzerine İstanbul Ticaret Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Bakanlıktan alınan cevap, Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü tarafından davanın takip edildiği şeklinde olmuştur.⁶⁶

Bu dönemde Rize'de "Kancalı Kurt (Necator)"⁶⁷ hastalığı önemli bir sağlık sorunudur. Raporda ilaç tedavisinin, bu hastalıkla mücadelede yetersiz kaldığı belirtilerek, hastalığı ortaya çıkartan sebeplerin yok edilmesi için devletten yardım talep edilmiştir. Belirtilen sebeplerden, bu dönemde Rize'de insan pisliğinin tarlalarda gübre olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunu engellemek için Rize'ye bol miktarda sun'î gübre gönderilmesi, fakir ailelere ucuz ayakkabı temin edilmesi öncelikli tedbirler olarak sunulmuştur. Rakam verilmemekle birlikte Rize'de verem hastalığının da oldukça yaygın olduğu raporda belirtilen bir başka ayrıntıdır. Bakanlık, birçok hastalığın meydana gelmesine neden olan insan gübrelere tarlalarda kullanılması uygulamadan vazgeçilmesi için gerekli faaliyetlerde bulunulduğunu bildirmiştir. Halka konferanslar verilmesi, broşürler ve afişler dağıtılarak açık kanalizasyonların kapatılması bu noktada Bakanlığın faaliyetleri arasındadır. Son olarak da insan gübresi kullanımından vazgeçilmesi için Rize'ye bol miktarda sun'î gübre gönderilmiştir.⁶⁸

Genel bir değerlendirmeye Rize Valiliği'nin raporunun Millî Eğitim Bakanlığı'na yönlendirilen kısmında, ilde bir lise açılması, eğitim kurumlarının inşası için halka getirilen imece mükellefiyetinin kaldırılması ve Rize'de yeni ilkokulların faaliyete geçirilmesi olmak üzere eğitimle ilgili talepler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlardan lise açılması ve imece mükellefiyetlerinin kaldırılması hususlarında olumsuz görüş bildirilmiştir. Sağlık konusunda Rize'de başta kancalı kurt hastalığı olmak üzere önemli sorunlar, özellikle de hijyen yönünden insan hayatını tehlikeye atabilecek uygulamalar mevcuttur. Bunların giderilmesi konusunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, gerekli girişimlerin yapılmakta olduğu veya yapılacağını bildirmiştir.

66 BCA, 030.10/66.438.5, 24.03.1951.

67 Raporda "Nakator", Bakanlığın cevabında ise "Nekatoryaz" olarak geçmektedir.

68 BCA, 030.10/66.438.5, 28.10.1950, s. 6.

5.2. RAPORA VE 1927-1950 YILLARI ARASINDA YAPILAN NÜFUS SAYIMLARINA GÖRE RİZE NÜFUSU

Rize Valiliği'nin raporunda Rize'nin nüfusu ile ilgili bilgiler, ilin ekonomik durumu başlığı altında verilmiştir. Rize'nin 266 bin nüfusu olduğu ve kilometrekareye 100 kişinin isabet ettiği belirtilmiştir.⁶⁹ Fakat raporda verilen bilgilerle, nüfus sayımlarından elde edilen veriler örtüşmemektedir. Bu noktada 1927, 1935, 1940, 1945 ve 1950 yıllarında yapılmış olan nüfus sayımlarında Rize'nin nüfusu ile ilgili bilgi vermek yararlı olacaktır. Böylece 1933 yılında idarî taksimatında yapılan değişikliklerin ilin nüfus oranına yansımaları da görülebilecektir.

Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 27 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. Bu sayımda Merkez, Atina ve Hopa kazalarından oluşan Rize ilinin nüfusunun, 99.719'u kadın olmak üzere, toplam 171.663 kişi olduğu tespit edildi. Rize'nin kazaları içerisinde en yoğun nüfusa sahip olan Merkez'de 58.159'u kadın, 41.571'i erkek olmak üzere toplam 99.720, Atina'da (Pazar) 41.626 ve Hopa'da da 30.317 kişi yaşamaktaydı.⁷⁰

Cumhuriyet döneminde ikinci nüfus sayımı, 20 Ekim 1935 tarihinde, yapılmıştır. 20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2197 Sayılı "Bazı vilâyetlerin ilgası ve bazılarının birleştirilmesi hakkında" Kanun'un ikinci maddesi ile Artvin ve Rize vilâyetleri birleştirilmiş ve merkez Rize olmak üzere Çoruh vilâyeti oluşturulmuştu.⁷¹ Doğal olarak iki yıl sonra yapılan nüfus sayımındaki sonuçlarda, bu idarî düzenlemenin etkisi olmuştur. 1935 sayımına göre Çoruh vilâyetinin Merkez kazası olan Rize'nin toplam nüfusu, 111.084 kişiden oluşmaktaydı. Bunun 65.432'si kadın, 45.652'si de erkekti. Merkez kazasına bağlı Merkez nahiyesi, 20.868'i kadın olmak üzere, toplam 35.076 kişi ile en fazla nüfusa sahipti. Mapavri (Çayeli), 18.437 kişi ile nüfus yoğunluğu bakımından, Merkez'den sonra ikinci sırada gelmekteydi. Diğer nahiyelerin nüfusları ise yoğunluğa göre çoktan aza doğru şöyle sıralanıyordu: İkizdere 13.668, Gündoğdu 13.165, Karadere 10.136 ve İyidere 5.885.⁷²

69 Rapor, Başbakanlıktan Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na 14.01.1951 ve 18.01.1951 tarihli yazı ile gönderilmiştir. BCA, 030.10/66.438.5, 29.03.1951.

70 Atina'nın toplam nüfusunun 25.311'i kadınlardan ve 16.315'i de erkeklerden oluşmaktaydı. Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü, *27 İlk Teşrin /Ekim 1927 Umûmî Nüfus Tahriiri*, Yayın No: 1196, Ankara 1927, s. 15.

71 *Resmî Gazete*, Sayı: 2411, 27. 05.1933; TBMM Arşivi, *Kanunlar-Kararlar*, "Bazı vilâyetlerin ilgası ve bazılarının birleştirilmesi hakkında Kanun", Numara: 2197, Kabul Tarihi: 20.05.1933, s.339.

72 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin/Ekim 1935*

Bugün Rize'ye bağlı bir ilçe olan Pazar, idarî taksimattaki düzenlemeden sonra, Çoruh vilâyetine bağlı, Ardeşen ve Hemşin nahiyelerinden oluşan, bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştı. 1935 yılı nüfus sayımına göre Pazar'ın nüfusu 28.650'si kadın, 19.807'si erkek olmak üzere toplam 48.457 kişiden oluşmaktaydı. Kazaya bağlı iki nahiyenin nüfus dağılımı ise Ardeşen'in, 9409'u kadın, 7036'sı erkek, 26.633 ve Hemşin'in 6715'i kadın, 3933'ü erkek, toplam 10.648 şeklindeydi.⁷³

1935 yılı nüfus sayımından birkaç ay sonra 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen "Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeye aid kadrolar hakkında" 2885 Sayılı Kanun ile Rize'nin idarî taksimattında yine bir değişiklik daha yapıldı. Kanun'un ikinci maddesiyle Artvin merkez olmak üzere Çoruh vilâyeti adı altında yeniden bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve bu vilâyetin Rize ve Pazar kazalarından oluşan kısmı, Rize vilâyeti olarak teşkilatlandırılmıştı.⁷⁴ Bu idari düzenlemeden sonra 20 Ekim 1940 tarihinde yapılan nüfus sayımında Merkez kazasına bağlı Gündoğdu, İkizdere, İyidere, Karadere ve Mapavri nahiyelerinin toplam nüfuslarının 120.411 olduğu, bu nüfusun 69.80'inin de kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ardeşen ve Hemşin nahiyelerinin bağlı bulunduğu Pazar ilçesinin toplam nüfusu ise 52.353 kişiden ibaretti. Rize'nin toplam nüfusu 172.764 olup, bunun 100.205'ini kadınlar oluşturmaktaydı. İstatistiklerde şehir ve köy nüfusu arasındaki dengesizlik dikkat çekicidir. 1940 sayımına göre Rize'nin toplam nüfusundan sadece 16.940 kişi şehir ve kasabalarda yaşamaktaydı. Geriye kalan 155.824 kişi ise nahiyeye ve köylerde bulunuyordu. Kadın nüfusu, erkek nüfusundan fazlaydı. Fakat şehir ve kasabalarda kadın-erkek nüfusu arasında bariz farklılıklar bulunmuyordu. Örneğin 1940 yılında Rize'nin şehir ve kasabalarında yaşayan halkın 8.789'u kadın, 8.151'i ise erkek nüfustu.⁷⁵

21 Ekim 1945 tarihinde yapılan nüfus sayımı verilerine göre Rize'nin toplam nüfusu 171.929'dur. İlin nüfus yoğunluğu ise % 47'dir. Nüfusun çoğunluğunu 99.692 kişi ile yine kadınlar oluşturmaktadır.⁷⁶ Toplam nü-

---

Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilâyeti, Cilt: 15, Sayı: 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s.5-6.

73 *1935 Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilâyeti*, s.6.

74 *Resmî Gazete*, Sayı: 3197, 04.01.1936; *TBMM Arşivi, Kanunlar-Kararlar*, "Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeye aid kadrolar hakkında Kanun", Numara: 2885, Kabul Tarihi: 25.12.1935, s.117.

75 Devlet İstatistik Enstitüsü, *20 İlkteşrin/Ekim1940 Genel Nüfus Sayımı (Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzey ölçü)*, Numara:1285, s.525.

76 Devlet İstatistik Enstitüsü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (il, ilçe, bucak ve muhtarlık-*

fusu 68.125 kişiden oluşan Merkez ilçesi, 14.186 kişi ile şehir nüfusunun en yoğun yaşadığı yerdir. Merkez'den sonra Rize'de en yoğun nüfusun olduğu ilçe, 51.483 kişi ile Pazar'dır. Pazar'ı 34.564 kişiden oluşan nüfusu ile Çayeli takip etmektedir. Rize ilçeleri içerisinde en az nüfusa sahip Güneyce'de (İkizdere) ise 17.757 kişi yaşamaktaydı. Güneyce aynı zamanda 1.611 kişi ile il kapsamında şehir nüfusunun en az olduğu ilçedir. Şehir nüfusunun azlığı bakımından Güneyce'yi, 1.823 kişinin yaşadığı Pazar takip etmektedir. Çayeli'nin 6.084 kişilik şehir nüfusunun, 3.576'sı kadın, 2.508'i erkektir. 1945 sayımı verilerine göre kilometre kareye (km²) düşen insan sayısı bakımından Rize'de en yoğun nüfus, Merkez ilçesinde bulunmaktaydı. Rize ilçeleri, nüfus yoğunlukları bakımından çoktan aza doğru şöyle sıralanıyordu: Merkez ilçesi % 132, Çayeli %72, Pazar %31, Güneyce %18.⁷⁷

1950 yılına gelindiğinde Merkez, Çayeli, Güneyce ve Pazar olmak üzere dört ilçe teşkilatı ve bunlara bağlı 13 bucak teşkilatının bulunduğu Rize'de beş yıl içinde, yeni ilçe ve bucak teşkilatlarının kurulmasıyla, idarî olarak önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.⁷⁸ 22 Ekim 1950 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 181.512'ye yükselen Rize'de nüfus yoğunluğu da % 50 olmuştur.⁷⁹ 1950 yılında Rize'nin nüfusu ile ilgili veriler tabloda gösterilmiştir.

---

lar itibarıyla nüfus miktarı ve yüzey ölçü), Yayın No:1287, s. V; T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Yayın no: 1286, Cilt:65, Ankara 1950, s.25; Devlet İstatistik Enstitüsü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (il, ilçe, bucak ve muhtarlıklar itibarıyla nüfus miktarı ve yüzey ölçü), Yayın No:1287, s.V.

77 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (il, ilçe, bucak ve muhtarlıklar itibarıyla nüfus miktarı ve yüzey ölçü), s. XXI.

78 İdarî teşkilatta yapılan düzenleme ve değişiklikler, I. bölümde ilgili başlık altında verilmiştir.

79 T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Umûmî Nüfus Sayımı (Vilâyet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibarıyla Nüfus), Yayın No:359, Ankara, 30 Mart 1951, s.9.

Tablo 38. 22 Ekim 1950 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Rize⁸⁰

İlçeler	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam	Nüfus Yoğunluğu %
Merkez	15 067	56 763	71 830	139
Çayeli	6 348	29 822	36 170	76
İkizdere	2 215	16 797	19 012	19
Pazar	1 970	52 530	54 500	33
Rize Toplam	25 600	155 912	181 512	50

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, s.24.

1927, 1935, 1940, 1945 ve 1950 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında temelde idari teşkilatta yapılan düzenlemelerden kaynaklı olarak Rize'nin nüfusunda değişiklikler meydana gelmiştir. 1950 nüfus sayımındaki veriler, 1945'le kıyaslandığında yaklaşık on bin kişiye yakın bir nüfus artışının olduğu görülmektedir. Bunda bilhassa çay tarımının başlaması ile gurbetçiliğin gittikçe azalmasının ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devletin nüfusun arttırılması yönündeki politikaların Rize iline olumlu yansımalarının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan sayımlarda dikkat çeken bir diğer husus, kadın nüfusunun erkeklere göre fazlalığıdır. Bunun en önemli sebebi, ülke genelinde olduğu gibi Rize'de de I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında cephede mücadele eden erkek nüfusun azalmış olması dolayısıyla uzun süren savaşların nüfus üzerindeki etkisinin sürmesidir.

80 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu)*, Yayın No: 410, İstanbul 1961, s.24.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Resmi Yayınlar¹

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhuriyet Halk Partisi Arşivi

İstatistik Kurumu Yayınları

Kanunlar-Kararlar

Resmi Gazete

Rize Adliye Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Çoruh

Hakimiyet-i Milliye

Halk

Hürriyet

İstikbal

Rize

Rize Kültür

Servet-i Fünûn

Tan

Türk Yurdu

Ulus

Ülkü

Vakit

Yeni Ay

Yeniyol

Zafer

Zümrüt Rize

---

1 Arşiv, resmi ve sürelî yayınlarda kullanılan belgeler metin içerisindeki dipnotlarda verildiği için kaynakça kısmında sadece isim olarak belirtilmişlerdir.

Diğer Yayınlar (Araştırma eserler, yıllıklar, tezler, elektronik kaynaklar)

1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, İzahnameli Trabzon Paftası, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Yayınları, Ankara 2002.

1923-1948 CHP 25 Yıl, Ankara 1948.

1935 Nüfus Sayımı, Çoruh Vilâyeti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1936.

1938 Ziraat Kongresi, Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1938.

1967 Rize İl Yıllığı

AK, Orhan Naci, "Rize'nin Yönetim Tarihi", *1. Rize Sempozyumu* 16-17-18 Kasım 2006.

AK, Orhan Naci, *Rize Tarihi*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000.

AKANDERE, Osman, "1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup'un Yapısı ve İşlevi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, (2000), s. 305-326.

AKDAĞ, Menderes, *Türkiye'de Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde İlin Sosyal ve Ekonomik Şartları Işığında Aydın'da Siyaset (1946-1950)*, Aydın, 2008.

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul 2001.

AKSAN, Ahmet İhsan. "Tansiyon", *Rize*, 19 Ağustos 1939.

AKTAN, Reşat, *Rize'de Çay*, Çankaya Matbaası, Ankara 1946.

AKYÜZ, Kenan, *Türk Ocakları*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1993.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Dünden Bugüne Trabzon Basını 1869-2009*, Ankara 2010.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960)*, Ankara 2004.

ALYOT, Halim. *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, No:1, Ankara 2008.

APAN, Ahmet, *Türkiye'de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

ARAL, İ. Okay, Şengör, A. M. Celal ve GÖRÜR Naci, "Karadeniz'in Açılması ve Bunun Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkisi", *Jeofizik*, İstanbul 1994.

ARICI, Muzaffer, *Her Yönüyle Rize*, Ankara 1993.

- ARSLAN, Zehra, "Rize Türk Ocağı (1924-1931), *Türk Yurdu*, Sayı: 309 (Mayıs 2013).
- ARSLAN, Zehra: "Trabzon Türk Ocağı'nın Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:178, 2009.
- ARSLAN, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem 1957-1960*, C.3, No: 156, Ankara 2013.
- ASLAN, Zehra, "Cumhuriyet Döneminde Trabzon Limanı'nın Gelişimine Bağlı Olarak Trabzon'a Demiryolu Yapma Girişimleri", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II, Yay. Haz. Erdem Ünlen, Ankara 2017.
- ASLAN, Zehra, *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.
- ASLAN, Zehra, Yel Selma, "Atatürk Döneminde Trabzon-Tebriz Transit Yolu (1923-1938)", *Turkish Studies*, Mart, 2018.
- ATALAY, İbrahim ve MORTAN, Kenan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, Genişletilmiş 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003.
- ATALAY, İbrahim, *Uygulamalı Hidroğrafya*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:38, İzmir 1986.
- ATALAY, İbrahim, *Uygulamalı Klimatoloji*, Meta Basım Matbaacılık, İzmir 2010.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, ATAM Yayınları, Ankara 2006.
- Âtilâ Kemal, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Tuğla ve Tablet Çaylar", *Rize*, 22 Haziran 1940.
- Âtilâ, Kemal, "Rize Halkına Faydalı Bilgiler Yapılmış Çayların Tasnifi", *Rize*, 8 Haziran 1940.
- Âtilâ, Kemal, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Avrupa Usulü Üzere Yeşil Çay Yapılması", *Rize*, 13 Temmuz 1940.
- Âtilâ, Kemal, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Biyolojisi ve Çay Kimyası", *Rize*, 18 Mayıs 1940.
- Âtilâ, Kemal, "Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Harmanları", *Rize*, 26 Haziran 1940.
- AYBARS, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*, C.1-2, İzmir 1988.
- AYKUT, Selim Sabit, *İktisadi ve İçtimai Türkiye*, Türkiye'de Ziraat, Recep Ulusoğlu Basımevi, C. II, Ankara 1943.
- BALKAYA, İhsan Sabri, *1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum 2006.

- BALTAOĞLU, Ali Galip, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara 1998.
- BAŞARAN Sinan, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Bazı Devrimlerin Rize'deki Yansımaları (1923-1950)", *ASEAD I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Saraybosna, Bosna Hersek, 4/8, (20-21 Mayıs 2017), s. 92-106.
- BAŞARAN, Sinan, "Cumhuriyet Döneminde Rize Türk Ocakları (1924-1931)", *KSBD*, Sonbahar 2017, Y. 9, C. 9, S. 2, s. 63-81.
- BAŞARAN, Sinan, *Rize Siyasi Tarihi (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- BAŞARAN, Sinan,, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Rize Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimlerinde Rize", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS JURNAL)*, 5/47, (Haziran 2017), s. 381-389.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No:332, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No:342, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın no:328, Ankara.
- Başvekalet Devlet İstatistik Enstitüsü, *27 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Yayın No: 1196, Ankara 1927.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri (1934-1937)*, Yayın no:135, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939.
- BAY, Abdullah, "Cumhuriyet Dönemi Yerel Arşivlerin Durumu: Rize Arşivleri Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşivo Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, Bildiriler Kitabı, Cilt II, Ankara 2013, s.537-543.
- Belediye İstatistiği 1931-1933*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- Belediye İstatistiği 1931-1933*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- BİLA, Hikmet, *CHP 1919-1999*, İstanbul 1999.
- BİNARK, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X. Dönem 1954-1957*, C.2, No:140, Ankara 2010.
- Birinci Milli Türk Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakeratı*, İstanbul 1926
- BİRYOL, Uğur, *Karardı Karadeniz*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2012.

- BOCUTOĞLU, Ersan, "Rize İlinin Gelişmesinde Ticaretin Yeri, Önemi ve Geleceği", *Rize İlinin Ekonomik Gelişmesi*, Seminer, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Rize, 1998.
- BOSTAN, İdris, "Rize", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, s.147-151.
- BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- BROCKETT, Gavin D. "Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923-38", *Middle Eastern Studies*, 34/4, (1998), s.44-66, <http://www.jstor.org/stable/4283969> (7.04.2014).
- BULUT, Engin Çağdaş, *Doğu Karadeniz Bölgesinin İdarî Tarihi (1923-1950)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2012.
- BYEGM, *Ayın Tarihi*, Temmuz 1947; <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/temmuz-1947/4014>; 04.06.2018.
- CAN, Sıtkı, "Köye ve Köylülere Doğru", *Çoruh*, 14 İkinciteşrin 1935
- CAN, Sıtkı, "Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk", *Rize*, 15 Şubat 1936.
- CEYHAN, Muhammed, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM Osmanlı Hukuk Tarihi*, S. 29 / Bahar 2011, Ankara 2012.
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara 1939.
- CHP Nizamnamesi*, Ankara 1939.
- CHP Nizamnamesi*, Ankara 1943.
- CHP Tüzüğü*, Ankara 1935.
- CHP, CHP 1936 İl Kongreleri*, 1937.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara 1927.
- Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998.
- ÇADIRCI, Musa, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *İTBKK Bildirileri* (1-3 Haziran 1988), (Haz. Mehmet Sağlam vd.), Samsun 1990.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 8, S 18-19 (2009), ss. 89-115.
- ÇANDARLIOĞLU, Kadir. "Kuran ve Ezanın Yasaklanması", (2012), <http://belgelerlegercektarih.com/2012/04/29/kemal-ataturkun-eseri->

- kuran-ve-ezanin-yasaklanması/, (27.08.2016).
- ÇANKAYA, Ali, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, C. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.
- ÇAPA, Mesut, "Rize'nin Yakın Tarihine Bir Bakış (1923-1950)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı: 20 (2016), s. 293-307.
- ÇAPA, Mesut; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2001, Sayı:85, s.41-47.
- ÇAPA, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 39, Ankara 1997.
- Çay Kurumu, *Çay Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü 1979 Yılı Çalışma Raporu*, Rize 1979.
- Çaykur, İstatistik Bülten 2014, <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/42.pdf>; 04.06.2018.
- ÇETİN, Atillâ, "Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXIII. Cilt, Sayı 2, 1984, s.53-65.
- ÇİÇEK, Rahmi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilayetinin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı: 14 (2013), s. 133-151.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-I. Dönem 1919-1923*, C.3, Ankara 1993.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, C.1, Yayın No: 16, Ankara 1998.
- ÇUFALI, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem 1946-1950*, C.3, Yayın No: 146, Ankara 2012.
- Derviş Hüseyin Hüsnü, *Cumhuriyetin İlk Kürt Raporu-1924*, İstanbul. 2016.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı (Vilâyetler, kazalar. Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzey ölçü)*, Numara:1285.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (il, ilçe, bucak ve muhtarlıklar itibarıyla nüfus miktarı ve yüzey ölçü)*, Yayın No:1287.
- Devlet Salnamesi 1925-1926*, İstanbul 1926.
- Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdürlüğü Neşriyatı.
- Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, İstanbul 1927.

Devlet Salnamesi 1928.

Devlet Yıllığı 1929

DİKİCİ, Ali, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 42, (2008), s.161-192.

DİKİCİ, Ali. "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler" *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 10, (2006), s.77-104, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018856/1023018010> (28.10.2016).

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, "Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler", *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, No:129, (Özel sayı), (1998), s.89-91.

ERDOĞAN, Aydın, *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000*, Ankara 2000.

ERİNÇ, Sırrı, *Jeomorfoloji II*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1628, İstanbul 1971.

EROL, Oğuz, "Türkiye'de Kıyılarının Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin Kıyı Kanunu Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü*, Sayı: 6, İstanbul 1989.

ERTEN, Ali Rıza, *Çay, Limon, Mandalin, Portakal, Bambu Ziraatı*, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul 1340 (1924).

ERTEN, Ali Rıza, *Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikat-ı Ziraiye, İktisat Vekâleti Neşriyatı*, İstanbul 1341 (1925).

ERYILMAZ, Bilal, "Türk Belediyeciliğinde Demokrasi Geleneği", *Türkler*, C. 13, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 730-738.

Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1935.

GENÇ, Ömür, ATİK, A. Hakan, *Rize Stratejik Gelişme Raporu*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2008, Nisan.

GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul 1982.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-V. Dönem 1935-1939*, C.2, No:26, Ankara 2000.

GÜRSOY, H., "Rize'de Çıkan İlk Dergi: Yeni Ay" *Rize Kültür Dergisi*, 4, (1958).

HATIPOĞLU, Şevket Raşit, *Türkiye'de Çay İktisadiyatı*, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara 1939.

<http://belgelerlegercektarih.com/2013/07/01/ataturk-ortunmeye-karsi-degil-miydi/>, (25.08.2016).

<http://www.orhannaciak.com/kitap.aspx?kitapid=9&sayfano=225>

<http://www.rizevakfi.com/haber/ekrem-orhon-kimdir/99/>

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP9.htm> Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.

Hüseyin Şevket, "Yol Türküsü", *Rize*, 17 İkinci Teşrin / 17Kasım 1932.

İŞIKDEMİR, Ziya, "Rize'de çay ziraatı ve meyvecilik", *Rize*, 8 Şubat 1941.

İŞIKDEMİR, Ziya, "Yerli dokumacılık ihya edilmeli ve memleket bundan faydalanmalıdır", *Rize*, 22 Şubat 1941.

İŞIKDEMİR, Ziya, Rize'de Dokumacılık-Tezgâhlar Niyazi Ağun İplik Bükme Makinesi", *Rize*, 1 Mart 1941.

İlimiz Rize, Özgül Yay. Isparta, Yay. yılı yok.

İNANDIK, Hamit, "Türkiye Kıyılarına Genel Bakış", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, İstanbul 1958.

İNANDIK, Hamit, *Deniz ve Kıyı Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971.

İsmail Ferit, "Bağırsak kurtları", *Rize*, 6 Ağustos 1931.

İsmail Ferit, "Dur Bakalım Belki Geçer!", *Rize*, 3 Kanunuevvel (Aralık) 1931

İsmail Ferit, "Kocakarı İlâçları", *Rize*, 17 Aralık 1931.

İsmail Ferit, "Öldüren Kurt", *Rize*, 27 Ağustos 1931.

İsmail Ferit, "Sıtma Azıttı", *Rize*, 24 Eylül 1931.

İstatistik Kurumu, *Kültür İstatistikleri 1936-1937*, İstanbul 1938.

İstatistik Kurumu, Maarif 1928-1933, *Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği*, İstanbul 1934, No:28.

İstatistik Kurumu, *Maarif İstatistiği 1937-1938*, İstanbul 1939, No:145.

İstatistik Kurumu, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942.

- İstatistik Kurumu, *Maarif İstatistiği 1939-1940*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942.
- KAPLAN, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara 1998.
- KAR, Fatih Sultan, "Rize Basın Tarihinden Yapraklar", *www.rizepazar.com/rize_basin_tarihinden_yapraklar-hbr00689.html*. 08.05.2016.
- KAR, Fatih Sultan, "Zümrüt Rize Gazetesinin 62 Yıllık Tarihi", *www.bianet.org/biamaq/diger/129833-zumrut-rize-gazetesinin-62-yillik-tarihi* 08.05.2016.
- KAR, Fatih Sultan, *Bütün Yönleriyle Rize Spor Tarihi*, Rize Vitriini Yayını, İstanbul 2010.
- KAR, Fatih Sultan, *Evvel Zaman İçinde Rize*, İstanbul 2006.
- KAR, Fatih Sultan. *Rize'nin Yüzü*, İstanbul 2014.
- KARA, İsmail. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası, 3. Baskı, İstanbul 2000.
- KARADENİZ, Ekrem, "Türkiye'ye Çay Hangi Tarihte Nasıl Girdi?", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ağustos, 1979, Yıl: 15, Sayı: 8, s.64.
- KARAER, İbrahim: 1992, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul 2014.
- KARPUZ, Haşim, "Rize'nin Yakın Tarihine Dair Mehmet Fahri Mete'nin Anıları", *Tarih ve Toplum*, sayı: 191 (1999), s. 32-37.
- KARPUZ, Haşim, *Rize*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- KARPUZ, Haşim, *Rize*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- KARSLIOĞLU, Yusuf, *Doğu Karadeniz Tarihi*, Universal Yayınları, İstanbul 2009.
- Kâzım, "Dalak (Şarbon) Hastalığı" *Rize*, 17 Eylül 1931.
- KAZMAZ, Süleyman, *Kazmaz Ailesinden Hatıralar*, Ankara 2004.
- KESKİN, Serdar vd. "CoastalUpliftalongtheEastern Black SeaCoast: New Marine Terrace Data from Eastern Pondites, Trabzon (Turkey) and a Review", *Article in Journal of CoastalResearch*, 2011, DOI:10.2112.
- KOCABAŞ, Süleyman, *İnönü Dönemi Millî Şef Dönemi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, İstanbul.

- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006.
- KOÇAK, Cemil, *İktidar ve Demokratlar*, C.2, İstanbul 2012.
- KOÇMAN, Asaf, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993; Sırrı Erinç, *Klimatoloji ve Metodları*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 1996.
- KODAY Saliha ve ERHAN, Kübra, “Rize İlinin İdarî Coğrafya Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:50, Erzurum 2013.
- KORKMAZ, Sadettin, “Trabzon Alt Bölgesi Maden Potansiyeli ve Madencilik Bölge Ekonomisi Açısından Önemi”, Yay. Haz. Ersan Bocutoğlu, Metin Berber, *Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu İllerinin Sosyo-Ekonomik Kültürel Yapısı: Sorunlar-Politikalar Bildiriler (13-15 Ekim 1994), KTÜ Basımevi, Trabzon.
- KÖKSAL, Ahmet, *Girtili Sırrı Paşa (1844-1895)*, Serander Yayınları, Trabzon 2018.
- Kutkam, İsmail Hakkı, “Frengi” Rize, 25 Eylül 1937.
- KUZUCU, Kemalettin, “Osmanlı Döneminde Çay Tarımı Faaliyetleri”, 1. *Rize Sempozyumu*, 16-17-18 Kasım 2006, Rize Valiliği, Rize.
- KUZUCU, Kemalettin, *Bin Yılım Çay: Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, 2012.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Atatürk ve İnkılap”, Rize, 10 Haziran 1939.
- KÜÇÜKUĞURLU, Murat, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Ankara 2012.
- MATARACI, Hüseyin, “Güneş Spor Kulübü”, *Rize Kültür Dergisi*, 1,(1958).
- MEZ, A., “Orta Zaman Türk – İslâm Dünyasında Âdetler”, Rize, 28 İkinci Kanun / Ocak1939.
- MEZ, A.. “Orta Zaman Türk – İslam Dünyasında Adetler”, Rize, 11 Şubat 1939.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, C.3, Ankara 1968-1969.
- OLGUN, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/79, (Mart 2011), s.1-36.

- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C.1, 15. Baskı, İstanbul 2009.
- ORTAYLI, İlber, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- ÖKSÜZ, Muharrem, "Çaya Gönül Verenler", *Çaykur Dergisi*, Sayı 5, 1987.
- ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZDİŞ, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- ÖZDOĞAN, İsmail, *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2004.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C.3, No:3, Ankara 1993.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem 1950-1954*, C.7, No:18, Ankara 1998.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931*, C.3, No:10, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 2016ü 7.b.
- ÖZÜR, Nazan Karakaş, *Rize Şehri'nin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- ÖZYURT, Hasan, (1987), *Çay Ekonomisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, No: 117, Trabzon.
- PERKER, Z. Sevgen – AKINCITÜRK, Nilüfer. "Geleneksel Cumalıkız Evlerinde Ahşap Konut Sistemi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16 (1), (2011), s.41-51.
- POLAT, Pınar ve SUNKAR, Murat, "Rize'de Şehirselleşimin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisi" *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu*, 12-14 Ekim, Elazığ 2017.
- REİS, Selçuk vd. "Doğal Afetlere Yönelik Konumsal Veritabanı

Oluşturulması: Rize İli Örneği", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 2-6 Nisan, Ankara 2007.

Rize "Rize Portakal Kooperatifi İdare Heyeti Seçildi", , 20 Ağustos 1938.

Rize 1973 İl Yıllığı.

Rize, "Elektrik Makinesi Geldi", 20 Mayıs 1940.

Rize, "Ödünç Mısır Verilecek", 15 Nisan 1939.

Rize, "Pazarda Elma Fabrikasının Temeli Atıldı", 9 Temmuz 1938.

Rize, "Portakal Satış Kooperatifi", 30 Temmuz 1938.

Rize, "Rize Ticaret Odası Kararı", 9 Ekim 1940.

Rize, "Rize Ticaret ve Sanayi Odasından", 12 Ocak 1942.

Rize, "Rize'de Çay Fidanlıkları ve Fabrikaları Kurulacak", 18 Şubat 1939.

Rize, "Sınâî Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kurslar Açılması Hakkında Nizamname",22 Temmuz 1939.

Rize, "Ticaret ve Sanayi Odası", 12 Eylül 1936.

Rize, "Türkiye'de çay tarımı",25 Nisan 1936.

Rize, "Vilâyet Haberleri", "Valimizin Belediye'de Tetkikleri", 14 Ocak 1938.

Rize, "Yeni Bakır Fabrikası Faaliyette", 3 Temmuz 1937.

Rize, "Yeni çay fabrikası",21 Ocak 1939.

Rize, "Yeni Elektrik Fabrikası", 17 Aralık 1938.

Rize, "Ziraat Bankası Veresiye Mısır Veriyor", 6 Ağustos 1938.

Rize, "Ziraat İşleri", 28 Mart 1936.

Rize, 20 Temmuz 1940.

RİZE, Ekrem, *Bugünkü Türkiye*, İstanbul 1971.

Rize, Yay. Haz. Müberra Karafazlı, İsmail Bektaş, İbrahim Kahraman, Naci Aydın,İber Matbaacılık, T.C. Rize Valiliği İl Sağlık Müdürlüğü, 2001.

Rize, "Bir İstihlak Kooperatifi Teşkil Edemez miyiz?", 8 Şubat 1936.

SAFİ, Muhammet, "Osmanlı'da Çay Tarımı", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, Şubat 2006, İstanbul. Belge: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İOM.2/1312.R.2.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara 1973

SAKLI, Ali Rıza, *Türk Çayının Dünü ve Bugünü*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

- SANAL, Recep, "Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler", *Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 22 (1998), 173-200.
- SARIKAYA, Makbule, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- SARINAY, Yusuf: 2004, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul.
- Sıtkı Can, "Çocuklarını Okutmayanlar Memlekete ve Evlatlarına Fenalık Yapmış Oluyorlar", *Rize*, 15 Eylül 1932.
- Sıtkı Can, "Dil Seferberliği", *Rize*, 16 Şubat 1933.
- Sıtkı Can, "Dilimizden Yabancıları Uzaklaştırıyoruz", *Rize*, 29 Eylül 1932.
- Sıtkı Can, "Dilimizi Yabancı Sözlerde Kurtarma İşi", *Rize*, 16 Mart 1933.
- Sıtkı Can, "Dünyaya Medeniyet Hocalığını Yapan Türklerdir", *Rize*, 1 Eylül 1932.
- Sıtkı Can, "Fikir Âlemimizin En Büyük Siması Olan Ziya Gökalp Beyin Ölümünün Yıl Dönümü", *Rize*, 27 Birinci Teşrin / 27 Ekim 1932.
- Sıtkı Can, "İmlâmımızı Doğru Yazalım", *Rize*, 20 Birinci Teşrin / 20 Ekim 1932.
- Sıtkı Can, "Rize'de Spor Hayatı Canlanamaz mı?", *Rize*, 13 Nisan 1933.
- Sıtkı Can, "Türklerin Buldukları Yerleri Tanıyalım", *Rize*, 17 Mart 1931.
- Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü (1952)*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayını, İstanbul 1953.
- SİNOĞLU, Sümeyra, *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2017.
- Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928.
- SUNKAR, Murat ve POLAT, Pınar, "Rize Çevresindeki Kıyı Çizgisinde Meydana Gelen Değişmeler ve Morfolojiye Yansımaları", *TURQUA-Türkiye Kuaterner Sempozyumu*, 8-11 Mayıs, İstanbul Teknik Üniversitesi-Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.
- ŞAHİN, Cemalettin ve SİPAHİOĞLU, Şengün, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2003.
- ŞEYRANİ, A., "Mehmet Akif'i Dinleyiniz", *Rize*, 23 İkinci Kanun / 23 Ocak 1937.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus*

- Sayımı (Türkiye Nüfusu)*, Yayın No: 410, İstanbul 1961.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Yayın no: 286, Cilt:65, Ankara 1950.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı (Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibarıyla Nüfus)*, Yayın No:359, Ankara 30 Mart 1951.
- TANDOĞAN, Alâeddin, “Çayeli-Pazar Yöresinin Fiziki Coğrafyası”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Sayı:3-4, No:3-4, Ankara 1971.
- TAŞPINAR, Ali, *Rize Tarihi Taş Çağlarından 1950'ye Kadar*, Rize 2004.
- TAVUKÇUOĞLU, Hakan Şeker, *Her Yönüyle Güneysu Rize*, Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yay., 1.Baskı, İstanbul.
- TAYMAS, Abdullah, *Yeşil Rize ve İli*, Doğu Matbaası, Ankara 1950.
- TEKELİ, İlhan ve Ortaylı, İlber, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, (Ed: Ergun Türkcan), Ankara 1978.
- TEKELİ, Sait Tahsin, *Çay Yetiştirme – İşleme – Pazarlama*, Dönüm Yayınları, Ankara 1976.
- TEKİN, Demir, “Mühim Bir Dert”, *Çoruh*, 12 Birincikanun (Ekim) 1935
- TELATAR, Nazire, *Türkiye'de Çay Üretim ve Pazarlanması (Çay-Kur Genel Müdürlüğü)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.
- TEMEL, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.
- Ticaret Vekâleti Mecmuası*, Öğüt Matbaası, Sayı: 17-18, Ankara 1926.
- Ticarî ve İktisadî Rize Rehberi, Rize Şehri ile Hopa Kazasını İhtiva Eder*, Naşiri: Cemal Nadir, Amedi Matbaası, İstanbul 1926-27, s.10-11.
- TOPALOĞLU, İhsan, *Bölge Tarihinde Rize*, C. 1, Topaloğulları Kültür Dayanışma ve Çevre Koruma Derneği, Trabzon, 1998.
- TOPUZ, Ali. *Ali Topuz Anlatıyor-1 Değişimi Yaşamaz (1932 1972)*, (Haz: Hikmet Bilâ), İstanbul 2011.
- Trabzon Vilayet Salnamesi*, C. 1, Sene: 1287 (1869), Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1993.
- Trabzon Vilayet Salnamesi*, C. 22, Sene: 1322 (1904), Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2009.
- TUNCER, Erol, *1950 Seçimleri*, Ankara 2010.

- TUNCER, Hüseyin; Yücel Hacaloğlu: 1998, *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronolojili 1912-1931)*, Ankara.
- TUROĞLU, Hüseyin, "Trabzon-Sarp Arası Karadeniz Sahil Yolu İnşaatının Jeomorfolojik Etkileri", *Ulusal Coğrafya Kongresi*, 29-30 Eylül, İstanbul 2005.
- Türk İdare Dergisi*, Cumhuriyetimizin 60 İnci Yıldönümü Özel Sayısı, sayı: 362, Ekim 1983.
- Türk Yurdu*, "Bir Aylık Ocak Haberleri", Yeni Seri, Cilt:21-7, Sayı:199-38, Mayıs 1928.
- Türk Yurdu*, "Bir Aylık Ocak Haberleri", Yeni Seri, Cilt:22-8, Sayı:203-42, Eylül 1928.
- Türk Yurdu*, "Ocakların Bütçeleri", Yeni Seri, Cilt:21-7, Sayı:197-36, Mart 1928.
- Türk Yurdu*, "Ocakların Telgrafları", Yeni Seri, Sayı: 38/232, Cilt: 6/26, Ankara Şubat 1931.
- Türk Yurdu*, "Taziyetler", Yeni Seri, Cilt:15, Sayı:164-3, Aralık 1924.
- Türk Yurdu*, "Teftişler", Yeni seri, Sayı: 27/28, Cilt: 4/24, Ankara Mart-Nisan 1930.
- Türk Yurdu*, "Temsil", Yeni Seri, Sayı: 27/28, Cilt: 4, Mart Nisan 1930.
- Türk Yurdu*, "Türk Ocakları Şunu", Yeni Seri, Cilt:15-1, Sayı 165-4, Ocak 1925.
- Türk Yurdu*, Sayı: 198/37, Cilt: 7.
- Türk Yurdu*, "1928 Kurultayı Murahhasları", Yeni Seri, Sayı: 198/37, Cilt: 7, Ankara 1928.
- TÜRKEŞ, Murat, *Klimatoloji ve Meteoroloji*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2010; Murat Türkeş ve Zahide Acar Deniz, "Klimatolojik/Meteorolojik ve Hidrolojik Afetler ve Sigortacılık Sektörü", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti*, Cilt: 15, Sayı: 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1938-1951 Zirai Mahsul Fiyatları İstatistiği (Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar)*, Ankara 1952.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdüriyeti, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim (1950-1951)*, Yayın no: 346, Ankara.

- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdüriyeti, *Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim (1950-1951)*, Yayın no: 347, Ankara 1951.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul 1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, 1929-1930.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Maarif Matbaası, Ankara 1944.
- Türkiye Diyanet Vakfı, *Her Yönüyle Tefik İleri*, No: 192, Ankara 1995.
- TÜRKMENOĞLU, Durmuş. "Türk Köylüsü Sen Milletin Efendisisin", *Rize*, 30 İkinci Kanun 1937 / 30 Ocak 1937; "İnkılâp Köylü", *Rize*, 19 Haziran 1937.
- UĞUR, Yunus, "Şer'iyeye Sicilleri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39, s.8-11.
- URAL, Nejat, "Rize Ekonomisinin Gelişmesinde Tarımın ve Özellikle Çay Üretiminin Yeri ve Önemi", *Rize İlinin Ekonomik Gelişmesi*, Seminer, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Rize 1998.
- UYAR, Hakkı, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul 2000.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 2012.
- UYAR, Hakkı. "Fes ve Çarşaf Üzerine", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si*, *La Turqui Kamaliste*, Boyut Yayınları, İstanbul (2012)
- UZUN, Ali ve UZUN, Sabahat, "Aşırı Yağışların Tetiklediği Yer Kaymaları ve Selamet Köyü Heyelanı (Güneysu-Rize)", *Sırrı Erinç Sempozyumu*, İstanbul 2003, s.355-359; Ali Uzun ve Sabahat Uzun, "Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağındaki Dağınık Yerleşme Dokusu ve Arazi Kullanımındaki Köklü Değişmelerin Heyelan Oluşumuna Etkileri", *Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2003.
- Vali Hüsnü Uzgören'in "Rize Vilayetinin Genel Durumuna Ait Raporu", Haz. Recep Koyuncu, *Rize Defteri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- VANLI, Hamit, "Uluslararası Ticaret ve Lojistik: Rize 2023 Vizyonu, *Rize Sektörel Kalkınma Sempozyumu (23 Şubat 2012)*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yay., Rize 2012.
- Vatan Rize İlavesi*, İkinci Baskı, 1953.
- YALÇIN, Ali ve BULUT, Fikri, "Lanslide Susceptibility Mapping Using GIS and Digital Photogrametric Techniques: a Case Study from Ardeşen (NE-Turkey)" *Natural Hazards*, Cilt: 41 (1), Sayfa: 201-226.

- YALÇIN, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003.
- YALÇINER, Nilüfer Pekcan, "Karadeniz Bölgesi Heyelanları ve Önlenmesi Yolunda Önerilerimiz", *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2012.
- Yaşayan Tarih Söyleşileri Rize*, Yay. Haz. Zübeyde Beyaztaş, Rize Belediyesi, Rize, 2018.
- YAZICI, Rıfki: 1997, "Tarihin Aydınlığında Türk Ocağı ve Türk Ocaklılar", *Türk Yurdu*, 17/115
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara 2002.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, 2. Baskı, Ankara 2001.
- YOLALICI, M. Emin, "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, C. 13, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 739-749.
- YORMAZ, Elif, *Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2016.
- Yurt Ansiklopedisi*, "Rize Maddesi", C.9, İstanbul 1982-1983.
- YÜCEL, Hasan-Âli, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994.
- ZEYBEK, Halil İbrahim, "Coğrafi Faktörlerin Rize İlinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyine Etkileri", *1. Rize Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 16-17-18 Kasım, Rize 2006.
- ZİHNİOĞLU, Asım, *Bir Yeşilin Peşinde*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1998.

Kişisel Görüşmeler

- BENLİ, Şaban. *Kişisel görüşme* (1931 doğumlu), Rize, 14 Mart 2015.
- BİLSEL, Muhittin. *Kişisel görüşme* (1917 doğumlu), Rize, 19 Aralık 2015.
- ÇOLAK, Halit. *Kişisel görüşme* (1928 doğumlu), Rize, 20 Mart 2014.
- ERDOĞAN, Hızır. *Kişisel görüşme* (1921 doğumlu), Rize, 25 Kasım 2015.
- KASPAR, Hamit. *Kişisel görüşme* (1922 doğumlu), Rize, 11 Nisan 2014.
- TERCÜMAN, Ekrem. *Kişisel görüşme* (1940 doğumlu), Rize, 16 Nisan 2015.

DİZİN

A

- 1876 Anayasası 73
 1924 Anayasası 73, 73-77, 91
 Acara-i Sufla 72
 Acarateyn 72
 Acar-i Ulya 72
 Adliye 16, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 283, 284, 285
 Ağır Ceza Mahkemesi 186, 189, 191, 193, 194, 197
 Akarsu 67
 Akçal, İzzet 327, 328, 342
 Akif (Akyüz) Bey 80
 Akkaya, Mehmet Hurşit 105, 106, 119
 Aksu, Cenap Nuh 98, 99, 114, 115, 116, 119, 164
 Akşam Kız Sanat Okulu 351
 Andon 44
 Ardeşen 25, 52, 53, 70, 71, 73, 75, 76, 93, 98, 100, 142, 147, 355, 372
 Arhavi 52, 72, 73, 74, 76, 88, 93, 156, 218, 243, 245
 Arı, Rahmi 101
 Artvin 52, 53, 72, 74, 79, 92, 93, 100, 102, 110, 111, 125, 134, 148, 149, 154, 155, 57, 173, 174, 215, 239, 243, 245, 246, 248, 249, 254, 264, 273, 274, 304, 322, 323, 354, 355
 Asliye Hukuk Mahkemesi 189, 191, 194, 197
 Aşıklar/Aşıklar Köprüsü 75, 95, 147
 Atatürk/Gazi Mustafa Kemal Paşa 14, 15, 57, 79, 90, 91, 92, 101, 104, 123, 131, 144, 165, 171, 178, 183, 184
 Atmeydanı 51

B

- Bağdatlı 50
 Bakanlık 98, 111, 258, 261, 276, 283, 337, 341, 345, 346, 347, 348, 352, 353
 Balıkçı/Balıkçılar 74, 95, 317
 Balıkesir 112, 117, 134, 224
 Balköse, Hakkı 280
 Balta, Kemal 327, 328, 342
 Balta, Tahsin Bekir 324, 326, 327, 328
 Basa, Mazhar 327, 328

Başar, Rauf

- Batum 4, 52, 72, 87, 147, 217, 220, 229, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 264, 265, 275, 276, 280, 281, 283
 Bayar, Celal 145, 253, 267, 333
 Bayoğlu, Ahmet Baha 113, 119
 Bekçi Kadir Ağa 200
 Belediye 56, 57, 81, 82, 83, 84, 89, 92, 94, 98, 99, 100, 102, 104, 111, 140, 146, 203, 207, 209, 223, 237, 239, 294, 302, 303, 324, 328, 363
 Belediyeler Bankası 149
 Belül, Hasan Cavit Bey 80, 321, 322, 323, 324, 326
 Benli, Rauf 80, 321
 Berkmen, Mehmet Cemil 107, 108
 Biber, Hasan (Fehmi) 103, 104, 105, 140, 206, 209, 234, 303, 306, 309, 310, 312, 327, 328
 Birinci (I.) Dünya Savaşı 52, 72, 88, 131, 205, 215, 217, 219, 220, 221, 237, 246, 248, 250, 263, 264, 287
 Bodasari 147
 Boks 206, 212
 Borçka 53, 92, 93, 100, 147, 157, 207, 229, 249, 254, 255, 270, 322, 323
 Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey 257
 Buhti'nin düzü 206
 Bulca, Ahmet Fuat Bey 80, 321, 322

C

- Cakova 246, 248, 276
 Camiönü Camisi 148
 Can, Sıtkı 92, 134, 163, 166, 176, 178, 180, 221
 Cemal Cemil Bey 80
 Cumhuriyet 5, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 28, 52, 53, 66, 73, 74, 77, 79, 82, 85, 86, 88, 90, 100, 101, 102, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 125, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 147, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 165, 166, 169, 170, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 197, 198, 199, 200, 204, 206, 209, 215, 216, 218, 220, 226,

- 228, 229, 236, 242, 261, 273, 288, 297,
301, 302, 303, 306, 324, 325, 333, 354
- Cumhuriyet Halk Partisi/CHP 17, 92, 103,
110, 115, 118, 139, 149, 204, 209, 210,
294, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307,
310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 324,
325, 326, 327, 328, 329
- Ç
- Çamlıbel 51, 166, 227
- Çamlıhemşin 52, 53, 70, 71, 226
- Çarşamba 108, 133, 341
- Çay 17, 170, 182, 222, 229, 230, 231, 232,
234, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 251, 257, 261, 270, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282,
283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 296, 297, 341, 342
- Çayeli 41, 52, 53, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 88,
94, 95, 97, 100, 156, 159, 161, 164, 169,
210, 211, 219, 221, 236, 293, 305, 310,
311, 317, 326, 328, 329, 336, 346, 348,
351, 354, 356, 357, 370
- Çıkarız Tepe 35
- Çiftekavak 26, 42, 138
- Çitagon 296
- Çocuk Esirgeme Kurumu/Himaye-i Etfal
Cemiyeti 15, 141, 142
- Çoruh 14, 52, 53, 74, 75, 76, 79, 89, 92, 93,
98, 100, 101, 102, 109, 110, 111, 115, 127,
128, 134, 138, 139, 142, 145, 146, 147,
148, 149, 157, 159, 162, 163, 169, 173,
174, 180, 183, 201, 202, 203, 210, 215,
290, 304, 305, 322, 323, 341, 342, 354,
355, 361
- Çürüksu 72, 247
- D
- Dalyan 25, 26, 42, 87
- Darkol, Besim 243
- Değirmendere / Değirmendere Köprüsü
25, 26, 42, 51, 147
- Demokrat Parti/DP 17, 115, 118, 205, 301,
316, 317, 318, 325, 327, 328, 329
- Derin, Zihni 17, 232, 242, 249, 250, 251, 252,
253, 256, 257, 260, 261, 263, 280, 281,
282, 288, 292, 294, 328, 329
- Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK)
- 281, 287
- Dikmen, Sadullah 280
- Dilemre, Dr. Saim Ali 230, 285, 286, 287,
294, 323, 324, 326
- E
- Ekonomi ve Arttırma Kurumu 142
- Elektrik 102, 168, 234, 239
- Eminettin 50
- Emniyet 335, 337
- Engindere 50
- Engür, Ahmet Ekrem 80, 89, 93, 98, 109,
119, 157
- Ereğli 346
- Erkek Sanat Enstitüsü 164, 351
- Erkmen, Muhlis 17, 273, 274, 275, 276, 280,
282, 285, 286, 288, 291, 294
- Erten, Ali Rıza 17, 242, 246, 247, 250, 273
- Ertuğrul, Ahmet Cevdet 98, 110, 119, 305
- Erzurum 15, 52, 75, 85, 88, 93, 100, 101,
144, 159, 180, 215, 217, 219, 226, 245,
264, 274, 303, 304, 320, 323, 325, 326,
333, 343, 345, 346, 347, 348, 367
- Esat Bey 73, 74, 146, 186, 204, 239, 240, 319
- Esbaki, İsmail Paşa 243
- Eskrim 211, 212
- Ezan 180, 204, 205
- F
- Fener 33, 38, 39, 49, 50, 60, 99, 206, 210,
252, 276, 293, 295, 305
- Ferit, Dr. İsmail 128, 129, 131, 133, 134, 176,
177
- Fındıklı 52, 53, 70, 75, 76, 88, 93, 156, 218,
277, 278, 279, 318, 348
- Frengi 123, 137, 177
- Futbol 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212
- G
- Garal Dağı 251
- Giresun Milletvekili Tahir Bey 256, 261,
267
- Gökçeali, Mahmut Fevzi 280
- Günaltay, Şemsettin 294
- Günday, Faik 326, 328, 329
- Gündoğdu 28, 49, 54, 69, 70, 73, 74, 77, 79,

92, 95, 97, 142, 162, 168, 210, 221, 293,
305, 318, 354, 355
Güneşspor 210, 211
Güneyce 53, 96, 97, 311, 317, 326, 328, 329,
344, 345, 351, 356
Güneysu 26, 34, 35, 36, 42, 43, 44, 53, 64,
66, 70, 87, 94, 97, 199, 216, 305, 372
Gürcistan 76, 246, 274

H

Habekeaskur 72
Hafız Hakkı Efendi 204
Hako, 75, 147
Halatçılar 51
Halkalı Ziraat Mektebi 243, 246
Halkevi 15, 18, 135, 141, 142, 145, 163, 165,
166, 167, 168, 169, 172, 178, 179, 180,
206, 207, 208, 209, 210, 211, 234, 237,
302, 310, 328, 333
Halkspor 206, 207, 209, 210, 211
Hamam 25, 26, 42
Hamdullah Suphi 150
Haremi Dağı 25, 35
Hasan Ağa 200
Hatipoğlu, Şevket Raşit 17, 246, 261, 274,
275, 276, 277, 279
Hayrat 51, 276, 295
Hazar, Mehmet Saim 98, 114, 119
Hemşin 53, 70, 72, 73, 75, 76, 88, 93, 98,
100, 124, 126, 148, 156, 355
Hentbol 211
Heyelan 29, 63, 64, 66, 71, 372
Hıfzısıhha Enstitüsü 44
Hopa 34, 52, 53, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 81, 83, 84, 85, 88, 91, 92, 93, 100, 124,
126, 140, 147, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 163, 207, 218, 243,
245, 273, 274, 290, 301, 319, 321, 322,
323, 354, 370
Hopa Türk Ocağı 152, 153, 155, 156
Hüseyin Avni Bey 171, 172

I

II. Abdülhamit 244
II. Dünya Savaşı 89, 94, 136, 139, 142, 144,
161, 164, 176, 175, 210, 221, 227, 282

İkizdere 52, 53, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 88,
93, 96, 97, 100, 124, 142, 144, 145, 156,
226, 236, 305, 354, 355, 356, 357

İklim 40, 47, 48

İl Genel Meclisi 127, 154, 255, 263

İnönü, İsmet/İsmet Paşa

İslampaşa 50

İspir 101, 144, 145, 147, 165, 181, 182, 215,
274, 348

İş Bankası 347

İşcan, Akif Cevdet 99, 116, 119

İşgal 72, 131

İyidere 53, 70, 73, 75, 77, 79, 92, 97, 135,
138, 147, 221, 305, 318, 345, 354, 355

İyidere Köprüsü 147

K

Kaçkar 34, 71, 217

Kale 25, 26, 28, 42, 43, 51, 53, 76

Kalkandere 52, 53, 70, 73, 97, 134, 144, 156,
305, 318

Kalküta Borsası 296

Kambursırtı 24, 35, 38, 51, 64

Kamu, Kemalettin 287, 324, 325

Kanburoğlu Mahmut 200

Kaplıca 51

Karadeniz, M. Hulusi 246

Karadere 26, 73, 75, 77, 78, 79, 88, 93, 101,
135, 144, 156, 236, 318, 354, 355

Karamuğla, Cemal 139, 210, 307

Karar Klasörleri 186, 194

Karbarak 34

Karos Tepe 35

Kavrakoğlu, Osman 327, 328

Kaya, Şükrü 85, 92, 96

Kayıkçılar Cemiyeti 140, 142

Kaza 14, 73, 75, 77, 83, 87, 89, 90, 96, 99,
135, 157, 215, 305, 306, 355

Kazdal Cami 103

Kemalyeri, Mucip 146, 207, 209

Kışla Meydanı 206

Kızılay/Hilal-i Ahmer 15, 142, 143

Kolombo 296

Köken 294

Kukuli 34

Kurtuluş Savaşı 72, 73, 88, 124, 301, 357
 Kurtuluş, Dr. Fahri 146, 230, 294, 325, 326,
 327, 328
 Kuşpalazı/Difteri 137
 Küçüka, Necip Ali 176, 184
 Küçükçayır 44, 74

L

Laz 75, 152
 Lazistan 28, 52, 72, 73, 87, 88, 94, 105, 106,
 119, 219, 252, 262, 319, 320
 Lise 152
 Liva 320

M

Maçahel 72
 Maden Tetkik Arama Enstitüsü 25, 347,
 361
 Mapavri (Çayeli) 74, 75, 77, 88, 354
 Mataracı, Hakkı 104, 234, 302, 303, 304
 Mehmet Arif Bey 80, 85, 108
 Mehmet Eşref Bey 80, 106
 Mehmet Hurşit Bey 79, 80
 Melyat 147
 Menderes, Adnan 13, 17, 333, 334
 Mentеше, Halil 285, 286
 Mete, Mehmet Fahri 101, 317, 319, 327, 328,
 329
 Mısır 109, 223, 235, 236, 343
 Milli Eğitim Bakanlığı 338, 351, 352, 353
 Milli Mücadele 88
 Müzik 179

N

Nafia 102, 113
 Nahiye 95, 159, 310, 356
 Narenciye 261, 273, 295
 Nekatör/Necator/Kancalı Kurt 131, 132,
 353
 Nüfus 53, 77, 79, 80, 81, 84, 105, 116, 138,
 267, 340, 354, 355, 356, 357, 361

O-Ö

Of 4, 77, 94, 110, 154, 219, 249, 290

Ordu 46, 125, 133, 154, 159, 206, 208, 224,
 239, 345
 Orhon, Ekrem 41, 50, 56, 57
 Orta Camii 148
 Ortaokul 134, 163, 165, 166
 Ose 147
 Osmanlı 5, 18, 28, 53, 72, 87, 90, 91, 99, 100,
 108, 109, 110, 137, 150, 171, 181, 182,
 184, 185, 187, 189, 197, 215, 218, 219,
 220, 236, 242, 243, 244, 245, 246, 250
 Önemli, Vahap 104

P

Paşakuyusu 24, 25, 26, 35, 42, 64, 65
 Pazar/Atina 91, 147, 148, 156, 207, 209, 210,
 211
 Pazar Türk Ocağı 152, 156
 Pazarspor 209
 Peçe 154, 201, 202, 203
 Peçelioğlu Aslan Çavuş 200
 Peçelioğullarından Muhammet 200
 Pehlivan 51
 Peker, Recep 272, 293
 Pilavdağı 51
 Pontos 28
 Portakallık 50
 Potamya 94
 Puro tütününü 340, 344

R

Rapor 17, 101, 334, 340, 347, 348, 354
 Reşadiye 50, 105
 Rize Adliyesi 15, 185, 189, 190, 193, 197
 Rize Bezi/Feretiko 235
 Rize Devlet Hastanesi 125, 352
 Rize Gazetesi 157, 172, 173, 174, 176, 177,
 178, 183, 185
 Rize İl Özel İdaresi 144
 Rize Okutma Cemiyeti 143
 Rize Plütönu 64
 Rize Valiliği 13, 17, 220, 244, 334, 335, 337,
 340, 343, 345, 346, 347, 349, 351, 353
 Rize Yoksullar Kurumu 143
 Roma 28, 53
 Romanya 219, 262, 263, 265, 268, 274

Rus 52, 72, 87, 88, 90, 137, 205, 216, 219,
220, 246, 247, 248, 251, 252, 257

Rusya 73, 78, 137, 185, 215, 216, 218, 219,
220, 246, 250, 252, 257, 262, 263, 265,
267, 268, 272, 274, 281

Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) 266

S-Ş

Sadrazam Cevat Paşa 244

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 136, 352

Saka, Hasan/Hasan Bey 256

Samsun 90, 98, 107, 113, 125, 133, 134, 136,
137, 154, 180, 209, 223, 224, 228, 229,
243, 245, 265, 274, 282, 327, 343, 344, 346

Sancak 72, 73, 90

Saydam, Refik 123

Sait, Mehmet Eşref/Mehmet Eşref Bey 80,
106

Sel 63

Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaye Vekâleti
133

Sıtma 129, 130, 134, 135, 136

Sinema 170

Sirmen, Fuat 324, 325, 326, 327, 328

Soya 177, 345

Spor 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212

Sporel, Zeki Rıza 327, 328, 342

Şaban Hoca 200

Şapka 86, 199

Şarspor 207, 208, 209, 210

Şebinkarahisar Milletvekili İsmail Bey 267

Şeyh Camii 148

Şose ve Köprüler Kanunu 145

T

Tarakçıoğlu Sabit 200

Taşcıoğlu Camisi 148

Taşkın 63, 65

Taşlıdere 23, 24, 25, 26, 35, 36, 37, 39, 42,
43, 44, 51, 60, 70, 75, 95, 147, 350

Taşlıdere Hidroelektrik Santrali 351

Tayyare Cemiyeti 141, 152

Tekel Genel Müdürlüğü 234, 242, 293, 295,
297

Tenis 154, 156, 206, 212

Tepe 24, 25, 34, 64

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 90, 91

Tevhid-i Tedrisat Kanunu 198

Ticaret Odası 37, 81, 84, 104, 225, 237, 246,
265, 289, 302

Tinik 147

Topçuoğlu, Necati 326, 327, 328

Trabzon 4, 6, 15, 25, 29, 31, 35, 36, 52, 57,
64, 70, 72, 76, 77, 87, 88, 90, 94, 97, 100,
101, 102, 105, 113, 116, 125, 131, 136,
146, 147, 150, 152, 154, 159, 163, 170,
171, 179, 183, 206, 209, 211, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 224, 226, 236, 239,
243, 244, 245, 249, 256, 257, 264, 268,
274, 290, 293, 333, 346, 361, 363, 367,
371, 372

Trabzon Milletvekili Muhtar Bey 256, 268

Tuzcuoğulları 99

Türk Hava Kurumu 142

Türk İdman Cemiyeti 205

Türkiye 4, 6, 14, 17, 18, 25, 28, 29, 32, 35,
36, 38, 39, 42, 47, 48, 52, 56, 62, 71, 76,
88, 90, 91, 99, 102, 116, 133, 137, 138,
149, 150, 158, 159, 160, 176, 180, 183,
185, 186, 187, 188, 191, 198, 202, 204,
205, 216, 217, 221, 222, 223, 224, 226,
227, 236, 242, 246, 252, 266, 267, 270,
275, 281, 288, 291, 295, 296, 297, 301,
309, 317, 321, 324, 327, 343, 345, 351,
354, 357, 361, 362, 364, 365, 366, 367,
368, 370

Türk Ocağı 18, 81, 84, 140, 141, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 206

Türkkan, Mehmet Nuri 111, 146

Tüz, Hıfzı 99, 118

U-Ü

Ulucami 74, 94, 138

Uzğören, Derviş Hüseyin Hüsnü 98, 101,
102, 103, 112, 113, 236

Uzunkaya 74, 97, 290, 293

Üner, Nazım 334, 349

Ünver, Mehmet Cavit 117

V

Vakıf 72

Verem 126, 136

Viçe 52, 73, 76, 88, 93, 133, 147, 148, 149,
156

Voleybol 206, 207, 208, 210, 211, 212

Y

Yakup Çavuş 200

Yalnızçam 148

Yapı Enstitüsü 164, 351

Yardımseverler Cemiyeti 143

Yayla 34

Yeni Ay dergisi 171

Yeniköy 51, 148, 318

Yılmaz, Cahit 280

Yol, Mustafa 295

Z

Zırh, Ali 230, 294

Zihnioğlu, Asım 52, 232, 252, 280, 281, 290,
292, 293, 295, 296

Zonguldak 109, 110, 117, 134, 224, 229,
269, 323, 346